

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 89 (4)

Кіровоград – 2010

ББК 81.02
УДК 81'373,611; 81'36; 81'340

Наукові записки. – Випуск 89 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – 366 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – словотвору, актуальних проблем граматики та фонетики.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 22.02.2010 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- | | |
|-------------------------------|---|
| 1. Олег Семенюк | – доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор). |
| 2. Григорій Клочек | – доктор філологічних наук, професор. |
| 3. Болеслав Кучинський | – кандидат філологічних наук, професор. |
| 4. Василь Лучик | – доктор філологічних наук, професор. |
| 5. Володимир Манакін | – доктор філологічних наук, професор. |
| 6. Василь Марко | – доктор філологічних наук, професор. |
| 7. Володимир Панченко | – доктор філологічних наук, професор. |
| 8. Валентина Парашук | – кандидат філологічних наук, професор. |
| 9. Василь Ожоган | – доктор філологічних наук, професор. |
| 10. Олег Поляруш | – кандидат філологічних наук, професор. |
| 11. Олена Семенець | – доктор філологічних наук, професор. |
| 12. Олександр Білоус | – кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний за випуск). |
| 13. Тетяна Ліштаба | – кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний секретар). |

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2010

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ – НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Валентина ЗЕРНОВА (Полтава, Україна)

У статті мова йде 1) про необхідність використання методу словотворчого аналізу при вивченні словникового запасу іноземної мови, яка вивчається на всіх етапах; 2) про доцільність створення та використання навчальних словотворчих етимологічних словників.

The article deals with the problem of using the method of word-building analysis in studying foreign language vocabulary at all stages of learning. The necessity of creation and usage of word-building etymological dictionaries is emphasized.

Для того чтобы понять структуру и семантику слова/термина, запомнить слово/термин, изучающий иностранный язык должен овладеть словообразовательным анализом (СА) членимых основ слов. Членимыми основами слов являются сложные, префиксальные, суффиксальные, префиксально-суффиксальные, т.е. основы производных слов.

При этом под словообразовательным анализом, как известно, понимается поступенчатое бинарное членение основы слова на максимальные словообразовательные компоненты (СК), которые принято называть unmittelbare Konstituenten [5: 49] – непосредственно-составляющими (НС) [1: 106].

Следует помнить, что в словообразовании участвует основа слова – его структурное и семантическое ядро – der strukturelle und semantische Kern des Wortes. Основу слова, которая участвует в образовании производных от нее слов, называют в русском, украинском и немецком языках производящей основой (ПО), твірною основою (ТО), базой слова – die Base des Wortes (BW) [4: 206].

Пониманию структуры и семантики слова способствует также морфемный анализ (МА) слова, который представляет собой линейное членение основы производного слова на морфемы – минимальные единицы слова. Однако только с помощью МА нельзя установить структуру, а, значит, и семантику производного слова, словообразовательную модель [1: 107], по которой оно образовано.

Сопоставим морфемный анализ и словообразовательный анализ на примере одного производного термина:

МА: *Feucht·ig·keits·un·durch·läss·ig·keit*

СА: *Feucht/ig¹ keits//un/durch² läss³ ig⁴ keit*

На этих примерах наглядно представлены:

1) МА – последовательное линейное членение слова на морфемы, число которых в данном случае равно восьми. Таким образом, для осуществления МА используется только один УЗ, в данном случае УЗ · (точка);

2) СА может осуществляться только с помощью системы условных знаков (УЗ) [3: 7-10], которая помогает произвести бинарное поступенчатое последовательное членение основы производного слова на максимальные непосредственно-составляющие – НС:

УЗ // две косые параллельные линии – 1-я степень членения производной основы на НС; 2-я степень членения на НС – УЗ / – одна косая линия; 3-я степень членения на НС – УЗ / – пунктирная косая линия с двумя интервалами; 4-я степень членения на НС – УЗ / – волнистая линия (змейка); 5-я степень членения на НС – УЗ / – пунктирная линия с точкой посередине.

В рассмотренном примере СА имеет только один вариант членения основы на НС. Допустимо двоякое членение на НС, а, значит, и двоякая (двойственная) словообразовательная структура слова/термина. Например:

1-я ступень: УЗ // Daten//wärmebeständigkeit

2-я ступень: УЗ / 1-й вариант: Daten//wärme/beständigkeit;

2-й вариант: Daten//wärmebeständig/keit

3-я ступень: УЗ / 1-й вариант: Daten//wärm/ e/beständig/ keit;

2-й вариант: Daten//wärme/ beständig/keit

4-я ступень: УЗ / 1-й вариант: Daten//wärm/ e/be/ ständig/ keit;

2-й вариант: Daten//wärm/ e/ beständ/ ig/keit

5-я ступень: УЗ / Daten//wärm/ e/be/ ständ/ ig/ keit

Количество условных знаков (от 1 до 5) при СА зависит от количества НС и их вариантов. Опыт использования СА для установления словообразовательной и семантической структуры производных слов/терминов показал, что пять УЗ (//, /, /, /, /) способны во всех случаях членения на НС репрезентировать структуру немецкого производного слова.

Что касается словообразовательного анализа основ безаффиксно-производных слов, то для данного структурно-семантического типа основ слов используется специальный УЗ – / – косая линия с одним интервалом. Например:

1) laufen → ab//lauf/en → der Ab/ lauf; ver//lauf/en → der Ver/ lauf;

2) stehen → ab/stehen → der Ab/ stand; ver//stehen → der Ver/ stand; zu//stehen → der Zu/ stand и т.п.

Безаффиксно-производные основы Ab/ lauf, Ver/ lauf, Ab/ stand, Ver/ stand, Zu/ stand соотносятся 1) с основами префиксальных глаголов с глагольными префиксами (ver//stehen – der Ver/ stand), 2) с глагольными единицами (ab/stehen – der Ab/ stand) с 1-ым ударяемым отделяемым компонентом (предлогом, наречием, прилагательным и т.д.) и не являются производными префиксальными основами существительных, так как 1) образованы путем структурно-семантической корреляции с соответствующими префиксальными глаголами или ГЕ, 2) глагольные префиксы be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miß сочетаются только с основами глаголов и не сочетаются с основами существительных, в том числе с основами отглагольных существительных типа laufen → der Lauf, stehen → der Stand и т.п.

Таким образом, только СА объективно показывает словообразовательную структуру ЗПО слова и соотносимых с ней производных.

С помощью СА можно показать не только структуру изолированного слова, но и структуру словообразовательных рядов (СР) и словообразовательных гнезд (СГ), возглавляемых заголовочной производящей основой (ЗПО).

Презентация ЗПО, СР, СГ с помощью разработанной нами системы из шести УЗ [3: 7-10] (см. также приведенные примеры), продемонстрирована на материале 4-х-томного учебного словообразовательного этимологического словаря [3: 7-10]. В основу создания учебного словообразовательного этимологического немецко-русского словаря положены разработанные нами принципы:

1) принцип репрезентации в словаре синхронной словообразовательной структуры слов и терминов с помощью шести УЗ;

2) принцип репрезентации в словаре словообразовательных элементов;

3) принцип логико-семантической и структурно-семантической организации (группирования) в словарные статьи-гнезда во главе с ЗПО всех отобранных для словаря слов, терминов, словосочетаний (см. подробнее Зернова В.К. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. Міністерство освіти України, Інститут системних досліджень освіти. – Том 1-4. Київ, 1993-1995 pp. – 1500 с.).

ЗПО словарных статей могут быть ЗПО существительных (Haus), прилагательных (sauber), числительных (Null), глаголов (schneiden) и глагольных единиц разных структурных

типов (abdecken). ЗПО виконує в словарних статтях (СС) як словообразовательну, так і семантичну функції, а в каркасі всього словаря – організуючу функцію лексики словаря.

Приведемо приклади словарних статей з ЗПО – ісконно німецькими іменниками [3]. В СС показані похідні іменники від ЗПО в функції 1-й НС і 2-й НС. Словосполучення з ЗПО в статті не показані.

ЗПО – ісконно німецькі кореневі іменники

1. Образець СС з ЗПО – ісконно німецького кореневого іменника.

BODEN

S Boden m-s, = Böden 1. земля, ґрунт; 2. підлога; 3. дно, днище; 4. настил

◇ Boden m-s, =

Boden//abtrag m-(e)s, .. träge виїмка ґрунту; срез ґрунту

~ // aufwurf m-(e)s, .. auswürfe викидьк ґрунту вибухом

~ // aufschließ/ung f =, -en підготовка будівельного ділянки до будівництва

~ // auftrag m-(e)s, .. träge підсыпка ґрунту; насыпь

~ // aushub m-(e)s, -e виїмка ґрунту, розробка ґрунту

◆ Boden m

Fein//boden m мелкозернистий ґрунт

Klei// ~ m иловато-глинистий ґрунт

2. Образець СС з ЗПО – ісконно німецького кореневого іменника, безаффиксно-похідного дієслова, співвідносимого з основою кореневого іменника.

DACH

S Dach n-(e)s, -er дах, дах; верх; покриття

V dach//en, dach/te, ge//dach/t vt(h) уст. покрывати дахом

◇ Dach ~ // ausbau m-es, -ten надбудова над дахом

~ // aussteige/fenster n-s, = слухове вікно для виходу на дах

~ // ausstieg/e f =, -n сходи для виходу на дах

~ // belag m-es, .. beläge настил даху, дах

◆ Bind//er//dach n дах з стропильних ферм

Flach// ~ n плоска дах

Giebel// ~ n двискатна дах

3. Образець СС з ЗПО – ісконно німецького кореневого іменника, безаффиксно-похідного дієслова, суффиксального дієслова, співвідносимого з основою кореневого іменника, прикметного.

RIPPE

S Rippe f =, -n ребро; виступ; рубчик

ripp//en, ripp/te, ge/ripp/t vt(A) гофрувати; плиссувати

ripp//el/n, ripp//el/te, ge/ripp//el/t vt(A) 1. гофрувати, желобити; 2. рухати, торкати; 3.

тереть

◇ Rippe f =, -n

Rippen//balken m-s, = ребриста [таврова] балка

~ // befestig/ung f =, -en кріплення ребрами /плиток/

~ // beton m-s бетон ребра

~ // bogen m-s, = ребриста арка

~ // decke f =, -n ребристе покриття

◆ Bogen//rippe f ребро арки

Führ//ungs// ~ f направляюче ребро

Konsolen// ~ f консольне ребро

4. Образець СС з ЗПО – ісконно німецького кореневого іменника, кореневого прикметного, безаффиксно-похідного дієслова.

STUMPF

S Stumpf m-(e)s, Stümpfe 1. комель /дерева/; пень; 2. остаток, кончик

V stumpf//en, stumpf/te, ge/stumpf/t vt(h)/за/ тупить

A stumpf 1. тупой, притупленный; тупоносый 2. матовый, без блеска

◇ Stumpf//naht f =, -nähte стыковой /сварной/ шов

~ // rohr/ver bind ung f =, -en стыковое соединение труб

~ // schweiß/ung f =, -en стыковая сварка

◆ ab//stumpf/en vt притулять

5. Образец СС с ЗПО – исконно немецкого корневого существительного, безаффиксно-производного глагола, суффиксального глагола, суффиксального прилагательного.

MASER

S Maser f =, -n 1. прожилка, узор /в древесине/ 2. свилеватая [узорчатая] древесина 3. свиль /порок древесины/ 4. наплыв

V maser//n, maser/te, ge/maser/t

2. vi u sich становится свилеватым /о дереве/

V maser//ier/en, maser//ier/te, maser//ier/ тимитировать текстуру древесины

vt()

A maser//n 1. из свилеватого дерева, из дерева с прожилками 2. облицованный свилеватой древесиной

◇ Maser n n-s 1. свилеватая текстура /древесины/ 2. нанесение текстурного рисунка 3. разрисовка кистью

Maser//bild/ung f =, -en образование напыла

~ // furnier n-s узорчатая фанера

~ // holz n-es, -er свилеватая древесина; кап

~ // ig a свилеватый, с прожилками, с узорами

◆ Holz//maser/ung f свилеватость древесины, узорчатость древесины

6. Образец СС с ЗПО – исконно немецкого корневого существительного, безаффиксно-производного глагола, суффиксального прилагательного.

SCHAUM

S Schaum m-(e)s, Schäume 1. пена 2. пленка; пена; накипь, шлак

V schäum//en, schäum/te, ge/schäumt 1. vi пениться, вспениваться 2. vt снимать пену [накипь] /с чего-либо/

A schaum//ig пенистый

◇ Schaum/aschen//beton m-s пенозолобетон

Schaum//beton m-s пенобетон

Schaum/beton//misch/er m-s, = пенобетоносмеситель

~ // misch/ung f =, -n пенобетонная смесь

Schaum/faser//platte f =, -n пеноволокнистая плита

Schaum//glas n-(e)s, -e пеностекло; ячеистое стекло

~ // lösch/er m-s, = пенный огнетушитель

~ // stoff m-(e)s, -e пеноматериал; пенопласт

Schäum//ung f =, -n вспенивание

◆ Feuer/lösch//schaum m противопожарная пена

Hart// ~ m твердая пена

7. Образец СС с ЗПО – исконно немецкого корневого существительного, суффиксального глагола, суффиксального прилагательного.

NOT

S Not f =, Nöte нужда, необходимость, потребность; крайность

V nöt//ig/en, nöt//ig/te, ge/nöt//ig/t vt(h) вынуждать, принуждать, заставлять

A nöt//ig нужный, необходимый; неизбежный

◇ Not// ~ аварийный; вспомогательный; запасной, резервный

Not//ab lab m-sses аварийный спуск

~ // aus / gang m-(e)s, .. ausgänge аварийный выход, запасной выход;
аварийная дверь

~ // be / leucht/ung f =,-en аварийное освещение, резервное освещение

~ // brücke f =,-n временный мост

~ // lag/er n-s, = аварийный склад

◆ be/nöt/igen принуждать

Wasser//not f недостаток воды; безводье; засуха

Wohn/raum//not f потребность в помещении /жилье/

8. Образец СС с ЗПО – исконно немецкого корневого существительного, суффиксального прилагательного.

TORF

S Torf m-(e)s,-e торф

A torf//ig торфянистый

◇ Torf//boden m-s 1. торфяная почва /грунт/ 2. торфяник, торфяное болото

~ // graben/netz n сеть осушительных каналов в торфяной залежи

Torf/isol /ier / ungs//~ торфоизоляционный

Torf//platte f =,n торфяная плита, торфоплита

~ // schrot m-(e)s торфяная крошка

~ // stein m-(e)s торфяной брикет

~ // stich m-(e)s резка [добыча] торфа

◆ Faser//torf m волокнистый торф

Fräs// ~ m

фрезерный торф

Moqr// ~ m

болотный торф

Опыт работы студентов с данным учебным словообразовательным этимологическим словарем [3] свидетельствует, что студенты запоминают не только ЗПО СС, но и СР с первым НС – ЗПО данной СС, СР со вторым НС – ЗПО данной СС, которые составляют СГ с данной ЗПО.

Таким образом, структура словаря способствует пониманию и запоминанию структуры и семантики не одного изолированного слова/термина, а СР и СГ образуемых с ЗПО.

В связи с вышеизложенным, хотелось бы высказать мысль о том, что

1) обучение словообразовательному анализу производных слов/терминов следовало бы начинать в процессе обучения иностранным языкам уже в средней школе и продолжать этот метод овладения словарным запасом в высшей школе. Особенно важно обучать навыкам словообразовательного анализа студентов – будущих переводчиков, которым при письменном и особенно устном синхронном переводе предстоит понять структуру и значение незнакомых слов/терминов и объективно передать их смысл;

2) целесообразно создавать двуязычные словообразовательные, двуязычные этимологические словари как для учащихся средней школы, так и для студентов высших учебных заведений.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Степанова М.Д. – Методы синхронного анализа лексики. – М.: Высшая школа, 1968. – 200 с.
2. Степанова М.Д. О месте словообразования в системе языка// Единицы разных уровней. – М., 1969. – С. 278-279.
3. Зернова В.К. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. – Київ, 1993-1994. – Том 1-4. – 1500 с.
4. Левковская К.А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала. – М.: Высшая школа, 1962. – 296 с.
5. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1976. – 363 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Зернова – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу ті іноземних мов Полтавського інституту економіки і права ВНЗ «Відкритого університету розвитку людини “Україна”».

Наукові інтереси: питання словотвору німецької мови, методика викладання іноземних мов,.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ПОХІДНИХ ОДИНИЦЬ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИНОЮ UENIRE)

Ірина АЛЬОШИНА (Донецьк, Україна)

У статті досліджуються проблеми структурної і семантичної організації словотвірного гнізда дієслова uenire у латинській мові. Встановлено етимологічні особливості дієслова, визначено склад похідних словотвірного гнізда та здійснена їх семантична класифікація.

The problems of structural and semantic organization in the paradigm of the Latin verb "uenire" are considered. The etymologic features of the verb uenire are established, the structure of its derivatives is defined, their semantic classification is suggested.

Сучасні підходи до вивчення розвитку лексики будь-якої мови в різні періоди її існування пропонують нові методи, серед яких гніздове вивчення мовних одиниць виправдало себе як ефективний та перспективний напрямок сучасної семасіології та дериватології як у синхронних, так і у діахронних дослідженнях.

Перспективність цього підходу зумовлена його багатоаспектністю і комплексністю, великим ступенем здатності встановити різноманітні парадигматичні та синтагматичні зв'язки спільнокоренових дериватів, пізнати глибинні процеси словотворення. Виникають нові аспекти дослідження, зорієнтовані на вивчення словотвірних систем мов, до яких нібито лінгвісти втратили інтерес завдяки проведеним попереднім достань повним розробкам.

Гніздове дослідження лексичного складу давніх мов таких, як латинська, привертає нашу увагу можливістю провести дослідження кореневого складу цієї мови, простежити словотвірну здатність твірного слова, з'ясувати структурно-семантичні відношення між членами словотвірного гнізда (далі СГ) тощо. Поодинокі праці лінгвістів сучасності (А.А. Кретов, В.Т. Титов та ін.), на наш погляд, свідчать про пошук шляхів застосування сучасних методик аналізу мовного матеріалу до лексичного складу давньої мови [3: 7].

Актуальність пропонованої статті зумовлена необхідністю довести можливість отримання додаткових вагомих результатів щодо структурно-семантичних особливостей похідних одиниць СГ латинської мови за допомогою сучасних, розроблених на матеріалі сучасних мов дослідницьких методик (Н.Д. Арутюнова, О.А. Земська, І.І. Ковалик, О.С. Кубрякова, В.В. Лопатін, І.С. Улуханов та ін.).

Об'єктом дослідження є СГ з вершиною латинське дієслово *uenire*. Аналізоване дієслово *uenire* та більша частина його похідних одиниць входять до лексико-семантичного поля "просторовий рух" і мають велику комунікативну значущість та складають частину основного фонду будь-якої мови [2: 10].

Предметом дослідження є особливості розвитку структурно-семантичних характеристик твірного дієслова та похідних одиниць СГ *venire*.

Мета статті – здійснити аналіз структурно-семантичних особливостей СГ з вершиною дієслово *uenire*.

Для вирішення мети слід розв'язати такі завдання:

- 1) встановити етимологічне підґрунтя латинського дієслова *uenire*;
- 2) з'ясувати та окреслити межі СГ за частиномовними зонами;
- 3) описати словотвірні типи похідних одиниць;
- 4) виявити спільні та специфічні риси словотвірних значень похідних одиниць СГ.

Матеріалом дослідження стали похідні одиниці СГ з латинським дієсловом *uenire* визначені на основі лексикографічних джерел [11; 12; 13; 14; 15] загальною кількістю 64 одиниці.

Методи дослідження: за допомогою описового методу здійснюється синхронний аналіз структурно-семантичних параметрів похідних СГ; етимологічний аналіз дозволяє визначити первинну семантичну структуру; зіставний метод допомагає виявити спільні та специфічні ознаки організації СГ; методика компонентного аналізу дозволяє дослідити компоненти лексичних і словотвірних значень; гніздовий та частиномовний способи вивчення структурно-семантичних параметрів похідних виявляють якісний склад СГ;

морфемний аналіз дозволяє визначити спосіб словотвору; прийоми лінгвостатистичного аналізу слугують узагальненню даних щодо структурно-семантичної організації СГ у вигляді таблиць.

Методологічним підґрунтям дослідження є праці сучасних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів з проблем синхронного словотвору мовних одиниць (О.А.Земська, В.В.Лопатін, П.А.Соболева, О.М.Тихонов, І.О. Ширшов, І.С.Улуханов та ін.).

На наш погляд, наявність специфічної словотвірної будови та семантики похідних одиниць СГ з вершиною дієслово *uenire* можна передбачити після первинного аналізу семантичної і словотвірної будови твірного слова. Цікаво, що за відсутністю преверба дієслово *uenire* має значення спрямованого руху. Згадаймо з шкільного курсу історії відомий вислів Ю.Цезаря "Veni, vidi, vici". Для лінгвіста він становить певну енігму і привід звернутися до проблеми виду в індоєвропейських мовах, а також поміркувати над семантичною повнотою перфектних форм трьох простих латинських дієслів: *venire (veni)*, *videre (vidi)*, *vincere (vici)*. Варто сказати, що категорія дієслівного виду в індоєвропейській мові, а саме різниця між доконаним і недоконаним видом, виражалася дієслівними основами презенса, аориста, перфекта. В.І.Абасв, аналізуючи проблеми вираження дієслівного виду за допомогою превербів, вказує на існування зв'язку між превербами і видом після зникнення видової різниці між групами презенса, з одного боку, аориста і перфекта – з іншого. Так, він говорить: "Категорія дієслівного виду не була чужа давнім індоєвропейським мовам. Видове значення було невід'ємно властивим так званим "часовим формам": презенс і імперфект виражали тривалу, не обмежену якоюсь межею дію, аорист позначав нетривалу і чітко обмежену у часі дію, перфект слугував позначенню дії або стану, що мав місце у минулому, а результат існує у теперішньому. Свідченням є давньогрецька мова. Згодом категорію виду почали виражати за допомогою превербів"[1: 91]. Але послідовна лінія не витримувалися. Не є винятком і латинська мова. Семантико-граматична специфіка дієслівних форм *venire*, *videre*, *vincere* в тому, що за значенням ці форми пов'язані з префіксальним дієслівними формами з значенням закінченої дії: *при-йшов*, *по-бачив*, *пере-міг*. Таким чином, аналіз семантичної структури первинного дієслова СГ *uenire* на основі словникової дефініції дає підстави визначити його як дієслово спрямованого руху у просторі з імпліцитно вираженим спрямовано просторовим значенням.

Понятійний апарат. Незважаючи на певний дискусійний характер основних словотвірних понять у даній статті словотвірний тип (далі СТ) розуміється як "формально-семантична схема будови слова, абстрагована від конкретних лексичних слів, яка характеризується спільністю структурного показника, частини мови, словотвірного значення" [4: 34].

Словотвірне значення (далі СЗ) – загальний компонент семантики мотивованих слів певного СТ, який відсутній у словах, що мотивують цей тип. СЗ виводиться з загального семантичного відношення мотивованого слова та слова, яке мотивує його" [4: 54]. Семантична структура СЗ є суміш інваріантної частини + різного роду здвигів, звуження і нарощення, існування яких зумовлено лексичним значенням твірних і особливостями відбитих ними феноменів об'єктивної реальності [5: 156].

1.1. Етимологічне підґрунтя дослідження. З'ясування етимологічних, графічних особливостей дієслова *uenire* становить своєрідний фундамент системної єдності класу його похідних. За словами О.М.Трубачова, етимологія впливає на формування семантики слова [8: 198]. Етимологічні витоки латинського дієслова *uenire* мають індоєвропейський характер. Ю.Покорний вказує на походження форми з значенням «приходити» від індоєвропейського кореня **g^mem-* : **g^mm-io*, який у грецькій мові мав вигляд *вбйниц gene*, а у латинській *venio* з переходом *-mi-* > *-ni* [14: 464]. А.Ерну у "Історичній граматиці латинської мови" вказує, що дієслово *uenire* з суфіксом **ue/o-*, який безпосередньо слідкує за коренем, відповідає типу на *y^m* грецької мови: гр. *вбйниц* з **вбнуц*, лат. *ценйп* [10: 178]. А.Ванішек наводить корінь *ga*, (*g*)*va-n*, *ba* з значенням "іти"[15: 46]. А.Ерну і А.Мейє зауважують, що початкове *u* дієслова *uenire* є давнім *g^m* [15: 720]. Пояснення переходу *gu* в початкове *v* знаходимо у М.Нідермана: дзвінкий щільний з лабіалізованою артикуляцією *g^v* значився у латинському письмі через *gu*, у положенні між голосними перейшов в *v* [7: 90].

Ф.Мартен застерігає не змішувати з дієсловом *venire* складну латинську форму *ven-eo* (*venum eo – veniteo – veneo*) з значенням "іду на продаж"[13: 289]. Й.М.Тронський вказує, що кінцевий елемент *-io*, що характеризує основу, бере початок від суфікса **-io/o-/-i- : veniō < i.-e. *g^ham-iō* (грец. *вбійниці*) [8: 222]. Короткість *-i-* первинна, а не виникла у результаті редукції довгого голосного перед голосним [8: 224]. Стосовно особливостей похідних одиниць від *uenire* Й.М.Тронський зазначає, що утворення на *-ā-* (наприклад, *advenare*) спочатку мали самостійний характер і не були пов'язані з основою інфекта. Голосний *-ā-* приєднується безпосередньо до кореня, а не до основи інфекта *veniō* [8: 235], стверджує дослідник.

2.1. Структура і семантика СГ. Спробу кількісного і якісного аналізу похідних одиниць СГ латинського дієслова *uenire* знаходимо у етимологічному словнику А.Ерну та А.Мейє [11: 719-720]. Лінгвісти визначають дієслово *uenire* як давнє, класичне, поширене, панроманське слово. Щодо переходу дієслова *uenire* у романські мови, то у деяких романських мовах відбувся процес граматикизації *uenire*, тобто дієслово, втративши своє лексичне значення, набуло статусу складової частини пасивних форм або форм майбутнього часу (французька, італійська мови). А.Ерну та А.Мейє аналізують обмежену (на прикладі творів авторів архаїчного та класичного періодів розвитку латинської мови) кількість похідних одиниць від *uenire*, частково коментуючи полісемічну структуру як первинного дієслова, так і похідних одиниць.

У нашому дослідженні запропонований А.Ерну та А.Мейє [11] склад похідних одиниць СГ *venire* і їх семантичні особливості розширено і поглиблено за допомогою новітніх методик. Зазначимо, що лексичне значення вершини СГ *venire* вагоме для ходу словотвору і формування структури СГ.

У цілому, структура СГ дієслова *venire* є об'єднанням 15 мікроСГ, одне з яких є беспрефіксним мікроСГ, інші відповідно до кількості приєднаних до *venire* префіксів (14 префіксних мікроСГ). Важливим і характерним саме для латинської мови є факт утворення похідних одиниць від двох дієслівних основ – основи *infectum veni-* і основи *perfectum ven-*.

На першому ступені деривації СГ *venire* включає такі похідні одиниці: префіксальний спосіб словотвору *venire – advenire, circumvenire, convenire, devenire, evenire, invenire, obvenire, postvenire, praevenire, provenire, revenire, subvenire, transvenire*; суфіксальний спосіб словотвору – *ventare = ventitare, venilia, venturus, a, um, ventura, ventus, ventio*.

Форма *ventitare* утворилася на базі *ventare*, і є свідченням такого явища як дублювання фреквентативу: спочатку утворюється фреквентативне дієслово за допомогою – *tare*, а потім на його базі за допомогою – *itare* подвійний фреквентатив. МікроСГ *ventare – subventare, conventare, adventare*.

На другому ступені деривації деякі префіксальні дієслова не мають похідних одиниць і відповідно їх мікроСГ не мають наповнення. Такими є дієслова *devenire* і *postvenire*. Перше дієслово має суперечливу словотвірну-семантичну структуру: префікс *de-* за значенням є протилежним семантиці твірного слова (*de-* рух від предмета і *venire* – рух до предмета). Дієслово *postvenire* має граматичну основу відсутності похідних одиниць: відсутність основи перфекта (*postvenio, -, -, postvenire*), яка є високопродуктивною для дієслова *venire*.

Інші префіксальні похідні утворюють різні за кількісним складом мікроСГ. Деякі мікроСГ мають у своєму складі по одному похідному слову: *praevenire – praeventores, provenire – proventus, revenire – reventus, transvenire nepходити, приходити – transvena прибулець*. Спільним для цих СГ є те, що їх похідні одиниці мають словотвірне значення, утворене за типом "дія – особа": *praevenire* випереджати – *praeventores* "бійці авангарда", "дія – явище" *provenire* "виступати" – *proventus* "поява", *revenire* "повертатися" – *reventus* "повернення".

МікроСГ *subvenire – subventio*.

МікроСГ *circumvenire* має неоднорідний частиномовний склад: іменники *circumventio* і *circumventor* та прикметник *circumventorius, a, um*.

МікроСГ *obvenire – obventus, obventio, obventicius, a, um, obvenientia*.

МікроСГ *advenire – adventus, adventor, adventicius, adventoria = adventicia*.

МікроСГ *invenire – inventor, inventarium, inventrix, inventio, inventum = inventus, inventiuncula*.

МікроСГ *convenire* – *conventus* = *conventio*, *conventum*, *conveniens*, *convenienter*, *convenientia*, *conventicius*, *a, um*, *conventicium*, *conventiculum*, *conventionalis*.

МікроСГ *disconvenire* – *disconvenientia*.

Загалом можна сказати, у СГ *venire* існують чотири зони: іменникова, прикметникова, дієслівна, прислівникова, роль та значущість яких у формуванні СГ суттєво розрізняється відповідно до ступеня деривації.

Таблиця 1.

Деривати СГ *venire* за частинимовними зонами і ступенями деривації

Ступень Деривації	Іменникова зона	Дієслівна зона	Прикметникова Зона	Прислівникова зона
I	-	15	-	-
II	34	3	8	-
III	1	1	-	1
Всього	35	19	8	1

Структурно-семантичний аналіз СГ *venire* дозволяє встановити СЗ, що реалізуються певними СТ:

I. Просторове СЗ реалізується 8 СТ: СТ ad+R (R- це основа) (*ad-venire*), СТ circum+R (*circum-venire*), СТ con+R (*con-venire*), СТ de+R (*de-venire*), СТ e+R (*e-venire*), СТ pro+R (*pro-venire*), СТ re+R (*re-venire*), СТ trans+R (*trans-venire*), СТ super+R (*super-venire*).

II. Часове СЗ реалізується 4 СТ: СТ ante+R (*ante-venire*), СТ ob+R (*ob-venire*), СТ post+R (*post-venire*), СТ prae+R (*prae-venire*).

III. СЗ "каузація дії" реалізується 1 СТ: СТ sub+R (*sub-venire*).

IV. СЗ "мисленева діяльність" реалізується 1 СТ: СТ in+R (*in-venire*).

V. СЗ "повторення дії" реалізується 5 СТ: СТ R+t (*ventare*), СТ R+t+it (*ventitare*), СТ ad+R (*ad-ventare*), СТ con+R (*con-ventare*), СТ sub+R (*sub-ventare*).

VI. СЗ "відсутність дії" реалізується 1 СТ: СТ dis+con+R (*dis-con-venire*).

VII. СЗ "діюча особа (*nomen agentis*)" реалізується 9 СТ: СТ prae+R+or (*praeventor*), СТ circum+R+or (*circumventor*), СТ ad+R+or (*adventor*), СТ in+R+or (*inventor*), СТ in+R+ix (*inventrix*), СТ con+R+ent (*conveniens*), СТ con+R+icius (*conventicius*), СТ ad+R+icius (*adventicius*), СТ trans+R (*transvena*). VIII. СЗ "результат действия, событие (*nomen rei actae*)" реалізується 16 СТ: СТ pro+R (*proventus*), СТ re+R (*reventus*), СТ ad+R (*adventus*), СТ R+t (*ventus*), СТ in+R+t (*inventus*), СТ circum+R+tio (*circumventio*), СТ ob+R+tio (*obventio*), СТ in+R+tio (*inventio*), СТ R+tio (*ventio*), СТ in+R+t (*inventum*), СТ ob+R+t (*obventus*), СТ ad+R+or (*adventoria*), СТ ad+R+ic (*adventicia*), СТ ad+R+t (*conventus*), СТ ad+R+tio (*conventio*), СТ ad+R+t (*conventum*).

IX. СЗ "абстрактне поняття" реалізується 3 СТ: СТ ob+R+entia (*obvenientia*), СТ con+R+entia (*convenientia*), СТ dis+con+R+entia (*disconvenientia*).

X. СЗ "матеріальний результат дії" реалізується 1 СТ: СТ R+T+il (*ventilia*).

XI. СЗ "засіб дії (*instrumenta*)" реалізується 1 СТ: СТ in+R+t+ar (*inventarium*).

XII. СЗ "місце дії (*loca rei*)" реалізується 1 СТ: СТ con+R+T+ic+ul (*conventiculum*).

XIII. СЗ "ознака предмета" реалізується 3 СТ: СТ circum+R+T+or (*circumventorius, a, um*), СТ ob+R+t+ic (*obventicius, a, um*), СТ R+t+ur (*venturus, a, um*).

XIV. СЗ "признак дії" реалізується 2 СТ: СТ con+R+enter (*convenienter*), СТ con+R+t+ion+al (*conventionalis*).

XV. СЗ "димінутивність" реалізується 1 СТ: СТ in+R+T+unc+ul (*inventiuncula*).

3.1. Висновки. Здійснений структурно-семантичний аналіз СГ дієслова *venire* дозволяє зробити попередні висновки.

1. Склад, структура і СЗ похідних СГ дієслова *venire* зумовлені особливостями семантичної структури первинного дієслова, а також бінарністю дієслівної дериваційної структури дієслова в латинській мові (основ *infectum* та *perfectum*). Але імпліцитне вираження семи спрямованого руху не обмежує афіксальну словотвірну сполучуваність

первинного дієслова *uenire*. Афікси, що приєднуються, посилюють семантику напрямку руху, яку мають похідні СГ.

2. Варіювання семної структури первинного дієслова *uenire* визначає хід словотвірного процесу в СГ. Семантична структура похідних залежить від того, які семи первинного дієслова беруть участь у словотворі. В СГ дієслова *uenire* визначено чотири частининомвні зони і виявлено їх кількісний і якісний склад: всього 63 деривати. Система СЗ похідних одиниць складає 15 СЗ, що розподілено за 57 СТ.

4.1. Перспективи дослідження. Запропоноване дослідження дозволяє провести подальше вивчення семантико-дериваційних особливостей дієслова *uenire* і його похідних, що становлять СГ, а саме: слід звернутися до особливостей полісемічної структури дієслова *uenire* і розвитку окремих лексико-семантичних варіантів у похідних одиницях. Цікавим і актуальним для дослідників залишається розвиток форм від латинського дієслова *uenire* і його похідних у сучасних романських мовах (франц. *venir*, іспан. *venir*, італ. *venire*, португ. *vir*) і тенденції розвитку на їх основі самостійних одиниць у кожній мові окремо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абаев В.И. Превербь и перфектность // Проблемы индоевропейского языкознания. – М.: Изд-во "Наука", 1964. – С. 90 – 99.
2. Будагов Р.А. Человек и язык. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1976. – 429 с.
3. Кретов А.А. теоретические и практические аспекты создания морфемного словаря // Вестник ВГУ, серия "Лингвистика и межкультурная коммуникация", 2002. – Вып. 2. – С. 57-64.
4. Лопатин В.В. Многогранное русское слово: Избранные статьи по русскому языку. – М.: "Издательский центр "Азбуковник"", 2007. – 743 с.
5. Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 296 с.
6. Нидерман М. Историческая фонетика латинского языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1949. – 190 с.
7. Титов В.Т. Квантитативная лексикология романских языков: введение в проблематику // Вестник ВГУ, серия "Лингвистика и межкультурная коммуникация", 2001. – Вып. 2. – С. 4-11.
8. Тронский И.М. Историческая грамматика латинского языка. – М.: Изд-во лит-ры на ин.яз., 1960. – 320 с.
9. Трубачев О.Н. Приемы семантической реконструкции // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 197-222.
10. Эрну А. Историческая морфология латинского языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1950. – 319 с.
11. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots. – Paris: Klincksieck, 2001. – 833 p.
12. Forcellinni E. Totius Latinitatis Lexicon, consilio et cura J.Facciolati, opera et studio Forcellini alumni seminarii Patavini, lucubratum. – Prati: Aldinianis, 1858-1875. – Vol.1-6.
13. Martin F. Les mots latins groupes par familles etymologiques. – Paris: Hachette livre, 2007. – 340 p.
14. Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Worterbuch. – Francke Verlag Bern, 1959, B.I.-1182 S.
15. Vanicek A. Etymologisches Wortebuch der lateinischen Sprache. – Leipzig, 1874. – 256 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Альошина Ірина Георгіївна – докторант кафедри світової літератури і класичної філології Донецького національного університету

Наукові інтереси: Проблеми словотвору романських мов (сynchronія та діахронія)

АББРЕВИАТУРЫ И КВАЗИАББРЕВИАТУРЫ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Любовь БАРАНОВА (Симферополь, Украина)

У статті розглядаються аббревіатури інімовного походження – справжні та уявні, аналізуються особливості утворення квазіаббревіатур як у мові-джерелі, так і в процесі запозичення їх російською мовою.

The article is dedicated to true and sham abbreviations of foreign origin, the peculiarities of quasiabbreviations formation both in the original language and in the process of adoption them by the Russian language are analysed.

Предметом предлагаемого исследования является достаточно большая группа иноязычных по происхождению аббревиатур, в той или иной форме заимствования функционирующих в русском языке новейшего времени. Системного описания и теоретического осмысления указанной группы ранее не проводилось, что обуславливает актуальность и новизну данного исследования. Целью работы является разграничение аббревиатур истинных и мнимых, задачи работы – анализ особенностей образования квазиаббревиатур как в языке-источнике, так и в процессе заимствования их русским языком.

Аббревиатуры иноязычного происхождения функционируют в современном русском языке в весьма разнообразном виде. В некоторых из них мы уже не замечаем их иноязычное происхождение – это кальки, сокращения давно переведённых на русский язык многочисленных наименований (*ООН, США*). В других не всегда узнаём аббревиатуры – это иноязычные сокращения, лексикализовавшиеся в родном языке и пришедшие в русский язык в виде транслитерированного самостоятельного слова (*гестано, лазер*). Есть также аббревиатуры, ставшие таковыми только в русском языке, подвергшиеся в нём сокращению при калькировании исходного многокомпонентного наименования, в языке же оригинала они функционируют лишь в виде развёрнутого словосочетания (*Госдеп, Совбез*). Одну из самых больших групп составляют аббревиатуры, передающие исходное иноязычное сокращение в виде транслитерации или транскрипции (*НАТО; диджей*). Ещё одну большую группу образуют иноязычные аббревиатуры, используемые в русском языке в исходном написании латиницей (*DVD, SMS*). Аббревиатуры всех указанных типов чрезвычайно активно употребляются в русской письменной речи наших дней, однако основная их особенность – непрозрачность, трудность понимания смысла многих, особенно новых, графически не освоенных русским языком сокращений. И всегда ли такого рода языковые образования, оформленные или толкуемые как аббревиатуры, действительно ими являются? Анализ материала, представленного в «Словаре аббревиатур иноязычного происхождения» [1], позволяет утверждать, что наряду с истинными иноязычными аббревиатурами, в той или иной форме заимствованными русским языком, существует ряд разновидностей мнимых аббревиатур (назовём их квазиаббревиатурами).

Прежде всего, это могут быть иноязычные узуальные слова, заимствованные и освоенные русским языком в графической форме транслитерированной инициально-буквенной аббревиатуры (с написанием всех компонентов прописными буквами), не имеющей однако побуквенной расшифровки компонентов. Таково, например, название одного из видов автостраховки: «**КАСКО**» Употребляемое в форме инициальной аббревиатуры, данное слово (транслитерация < исп. *casco* – ‘корпус, остов судна’) аббревиатурой не является. Используется как название определённого вида страховки – страхование автомобилей или других транспортных средств (судов, самолётов, вагонов) от ущерба, хищения или угона, не включающей в себя страхование перевозимого имущества, ответственности перед третьими лицами и т.д. – *Раньше полис КАСКО с нулевой франшизой был в диковинку, а теперь это один из самых популярных у нас продуктов страхования...* («КП» в Укр., 1.10.08); *В прошлом году КАСКО принесла страховщикам 54% всех сборов от физических лиц...* (Газета.24.ua, 16.10.08)» [1: 60-61].

Следует отметить ещё несколько вариантов случаев, когда истолкованию как аббревиатуры и вторичной её декодировке подвергаются слова, которые формально аббревиатурами не являются. В одних случаях этот процесс может происходить только в языке оригинала и не отражаться в русском языке, хотя само «расшифровываемое» слово может быть им заимствовано: так, не являющееся аббревиатурой многозначное английское слово *gay* в одном из его значений, известном и в русском языке (‘гей’), расшифровывается ныне в США (вполне в духе пресловутой американской политкорректности) как инициальное сокращение словосочетания “*good as you*” – ‘хороший, как и вы’. Иногда русским языком заимствуются узуальные слова, подвергшиеся в языке-источнике вторичной расшифровке в результате языковой игры, но этот факт не учитывается в русских словарях иностранных слов, где они приводятся и толкуются как аббревиатуры или производные от них с соответствующей псевдорасшифровкой. Так произошло, например, со словами **яппи** и **яун(с)**: «**яппи** Транскрипция < англ. *yuppie* – название представителей молодёжной субкультуры, отражающей основные черты и ценности общества потребления. Основным критерием принадлежности к *яппи* является успешность – со всеми внешними её атрибутами, а также определённой идеологией. *Яппи* появились в США в начале 80-х годов XX в. в противовес предшествовавшим им *хиппи*. Принято считать, что слово *yuppie* образовано на основе аббревиатуры *YUP* < *young urban professional* – ‘молодой городской профессионал’, однако можно предположить, что не слово вторично по отношению к аббревиатуре, а наоборот: вначале по аналогии возникло слово *yuppie* как антитеза к *hippie*, затем оно

подверглось переосмыслению и вторичной расшифровке его основы как квазиаббревиатуры YUP. В подтверждение данной гипотезы укажем, что в словаре «The Oxford Dictionary of New Words» [2] наряду со словом *yurpie* приводится и существительное *yah* – как синоним слова *yurpie*, а также как определение человека, который вместо *yes* ('да') говорит *yah* (заметим, что многие американцы произносят это *yah* не просто как [йа], а как более энергичное [йап]). В словаре отмечается также, что, хотя произношение *yes* как *yah* широко известно в американском английском ещё с XIX в., употребление его как существительного для характеристики определённого социального типа относится лишь к началу 80-х годов XX в. Возможно, именно на его основе по модели слова *hippie* и был образован неологизм *yurpie*, подвергшийся переосмыслению как квазиаббревиатура, по аналогии с которой в процессе языковой игры возник целый ряд вариантных образований (в русском языке неизвестных). Так, в вышеуказанном словаре приводятся следующие параллельные варианты: *yurpie* (*young aspiring professional* или *young affluent parent*) – 'молодой целеустремлённый профессионал' или 'молодой зажиточный родитель'; *burpie* (*black urban professional*) – 'чёрный городской профессионал'; *gurpie* (*gay yurpie* или *green yurpie*) – 'яппи-гей' или 'яппи-сторонник «зелёных», защитник природы»; *jurpie* (*Japanese yurpie*) – 'японский яппи, яппи-японец', а также другие слова, образованные по данной модели: *yumtjie* < YUM < *young upwardly-mobile tottu* – 'молодая шустрая мамаша', *woopie* < WOOP < *well-off older person* – 'состоятельный старый человек'. Приводится также целый ряд производных, представляющих собой разные части речи, от самого слова *yurpie* (существительные – *yurpiedom*, *yurpieism*, *yurpi(e)ness*, *yurpification*; прилагательные – *yurpyish*, *yurpified*; глагол – *to yurpify*), русским языком не заимствованных. – О феномене "яппи" – "молодых городских профессионалов" (*young urban professionals*) – написано немало книг и снято немало фильмов, хотя как сознательная прослойка "яппи" появились менее тридцати лет назад. (КиноДайджест, № 10, 2008); Школы, позиционирующиеся в среднем ценовом сегменте (до \$120), рассчитывают на так называемых «яппи» – работающую молодёжь, делающую ставку на быструю карьеру. (Деловая столица, № 21, 2008)» [1: 142-143].

«**яун** (**яунс** – мн.ч.) Транскрипция < англ. *yawn(s)* – 'зевающий (-е)' (от англ. глагола *to yawn* – 'зевать') – введённое британской газетой *Sunday Telegraph* определение представителей определённой прослойки весьма состоятельных людей, которым наскучило их богатство и которые избрали иную систему ценностей. В американском английском слово было переосмыслено как квазиакроним и получило расшифровку: *young and wealthy but normal* – 'молодые и богатые, но нормальные' (что можно рассматривать как разновидность языковой игры). Заимствовано русским языком как квазиаббревиатура с указанной расшифровкой. – В начале 80-х годов прошлого века в ведущих западных странах появилось поколение «новых богатеньких», которое официально именовалось «яппи» – *yurpies* (по первым буквам словосочетания *young urban professionals*). ...А вот ныне поколение «пенси» претендует на то, чтобы именоваться теперь поколением «яунс» (*yawns*) – 'зевающими от скуки, но правильно расходующими свои деньги'. *Yawns* в Америке расшифровывается как *young and wealthy but normal*, то есть 'молодые и богатые, но нормальные'. ...Кстати, впервые определение «яун» (*yawn*) ввела английская газета «Санди телеграф», которая, проведя опрос среди сотни состоятельных британцев, убедилась в том, что увеличение своего капитала является приоритетом меньше чем для половины опрошенных миллионеров. В США «здоровые, но богатые» тоже решили не отставать от своих британских коллег и стали всё больше времени и денег уделять не купанию в роскоши, а делам земным и благопристойным. ...К группе «яунс» в Америке относятся только те миллионеры, которые заработали, а не унаследовали свои огромные состояния. (МК в Укр., № 20, 2008)» [1: 143-145].

Следует выделить также случаи, когда вместе с самой квазиаббревиатурой, оформленной в языке-источнике, русским языком в виде семантической кальки заимствуется и её псевдорасшифровка, что произошло, например, с известным всем буквосочетанием: «SOS Буквосочетание не является аббревиатурой, оно представляет собой буквенную запись радиосигнала бедствия (три точки – три тире – три точки), удобного для передачи азбукой Морзе, в которой он соответствовал буквам SOS. Буквосочетание подверглось

псевдорасшифровке в английском языке и стало толковаться как инициальная аббревиатура от *“Save our ship!”* – ‘Спасите наш корабль!’ или *“Save our souls!”* – ‘Спасите наши души!’ (последний вариант был заимствован русским языком в виде семантической кальки). – *Шторм усилился до 9 баллов, проржавевший крепёж едва удерживал груз. Команде ничего не оставалось, как подать сигнал SOS.* («2000», № 30, 2008) [1: 276].

«Расшифровка» заимствованного узуального слова как мнимой аббревиатуры может иметь место и только в русском языке, как в случае с заимствованным жаргонным словом «бич». Квазиаббревиатура, возникшая в русском языке на основе заимствованного жаргонизма, представляющего собой транскрипцию английского слова *beach*, исходное значение которого в нормативном английском – ‘берег’, однако в разговорном (жаргонном) английском им стали называть безработных моряков, нанимаемых на отдельные рейсы либо вообще списанных на берег за пьянство или другие проступки. Именно в этом значении оно было заимствовано (через среду моряков заграничавания) русской разговорной речью, в которой получило распространение в 60-80 годы XX века в расширительном значении ‘опустившийся человек без определённых занятий и места жительства, деклассированный элемент’, сформировало ряд производных (*бичиха, бичёвка, бичевать*) и стало толковаться как инициальная аббревиатура от ‘бывший интеллигентный человек’ (позднее было практически вытеснено другой лексикализовавшейся русской аббревиатурой *бомж*). – *К моему столу подошёл бомж (или бич, как их тогда называли), который здесь часто промышлял.* («МК» в Укр., № 30, 2008) [1: 26].

Оформление иноязычной квазиаббревиатуры может происходить и в языке-источнике, но русским языком она заимствуется, как правило, без учёта лежащей в её основе языковой игры: «ICQ (инф.) [ай си кью] – название популярного интернет-сервиса для общения в реальном времени. Не являясь в английском языке аббревиатурой в строгом смысле слова, оно представляет собой запись в виде инициально-буквенной аббревиатуры фонетического эквивалента фразы «I seek you» [ай сик ю] – ‘Я ищу тебя’ (что можно рассматривать как разновидность языковой игры). Производное: *аська* (разг.). – *Специальное программное обеспечение позволяет контролировать онлайн-общение посредством ICQ или MSN.* (Деньги.иа., № 8, 2006); *Чтобы предотвратить утечку информации, совершенно не обязательно блокировать программу ICQ и форумы. Нужно чётко сформулировать критерии информационной безопасности, понять, почему стоит или не стоит относить «аську» к числу запрещённых программ.* (Деловой квартал, № 21, 2008) [1: 218]. Подобный механизм формирования лежит и в основе другой квазиаббревиатуры: «ХТС Графическое сокращение на основе буквенной транскрипции согласных компонентов слогов < англ. *ecstasy* – экстази – жаргонное наименование наркотика MDMA. – *Амфетамины, ecstasy* получили распространение недавно. Завозятся из-за рубежа. ...На Западе распространённое сокращение *ecstasy* – ХТС, но надо заметить, что рекламируемый под тем же названием «энергетический дринок» не имеет к *ecstasy* никакого отношения, кроме того, что содержит высокую дозу другого стимулянта – кофеина. (Труд+Здор., 2009, № 6)» [картотека автора].

Переосмысленная декодировка заимствованных квазиаббревиатур может иногда мотивироваться словосочетаниями или выражениями, принадлежащими не русскому языку и не языку-источнику, а иному, третьему языку. Так заимствованная из английского языка квазиаббревиатура SPA (употребляемая в русском языке также и в транслитерированной форме СПА) мотивируется латинским выражением: «СПА Транслитерация < англ. SPA – квазиаббревиатура < лат. “Sanitas per aquam” – ‘Здоровье через воду’ – оздоровительные процедуры, преимущественно связанные с водой. См. SPA» [1: 115]. «SPA Изначально не является аббревиатурой. *Spa* – это название бельгийского города в предгорьях Арденн – старейшего в Европе бальнеологического курорта (известен с X-XI в.в.), ставшее нарицательным для обозначения курорта с целебными водами и вошедшее в этом значении в некоторые языки. Так, в английском языке узуальное, зафиксированное во всех базовых словарях значение слова *spra* – ‘минеральный источник, курорт с минеральными водами’. В американском английском данное значение не получило широкого распространения (вероятно, в силу отсутствия традиции поездок «на воды»), там это слово уже в наше время приобрело новое, расширительное значение: ‘комплекс оздоровительных процедур,

связанных с использованием термальных, морских, минеральных вод, лечебных грязей, водорослей, солей и под.’ Именно в этом значении оно, вернувшись в Европу, вошло в ряд языков (в том числе и в русский), подверглось псевдорасшифровке и стало оформляться графически и толковаться как инициальная аббревиатура от латинского “*Sanitas per aquam*” – ‘Здоровье через воду’, являющегося в свою очередь перифразом второй части известного латинского выражения: «*In vino – veritas, in aqua – sanitas*» – ‘В вине – истина, в воде – здоровье’. В медийно-рекламном дискурсе зачастую встречаются и грамматически неправильные варианты данного сочетания: “*Sanitas pro aqua*”, “*Sanus per aquam*”, “*Sanitas per aquas*”. Наличие подобных вариантов расшифровки данной квазиаббревиатуры также указывает на её вторичность по отношению к узуальному слову. В последнее время наблюдается тенденция ещё более расширенного толкования значения данного образования: в комплекс SPA-процедур включаются уже и разного рода оздоровительные процедуры, с водой не связанные (массаж, ароматерапия, фитотерапия, солярий и под.). В русском языке указанная квазиаббревиатура употребляется главным образом в качестве несогласованного определения в структуре сложных слов, где его сочетаемость чрезвычайно широка и представляет собой открытый ряд: SPA-курорт, SPA-комплекс, SPA-центр, SPA-салон, SPA-технологии, SPA-лечение, SPA-процедуры, SPA-массаж, SPA-косметология, SPA-туризм и т.п. – Местные гостиницы славятся великолепным SPA с полным ассортиментом современных косметологических услуг. (МК в Укр., №33,2008); Пожалуй, самые распространённые виды SPA – это SPA-центр при отеле или SPA-отель, вся инфраструктура которого связана с оздоровлением. (АиФ. Здор., № 34, 2008); В дорогах салонах вам предложат самые разные виды популярной сейчас SPA-терапии. (КП в Укр., 22.08.08)» [1: 277-279].

Проведенный анализ приводит к выводу, что группа аббревиатур иноязычного происхождения в русском языке весьма неоднородна с точки зрения способов их заимствования, формы, структуры и семантики. Рассматриваемые выше разновидности квазиаббревиатур при всех их отличиях сохраняют тем не менее определённое родство с аббревиатурами истинными не только в иноязычности своего происхождения, но и в принципах оформления и толкования, что даёт основание включать их в состав специализированного словаря, материал которого может в перспективе послужить основой для теоретического осмысления и системного описания особенностей функционирования данной группы в современном русском языке.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Баранова Л.А. Словарь аббревиатур иноязычного происхождения. – М.: АСТ-Пресс, 2009 – 320 с.
2. The Oxford Dictionary of New Words. A popular guide to words in the news. Compiled by Sara Tulloch. Oxford – New York. Oxford University Press, 1991 – 322 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Баранова – доцент кафедри російської мови Кримського державного медичного університету ім. С.І. Георгієвського.

Наукові інтереси: аббревіатури іншомовного походження, особливості функціонування в сучасній російській мові, лексикографічний опис.

МОРФОНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті окреслено перспективу дослідження віддієслівних дериватів в українській мові в контексті теоретичних здобутків сучасної лінгвістики; розглянуто морфологічну структуру дієслова і виявлено структурні типи дієслівних основ.

The article outlines the perspective of the research of verbal derivatives in Ukrainian in the context of theoretical achievements of modern linguistics; the morphologic structure of the verb is analyzed and the structure types of the verb stem are described.

На сучасному етапі розвитку української словотвірної морфології спостерігаємо систематизацію словотвірних одиниць на нових концептуальних засадах. Питання

внутрішньої організації слова, комплексний аналіз семантичних, словотворчих і граматичних ознак девербативів залишається актуальною проблемою граматики української мови.

Словотвірна морфологія як окрема лінгвістична дисципліна виокремилася порівняно недавно, але досить швидко стала однією з інтенсивно досліджуваних галузей мовознавчої науки. На етапі становлення вона була представлена різними лінгвістичними напрямками і школами. Морфологічні явища були об'єктом дослідження давньоіндійських граматистів, індоєвропейців, молодограматиків, однак як автономна галузь морфологія почала виділятися на початку ХХ століття. Виділення морфології в самостійний розділ мовознавства пов'язано з іменем М.С. Трубецького, котрий в 1931 році окреслив межі і визначив завдання морфології як науки.

У коло важливих питань сучасної описової морфології дослідники висувають перегляд деяких наукових понять, систематизацію словотвірних одиниць на нових концептуальних засадах. Це засвідчують праці С.М. Толстої [1991, 1998], В.П. Русак [1990, 2004], І.В. Козленко [1992], С.Л. Асіїв [1995, 1997], І.Б. Іткіна [1998], М.В. Панова [1999], М.Ф. Алефіренка [1999], В.А. Дібо [2000, 2006], О.О. Лукашанця [2001], О.Г. Антипова [2002], С.О. Крилова [2004], М.Ю. Федурко [2005] та ін.

Розробка проблем словотвірної морфології в україністиці отримала подальший розвиток. На сучасному етапі дослідження словотвірної морфології української мови простежується тенденція опису формальних ознак мовних одиниць із погляду системно-структурної лінгвістики, зокрема з'ясовується роль морфологічного чинника у формуванні відіменникових словотвірних гнізд шляхом виділення моделей морфологічної взаємодії словотворчих морфем у структурі похідних, виявлення різновидів морфологічної структури відіменникових словотвірних гнізд в українській мові [7]. Здійснено спробу дослідити морфологічні операції у віддієслівних словотвірних гніздах із вершинами-дієсловами звукопозначення, у віддієслівних зонах відіменникових словотвірних гнізд в російській мові [6]. На сучасному етапі здійснення морфологічного аналізу доцільно проводити з опором на комплексні словотвірні одиниці – словотвірні парадигми, з метою виявлення словотворчого потенціалу, дериваційної спроможності твірних різної частиномовної належності.

У сучасній дериватології словотвірне гніздо разом із словотвірним типом, належить до основних системотвірних одиниць словотвірного рівня мови. Якщо для похідних того чи того словотвірного типу загальним елементом є формант, то для словотвірного гнізда – вершинне слово. Оскільки словотвірна парадигма становить собою сукупність всіх похідних одного твірного і виступає частиною словотвірного гнізда. О.М. Тихонов зазначає, що «серед всіх частин мови дієслово має найширші словотвірні зв'язки і рішуче впливає на всі важливі процеси словотворення» [4: 286], наголошуючи на тому, що словотвірні гнізда із вершинами-дієсловами мають найскладнішу структуру і значний склад похідних, особливо на першому ступені деривації. Характерно, що в словотвірному гнізді кожен зі ступенів деривації формує свою словотвірну парадигму послідовно відображену в розгортанні гнізда по вертикалі. При базових словах-дієсловах на першому ступені деривації розташовані зворотні дієслова, багатократні, однократні, префіксальні і префіксально-суфіксальні, віддієслівні іменники, прикметники, складні слова [4: 287].

Опис словотвірних парадигм передбачає виокремлення зон (блоків), що становлять собою сукупність словотвірних значень, виражених дериватами відповідного лексико-граматичного класу: субстантивна, ад'єктивна, вербальна та ін. зони. Саме дослідження морфологічних особливостей у межах словотвірних парадигм унаочнює механізм породження девербативів в українській мові, демонструючи параметри організації мотиватів вербальної, субстантивної і ад'єктивної зон.

У сучасному словотворі досить поширеним стало визначення, згідно з яким словотвірна парадигма (СП) – це комплексна одиниця, що являє собою певну мікросистему дериватів одного ступеня словотворення, мотивованих тією самою твірною основою і протиставлених словотворчими формантами.

Концептуальний апарат морфології потребує подальшого вдосконалення й аналізу, упорядкування й узгодження з понятійними і термінологічними системами суміжних лінгвістичних дисциплін.

На сучасному етапі опис та дослідження формальних ознак мовних одиниць із погляду системно-структурної лінгвістики видається перспективним напрямом, покликаним установити арсенал словотворчих формантів і пояснити природу морфологічних трансформацій.

Метою наукової розвідки є дослідження синхронного опису морфологічних трансформацій девербативів субстантивної, ад'єктивної та вербальної зон. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) вичленувати три-, дво- й однозонні девербативи і встановити типологічні ознаки дериваційних парадигм дієслів; 2) визначити основні концепції витлумачення словотвірної парадигми; 3) з'ясувати особливості морфологічної структури дієслова і її реалізацію в словотвірній системі української мови; 4) встановити структурні типи морфологічної структури дієслова. Словотвірна морфологія становить відносно автономну систему, займаючи проміжний рівень між фонологією і морфологією. При цьому виникає складна залежність морфологічних змін від результатів фонологічного і морфологічного аналізу. «...Чим більш автономний статус вона (морфологія) набуває, тим більш очевидною стає залежність морфології від результатів морфологічного і словотвірного аналізу» [5: 11], а морфологічний опис набуває аналітичного характеру [3].

Дериваційна парадигма, виконуючи прогностичну функцію в словотворі, дає можливість проаналізувати системи девербативів, десубстантивів, деад'єктивів, денумеративів, депрономінативів і виявити дериваційний потенціал кожної частини мови. На сучасному етапі здійснення морфологічного аналізу доречно проводити з оперттям на словотвірні парадигми, з метою виявлення словотворчого потенціалу, дериваційної спроможності твірних різної частиномовної належності.

У сучасній лінгвістиці відомі різні підходи щодо витлумачення поняття «словотвірна парадигма». Поширеним і основним є підхід, згідно з яким словотвірна парадигма – сукупність похідних одиниць, утворених від тієї самої основи на одному ступені деривації і виступає складником словотвірного гнізда (Е. Хемп, Л. Дюрович, О.М. Тихонов, О.А. Земська, В.В. Лопатін, І.С. Улуханов, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, В.В. Грещук, З.О. Валюх, Р.І. Мальцева, М.І. Капраль, М.С. Василевський та ін.).

Досить поширеним є семантичний критерій витлумачення дериваційної парадигми. Представники даного підходу (Р.З. Мурашов, Р.С. Манучарян, Г.П. Циганенко, М.Ф. Скорнякова, А.Ш. Алтаєва, К. Бузашшова та ін.) поняття словотвірної парадигми пов'язують із поняттям словотвірної категорії.

О.М. Тихонов (прихильник монопарадигмального підходу) надає перевагу ієрархічності словотвірного гнізда, послідовного підпорядкування в ньому одних одиниць іншим, вважає, що цю властивість гнізда найкраще відображає термін «словотвірна парадигма» [4: 3–13], поділяючи думку тих мовознавців, які кваліфікують словотвірну парадигму як набір похідних, що мають одну й ту саму твірну базу і перебувають на одному ступені деривації.

Таким чином, у сучасній лінгвістиці використання поняття «словотвірна парадигма» ґрунтується на концепціях, які враховують функціональне навантаження твірної основи як основного засобу вияву типології словотвору.

Характерно, що типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Словотвірні парадигми дієслова бувають три-, дво- та однозонними. Для віддієслівних похідних продуктивною є тризонна типова словотвірна парадигма. Девербативи структуровані вербальною, субстантивною та ад'єктивною зонами: *вiнyстити* – *випуск-ати*, *вiпуц-ен(ий)*, *вiпуц-енн(я)*, *недо-вiнyстити*; *допyстiти* – *допуск-ати*, *допyстiти-ся*, *допyц-ен(ий)*, *допyст-iм(ий)*, *допyц-енн(я)*, *допyц-енн(ий)*, *допyст-ов(ий)*; *прiвyтити*¹ (керувати) – *прiвyтити-ся*, *пpав-увати*, *пpавл-яч(ий)*, *пpавл-iнн(я)*, *пpавi-тель*, *пpави-льн(ий)*, *за-пpавити*, *на-пpавити*, *по-пpавити*, *у-пpавити*; *пpавувати* – *по-пpавувати*; *напpавити* – *напpавля'ти*, *напpавлен(ий)*, *напpавл-енн(я)*; *упpавити* – *упpавля'ти*, *упpавл-iнн(я)*; *пpiвyтити*² (виправляти, випрямляти, лагодити) – *пpавл-*

ен(ий), *п^равл-енн(я), п^рав-к(а), п^раві-л(о), п^раві-лк(а), п^раві-льник, п^раві-льн(ий), в-п^равити, в^і-п^равити, до-п^равити, за-п^равити, пере-п^равити, під-п^равити, по-п^равити, роз-п^равити, с-п^равити, у-п^равити; в^і-п^равити; **в^іп^равити** – в^іп^равитися, виправл-я'ти, виправл-ен(ий), в^іп^равл-енн(я), вип^рав-н(ий); **зап^равити** – зап^равитися, заправл-я'ти, зап^равл-ен(ий);*

зап^равити – зап^равитися, заправл-я'ти, зап^равл-ен(ий);

переп^равити – переправл-я'ти, переп^равл-ен(ий), переп^равл-енн(я); **розп^равити** – розп^равитися, розправл-я'ти, розп^равл-ен(ий), розп^равл-енн(я); **п^равити**³ (здійснювати молебень) – п^равити-ся, п^равл-енн(я), від-п^равити.

Двотонні словотвірні парадигми дієслів представлені вербальною і субстантивною зонами: **в^ібавити** – в^ібавити-ся, вибавл-я'нн(я), в^ібав(а), вибавл-енн(я), **в^ідд^ати** (виділити тепло) – в^ідд^а-в^ати, в^ідд^а-ч(а); **глядіти** – гля'-нути, в^і-глянути, до-гля'нути, за-гля'нути, на-гля'нути, о-гля'нути, пере-гля'нути, під-гля'нути, по-гля'нути, гля'діти-ся, гляд-іч, гляді-нн(я), в-глядіти, ви-глядіти, до-глядіти, за-глядіти, в-гл^едіти, до-гл^едіти, з-гл^едіти, за-гл^едіти, зо-гл^едіти, на-гл^едіти, о-гл^едіти, об-гл^едіти, по-гл^едіти; **п^уск^ати** – п^уст-іти, п^уск^ати-ся, п^уск^а-ючи, п^уск, п^ущ-(а) (хачі, незаселене місце), п^ущ-анн(я) (час без м'ясної їжі), п^уск^а-анн(я), в-п^уст-іти¹ (дозволити ввійти), в-п^уст-іти² (дати впасти), в^і-п^уст-ити, від-п^уст-іти, до-п^уст-іти, за-п^уст-іти¹ (примусити злетіти, працювати), за-п^уст-іти² (занедбати), на-п^уст-іти,

о-п^уст-іти, од-п^уст-іти, пере-п^уст-іти, під-п^уст-іти, по-п^уст-іти (ослабити щось натягнуте), при-п^уст-іти² (допустити ймовірність).

Якщо безпрефіксні базові дієслова належать переважно до двотонних словотвірних парадигм, то префіксальні – до тритонних словотвірних парадигм.

Однотонні словотвірні парадигми дієслів представлені вербальною зоною: **доп^равити** (лагодити) – доп^равити-ся; **м^овк^нути** – в-м^овк^нути,

з-м^овк^нути, за-м^овк^нути, по-м^овк^нути, при-м^овк^нути. Необхідно зазначити, що префіксальні дієслова представлені вербальною та ад'єктивною або вербальною та субстантивною зонами: **прим^овк^нути** – примовк^а-ти, прим^овк-л(ий); **в^ів'язати** – в^ів'язати-ся, вив'яз'з-увати, в^ів'яза-н(ий); **додав^ати** (матем.) – додав^ати-ся, додав^анн(я); **вигляд^ати** – вигляд^ати-ся, вигляд, вигля'д-ин(и), вигляд^анн(я), попо-вигляд^ати; **в^ідати** (одружити) – вида-в^ати, в^ідати-ся, вида-нн(я') (вік для заміжжя).

Аналізуючи формальні модифікації морфем, необхідно розрізняти альтернатії, що мають як парадигматичний (варіанти морфем), так і синтагматичний (сполучуваність морфем) аспект, а усічення належить до морфонології слова, що виступає засобом організації морфемної послідовності (синтагматичний аспект) в межах основи мотивованого слова. Для всіх девербативів загальна морфонологічна операція – усічення дієслівної фіналі, яка нерідко поєднується з іншими морфонологічними операціями.

Опис словотвірної морфонології віддієслівних дериватів доцільно починати зі встановлення альтернантів мінімальних морфонологічних сегментів. Визначення функціональних класів приголосних дає можливість встановити загальні морфонологічні умови, спрогнозувати та описати економним способом поведінку приголосних при поєднанні з будь-яким формантом, оскільки не кожна фонема чергується з будь-якою фонемою мови: в альтернатіях перебувають певні фонемі, утворюючи закриті ряди [1]. Необхідно зауважити, що кожен член альтернатії виступає аналогом змінного сегмента морфа і певної морфонологічної позиції (палаталізації, депалаталізації, амбівалентної) [2].

Досліджуючи морфонологічні особливості віддієслівних похідних, можна виділити морфонологічно релевантні ознаки кореневих (основних) та афіксальних морфем. Цілком очевидним є те, що для кореневих (основних) морфем характерні такі морфонологічно релевантні ознаки: 1) належність до певної частини мови; 2) фіналь кореневої (основної) морфемі; 3) фонологічна маніфестація контактної зони. До ознак суфіксальних морфем, що впливають на морфонологічну структуру похідних, належать: 1) закріпленість за частиною мови; 2) структура форманта, переважно ініціаль; 3) зміна акцентних позицій.

Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що дія форманта на твірну основу певною мірою залежить від його фонологічної структури. Так, якщо ініціаль суфікса складається з голосної переднього ряду /i/, то відбуваються консонантні альтернатії C//C' (палаталізація

приголосного мотиватора), а якщо /e/ – консонантні альтернативи P//P1, T//T̄ (пор. *ходити – ходіння, возити – возіння, платити – платіж, свердлити – свердлій; різьбити – різьблення, зумовити – зумовлення, усвідомити – усвідомлення, розграфити – розграфлення; коптити – копчення*). Отже, загальною умовою реалізації морфонологічних змін є якість кінцевої фонемі дієслівної основи.

Для дієслівної основи характерним є те, що вона може закінчуватися як голосною, так і приголосною фонемою. Так, фіналь дієслівної основи може бути представлена 10 приголосними і 5 голосними фонемами: 3 передньоязикові /z/, /c/, /p/: *вез-ти, гриз-ти, вез-ти, плес-ти, брес-ти, дер-ти, тер-ти*; 3 губні /b/, /n/, /v/: *шкреб-ти, греб-ти, скубти, плив-ти, рев-ти*; середньоязиковою /j/: *й-ти, знай-ти, перей-ти*; 2 задньоязиковими /k/, /x/: *товк-ти, пек-ти, рек-ти, тек-ти*; глотковою /z/: *біг-ти, мог-ти, берег-ти*; 2 голосними переднього ряду /i/, /u/: *леті-ти, сиді-ти, брязкоті-ти, булькоті-ти, жи-ти, води-ти, виробі-ти, хвали-ти*; 3 голосними заднього ряду /y/, /o/, /a/: *бу-ти, тану-ти, гляну-ти, моло-ти, поло-ти, слуха-ти, єдна-ти, вибира-ти*.

Інші фонемі (22 приголосні і голосна /e/) не використовуються при побудові дієслівної основи. Враховуючи комбінаторні сполучувальні особливості фінальних фонем дієслівної основи, можна виділити 4 типи фонемосполук на приголосну (C₁ГC, C₁'ГC, ГC₁C, C') і 9 – на голосну (Г₁СГ, Г₁С'Т, С₁СГ, С₁'СГ, С₁С'Т, С₁'С'Т, СГ, С'Т, Г).

Таким чином, дієслівні основи класифікуються за 13 структурними типами. Фонемна характеристика структурних типів має певні відмінності в інвентарі фонем, а також в можливостях комбінаторики фонем. У препозиції кінцевої приголосної фіналі дієслівної основи можуть реалізуватися всі голосні і 18 приголосних фонем. Не формують фіналь дієслівної основи на приголосні передньоязикові свистячі /z/, /z'/, /dz/, /dz'/, /ц/, /ц'/, шиплячі /ш/, /дж/, /ч/, передньоязикова м'яка /н'/, задньоязикові /r/, /x/, глоткова /z/ і губна /ф/.

Усі класи приголосних представлені лише перед /a/, перед /u/ – лише передньоязикові тверді і губні, перед /i/ – передньоязикові м'які, шиплячі і губні. Обмеження в побудові дієслівної основи має фонема /ф/ перед /u/ та фонемі /дж/, /ц/, /ц'/, /к/, /x/, /z/ перед /a/.

Важливим етапом морфонологічного аналізу є вивчення морфонологічної структури дієслова. Дослідження показує, що дієслово в українській мові має чітко виражені структурні особливості представлені 13 типами. Такий підхід сприяє формулюванню морфонологічних правил в системі словотворення девербативів, зокрема формулюванню регресивних правил вибору дієслівної основи і прогресивних правил вибору форманта, а із врахуванням цих правил побудовані морфонологічні парадигматичні моделі, котрі репрезентують словотворення дієслова в українській мові.

Аналіз морфонологічних особливостей девербативів дає можливість зробити такі висновки:

1. Словотвірна парадигма становить упорядковану мікросистему похідних одиниць одного ступеня деривації, об'єднаних спільною твірною основою і протиставлених словотворчими формантами.
2. Типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Об'єднання девербативів в автономні блоки (зони) в межах словотвірної парадигми дає можливість виявити морфонологічні характеристики й адаптацію віддієслівних дериватів.
3. Вивчення морфонологічної структури дієслова дає змогу виявити морфонологічні зони (блоки), типи, підтипи, класи, встановити функціональну морфонологічну класифікацію приголосних за типами палаталізації і депалаталізації.
4. Кожна конкретна морфонологічна трансформація у фонемному вияві кореневих (основних) та афіксальних морфем при їх взаємодії відбувається за наявності певних умов. Характер дії форманта на похідну основу залежить від його фонологічної структури.
5. При морфонологічному аналізі необхідно вивчити морфонологічної структури дієслова. Дієслівні основи в українській мові класифікуються за 13 структурними типами. Саме такий підхід сприяє формулюванню правил вибору дієслівної основи і правил вибору форманта, а врахуванням цих правил дає можливість побудувати морфонологічні моделі,

котрі репрезентують словотворення дієслова в українській мові, унаочнює механізм породження та функціонування девербативів у сучасній українській мові, демонструє параметри організації похідних вербальної, субстантивної і ад'єктивної зон.

Вивчення особливостей морфологічних моделей при операційному підході дає змогу визначити механізм вибору оточення і модифікацію мотивата під впливом форманта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демешко І.М. Функціональні морфологічні класи приголосних при творенні віддієслівних дериватів в українській мові // Культура народів Причорномор'я / [редкол. Катунин Ю.А. (гл. редактор) и др.] / І.М. Демешко. – Симферополь: ИИО КРИППО, 2007. – № 110. – Т. 1. – С. 154–156.
2. Демешко И.Н. Морфологические позиции и условия альтернатив в словообразовательных парадигмах отглагольных существительных в современном украинском языке // Актуальные вопросы современного словообразования: [материалы междунар. науч. конф.] / [под общ. ред. проф. Л.А. Араевой] / І.М. Демешко. – Кемерово, 2008. – С. 91–96.
3. Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы ее описания / В.В. Лопатин. – М.: Наука, 1977. – 315 с.
4. Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка: [курс лекций] / А.Н. Тихонов. – Самарканд: Изд-во Самарканд. ун-та им. А. Навои, 1971. – 387 с.
5. Толстая С.М. Морфология в структуре славянских языков / С.М. Толстая. – М.: Индрик, 1998. – 318 с.
6. Потапова Г.М. Морфология віддієслівного словотворення (на матеріалі словотвірних гнізд з вершинами-дієсловами та віддієслівних словотвірних зон): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Г.М. Потапова. Київ. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
7. Федурко М.Ю. Морфология відіменникового словотворення в сучасній українській мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України / М.Ю. Федурко. – К., 2005. – 36 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія, термінологія, ономастика.

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАТЕМ ТИПУ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ + ЕЛІПТИЧНИЙ УНІВЕРБ» В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ УНІВЕРБІВ

Наталя ДЬЯЧОК (Горлівка, Україна)

Статтю присвячено демонстрації деяких особливостей номінатем типу «словосполучення + еліптичний універб», а саме: властивості вербальних еквівалентів словосполучень – універбів – формувати певні тематичні та лексико-семантичні групи. Визначається статус відносин між універбами тематичних та лексико-семантичних груп.

The article deals with demonstrating some peculiarities of the nominatememes whose structure is "word combination + univerb". The status of lexical and semantic groups of univerbs is defined.

Метою даної статті є спроба продемонструвати деякі особливості номінатем типу «словосполучення + еліптичний універб», а саме: властивість вербальних еквівалентів словосполучень – універбів – формувати певні лексико-семантичні та тематичні групи.

Термін *універбати (універби)* вперше застосовується як предмет навчання у праці Т. Д. Соколовської «Нормативні скорочення в сучасній російській мові». Під вищезазначеним терміном розуміються «однослівні найменування, що є похідними від базового атрибута за допомогою найбільш вживаного суфікса *-к(а)* і зберігають стильовий зв'язок зі сферою свого виникнення (тобто з мовленням), а також синонімічний зв'язок з твірними складними найменуваннями» (Т. Д. Соколовська, 2000).

Досить повний перелік універбатів, що включають твірні варіанти, міститься в роботах Т. Д. Соколовської, в словнику-довіднику Л. І. Осипової «Нові слова в російській мові» (2000 р.).

Хоча терміни *універбати, універби* увійшли до лінгвістичної традиції порівняно недавно, термін *універбація* для позначення продуктивного способу словотвору і номінації поряд з термінами субстантивація, абрєвіація здавна має місце в історії російської мови.

Цей термін вперше був застосований К. Бругманном у 1904 році для позначення звукових одиниць, що виникли на основі словосполучень, які зовнішньо є суцільнооформленими, але не мають змістовної ізольованості.

В російській лінгвістичній літературі існують і інші терміни для позначення даного явища: включення (Сиротініна, 1974), стяжіння або семантична конденсація (В. Н. Немченко, О. В. Ісаченко, 1958; Л. А. Капанадзе, 1973), семантична компресія (В. В. Лопатін, 1977), універбація (О. А. Земська, 1968; І. П. Глотова, 1977; Л. І. Осипова, 1994).

В широкому розумінні універбація є проявом синтетизму у словотворі, тобто відбиттям «одним словом (простим, похідним або складним) комплексу значень, що відбиваються в аналітичних конструкціях сполученнями слів» (В. Н. Ярцева). Таке трактування досліджуваного явища дає підстави включати в його межі абрєвіацію, субстантивацію, суфіксацію, утворення складних слів (В. В. Лопатін, І. П. Глотова). У вузькому розумінні універбація – створення слова на базі найменування, що репрезентоване сполученням слів (О. А. Земська, Л. І. Осипова, Т. Д. Соколовська).

Так, дослідники традиційно відносять низку утворень типу *генералка* (*генеральная репетиция*), *прогрессивка* (*прогрессивная зарплата*), *зачетка* (*зачетная книжка*), *генеральша* (*жена генерала*) до компресивного словотвору (О. А. Земська, О. С. Кубрякова, В. В. Лопатін, Н. Я. Янко-Триницька), вважають результатом вторинної номінації (А. А. Брагіна) або розглядають їх як прояв загального закону втрати формального і семантичного розчленування найменування (Є. М. Сидоренко), або визначають їх як один з випадків лексичної конденсації (Л. О. Кудрявцева). І. Г. Милославський, наприклад, вбачає в даній ситуації процес синтезу словосполучення в похідне слово.

Таким чином, більшість дослідників єдині в одному: перед нами постає явище дериваційного характеру, хоча тотожність семантики словосполучення і відповідного йому слова дає підстави припустити, що між словосполученням і словом реалізуються відносини аж ніяк не словотвірного характеру, наприклад: *зачетная книжка* і *зачетка*, *бытовое помещение* і *бытовка*, *место для ожидания* і *ожидалка*, *жилища*, *подселенная в одной квартире к кому-то*, *жившему здесь раньше* і *подселенка* та ін.

Маючи на меті дати єдиний термінологічний еквівалент зазначеним словотвірним процесам і тим одиницям, які в результаті цих процесів виникли, професор В. І. Теркулов розглядає кожен з таких дериватів як універбалізований (вербальний) еквівалент словосполучення, «тобто слово, яке з'явилося в результаті словесної інтерпретації словосполучення, має абсолютно тотожні словосполученню лексичне і граматичне значення і синтаксичну функцію», а дану словесну інтерпретацію як таку, що виникла завдяки процесу еліптичної універбації. В цілому ж кожна конкретна вербальна реалізація і відповідне їй словосполучення охоплюються поняттям номінатемами типу «словосполучення – універб», яка, у свою чергу, входить до розряду структурних різновидів номінатемами з домінантою-словосполученням, тобто є семантично тотожною одиницею, яка ототожнюється на рівні словосполучення. Номінатема взагалі – це певна абстрактна мовна одиниця, що реалізується у вербальних формах (глосах, варіантах), причому в даному конкретному випадку варіантами однієї номінатемами виступають словосполучення і семантично і граматично тотожне йому слово, яке стилістично відрізняється від еквівалентного словосполучення рисами сленговості. Звісно, запропонована В. І. Теркуловим концепція не визначає того, яка з структурних одиниць є основною для мови. «Вона знімає протиріччя в атрибуції різних структурних одиниць шляхом виведення родової, мовної одиниці, системна значущість якої передбачає можливість будь-якої структурної мовленнєвої реалізації відбиття тотожного значення, що моделюється» (В. І. Теркулов). Така одиниця, на думку вченого, і є основою номінативності – номінатемою.

Таким чином, під універбом ми розуміємо семантично і граматично тотожне певному словосполученню слово, що стилістично відрізняється від еквівалентного словосполучення та є разом з ним варіантом однієї номінатемами.

Певним чином категорія еквівалентності стосовно універбів та відповідних їм словосполучень притаманна дослідженню І. М. Думчака «Універбація в українській мові» (1998). Він пише про те, що «стійкі словосполучення стають надбанням лексики мови лише після процесу лексикалізації, результатом якої є „перетворення словосполучення в стійкий елемент мови, що функціонує як еквівалент окремого слова”» [2: 6]. Також дослідник вважає, що «крім ізофункціональності слова, номінативним словосполученням

притаманні семантична цілісність, стійкість структури, визначений певний порядок компонентів, відтворюваність у мовленні», і саме тому «стійкі номінативні словосполучення – це такі розчленовані комплексні назви, семантика яких переосмислюється внаслідок втрати залежним компонентом основного номінативного значення, вони часто зустрічаються у визначеній послідовності у мовній практиці суспільства і є настільки активними, що про них можна говорити як про відтворювані, а не кожного разу створювані у мовленнєвому потоці» [2: 6-7].

Ми вважаємо, що процес лексикалізації – затвердження конкретної одиниці в мові – може мати результат лише у тому випадку, якщо цією одиницею є слово чи словосполучення, а не вербальна чи синтаксична реалізація будь-якої досліджуваної нами номінатеми, а еквівалентність порушується за умови хоча б мінімальної похибки семантичної тотожності слова і словосполучення. Наприклад, вербальний еквівалент (універб) номінатеми з домінантою-словосполученням має пройти «випробовування» часом до того, як лексикалізуватися – стати словом. У зв'язку з цим схема лексикалізації реалізацій номінатем досліджуваного типу може бути репрезентована таким чином:

WCom

Nom

U → **D**,

де **Nom** – номінатема, **WCom** – її варіант-словосполучення, **U** – її варіант-універб, **D** – нове слово (дериват) – результат лексикалізації універба. Наприклад,

дочь царя

номінатема
(дочь царя)

царевна → *царевна*;
молотильная машина

номінатема
(молотильная машина)

молотилка → *молотилка*.

Але ще задовго до процесу лексикалізації, перебуваючи у стані варіантів відповідних номінатем, універби спроможні утворювати певні лексико-семантичні та тематичні групи.

Наслідуючи думки попередників (Л. М. Васильєва, А. П. Загнітка, Ю. М. Караулова, М. П. Кочергана, Л. О. Новікова та ін.), Р. І. Гафарова стверджує: «Суфіксальні універби вступають до парадигматичних відносин, які утворюють лексико-семантичні поля. Лексико-семантичні поля розпадаються на семантично тісні об'єднання – лексико-семантичні групи і тематичні групи» [1: 143].

Тематична група, наприклад, є «складником тематичного поля, що структурується на основі повного охоплення тієї чи іншої предметної сфери...» [3: 125].

Вважається також, що «до лексико-семантичних груп об'єднуються слова за лексичним значенням, тоді як тематичні групи складаються за спільністю предметів і явищ дійсності, що позначаються словами» [1: 146].

Ми бачимо зв'язок між поняттями лексико-семантичного поля, тематичної групи та лексико-семантичної групи у ієрархічному підпорядкуванні одне одному: **лексико-семантичне поле – тематична група – лексико-семантична група**.

Спираючись на принципи класифікації лексико-семантичних угруповань І. М. Думчаком, ми пропонуємо розподіл досліджуваного нами російськомовного матеріалу на тематичні групи (I, II, III), лексико-семантичні групи (1, 2, 3,...) та можливі відповідні підгрупи.

I. Назви неістот.

1. Назви продуктів харчування: *кровянка* – *кровяная колбаса*, *ветчинка* – *ветчинная колбаса*, *нарезка* – *нарезанные холодные закуски*, *ливерка* – *ливерная колбаса*.
2. Назви напоїв: *сливянка* – *сливовая наливка*, *самогонка* – *самогонная водка*, *мексиканка* – *мексиканський напиток*.
3. Назви знарядь певної дії: *циркулярка* – *циркулярная пила*, *молотилка* – *молотильная машина*, *цыганка* – *цыганская игла*, *маховик* – *маховое колесо*, *электричка* –

- электрическая печка, керосинка – керосиновая лампа, дробилка – дробильная машина, лазерник – лазерный принтер.*
4. Локативні імена: *психушка – психиатрическая клиника, п'ятиэтажка – пятиэтажное здание, высотка – высотное здание, мазанка – мазаная хата.*
 5. Назви рослин та продуктів їх переробки: *ячменка – ячменная солома, валерианка – корень валерианы, дождевик – дождевой гриб, мичуринка – мичуринская пшеница.*
 6. Назви ємностей, вмістилищ: *молочник – помещение в доме для хранения молока, хлебница – емкость для хлеба.*
 7. Назви транспортних засобів: *маршрутка – маршрутное такси, моторка – моторная лодка, електричка – электрический поезд, пятерка – автобус пятого маршрута, броневик – бронированная машина, двухколка – двухколесная повозка, муниципалка – муниципальный транспорт.*
 8. Назви предметів одягу: *ватник – ватная куртка, кожанка – кожаный плащ, пыльник – плащ от пыли, носовик – носовой платок, бермуды – бермудские шорты.*
 9. Назви взуття: *плетенки – плетеные сандалии, дутки – дутые сапоги.*
 10. Назви речовин: *касторка – касторовое масло, валерьянка – настойка валерианы, зеленка – раствор бриллиантового зеленого, машинка – машинное масло.*
 11. Назви промислових об'єктів: *пекарка – пекарный цех, макаронка – макаронная фабрика, трикотажка – трикотажная фабрика.*
 12. Назви зброї: *калашник – автомат Калашникова, централка – ружье центрального боя, магазинка – ружье с магазином.*
 13. Назви книг, газет, журналів: *задачник – сборник задач, еженедельник – еженедельное издание, словник – набор тематических слов, «Всемирка» – «Всемирная литература», криминалка – криминальная газета.*
 14. Назви документів: *зачетка – зачетная книжка, страховка – страховой полис, визитка – визитная карточка, шенгенка – шенгенская виза, дисконтка – дисконтная карта, кредитка – кредитная карта.*
 15. Назви доріг: *брусчатка – брусчатая дорога, ґрунтовка – ґрунтовая дорога, просека – просеченная дорога в лесу.*
 16. Назви грошей: *медяк – медная монета, пятак – пятикопеечная монета, трояк – трехрублевая купюра.*

II. Назви осіб.

1. За внутрішніми якостями: *ветреник – ветреный человек, бестолковка – бестолковый человек, бесшабашиник – бесшабашный человек.*
2. За зовнішніми ознаками: *смуглянка – смуглая девушка, здоровяк – здоровый человек, симпатяга – симпатичный человек.*
3. За родом діяльності: *сезонник – сезонный рабочий, отпускик – человек в период отпуска, командировочник – командированный сотрудник.*
4. За соціальним статусом: *бездомник – бездомный человек, законник – работник в сфере закона.*
5. За віковими ознаками: *молодуха – молодая женщина, шестилетка – шестилетний ребенок.*

III. Назви тварин та птахів.

1. За породою: *шведка – лошадь шведской породы, голландка – корова голландской породы, восточник – восточно-европейская овчарка.*
2. За мастю: *сизарь – сизый голубь.*
3. За індивідуальними ознаками: *рябуха – рябая курица, хохлатка – хохлатая курица, хромушка – хромая собака.*

Слід зазначити, що пропонована класифікація не може вважатися єдиною універсальною, адже універби спроможні об'єднуватися у певні групи залежно від тих критеріїв, які висуває і обґрунтовує дослідник. Тому ця ланка бачиться перспективною у ще більш докладному вивченні парадигматичних зв'язків універбів.

Таким чином, можна зробити такі висновки: 1) під універбом розуміється семантично і граматично тотожне певному словосполученню слово, що стилістично відрізняється від

еквівалентного словосполучення та є разом з ним варіантом однієї номінативи; 2) ще задовго до процесу лексикалізації, перебуваючи у стані варіантів відповідних номінативом, універби спроможні утворювати певні лексико-семантичні та тематичні групи; 3) сутність зв'язку між поняттями лексико-семантичного поля, тематичної групи та лексико-семантичної групи міститься у ієрархічному підпорядкуванні одне одному: *лексико-семантичне поле – тематична група – лексико-семантична група*; 4) універби спроможні об'єднуватися у певні групи залежно від тих критеріїв, які висуває і обґрунтовує дослідник.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гафарова Р. И. Суффиксальные универбы русского языка: семантика, деривационные отношения: дисс. на соискание научн. степени канд. филол. Наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / Р. И. Гафарова. – Харьков, 2000. – 178 с.
2. Думчак І. М. Універбація в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Думчак. – Івано-Франківськ, 1998. – 19 с.
3. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: монографія // Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: «Юго-Восток», 2007. – 219 с.
4. Теркулов В.И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Дьячок – доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: актуальні питання номінації, актуальні питання сучасного словотвору.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНІЦІАЛЬНИХ АБРЕВІАТУР У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Санія ЄНІКЄЄВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування і функціонування ініціальних скорочень у сучасній англійській мові та встановленню механізмів їх лексикалізації.

The article deals with the problem of formation and functioning of initial abbreviations in Modern English. The mechanisms of their lexicalization are also researched here.

Для сучасної англійської мови характерним є велике кількісне зростання словникового складу і помітна якісна зміна у шляхах, способах та засобах утворення лексичних інновацій [3: 4]. Актуальним, на наш погляд, є вивчення шляхів та механізмів формування нових лексем, зокрема аббревіації, яка призводить до утворення "одиниць вторинної номінації зі статусом слова" [4: 71]. Дослідженню різних аспектів явища аббревіації на матеріалі різних мов було присвячено чимало наукових праць, однак постійне зростання кількості скорочених лексем та урізноманітнення механізмів їх утворення вимагає більш детального вивчення цього способу формування одиниць вторинної номінації, визначення його ролі у системі словотвору, виявлення системних зв'язків між твірними фразами та аббревіатурними похідними тощо.

Кількісне зростання словникового складу зумовлює раціоналізацію мови, економію номінативних та словотворчих зусиль. Одним з яскравих проявів раціоналізації мовленнєвої діяльності та оптимізації мовотворчих процесів є явище аббревіації. Дослідження механізмів скорочення багатоеlementних словосполучень та їх лексикалізації, встановлення ролі аббревіації у вербокративних процесах сучасної англійської мови вважається актуальною проблемою сучасної англістики.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей формування та функціонування ініціальних аббревіатур, які являють собою один з типів скорочених лексем у сучасній англійській мові. Для досягнення поставленої мети ми маємо виконати такі завдання: визначити характерні особливості ініціальних аббревіатур як одиниць мови; дослідити механізми лексикалізації ініціальних скорочень.

Сучасна інформаційна перенасиченість суспільного життя вимагає від комунікантів пошуку шляхів стислого викладу подій та опису явищ, в тому числі і через створення нових номінативних одиниць (інформоемних за змістом та "спрощених" за формою мовних знаків). Ми маємо намір зосередитися на розгляді тих способів економії мовних зусиль, що пов'язані із формуванням лексичних інновацій.

В сучасній англійській мові особливо часто підлягають скороченню багатоскладові лексичні одиниці і фрази номінативного характеру. Механізми скорочення відіграють провідну роль у процесі утворення редукованих форм, що виконують функцію "більш економних" субститутів фразових номінацій. Вони діють при формуванні аббревіатур та акронімів різного типу.

Різні механізми скорочення відіграють провідну роль у створенні редукованих варіантів існуючих у мові слів та фраз. Механізмом формування ініціальних скорочень є редукація кожного слова твірної фрази до початкової літери з послідовним їх об'єднанням у цілісну лексему. Створений таким шляхом дериват є новим лише за планом вираження, але тотожним твірній фразі за планом змісту. Прикладами ініціальних скорочень можуть слугувати аббревіатури: OGM ← outgoing message, PR ← public relations, VR ← virtual reality, VIP ← very important person, WTO ← World Trade Organization та акроніми: OPEC ← Organization of Petroleum Exporting Countries, yuppie ← young upwardly mobile professional person. У наведених прикладах твірна фраза і похідна аббревіатура фактично є семантичними еквівалентами.

Слід також зазначити, що механізм скорочення слова до першої літери (ініціалізація) використовується в процесі формування не лише аббревіатур-лексем, але й словотворчих елементів. Так, наприклад, шляхом ініціалізації було створено афіксоїди e- ← electronic та i- ← information, які у наш час демонструють високий рівень словотворчої продуктивності (e-bahn, e-business, e-campaigning, e-commerce, e-revolution, e-skin, e-text; iCon, iPod, i-phone, iTune).

Типологія ініціальних аббревіатур представлена двома різновидами: звуковим та літерним [6: 8]. Літерні аббревіатури називають також алфавітизмами [1: 168], оскільки вони вимовляються за алфавітними назвами літер, з яких вони складаються. Кількісний аналіз ініціальних аббревіатур, створених за останні десять років, дає підстави стверджувати, що алфавітизми складають приблизно 35% від загальної кількості ініціальних інновацій. Розглянемо детально механізми формування та особливості функціонування нових алфавітизмів.

Абревіатура AOS, що утворилася у результаті послідовного складання перших літер фрази all options stink, вживається для позначення ситуації, з якої не можна знайти оптимальний, бездоганний з усіх поглядів, вихід. Ця абревіатура, як скорочений варіант вищезазначеної жаргонної фрази, розпочала своє життя у військовому лексиконі і майже відразу "здобула популярність" серед політиків, оскільки у їх діяльності такі складні ситуації виникають доволі часто.

Прикладом використання цієї абревіатури у військовому дискурсі може слугувати такий текст: The question of how to battle terrorists in their remote and rocky Afghan havens has perplexed military planners in both the Clinton and Bush administrations, some of whom share a darkly comic answer when asked about the war plan. 'It's called AOS,' they say, using a barracks abbreviation for 'all options stink' (New York Times News Service, September 30, 2001). Можна також навести приклад дистрибуції алфавітизму AOS у тексті суспільно-політичної спрямованості: A new word has crept into the jargon-cluttered world of Washington. AOS. All Options Stink. It's a fair summary of the dilemmas facing George W Bush. (Western Morning News, October 3, 2001)

В основі формування алфавітизму DWI, який зараз став звичайним терміном поліцейських протоколів, лежить словосполучення driving while impaired. Ця абревіатура стала позначенням одного з видів порушення правил дорожнього руху – керування автівкою, що має технічні вади, які можуть спричинити дорожньо-транспортну пригоду. За аналогією до алфавітизму DWI шляхом заміни останнього компонента твірної фрази "driving while X" в останні роки було створено ряд нових аббревіатур: DWB, DWY.

Алфавітизм DWB – це скорочений варіант фрази driving while black, який вживається для позначення ситуації, коли поліція зупиняє автівку не за порушення, а лише тому, що за кермом сидить темношкірий водій, наприклад: Many young (and not-so-young) men, black or brown, know what it's like to be stopped by a police officer for doing, well ... nothing. It's called DWB — Driving While Black. According to a recent study from the Justice Department, African-

Americans and Hispanics reported that police used force or threatened to use force against them twice as often as whites said they did. (St. Louis Post-Dispatch, March 26, 2001).

Алфавітизм DWYє скороченим варіантом фрази driving while young або driving while youthful – "порушення закону, пов'язане з водінням транспортних засобів непонолітніми, що не мають посвідчень водія", наприклад: After repeated, unfruitful examinations of my vehicle, I was released to continue my daily routine, but emotionally I was in complete disarray and was confused as to the full intent of our officers of the peace. Despite my treatment, however, I was not DWB (driving while black). I had committed DWY (driving while youthful). (The Capital, March 23, 1998). Таку ж форму, проте інший зміст має новий алфавітизм DWY, що утворився у результаті скорочення driving while yakking – "порушення правил дорожнього руху, яке полягає у користванні мобільним телефоном під час перебування за кермом автівки", наприклад: Officers have their hands full already, and unless the legislature makes the fine higher than the \$ 25 proposed in these bills, cops might reasonably conclude that the lawmakers don't think DWY is that big a deal. Why go to a lot of trouble to nail somebody for something so minor? Yet it isn't minor. Though a lot of people have gotten in the habit of dialing and talking, and though most of them haven't had a wreck, that doesn't mean it's safe. (Morning Star, February 13, 2001). Варіанти аббревіатури DWY, на нашу думку, є омофонами, оскільки основою для формування зазначених алфавітизмів слугували хоча і структурно подібні, але різні за змістом твірні фрази. У випадку полісемії твірною основою мала б слугувати сама аббревіатура.

Аналіз особливостей формування алфавітизмів DWI, DWB та обох варіантів DWY дає нам можливість виявити єдиний механізм їх формування, а саме: створення за аналогією до твірної фрази шляхом заміни останнього її компонента нового словосполучення, яке надалі зазнає аббревіації. Таким чином формується ряд аббревіатур, близьких за змістом (до семантичної структури усіх новостворених аббревіатур входить сема "порушення правил дорожнього руху") і за формою (збігаються перші літери нових алфавітизмів).

Подібний механізм формування нових аббревіатур було використано і у випадку створення акронімів, на зразок слова upprie, що походить від скорочення фрази young upwardly mobile professional person, з'єданого із суфіксом -ei. Наприклад, шляхом субституції першого слова цієї фрази було створено словосполучення black upwardly mobile professional person і за зразком акроніма upprie – відповідну аббревіатуру burpie, що позначає "яппі-Афро-Американця". Такий саме механізм лежить в основі формування таких аббревіатур, як gurpie < green upwardly mobile professional person, jurpie < Japanese upwardly mobile professional person. У результаті заміни останніх компонентів зазначеної твірної фрази та її скорочення було створено аббревіатуру yummie < young upwardly mobile muslim.

Кризові явища у суспільстві стали причиною появи так званих duppie < depressed urban professional – людей, які у недавньому минулому мали високий суспільний статус, високооплачувану роботу, але зараз вимушені працювати на низькооплачуваній роботі. Наприклад, J. Patrick Lincoln can relate to such work woes. In recent months, the founder and director of Life Transitions career counseling and life coaching in San Antonio has seen plenty of duppies struggle with escalating debts and depression. "You have to survive before you can expand your horizons," Lincoln says. "(Stop-loss jobs) stop the loss of savings or financial reserves, or at least extend what's there so a person can continue to pay the bills." (San Antonio Express-News, July 18, 2003).

До нових алфавітизмів нажить також скорочення MTBU < maximum time to belly-up, що позначає найбільший термін, потрібний компанії для подання фінансових труднощів та загрози банкрутства, наприклад: "Investors keep track of how much money their portfolio companies have on hand, and how long they can survive without an additional infusion. This is the MTBU. (The Boston Globe, November 12, 2001).

Абревіація залишається дієвим механізмом формування лексичних інновацій, демонструючи особливу активність у створенні номінативних одиниць сфери інформаційних технологій. Наприклад, шляхом аббревіації було створено алфавітизм UMPC < ultra-mobile personal computer, що позначає надзвичайно малий за розмірами та легкий за вагою комп'ютер, який має технічні характеристики великого персонального комп'ютера: At a computer trade show in Germany, South Korea's Samsung Electronics Co., Taiwan's Asustek

Computer Inc. and China's second-largest PC-maker, Founder Group, said they will each sell PCs based on a design that Microsoft code-named Origami. The companies are formally calling the products Ultra-Mobile Personal Computers, or UMPCs. (The Wall Street Journal, March 10, 2006).

Сектор економіки, що займається комп'ютерними технологіями, телекомунікаціями та іншими засобами масової інформації набув назву TMT. Ця аббревіатура утворилася шляхом скорочення лексем *technology, media, telecommunications*. Наприклад, "At the moment the office market is enjoying a boom because the demand by TMT companies is surging and those in the Old Economy have yet to give up space in a big way." (Business Times, August 15, 2000).

Окрім алфавітних скорочень, у мові утворюються також фонологічні скорочення. Одиниці звукового різновиду ініціальної аббревіації (який у лінгвістичній літературі частіше називають акронімією [1: 170]) формуються у результаті фонологічного злиття компонентів аббревіатури у зручне для вимовлення слово.

Розпочавши своє існування як "забавка", як спосіб кодування слів, що за тих чи інших причин не бажано було вимовляти вслух, ініціалізація у ХХ столітті перетворилася на потужний словотвірний механізм. Як слушно зауважують науковці [1: 166-167], у наш час ініціальна аббревіація стала надзвичайно продуктивним способом словотвору, який сприяє формуванню науково-технічних термінів, назв державних та політичних організацій, підприємств.

Завдяки своїй "формальній зручності", економічності аббревіатури і акроніми можуть стати частовживаними лексемами і з часом повністю витіснити свої багатослівні еквіваленти із комунікативної сфери. Сучасні носії англійської мови часто навіть не здогадуються, що слова, якими вони користуються, за своєю етимологією є акронімами. Для найменування лексичних одиниць, аббревіатурне походження яких вже не усвідомлюється носіями мови, було впроваджено новий термін – "апасгопут" [7] (зазначимо, що цей термін являє собою телескопізм, створений у результаті злиття "уламків" слів *anachronistic* та *асгопум*). Отже, лінгвальне явище втрати кореляції між твірною фразою і акронімом, внаслідок якого останній стає немотивованим, а також процес і результат утворення таких лексем, можна, на нашу думку, назвати анакронімізацією.

Сучасні англомовні комуніканти часто не знають, що означає кожна окрема літера, таких, наприклад, слів, як *AIDS, lazer, radar, NATO, OPEC, UNESCO, UNISEF*, тому сприймають зазначені одиниці як семантично немотивовані лексеми. Крім проходження процедур, звичайних для лексикалізації акронімів, саме: фонологічної адаптації, лексико-семантичної узуалізації, граматичної категоріалізації, – одиниці цього типу скорочених лексем зазнали ще й втрату кореляції зі своїми фразовими етимонами, внаслідок чого стали немотивованим. На нашу думку, анакронімізацію скорочень слід розглядати як кінцевий етап їх лексикалізації.

Індикатором того, що анакроніми сприймаються носіями мови як звичайні слова, є, на наш погляд, використання їх у якості твірної основи для формування похідних слів. Так, наприклад, анакронім *NATO* став ядром цілого словотвірного гнізда, що об'єднує похідні лексеми, створені шляхом додавання до зазначеної твірної основи словотвірних афіксів та афіксоїдів: *anti-NATO, pro-NATO, NATO-free, NATO-friendly, NATO-speak, NATO-style NATO-wide*.

Анакронімізації скорочень, на нашу думку, може сприяти встановлення омонімічних відносин між новоствореними акронімами та регулярними одиницями словника. Серед неологізмів англійської мови можна виділити цілий ряд ініціальних аббревіатур, які фонологічно збігаються з окремими традиційними лексемами або їх словоформами, наприклад: *BANANA* < *build absolutely nothing anywhere near anyone*, *CAVEs* < *citizens against virtually everything*, *CHAOS* < *can't have anyone over syndrome*; *DINS* < *Double Income, No Sex*, *LULU* < *locally unwanted land use*, *NOISE* < *Netscape, Oracle, IBM, Sun, and Everyone else (the adversaries and enemies of Microsoft)*, *NOTE* < *not over there, either*, *SWINE* < *Students Wildly Indignant about Nearly Everything*.

У разі узуалізації таких акронімів між ними та регулярними лексемами, що збігаються з ними графічно і фонологічно можуть встановитися омонімічні кореляції. На нашу думку, з огляду на "молодість" аббревіації як способу словотвору такий шлях формування омонімічних

пар (або поповнення вже існуючих омонімічних опозицій новими одиницями) слід розглядати як інноваційний.

Випадковий фонологічний і графічний збіг новостворених акронімів з реєстровими одиницями словника полегшує процес їх узуалізації, оскільки носії мови спрямовують свої зусилля головним чином на засвоєння нового зміста лінгвального знака, експонент якого сприймається ними як "старий", "звичний". Розглянуті нами акроніми є неологізмами, новоствореними лексемами, які ще мають пройти процес узуалізації, тому на початку в текстах вони супроводжуються повними фразовими еквівалентами, наприклад:

Far from easing our planning laws, it can be argued strongly that they need to be tightened. Fighting them are those rational homeowners, defending their abodes against great odds, a biased system, possible invasions of both privacy and amenity, perhaps devaluation, while trying to respect what is described as a democratic system. There is also the zealous "Nimby" (Not In My Back Yard), his eager disciple the "Note" (Not Over There Either) and the mega-conservationist the "Banana" (Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anything). (Western Morning News, August 23, 2002).

Засвоєнню нового зміста відомого носіям мови лінгвального знака, узуалізації акронімів, сприяє їх широке використання у засобах масової інформації, наприклад:

Inevitably it's over-budget and late. Big deal, sensible people will conclude, it '11 be worth the wait. But that doesn't satisfy the BANANAs – those who say we should Build Absolutely Nothing Anywhere Near Anyone. (Sunday Times of London, July 6, 2003); So I signed up for Cilley's flylady.net support group after a punishing round of speed cleaning before an impromptu cocktail party. The place looked great, but I was so burnt out that sparkle was out of the question. I clearly had what Cilley calls CHAOS: Can't Have Anyone Over Syndrome. (The Globe and Mail, January 11, 2003); Are you experiencing DINS? That's Double Income No Sex. According to the April issue of Health magazine, researchers say it's natural for libidos to "cool off during the career-and family-building years." (Sunday News, April 21, 2002); The Stewarts' letter reminds me of members of an organization the great cartoonist Al Capp called SWINE: Students Wildly Indignant about Nearly Everything! (Topeka Capital Journal, October 5, 2000).

Омонімічні пари "регулярне слово – акронім" можуть формуватися також внаслідок так званої "зворотньої акронімізації", яка полягає у використанні регулярних слів словника як акронімів для фразових найменувань. Для номінації лексем, що зазнали зворотньої акронімізації було впроваджено терміни – "**reverse acronym**" та "**backronym**" [7]. Прикладами бекронімів можуть слугувати слова GEORGE, для якого було підібрано фразовий "еквівалент", — Georgetown Environmentalists Organized against Rats, Garbage and Emissions, та LIBRA, яке "дешифрували" як Living In the Buff Recreation Associates. Композит SURFSIDE став акронімом для фрази The Small Unified Reactor Facility with Systems for Isotopes, Desalting and Electricity.

Не менш цікавим, на нашу думку, є явище "рекурсивної акронімії" [7], яке полягає у використанні акроніма як еквівалента фрази, у складі якої він функціонує у якості першого елемента. Наприклад, VISA (VISA International Service Association). Рекурсивні акроніми найчастіше зустрічаються у підмові комп'ютерщиків, наприклад: EMACS (EMACS Makes A Computer Slow), EINE (EINE Is Not Emacs), GNU (GNU's Not Unix!), WINE (Wine Is Not an Emulator), ZWEI (ZWEI Was Eine Initially).

Розглядаючи аббревіатури, необхідно відзначити їх вербокративний потенціал, який полягає у здатності цих одиниць слугувати генеративною базою для подальших словотвірних актів. Від аббревіатур (здебільшого акронімів) можуть утворюватися афіксальні неологізми, наприклад, anti-EU, GOOMBYism, NIMBYism, IBM-er, pro-OPEC, non-OPRC, PC-er, PC-dom: Using the wiki as a virtual meeting room, a team of IBM-ers from the US, Germany and the UK were able to offer a solution to the problem in the space of just a few days (The Economist, Feb. 21, 2006); The city is trying to raise taxes and it is trying to harass a legitimate business that an environmentally correct City Council finds offensive. The appellate judge coined a new phrase to describe what council members are doing: GOOMBYism. He refers to NIMBYism — the Not In My Back Yard sentiment that drives many political decisions. "The present case, by the same token, may be described as GOOMBYism for 'get out of my backyard,' or at least, 'if you stay here, you're

going to pay for it." (The Orange County Register, Feb. 18, 2002); OPEC oil shipped to Europe was simply resold to America or, in effect, it displaced non-OPEC oil that was redirected from Europe across the Atlantic. (The Economist, Oct. 25, 2003).

Літерні абрєвіатури беруть також участь у формуванні складних слів. Так, наприклад, вони є компонентами таких композитів, як PC-compatible, PC-maker, EU-wide, WTO-compatible: They were worried by what happened in the PC industry, where Microsoft established a software monopoly and reduced PC-makers to merely efficient box-shifters with almost identical products (The Economist, May 1, 2004); Even the White House weighed in: President Bush's press secretary claimed that America's farm programmes were fully WTO-compatible (The Economist, May 8, 2004).

У результаті "функціональної трансорієнтації" [2: 14] на базі літерних абрєвіатур можуть утворюватися нові лексико-граматичні варіанти, відмінні від твірних лексем своєю частиномовною належністю. Найбільш продуктивним механізмом конверсії серед абрєвіатур є формування дієслів на базі іменників, наприклад, SARS (п) → to SARS (v), VoIP (п) → to VoIP (v): For the first couple of weeks, all meetings were canceled. The new verb around the hospital is SARSed, as in: "Oh that meeting isn't happening. It got SARSed." (The New York Times, April 27, 2003); Have you ever Voiped? If not, you probably know someone who has. Voice Over Internet Protocol, for the uninitiated, is a way of making very cheap phone calls using an internet connection instead of a conventional phone line or, indeed, a mobile. (The Guardian (London), May 26, 2005).

Розглядаючи особливості формування абрєвіатур у сучасній англійській мові, слід відзначити нову тенденцію використання при створенні окремих неологізмів так званого "ребусного прийому" [5: 266]. Особливо багато таких одиниць утворюється і функціонує у комп'ютерному слензі, наприклад: CUL < see you later, BCNU < be seeing you, MSG < massage, THX < thanks. Літери, що використовуються для створення такого виду скорочень, є здебільшого омофонами твірного слова або фрази. Замість літер-омофонів у складі абрєвіатури можуть використовуватися цифрові графічні знаки, що фонологічно співпадають з окремими словами або їх сегментами, наприклад, B2B < business-to-business, B4 < before, L8R < later, sk8 < skate: Another general message to the believers was: B2B (business-to-business marketing) and B2C (business to consumer) are so five minutes ago; from now on it's all about B2B2C." (The New York Times, April 23, 2000); Terms like B2B, B2C and C2C are the buzzwords that raise eyebrows. Little do they know that Internet models change so fast that they have 'mutated' into B2B2C and C2B2C along with the e-commerce models." (New Straits Times, May 15, 2000).

Таким чином, у сучасній англійській мові ініціальна абрєвіація є надзвичайно продуктивним способом словотвору, який сприяє збагаченню та оптимізації словникового складу. Завдяки своїй "формальній зручності", економічності ініціальні абрєвіатури можуть стати частовживаними лексемами і з часом повністю витіснити свої багатослівні еквіваленти із комунікативного простору. Акроніми, що втрачають зв'язок з етимологічною фразою, тобто стають немотивованими, визначаються як анокроніми.

Узуалізації нових абрєвіатур може сприяти їх графічна або фонологічна близькість із вже існуючими у мові реєстровими словами, які фактично виступають як омоніми ініціальних скорочень. Встановленню омонімічних відносин між звичайними лексемами та новоствореними абрєвіатурами може сприяти зворотня акронімізація (бекронімізація) – використання регулярних слів словника як акронімів для фразових найменувань. Здійснюється зворотня акронімізація шляхом підбору для кожної літери "квазіабрєвіатури" псевдотвірних слів. Омонімія між словами може також сформуватися у результаті рекурсивної акронімізації, яка полягає у використанні першого слова твірної фрази у якості абрєвіатури в наслідок збігу його літерного складу з початковими літерами слів твірної фрази.

Новою тенденцією у формуванні ініціальних абрєвіатур слід вважати використання різних ребусних прийомів. Таким прийомом може бути, наприклад, використання замість ініціальних літер літер-омофонів твірних слів або фраз. Іншим ребусним прийомом може

бути включення до складу абrevіатур цифрових графічних знаків, які фонологічно співпадають з окремими словами або їх сегментами.

Показником адаптованості абrevіатури у складі словника мови може слугувати її здатність брати участь у подальших вербокreatивних процесах. Ініціальні абrevіатури (здебільшого акроніми) можуть слугувати основою для формування афіксальних похідних, композитів та конверсійних одиниць.

Перспективним напрямком наших подальших наукових пошуків ми вважаємо визначення ролі абrevіації як одного із способів формування лексичних інновацій у саморегуляції та самоорганізації словотвірної та лексичної макросистем.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке – К. : Вища школа, 1988. – 261 с.
2. Єнікеева СМ. Функціональна трансорієнтація лексичних одиниць шляхом конверсії в сучасній англійській мові // Нова філологія. – Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – № 25. – С. 14-20.
3. Зацный Ю.А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий). – Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000. – 243 с.
4. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
5. Омеличина СВ., Сигарева Н.В. Знаковая репрезентация в сетевом сленге // Лингвистические основы межкультурной коммуникации: Сб. материалов международной научной конференции. – Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2005. – С 265-268. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. McFedries P. Word Spy: The Word Lover's Guide to New Words //http://wordspy.com/words.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Санія Єнікеева – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: лінгвосинергетика, словотвір англійської мови.

ІНDOЄВРОПЕЙСЬКІ КОРЕНІ: РОЛЬ АЛЬТЕРНАЦІЙ У ПРОЦЕСАХ СЕМАНТИЧНОЇ РЕФЛЕКСАЦІЇ АРХАЇЧНОГО ЕТИМОНУ

Тетяна КОЗЛОВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття містить аналіз якісних та кількісних альтернатив і.е. кореня. Визначається роль варіацій форми у процесах семантичної рефлексії архаїчного етимону.

The article deals with formal and semantic correspondences in Proto-Indo-European roots and their reflexes.

Проблеми коеволюції мови та мислення, мови та культури, мови та пізнання набувають **актуальності** в міждисциплінарних дослідженнях [1; 16; 20–22]. Вивчення процесів та механізмів мовного розвитку вимагає від дослідників реконструкції форм та значень [2: 331–349; 11; 18] з метою аналізу таких прошарків мовної системи, які співвідносяться з глибокою діахронією [3; 4; 15].

Кожен стан розвитку мовної системи є наслідком її попередніх станів, хоча і не детермінований ними. Напівконсервативний характер мовної еволюції забезпечує успадкування ініціальної ланки мовного розвитку (архаїчного етимону). В різних мовах індоєвропейської сім'ї спостерігаємо збереження елементів індоєвропейської мови-основи в результаті прямої та опосередкованої рефлексії. Найбільш продуктивними виявилися корені, що співвідносяться з позначеннями вітально значущих об'єктів дійсності, доступних для безпосереднього спостереження, тобто наочно-чуттєвого сприйняття. Умовність та конкретність мислення архаїчної людини спричинили до приблизності та схематичності репрезентації знань про світ у вигляді гештальтів, поглиблення яких відбувається поступово в процесі вербалізації досвіду та розвитку дериватів і.е. коренів в різних мовних системах [7 – 10].

Мета цієї статті полягає в аналізі якісних та кількісних альтернатив і.е. кореня та встановленні їх відповідності певним одиницям змісту, виявленні ролі зазначених варіацій у процесах семантичної рефлексії архаїчного етимону. **Матеріал** для аналізу (595 і.е. коренів) було відібрано з авторитетних джерел [5; 11; 19; 23; 24] за такими основними

критеріями: активність коренів у процесах рефлексії (наявність континуантів в різних індоевропейських мовах), їх продуктивність у процесах словотворення та семантичної деривації.

Елементи морфологічної структури і.е. слова виконували певні функції: основа виступала носієм лексичного значення, флексії – носіями граматичного значення. Імовірно, що корінь у більшості випадків був рівнозначним основі [12: 249], а його комбінація з різноманітними суфіксами усвідомлювалася мовцями як особлива частина слова, актуалізація певного значення [17: 138 – 139].

В різноманітних концепціях структури і.е. кореня (двоскладова, трифонемна, динамічна моделі) дослідники визнають обов'язкову наявність в його складі голосного. М. М. Маковський [14: 99] висуває гіпотезу про домінуючу роль голосного в ядрі і.е. кореня, навколо якого групувалися консонантні експоненти (преформанти, інфікси, детермінативи). Варіації в зоні вокалізму виконували функцію кодона та/чи антикодона, який впливав на значення та форму (якість, кількість та аранжування) фонетичних елементів слова [13: 74].

Найбільш поширеною структурою і.е. кореня була C-V-C, яка існувала поряд з C-C-V-C-C та (larengeal-)V-C, а також C-C-V-C vs C-V-C-C. Зазначимо, що на відміну від і.е. кореня з консонантно-вокалічним ядром, структура, кореня дієслів та віддієслівних імен в семітських мовах інкорпорує три приголосних (два – в прамові), які виступають носіями основного значення – C-(v infix)-C-(v infix)-C, іменні ж корені базуються на структурних моделях C-V-C, C-S-C та C-V-C-S vs C-V-S-C [6: 443]. У будь-якому разі спостерігаємо тенденцію до встановлення структурної рівноваги та конгруентності.

Незважаючи на певні обмеження структури [12: 188; 17], корені в мові-основі видозмінювалися.

Серед модифікацій і.е. кореня наявні якісні (чергування) та кількісні (подовження та скорочення); по відношенню до кореня – внутрішні альтернативи та зовнішні (преформанти, інфікси, поширювачі). Спостерігаємо ініціальні, медіальні, термінальні варіації кореня. Окрім зазначених вище, слід також виділити комбінаторні трансформації (метатези) та фonomорфологічні подвоєння (редуплікації).

Модифікацій зазнає як базова форма (ступінь повного вокалізму), так і її деривати. Однею з варіацій є архаїчна форма з ларінгалом на початку або в кінці кореня, прямі рефлекси якої наявні лише в окремих індоевропейських мовах, наприклад, в грецькій – * \square ster- > гр. *astēr* “star” > *astron* “star”, *astropē*, *asteropē* “twinkling, lighting (< ‘like a star’)” > англ. *aster*, *asteriated*, *asterisk*, *asterism*, *asteroid*, *astral*, *aster-*, *astraphobia*, *disaster* (тобто ‘caused by stars’), пор. базову форму і.е. *ster-* > і.е. *sters-* > герм. **sterzōn-* > д. англ. *steorra* “star” > англ. *star*; лат. *stella* “star” > англ. *constellation* (< ‘like a star, or formed by stars’, тобто ‘related to stars’).

Наявні форми, що містять чергування *e/o* або *e/ō*, наприклад, **ped-* “foot”/**pod-*/**pōd-*. Подовження зазначених варіантів демонструють важливість таких чергувань для семантичної диференціації. Так, деривати від **ped-* корелюють з семантичною лінією “пересування”: лат. *pēs*, *pēdis* “нога; ніжка; стебло; площа, територія; шкот (тобто ‘той, що повертає парус’); пересуватися пішки, спішуватися (про вершників); міра” > англ. *pedal* “a foot-operated lever or control for a vehicle, musical instrument, or other mechanism”, *pedestrian* “a person walking along a road”, *pes* “the human foot, or the corresponding terminal segment of the hind limb of a vertebrate animal”, *pioneer* “a person who is among the first to explore or settle a new country or area”; лат. *ex-pedio*, *īvī*, *ītum*, *īre* “звільнити; забезпечити, полагодити; здійснювати” > англ. *expedite* “make (an action or process) happen sooner or be accomplished more quickly” т. ін. Від базової форми походять і дієслівні основи: лат. *peccāre* “to stumble, sin”, герм. **fetēn* > д.англ. *fetian*, *feccean* “to bring back” > англ. *fetch* “go for and then bring back; bring forth (blood or tears); draw or take a (breath); heave (a sigh); achieve (a particular price)” т. ін.

Подовження **pod-* групуються вздовж семантичної лінії “низ, опора”: рос. *под*, *подзол* ін.; гр. *pous* “foot” > англ. *podium* “a small platform on which a person may stand to be seen”, *antipode* “an inhabitant of the opposite side of the earth”, іт. *appoggiare* “lean upon, rest” > англ. *appoggiatura* “a grace note performed before a note of the melody and typically having half its time

value”; гр. *polypous* “cuttlefish, polyp (< ‘standing on many feet’)” > англ. *polyp* “a solitary or colonial sedentary form” ін.

Континуанти **rōd-* співвідносяться з семантичною рисою “міра, обмеження”: герм. **fōt* > д.англ. *fōt* “a foot; the foot of a man as a measure of length, 12 equal parts or inches”, наприклад, *dat fēt*; “foot (as limb and as measure)”, також англ. *fetter* “a chain or manacle used to restrain a prisoner, typically placed around the ankles; a restraint or check on someone's freedom”, *fetlock* “the joint of a horse's or other quadruped's leg (i. e. ‘that which restrains’)”.

Залежність семантичної рефлексії від аранжування і.е. кореня демонструють подовження **kel-* “to cover, conceal, save”, який виступає базою для формування таких варіантів:

(1) чергування *e / o* – **kol-* “SOME SUCH THAT IS COVERED OR CONCEALED, A PLACE WHERE SMTH IS COVERED OR CONCEALED” > герм. **haljō* > д.англ. *hell* “hell” (*helian, hellcwalu, helleceaf, helleloc, hellwiht* ін.) > англ. *hell* “a place beneath the earth”, також гол. *hel*, нім. *Hölle*, д.нор. *Hel* “the underworld, goddess of death” > англ. *Hel*; герм. **hallō* “covered place, hall” > д.англ. *heall* “hall” > англ. *hall* “the room or space just inside the front entrance”, також нім. *Halle*, гол. *hall*, нор., шв. *hall*, д.нор. *Valhäll*, лат. *Valhalla*; суфіксована основа з *o*-чергуванням **kol-* + *-eyo-* > гр. *koleon, koleos* “sheath” > англ. *coleoptile* “a sheath protecting a young shoot tip in a grass or cereal”, *coleorhiza* “a sheath protecting the root of a germinating grass or cereal grain”, *coleus, coleopteran* ін.;

(2) чергування *e / нуль* **kl-* “SOME SUCH THAT COVERS OR CONCEALS” > герм. **hul-* > д.англ. *hulu* “husk, pod” > англ. *hull, hulled*, також гол. *huls*, нім. *Hülse* “husk, pod”, *Hülle* “covering”, д.англ. *hol* “a hollow” > англ. *Hole*, гол. *hol* “cave; hollow”, нім. *hohl* “hollow”; д.англ. *holh* “hole, hollow” > англ. *hollow*; герм. **hulftī-* > д.в.н. *hulft* “covering” > англ. *holster*, гол. *holster*; подовженнями і.е. форми з чергуванням *e / нуль* є такі одиниці – лат. *hultija* “protective covering” > англ. *housing* “a cloth covering put on a horse for protection or ornament”, лат. *clam* “in secret” > англ. *clandestine* “kept secret or done secretly”, гр. *kaluptein* “to cover, conceal” > англ. *Calypso* “a nymph who kept Odysseus on her island, Ogygia, for seven years”, *apocalypse* “the complete final destruction of the world, esp. as described in the biblical book of Revelation”, *eucalyptus* a fast-growing evergreen Australasian tree whose unopened flower is protected by a cap”, *calyptra* ін.;

(3) чергування коротке *e / довге ē* **kēl-ā-* “CONTINUOUS COVERING, HIDING” > лат. *cēlo, āvī, ātum, āre* “приховувати, утримувати таємно”; важливо, що базою для похідних від латинського дієслова *cēlo* в англійській мові слугувала основа інфекта *cēlāre*, яка, як відомо, використовувалася виключно для формування особових та безособових форм латинського дієслова дійсного способу, що виражали *незавершену* дію, таким чином було реалізовано акцентуацію на довгочасності дії – англ. *conceal* [*con-* ‘completely’ + *celare* ‘hide’] “keep from sight; hide; keep (something) secret; prevent from being known or noticed”; актуальність семантичної ознаки «тривалий, довгочасний» в латинській мові демонструє наступний приклад вживання дієслова [цит. за 5: 131] – *id Alcibiadi diutius celari non potuit* (Cornelius Nepos) “неможливо було приховувати це довго від Алквіада”.

Аналіз матеріалу дозволяє констатувати окремі тенденції семантичного розвитку як у випадках чергування короткий/ довгий голосний, так і у разі чергування довгий/ короткий голосний. На відміну від процесів подовження голосної в середині кореня, що корелюють із рефлексією семантичної ознаки “збільшення кількості, ступеню, інтенсивності, посилення тощо”, чергування довгий/ короткий голосний корелює із “зменшенням кількості, ступеню, тривалості, інтенсивності тощо”. Пор.: *wet-* “to blow” > *wē-* > *wōt-* > “raging mad, inspired”, *reg-* “to move” > *rēg-* “a tribal king, the supreme leader”, *leg-* “to lie, lay” > *lēg-* > “lying flat, low”, *k^wel-* “far” > *k^wēl-* > “far off”, *pag-/pak-* “to fasten” > *pāg-/pāk-* > “to fit closely”; *syū-* “to bind, sew” > *suu-men-* > “thin skin, membrane”, *wī-ro-* “man” > *wiraz* > “werewolf, i. e. the end of man, man-wolf”.

Не менш значущими для семантичної рефлексії виявилися альтернативи приголосних. Так, зустрічаємо чергування дзвінкий/ глухий в термінальній позиції – *mag-/mak-* “to knead, fashion, fit”, *pag-/pak-* “to fasten”, *peig-/peik-* “to cut, mark”, *peuk-/peug-* “to prick”, *reup-/reub-* “to snatch”. На формування асоціативних ланцюгів впливає поведінка голосових зв'язок.

Дзвінкий звук утворюється за рахунок коливання голосових зв'язок, в процесі ж утворення глухого голосові зв'язки участі не приймають. Таким чином дзвінкість спричинила формування стійких асоціацій з можливістю пролонгації дії або ефекту, здатності до виконання дії, активністю, нарощенням чогось тощо, а глухість – з результативністю, завершеністю, пасивністю. Пор.: і.е. *pag-* > лат. *prōpāgāre* “propagate (< ‘to fix before’), *pāgina* “trellis to which a row of vines is fixed” > “column of writing page”, *pāgus* “boundary staked out on the ground”, англ. *peasant* “a poor farmer of low social status” (< ‘there is a higher one’), *pagan* “a person holding religious beliefs other than those of the main world religions, a non-Christian, ‘heathen’, one not enrolled in the army of Christ” (< ‘regarded as lacking culture or moral principles’); і.е. *pak-* > лат. *pangere* “убивати, закріпити”, герм. **fōgjan* “to joint, to fit”, д.англ. *fēgan* “to fit closely”, гол. *vangen* “to catch”, сер.англ. **-fangel* “taken”, англ. *vang* “a gripping device”, лат. *pāx* “peace” (< ‘a binding together by treaty or agreement’) > англ. *pact*, *pace*, *compact* “closely and neatly packed together; dense”, *impinge* (< ‘drive something in or at, thrust at forcibly, come into forcible contact’) т. ін.

Аналогічні кореляції форми та змісту демонструють континуанти і.е. *reup-/ reub-* “to snatch”: *reub-* > флам. *ripen* “to rip”, англ. *rip* “tear or pull (something) quickly or forcibly away from something or someone”, *rip* “a stretch of fast-flowing and rough water in the sea or in a river, caused by the meeting of currents”; *reup-* > *ūsūrpāre* “to interrupt the orderly acquisition of something by the act of using”.

На початку кореня наявні чергування аспірований/ неаспірований – і.е. *dheub-/ deub-* “deep, hollow”. Аспірований звук формується за рахунок повітряної напруги, фази посилення шуму в кінці звучання. Імовірно, що цією властивістю умотивовано формування експресивної форми і збереження семантичного компонента “швидкість, несподіваність зникнення” **dheubh-* > герм. **dūbjan* > д.англ. *dýfan* “to dip”, *dūfan* “to sink” > англ. *dive* “move quickly or suddenly in a specified direction”, в той час, як неаспірований варіант і.е. *deub-* підтримує рефлексію семантичної ознаки “надмірність, повнота, глибина” – *deep* “extending far down from the top or surface”, *depth* “lowness of pitch; complexity and profundity”, *to dip* “become lower or smaller, typically temporarily; lower or move (something) downward; to begin to do smth cautiously, attentively”.

В і.е. мові-основі афонія виявилася продуктивним засобом формування номінацій на базі звуконаслідування. Зазначене уможливорює рефлексію семантичної ознаки “обмеженість, перепона”. Наприклад, **dhwor-* “plural form designating the entrance to the enclosure” > лат. *forum* “marketplace, an enclosed place”, гр. *thura* “door”, д.перс. *duvara-* “door, gate”, англ. *door* “hinged, sliding, or revolving barrier at the entrance”, *foreign* “coming from the outside; strange and unfamiliar”, *forest* “uncultivated land covered with dense vegetation, hence impenetrable”, *forfeit* “transgression, stepping across, hence a fine or penalty for this”, *forum* “literally ‘what is out of doors,’ originally denoting an enclosure surrounding a house”.

Таким чином, якісні та кількісні трансформації, що відбувалися в межах кореня, були продуктивними в і.е. мові-основі, а варіативність структурних моделей сприяла реалізації семантичної диференціації. Альтернанти – структурно конгруентні, оскільки займають одну й ту саму позицію в межах інкорпоруючої одиниці, забезпечуючи конгруентність і гнучкість одиниці більшого рангу (кореня), яка в залежності від певних умов виступає у своїх різних формах.

Отже, пластичність, гнучкість архаїчного і.е. кореня виявляється його важливою властивістю. Аранжування складників корелює з подальшою філіацією первинного інваріантного значення в індоєвропейських мовах.

Виявлення регулярних відповідностей різноманітних формальних елементів певним одиницям змісту дозволяє побачити архітектуру інваріантної моделі світу, яка з часом зазнає різноманітних інтерпретацій.

Подальше дослідження має за мету аналіз комбінаторних та фономорфологічних модифікацій і.е. коренів, їх відповідності певним семантичним сегментам, їх можливості забезпечити континуальність культурно-лінгвальної історії індоєвропейців поряд із формуванням етнокультурної ідентичності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов: в 3 т./ А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, [1865 – 1869] 1995.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика/ Эмиль Бенвенист; [пер. с фр./ общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
3. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов/ Эмиль Бенвенист; [пер. с фр./ общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М.: Прогресс – Универс, 1995. – 456 с.
4. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: в 2 ч./ Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1984. – хсvi, 1328 с.
5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь/ И. Х. Дворецкий. – [11-е изд., стер.]. – М.: Рус. яз.- Медиа, 2008. – 843, [5] с.
6. Дьяконов И. М. Семитские языки/ И. М. Дьяконов// Языкознание. Большой энциклопедический словарь/ гл. ред. В. Н. Ярцева. – [2е изд.] – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 442 – 443.
7. Козлова Т. О. Индоевропейские корни: особенности структуры и семантики/ Т. О. Козлова// Актуальные проблемы современного языкознания: основные тенденции и перспективы развития: Мат-лы Междунар. науч. конф. (2 ноября 2009 г.). – Караганда: Центр гуманитарных исследований, 2009. – Т. 2. – С. 50 – 56.
8. Козлова Т. О. Концептуальная матрица: в поисках констант/ переменных языка и сознания/ Т. О. Козлова// Нова філологія: [зб. наук. праць]. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 33. – С.66 – 74.
9. Козлова Т. О. Концептуальний архетип та його актуалізація в споріднених лінгвокультурах// Проблеми зіставної семантики: [зб. наук. ст./ від. ред. Тараненко О. О.]. – Вип. 9. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 101 – 106.
10. Козлова Т. О. Рефлексы корней индоевропейского языка-основы и их концептуализация в различных лингвокультурах/ Т. О. Козлова// Studia Linguistica: [зб. наук. праць/ від. ред. І. О. Голубовська]. – К.: «Київський ун-т», 2009. – Вип. 3. – С. 108 – 113.
11. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков: в 3-х т./ Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: Рута, 2000 – 2001.
12. Левицкий В. В. Основы германистики/ Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Нова книга, 2006. – 528 с.
13. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов/ М. М. Маковский// Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 73 – 95.
14. Маковский М. М. Лингвистическая генетика: проблемы онтогенеза слова в индоевропейских языках/ Марк Михайлович Маковский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 208 с.
15. Николаева Т. М. Непарадигмальная лингвистика: (История «блуждающих частиц»): [монография]/ Татьяна Михайловна Николаева – М.: Языки славянских культур, 2008. – 376 с. – (Studia philologica).
16. Пименова М. В. Красотою украси: выражение эстетической оценки в древнерусском тексте: [монография]/ Марина Васильевна Пименова. – Спб., Владимир: ВГПУ, 2007. – 415 с. – (Филологические исследования).
17. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков/ А. Н. Савченко. – М.: Высшая школа, 1974. – 410 с.
18. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід): [монографія]/ Тетяна Олександрівна Черниш. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. – 480 с.
19. American Heritage Illustrated Dictionary. – [3d ed.]. – Boston, NY: Houghton Mifflin Co, 1993. – 1630 с.
20. Benedict R. Patterns of Culture/ Ruth Benedict. – Boston, NY: A mariner Book, Houghton Mifflin Company, 2005. – 291 p.
21. Pinker S. Words and Rules: The Ingredients of Language/ Steven Pinker. – [1st ed.]. – NY: Perennial, 2000. – 349 p.
22. Pinker S. The Language Instinct: How the Mind Creates Language/ Steven Pinker. – [1st ed.]. – NY: Harper Perennial Modern Classics, 2007. – 526 p.
23. Pokorny J. Indogermanische Etymologisches Wörterbuch: B. 1 – 3/ Julius Pokorny. – Bern: A. Francke AG Verlag, 1959.
24. The Oxford English Dictionary. – [2nd ed.]. – [on CD-ROM, version 3.1]. – Oxford: OUP, 2004.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Козлова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: проблеми коеволоції мови та культури, порівняльно-історичне мовознавство.

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПОНЯТЬ І ВІДНОСИН У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХVІІ – ХХ СТ.

Оксана МАКСИМЕЦЬ (Мелітополь, Україна)

У сучасній українській мові серед іменників із загальним словотвірним значенням “опредметнена дія” чітко виокремлюються слова на позначення морально-етичних понять і відносин. Історія становлення та розвитку цих лексико-словотвірних типів і є предметом нашого дослідження.

In modern Ukrainian words meaning intellectual activity of people are clearly distinguished among the nouns with the general derivational meaning “relations between people”. History of establishment and development of these lexical and world-building types is the subject of our investigation.

У сучасній українській мові значне місце посідає словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів, яка відбиває категорійне перетворення однієї частини мови в іншу. Серед значної частини лексичних одиниць зі значенням опредметненої дії чітко виокремлюються девербативи на позначення морально-етичних понять і відносин. Мета

нашої роботи полягає в тому, щоб дослідити динаміку зазначених дериватів, визначити склад словотвірних типів із згаданим значенням, дати оцінку продуктивності досліджуваних словотвірних типів на різних етапах розвитку нової української мови.

Однією із складників системи іменників на позначення морально-етичних понять і відносин є група девербативів, яка твориться від дієслівних основ за допомогою суфікса **-ння**. Значну кількість таких утворень маємо в пам'ятках XVII – XVIII ст., наприклад: *Не было змилованя надъ молодими ани учтивости надъ старими* (1656-1771 МатТим I 327), для *своего оправданя* (1723 ДДГ 85), а *вскормившии треба добре за то услуговат(ь): и за власных родычов у пошанова(н)ю мат(ь)* (Зин 129), *Кто не вдяченъ чие (и) ласцѣ и трудомъ: то(и) руганіе твори(т) всѣмъ хвѣмъ удомъ* (176), *Бо гды ж послушаніе животъ презначае ть: а преслушаніе вѣмъ смертъ содѣловаеъ* (298).

Обстежені джерела кінця XVIII – середини XIX ст. дають підставу твердити, що суфікс **-нн(я)** у творенні розгляданих іменників був досить продуктивним: *привітання* (СМШ II 152), *варнованье* (Б-Н 68) “зрада”, *венерованье* (72) “шана”, *вишиованье* (78), *вымаганье* (89), *дориканье* (122), *забиганье* (142), *завитанье* (142) “запрошення”, *зариканье* (147), *зосканье* (159) “турбота”, *катованье* (181), *окриванье* (263) “опікунство”, *турбованье* (359), *услугованье* (367), *цкованье* (382) тощо. Протягом другої половини XIX ст. досліджувані деривати все частіше проникають у писемні пам'ятки української мови. В обстежених джерелах цього періоду засвідчено значну кількість відповідних утворень, наприклад: *шурмованне* (Писк 42) “страйк”, *кепкуванне* (51), *піклуванне* (89), *годовання* (Лев 15) “виховання”, *домагання* (34), *докучання* (75), *силування* (78), *вирікання* (97) “відцурання”, *дорікання* (168), *видякуване* (Ж 74), *вимагане* (78), *відраджуване* (102), *оспорюване* (580), *підласкуване* (643), *поважане* (666), *почитане* (729), *товаришоване* (970) тощо. Активно творяться деривати зазначеного типу і на початку XX ст. Лексикографічні праці цього періоду реєструють значну кількість девербативів, які в обстежених джерелах попередніх періодів не фіксувалися, наприклад: *замордування* (ЛФр 78), *звеличання* (85), *знуцання* (93), *насміхання* (136), *ругання* (213), *уживання* (242), *доручання* (Саб 55), *аккуровання* (Яв 3) “догляд, турбота”, *набридання* (УмСп 473), *обвинувачування* (539), *піддобрювання* (680), *потурання* (955), *згоджування* (962), *спіткання* (989) “сутичка”, *цурання* (1109), *вимагання* (Гр I 169), *глумування* (291), *гребання* (323) “зневага”, *запомагання* (II 83), *нарікання* (516), *переконання* (III 122), *услугування* (356) тощо. У другій половині XX ст. склад цієї групи утворень значно поповнився. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах містить цілий ряд новотворів зазначеного типу, наприклад: *експлуатування* (СУМ II 463), *ігнорування* (IV 9), *конкурування* (261), *ладнання* (434), *набридання* (V 19), *осміювання* (774), *підлизування* (VI 449), *провокування* (VIII 144) тощо.

Девербативи із суфіксом **-нн(я)**, що позначають морально-етичні поняття і відносини між людьми мають нейтральне емоційне забарвлення, виявляють високі функціональні можливості, що забезпечує їм активне вживання в усіх стилях української мови, наприклад: *Тільки на місце царів і їх сатрапів до влади прийшов плебей, який царює з більшою безсоромністю й брехливістю, за всі знущання вимагаючи ще й безнастанних висловів вдячності* (Дивослово I 1995 12); *Моторошно стає, коли уявляєш, що він не просто віддав на тортури свого сина, підозрюваного в зв'язку з опозицією, а й сам брав участь у катуваннях у тому страшиному підвалі* (Укр.культура 224) тощо. Писемні пам'ятки нової української мови кінця XVII – XVIII ст.ст. фіксують значну кількість найменування морально-етичних понять, що творяться за допомогою суфікса **-нн(я)**, наприклад: *Теди мнѣ пристойнѣ на-ложить просити Вашей Превелебности вибаченя* (1655 МатТим I 128), *без вишлякого примушеня* (ДДГ 1708 259), *я без вѣдома и позволеня вашого* (1711 49), *и началъ свекор мой з принуждєніємъ ихъ спрашоват* (1719 202), *ко вашєму поощрєншо* (1751 96), *Судити бы требѣ таковых на лютѣ(и)шоє смертноє осужденіе* (Зин 70). У кінці XVIII – на початку XIX ст. кількість новотворів у межах цієї групи значно збільшується, наприклад: *благоволенье* (СМШ I 31), *отмщеніе* (II 42), *хваленіе* (II 375), *зневаженье* (Б-Н 158), *знуцєньє* (158), *ображенье* (254), *поваженье* (285), *погорженье* (287) “презирство”, *привлащеніе* (299), *укривженіе* (364) “образа”, *ураженье* (366) “образа”. Помітно зростає кількість таких

утворень протягом XIX ст.: *вибачене* (Ж 68), *глумене* (144), *дозволене* (193), *замиренне* (256), *запоручене* (264), *заневолене* (258), *мирене* (439), *обласкавлене* (542), *оскорблене* (578), *покривджене* (686), *ставлене* (913), *увірене* (1001), *винувачення* (ЛФр 31), *всмирення* (45), *гноблення* (52), *зажалення* (75), *зближення* (84), *збочення* (85), *зганьблення* (87), *обвинувачення* (147), *обтяження* (150), *оскарження* (156), *поганьблення* (174), *поздоровлення* (177), *спротивлення* (228), *упередження* (244). Високий рівень продуктивності розгляданого словотвірного типу зберігається і протягом XX ст.: *призначення* (УміСп 553), *заохочення* (729), *поручення* (739), *пониження* (1059) “зневага”, *усмирення* (1053), *боронення* (Гр I 88), *засвідчення* (II 93), *зневолення* (172), *зурочення* (189), *опрощення* (III 60) “прощання”, *поваження* (207) “повага”, *поздоровлення* (263) *баламучення* (К I 34), *вибачення* (130), *напучення* (II 641), *неволення* (687), *обвинувачення* (III 6), *опоганення* (135), *позичення* (IV 46), *приниження* (381), *розбещення* (V 78), *славлення* (370), *соромлення* (413), *стеження* (498), *схвалення* (576), *винищення* (СУМ I 440) тощо. Деривати, що є найменуваннями морально-етичних стосунків, відносин між людьми, що творяться за допомогою суфікса **-енн(я)**, функціонують як у розмовному мовленні, так і в мові творів художньої літератури, рідше – у науковому стилі та публіцистиці, наприклад: *З огляду на те, що їхня знать переважно полонізувалася й не мала ніяких політичних інституцій, ці українці були безпорадними перед жорстоким соціально-економічним і релігійним гнобленням* (ІстУкр 173), *Дід Плюта не дуже переймався моїм невдоволенням* (ТисМик 49) тощо. Обстежені джерела кінця XVII – XVIII ст.ст. фіксують нечисленні іменники із суфіксом **-ї(а)**, що вказують на стосунки між людьми, наприклад: *Доходячи теды правдивого его признатя* (ДДГ 1713 199), *приходил насиліємъ своимъ въ двор ей и въ комнатѣ ѡкна повибиваль рапиромъ голимъ* (1723 178); *І храни насъ г(с)ди ѡт злыхъ сожителєи: и даи нам в сожитіи ѡ любовъ хранителєи* (Зин 299), *Пехота позостала отъ вѡколотя* (МатТим I 140) “винищування”. Протягом XIX ст. кількість таких утворень залишається досить обмеженою, наприклад: *прикритє* (Ж 748), *співчутє* (902), *спокутє* (906), *спочутє* (908). Проте у другій половині XIX – на початку XX ст. спостерігається поступове зростання кількості похідних, що належать до цього лексико-словотвірного типу, наприклад: *закляття* (ЛексФр 76), *обняття* (149), *прокляття* (197), *каяття* (УмСп 876), *безвір'я* (Гр I 38), *безвілля* (38) “гноблення”; *відкриття* (216) “відвертість”, *кляття* (II 256), *виняття* (Яв 92) “взяття приступом”, *гніття* (145) “гноблення”, *каламуття* (331) “розбрат, сварка”. Протягом XX ст. з'явилося небагато новотворів цієї групи, наприклад: *визнаття* (К I 156), *викриття* (158), *зневір'я* (II 252), *недовір'я* (695), *перемір'я* (III 289), *розладдя /розм./* (VI 135); *напутьтя* (II 640) “поради, побажання кому-небудь”, *невжиття* (II 682), *пожиття* (IV 24). На кожному етапі розвитку нової української мови зазначені іменники використовуються в усіх функціональних стилях, крім наукового та офіційно-ділового, наприклад: *Виходить, ще не все в тобі вмерло, коли звичайна розмова з угорським лідером викликала таке каяття* (ТисМик 66); *Образ Кухаренка неодмінно викличе в юних читачів співчуття вже з першого знайомства з ним* (УМЛШ 1993 4 39) тощо. Активно відбувався процес творення нульсуфіксальних девербативів на позначення стосунків між людьми. У лексикографічних працях кінця XVII – XVIII ст. фіксується цілий ряд утворень, що належать до зазначеного лексико-словотвірного типу, наприклад: *Утискъ уставичный людей правовѣрныхъ* (1646 МатТим II 289), *Стался сваръ между пастухами о добытки ихъ* (1656-1771 II 309), *Сурово на горлѣ карати безъ отпусту* (1612-1699 II 70), *Добійте мене, абымъ не былъ на посмѣхъ необрѣзанцомъ* (1656-1771 II 183). Протягом XIX – початку XX ст.ст. відповідні девербативи все частіше проникають у писемні пам'ятки української мови. Обстежені джерела зазначеного періоду засвідчують позитивну динаміку розгляданого ЛСТ: *казазъ* (УмСп 257) “заборона”, *відпір* (36), *дозвіл* (63), *проклін* (197), *протест* (200), *допрік* (Гр I 425) “докір”, *догляд* (407), *заклин* (II 49), *заколот* (51) “сварка, заколот”, *замір* (65) “намір”, *захист* (113), *нагніт* (477) “утиск, пригнічення”, *опір* (III 57), *оскорб* (III 68), *осуд* (75), *перерік* (135), *пересуд* (139), *підзор* (165) “підозра”, *поговір* (232), *поглум* (232), *позов* (267), *полад* (281) “лад, порядок”, *послух* (363), *посміх* (364), *пригніт* (411), *примір* (426), *присуд* (443), *розбрат* (IV 32) “розрив дружніх стосунків”, *уговор* (314), *уклад* (327), *бунт* (ЛФр 23), *приказ* (192). За нашими даними, ця

тенденція зберігається й у першій половині ХХ ст. Так, “Російсько-український словник” за ред. А.Кримського містить 36 таких утворень, з яких 7 дериватів в обстежених джерелах попередніх періодів не фіксувалися, наприклад: *зачеп* (К ІІ 156) “зачіпання”, *зговір* (199), *наговір* (578), *упор* (VI 211), *призор* (розм., рідко) (356) тощо. У другій половині ХХ ст. кількість таких іменників зменшується, оскільки деякі з них переходять до інертного фонду української лексики, а нові похідні не з’являються. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах подає 12 таких девербативів, які вже фіксувалися в обстежених джерелах попередніх періодів.

Обстежені джерела дають підстави стверджувати, що протягом усіх періодів розвитку української мови згадані іменники вживаються, головним чином, в уснорозмовному мовленні та в мові художніх творів, зрідка – в епістолярному та публіцистичному стилях, наприклад: *В словах її почувся докір, але голос став тихий, звичайний* (Н-ЛІ І 157); *Ці бунтівні хлопчики й дівчатка здатні не тільки на голодні протести, це – українська еліта, що прийшла у світ із психологією переможців* (Україна 2005 №2-3 16) та ін. В обстежених джерелах кінця ХVII-ХVIII ст.ст. фіксуються поодинокі утворення на позначення стосунків між людьми, які продукуються за допомогою суфікса **-к(а)**, наприклад: *Лихолап ... просил нас, аби ми дали ему писання, ижъ бы онъ напотомъ не мѣлъ жадной домовки* (1612–1699 МатТим І 221) “докір”; *а чернець той етрѣливъ с пѣстоле та на наших и зачалася сварка* (ДДГ186 1704); *Посварка о вѣру* (1656-1771 МатТим ІІ 179), *За що онъ мене налаявши и похвалки чинячи, отцовъ* (1715 ДНРМ 81). Протягом ХІХст. кількість таких похідних дещо збільшується, наприклад: *бійка* (Б-Н 55), *домовлянка* (Ж 196), *лайка* (396), *розтирка* “сварка” (Зак 505). Обстежені джерела нової української мови кінця ХІХ-початку ХХ ст. містять 13 іменників цього ЛСГ, не засвідчених обстеженими джерелами попереднього періоду: *спірка* (УмСп 774), *суперечка* (775), *бузовка* (Гр І 107) “бійка”, *гніванка* (293) “гнів”, *нахвалка* (ІІ 530) “погроза”, *обіцянка* (ІІІ 11), *погудка* (ІІІ 236) “осудження”, *подяка* (248), *порука* (355), *посварка* (357), *пошанівка* (394) “добре ставлення”, *припорука* (434), *розлука* (IV 48). Поповнення розглядової групи девербативів відбувається й у першій половині ХХ ст.: *обмовка* (ІІІ 43), *передрачка* (260) “сварка”, *принука* (IV 382), *сперечка* (V 427), *сутичка* (568). Протягом другої половини ХХ ст. кількість відповідних дериватів майже не зростає. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах фіксує лише поодинокі утворення, не засвідчені лексикографічними джерелами попередніх періодів: *виручка* (СУМ І 477), *підтримка* (VI 516). Поодинокі девербативи цього типу зафіксовано й у діалектних словниках ХХ ст, наприклад: *бойка* (СПГ 26), *примусовка* “примусова праця” (Чаб ІІІ 267), *спорка* (IV 98). Іменники із суфіксом **-к(а)**, що вказують на стосунки між людьми, функціонують переважно в мові художніх творів, в уснорозмовному мовленні, зрідка в епістолярному та публіцистичному стилях, наприклад: *Морські сутички, а іноді і справжні війни тривають в Перській затоці вже двадцять років* (Наука ... №1-2 2004 36); *Ще й нині спалахують суперечки навколо того, як тлумачити цю епохальну подію в історії цивілізації* (КЮ 1992 липень 23); *Вечеряли мовчки, наче після лайки* (Тют І 52) та ін. У другій половині ХІХ ст. писемними пам’ятками нової української мови фіксуються віддієслівні іменники із суфіксом **-ств(о)**, що вказують на стосунки між людьми: *видерство* “вимога” (Яв 79), *неслухнянство* (УмСп 523), *презирство* (Гр ІІІ 404). Протягом першої половини ХХ ст. з’явилося кілька новотворів цієї групи, наприклад: *баламутство* (К І 31), *вимагательство* (163), *виховательство* (205), *гнобительство* (338), *знайомство* (ІІ 248). У другій половині ХХ ст. також з’явилося лише кілька віддієслівних іменників аналізованого типу. Майже всі ці деривати мають виразну стилістичну маркованість, наприклад: *невірство* (СУМ V 266), *оборонство* /іст./ (551), *поручительство* /кн./ (VII 297).

Суфікс **-ств-** характеризується високим ступенем функціональної активності, широким вжитком, що дає підстави віднести його до ядра конститuentів поля [1, 106]. Зазначені утворення обслуговують майже всі функціональні стилі української мови, крім наукового, наприклад: *Варварство і мудрість, говорить він, перебувають у вічному протистоянні, причому ліричний герой згоджується на християнське упокорення перед насильством, однак залишаючись відданим красі* (Дивослово 1995 №4 13) тощо. Для підсилення експресії

вислову деякі деривати цієї групи вживаються в художній літературі в переносному значенні, наприклад: *Теща зненавиділа його, почала звати на “ви”, і хата, немов зрозумівши свою господиню, спохмурніла й залякла в німому презирстві* (Тют I 52). Протягом XVIII – початку XX ст. ст. суфікс **-нин-а** продукує кілька утворень, що є назвами вчинків людей та стосунків між ними, наприклад: *Обачивши Іаковъ ошуканину* ”обман” свою, *скорбѣль на Лавана* (1656-1771 МатТим II 78), *різанина* (УмСп 312) “бійка”, *гризанина* (Гр I 326) “лайка”, *хапанина* (IV 386) “хабарництво постійне”, *чубанина* (474) “бійка”, *шарпанина* (486) “крадіжка”, *бреханина* (Яв 51). Пам’ятки української мови фіксують кілька іменників, що вказують на стосунки між людьми, які творяться за допомогою суфікса **-н-я**. В обстежених джерелах кінця XVII – XIX ст. ст. виявлено нечисленні утворення зазначеного типу, наприклад: *Лѣпше-бѣ тебѣ ценюку въ такихъ богопротивнихъ лжахъ и брехняхъ твоихъ пожовати языкъ свой* (1655 МатТим I 68), *борня* (Писк 12), *різня* (Ж 807), *сварня* (853), *бойня* (Саб 24), *ворохожня* (46) “заколот”, *зайдня* (83), *гризня* (83), *зборня* (УмСп 880) “розправа”, *бреверня* (Гр I 96) “сварка”, *колотня* (II 274), *матюжня* (276) “лайка”. Протягом XX ст. деякі з розглянутих похідних перейшли до інертного фонду української лексики або й узагалі вийшли з ужитку, а нових дериватів, з огляду на обмежену кількість мотивувальних, не зафіксовано. Девербативи з суфіксом **-н-я** мають розмовний просторічний характер з негативним відтінком. У сполученні з дієсловами, більшість яких має виразний розмовний характер, цей формант продукує деривати зниженого плану [1, 107]. Відтак похідні зазначеного типу використовуються, переважно, в розмовному мовленні, мові художніх творів, наприклад: *Його тепер особливо прикро вразила ця її невинна брехня* (ІВ V 32); *Про ячмінь не знаю – може, й справді за кузню, а про солону знаю: брехня* (Тют I 75) тощо. В обстежених джерелах нової української мови зафіксовано лише два іменники із суфіксом **-неч(а)**, що належать до згаданого лексико-словотвірного типу: *колотнеча* (Лев 150) “сварка, спір”, *ворожнеча* (Ж 121). Деривати із суфіксом **-неч-а** мають виразний розмовно-просторічний характер з негативним забарвленням. Відтак, утворення зазначеного типу вживаються в розмовному та художньому стилях, наприклад: *На березі кипіла страшна колотнеча* (Гончар II 248); *Колотнеча в Кайдашевій хаті не переставала* (Н-Лев). Незначну групу на позначення морально-етичних понять становлять іменники, що творяться від дієслівних основ за допомогою суфікса **-аці(я)**, наприклад: *Да чини(т) турбаціи, и всѣ нѣ покои: бода(и) такого зрѣли в замѣс(ѣ) ко(м) покои* (Зин 75) ”турбота”, *ассистенція* (Зак 256) “допомога”, *конкуренція* (Гром 1880 132), *ліквідація* (Саб 163), *декваліфікація* (К I 388), *дискваліфікація* (405), *дискримінація* (405), *дискредитація* (405), *компрометація* (СУМ IV 253), *окупація* (V 686). Отже, українська мова має цілу низку суфіксів, за допомогою яких творяться девербативи на позначення морально-етичних понять, взаємин між людьми. Такі віддієслівні похідні творяться за допомогою суфіксів **-енн(я)**, **-нн(я)**, **-ї(а)**, **-аці(я)**, **-ств(о)**, **-Ю**, **-к(а)**, **-н(я)**, **-неч(а)**. Іменники з суфіксами **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-ї(а)**, **-Ю** формують ядро відповідного лексико-словотвірного розряду. Кількість девербативів із зазначеними формантами активно зростає протягом усіх періодів розвитку нової української мови. Такі утворення є стилістично нейтрального забарвлення і виявляють високу функціональну активність. Проте девербативи, що творяться за допомогою суфіксів **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-ї(а)**, більшою мірою семантично близькі до дієслів, а девербативи з нульовим суфіксом відчутно віддалилися від твірного дієслова, актуалізуючи значення семантичної предметності. Протягом XVIII – початку XX ст. ст. сформувалася невелика група похідних іменників із суфіксом **-к-а** на позначення стосунків між людьми. В обстежених джерелах кінця XX ст. фіксуються лише поодинокі утворення, які продукуються формантом **-к(а)**. Останні мають виразне стилістичне забарвлення (*посварка*, *домовлянка*, *гніванка*, *спірка*) і функціонують у межах розмовно-побутового стилю. Значна частина розглянутих іменників перейшла до пасивного складу української лексики або й узагалі вийшла з ужитку, витіснившись однокореновими похідними з іншими формантами (*бузовка* – *бійка*, *гніванка* – *гнів*, *пошанівка* – *пошана*, *спірка* – *суперечка*). Група девербативів із суфіксом **-ств(о)** сформувалася протягом другої половини XIX – XX ст. ст. (*вимагательство*, *гнобительство*, *знайомство*, *неслухнянство*, *презирство*). Майже всі ці утворення мають виразний відтінок книжності і обслуговують практично всі функціональні стилі української мови. У межах

досліджуваного лексико-словотвірного розряду перебувають і похідні з суфіксом іншомовного походження **-аціј(а)**. Форманти, запозичені українською мовою з інших мов, мають виразний книжний характер. Сфера їх обігу – переважно науковий стиль. Формант **-аціј(а)** функціонально адекватний питомому українському суфіксу **-нн(я)**, пор.: *агітація – агітування, турбація – турбування*. Однак така дублетність не набула поширення в новій українській мові, оскільки утворення на **-аціј(а)**, як більш предметні за значенням зі слабше вираженою процесуальністю, виявилися придатнішими для обслуговування спеціальних сфер словникового складу мови [2: 86]. Протягом XIX – першої половини XX ст. в основному сформувалися групи іменників із суфіксами **-н(я)**, **-неч(а)**. Такі утворення мають виразне емоційно-експресивне забарвлення з відтінками зневаги, згрубілості (*бойня, колотня, різня, сварня*). Як свідчать обстежені джерела, деривати цієї групи використовуються в уснорозмовному й говірковому мовленні. Протягом другої половини XX ст. деякі з розглянутих утворень виходять з ужитку

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпаяско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
2. Муромцева О.Г. Іншомовні елементи як засіб словотворення в українській літературній мові II пол. XIX – поч. XX ст. // Українське мовознавство. – 1985. – №13. – С.83-89.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 424с.
- Гончар Гончар О. Твори: У 7 т. – К.: Дніпро, 1987.
- Гром Громада. Укр. часопис. – Женева, 1878-1881.
- ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст – К.: Наукова думка, 1993. – 392 .
- Дивослово Науково-методичний журнал Міністерства освіти України. – 1999- 2000.
- ДНРМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К.: Наукова думка, 1976.-415с.
- Ж Малорусско-немецкий словарь: В 2т. – Львів, 1886. –1117с.
- Зин Климентій Зіновійв. Вірші. Приповіді посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 387с.
- ІстУкр Субтельний О. Історія України. – К.: Либідь, 1991. – 509с.
- К Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. Ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963.
- КЮ Кур'єр ЮНЕСКО. Україномовний журнал, видається під егідою Національної комісії України у справах ЮНЕСКО. – 1992-1999.
- Левч Опыть русско-украинского Словаря / Составил Мих. Левченко. – Київ, 1879. – 190 с.
- ЛФр Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полога. – Львів: ЛДУ, 1990. –264с.
- МагТим Тимченко С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – : Підготували до видання В.В.Німчук та І.Л.Лиса: В 2т. – Київ – Нью-Йорк, 2003.
- Наука Наука і життя – з №7 1965р. – Наука і суспільство. Науково-популярний і літературно-художній ілюстрований журнал. – 1978-1988.
- Н-Лев Нечуй-Левицький І. Твори: У 2т. – К. : Наукова думка, 1985.
- Он Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2ч. – К.: Наукова думка, 1984. – 495 с.
- Писк Словник: Живої народної, письмової і актової мови руських ювіщань Російської і Австрійсько-Вендерської цесарії / Составил Форгунаць Пискуновъ. – Київ, 1882. – 310 с.
- Саб Григор Сабалдир. Практичний російсько-український словник. – К.: Видавниче товариство “Час”, 1926.
- СМШ Словник мови Шевченка. – К.: Наукова думка, 1964.
- СПГ Ващенко В.С. Словник Полтавських говорів. – Харків: Вид-во Харківського державного університету ім. О.М.Горького, 1960. – Вип.1. – 107с.
- СУМ Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- Тис Мик Загребельний П. Тисячолітній Миколай. – К.: Довіра, 1982
- Тют Григорій Тютюнник Твори: У 2т. – К.: Молодь, 1985.
- Україна Україна. Громадсько-політичний, літературно-художній часопис. – 2004-2005.
- Укркультура Попович М. Нарис історії культури України – К.: АртЕк, 2001. – 726с.
- УмСпУманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924.-1149с.
- УМЛШ Українська мова і література в школі. Науково-методичний журнал Міністерства освіти УРСР. – 1970-1990.
- Чаб Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4т. – Запоріжжя, 1992.
- Яв Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1920.- Т.1. – 412с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Максимець – завідувач кафедри українознавства Таврійського державного агротехнологічного університету, кандидат філологічних наук.

Наукові інтереси: словотвір сучасної української мови.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПОКАЛЬНИХ ТОПОНІМНИХ СИСТЕМАХ

Тамара ПОЛЯРУШ (Кіровоград, Україна)

На матеріалі топонімів трьох основних класів північно-східного Лівобережжя України простежується лексико-семантична деривація, словотвірні зв'язки між гідронімією, ойконімією і мікротопонімією з урахуванням місцевого ономастичного та діалектного контексту.

Based on three main classes of the toponyms of the north-eastern part of left-bank Ukraine the following phenomena are traced: lexical-semantic derivation, word-building links between hydronymy, microtoponymy, etc. in consideration of the local onomastic and dialectal context.

Специфіка словотвірного аналізу топонімів, порівняно з апелятивами, полягає в тому, що при ній враховуються всі можливі семантико-структурні зв'язки власної географічної назви (далі – ВГН) як із апелятивами, так і з власними назвами – іншими топонімами та антропонімами. Головна мета словотвірного аналізу топоніма – поставити дану назву у певний словотвірний топонімний ряд, визначивши можливу його мотивацію онімом чи апелятивом, віднайти місце даної назви в топонімній системі, як правило, регіональній.

Особливо важливим для правильного висновку про спосіб творення ВГН є врахування даних місцевого ономастичного, ширше – лінгвістичного контексту, тобто такого, що враховує всю сукупність даних місцевих народних говорів. Найбільш достовірними для такого комплексного аналізу є матеріали спеціальних експедицій, всебічне знання дослідником лінгвістичної ситуації місцевості, усієї сукупності можливих у минулому і тепер зв'язків даної назви з назвами інших топо- та антропонімних класів, а також із діалектними апелятивами. Саме врахування таких зв'язків нерідко допомагає отримати достовірний висновок про первинний спосіб номінації об'єкта, про вихідну мотивацію його назви. Так, ойконіми типу *Сорóса*, *Бéздрик*, *Байбаки*, що на Сумщині, без знання місцевого антропонімікону можна було б розглядати як назви зоографічного семантичного ряду; врахування ж місцевих ономастичних даних дає підстави виводити їх як відантропонімні похідні.

Комплексне вивчення топонімії різних класів окремих регіонів у зв'язку з місцевими ономастичними і діалектними даними виразно виявляє такі найважливіші аспекти проблеми: топонімія і місцевий антропонімікон; топонімія і місцеві діалектні апелятиви, зокрема географічні терміни; топонімічна омонімія; топонімне варіювання; топонімні комплекси; процеси метонімічної номінації; словотвірні взаємозв'язки між різними топонімними класами на рівні словотворчих типів та інші.

Далі зупинимось на деяких із цих аспектів, урахувавши дані різних регіональних досліджень з топонімичного словотвору і, головним чином, власний досвід комплексного словотвірного аналізу топонімів різних класів північно-східних районів українського Лівобережжя.

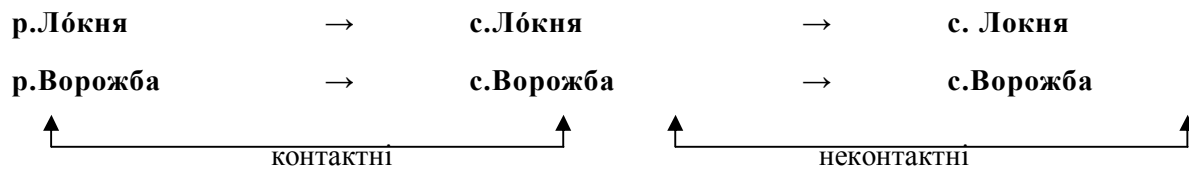
Цікавою і недостатньо вивченою лишається проблема топонімічної омонімії. Топонімними омонімами вважаємо однойменні назви одно- або різнотипних географічних об'єктів. У межах одного регіону найчастіше зустрічаються однойменні назви поселень і річок – ойконіми та гідроніми. За напрямком номінації тут виразно виокремлюють два види топонімічної омонімії – гідро-ойконімна і ойко-гідронімна омонімія.

Питання гідро-ойконімною омонімією привертало увагу багатьох мовознавців. Починаючи з Ф. Сольсмена [6], в топоніміці тривалий час панувала думка про те, що з двох омонімічних назв – гідроніма і ойконіма – старішою є водна назва. Такого самого погляду дотримується і Я. Рудницький у своїй праці про ВГН Бойківщини [5: 18]. С. Грабець у роботі про топонімію Гуцулії приймає це положення лише стосовно назв великих і добре відомих річок [4: 32–33]. Що ж до назв дрібних потоків та омонімічних ойконімів і мікротопонімів, то С. Грабець вважає первинними останні, мотивуючи це економічними, господарськими інтересами мовців [4: 33]. На східнослов'янському матеріалі ці положення розвинуті у працях О.С. Стрижака, Ю.О. Карпенка, Є.С. Отіна та інших топономастів.

На досліджуваній території назвами поселень, як правило, стають контактні гідроніми давнього походження: с. *Івóт* ← р. *Івóт*. с. *Е́смань* ← р. *Е́смань*, с. *Люд́жа* ← р. *Люд́жа*, с. *Морóча* ← р. *Морóча*, с. *Лóкня* ← р. *Лóкня* та ін. Такі гідро-ойконімні пари найчастіше

етимологічно непрозорі, вихідна семантика твірних основ свідчить про те, що умотивованими назвами вони можуть бути для гідрооб'єктів; у морфемній структурі їх часто є суфікси, що виявляють гідронімну словотвірну спеціалізацію і на інших слов'янських теренах (-иц(я), -н(я), -ав(а) тощо). Інші приклади: м. *Конотоп* ← р. *Конотоп* у бас. Сейму; с. *Улиця* ← р. *Улиця* в бас. Десни; с. *Буймир* ← р. *Буймир* в бас. Ворскли; також пари Боромля, Білиця в Ямп., Мороча в Блп., Свідня в Крл., Дунаєць в Гл. та ін.

Значно рідше в ойконімію шляхом перенесення потрапляють неконтактні гідроніми: с. *Хорол* в Лб., а р. *Хорол* в Нд. та Лп.; с. *Локня* в Рм., а річка з такою назвою протікає в Крл. та Блп. районах. Подібні перенесення зумовлені процесами внутрішніх міграцій, інколи перенесенню підлягає не безпосередньо вихідний гідронім, а контактний ойконім гідронімного походження:

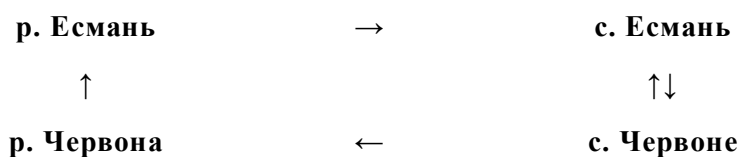


Таким чином виникає вже потрібна омонімія.

Значно менше дослідженим є питання ойко-гідронімної омонімії, хоч таких одноймених пар зустрічається немало і на різних територіях. Власним іменем поселення, як правило, називаються невеликі річки. При визначенні первинності одного з двох омонімічних топонімів – ойконіма чи гідроніма – слід зважати на вихідну семантичну умотивованість назви. Так, гідронім *Деражня* (бас. Десни) є підстави розглядати як вторинний щодо назви села *Деражня* (Ш.), оскільки вихідний апелятив – економіко-географічний термін деражня/дражня за законами топонімічної номінації міг стати семантично умотивованою власною назвою об'єкта саме економічної географії – села чи селища. Порівняймо ще ойконіми *Деражня* в Хм., *Деражня* в Рв. областях. Як відойконімні варто розглядати також гідроніми (р.) *Торговиця* (бас. Сули), пор. с. *Торговиця*, Кн, саме так розглядає його і О.С. Стрижак [3: 82], р. *Лушники* (бас. Десни), пор. с. *Лушники* (Ш), о. *Печини* (бас. Ворскли) і с. *Печини* (Гр.). Така логіка встановлення первинності однієї з двох назв варта уваги для тих випадків, коли історія не зберегла дати заснування поселення і фіксації гідроніма.

Вторинний характер виявляють і гідроніми відантропонімного походження, оформлені спеціалізованими в ойконімії формантами -івк(а), -их(а) і под. Як правило, це назви невеликих річок, що протікають в основному на території одного села, назву якого вони і "прибирають" собі. Часто у місцевому мовленні такі річки взагалі не мають власної назви – зветься просто "річка", а в офіційних документах, списках, каталогах носять назву села, як-от: р. *Павловка* (бас. Сейму) ← с. *Павлівка* Бл., р. *Михайловка* (бас. Сейму) ← с. *Михайлівка*, р. *Яновка* і с. *Яновка*, нині Первомайське, Гл.; р. *Сакуниха* (бас. Псла) ← с. *Сакуниха* Нд., р. *Романиха* ← с. *Романиха* в Лохв. Плт.; р. *Савониха* (бас. Псла) і с. *Савониха*, нині Нестеренки Лп. та ін.

Про те, що перенесення ойконіма на назву річки є живою моделлю в процесі топонімічної номінації, свідчать і деякі сучасні факти. На Глухівщині, до прикладу, є с. *Червоне*, яке до початку 30-х років мало назву *Есмань* (місц. *Їсмань*). За всіма даними (давність, семантична мотивованість іранським *astan* "камін") ойконім слід вважати вторинним щодо гідроніма *Есмань*. Нині ж ця річка в даному селі зветься *Червона*, тобто відбувся зворотний процес – перенесення назви села на річку, таким чином, маємо ланку взаємних переходів:



Отже, враховуючи місцевий ономастичний контекст, можна чітко простежити можливі напрямки метонімічної номінації об'єктів.

Саме внаслідок дії метонімії у топонімії різних регіонів спостерігається таке явище, як топонімічні комплекси. На північно-східному Лівобережжі, зокрема, зафіксовано чимало урочищ, до яких входять ліс, поле, луг, а інколи і частина невеличкої річки, що тут протікає, з тією самою назвою: поле, ліс, яр *Кру́гла* (Понорниця Чрг.), поле, ліс, ч. р. *Меди́цина* (Крл), поле, ліс, яр *Шуля́ки* (Гл.) і ін. Завдання дослідника при аналізі таких назв – установити первинний об'єкт з цією назвою та можливі напрямки метонімічної номінації.

Врахування місцевого лінгвістичного контексту нерідко допомагає "розшифрувати", здавалось би, семантично невмотивовані назви, які в процесі функціонування зазнали деформації первинної семантики, переосмислень, народноетимологічних зближень. Напр., назва о. *Га́ля* осмислюється зараз як жіноче ім'я, етимологічно ж воно пов'язане з діалектним географічним терміном (далі ГТ) *га́ла, га́ло* "низовинна болотиста місцевість"; р. *Кр'осна, Кр'обсна*, пор. інший гідронім поблизу *Дя́дина*. Такі варіанти назв ономасти розглядають як семантичні [1: 34]. Вони виникають внаслідок асоціативних зближень паронімічних (але не омонімічних) топоніма і апелятива. Топонім у цьому процесі виконує по суті пасивну роль – його зближують; апелятив же, як активний мовний елемент із відомою семантикою, нав'язує топонімові і свою зовнішню (звукову) форму. Так відбувається процес своєрідного "оживлення", "осучаснення" – нового мовленнєвого осмислення десемантизованого топонімного знака. Зміни в зовнішній формі топоніма тепер можуть сприйматися як фонетичні, пор. варіанти (р.) *Усь – Хусь – Гусь*, діалектний ГТ *усь* "гирло річки" і нову назву *Гуска* (бас. Сули); *Лапуга – Лопуха, Кросно – Кр'обсна, Селезень* і діал. ГТ *слэ́зня* "болотисте місце"; *Ворона* і давньоруське *Вороньја* "чорна"; *Куриця – Курка* і рос. ГТ *курья, курейка* та топонім *Курськ* і ін.

Семантичному варіюванню підлягають найчастіше назви давні як питомо українські, так і субстратні, утворені на базі зниклих або рідковживаних у сучасних говорах діалектних лексем. Як показують спостереження, факти топонімів не хаотичні, вони ставлять назву у певний живий топонімний ряд, пор. такі ряди, як *Кр'осна – Дя́дина*, близько *Га́ля, Галочка; Гуска – Куриця – Селезень* і под. Тому виявлення і встановлення співвідносних варіантів і їх рядів має значення як для словотвірних студій топонімів, так і для їх етимологізування. У плані словотвірному поява нового семантичного варіанта може сигналізувати про наявність певного словотвірного топонімного ряду чи певної семантико-словотвірної моделі номінації.

При комплексному регіональному вивченні топонімії реально постає проблема словотвірних взаємозв'язків між різними топонімними класами. Вони виявляються у взаємопроникненні з одного класу до іншого шляхом метонімії окремих топонімів, а разом із ними – і словотвірних типів та моделей. Саме таким шляхом, за нашими спостереженнями, на північно-східному Лівобережжі моделі на -щин(а) потрапили з мікротопонімії в ойконімію та гідронімію, про що ми вже мали нагоду докладно вести мову [2:18-26]; плюральні моделі на -и/-і (типу *Карпці, Терешкі*) – з ойконімії в мікротопонімію; моделі на -ищ(є), -ищ(а), -ищ(і) (типу *Будище, Капища*) могли паралельно розвиватися в мікротопонімії та ойконімії, у гідронімію ж вони проникли шляхом метонімії. Потрапивши до іншого класу, такі моделі могли далі нарощувати свою продуктивність, як це сталося з моделями на -щин(а).

Отже, моделі метонімії належить важлива роль у процесах взаємопроникнення окремих назв і словотвірних моделей різних топонімних класів. В умовах просторової номінації суміжних об'єктів метонімія є досить продуктивною і часто порушує семантичну мотивованість топонімів, що також необхідно враховувати при семантико-словотвірному дослідженні їх. Максимальні можливості такого врахування дають знання місцевого ономастичного контексту, комплексний регіональний підхід до вивчення топонімії взагалі і топонімійних омонімів зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карпенко Ю. О. Топонімічні варіанти//Ономастика. – К., 1966.
2. Поляруш Т. І. Словотвірні моделі на -щин/а/ в різних топонімічних класах // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К., 1975. – Вип. XI.
3. Стрижак О. С Назви річок Полтавщини. – К., 1963.
4. Hrabiec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950.
5. Rudnicki Y. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. – Lwów, 1939.
6. Solsmen F. Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte. – Heidelberg, 1922.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Районів: Блп. – Білопільський, Гл. – Глухівський, Кн. – Конотопський, Крл. – Кролевецький, Лб. – Лебединський, Лохв. – Лохвицький, Лп. – Липоводолинський, Нд. – Недригайлівський, Рм. – Роменський, Тр. – Тростянецький, Ш. – Шосткинський, Ямп. – Ямпільський.

Областей: Плт. – Полтавська, См. – Сумська, Рв. – Рівненська. Хм. – Хмельницька, Чрг. – Чернігівська.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тамара Поляруш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми словотвору топонімів і апелятивів.

**ДЕВЕРБАТИВИ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ
ЩОДО ПОЧАТКОВОГО І КІНЦЕВОГО ТА ПРОМІЖНОГО ЛОКУМА В
УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ**

Любомир СЕГІН (Слов'янськ, Україна)

Стаття присвячена зіставному дослідженню девербативів динамічної просторової локалізованості щодо початкового і кінцевого, проміжного локумів та по замкненій лінії в українській і польській мовах. У ході аналізу виділено смислові групи, визначено, які словотвірні значення є спільними для обох мов, а які характерні для однієї з мов, з'ясовано кількісну наповнюваність кожної групи, встановлено набір словотворчих засобів та їх продуктивність.

The article deals with the comparative research of deverbatives of dynamic spatial localization in relation to initial and terminal, intermediate locumes and in the closed line in Ukrainian and Polish. In the course of analysis their sense-groups are defined. It is established which wordbuilding meanings are common for the both languages and which ones are characteristic for each of them; the quantitative representation of every group, the set of wordbuilding means and their productivity are determined

У слов'янському мовознавстві дієслова динамічної просторової локалізованості (ДПЛ) здавна привертала увагу мовознавців. Інтереси учених торкалися різних аспектів семантики, дериваційних і синтагматичних особливостей на матеріалі різних слов'янських мов [12; 2; 3; 5; 7; 14; 16 та ін.], зокрема і в зіставному аспекті [8; 10], проте мало досліджень із зіставного словотвору, який є одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики [11: 4]. На матеріалі української та польської мов (як і інших слов'янських мов) відсутні описи девербативів динамічної просторової локалізованості щодо початкового і кінцевого, проміжного локумів та по замкненій лінії.

Матеріалом для зіставного аналізу послужили префіксальні дієслова ДПЛ, отримані шляхом суцільної вибірки з найавторитетніших тлумачних словників української і польської мов (СУМ, СУМГ, ВТССУМ, SJK, SJPD, SWJP, MSJP) і склали відповідно в українській мові – 117, а в польській – 100 одиниць від 72 найбільш часто вживаних дієслів ДПЛ.

Завдання статті полягає в наступному:

- виявити типологію словотвірних значень (СЗ) досліджуваних девербативів;
- визначити, які смислові групи і підгрупи є спільними для обох мов, а які характерні для однієї з мов;
- з'ясувати кількісну наповнюваність кожної групи;
- встановити набір словотворчих засобів, які беруть участь у реалізації СЗ досліджуваних дієслів;
- визначити продуктивність афіксів.

Як відомо, дієслова ДПЛ відзначаються великою активністю в утворенні префіксальних форм. Приєднуючись до непохідних дієслів ДПЛ, префікси змінюють їх індивідуальне значення. При цьому префікс вносить в семантику дієслова як додаткове лексичне значення, так і нове граматичне значення (зміна виду).

Непохідні дієслова ДПЛ в своїй семантичній структурі містять компонент, який вказує на загальну спрямованість руху. Приєднуючись до дієслова, префікс уточнює напрям руху. У ЛСГ дієслів ДПЛ такими формантами є префікси з просторовим значенням.

Спільним для дієслів із локативними префіксами є значення, яке вказує на місце знаходження об'єкту в просторі. Поняття переміщення передбачає наявність кількох

орієнтирів у просторі, один з яких є рухомий. Нерухомий орієнтир у просторі може представляти собою кінцевий, відправний та проміжний пункт руху або як перешкода на шляху руху.

У першому випадку особливості руху полягають у досягненні, віддаленні та обминанні локума, а в другому – у способах подолання цієї перешкоди. На основі цих ознак можна виділити кілька підгруп українських і польських дієслів ДПЛ, які вказують на:

1) переміщення щодо кінцевого локума, тобто кінцево-орієнтовані або аллативні дієслова; ідентифікаційна ознака “переміщення до кінцевого орієнтиру або в певні просторові межі”, синтаксична проекція – “куди” (прибігти до дому, *dojść do bramy*, *podjechać do przystanku*);

2) переміщення від початкового орієнтиру (аблативні). Ідентифікаційною семою аблативних дієслів є “переміщення від початкового орієнтира або з певних просторових меж”, синтаксична проекція – “звідки” (відійти від дверей, *zleźć z konia*);

3) переміщення з урахуванням початкового і кінцевого пунктів; ідентифікаційна сема “переміщення з одного місця в інше”, синтаксична проекція – “звідки” – “куди” (переїхати через міст, *przelecieć przez drzewo*);

4) переміщення відносно проміжного орієнтиру; ідентифікаційна сема “переміщаючись, оминати”, синтаксична проекція – “повз” (обійти калюжу, *ominać miasteczko*).

5) переміщення по замкнутій лінії; ідентифікаційна сема “переміщатися навколо” (оббігти навкруги хату, *oblecieć całą ogród*).

Виділені підгрупи дієслів ДПЛ, крім значень, мають і свої засоби вираження.

Група дієслів ДПЛ, об’єднана на основі ознаки “рух з однієї точки простору в іншу” репрезентована 33 дериватами української і 22 у польській мові. Серед девербативів із цим значенням можна виділити дві групи:

а) дієслова на позначення переміщення суб’єктів (укр. *перелетіти/перелітати*₂, *перескочити/перескакувати*₂, *перекочувати/перекочовувати* та ін.; пол. *przelecieć / przelatywać*₂, *przeskoczyć / przeskakiwać*₂, *przekroczyć / przekraczać* тощо): Вони [курочки] не дуже боялися, то та, то інша **перемігала** од куца до куца... (Ю. Мушкетик). ...птахи з цих суворих північних країв **перелітають** на південь у пошуках тепла й харчу... (П. Загребельний);

б) каузативні дієслова ДПЛ (укр. *перенести/переносити*_{2в}, *перекинути / перекидати*₁, *перевезти / перевозити*₂ та ін.; пол. *przenieść / przenosić*₁, *przerzucić / przerzucić*₁, *przewieźć / przewozić*₁ та ін.). Значення “перемістити все за кілька або багато разів” мають деривати: укр. *поносити, віносити, перевозити, перекидати/перекидати* та ін.; пол. *ponosić*. Наприклад: Гетьман наказав відставити один п’ятисвічник далі, Ждан **переніс** його на кахельний карниз грубки (Ю. Мушкетик). Він недовго оглядав човни, наказав веслярам **переганяти** їх до Січі (Ю. Мушкетик).). *Zwłaszcza, iż zanim policja dotarła – Massimo zdażył już przetransportować wszystko do don Cormelo (D. Frey).*

У межах цього СЗ виділяємо невелику кількість дериватів (6 в українській, 1 у польській мові) із значення “збігати куди-небудь й повернутися назад” (укр. *сходіти*₁, *збігати*₁, *з’їздити*₁, *зводіти*, *злітати*₂, *звозіти*; пол. *zbiegać*): Уліссей **сходив** куди треба і через десять хвилин уже сидів за столиком... (І. Лучук).

СЗ “рух з однієї точки простору в іншу” в обох мовах передається за допомогою префіксального способу. У творенні девербативів із цим значенням бере участь 7 афіксів української мови і 4 польської мови, з яких найбільш продуктивними є такі: **пере-** – 28(75,6%)/**пре-** – 16(80%); інші засоби непродуктивні (**по-** – 1(2,7%)/**по-** – 1(5%). Крім засобів спільних для обох мов, виявлено непродуктивні префікси, характерні для однієї з мов (укр.: **з-** – 2(5,4%), **ви-** – 1(2,7%), **під-** – 1(2,7%); пол.: **у-** – 1(5%).

Сему “рух з одного пункту в інший” в обох мовах містять і дієслова із значенням “за допомогою дії, названої дієсловом, переправитися або переправити кого-, що-небудь через що-небудь, на другий бік” (укр. *переповзти / переповзати*₁, *перелетіти / перелітати*_{3б},

перевезти / перевозити¹, перебрести/перебрідати¹ та ін.; пол. *przejechać/ przejeżdżać², przeleźć/przełazić¹, przewieźć/przewozić¹, przetransportować* та ін.): Ще одним велетенським стрибком Волин **перелетів** через групу чоловіків...(Ю. Покальчук). ...[rosiąg] **przejeżdża** przez żelazny most ...(S. Dygat).

У реалізації аналізованого СЗ бере участь 2 префікси в обох мовах (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Продуктивність словотворчих афіксів в українській та польській мовах

Засоби реалізації	Українська мова		Польська мова	
	кількість	%	кількість	%
пере-/prze-	20	84,3	26	100
про-	4	16,6	–	–

Порівняно з дієсловами попередніх груп девербативи із СЗ “за допомогою дії, названої дієсловом, обминути кого-, що-небудь” представлені у найбільшій кількості (укр. – 39; пол. – 33). У загальній словотвірній семантиці можна виділити окремі часткові значення: а) “переміщуючись, обминути кого-, що-небудь” (укр. *обійти⁴, пробігти/пробігати^{1a}, виминути, оминути/оминати, переїхати, переїздити/переїжджати³* та ін.; пол. *obejść, obchodzić³, przepłynąć/ przepływać², ominąć/omijać* та ін.): Повз наш столик **проходить** курдупель...(Ю. Винничук). Мимо берега турецького, ще й мимо Босфору **пропливали**, Царгород-Стамбул і всю Туреччину обминали...(І. Багрянний).

Окремі групи дієслів конкретизовані додатковими семами: “обминути, випереджаючи” (укр. *забігти/забігати², обігнати/обганяти¹, перепливати, переплисту/перепливати², проминути/проминати* та ін.; пол. *ubiec/ubiegać³, prześcignąć/prześcigać, wuminąć/wumijać* та ін.): Можна сміливо **обганяти** увесь цей совдепівський автопотік, що лине до Чортополя, і, вирвавшись у лідери, прибути на свято першим (Ю. Андрухович). – Ану, позмагаємося, хто кого **пережене** вплав (І. Лучук); – “обминути, рухаючись назустріч один одному” (укр. *розминутися/розминатися*; пол. *rozminąć się/rozminają się, mijają się*).

б) “переміщуючи, обминути кого-, що-небудь” (укр. *пронести/проносити¹, проволоту/проволочити¹, обвезти/обвозити*; пол. *obnieść/obnosić² (SJPD), przynieść/przenosić^{1c}*).

В обох зіставлюваних мовах це СЗ реалізують 10 афіксів, продуктивністю відзначаються девербативи, утворені за допомогою таких словотворчих засобів: **про-** – 16(41%)/**prze-** – 10(30,3%), **об-** – 12(30,7%) і малопродуктивний **об-** – 5(15,1%). Девербативи з іншими словотворчими засобами є малопродуктивні або непродуктивні: **пере-** – 5(12,8%)/**prze-** – 3(9%), **роз-...ся** – 2(5,1%)/**roz-...się** – 1(3%), **ви-** – 1(2,5%)/**wy-** – 4(12,1%), **за-** – 1(2,5%)/**za-** – 1(3%), **о-** – 1(2,5%)/**o-** – 4(12,1%) або характерні одній із мов – укр. **по-** – 1(2,5%), пол. **u-** – 4(12,1%).

Похідні елементи, що вказують на переміщення по замкненій лінії, як в українській, так і в польській мовах представлені СЗ “за допомогою дії, названої дієсловом, обійти навколо кого-, чого-небудь”. Дієслова з цим значенням в обох мовах в основному належать до некаузативних семем (укр. *обійти¹, оббігти/оббігати¹, облізти/облазити, обскакати/обскакувати¹* та ін.; пол. *obchodzić¹, obiec, obiegnąć / obiegać¹, opłynąć / opływać¹, obskoczyć / obskakać¹* та ін.) і значно рідше каузативними дериватами (укр. *обнести / обносити¹, обвести / обводити¹*; пол. *oganiać² (SJPD), obwieźć/obwozić² (SWJP), obwieść/obwodzić²*): ...чоловіки...навприсядки кружно оббігають акацію...(Вечера на 12 персон, с. 177). [Kasztelan] W milczeniu objechał dokoła plebanii ...(H. Sienkiewicz).

Аналізоване СЗ у зіставлюваних мовах реалізовано за допомогою одного продуктивного префікса: **об-** – 16(94,1%)/**ob-** – 13(68,4%); інші засоби малопродуктивні або непродуктивні: **о-** – 1(5,9%)/**o-** – 5(26,3%).

Таблиця 2

Порівняльна типологія смислових груп української і польської мов

№	Значення девербативів	українська мова		польська мова	
		к-ть	%	к-ть	%
1	Рух з одного місця в інше	37	31,6	22	22
2	Переправлення через що-небудь	24	20,5	26	26
3	Оминути кого-, що-небудь	39	33,3	33	33
4	Рух навколо кого-, чого-небудь	17	14,5	19	19
	Всього	117	100	100	100

Отже, для українських і польських девербативів характерні як подібність, так і відмінність, які полягають у структурному, семантичному плані, продуктивності груп і засобів:

- досліджувані деривати утворюються за однією й тією ж схемою “дієслівна основа + префікс”;
- зважаючи на те, що зіставлявані мови близькоспоріднені, виявлено чотири спільні групи та сім підгруп;
- зіставлявані девербативи мають подібності та відмінності в плані кількісної наповнюваності смислових груп (див. таблицю 2);
- аналізовані похідні утворюються, як правило, від одних і тих же дієслів-еквівалентів;
- подібності та відмінності виявлено і в плані продуктивності словотворчих засобів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ	–	Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т.1 – 11.
СУМГ	–	Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К.: Наук.думка, 1996. – Т. 1 – 4.
ВТССУМ	–	Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТГ “Перун”, 2001. – 1440 с.
SJPD	–	Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1958 – 1969. – Т. 1 – 11.
SJPK	–	Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. – Warszawa: Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900-1933. – Т. 1 – 8.
SWJP	–	Słownik współczesnego języka polskiego. – Warszawa: Wiega, 1996. – 1393 s.
MSJP	–	Mały słownik języka polskiego / Pod red. S. Skorupki ta in. – Warszawa: PWN, 1969. – 1034 s.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Басиров Ш. Р. Типология дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т.1). – Донецьк: ДонНУ 2004. – 333 с.
2. Булатова Р. В. Глаголы движения в сербохорватском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1964. – 24 с.
3. Венедиктов Г. К. Глаголы движения в болгарском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1963. – 23 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. – М.: Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
5. Ибрагимова В. Л. Семантика русского глагола. Лексика движения: Учебн. пособие. – Уфа: Башк. ун-т, 1988. – 80 с.
6. Калиушенко В. Д. Типология отыменных глаголов. – Донецк: Донеччина, 1994. – 422 с.
7. Лесюк М. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1982. – 24 с.
8. Переход О. Б. Глаголы движения и перемещения в белорусском и русском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1989. – 23 с.
9. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Донецьк, 2003. – 20 с.
10. Сегін М. Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень: (на матеріалі латинської мови). – Донецьк: Донеччина, 1997. – 384 с.
11. Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М.: Наука, 1987. – 272 с.
12. Усатенко Т. Ф. Глаголы перемещения современного украинского литературного языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1970. – 24 с.
13. Bartoszewicz A. O polskich i wschodniosłowiańskich czasownikach z prefiksami nad- i pod- o tej samej podstawie słotwórczej // Studia Rossica Posnaniensia 25. – Poznań, 1993. – S. 115 – 121.
14. Bojar Bożena. Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem. – Warszawa: Wyd-wo Un-tu Warszawskiego, 1979. – 258 s.
15. Mitrinović Vera. Polski prefiks czasownikowy prze- a serbsko-chorwackie pre- i pro- (proba konfrontacji) // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. – Warsaw: PWN, 1991. – T.29. – S. 133 – 143.
16. Striekałowa Zofia. Budowa słotwórcza czasowników ruchu we współczesnej polszczyźnie // Poradnik językowy. – Warszawa: PWN, 1962. – № 5/6. – S. 205 – 235.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любомир Сегін – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси – проблеми основоцентричного словотвору.

ДО ПИТАННЯ СТАТУСУ КОМПОЗИТІВ СИНТАКСИЧНОГО ТИПУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ганна СКЛЯНИЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснена спроба порівняльного аналізу композитів синтаксичного типу в англійській та українській мовах. Аргументується залежність визначення статусу запозичених утворень від типології слова в кожній із порівнюваних мов.

The article deals with a contrastive analysis of syntactically motivated compoundings in English and Ukrainian. Their different status in the contrasted languages is proved to depend upon typological characteristics of the word in those languages.

Принципи, на яких будується контрастивний аналіз усіх мовних рівнів, демонструють, з одного боку, спільні засади, з іншого – мають свою специфіку відповідно до конкретного мовного рівня. Специфічність порівняння дериваційних систем флективних мов полягає перш за все у проблемі визначення самого статусу словотвору. Причиною є те, що його одиниці не можуть розглядатися як елементи однієї горизонтальної площини, оскільки до них належать і морфеми, і поліморфні основи, і словоформи, і слова в цілому. Їх не можна об'єднати за функціональними ознаками, тому що лексичні морфеми за своїм характером і роллю в оформленні слова відмінні від граматичних. Виходячи з цього, його можна кваліфікувати не як окремий мовний рівень, а як самостійну підсистему мови, і це необхідно мати на увазі при контрастивному аналізі дериваційних систем.

Специфіка словотвору різних мов є причиною того, що самі терміни ізоморфізм та аломорфізм, які вживаються для визначення його особливостей, мають відносний характер. Це обумовлено типом порівнюваних мов (неспоріднені, споріднені, близькоспоріднені), а також метою аналізу (загальна характеристика, детальна характеристика). У неспоріднених мовах спостерігаються більш очевидні відмінності у словотворенні. У дериваційних системах близькоспоріднених мов ізоморфні та аломорфні характеристики не так різко протиставлені. Швидше можна говорити про розходження у процесі їх розвитку [18:15]. Як відомо англійська та українська мови належать до різних груп індоевропейської мовної сім'ї.

У порівняльних дослідженнях із словотвору англійської та української мов привертає увагу відсутність єдиного підходу та інструментарію, що застосовуються при аналізі його матеріалу.

У даній статті робиться спроба виявити ізоморфні та аломорфні аспекти у визначенні статусу композитів синтаксичного типу, компоненти яких оформлені так само, як і компоненти словосполучення в сучасних англійській та українській мовах.

Проблеми словоскладання в англійській та українській мовах знаходять своє розв'язання у працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень стосовно семантики, дистрибутивно-валентних особливостей, структури та моделювання складних слів, ціла низка проблем, що призводить до суперечливих трактувань у порівняльно-типологічному аспекті, залишається невиршеною. До таких належить статус досліджуваних композитів синтаксичного типу на кшталт англ.: *It's a rare pick-me-up – Це рідкісний тонізуючий напій.*; укр.: ... надії на *все-ще-буде-гарзд*... [7:203]. Кількість подібних утворень стрімко зростає в художніх творах сучасних українських письменників та журналістів. Однак у вітчизняному мовознавстві проблема їх статусу лишається недостатньо дослідженою. Іще менш розробленим є порівняльно-типологічний аспект проблеми. Показовою в цьому плані є стаття А.Е. Левицького і А.В. Шелудько, у якій акцент робиться на особливості перекладу складних слів синтаксичного типу з англійської мови на українську та навпаки. Порівняльний опис статусу подібних утворень у кожній із порівнюваних мов лишається поки що поза увагою мовознавців.

Словоскладання як спосіб словотвору наявне як в англійській, так і в українській мовах. Твірною базою багатьох композитів є синтаксичні одиниці або словосполучення. Своєрідне згортання такого словосполучення, тобто його універбалізація, є одним із шляхів

утворення складного слова. Відповідності між моделями характерних для певної мови складних слів та моделями словосполучень носять, як правило, системний характер, що однак не імплікує їхньої прямої аналогії.

На думку Г.О. Винокура, складні слова порівняно із словосполученням є вищим етапом абстракції, оскільки вони виникають не тільки через потребу у новому слові, а й часто через необхідність виразити дві ідеї в одному слові [4: 57].

Згідно з англійською лінгвістичною традицією композити, що утворилися за допомогою лексикалізації словосполучення, до складу якого входять службові слова, кваліфікуються як одна із продуктивних моделей складних слів (пор.: *forget-me-not* – *незабудка*, *stick-in-the-mud* – *відстала людина*).

Появі таких утворень сприяє валентний потенціал англійського слова, який разом із браком флексивних форм словозміни сприяє об'єднанню мовної одиниці із наступним сегментом мовного ланцюжка. А.Е. Левицький справедливо зазначає, що англійське слово в плані його розуміння більше залежить від контексту, ніж слова в мовах синтетичної структури, до яких належить українська мова. Будучи менш автономним семантично, воно є більш автономним ономаєологічно, ніж українське слово. Контекстне ж оточення англійського слова розкриває його семантичні, синтаксичні, прагматичні показники. В результаті часто буває проблематично визначити лінгвістичний статус тих чи інших мовних одиниць [9:214]. Напр.: *The sergeant had shrugged with a you-know-now-how-it-is expression* (R.M. Stern). У наведеному прикладі спостерігається лексикалізація цілого речення, яка на ряду із лексикалізацією словосполучення все частіше з'являється в англійському узуальному і особливо оказіональному словотворенні. Кількість компонентів у таких складних реченнях-універбах необмежена. Лексикалізовані можуть бути як розповідні, так і питальні та окличні речення, які у більшості випадків мають дефісне написання.

На відміну від англійської, сучасна українська лінгвістична традиція здебільшого не розглядає лексикалізацію як словотвірне явище. Слова, які утворилися за моделлю лексикалізації, досить нечисельні в українській мові. Таку структуру мають, наприклад, деякі прислівники і займенники: *бозна-що*, *бозна-як*, *казна-хто*, *чортзна-куди* та прізвиська, що історично походять від прізвицьк: *Непийвода*, *Панібудьласка* та ін.

Важливою умовою такого словотвору, на нашу думку, є приналежність української мови до флексивно-фузійного типу з чіткою різницею у словотворчих та формотворчих формантах. Флексії у таких мовах, крім словозмінної, мають функцію реалізації слова. Так, А. Нелюба вирізняє три види різновидів «несловотвірного словоскладання»: зрощення (*вічнозелений*), прикладковикористання (*дівчина-листоноша*, *дизель-генератор*), редуплікація (*добрий-добрий*). Перші два види тісно пов'язані із лексикалізацією словосполучення. Невизнання словотвірної природи зрощень мотивується різними мовознавцями з огляду на певні критерії, за якими визначається складне слово: 1) кількість основ-компонентів, що утворюють складне слово – двокомпонентні, трикомпонентні і т. д.); 2) спосіб з'єднання цих компонентів – інтерфікс, прилягання основ і т.д.; 3) характер синтаксичного зв'язку, за допомогою якого утворене складне слово – предикативний, атрибутивний, об'єктний; 4) порядок розташування головного і допоміжного компонентів – препозиція чи постпозиція.

Так, В. Франчук зазначає, що в прикметниках *добрезнаний*, *вічнозелений*, *непроглядно-білий* різниця між словосполученням і відповідним складним прикметником настільки невиразна, що важко визначити їх приналежність до певної групи – словосполучення чи слова [14:119]. В. Горпинич вказує на відсутність нового словотвірного значення у таких утвореннях [5:169]. Воно звичайно дорівнює значенню відповідного словосполучення. За О. Тараненком, «невласне словоскладання», на відміну від «власне словоскладання», виникає внаслідок злиття слів, що вживаються як одна синтагма [13]. Деякі українські мовознавці вказують на відсутність у таких словах єдиної морфеми, яка характерна для найбільш продуктивної моделі українських складних слів (*землемір*, *лісостеп*). Останній аргумент не вважаємо переконливим, оскільки існують й інші моделі складних слів в українській мові, у структурі яких відсутні єдині інтерфікси (*Миргород*). Такі моделі однак поступаються продуктивністю першій зазначеній. На думку А. Нелюби, прикладкові утворення за

основними ознаками стоять ближче до словосполучення, ніж складного слова, оскільки: 1) у складі таких номенів є два чи більше самостійних слів, що належать до однієї частини мови і не оформлені як єдине слово; 2) відсутність з'єднувального слова; 3) на кожному компоненті – свій самостійний наголос; 4) вільний порядок розташування компонентів; 5) зміна обох (за невеликими винятками) компонентів за відмінками і числами [11:90].

Однак, як далі зазначає автор, прикладкові моделі усупереч явним, переважальним ознакам словосполучення, трактуються як такі, що породжені перебігом саме словотвірних процесів. Вони є свого роду «зближеннями» – проміжними явищами між словосполученнями і композитами [11:90].

Наше дослідження прозових творів сучасної української мови виявило тенденцію до вживання низкою сучасних авторів (О. Забужко, Ю. Андрухович, Л. Дереш, А. Хома) композитів синтаксичного типу.

Подив децю видозмінив звичайний вираз не-розумію-чого-вам-треба в її очах [15:171].

...чудова не-від-світу-цьогошність [1:84].

... поговорити ти-знаєш-стосовно-чого... [6:126].

... то їхнє шістедсятництво залузане перетікало через дітей від родини до родини, тонюсінкою цівочкою із на-той-час-уже-добре-не-прикрученого крана... [7: 81].

Е. Балюта відзначає тенденцію до стереотипізації таких конструкцій, що полягає у написанні їх через дефіс [3: 148]. Наведені композити синтаксичного типу є новим явищем в українській мові, яке виникло, варто думати, під впливом англійської мови, характерне для стилю окремих сучасних авторів і носить оказіональний характер. Можна відзначити окремі випадки цього явища у розмовній мові: *Ким він там працює? – Старшим-куди-пошлють*. Написання може бути і «старшимкудипошлють».

В англійській мові, як уже зазначалося вище, композити синтаксичного типу вживаються як в узуальному, так і оказіональному словотворі. Частина їх потрапила до загальнономовних словників, де визначена їх частиномовна приналежність, переважно це іменники та прикметники: *devil-may-care* прикм. (безтурботний), *what's-your-name* ім. (зневаж. *Гей ти! Як тебе там!*). У випадках оказіонального словотворення швидше, мабуть, можна говорити про синтаксичну функцію, яку виконують у реченні композити синтаксичного типу: *He liked her don't-touch-me-or-I'll-kill-you air* – *Йому подобалася її незалежна манера*. Наведений композит ужито в атрибутивній функції.

Українські оказіональні авторські новотвори синтаксичного типу вживаються у функції означення, додатку, обставини.

Коли в НП «Україна» виступають не-будемо-називати-які українські і не краці за них російські поп-зірки... (Вечірні Вісті, № 122, 6 грудня 2005, С. 11).

... режисер навіть бігав консультуватися стосовно можливої довідки від психіатра в-разі-якби-що... [7:124].

... і жальбно тенькнула в ній, уриваючись, струнка якоїсь слабенької надії на все-ще-буде-гарзд... [7:203].

Більшість аналізованих композитів синтаксичного типу не асоціюється українськими мовцями з певною частиною мови, не мають єдиного наголосу, тому кваліфікуються як утворення прикладкового типу, свого роду «зближення», що є проміжним явищем між словосполученням і складними словами.

Така різниця у статусі подібних мовних явищ в англійській та українській мовах пояснюється, на нашу думку, типологічними особливостями кожної із них та типологією англійського та українського слова зокрема.

Слово як одиниця номінації у функціональному аспекті має свої особливості в мовах різного типу. В сучасній англійській мові предметно-логічне (номінативне) значення виходить на передній план. Воно домінує над формально-логічними значеннями лексичної одиниці.

Валентні можливості англійського слова, його синтаксичний потенціал тісно пов'язані з особливостями його семантики. Особливостями будови сучасного англійського слова є те, що в результаті відомих історичних процесів три одиниці різних рівнів – слово, основа і часто корінь – співпали в одній звуковій оболонці [8]. Аналітичний лад англійської мови

сприяє вираженню граматичних значень за межами словоформи. Для англійського словотвору типологічним є прилягання як основний спосіб єднання як морфем, так і слів у словосполученні; чітка вираженість морфемних швів, препозиція допоміжної морфемі відносно основної, фіксований порядок слів у словосполученнях, тенденція до імплікативного вираження семантики англійських дериватів.

Сучасна українська мова належить до флективно-фузійного типу з чіткою різницею у словотворчих та формотворчих морфемах, де флексії виконують функцію реалізації слова. Синтетичний лад української мови обумовлює більшу прозорість структури слів, ніж в англійській мові, тому формальний критерій є важливішим за функціональний при визначенні їх частиномовної приналежності. Типологічним для української мови є наявність узгодження та керування як основних типів синтаксичного зв'язку у словосполученні, вільний порядок його компонентів, модель складних слів, корені яких з'єднані інтерфіксом, провідна роль афіксації у системі українського словотворення, тенденція до формальної експліцитності семантичних компонентів українського слова.

Таким чином, можна стверджувати, що композити синтаксичного типу є типологічною рисою англійської мови і мають у ній статус складного слова. Утворення подібного типу не є типологічною характеристикою української мови, де вони трактуються як одиниці проміжного порядку між словосполученням і складним словом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. – К., 2007.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – М., 1989. – 259 с.
3. Балюта Е.Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні і функціональні параметри. – Дис. ...канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2007.
4. Винокур Г.О. Заметки о русском словообразовании / Избранные работы. – М., 1959. – С. 419–442.
5. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. – К., 1999. – 204 с.
6. Дереш Л. Поклоніння ящірці. – Львів: Кальварія, 2004.
7. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – К.: Факт, 2009.
8. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. – М., 1976. – 319 с.
9. Левицкий А.Э., Славова Л.Л. Сравнительная типология русского и английского языков. – К., «Освіта України», 2007. – 271 с.
10. Левицкий А.Е., Шелудько А.В. Контрастивно-перекладацькі основи аналізу складних слів синтаксичного типу. – www.nbuv.gov.ua/Porta/soc_gum/Pzs/2009_9/7.pdf
11. Нелюба А.М. Явище економії в словотвірній номінації української мови. – Харків: Сучасний друк, 2007. – 302 с.
12. Словотвір сучасної української мови // за ред. Ковалика І.І. – К., 1979. – 406 с.
13. Тараненко О.О. Смысловая основа словотворения // Мовознавство, 1982. – № 5. – С. 19–27.
14. Франчук В.Ю. Структурно-семантичні особливості деяких складних прикметників // Граматичні та стилістичні студії з української та російської мов. – К., 1985. – С. 108–121.
15. Хома А. Репетитор. – Львів: Кальварія, 2004.
16. Arnold I. The English Word. – Moscow, 1973. – 303 с.
17. Straková V. 1978. “Ke kontrastivni morfosémantické analyze”. Studie ze slovanské jazykoědy J. Praha. Kabinet cizich jazyku. – 151–226.
18. Tomasz P. Krzeszowski. Contrasting languages: The scope of contrasting linguistics. Published by W. de Gruyter. New-York – Berlin, 1990. – 286 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Складніченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мов, словотвірний та лексико-семантичний аспекти.

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПРОПОЗИЦІЙНО МОТИВОВАНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ГАСТРОНІМІВ.

Яніна БРАНИЦЬКА (Черкаси, Україна)

У статті розглянуто моделі ономасіологічних структур французьких гастрономів, що представлені простими дериватами, композитами і сполуками. Охарактеризовано синтаксичні структури найчисельнішої групи складених найменувань.

Modes of onomasiological French gastronyms structures that presented simple derivatives, composite words and group names are considered in the article. Syntactical structures described numerous group consists of items.

Ономасіологічні структури гастрономів розглядаються нами як результат мотиваційних процесів знакової системи їжі, яка є цікавим і специфічним матеріалом для вияву когнітивних механізмів етносвідомості та культурних пріоритетів французького народу.

Традиційно поняття ономасіологічної структури, за визначенням М. Докуліла, включає ознаку (мотиватор, твірну основу) і базис (словотворчий формант) [5]. Розробка семантико-синтаксичного підґрунтя словотворчих процесів зумовила доповнення ономасіологічної структури, зокрема, композитів, третім компонентом – предикатом або зв'язкою. Російська дослідниця О. С. Кубрякова наголошувала: «Вибір ономасіологічного предиката означає, що між базисом й ознакою встановлюється наявний між ними тип відношень і що вони включені до пропозиції, яка згортається у складне слово» [2: 15].

На думку О. О. Селіванової, ономасіологічна структура композитів містить постійні граматичні показники, порядок розташування компонентів, їхнє акцентологічне оформлення, словотворчий формант (ономасіологічний базис), форманти різних ступенів деривації з урахуванням їхніх семантичних функцій, у тому числі емотивних; ономасіологічні ознаки; валентний чи асоціативний зв'язок між ономасіологічними ознаками; тип відношень між формантом та ознаками; емотивний компонент як результат загальної мети номінації [3: 26–27].

Більш складною є інтерпретація ономасіологічної структури стійких сполук. О.О. Селіванова зазначає, що ономасіологічні базиси морфемного статусу у звороті відсутні, однак як базис може розглядатися спосіб зв'язку компонентів (синтаксичний при наявності вільного сполучення-корелята, асоціативно-образний чи парадоксальний при його відсутності), а також граматична домінанта звороту в проекції на його інтегральне значення [4: 28]. Мета нашого дослідження полягає в інтерпретації ономасіологічної структури пропозиційно мотивованих гастронімів, які представляють об'єктивні, відносно істинні знання про страву, та концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента.

Ономасіологічна структура досліджуваних французьких гастронімів визначається номінативним статусом одиниці найменувань. У масиві цих одиниць виокремлюються непохідні назви, які не є предметом нашого дослідження через відсутність у них мотивованості з позицій синхронії; деривати, композити та складені назви. Переважна більшість французьких гастронімів є складеними сполуками.

Ономасіологічна структура складених сполук характеризується специфікою ономасіологічного базису, який визначається певною структурною синтаксичною моделлю поєднання ономасіологічних ознак і наявністю у цій моделі певних граматичних доміант. Ці назви представлені конструкціями із сурядним і підрядним зв'язком та маркерами засобів поєднання, зокрема прийменниками і порядком розташування слів. Сурядний зв'язок у масиві французьких гастронімів представлений поодинокими прикладами: *tiramisu citron meringue* [9: 62], *saumon minute* [6], *dinde et blé* [6]. Переважну більшість становлять назви страв із підрядним зв'язком, який відіграє важливу роль у побудові складених найменувань і виражає залежність одної мовної одиниці від іншої [1: 513].

Серед структур із підрядним зв'язком існують двокомпонентні назви, які можуть бути безприйменниковими і прийменниковими. Для двокомпонентних сполук характерна граматична домінанта, виражена субстантивом, який репрезентує на глибинному рівні об'єктний мотиватор або трансгресив (*beignets soufflés* [8: 170], *perdreaux rôtis* [8: 623]) і формує систему залежностей. Так, залежними від імені можуть бути атрибути: *salade californienne* [8: 229], *galette bretonne* [8: 983]. На глибинному рівні атрибут переважно представляє локативний мотиватор на позначення географічного ареалу приготування страви: *canapé norvégien* [7: 101], – однак зустрічаються атрибути, що репрезентують мотиватори якісного й кількісного рівнів: *boudin blanc* [7: 309], *petits pois* [8 : 770], або терми темпоратива: *baba rapide* [7: 542].

Специфічною формою реалізації атрибутивних відношень є поєднання в ономасіологічній структурі гастроніма субстантива із залежним дієприкметником минулого часу, що на рівні пропозиційної структури представляє предикат: *champignons farcis* [8: 686], *cœur braisé* [7: 270].

Прийменникові двокомпонентні назви страв можуть бути представлені конструкцією *NàN*: *carpe à la bière* [8: 322], *omelette au fromage* [8: 263], *tarte à l'oignon* [8: 763]. Така будова притаманна гастронімам, мотивованим об'єктом (або трансгресивом) і комітативом, що передає важливу для споживача інформацію про вміст страви. Винятком є назва *potage à*

la minute [7: 124], яка має подібну синтаксичну структуру, і позначає час приготування страви.

Принципово інший тип представляють конструкції *Nà laN* та *Nà laA*, оскільки прийменник з артиклем у їхньому складі виконують особливу функцію – передають семантику «на зразок чогось», створюючи унікальний синтаксис назв. При трансформації субстантивної конструкції гастронімів *huîtres à la Boston* [8: 279], *asperge à la Mornay* [7: 370] отримаємо наступний зміст: устриці, які готують так, як у Бостоні; спаржа, приготовлена так, як це роблять у Морнеї. Та сама семантика порівняння властива і конструкціям із залежним складником відсубстантивним прикметником: *blinis à la française* [8: 171], *crêpes à l'alsacienne* [6], *veau à la corse* [6].

Розповсюдженою серед французьких гастронімів є синтаксична структура *NdeN*. Вона реалізується за допомогою прийменника *de*, що вербалізує у поверхневій мовній структурі, як правило, трансгресив й об'єктні мотиватори переважно гіперонімічного статусу: *bouillon de légumes* [8: 120], *purée de champignons* [7: 377], – іноді терми локатива: *andouillettes d'Amiens* [6].

Домінантою генетивних конструкцій може виступати іменник на позначення частини тіла тварини, що служить продуктом харчування, а залежний компонент уточнювати, у такому випадку, назву тварини: *tête de veau* [7: 279], *pieds de mouton* [9: 292].

На відміну від генетивних конструкцій, модель *NenN* у ролі синтаксичної домінанти використовує іменник, що на рівні глибинних структур мотивується об'єктом і позначає головний інгредієнт страви, а залежний компонент є результатом перетворення їжі: *œufs en gelée* [8: 251], *crabe en bouillon* [8: 288]. Така структура, на нашу думку, зумовлена прагненням номінатора підкреслити вміст страви для привертання уваги споживача за допомогою інгредієнта. Залежний компонент сполуки може також вербалізувати локативний мотиватор, що визначає місце у ситуації приготування страви (*cailles en cocotte* [7: 358]), позначати допоміжний засіб приготування (*becfigues en papillote* [7: 365]) або інструмент (*huîtres en brochettes à l'anglaise* [8: 279]).

Поодинокими прикладами представлені зв'язки компонентів сполук, що реалізуються за допомогою інших прийменників: *NsansN*, *NsurN*. Так, підрядний складник сполучається шляхом прийменника *sans* у структурі гастроніма *bifteck sans beurre* [7: 647] і виступає маніфестантом мотиватора-комітатива. Залежний компонент гастроніма *champignon sur le gril* [7: 376] вказує на місце у пропозиції приготування страви.

Двокомпонентні назви можуть утворювати також сполучення *NcompàN*, *Ncompà laN*. Субстантивні юкстапозити виступають у ролі синтаксичної домінанти складених найменувань і корелюють з іменником за допомогою прийменника *à*, який є маніфестантом мотиватора-комітатива на позначення супутнього інгредієнта на рівні пропозиційних структур: *chou-fleur à la crème* [8: 698], *chou-fleur au gratin* [8: 699]. Залежний компонент також поєднується із юкстапозитом за допомогою конструкції *à la* із семантикою порівняння: *chou-fleur à la polonaise* [8: 699].

Трьохкомпонентні назви страв є розширеними аналогами двокомпонентних конструкцій. Так, сполуки *NA* можуть бути поширеними субстантивом із прийменником *à*: *tarte fine aux pommes* [8: 1040], *tarte suisse au vin* [8: 1047]. Залежний компонент із прийменником *à* виражає значення супутнього інгредієнта, що відповідає комітативу.

Синтаксична конструкція *NA* французьких гастронімів може також поширюватися іменником із прийменником *de*, якому на глибинному рівні відповідає об'єктний мотиватор, за умови, якщо ономасіологічна домінанта є трансгресивом, та утворювати трьохкомпонентну сполуку *NadeN*: *potage froid de concombre* [8: 133], *salade tiède de lentilles* [8: 200]. Назва предмета та його предикатна властивість, виражена дієприкметником минулого часу, часто поєднуються з іменником за допомогою прийменника *à*: *avocats farcis au crabe* [8: 212], *haddock poché à l'œuf* [8: 358], – утворюючи синтаксичну структуру *NppàN*. Іменникам з прийменником *à* у складі подібних структур здебільшого відповідають на рівні глибинних структур терми комітатива: *cabillaud sauté à la crème* [8: 347], – зрідка вони можуть виражати значення місця у ситуації приготування страви: *poulet grillé au four* [8: 581].

Імплікація комітатива, позначеного іменником з прийменником *à*, актуалізує інші терми пропозиції, що знаходять відображення в ономасіологічній структурі гастроніма. Так, конструкція *NPP* ускладнюється компонентом *à la* з прикметником на позначення географічної назви місця приготування страви: *avocats farcis à l'américaine* [8: 212], *poissons marinés à la grecque* [8: 225]. Такі назви не є чисельними, оскільки предикатний атрибут, що виражає інформацію про спосіб приготування страви, прихований в локативному мотиваторі, який актуалізує в етносвідомості певний прототипний спосіб приготування.

До трьохкомпонентних структур належать гастроніми, утворені за синтаксичною схемою *NàNPP* та *NàNA* (або *NàAN*). Атрибути, виражені прикметниками і дієприкметниками минулого часу, характеризують не граматичну домінанту, а залежний субстантив, стосовно якого можуть займати пре- або постпозицію: *tarte au fromage blanc* [8: 1041], *omelette aux fines herbes* [8: 1262]. У ролі граматичної домінанти таких структур може виступати юкстапозит: *chou-fleur à la sauce blanche* [7: 386]. Прикметники та дієприкметники вносять додатковий зміст у назву страви: 1) характеризують супутній інгредієнт за кольором: *soupe aux haricots verts* [8: 149]; 2) за розміром: *tartelettes aux petits suisses* [6]; 3) вказують на час приготування страви: *tarte aux pommes rapide* [8: 1045]; 4) маніфестують спосіб приготування страви: *tarte aux pommes flambées* [8: 1044] тощо. У подібній структурі гастронімів додатковий зміст може вносити числівник, який вказує на кількість супутнього компоненту страви, й утворювати назви: *confiture aux quatre fruits* [8: 923], *aspic aux quatre fruits* [7: 474]. Інший тип представляє конструкція *NàNà laA*: *salade aux anchois à la suédoise* [8: 227].

Генетивні структури трьохкомпонентного складу мають вигляд *NdeNàN* або *NdeNdeN*. Домінантою може виступати іменник на позначення частини тіла тварини, що служить продуктом харчування, а залежні компоненти уточнювати у такому випадку назву тварини і додатковий інгредієнт: *foie d'agneau à l'ail* [8: 428], *rôti de porc au lait* [8: 480]. За умови представлення головного компонента ономасіологічної структури французьких гастронімів знаком, що називає страву, підрядний компонент за допомогою прийменника *de* маніфестує об'єктний мотиватор глибинних структур, а залежний складник з прийменником *à* вербалізує комітатив як компонент на позначення супутнього інгредієнта: *salade de carottes à l'orange* [8: 229], *pâté de lapin aux noisettes* [8: 222]. Специфічна структура французьких гастронімів *NdeNdeN* реалізує генетивний послідовний зв'язок між компонентами: *salade de cervelle de veau* [8: 509], *boisson de feuilles de frêne* [7: 558].

Генетивні конструкції у французьких назвах страв нерідко сполучаються також із дієприкметниками минулого часу за допомогою атрибутивного зв'язку: *brochettes de poulet marinées* [6], *épaule d'agneau braisée* [8: 415]. У генетивних синтаксичних моделях трьохкомпонентного складу широко представлений обставинний зв'язок, що реалізується конструкцією *à laA*: *salade de betteraves à la scandinave* [8: 228], *cœur d'agneau à l'anglaise* [8: 428].

Особливістю французьких гастронімів є наявність серед них багатокомпонентних сполук. Такі найменування зумовлені прагненням номінатора якнайповніше представити страву, вербалізувавши реальні знання про приготування, з одного боку, з іншого – вигідно репрезентують страву для споживача, привертають увагу різними компонентами: на позначення інгредієнта, способу, місця приготування тощо.

Багатокомпонентні назви можуть бути представлені конструкціями, де граматичною домінантою виступає іменник, що формує різноманітні системи залежностей. Так, утворюються структури *NdeNà laA* (*ballottine chaude d'anguille à la bourguignonne* [8: 316]); *NPPaàN* (*tomates farcies froides au thon* [8: 802]); *ANàNà laA* (*petits pois au jambon à la languedocienne* [8: 772]). Залежний компонент сполуки також може виконувати роль граматичної домінанти, сполучаючись із атрибутом, що характеризує знак комітатива: *salade exotique au citron vert* [8: 928], *escalopes de dinde à la crème fraîche* [6]; конструкцією *à laA*: *rogons de veau sautés à la bordelaise* [8: 522].

Комбінований зв'язок складених найменувань представлений різноманітними варіантами складників сполук. Так він репрезентований між однорідними ядерними субстантивами: *andouilles et andouillettes grillées* [7: 306], *steaks sauce à l'avocat* [6];

атрибутами: *consommé blanc simple* [8: 121]; а також у конструкції *NPronN: compote tous fruits* [7: 475]. Ономасіологічна домінанта може приєднувати два однорідних іменника, що представляють у пропозиції комітатив як компонент зі значенням супутнього інгредієнта: *crêpes à l'œuf et au fromage* [8: 178], *avocats aux tomates et aux crevettes* [8: 665].

У масиві французьких гастрономів рідкісними є сполуки із сурядними розділовими відношеннями (*soupe aux gourganes ou aux fèves, beignets de courgette ou aubergine*) або пояснювальними відношеннями (*bœuf bouilli ou pot-au-feu, soupe à l'ail ou potage marseillais, soupe à l'oignon ou potage parisien*).

Ономасіологічна структура пропозиційно мотивованих дериватів французьких гастрономів формується за допомогою певного словотворчого форманту суфіксальним способом. Деривати у масиві французьких назв страв представлені як окрема ономасіологічна ознака складеної назви, яка є переважно результатом субстантивациї, переходу дієслів у іменник за опомогою певних суфіксів: *fricasée d'agneau* [8: 417], *fumet de poisson* [8: 55], *fondue valaisane* [8: 267], *rôti* [7: 258].

Складні назви представлені здебільшого юкстапозитами з різними типами конструкцій: *N+N* (*gibier-volaille* [6], *chou-fleur* [7: 386]), *A+A* (*chaud-froid* [7: 83]), *A+N* (*mini-cakes* [6]), *Nn+N* (*quatre-quarts* [8: 1033]).

Інтерпретація ономасіологічних структур похідних пропозиційно мотивованих французьких гастрономів визначила, що вони побудовані за різними моделями і представлені простими дериватами, композитами і сполуками. Найчисельнішою групою є складені найменування, синтаксична структура яких репрезентована переважно двокомпонентними або багатоконпонентними гіпотаксичними конструкціями із субстантивним ядром та залежними від нього поширювачами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
2. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира ; [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.
3. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова. – Черкаси : ЦНТИ, 1996. – 297 с.
4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
5. Dokulil M. Tvorení slov v céstine / M. Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : Naklad, 1962. – 264 p.
6. CuisineAZ.com : Toutes les recettes de A à Z. – Режим доступу : <http://www.cuisineaz.com/>
7. Je sais cuisiner / G. Mathiot. – P. : Editions Albin Michel, 1962. – 701 p.
8. Petit Larousse de la cuisine : 1800 recettes. – P. : Larousse-Bordas, 1998. – 1088 p.
9. Saveurs : 60 recettes de saison. – P. : Edition Hubert Burda, février-mars 2007. – № 152 – 138 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яніна Браницька – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: когнітивна ономасіологія.

ТВІРНІ ОСНОВИ КОРЕНЕВИХ ДІЄСЛІВ У ФУНКЦІЇ ПЕРШОГО СЛОВОТВІРНОГО КОМПОНЕНТА СКЛАДНИХ ТЕРМІНІВ-ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

Юлія ГУНЧЕНКО (Полтава, Україна)

У статті розглянуто складні терміни-іменники сучасної англійської економічної лексики з твірними основами кореневих дієслів у функції першого словотворчого компонента, зроблено опис їх структури, семантики і основних словотворчих моделей, за якими вони утворюються.

The article contains the description of compound nouns in the modern English economic terminology, which have basic root verbs as their first word-formative component. The structure, semantic and the main word-formative models of these compound nouns are analyzed.

Словотвір сучасної англійської мови є важливим об'єктом для лінгвістів, особливо він актуалізується останнім часом. Детального вивчення потребують терміносистеми, що обслуговують ті галузі науки, які характеризуються динамічним розвитком. В останні роки «до таких сфер відносяться сфери економічного і суспільно-політичного життя» [3: 4]. «Нова лексика, яка співвідноситься з економічним життям, становить найбільшу

соціофункціональну групу інновацій останніх десятиліть. Неологізми сфери економіки та бізнесу відображають докорінні зміни, які пов'язані з розповсюдженням та реалізацією економічних теорій, з переходом багатьох країн до ринкової економіки, з удосконаленням управління економікою та її окремими ланками, із впровадженням сучасної інформаційної техніки» [4: 20].

Об'єктом даного дослідження виступають складні терміни-іменники сучасної англійської економічної лексики з твірними основами (ТО) кореневих дієслів, дібрані з сучасних лексикографічних джерел та періодичних видань. Вибір зумовлений тим, що словоскладання залишається одним з основних способів поповнення лексичного складу мови, кількість слів, утворених саме цим способом, невинно зростає, і найбільшу кількість серед них становлять саме складні іменники.

Метою дослідження є вивчення структури, семантики та особливостей утворення складних термінів-іменників з ТО кореневих дієслів у функції першого словотворчого компонента (СК).

В основу дослідження покладено положення М.Д. Степанової про словотворчий аналіз (СА) – поступове бінарне членування на максимальні словотворчі компоненти, словотворче моделювання та основні словотворчі моделі (СМ) [7]. Для репрезентації СА – показу словотворчої структури слів і термінів, використовуємо умовні позначення, запропоновані у «Словотворчому етимологічному німецько-російському навчальному словнику» В.К.Зернової [6]. Дослідження ведеться у напрямку від твірних основ (ТО) до похідних (ПО), що дозволяє розглядати не ізольоване похідне слово, а й твірну основу слова, її структуру та семантику, і співвідносні з нею основи похідних слів [5].

ТО кореневих дієслів можуть виступати у функції перших словотворчих компонентів (СК) складних термінів-іменників. У якості другого СК складних термінів іменників з ТО кореневих дієслів у функції першого СК найчастіше виступають ТО кореневих прислівників (СМ SN=SV+Sadv) та ТО кореневих іменників (СМ SN=SV+SN). Розглянемо ці СМ.

СМ SN=SV+Sadv має своїм першим СК ТО кореневого дієслова, а другим СК – ТО кореневого прислівника, наприклад: *buy//out* – викуп, придбання контрольного пакету акцій, *check//up* – технічний огляд; перевірка стану, *revізія*, *give//away* – товар, що віддають дешево або задарма в рекламних цілях, *lock//up* – вкладання капіталу в папери, землю, які важко реалізувати; заморожений капітал, *pay//down* – часткове погашення кредиту чи облігаційного займу, *roll//down* – заміна опційної позиції іншою, з нижчою ціною, *split//off* – створення нової компанії шляхом відділення від існуючої компанії і передачі її частини активів, *step//up* – підвищення, *trade//in* – зустрічний продаж [1]. У складних термінах іменників, утворених за даною СМ, другий СК – ТО кореневого прислівника, не тільки умотивовує, але інколи і повністю змінює значення першого СК, наприклад: *check//off* – вирахування із зарплатні, *check//out* – перевірка, контроль, *check//over* – перевірка, повторна перевірка, *check//up* – технічний огляд; перевірка стану, *revізія*. Як видно з наведених прикладів, значення першого СК *check* – контролювати, перевіряти, ревізувати уточнюється чи навіть змінюється другими СК, надаючи першому СК значення зворотної дії (*check//off*), повторюваної дії (*check//over*) або надаючи дії загального характеру (*check//out*, *check//up*). Зауважимо, що у прикладі *check//off* другий СК призводить до втрати першим СК його первинного значення контролювати, перевіряти, ревізувати і замінює його іншим значенням вирахування із зарплатні. В періодиці економічного характеру складні терміни іменники, утворені за моделлю SN=SV+Sadv, є найбільш частотними серед складних термінів-іменників з першим СК – ТО кореневого дієслова. Приклади наведено з бізнес-видань The Economic Times, The New York Times. Business, The Economist. Наприклад: *Despite a pick-up in loans, bank credit for the fortnight-ended January 29 grew by only Rs 20,170 crore. // The Economic Times 11 Feb. 2010. Going forward, most bankers expect a strong pick-up in loans due to the release of pent-up demand from corporates. // The Economic Times 11 Feb. 2010. Unemployment rose steadily all year to the highest levels seen in a generation, and anger over the crisis, the banks, the bailout and new rounds of large bonuses became a potent force in politics.// The New York Times. Business Jan. 12, 2010. "Large companies, after the economic*

meltdown, are seeking to restrict their outflow on lease rentals and looking to move to cheaper locations," Nensey said. // The Economic Times 7 Feb. 2010. Another factor in the build-up of excessive risk was what Andy Haldane, head of financial stability at the Bank of England, has described as "disaster myopia". // The Economist Feb. 11 2010.

Зазначимо, що за типом відносин між компонентами складні терміни-іменики, які утворені за CM SN=SV+Sadv, є еноцентричними, тобто такими, у яких поняття визначається одним елементом, а інший надає додаткових характеристик, наприклад: *close//down* – припинення роботи, *come//back* – повернення, *go//ahead* – І.прогрес, рух вперед 2.дозвіл, затвердження.

Другою за частотністю є CM SN=SV+SN, яка має своїм першим компонентом ТО кореневого дієслова, а другим – ТО кореневого іменника, наприклад: *clip//joint ресторан* – (нічний клуб) з високими цінами, *fly//sheet* – рекламна листівка, *guide//line* – директива, *pass//book* – збер.книжка, *pay//check* – зарплата, що видається чеком, *pay//load* – 1.корисне навантаження 2.корисний вантаж, *show//card* – рекламний щит зі зразками товарів, *spend//thrifty* – марнотратник, *trade//mark* – товарний знак; фабрична марка, *turn//key* – контракт на умовах «під ключ» [1]. У складних термінах іменників, утворених за даною CM, перший СК обумовлює другий СК, а відносини між СК даного типу складних слів є об'єктними. В рамках CM SN=SV+SN наявні приклади складних термінів-іменників, у яких другий СК є загальною назвою предмета чи явища, а перший СК уточнює його значення. Так, кореневе дієслово *pawn* – закладати, віддавати в заставу виступає першим СК складних термінів іменників *pawn//broker* – лихвар, який дає гроші під заставу та *pawn//shop* – ссудна каса, ломбард. У наведених прикладах перший СК *pawn* відіграє визначальну роль по відношенню до других СК – *broker* і *shop*, конкретизуючи та уточнюючи їхні значення. Подібним прикладом виступає ряд складних термінів-іменників, де першим СК є кореневе дієслово *show* – 1.показувати 2.виставляти, експонувати; демонструвати. Наприклад: *show//card* – рекламний щит зі зразками товарів, *show//case* – вітрина, *show//piece* – зразок для показу, *show//room* – виставкове приміщення; демонстраційна зала, *show//window* – вітрина. У всіх наведених прикладах перший СК умотивовує і уточнює значення другого СК. Наведемо приклад вживання складних термінів іменників, утворених за моделлю SN=SV+SN, у тексті: *Last week, the breakneck growth led China's central bank to take additional steps to slow lending and modulate its rapidly expanding economy. // The New York Times Feb. 14, 2010.*

Останнім часом у сучасній англійській економічній терміносистемі посилюється тенденція до багатокомпонентних утворень [3: 8]. Основою для їх формування можуть бути словосполучення і речення. У результаті злиття синтаксичних конструкцій у єдину лексему утворюються так звані складні слова синтаксичного типу [2: 79]. Багатокомпонентні складні терміни іменники, які мають своїм першим компонентом ТО кореневого дієслова, утворюються за наступними CM: CM SN=SV+Prep.+SV/SN, наприклад: *give-and-take* – взаємні поступки, *mark-to-market* – переоцінка активів чи термінових біржових позицій на основі сучасних ринкових цін [1]; CM SN=SV+Prep.+Pron.+SV, наприклад *pay//as//you//earn* – система збору податку з прибутку, при якому податок автоматично вираховується із зарплатні [1]; CM SN=SV+Prep.+SV+Prep, наприклад *roll-on-roll-off* – «з колес на колеса» (перевезення навантажених автомобілів морським шляхом) [1]. Функціонуванням подібних утворень у текстах є наступні приклади: *The roots of the credit crisis stretch back to another notable boom-and-bust: the tech bubble of the late 1990s. //The New York Times Jan. 12, 2010. This see-no-evil approach to second mortgages is part of an overall denial on the part of policy makers, politicians, bankers and regulators that has prolonged the agony of this crisis.// The New York Times Feb. 6, 2010.*

Відмінність багатокомпонентних складних термінів-іменників від звичайних композитів полягає в тому, що складні терміни-іменники утворюються шляхом поєднання двох незалежних ТО, а складні терміни-іменники синтаксичного типу формуються на базі готових сполучень шляхом інтеграції компонентів, які синтаксично залежать один від

одного [2:79]. Метою їх утворення є семантична або синтаксична зручність. В останній час слід відзначити наявну тенденцію до утворення подібних складних слів синтаксичного типу.

Малопродуктивними є поєднання ТО кореневого дієслова у функції першого СК з ТО кореневого дієслова (CM SN=SV+SV), наприклад: *stop//go* – *економічна політика, що характеризується чередуванням обмежень і стимулювань ділової активності* [1], та з ТО суфіксального дієслова (CM SN=SV+SVsuf.), наприклад: *hay//making* – *сінокіс, заготівля сіна* [1].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що серед складних термінів-іменників сучасної англійської економічної лексики, які мають своїм першим СК ТО кореневого іменника, найбільш частотними є складні іменники, що утворені за CM SN=SV+Sadv і SN=SV+SN. Нечисленними, але такими, що мають стійку тенденцію до утворення, є багатоконпонентні складні іменники, утворені за CM SN=SV+Prep.+SV/SN, SN=SV+Prep.+Pron.+SV, SN=SV+Prep.+SV+Prep.

Вивчення CM має важливе значення у процесі викладання іноземної мови професійного спрямування, оскільки кількість лексичного матеріалу, обов'язкового для засвоєння, є дуже великою і такою, що зазнає постійних змін. Застосування СА і розуміння основних CM дає змогу полегшити зокрема процес сприйняття нових лексичних одиниць і опанування мовою в цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский экономический словарь // под ред. Ждановой И.Ф. – М.: Русский язык, 2004. – 837с.
2. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови. – Запоріжжя, 2006. – 302 с.
3. Зацний Ю.А., Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. – Запорожье, 2000. – 198 с.
4. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава английской лексики в 80-ти-90-ти роки ХХ століття: Авт. ...канд.філол. наук:10.02.04 / Запорізький держ.ун-т – Київ,1999. – 32с.
5. Зернова В.К. Архитектоника производящих и производных основ в современном немецком языке. – М., 1992.
6. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник / під ред. Зернної В.К. – К.:ИСИО,1993-1995.
7. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М.: „Высшая школа”, 1968. – 199 с.
8. [Електронний ресурс] Online Etymology Dictionary 2001 Douglas Harper <http://www.etymonline.com/abbr.php>
9. The Economic Times <http://economictimes.indiatimes.com>
10. The New York Times <http://www.nytimes.com>
11. The Economist <http://www.economist.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Гунченко – пошукувач кафедри іноземних мов Полтавського університету споживчої кооперації України, викладач.
Наукові інтереси: англійська філологія, словотвір сучасної англійської економічної термінології.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДАД'ЕКТИВНИХ БЕЗАФІКСНОПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ

Людмила КОПИТОВА (Полтава, Україна)

У статті мова йде про структуру та семантику безафікснопохідних дієслів на прикладі відад'єктивних дієслів німецької мови, проаналізовано моделі утворення нових похідних слів та термінів, показано на прикладах їх словотворчі функції.

The article deals with the structure and semantics of root verbs on the example of adjectival verbs. Models of formation of new derivative words and terms are analyzed, and their word-forming functions are shown on the examples.

Проблема утворення нових слів та термінів завжди привертала увагу дослідників. І в цьому зв'язку безафіксний словотвір займає вагомe місце у системі словотвору.

У нашому дослідженні опрацьовано 102 дієслова німецької мови. Науковий пошук матеріалу здійснювався на базі словників та німецьких економічних газет (Frankfurter Allgemeine, Presse und Sprache). У даній статті аналізується 35 безафікснопохідних дієслів, які утворені за конверсією від твірних основ (ТО) прикметників. Під конверсією ми розуміємо не перехід слів у інший клас в їх номінальній формі, не процес переходу однієї частини мови у іншу [8], не утворення нових слів із інших слів без будь-яких формальних змін [7], а набуття основами слів однієї частини мови парадигми основ слів іншої частини

мови [4]. Єдиним засобом словотвору при конверсії є лише парадигма – сукупність флективних змін, які слугують зразком словотвору для певної частини мови [1]. Об'єктом дослідження є структура та семантика відад'єктивних безафікснопохідних дієслів. Предмет дослідження: відад'єктивні безафікснопохідні дієслова та їх роль у слово- та термінотворенні.

Актуальність запропонованого дослідження визначається важливістю вивчення структурно-семантичних особливостей твірних та похідних основ відад'єктивних безафікснопохідних дієслів, які представляють сучасну термінологію. У цьому ми вбачаємо новизну дослідження. У даній статті були поставлені наступні завдання: 1) визначити особливості відад'єктивних безафікснопохідних дієслів; 2) розглянути семантику безафікснопохідних дієслів, утворених від прикметників на дібраних нами прикладах; 3) дослідити словотворчу активність відад'єктивних безафікснопохідних дієслів.

Відад'єктивні безафікснопохідні дієслова є монолітними, не членованими, але умотивованими утвореннями на відміну від кореневих, сильних і слабких дієслів. Суфікс інфінітиву –en, який притаманний іншим структурним типам дієслів, в складі безафікснопохідних дієслів є формоутворюючим граматичним суфіксом першої основної форми дієслова – інфінітиву.

Дана точка зору підтверджується тим, що суфікс інфінітиву -en не належить до жодного віддієслівного іменника (крім випадків субстантивації інфінітива), жодної із особових форм відмінювання дієслова. Якби суфікс -en вважався суфіксом дієслова, то дієслова цього структурного типу, як і кореневі дієслова, розглядалися б як суфіксальні.

ТО прикметників, якими умотивовані відад'єктивні безафікснопохідні дієслова, набули парадигму дієслова. Дієслова цього структурно-семантичного типу утворені за M₂, M₃ – моделями безафікснопохідних дієслів, утворених шляхом конверсії ТО прикметників: M_{2,3}=SV, де SV – твірна основа прикметника. Наприклад: breit (широкий, просторий та ін.) – breiten (розширювати, розстилати, розтягувати та ін.), dicht (густий, щільний та ін.) – dichten (ущільнювати, набивати та ін.), eng (вузький, тісний, близький та ін.) – engen (тіснити, звужувати, стискати), feucht (вологий) – feuchten (зволожувати, змочувати), hell (світлий) – hellen (поет. світліти, прояснятися), dunkel (темний) – dunkeln (темніти; поглиблювати колір), tief (глибокий) – tiefen (заглиблювати), weit (далекий, просторий, широкий) – weiten (розширювати, розтягувати).

Всі відад'єктивні безафікснопохідні дієслова, утворені від прикметників не тільки структурно, але й семантично пов'язані з ТО прикметника. У більшості відад'єктивних дієслів значення ознаки входить у загальне лексичне значення нового слова, у даному випадку – дієслова. Особливо чітко це прослідковується на кольорах. Так, наприклад: blau (блакитний) – blauen (синіти; підсинювати), grün (зелений) – grünen (зеленіти; фарбувати в зелене), gelb (жовтий) – gelben (жовтіти; фарбувати у жовтий), grau (сірий) – grauen (сіріти; світати; сивіти), weiß (білий) – weißen (білити, підбілювати). Одні похідні основи (ПО) відад'єктивних дієслів утворені за моделлю M₂, інші відад'єктивні безафікснопохідні дієслова мають умлаут кореневої голосної в інфінітиві, тобто утворені за M₃:

rot (червоний) – rōten (робити червоним; +sich: червоніти), schwarz (чорний) – schwärzen (чорнити, мазати ваксою та ін.), stark (сильний) – stärken (укріплювати, додавати сили, крохмалити), hart (твердий, міцний, грубий) – härten (закаляти, затвердівати та ін.)

Основи відад'єктивних безафікснопохідних дієслів завжди відмінюються за слабким відмінюванням. Для них не характерне чергування кореневої голосної в трьох основних формах.

Однак, навіть у тих випадках, коли за допомогою умлауту формується новий словотворчий варіант основи, основним засобом словотвору залишається парадигма дієслова, тобто відмінності у семантиці ТО і ПО пов'язані з парадигмою відад'єктивного дієслова.

Про те, що умлаут не вносить нічого нового у значення похідного дієслова (у порівнянні із ТО прикметника) говорить і той факт, що у мові є пари типу **blauen** і **bläuen**, що мають схожу семантичну структуру і спільне значення: *підсинювати*. Наявність чи

відсутність умлауту в трьох основних та у часових формах ніяк не відображається на семантиці цих дієслів.

Але не слід бути такими категоричними щодо умлауту. Поглянемо на іншу пару *kranken* і *kränken*. Обидві ПО утворені від ТО *krank*, але різняться за лексичним значенням: *kranken* (хворіти, страждати), *kränken* (ображати, вражати). Із цих двох перша ПО (*kranken*) стала більш продуктивною ТО для подальшого утворення нових слів та термінів (*der Kranke*, *die Krankenanstalt*, *der Krankenanzug*, *krankhaft*, *erkranken*, *die Erkrankung* та ін.). А друга (*kränken*) – менш продуктивна. Від неї утворений один новий термін, а саме:

krank – *kränken* (ображати, вражати) — *die Kränk/ung* (образа).

Іноді якісне значення основи прикметника може відступати на другий план. Так, основне лексико-семантичне значення дієслова *blauen* тісно пов'язане з кольором, чого не скажеш про його друге значення: "прогулювати". Прикметник *blau* використовується у багатьох сферах життєдіяльності людини. Не можна обмежувати його семантику лише кольором. Існує такий сталий вираз: *blauen Montag machen*, що означає "прогулювати, не виходити на роботу". Можна припустити, що друге значення дієслова *blauen* виникло шляхом переосмислення і перенесення ознак прикметника на ПО дієслова.

Прикметник *schwarz*, крім значення кольору (чорний), означає також "незаконний": *der schwarze Markt* (незаконний ринок), *schwarze Ware* (товари з під полиці) та ін. Тому друге значення відад'єктивного безафікснопохідного дієслова *schwarzen* – "провозити контрабандою" – співвідноситься із значенням ТО прикметника "незаконний".

Не завжди можна із точністю визначити, чи друге значення є похідним від першого, чи вони автономні. Так, третє значення дієслова *schwarzen* – "зводити наклепи" – можна розглядати як метафоричне переосмислення його першого значення, тобто чорнити людей, говорити щось погане. Адже чорний колір завжди сприймається як антагоніст до білого, чогось світлого і чистого.

ТО відад'єктивних безафікснопохідних дієслів у процесі слово- і термінотворення функціонують як ТО прикметників. Так, ТО відад'єктивних безафікснопохідних дієслів із дієслівними префіксами *be*, *ge*, *er*, *ver*, *zer*, *ent*, *emp*, *miss* утворюють префіксальні дієслова за моделлю $M_{4,5}$: $SV_{präf}=DP+SV$, де $SV_{präf}$ – префіксальна похідна основа, DP – дериваційний (словотворчий) префікс.

Наприклад: *trüb(e)* (мутний, похмурий) – *be//trüb/en* (засмучувати), *golden* (золотий) – *ver//gold/en* (позолочувати), *silber* (срібний) – *ver//silber/n* (покривати сріблом), *dunkel* (темний) – *ver//dunkel/n* (затемнювати, затьмарювати), *finster* (похмурий) – *ver//finster/n* (затьмарювати), *düster* (темний, похмурий) – *ver//düster/n* (засмучувати, окутувати туманом та ін.), *warm* (теплий) – *er//wärm/en* (зігрівати, нагрівати).

Вступаючи у внутрішню валентність із суфіксами іменників *-nis*, *-ung*, *-er*, ТО відад'єктивних безафікснопохідних дієслів утворюють ПО віддієслівних суфіксальних іменників за моделлю $M_{6,7}$: $SN_{suf}=SV+DS$, де SN_{suf} – суфіксальна похідна основа, DS – дериваційний (словотворчий) суфікс.

Наприклад: *trüb(e)* – *be//trüb/en* – *das Be//trüb/nis* (печаль, скорбота); *finster* – *ver//finster/n* – *die Ver//finster/ung* (потемніння, астр. затемнення); *dunkel* – *ver//dunkel/n* – *die Ver//dunkel/ung* (затьмарення, перен. маневр); *golden* – *ver//gold/en* – *der Ver//gold/er* (позолотник) – *die Ver//gold/ung* (позолота); *silber* – *ver//silber/n* – *der Ver//silber/er* (срібляр) – *die Ver//silber/ung* (сріблення); *warm* – *er//wärm/en* – *der Er//wärm/er* (підігрівач) – *die Er//wärm/ung* (нагрівання; потепління); *klein* (малий) – *zer//klein/ern* (дрібнити; різати, рубати та ін.) – *der Zer//klein/er* (подрібнювач) – *die Zer//klein/er/ung* (подрібнення, нарізання та ін.).

Відад'єктивні безафікснопохідні дієслова можуть бути заголовковими твірними основами (ЗТО) словникових статей. У "Словотворчому етимологічному німецько-російському навчальному словникові"[3] дані словникові статті ЗТО відад'єктивних префіксальних дієслів. Наведемо деякі приклади із цих словникових статей, що стосуються префіксальних дієслів із префіксом *ver-*.

ver//besser/n – 1. виправляти. 2. покращувати, удосконалювати; раціоналізувати; реформувати.

die Ver/besser//ung – віддієслівний іменник із суфіксом –ung, утворений за M₆

1. виправлення. 2. покращення, удосконалення; раціоналізація. 3. оптимізація (наприклад, затрат або об'єму робіт);

die Bau/grund//ver|besser/ung – покращення ґрунту в основі споруди;

die Boden// ver|besser/ung – покращення ґрунту;

die Qualitäts// ver|besser/ung – покращення якості.

У наведених вище прикладах віддієслівний іменник є другим компонентом в утворенні складних іменників.

verbreiten – 1. розповсюджувати, поширювати 2. робити відомим 3. поширювати, видавати; випускати;

die Ver/breit//ung – 1. розповсюдження 2. поширення 3. розповсюженість

die Ver/breit|er//ung – розширення (наприклад, вулиці); розповсюдження

die Pfahl/fuß//ver|breit|er/ung – розширення основи сваї

die Raum// ver|breit|er/ung – розширення приміщення

verdichten – 1. ущільнювати; згущати; конденсувати 2. зжимати 3. набивати 4. глобити 5. закладати, замазувати

der Verdicht//er – 1. компресор 2. ущільнювач 3. конденсатор 4. нагнітач

die Ver/dicht//ung – 1. ущільнення 2. згущення; конденсація 3. набивка, прокладка 4. заглиблювання 5. закладання 6. концентрація (настроювання; населення);

der Ver|dicht/ungs//pfahl – свая для ущільнення ґрунту;

das Ver|dicht/ungs//ver|fahr|en – спосіб ущільнення;

У наведених прикладах віддієслівний іменник є першим компонентом в утворенні складних іменників. В наступних прикладах, як бачимо, він є другим компонентом:

die Beton//ver|dicht/ung – ущільнення бетону;

die Boden//ver|dicht/ung – ущільнення ґрунту;

die Nach//ver|dicht/ung – додаткове ущільнення;

die Rüttel// ver|dicht/ung – ущільнення вібрацією;

die Sink/stoff// ver|dicht/ung – ущільнення осаджуваної речовини;

die Zweit// ver|dicht/ung – повторне ущільнення.

Із наведених прикладів можна говорити про словотворчу активність основ префіксальних дієслів, а отже, і про основи відад'єктивних безафікснопохідних дієслів. Вони беруть участь у слово- та термінотворенні у якості першого або другого словотворчого компоненту, утворюючи складні іменники.

Отже, розвиток словотвору досліджуваних слів відбувається наступним чином:

Прикметник (1) – відад'єктивне безафікснопохідне дієслово (2) – префіксальне дієслово з основою відад'єктивного безафікснопохідного дієслова (3) – суфіксальний іменник (4) – складний іменник у функції першого чи другого словотворчого компоненту (5).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1969. – С. 310.
2. Зернова В.К. Архитектоника производящих и производных основ в современном немецком языке (на материале терминологической лексики): А.Д.Д. – М., 1992. – 56с.
3. Зернова В.К. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник (в 4х т). – К.: 93. – 220с.
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М., 1956. – С.24.
5. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М., «Высшая школа», 1968. – 199с.
6. Степанова М.Д. Лексикология современного немецкого языка. М.: Высшая школа. 1962. – С.82.
7. W.Fleischer. Wortbildung der deutschen gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974. – S.72.
8. W.Henzen. Deutsche Wortbildung. 2. Aufl. Tübingen, 1957. – S.245

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Копитова – пошукувач кафедри перекладу Полтавського інституту економіки і права.
 Наукові інтереси: словотвір, термінотворення.

ІНТЕРНЕТ ЯК СУЧАСНА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА МЕРЕЖА

Алла МІЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню сучасних видів комунікації, створених завдяки можливостям нових мас-медіа (Internet, Online-Chats, E-Mail) та аналізу лінгвальних особливостей інтернет-комунікації

The article is devoted to the investigation of the modern communication types, made according to the new mass-media opportunities (Internet, Online-Chats, E-Mail) and the analysis of the linguistic peculiarities of Internet communications.

Сучасний етап розвитку людства характеризується безпрецедентним зростанням і розширенням суспільно-політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків між народами, що сприяє значному збільшенню об'єму інформації і зростанню темпів міжнародного обміну нею [2: 6], тому визначальною рисою епохи високих технологій та глобальної інформатизації є особливий інтерес у лінгвістиці до комунікації загалом і масової комунікації зокрема.

Існування у сучасному загальномовному дискурсі німецької мови величезної кількості англо-американських термінів і жаргонізмів галузі інтернет та інформаційних технологій, які стали інтернаціоналізмами, зумовлює актуальність нашого дослідження.

Лінгвістичним та екстралінгвістичним особливостям інтернет-дискурсу присвячені роботи провідних українських та зарубіжних мовознавців, зокрема О. В. Вінаревої, О. В. Жабіної, Н. В. Коломієць, А. Lucchesi, A. Weste, B. Hoffmann, S. Loskant, T. Niehr.

У статті ми ставимо за мету виокремити, описати та проаналізувати лінгвальні особливості дистанційного спілкування через інтернет у сучасній німецькій мові.

На сучасному етапі через інтернет пропонуються чотири основні види послуг: 1) послуги Telnet – управління віддаленим комп'ютером; 2) послуга FTP (File Transfer Protocol), яка необхідна для передачі даних у мережі; 3) послуга електронної пошти для асинхронного спілкування; 4) всевітня мережа як гіпертекстова система. Ці служби класифікуються сьогодні в залежності від того, підтримують вони спілкування за допомогою комп'ютера чи ні, а також в залежності від того, яким є обмін інформацією: синхронний (спілкування у чат) чи асинхронний (спілкування через електронну пошту) [8: 125]:

Типи спілкування в інтернеті

Табл. 1

тип спілкування	асинхронні інтернет-послуги	синхронні інтернет-послуги
Індивідуальне спілкування (1:1)	електронна пошта	Інтернет-телефонія instant messaging (= IM) – миттєвий обмін повідомленнями, засоби оперативної пересилки інформації повідомлень у мережі системи типу ICQ для формування віртуальних спільнот для спілкування у режимі реального часу.
Групове спілкування (n:n)	Mailingliste (список адресатів, яким регулярно надсилаються поштові матеріали); Newsgroup (тематична телеконференція у мережі); Newsboard (новини через Інтернет)	IRC-Chats Web-Chats Grafik-Chats Internet-Videokonferenzen Multi User Domains Online-Spiele Online-Tauschbörsen
Масове спілкування (1:n)	Websites	Weblog

У 1989/90 рр. Тім Бернерс-Лі у європейському дослідницькому центрі в області ядерної фізики CERN у Женеві розробив так звану систему гіпертексту, яка дозволяла за допомогою уніфікованої мови-опису передавати через інтернет текстові документи з елементами графіки. Отже, завдяки CERN виникла нова інтернет-послуга – World Wide Web, скорочено WWW, W3, Web. Справжній бум WWW почався у 1983 р. з виникненням браузерів з графічним інтерфейсом, який був розроблений Марсом Андресенном, пропонувався користувачам безкоштовно і був дуже зручним у користуванні, завдяки чому вже у 1984 р. на сторінках інтернету були перші онлайн-магазини та перші бази даних. Д. Шютте дає таке визначення гіпертексту: „Гіпертекст для користувача являє собою мережу, яка складається з окремих завершених одиниць інформації, що можуть репрезентуватися за допомогою статичних (текст, графік) чи динамічних (звук, відеозображення) медіа” [18: 29], тобто архітектуру систем гіпертексту можна представити у вигляді трирівневої моделі: 1) браузер: запит; 2) рівень банку даних: документи; 3) рівень презентації: інтерфейс користувача.

Гіпертекст передається за допомогою протоколу HTTP (Internet Transfer Protocol), який є єдиним протоколом для передачі документів HTML (Hypertext Markup Language) та за допомогою якого відбувається комунікація між клієнтом та сервером. Всі документи HTML є текстовими документами у вигляді ASCII (American standard code for information interchange) „американський стандартний код обміну інформацією”, тобто зі спеціальним маркуванням – тегами, у яких міститься інформація про формат документу, його назва, марковані абзаци, наприклад:

```
<HTML>
<HEAD>
<TITLE>Dokumenttitel
</HEAD>
<BODY> Text
```

Особливо важливу роль при цьому відіграє можливість користування гіперлінками, що дозволяє „переходити” від одного документу до іншого, які зберігаються у різних дистанційно розміщених підключених до мережі комп’ютерах. Всі гіперлінки у мережі є однозначними, що досягається завдяки стандартизованій адресації інформації у формі URL (Uniform Resource Locator), тобто інформації про протокол та інтернет-адресу мережевого сервера, а також каталог та назву, яку має необхідний документ. Для перегляду змісту необхідні так звані програми браузерів, які спочатку базувались виключно на текстах. Завдяки інтернету з’явилися так звані нові медіа (*New Media, Technomedia* або *Hypermedia*: скорочення від лексем *Hypertext und Media*) – можливість швидкого та зручного отримання графічних зображень, текстових файлів, аудіо- та відео-елементів завдяки використанню лінків. Це призвело до появи кібержурналізму (*Cyberjournalistik*). Можливість друкуватися у онлайн-видаваннях називають лексемою *Onlinepublishing*, а послуги телекомунікаційної служби, яка дає можливість отримання інформації з інтернету – *Onlinedienst*. Для зручного та швидкого пошуку потрібного матеріалу в мережі тематична інформація класифікується і має стандартні міжнародні номери – *ISSN (international standart serial nummer, international eingeführte Identifikationsnummer für fortlaufende Sammelwerke wie Zeitschriften, Schriftenreihen)* [9: 653]. Вся інформація в інтернеті зберігається у базах даних (*Network, Netzwerk*), які дають можливість обміну нею між віддаленими незалежними комп’ютерами.

Багато користувачів інтернету можуть брати участь у форумах і конференціях, в тому числі наукових, для обміну інформацією. Обговорення будь-якого питання у мережі зазвичай починається з цікавого листа, який у хакерському сленгу називається флейм (*Flame*). Слово *Flame* має ще два значення: 1) „наїзд” (лайка у мережі на чийсь адресу); 2) скандальний лист (гнівний лист у електронній пошті, який, здебільшого, не потребує відповіді).

Спілкування електронною поштою, через інтернет-конференції проходить під власним іменем з ідентифікованою адресою, а у чат-комунікації та інтернет-іграх (MUD) – анонімно з використанням псевдонімів. Тут для спілкування не реальне ім’я посідає головне місце, а нік-ім’я: вербальне ім’я-самоідентифікація для текстових чатів, та аватар – для графічних.

Інтернет та вебчат належать виключно до текстових чатів. Веб-розмови проходять на чат-каналах та у чат-приміщеннях, під час яких спілкування проходить у письмовій формі у вікні-екрані. У графічних чатах чат-приміщення створюються власне учасниками чат-спілкування, у яких вони з'являються у вигляді графічних постатей – так званих аватарів, які здатні пересуватись. Термін „аватар” походить з санскиту та має значення в іудаїзмі „втілення вищого створіння або волі божої”. В інтернет-комунікації аватар не має будь-якої духовної конотації, а виступає у якості соціо-технічної презентації власного „я”, тому під час рольових інтернет-ігор учасники змушені експліцитно репрезентувати себе у віртуальному середовищі і не тільки мають певне ім'я але й мають певні зовнішні характеристики, які типові для певного нік-імені. Їх слід диференціювати від фіктивних медіа-акторів, медіа-зірок, наприклад японська Кіоко, які штучно створюються та плекаються медіа-підприємствами.

У контексті „інтернет як сучасна телекомунікаційна мережа” ми вважаємо доречним дослідити формування так званої „новомови”. Нікола Дорінг вважає, що мові-інтернету властиві три функції: 1) функція економії: домінуюче вживання скорочень та ігнорування знаків пунктуації з метою економії часу під час синхронної комунікації; 2) функція самоідентифікації: через вживання фахових лексем, жаргонізмів, англіцизмів, типових для мережі експресивних лексичних одиниць користувач підкреслює власну ідентифікацію із субкультурою мережі; 3) функція інтерпретації [8: 183–184].

Інтернет, як новий засіб масової комунікації, спричинив виникнення абсолютно нового типу текстів – *E-Mails* (листи, які надсилаються електронною поштою), основною рисою яких є порушення суспільного регламенту. У листах, які надсилаються електронною поштою, звичайні для типових листів умовності, нехтуються. Електронні листи виключно економічної сфери структуровані подібно до звичайних листів, але очікується, що найближчим часом зазвичай перебільшена формалізованість структури цих листів буде спрощуватись.

Електронні листи і чат-комунікація – це спосіб дистанційного спілкування, які є типовим прикладом базованого на письмовій формі усного спілкування. Електронна пошта у сучасному суспільстві становить конкуренцію листуванню, факсу і навіть приватним розмовам. Її перевагами є швидкість передачі інформації та її збереження у комп'ютері у цифровому вигляді, що дає можливість далі з нею працювати. Електронна пошта відіграє все більш значну роль як для приватної, так і для ділової кореспонденції. Звичайну пошту, яка на відміну від електронної не може так швидко передаватись, почали називати лексевою *Snail-Mail/ Snailmail, Schneckenpost*.

Сьогодні багато користувачів, насамперед молоді, спілкуються у чаті й активно користуються інтернетом для отримання інформації. Їх називають „генерацією ат”, „чаттерами” або „громадянами віртуального світу” (*generation @, Chatter* або *Netizens*: утворено від англ. морфологічного композита *Net + Citizen*). Спілкування у чаті називають віртуальним життям (*Virtual Life, chatten, die Powerline Communication, Netztalk*), а всесвітню мережу лексевою *Global Village*. Віртуальне спілкування створило віртуальну реальність (*Virtual Reality, virtuelle Wirklichkeit*) та віртуальний світ (*Virtual World, virtuelle Welt*), у якому здійснюється віртуальне спілкування. Люди, які спілкуються у чаті, дотримуються певного мереженого етикету (*Chattiquette*: утворено від лексеми *Chat* та усічення слова *Etiquette* або *Netiquette*: утворено від лексеми *Net* та усічення слова *Etiquette*).

З погляду лінгвістики новинкою в історії чат-комунікації є „можливість ситуативної, прямої і синхронної комунікації” [20: 462], а спільною рисою листування та чат-комунікації є принцип „медіальної письмовості та концептуальної усності спілкування” [17: 121].

Спілкування у чаті – це дистанційне спілкування з будь-ким, яке здійснюється за допомогою письмових запитань та відповідей. Тому з метою економії часу та грошей для сплати інтернет-послуг користувачі намагаються зменшити кількість друкованих знаків, ігноруючи знаки пунктуації, абзаци та ініціальні літери, користуються „стилем телеграми” та використовують велику кількість унісегментальних та мультисегментальних скорочень. У електронних повідомленнях зазвичай залишаються не виправлені орфографічні та граматичні

помилки. І хоча чат-комунікація нагадує усне спілкування, тут неможливі довгі відповіді, паузи та нескінченні монологи. Партнер чекає швидкої відповіді-реакції, тому був винайдений короткий шрифт чат-комунікації (*Inter-Net(t)igkeiten*: утворено від лексеми *Net* та усичення слова *Tätigkeiten*), який дозволяє спілкуватися зі швидкістю думки.

У більшості випадків шрифт інтернет-спілкування, побудований на використанні скорочених до абrevіатур англійських форм та фраз, наприклад: **at** „комерційне at”, відомі також його жаргонні назви – собака, мавпа, тощо; **AFAIK** – *as far as I know* „наскільки мені відомо”; **AKA** – *also known as* „також відомий, як...”; **ANFSCD** – *and now for something completely different* „а зараз про дещо зовсім інше”; **ASAP** – *as soon as possible* „якомога швидше”; **BBL** – *be back later* „повернусь пізніше”; **BFN** – *bye for now* „до зустрічі”; **BION** – *believe it or not* „хочеш вір, а хочеш – ні”; **BTW** – *by the way* „до речі”; **FAQ** – *frequently asked Questions* „питання, які часто задаються або жаргонне позначення – ЧАВО”; **FSN** – *Full Service Network* „повнофункціональна мережа”; **FTL** – *faster than light* „швидше за світло”; **FYEO** – *for your eyes only* „тільки між нами, без розповсюдження”; **FYI** – *for your information* „до Вашого відома”; **HAK** – *hugs and kisses* „мрійно обіймаю та цілую”; **HTH** – *hope this helps* „сподіваюсь, це допоможе”; **IC** – *I see* „я знаю”; **IMHO** – *in my humble opinion* „на мою скромну думку”; **IOW** – *in other words* „іншими словами”; **IRL** – *in real life* „у дійсності, у реальному житті”; **LLTA** – *lots and lots of thundering applause* „бурхливі оплески”; **NAA** – *not at all* „будь-ласка, нема за що”; **RFD** – *request for discussion* „запрошення до дискусії”; **THX** – *thanks* „дякую”; **AJJ** – *am I Jesus* „я – Ісус”; **WFOS** – *word from our sponsor* „слово надається нашому спонсорові”; **AYOR** – *at your own risk* „на власний ризик”; **WF** – *very very fast* „дуже швидко”; **IDK** – *I don't know* „я не знаю”; **IDU** – *I don't understand* „я не розумію”; **JASE** – *just another system error* „системна помилка”; **MOTSS** – *members of the same sex* „представник тієї ж статі”; **MYOB** – *mind your own business* „піклуйся про власні справи”; **OTOH** – *on the other hand* „з іншого боку”; **RTFM** – *read the fucking manual* „читай документацію, придурку”; **RYS** – *read your screen* „прочитай, що написано на твоєму моніторі” [16: 79], але П. Шлобінкі та П. Хандлер наводять німецькі приклади таких акронімів: **bd** – *bis dann* „пока”; **bs** – *bis später* „пока”; **GuK** – *Gruß und Kuß* „пока, цілую”; **jon** – *jetzt oder nie* „зараз або ніколи”; **kgw** – *komme gleich wieder* „зараз повернусь”; **kK** – *kein Kommentar* „без коментарів”; **mfg** – *mit freundlichen Grüßen* „з дружніми привітом”; **nn** – *nichts Neues* „нічого нового”; **SP** – *Sendepause* „пауза для передачі інформації”; **vat** – *völlig anderes Thema* „зовсім інша тема”; **ww** – *wer weiß* „хто знає”; **Y!** – *typisch Mann* „типовий чоловік”; **zK** – *zum Kotzen* „це відразливо, від цього нудить”; **zZ** – *zur Zeit* „вчасно, зараз” [15: 252]; **IdR** – *in der Regel* „як правило”; **mMn** – *meiner Meinung nach* „на мою думку”; **LG** – *lieben Gruß* „зі щирим привітом” [12: 148]. Наведені приклади є скороченнями цілих речень і вже давно відомі у сфері електронної обробки даних.

Порівняно недавно в інтернет-комунікації були створені особливі абrevіатури, які можуть передавати як скорочені речення, так і слова, і базуються на принципі транскрибованої передачі інформації, наприклад: **CU** – *see you* „до зустрічі”; **218** – *too late* „надто пізно”; **B4** – *before* „до того”. Такі скорочення є інтернаціональними і важко утворюються на німецькому мовному матеріалі через специфіку фонетики німецької мови. Хоча А. Люччіні наводить декілька прикладів таких скорочень: **vl** – *faul* „лінивий”; **Q** – *Kuh* „корова”; **Ztl** – *Zettel* „етикетка, наклейка, афіша”; **b8t** – *beachte* „зверни увагу” [11].

На веб-сторінках існують цілі словники скорочень чат-сленгу, а їх використання тренується під час чат-комунікації.

Для будь-якого акту комунікації важливі невербальні сигнали, такі як інтонація, жести, міміка, які сприяють однозначності висловлення і запобігають непорозумінню під час спілкування. З метою надання експресивності та емоційності повідомленню у чат-спілкуванні використовують графічні зображення, які символізують емоції – емотикони (*Emoticons*: утворено від лексем *emotion* „емоції” + *icon* „іконка”) та схематичні зображення людського обличчя – смайлики або емограми (*Smileys*). Емограма є способом запису емоцій під час спілкування через інтернет за допомогою ASCII-символів. Наведемо приклади деяких найбільш розповсюджених смайликів та емограм для їх унаочнення:

Смайлики та емограми

Табл. 2

Smilie (Smiley)	Emoticon [12: 79]		
	: -)	Lächeln (= O)	сміятися
	: -(weinen	плакати
	: -@	brüllen	ревіти
	(: -&	verärgert sein	бути розлюченим
	: -X	Kuß	поцілунок
	: -e	enttäuscht sein	розчарування
	\$ -)	Yuppie	юппі
	[: -)	Walkmanträger	людина з плеєром
	{: -)	Toupeeträger	людина, яка носить перуку
	o: -)	Engel	ангел
	(-: :-)	siamesische Zwillinge	сіамські близнюки
	P -)	Pirat	пірат
	8 -)	Brillenträger	людина в окулярах
	+ : -)	Priester	священик
	= : -)	Punker	панк
	8 ^	Huhn	півень
	8 :]	Gorilla	горила
	[8 -]	Frankenstein	Франкенштейн
	* : 8)	Miss Piggy	міс Свиня
	5 : -)	Elvis	Елвіс
	* < : -)	Schneemann	сніговик
	+ - < : -)	Weihnachtsmann	Дід Мороз
	@ > --- > --- > ---	Rose	троянда

Проілюстрований матеріал доводить тезу М. Г. Комлева про те, що чуттєва конотація наявна і у не звукових видах комунікації [5: 115].

Проте створення таких графічних картинок обмежується можливостями клавіатури, і не кожен чат дозволяє використання смайлів та емотиконів. У такому випадку комуніканти зображають емоції вербальними знаками, які виділяються зірочками – астеріксами (Asterisken) [11], наприклад: *grins*, *lach*, *heul*. Вони не тільки виражають емоційність, але й інтонацію тексту, наприклад:

Варіант 1: du bist aber schlau *staun*

Варіант 2: du bist aber schlau *grins*.

Крім того, такі включення в текст можуть передавати стан речей, наприклад, речення: – Lisa war beim Arzt. Sie hat Magenprobleme – можна написати: – lisa war beim arzt *magen* [11].

Н. Дорінг наголошує на існуванні так званого мистецтва ASCII (*ASCII-Kunst: American Standard Code for Information Interchange*), де за допомогою алфавітно-цифрових символів створюються картинки [8: 55]. Велику кількість прикладів можна знайти на сторінці <http://www.chris.com/ASCII/art/html/>. Крім того, авторка наводить приклади ще декількох способів вираження експресії, наприклад: слова-звуки (Soundwörter) – „hmm“, „grumpf“, „argh“, „tststs“, які копіюють звуки, що спіймаються на слух. Вони можуть варіюватись аналогічно смайликам, наприклад: „arrrrrgh“, „hihihihi“, „Oh!!!?????“, а повтори та використання граматичних символів є вираженням інтенсивності емоцій, [8: 55]. Такі повтори Г.Рем кваліфікує явищем ітерації наприклад: *tuuuuuuuuuuuuuuuuus*; *WAAAAAAS*; *Aaaaaahhhhh*; *seeeeeeeeehr*; *wiesoooooo*; *natuuuuüüürrlich*; *Suuuuuuuper* [14: 286]. Явище ітерації спостерігається також у використанні смайликів, наприклад: емотикон :-(має значення „сумний“, для вираження емоції „дуже сумний“ можна вживати емотикон – :-((, а символ :-(((є позначенням смертельного суму.

Ще одним способом вираження емоцій є написання слів або цілих речень з великої літери, що є проявом розлюченості та крику, хоча крик у електронній комунікації вважається неввічливим [8: 56].

Отже, за допомогою семіотичної функції ітерації (повторів графічного компоненту символу), ізольованих вербальних основ та інших вище названих графічних засобів досягається емпфаза (виразність мовлення) та передається інтенція „співрозмовника“.

Щодо соціолектальної зумовленості процесу запозичення та вживання таких мовних знаків ми погоджуємося із тезою М. Романової, яка основну причину вбачає в об'єктивній необхідності певної категорії запозичень: „Молоде покоління багатьох держав сьогодні володіє загальною соціокультурною компетенцією. У мові це знаходить відображення у вигляді „соціокультурних інтернаціоналізмів“, використання яких є „мовним мостом“ між молодіжними групами різних країн“ [6: 107].

Таким чином, можна відзначити, що у комп'ютерній галузі домінують англійські номінації у формі американського варіанту англійської мови, які і стали основою для формування „новомови“ – нової незвичної комунікаційної форми субмови, якою користуються під час дистанційного спілкування через інтернет та яка виникла внаслідок стирання межі між усною та письмовою формами спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Вінарева О. В. Структурний, семантичний і прагматичний аспекти англомовних торгових назв (на матеріалі веб-сайтів сторінок): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К.: КНЛУ, 2005. – 20 с.
- Жабина Е. В. Англо-американське заимствования в лексике современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Барнаул: БГПУ, 2001. – 18 с.
- Зильберг Л. Р. К вопросу об англо-американизации словарного состава современного немецкого языка// Инновационные процессы в обучении иностранному языку (дидактика, перевод, культура). – Тверь: ТГУ, 2002. – С. 35–40.
- Коломієць Н. В. Лінгвістичні особливості організації гіпертексту Інтернет новин (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київ. нац. ун-тет ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2000. – 21 с.
- Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Из-во МГУ, 1969. – 192 с.
- Романова М. С. Социолектальная обусловленность процесса заимствования англо-американизмов в немецкий молодежный жаргон// Лингвокультурологические проблемы изучения национальных концептосфер. Сб. статей межвузовской научной конференции. – Йошкар-Ола: МГПИ. 2003. – С. 106–112.
- Розен Е. В. Как появляются слова?: Немецкая лексика: история и современность. – М.: Из-во МАРТ, 2000. – 156 с.
- Döring N. Sozialpsychologie des Internet: Die Bedeutung des Internet für Kommunikationsprozesse, Identitäten, soziale Beziehungen und Gruppen. – 2., vollst. überarb. u. erweit. Aufl. – Göttingen-Verlag, 2003. – 662 S.
- Duden, Das große Fremdwörterbuch: Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter/ hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. [Bearb.: Dieter Baer. In Zusammenarb. mit Mattias Wernke und weiteren Mitarb. der Dudenredaktion...]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2000. – 1552 S.
- Hoffmann B. Wortschöpfung in der Fachsprache der EDV. – <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/German/wortsch.htm>.
- Lucchesi A. Sprachreise nach PCnien. – http://www.comet-doku.info/verstaendlich_schreiben/sprachreise.shtml?k=infos&b=Alle+Bereiche
- Handler P. E-Mail zwischen Stil und Lifestyle // Kommunikationsform E-Mail/ hrsg. von Ziegler A., Dürscheid C. –Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2002. – S. 143 – 169.
- Niehr T. Hallo Karl-Josef, ich bin der 2.222 Besucher Deiner Homepage // Muttersprache. – Jahrgang 113 (2003). – №2. – S. 146–165.
- Rehm G. Schriftliche Mündlichkeit in der Sprache des World Wide Web// Kommunikationsform E-Mail/ hrsg. von Ziegler Arne, Dürscheid Christa. –Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2002. – S. 263–309.
- Schlobinski P. Anglizismen im Internet/ Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz: Aktueller lexikalischer Wandel/ hrsg. von Gerhars Stickel. – Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 2001. –S. 239–258.
- Sebastian L. Das neue Trendwörter Lexikon: Das Buch der neuen Wörter. – München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1998. – 192 S.

17. Storrer A. Getippte Sprache oder dialogische Sprache// Sprache im Alltag: Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik/ hrsg. von Andrea Lehr. – Berlin: de Gruyter, 2001. – S. 439–466.
18. Schütte D. Homepage in World Wide Web: eine interlinguale Untersuchung zur Textualität in einem globalen Medium. – Frankfurt a. Main: Peter Lang Verlag. – 380 S.
19. Weste A. Wahl und Funktion von E-Mail Adressen // Muttersprache. – Jahrgang 113 (2003). – №4. – S. 307–320.
20. Wirth U. Chatten online// Von „hdl“ bis „cul8r“: Sprache und Kommunikation in den Neuen Medien. Thema Deutsch. Band 7./hrsg. Schlobinski P. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag, 2006. – S. 118–133.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Міщенко Алла – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
 Наукові інтереси: прикладна лінгвістика.

БАЛАКЛІЯ – БАЛАКЛІЙКА: ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІБНЕННЯ ТА НАПРЯМКИ НАЗВОТВОРЕННЯ

Євген ТКАЧЕНКО (Слов'янськ, Україна)

У статті розкрито семантику тюркської лексеми балак- / булак-, досліджено особливості взаємодії гідроніма Балакля / Балакляйка та назв суміжних населених пунктів із топоосновою Балак-, проаналізовано основні структурні типи гідронімів та ойконімів, що стали результатом топонімічної метонімії, та охарактеризовано напрямки назвотворення із вихідними гідронімічними лексемами.

*The paper deals with the semantics of the Turkic lexeme **balak / bulak** and investigates peculiarities of the interrelation of the hydronym **Balakliya / Balakliyka** with other placenames having the toponym **Balak**. The paper also provides an analysis of the main structural types of hydronyms and oikonyms which have appeared as a result of toponymic metonymy; it characterizes the trends of the formation of proper names with hydronymic lexemes.*

Територія сучасної Харківщини є привабливою з огляду на те, що значну частину її географічного поля становлять річкові об'єкти, позначені тюркськими лексемами. Тюркський субстрат знайшов свій відбиток у назвах лінійних водних об'єктів, як правило, невеликих та середніх за довжиною і незначних за повноводністю. Інколи ці водотоки утворюють власні річкові басейни, або окремі “жмутки” річок, із головним та прилеглими руслами. Тому, виходячи із такої екстралінгвальної особливості, етимологічно близькими є і їх назви. Безпосередня географічна локалізація об'єктів сприяла тому, що топонімічні лексеми, індивідуалізуючи суміжні географічні одиниці, починають взаємовпливати і в подальшому зазнають морфологічної перебудови. З іншого боку, такі гідроніми від часу появи на берегах співвідносних річок ряду населених пунктів починають передавати свої назви цим поселенням. Появляється цілий “вінок” топонімів, різних за структурою та семантикою, з індивідуальними твірними лексемами. Це явище взаємодії гідронімів та ойконімів, або топонімічна метонімія, багаторазово аналізувалося у працях Є. С. Отіна [5; 6; 7], частково зверталася до нього Л. Т. Масенко [2], фрагментарно описувалося воно у роботах Є. М. Черняхівської [10; 11].

Обрання об'єктом нашого дослідження топоніма Балакля та його похідних зумовлене необхідністю прослідкувати особливості взаємодії топонімів різних класів, виявити структурні типи вихідних і похідних лексем, з'ясувати способи топонімотворення із вихідною лексемою балак- / булак-.

Існуючі етимології гідроніма Балакля характеризуються різним тлумаченням. Одне з них спирається на гідронімно-господарську основу (тур. *балик* – ‘риба, рибний’ [9: 56]). Згідно з цим поясненням афелатив *балик* (*болік*) належить до т. зв. середньотюркського шару (його становлять назви від тюркських проникнень XIV – XVI ст., пов'язані з початком цивілізованого способу життя кочових племен). Тюркські мови мають у своєму лексичному складі також слова *булак*, *булаг*, *булах*, що означає ‘джерело, криниця’ [3: 47; 8: 1837], відома також і лексема *vulaq* – ‘джерело, канал, арик’ [1: 121]. Крім того, назви з основою *булак* виводяться, як ‘джерело з каламутною водою’, а *булакли* – ‘багатий на джерела’ [8: 1837]. Тут високопродуктивний топонімічний формант тюркського походження *-ly / -li* має відносне значення (пор.: *балакли* – ‘рибний, багатий на рибу’ [9: 57]). Схожі за звучанням географічні назви зустрічаються в «Книге Большому Чертежу» (р. *Булуклея* [КБЧ: 67], *Булуклейська* заплава [КБЧ: 72]) та «Списке рек Донского бассейна» П. Маштакова (р. *Баликлейка* [Машт.-Дон.: 49]).

Процес розподібнення назв суміжних географічних об'єктів іноді має складний характер, особливо за участі кількох споріднених гідронімів. У топонімії басейну річки *Балаклії* такими назвами природних реалем лінійного характеру є первинні утворення *Крайня Балаклія* [ПКРИ-Слб. Укр. губ.: 61], *Середня Балаклія* [КСУГ-РА] та *Суха Балаклія* [АХН]. Зазначені вище гідроніми мали історичні варіанти, що впливали на творення та подальшу граматичну перебудову назв поселень, територіально близьких до відповідних водотоків. Так, річка *Крайня Балаклія* мала такі відповідники, як суфіксальні гідронімні словосполучення *Крайня Балаклійка* [АСУГ-ПЗМУ; ИСОХЕ-4: 261], *Мала Балаклійка* [КБЧ: 72] і *Крива Балаклійка* [КХГ] та однолексемний *Балаклійка* [Кордт-КХН; ТОХН], а також аугментативні форми *Чугуївська Балаклія* [КСП: ХС-9] і *Балаклія* [АХН]. Варто зазначити, що в «Атласе Харьковского Наместничества 1787 года» всі три гідроніми мають аугментативний характер, що свідчить про відсутність розподібнювальних процесів із контактними назвами поселень, тоді як в «Списках рек Донского бассейна» іменникові компоненти всіх трьох назв річок мають суфіксальне оформлення, тобто належать до демінутивних, а, отже, до вторинних.

Опираючись на джерела, можна констатувати, що річка *Середня Балаклія* є головною водною артерією по відношенню до її лівої притоки *Балаклійки* [ГКХН], яка на сучасних топографічних картах відсутня. Гідронім *Суха Балаклійка* [КСУГ-РА; ТОХН; ОХН: 27, 116], виходячи із його структури, є похідним утворенням (відомий більш ранній гідронім *Суха Балаклія* [КСУГ-РА; ГКХН; Кордт-КХН]). Повна еліпсизація якісного прикметника *сухий* зустрічається в небагатьох випадках (див.: річка *Балаклія* [КСП: ХС-9; АСУГ-ПЗМУ]). Однолексемний гідронім зафіксований і в «Книге Большому Чертежу»: „А от речки Гнилицы да от Бурлука, по правой стороне Изюмской дороги речка Булукля пала в Донец” [КБЧ: 67]. Інколи назва річки наповнена іншою семантикою на рівні гідронімного означення, як-от *Волоська Балаклійка* [Р. ПГОНО: 254; ТКХО].

На карті Куп'янського повіту, що в «Атласе Слободской Украинской Губернии», зустрічається назва села *Волоська Балаклійка*, розташованого саме на річці *Сухій Балаклійці* [Хр Куп, АСУГ-ПКупУ]. Можливо, що саме прикметникова частина ойконіма відіграла певну роль у суплетивній заміні первинного топонімного означення *сухий* на *волоський*: гідронім *Суха Балаклія* / *Суха Балаклійка* → ойконім *Волоська Балаклійка* → гідронім *Волоська Балаклійка* [ТКХО]. Цікавим є те, що ранні джерела не фіксують двослівну назву поселення із безсуфіксним головним компонентом. На місці сучасної *Волоської Балаклійки* була відома схожа ойконімна структура ще в другій пол. XVIII ст. (пор.: с. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, АСУГ-ПКупУ]). Таку ж демінутивну назву ми зустрічаємо і в документальній літературі XIX ст. (див.: с. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, ИСОХЕ-5: 217], сл. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, ХГ СНМ: 109], пос. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, ПКХГ: 182]) та першої пол. XX ст. (сл. *Волоська Балаклійка* [Хр Рк, СЗПКО: 44]). І тільки в післявоєнний період на картах та в списках поселень з'являється у складі ойконімного словосполучення аугментативний іменник, який існує і дотепер (с. *Волоська Балаклія* [Хр Швч, АТП-46, 616; ХО. АТП-80, 73]). Якщо звернути увагу на форму вихідних тополексем, що слугували для творення *Волоської Балаклії* / *Волоської Балаклійки*, то теж маємо різні їх вияви. Так, у XVIII ст. ніде не зустрічається гідронім із означенням *волоська*. В одному джерелі знаходимо річку *Суха Балаклійка*, на берегах якої розташований співвідносний географічний об'єкт – село *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, АСУГ-ПКупУ]. Для назви поселення *Волоська Балаклійка* в основних джерелах XIX ст. наявний її омонімічний відповідник – гідронім *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, ИСОХЕ-5: 217]. Деякі документальні матеріали фіксують словотвірний варіант цієї назви – сл. *Волоськобалаклійка* [Хр Куп, ПКХГ: 129; Хр Рк, ПИПН: 45]. В «Очерках из истории колонизации степной окраины Московского государства» є уточнююче ойконімне означення із зміненою формою – сл. *Волосна Балаклійка* [Хр Куп, ОИКСОМГ: 553]. Інколи замість повної гідронімної форми вживалася її скорочена, що було типовим явищем для цього історичного періоду (р. *Балаклійка* → сл. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, ХГ СНМ: 109], сільце *Волоська Балаклійка* [Там же]). Така ж ситуація характерна і для початку XX ст., де в одному із списків знаходимо слободу *Волоську Балаклійку* [Хр Рк, СЗПКО: 44]. Починаючи з 40-х років

XX ст. наявна морфологічна зміна ойконімної лексеми, яка почала розподібноватися з омонімічним гідронімом. Це вже був останній етап контактної взаємодії, що рухався у напрямку $\Gamma \rightarrow \mathbf{O}_1$ (демінітив) $\rightarrow \mathbf{O}_2$ (аугментатив).

Інші джерела подають назву поселення, яке має географічну прив'язку саме до річки з однойменною назвою, точно повторюючи її структуру: р. *Волоська Балаклійка* \rightarrow сл. *Волоська Балаклійка* [Хр Рк, СЗПКО, 44], с. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, Р. ПГОНО: 256], пос. *Волоська Балаклійка* [Хр Куп, ПКХГ: 182] та ін.

Є свідчення, що назва річки *Волоська Балаклійка* вживалася без гідронімного означення – як *Балаклія* [АСУГ-ПЗМУ; КСП; ХС-9], так само і гідронімний об'єкт *Крайня Балаклійка* мав скорочений варіант назви у вигляді *Балаклійки* [КСУГ-РА; Р. ПГОНО: 254; ТОХН; Кордт-КХН]. З окремих першоджерел відомо, що річка *Волоська Балаклійка* впадає в Сіверський Донець з лівого боку [див.: ОХН: 128], а *Крайня Балаклійка* є лівою притокою річки *Середньої Балаклії* [див.: ОХН: 27] (пор.: „сл. Волосская Балаклея – при р. Балаклеяке” [Хр Куп, ХГ СНМ: 109] або „...при р. Балаклеяке лежат людные села: Лагери..., Вербовка..., Пришиб..., Петровское...” [Хр Зм, Р. ПГОНО: 254], а також інше першоджерело, де „с. Пришиб – на левому берегу речки Крайней Балаклеяки” [Хр Зм, ИСОХЕ-4: 261]).

Річковий об'єкт *Крайня Балаклійка* із розташуванням на його берегах поселень, що мають відповідні назви, зазначений на сучасних топографічних картах Харківської області. Помилкою в окремих списках є заміна назви річки *Крайньої Балаклійки* ім'ям *Середня Балаклійка* [Хр Зм, ХГ СНМ: 83], а назви річки *Середня Балаклійка* гідронімом *Балаклійка* [Там же: 81]. Деякі картографічні джерела подають замість суфіксальної назви *Балаклійки* її безсуфіксну форму *Балаклія* [КСУГ-РА; Кордт-КХН; ГКХН], хоча в більшості випадків зустрічається абсолютна відповідність назви географічного об'єкта його розташуванню між двома іншими водотоками – р. *Середня Балаклія* [КСП: ХС-9; ТОХН; АСУГ-ПЗМУ], або р. *Середня Балаклійка* [ИСОХЕ-4: 117].

Згідно з географічною прив'язкою основним руслом усіх *Балаклій* є *Середня Балаклія* / *Середня Балаклійка*, хоча в «Списке рек Донского бассейна» усі три річки є притоками головної – *Баликлеяки* (див.: пр. р. *Крайня Баликлеяка*, л. р. *Середня Баликлеяка*, л. р. *Вольська Баликлеяка* [Машт.-Дон: 49]. Так, в «Историко-статистическом описании Харьковской епархии» (Отд. 4) говориться: „Балаклея – при р. Средней Балаклеяке...” [ИСОХЕ-4: 117], а в «Харьковской календаре за 1886 год». зазначено, що „слобода Балаклея – при речке Балаклеяке” [ХК-1886: 252]. Те, що річка *Середня Балаклія* є головною водною артерією, можемо судити також із опису А. М. Щекатова у його географічному словнику: „...Балаклея Средня ...вливается с левой стороны в реку Северной Донец” [Щекатов, 1, 324]. Отже, ця річка забирає води своїх лівої і правої приток і разом зі своїми водами спрямовує їх у найбільшу річку східної України – Сіверський Донець. Друга група першоджерел засвідчує, що основний (первинний) ойконім у цій системі *Балаклій* розташований на іншій річці – *Сухій Балаклії* [Хр Із, АХН; ГКХН]. Протягом усього часу свого існування назва поселення *Балаклія* була майже незмінною. Тільки в словнику А. М. Щекатова зустрічаємо варіанти ойконіма у вигляді сл. *Балаклаїв* (*Балаклій*) [Хр Із, Щекатов: 1, 324] та в «Старовинній карті України», складеною ще в середині XVII ст., є назва, записана латиницею у вигляді sl. *Balaklai* [СКУ]. Третя група дає можливість зробити висновок про локалізацію найдавнішого поселення *Балаклії* на річці *Балаклійці* [Хр Зм, Р. ПГОНО: 254; ХГ СНМ: 83], або *Балаклії* [Хр Зм, АСУГ-ПЗМУ; ГКХГ-ГАРИ].

Гідронім *Середня Балаклія* [КСУГ-РА; ГКХН] був твірним для назви села *Балаклійка Середня* [Хр Із, ОХН: 166]. На основі первинного ойконіма ($\Gamma \rightarrow \mathbf{O}$) продовжував тривати процес топонімної номінації, що відобразився у суфіксальній ойконімній моделі $\mathbf{O} \rightarrow \mathbf{O}_1$: с. *Балаклійка Середня* \rightarrow с. *Середньобалаклійське* [Хр Із, ОХН: 166] (варіант назви хутора *Сродно-Балаклійськ* [Хр Із, ПКРИ-Слб. Укр. губ.: 61]). Подібна ситуація спостерігається із твірним гідронімом *Суха Балаклійка*, який продукував назву с. *Сухобалаклійське* [Хр Із, ОХН: 166].

Сучасний ойконім *Волоська Балаклія* [Хр Швч, АТП-46: 616], крім уже згаданої демінутивної фіксації *Волоська Балаклійка* [Хр Із, ПКРИ-Слб. Укр. губ.: 61], за своїми

структурними ознаками наближається до назви з двома топоосновами (*Волосько-Балаклійка* [Хр Куп, СВСХГ: 32]). Її поява в ойконімному словотвірному ланцюгу зумовлена асимілятивним впливом ойконімних лексем, що мають найбільшу частоту вживання на досліджуваній території. Але структурні зміни стосуються не тільки основного слова у топонімному словосполученні. Документальні матеріали фіксують також зміни описового означення на рівні ойконімного словосполучення. Так, замість *Волоської Балаклійки* в списках XIX ст. зустрічається варіант із асемантизованим етнонімом (див.: *Волосна Балаклійка* [ОИКСОМГ: 553]) або складена назва із обома прикметниковими частинами (с. *Волоська Балаклійська* [Хр Куп, ГКХГ-ГАРИ]). На «Малі шляхів України першої половини XIX ст.» вона існує у вигляді видозміненої *Волособалаклійки* [Хр Куп, МШУ-ХІХ ст.].

Суфіксальні однослівні утворення зустрічаються по всій довжині цих річок. Так, ряд хуторів із назвою *Балаклійський* ми бачимо на берегах водотоків *Крайня Балаклійка* [Хр Зм, АСУГ-ПЗМУ], *Балаклійка* [Хр Зм, АСУГ], *Балаклія* [Хр Зм, АСУГ] та *Середня Балаклія* [Хр Зм, АСУГ-ПЗМУ]. Прикметникова назва невеликих за розмірами типів поселення у формі жіночого роду зафіксована уздовж річки із найменуванням *Балаклійка* [Хр Зм, ГКХГ-ГАРИ]. Демінутивна форма ойконіма *Балаклійка* відома у ряді випадків як: а) вторинна назва від твірного гідроніма *Балаклійка* [Хр Із, Кордт-КХН]; б) як похідна від назви річки *Балаклія* [Хр Із, АХН; Хр Зм, АСУГ]; в) як похідна назва від гідроніма *Волоська Балаклійка* [Хр Швч, ІМСУ ХО: 939]; г) як секундарне утворення від назви річки *Суха Балаклійка* [Хр Куп, ИСОХЕ-5: 217].

Отже, в аналізованому топонімному просторі простежується тенденція до групування географічних назв у гідронімо-ойконімні ланцюги та бачення їх у вигляді окремих компонентів однієї системи або ж складових частин окремої номінаційної ситуації, де при наявності в такому середовищі топонімних одиниць на їх основі створюється ціла група зв'язаних між собою словотвірних моделей, а також простежується стійкий семантичний зв'язок між усіма географічними назвами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Древнепоркский словарь / Авт.-сост. Т. А. Буровкова и др. – Л.: Наука, 1969. – 676 с.
2. Масенко Л. Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії: На матеріалі басейну Південного Бугу // Мовознавство. – 1972. – Вип. 1. – С. 32-37.
3. Мурзаевы Э. и М. Словарь местных географических терминов. – М.: Географгиз, 1959. – 303 с.
4. Отин Е. С. Рязск или Рязск? // Русская речь. – 1996. – № 2. – С. 84-91.
5. Отин Е. С. Структурно-семантические отношения в топонимических парах: гидроним-аугментатив и гидроним-деминутив // Русское языкознание: Республиканский межведомственный сборник. – К.: Изд-во КГУ, 1989. – С. 124-129.
6. Отин Е. С. Топонимическая метонимия: Вид связи "гидроним – ойконим" // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: МФГО СССР, 1980. – С. 106-121.
7. Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий: В 4-х т., 8-и кн. – М.: Изд-во вост. лит-ры, 1963. – Т. 4. – Ч. 2. – 1117-2230 ствп.
8. Татарско-русский словарь / Сост. разделов: К. С. Абдразаков, Г. С. Амиров, А. Ш. Асадумлин и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 864 с.
9. Черняхивская Е. М. Взаимоотношения между названиями населённых мест и гидронимами // Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1964 год. – Львов, 1965 а. – С. 82-84.
10. Черняхівська Є. М. Питання гідронімо-топонімічної метонімії // 3 Українська Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція: Тези. – К.: Наук. думка, 1965 б. – С. 91-95.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- а) Джерела
- АСУГ — Атлас Слободской украинской губернии, сочинён по разделений оной вновь на десять уездов в 1802 году.
- АТП-46 — Українська РСР: Адмін.-терит. устрій на 1 вересня 1946 року. – К.: Укр. вид-во політ. літ-ри, 1947. – Вид. 1. – 1064 с.
- АХН — Атлас Харьковского Наместничества 1787 г. с топографическим описанием. Посвящается Археологическому Съезду: Издание Харьк. Губ. Стат. Комитета под ред. В. В. Иванова. – Харьков, 1902.
- ГКХГ-ГАРИ — Генеральная карта Харьковской губернии (карта № 23) // Географический атлас Российской империи, Царства Польского и Великого княжества Финляндского, расположенный по губерниям на 2-х языках с означением почтовых и больших проезжих дорог, 1897 г.
- ГКХН — Губернская карта Харьковского наместничества с показанием лучших селений 1787 года.
- ИСОХЕ-4 — Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Уезды Змиевский и Волчанский. – Харьков: В Университетской Типографии, 1857. – Отд. 4. – 336 с.
- ИСОХЕ-5 — Историко-статистическое описание Харьковской епархии: Изюмский, Купянский и Старобельский уезды. Купянский и Старобельский округа военного поселения. – Харьков: В Университетской Типографии, 1858. – Отд. 5. – 461 с.
- ІМСУ ХО — Харківська область // Історія міст і сіл УРСР: В 26-и т. – К.: УРЕ АН УРСР, 1967. – 1002 с.
- КБЧ — Книга Большому чертежу / Под ред. К. Н. Сербиной. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 228 с.

- Кордт-КХН — В. Кордт Матеріали до історії картографії України. Ч. 1. — К.: ВУАН, 1931. — XXXIX с., 41 к. (карта Харківського намісництва, с. 38).
- КСР: ХС-9 — Карта Слободских полков на 1764 год // Харьковский сборник: Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1895 г. / Под ред. В. В. Иванова. — Харьков: Типография губернского правления, 1895. — Вып. 9. — 494 с.
- КСУГ-РА — Карта Слободской Украинской Губернии (карта № 36) // Российский атлас из 43 карт состоящий и на 41 губернию Империи разделяющий: Издан при Географическом департаменте, 1800 г.
- КХГ — Карта Харьковской губернии (без вихідних даних). — М в англ. Дюйме — 20 верст.
- Машт.-Дон. — Маштаков П. Л. Список рек Донского бассейна. — Л.: Издание Государственного Гидрологического института, 1934. — 93 с.
- МШУ-ХІХ ст. — Мапа шляхів України першої половини ХІХ ст. — Одеса, 1928.
- ОЙКСОМГ — Багалеї Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. — М.: В Университетской типографии, 1887. — 614 с.
- ОХН — Описи Харківського намісництва кінця ХVІІІ ст. — К.: Наук. думка, 1991. — 224 с.
- ПИПН — Предварительные итоги переписи населения 1926 года по Купянскому округу. — Купянск: Тип. «Советская печать», 1927. — 55 с.
- ПКРИ — Подробная карта Российской империи и близ лежащих заграничных владений. Сочинена, гравирована и печатана при... депо карт, СПб, (б. г.), 129 карт.
- ПКХГ — Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 год / Сост. Я. Голяховский. — Харьков: В Университетской Типографии, 1865. — 385 с.
- Р. ПГОНО — Россия. Полное географическое описание нашего Отечества: Настольная и дорожная книга для русских людей / Под ред. В. П. Семенова. — СПб.: Издание А. Ф. Девриена, 1903. — Т. 7: Малороссия. — 517 с.
- СВСХГ — Список волостей и селений Харьковской губернии. — Харьков: Издание Харьковской губернской земской управы, 1909. — 56 с.
- СЗПКО — Список заселенных пунктов Куп'янської округи 1925 року. — Куп'янськ: Друк. «Червоний друк», 1926. — 57 с.
- СКУ — Старовинна карта України, 1669 р.
- ТКХО — Харьковская область: Топографическая карта. — К.: ВКФ ТСВС Украины, 1997. — М 1:200 000.
- ТОХН — Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением о бывшей в сей стране с древних времен переменах..., 1788. — Харьков: Тип. Губернского правления, 1880. — 80 с.
- ХГ СНМ — Списки населённых мест Российской империи. Т. XLVI. Харьковская губерния: Список населённых мест по сведениям 1864 года. — СПб.: Издан ЦСК МВД, 1869. — 210 с.
- ХК-1886 — Харьковский календарь на 1886 год. — Х.: Типография губернского правления, 1885. — 496 с.
- ХО. АТП-80 — Харківська область: Адмін.-терит. поділ: Довідник. — Харків: Прапор, 1980. — 4-е вид. — 154 с.
- Щекатов — Щекатов А. М. Словарь географический Российского государства, сочинённый в настоящем онаго виде. — М.: В университетской типографии у Любиа, Гариа и Попова, 1801. — Ч. 1 (А-Г). — 1300 ствб.
- б) Губерній / області, повіти / райони
Хр — Харківська; Зм — Зміївський, Із — Ізюмський, Куп — Куп'янський, Рк — Раківський, Швч — Шевченківський.
в) Інші скорочення
Г — гідронім, КИЗУ — Карта Изюмского уезда, О — ойконім, ПЗМУ — план Змиевского уезда, ПКупУ — План Купянского уезда; пос. — поселення, р. — річка, сл. — слобода, Слб. Укр. губ. — Слобідська Українська губернія, с. — село.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євген Ткаченко — старший викладач кафедри української мови та літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: ономастика (топоніміка).

ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ ОЙКОНІМІВ ІМЕННИКОВОГО ТИПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Лілія ДАШИНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено основні проблеми морфологічної парадигматики ойконімів в українській літературній мові. Розглянуто особливості системи словозміни та труднощі при відмінюванні назв населених пунктів.

The article considers major problems of morphological paradigmatics of oykonyms in Ukrainian literary language. The author dwells on the peculiarities of word changing system and difficulties of oykonyms conjugation.

Морфологічна парадигматика ойконімів належить до актуальних питань сучасного мовознавства.

Особливості відмінювання назв населених пунктів досліджували Ю. Азарх, О. Безпояско, І. Вихованець, В. Горпинич, А. Залізник, С. Ковтюх, І. Матвіяс, О. Суперанська та інші.

У сучасній лінгвістиці питання словозміни ойконімів, зокрема виділення парадигматичних класів, залишається до кінця не розв'язаним. Крім того, не з'ясовано є низка проблем, пов'язаних з іменниковими категоріями в галузі відмінювання ойконімів.

Мета публікації — з'ясувати основні проблеми морфологічної парадигматики назв населених пунктів у сучасній українській літературній мові. Реалізація мети передбачає

розв'язання таких завдань: 1) виявити труднощі при відмінюванні ойконімів іменникового типу; 2) розглянути проблемні питання в галузі словозміни назв населених пунктів: виокремлення повної чи неповної парадигми; вибір закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** в Р. в. однини ойконімів чоловічого роду II відміни; розподіл досліджуваних топонімів на **-р** між твердою, м'якою, мішаною групами відмінювання; уживання нульового закінчення чи **-ів** у Р. в. назв населених пунктів *pluralia tantum*.

Грамотичні особливості ойконімів полягають у тому, що ці іменники найчастіше не змінюються за числами, тобто вживаються тільки в однині або тільки в множині. В. Горпинич звертає увагу на те, що „у деяких синтаксичних позиціях власні назви можуть змінюватися за числами... Якщо за числами змінюються... назви географічних об'єктів, то іменник вказує не на множинну кількість власних назв (назва одна), а на множину об'єктів, які мають спільну назву: ...двадцять Іванівок” [6: 42]. Відповідно, 1) до групи *singularia tantum* належать: *Квасовиця* – Волинська обл., *Сулак* – Крим, *Просвянка* – Харківська обл., *Зібин* – Житомирська обл., *Важне* – Одеська обл. та ін.; 2) назви *pluralia tantum*: *Чобіткі* – Черкаська обл., *Кілочки* – Полтавська обл., *Гробиці* – Тернопільська обл., *Мітківці* – Хмельницька обл., *Босвичі* – Львівська обл. та ін.; 3) повною числовою парадигмою марковані ойконіми, що позначають кілька назв населених пунктів: *Млинок* – *Млинкі* – Житомирська, Київська, Кіровоградська, Ровенська, Чернігівська обл.; *Котів* – *Котови* – Волинська, Ровенська, Тернопільська, Чернігівська обл.; *Гречанівка* – *Гречанівки* – Київська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська обл.; *Вільхівчик* – *Вільхівчики* – Закарпатська, Тернопільська, Черкаська обл. та ін. (ІСОУ: 27, 58, 86, 118, 146, 147, 162, 163, 174, 182, 184, 185, 189, 208, 215).

На думку О. Безпояско, „актуалізація числової функції передбачає обов'язкове введення в контекст своєрідних кванторів-фіксаторів відповідного числового значення, ними можуть бути закінчення іменників, морфолого-синтаксичні засоби реалізації множинності, узгоджені з іменником, залежні від останнього означення і дієслова або його синтаксичні замітники у ролі присудка. При цьому актуалізація числової ознаки множинності вносить у семантику власної назви конотативний відтінок, називаючи конкретні населені пункти в ряду подібних їм” [1: 157–158]. Наприклад: Тому, вживаючи арифметичні підрахунки М. Рячука, можна говорити про “вісім Донецьків” і “чотири Львова” з подальшою екстраполяцією цих арифметичних викладок на всю Україну, де цифри зростатимуть у геометричній прогресії (Н. Черниш).

Отже, якщо в межах материкової України засвідчена тільки одна назва населеного пункту, то її варто відносити або до категорії іменників *singularia tantum*, або *pluralia tantum*. Якщо кілька назв, то ми кваліфікуватимемо такі ойконіми як іменники з повною числовою парадигмою.

У сучасному мовознавстві проблемним залишається питання про вживання флексій **-а (-я)** та **-у (-ю)** в Р. в. однини назв населених пунктів чоловічого роду, які відмінюються за зразком іменників II відміни. Згідно з “Українським правописом” (2007) ойконіми найчастіше мають закінчення **-а (-я)**, але **-у (-ю)** вживається в складених назвах, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в Р. в. закінчення **-у** [10: 83–86].

Проте не всі вчені материкової України та діаспори підтримують кодифікацію такої норми. Частина мовознавців висловлює пропозицію переглянути правило стосовно вживання тільки закінчення **-а (-я)** в Р. в. однини однослівних ойконімів чоловічого роду II відміни, яке зафіксоване в чинному правописі.

Зокрема, у процесі обговорення чергової редакції українського правопису А. Бурячок пропонує інакше сформулювати це правило: закінчення **-а (-я)** в Р. в. однини іменників чоловічого роду II відміни використовувати в назвах „населених пунктів та річок із суфіксами присвійності: **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин (-їн)**, а також із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі: *Голосієва, Києва, Колгуєва, Львова, Пирятина, Пскова, Святошина, Харкова*” [2: 17].

А. Горняткевич зауважує, що діаспора в основному дотримується засад правопису 1928 року, бо його правила „віддзеркалюють справжнє обличчя української мови”. Цей

орфографічний кодекс був заборонений, а всі наступні, починаючи з 1933 року до часів незалежності, позначені штучним спрощенням деяких правил під впливом російської мови.

Мовознавці діаспори не підтримують формулювання правил щодо вживання флексії **-а (-я)** в Р. в. однини всіх іменників чоловічого роду II відміни, „що означають назви місцевостей”, опублікованих в четвертій редакції правопису. Тому А. Горняткевич пропонує таке формулювання:

„1) неслов'янські топоніми завжди мають флексію **-у / -ю**: *Берлін, -у; Ванкувер, -у; Версаль, -ю; Вінніпег, -у; Дамаск, -у*; 2) в українських та інших слов'янських топонімах пишеться флексія **-у / -ю**: *Ужгород, -у; Новгород, -у; Бургас, -у; Београд, -у; Загреб, -у; Марибор, -у*; 3) флексія **-а (-я)** вживається в українських та інших слов'янських назвах, тільки якщо: а) основа закінчується суфіксом **-ів / -їв (-ов / -ев / -єв)**: *Київ, Києва; Харків, Харкова*; б) основа має закінчення **-ськ / -цьк**: *Луганськ, -а; Луцьк, -а; Гданськ, -а; Полоцьк, -а*; в) основа закінчується суфіксом **-ук / -ок**: *Кременчук, -а; Городок, -а*; г) основа закінчується м'яким **-ль**: *Тернопіль, Тернополя; Севастополь, -я; Путивль, -я*; г) топоніми походять від славного імени: *Борислав, -а; Володимир, -а; Вроцлав, -а*” [4: 30].

Ю. Шевельов порівнює правопис 1928 року та наступні видання. Автор пише про невиправдану „раціоналізацію правил” в українській мові: „Чи не найкращим прикладом абсолютного спрощення може бути регулювання закінчення родового відмінка в іменах населених пунктів чоловічого роду. Тут у живій мові конкурують закінчення **-а й -у**. Друге закінчення відкинено без застережень і винятків на користь першого. Приміром у назві *Рим* сучасний фактичний розмовний стандарт вимагає **-у**” [11:5]. Далі автор наводить приклади з формою *Риму* з творів І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, зазначаючи, що в правописах 1928 та 1934 років уникали будь-яких правил стосовно окресленої проблеми, пропонуючи досить довгі списки прикладів. У радянських редакціях орфографічного кодексу після 1928 року застосована умисна „сліпота на факти мови”, використана „новіша стратегія” штучних правил. На думку Ю. Шевельова, „насторожує те, що в випадках такого типу правила упорядників приймаються за первісне, а факти мови за вторинне. Таке штучне „спрощення”, заходячи в суперечність із фактами мови, нерідко приводить до витворення довільних правил і часом до небажаних ускладнень” [11: 5–6].

І. Вихованець уважає, що паралельне вживання закінчень **-а (-я)** або **-у (-ю)** в іншомовних ойконімах на зразок *Берлін, Лондон, Мюнхен* не спотворює типового образу української мови [3: 109].

Налічено близько дев'ятисот складених назв населених пунктів чоловічого роду II відміни, що в Р. в. однини мають флексію **-у**: *Кам'яний Брід – Кам'яного Броду* (чергування /і/ – /о/, /р/ – /р'/), *Веселий Стів – Веселого Стіву*, *Солоний Яр – Солоного Яру*, *Кам'яний Майдан – Кам'яного Майдану* (ВТС: 1663, 1674, 1702).

За даними „Великого тлумачного словника сучасної української мови” (2005), близько трьох з половиною тисяч назв населених пунктів чоловічого роду II відміни в Р. в. однини мають закінчення **-а (-я)**: *Бітень – Бітня* (чергування /е/ з нульовою фонемою), *Збуж – Збужа*, *Малин – Малина*, *Новостів – Новостава*, *Ожовіверх – Ожовіверха*, *Собіч – Собіча* (ВТС: 1658, 1672, 1684, 1690, 1701).

Ойконіми на **-ів (-їв), -ов, -єв (-єв), -ин (-ін)**, яких більше тисячі на території України, відмінюються в сучасній українській мові як іменники, у Р. в. однини фіксується флексія **-а (-я)**: *Клітин – Клітина*, *Маринин – Маринина*, *Іллін – Ілліна* (переміщення наголосу з основи на закінчення); *Андрусів – Андрусієва* (чергування /і/ – /е/); *Вовків – Вовкова*, *Глушків – Глушкова*, *Ісаків – Ісакова* (чергування /і/ – /о/) (ВТС: 1660, 1656, 1664, 1674, 1676, 1684, 1705).

С. Ковтюх уважає, що „сучасна іменникова парадигма ойконімів чоловічого роду на **-ів (-ов, -єв), -ин (-ін)** фактично є словозмінною парадигмою давніх нечленних прикметників, тому ці назви вживаються виключно із флексією **-а (-я)** в Р. в. однини” [8: 89–92].

Назв населених пунктів на **-єнк-о** – близько п'ятдесяти. У Р. в. однини вони мають закінчення **-а**, як і антропоніми, від яких походять: *Кіщєнко – Кіщєнка*, *Тимошєнко – Тимошєнка*, *Захарчєнко – Захарчєнка*, *Шуфрєчєнко – Шуфрєчєнка*, *Воронєнко – Воронєнка* (ВТС: 1664, 1672, 1675, 1705, 1711).

На вибір флексії **-а (-я)** в Р. в. однини ойконімів II відміни чоловічого роду можуть впливати й інші словотворчі суфікси, зокрема **-ець, -ськ (-зьк, -цьк), -ок, -ик, -ник, -ак, -ук, -очок**. В українській мові засвідчено більше шестисот назв населених пунктів з указаними формантами: *Нівецьк – Нівецька, Рибинськ – Рибинська, Климець – Климиця* (чергування /e/ з нульовою фонемою, переміщення наголосу з основи на закінчення), *Замочок – Замочка* (чергування /o/ з нульовою фонемою), *Ужок – Ужка* (чергування /o/ з нульовою фонемою, переміщення наголосу з основи на закінчення); *Скочак – Скочакá, Темрюк – Темрюка* (переміщення наголосу з основи на закінчення) (ВТС: 1672, 1676, 1688, 1697, 1701, 1705, 1706).

С. Ковтюх зазначає, що „деякі апелютиви, ставши назвами населених пунктів, підпадають під вплив більшості ойконімів чоловічого роду, для яких характерне закінчення **-а**: *Барвінка*, пор. *барвінку*; *Вокзала*, пор. *вокзалу*”. Дослідниця наводить приклади вживання то флексії **-а**, то **-у** в Р. в. однини тієї ж назви населеного пункту: *жителів Кам'яного Броду – популярні в жителів Кам'яного Брода* (Газ. „Молодь України”), *виїхала до Кривого Рогу* (Газ. „Новгородківські вісті”) – *металісти Кривого Рога, Красного Кута – Веселого Куту, Виноградного Саду – Сада, Пришиба – Пришибу, Приюту – Приюта*. С. Ковтюх випадки подібного вживання пояснює тим, що на вибір флексії, з одного боку, впливає традиція словозміни апелютивів, а з іншого – система словозміни більшості ойконімів [8: 89–92].

У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” засвідчено приклади вживання **-у (-ю)** в Р. в. однини однослівних ойконімів: *Ви́р – Ви́ру, Вокза́л – Вокза́лу, Га́рт – Га́рту, Залима́н – Залима́ну, Карава́н – Карава́ну; Переді́л – Передо́лу, Бі́р – Бо́ру, Зари́г – Заро́гу* (чергування /i/ – /o/) (ВТС: 1658, 1663, 1664, 1665, 1672, 1675, 1693). Ці власні назви омонімічні загальним, у яких для Р. в. однини характерна флексія **-у (-ю)**.

Отже, у сучасній літературній мові ойконіми вживаються переважно із закінченням **-а (-я)**, проте додаткового вивчення потребує проблема вживання флексії **-у (-ю)** в іншомовних назвах населених пунктів, а також власне-українських, що мають непрозору семантику або омонімічні апелютивам з генітивним закінченням **-у (-ю)**.

Одним із складних питань морфологічної парадигматики є диференціація українських назв населених пунктів II відміни чоловічого роду на **-р** між твердою, м'якою чи мішаною групами.

До кінця не розв'язаним в українському мовознавстві залишається й проблема словозміни іменників на **-р** в цілому. У правописі, довідниках, підручниках головна увага зосереджена на відмінюванні апелютивної лексики.

Наприклад, А. Грищенко відносить до твердої групи субстантиви з кореневою фонемою /p/. Іменики на **-р** із сталим наголосом на закінченні в непрямих відмінках та з словотворчими суфіксами **-ар-, -ир-** належать до м'якої групи. Субстантиви із словотворчим суфіксом **-яр** відносяться до мішаної групи [7: 349–350].

С. Ковтюх зазначає, що найбільш показовими для іменників на **-ар, -ир, -яр**, які належать до різних груп, є форми Р., О. в. однини та Н. в. множини (тверда група – закінчення **-а (-у), -ом, -и**; м'яка – **-я (-ю), -ем, -і**; мішана – **-а, -ем, -і**) [9: 240].

Усього нараховано сто українських ойконімів на **-р**. До твердої групи відносяться назви: *Ба́р – Ба́ра, Новий́ Мі́р – Ново́го Мі́ру, Мга́р – Мга́ра, Мерешо́р – Мерешо́ра, Ту́р – Ту́ра* та інші (ВТС: 1657, 1685, 1706).

Назви населених пунктів: *Багати́р – Багати́ря, Богати́р – Богати́ря, Монасти́р – Монасти́ря, Підмонасти́р – Підмонасти́ря, Кобза́р – Кобза́ря* (чергування /p/ – /p'/, переміщення наголосу з основи на закінчення), *Па́хар – Па́харя* (чергування /p/ – /p'/) та інші – належать до м'якої групи (ВТС: 1656, 1676, 1686, 1692).

Тільки один український ойконім чоловічого роду відмінюється за зразком іменників мішаної групи: *Вугля́р – Вугля́ря* (переміщення наголосу із основи на закінчення) (ВТС: 1665).

Отже, назви населених пунктів чоловічого роду II відміни на **-р** розподіляються між групами відмінювання відповідно до правил, за якими диференціюються загальні назви. 74% назв належить до твердої групи, 25% – до м'якої, 1% – до мішаної.

Досить важливим питанням морфологічної парадигматики української мови є словозміна ойконімів, що вживаються тільки в множині. У вітчизняному мовознавстві остаточно не розв'язана проблема вживання нульового закінчення чи **-ів** у Р. в. назв населених пунктів *pluralia tantum*.

В. Горпинич зазначає, що більшість множинних ойконімів у Р. в. у літературній мові має закінчення **-ів**: 1) ойконіми на **-ич-і**, 2) назви на **-ц-і**, 3) власні назви на **-ик-и** (**-ник-и**), що відмінюються як загальні іменники на **-ик** II відміни у множині типу *зимівники, посібники*, 4) топоніми на **-ак-и, -як-и** з наголошеним і ненаголошеним закінченнями у літературній мові відмінюються як відповідні загальні іменники на **-ак** у множині типу *байраки, п'ятаки* [5: 69–72]. Наприклад: *Хоробичі – Хоробичів, Гулівичі – Гулівичів, Милян'овичі – Милян'овичів, Гінці – Гінців, Дем'яниці – Дем'янів, Нагірці – Нагірців, Уманці – Уманців; Бобрівники – Бобрівників, Стадники – Стадників, Водники – Водників; Коршаки – Коршаків, Черняки – Черняків* (ВТС: 1665, 1668, 1685, 1687, 1702, 1707, 1708, 1709, 1711).

Проте знайдено приклад ойконіма на **-аки**, що в Р. в. має нульову флексію: *Бордуляки – Бордуляк* (ВТС: 1659).

„Ойконіми на **-ан-и** з наголошеним суфіксом **-ан-** у літературній мові відмінюються як назви жителів на **-ан-и** типу *кияни, вінничани* і в Р. в. мають нульову флексію” [5: 69–72]. Наприклад: *Козачани – Козачан, Острівчани – Острівчан, Богородчани – Богородчан, Сербичани – Сербичан, Драгомирчани – Драгомирчан* (ВТС: 1659, 1670, 1676, 1692, 1700).

Таким чином, морфологічна парадигматика ойконімів сучасної української мови має низку важливих дискусійних проблем. Предметом обговорення для лінгвістів є категорія числа в назвах населених пунктів. Окрім цього, до кінця не розв'язаними залишаються такі питання: 1) вживання флексій **-а** (**-я**) чи **-у** (**-ю**) в назвах чоловічого роду II відміни, особливо в однослівних; 2) поділ ойконімів на **-р** між твердою, м'якою, мішаною групами відмінювання; 3) особливості вживання нульового закінчення та **-ів** у назвах населених пунктів *pluralia tantum*. Зазначені проблеми стануть предметом детального дослідження в наступних студіях.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і до-пов.) / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

ІСОУ – Інверсійний словник ойконімів України / [уклад. О. І. Крижанівська]. – Кіровоград. : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 218 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Авдєєва С. Л. – див. : Ковтюх С. Л.
- Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 172 с.
 - Бурячок А. А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису / А. А. Бурячок // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 16–19.
 - Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : УВ „Пульсари”, 2004. – 400 с.
 - Горняткевич А. Виступ / А. Горняткевич // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 29–31.
 - Горпинич В. О. Відмінювання топонімів множинної форми / В. О. Горпинич // Культура слова. – К. : Наукова думка. – 1988. – Вип. 34. – С. 69–72.
 - Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ „Академія”, 2004. – 336 с.
 - Грищенко А. П. Іменник // Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Площ та ін. ; // за ред. А. П. Грищенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – С. 320–365.
 - Ковтюх С. Л.
 - Авдєєва С. Л. Вживання закінчення **-а** // **-у** в родовому відмінку однини ойконімів чоловічого роду II відміни в українській мові / С. Л. Авдєєва // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Випуск 37. – С. 89–92.
 - Ковтюх С. Л. Репетитор (як навчитися грамотно писати): навчальний посібник з практичного курсу української мови / С. Л. Ковтюх. – К. : ВД „Професіонал”, 2007. – 592 с.
 - Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наукова думка, 2007. – 288 с.
 - Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису / Ю. Шевельов // Мовознавство. – 1995. – № 2. – С. 3–9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Дашинська – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: морфологічна парадигматика української мови.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЛАТИНСЬКОГО ТА ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Оксана КЕЧЕДЖІ (Маріуполь, Україна)

Стаття присвячена розгляду етимологічно гетерогенних словотворчих елементів, які запозичилися англійською мовою. Особлива увага приділяється елементам грецького та латинського походження, оскільки саме ці мови є класичним, з багатою історією і становлять матеріал для дослідження.

The paper deals with the etymological borrowed elements to the English language from the other ones. Much attention is paid to the elements of Greek and Latin origin, as these languages are considered to be classical, have long history and provide a lot of material for research.

Починаючи з кінця минулого сторіччя англійська мова переживає цілий ряд змін на лексико-семантичному рівні. Це пов'язано з низкою перетворень у політичній, економічній та культурній сферах. Поряд зі словотвором й семантичною деривацією в збагаченні словникового складу мови значну роль відіграють запозичення з інших мов, причому, як слушно зауважує Ю.А. Зацний, саме запозичення формують внутрішні ресурси мови [4: 189]. Слідом за І.В. Арнольд, ми визначаємо запозичення як слово, яке прийшло з іншої мови та адаптоване фонетично, морфологічно, парадигматично або семантично до стандартів англійської мови [2: 252]. Таким чином, необхідною умовою асимілювання лексичної одиниці іншомовного походження є пристосування її до законів мови-запозичувача.

В загальнотеоретичному плані запозиченнями займалися Ю.О. Жлуктенко, Б.М. Ажнюк, В.В. Акуленко та ін. В останні роки до традиційно актуальних питань аналізу запозиченої лексики додалися наукові праці, присвячені дослідженню запозичень, що відбивають інноваційні процеси пов'язані із модифікацією семантики (Л.Г. Верба, Ю.А. Зацний та ін.).

Об'єктом нашого дослідження стали етимологічно гетерогенні словотворчі елементи латинського та грецького походження, а **предметом** – особливості їх функціонування в сучасній англійській мові.

Актуальність дослідження зумовлена тим фактом, що афікси іншомовного походження дають «життя» багатьом лексичним неологізмам та формують ряди лексичних інновацій. Завдяки ним розширюються можливості словотвору і збагачується словниковий склад сучасної англійської мови.

За джерела дослідження слугували словники іншомовних слів (З.С. Трофимова «Словарь новых слов и значений» 2006; М.И. Айнбиндер «Англо-русский словарь справочник. Новейшие модели словообразования в языке Америки и Англии» 1999), англомовні періодичні видання (Daily Mail, The Standard, Weekend Standard, The Wall Street Journal) та інші друковані видання, а також ресурси Інтернет.

Вибір для аналізу латинських та грецьких морфем зумовлений тим фактом, що саме такі елементи вважаються найбільш продуктивними у лексичній системі англійської мови, а у сучасних умовах політичного, економічного та соціального життя, є підґрунтям для творення різноманітних лексичних інновацій.

Метою нашого дослідження є аналіз словотворчих елементів латинського та грецького походження з точки зору їх ролі у формуванні лексичних інновацій у сучасній англійській мові.

Поставлена мета обумовлює вирішення наступних **завдань**:

- дати визначення гетерогенним елементам;
- визначити їх роль у збагаченні словникового складу сучасної англійської мови;
- проаналізувати гетерогенні словотвірні елементи з точки зору їх продуктивності.

Під гетерогенними елементами маємо на увазі афікси та фрагменти слів іншомовного походження, що були запозичені у складі слів, а потім відокремилися та стали самостійними елементами для утворення нових мовних одиниць.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що серед префіксів латинського походження мають місце:

1. Префікси зі значенням заперечення *anti-*, *in-*, *dis-*, *non-*. Ці префікси здебільшого додаються до основ прикметників та прислівників, надають мотивуючій основі протилежного сенсу і є продуктивними, наприклад: *anti-car-jack*, *anti-euro*, *anti-defamation*, *antiestablishmentarianistic*, *anti-genocide*, *inborn*, *insight*, *disconnected*, *nonbook*, *nongovernment*, *non-performing*, *non-traditional* тощо.

Аналіз прикладів показує, що ця група префіксів найчастіше утворює лексичні одиниці із запозиченими основами, але зустрічаються і так звані утворення, у яких префікси додаються до основ, що є власномовними [3: 27], наприклад: *antibody*, *anticlimax*, *antilanguage*, *in-depth*, *non-occasion*.

Запозичені з латинської мови префікс *de-*, та з грецької префікси *bi-*, *a-* вживаються переважно у складі іншомовних слів і не виявляють значної продуктивності, наприклад: *de-alert*, *de-Baatification*, *de-Baatify*, *decertify*, *bi-phobe*, *a-gay*.

2. Префікси, що надають кореневі значення повторної чи зворотної дії: *un-*, *dis-*, *re-*: *unaided*, *undead*, *undecorating*, *uninstaller*, *unwired*, *disconnect*, *disengagement*, *disinfotainment*, *rearchitect*, *rearrange*, *recycled*, *reengineer*, *remarry*, *retool*.

Треба особливо зауважити, що більшість гетерогенних за своїм походженням префіксів мають дещо розмиту, нечітку семантику, і їх значення пов'язане з коренем, до якого даний префікс приєднується, а також не останню роль в цьому випадку відіграє і вплив контексту, в якому використовується лексична одиниця, яку було утворено за допомогою етимологічно гетерогенних словотворчих елементів, тобто спостерігається модифікація значень іншомовних елементів.

Серед афіксів латинського та грецького походження існує ціла низка строго термінологізованих й закріплених за певними науковими та технічними сферами, а саме: економічною, фінансовою, комп'ютерних технологій, рекламної індустрії. До таких афіксів відносяться: *eco-*, *mini-*, *maxi-*, *mega-*, *super-* та деякі інші: *eco-economy*, *eco-officiency*, *eco-porn*, *eco-tech*, *mini-dish*, *mini-job*, *mini-laptop*, *maxi-trial*, *mega-agency*, *mega-airline*, *megabank*, *megacroesia*.

Префікс *eco-* вважається частиною слів *ecology*, *ecological* і вживається у складі наукових термінів починаючи з першої половини ХХ сторіччя. В останній час він формує новий семантичний варіант на базі існуючого, оскільки сучасний префікс *eco-* позначає різні зв'язки з навколишнім середовищем та екологічною політикою, а не сукупність організмів, наприклад: *eco-anxiety*, *eco-alarmist*, *eco-economy*, *ecoguard*, *ecolonomic*, *eco-resort*, *eco-tech*, *eco-warrior*. Аналіз прикладів з префіксом *eco-* вказує на його високу продуктивність завдяки появі нових лексичних одиниць з використанням цього префікса.

В останні роки все більш активно виявляє себе синонімічний словотворчий елемент *enviro-* (скорочення слів *environment*, *environmental*), наприклад: *envirobusiness*, *envirocrime*, *envirogear*, *envirocorporation*, *environomics*.

Не поступається у відношенні продуктивності і префікс *bio-*, що лише наприкінці минулого сторіччя перетворився у високопродуктивний словотвірний елемент. Серед поширених новотворів можна відзначити неологізми *biocentrism*, *bioceramics*, *biodiesel*, *biograss* та інші. Треба відзначити, що у цілому ряді похідних слів, що утворилися за допомогою префіксу *bio-* реалізуються нові значення цього префікса, наприклад, *bioethics*, *bioethicist*, *bioindustry*, пов'язані з біотехнологією. Наш матеріал вказує на той факт, що в останні роки цей префікс стає більш продуктивним, і вже сьогодні можна з упевненістю стверджувати про його домінуючу сходинку, тому що саме біологічні науки, як вважають науковці, є головними постачальниками нових лексичних одиниць з префіксом *bio-*.

До високопродуктивних також відносять префікси *hyper-*, *mega-*, *maxi-*, *mini-*, *multi-*, *super-*, що широко використовуються у рекламі, де виконують гіперболічну функцію. Данні префікси із вузькоспеціалізованих (свого часу вони вживалися, зазвичай, у мові математиків та фізиків), перетворилися у загальнономовні, з'єдналися з німецькими та романськими основами для створення інновацій, наприклад: *hypergrowth*, *hyper-evolution*,

hypercommercialisation, hypermiling, hyperpower, megabrand, megacity, megaconcert, megaempire, multilocal, multimedia, supermarket, superwoman, supersoap.

Суфікси класифікуються нами відносно того, яку частину мови вони утворюють. В англійській мові такі суфікси є здебільшого транспонуючими, віддієслівними або відприкметниковими [3: 30], оскільки у більшості випадків вони утворюють іменники, які визначають особу, яка щось робить, або характеризується певними ознаками, наприклад: *-crat* (називає чиновника, адміністратора), який відокремився у 80-х роках минулого століття та завдяки якому було сформована низка неологізмів таких, як *educrat, healthocrat, povertycrat* за аналогією зі словами *bureaucrat* та *technocrat*; або *-cide (suicide)*, який набув своєї «активності» у світі економічної кризи, коли засоби масової інформації (ЗМІ) заповнили репортажі про самогубство людей які збанкрутіли або не спроможні повернути банківські кредити (*bullycide, copicide, homicide, shoeicide*); *-phobia*, який означає страх людини по відношенню до чого-небудь (*agoraphobia, photophobia, decidophobia, nyctophobia, cyberphobia, telephobia*).

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що етимологічно гетерогенні префікси найчастіше додаються до дієслів та прикметників (*anti-spam, megarich, megapowerful*) та є транспонуючими, тобто які додаються до конкретних іменників, і нетранспонуючими (*antilanguage, anti-virus, aqua-tourism, aqua-tourist, biosafety, biosteel*).

Префікси прикметників в англійській мові досить різноманітні з точки зору їх значення, наприклад: *agri-* (пов'язаний з сільським господарством), *bio-* (пов'язаний з біологією), *eco-* (пов'язаний з проблемами навколишнього середовища), *hyper-* (пов'язаний з великими розмірами або об'ємом чого-небудь), *mega-* (надзвичайно великий).

При аналізі продуктивності тієї чи іншої словотворчої морфемі ми виходили із частотності їх відтворення та активності функціонування у мовленні. При цьому найбільш продуктивними виявилися: *anti-, bio-, mega-, super-, -phobia*, тому що саме ці етимологічно гетерогенні елементи формують численні лексичні інноваційні ряди в сучасній англійській мові та відбивають взаємозв'язок між подіями у навколишньому світі та соціумами.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що етимологічно гетерогенні елементи демонструють широку варіативність у корпусі нашої вибірки. Таким чином, аналіз словотворчих елементів сучасної англійської мови свідчить, що гетерогенні елементи грецького та латинського походження являють собою найбільш продуктивну групу словотворчих засобів для творення нових лексичних одиниць.

Перспективою дослідження може стати аналіз представленості етимологічно гетерогенних елементів у різних галузях функціонування та їх вплив на словотворчу систему сучасної англійської мови, а також кількісний аналіз відповідно до сфер їх використання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Айнбиндер М.И. Англо-русский словарь-справочник. Новейшие модели словообразования в языке Америки и Англии. – СПб.: Издательство «Деан», 1999. – 96 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 295 с.
3. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Посібник для перекладацьких відділень вузів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. – 160 с.
4. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. – Львів: ПАІС, 2007. – 228 с.
5. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1997. – 396 с.
6. Трофимова З.С. Dictionary of New Words and Meanings. Словарь новых слов и значений в английском языке / З.С. Трофимова. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Кечеджі – аспірант кафедри англійської філології Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: лексичні інновації у сучасній англійській мові.

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛІЙСЬКИХ АД'ЕКТИВНИХ ЕМОСЕМІЗМІВ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Наталія МЕЛЬНИЧУК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто проблеми суфіксального та префіксального словотвору ад'єктивних емосемізмів англійської мови в авторському дискурсі, визначено кількісне співвідношення слів позитивної та негативної оцінки, проведено контрастивний аналіз їх найпродуктивніших афіксів, розглянуто деякі аспекти функціонування прикметників в художньому творі.

The problem of suffixal and prefixal word formation of English adjectival emotional units in the author's discourse is investigated in this paper. The relation of the words of positive and negative evaluation is determined. The contrastive analysis of their most productive affixes and some aspects of their functioning in a literary text is made.

Сучасна лінгвістична наука характеризується підвищеним інтересом до вивчення мови як соціокультурного феномену, саме тому в центрі уваги багатьох лінгвістичних досліджень знаходиться людина, її роль в організації та використанні мови як засобу спілкування. Дослідження різних галузей мовознавства свідчить про те, що жодна з них сьогодні не може існувати без дослідження емотивних аспектів мовних, мовленнєвих і текстових одиниць, адже емоційний аспект людської особистості відіграє неабияку роль у сучасній лінгвістичній парадигмі. Взаємозв'язок сфер раціонального та емоційного в свідомості та мисленні допомагає людині емоційно переживати те, що відображає мова, а тому роль емоцій у розвитку суспільства стала предметом неодноразового розгляду відомих лінгвістів, які, зокрема, наголошували на їх могутній і динамічній силі в житті людини та суспільства [11: 8].

Емоційною називається категорія слів, яка, крім об'єктивного лексичного значення, містить і значення суб'єктивне – ставлення мовця до висловленої думки. І хоча суб'єктивне значення і емоція – різні поняття, як і лексичні способи їх реалізації, чимало оцінних слів можуть бути віднесені до емоційної лексики, причому оцінність вони можуть виражати не тільки лексично, а граматично, тобто суфіксами чи префіксами емоційної (суб'єктивної) оцінки [8: 22].

Стаття присвячена дослідженню проблеми словотвору емоційно-забарвлених ад'єктивних одиниць в авторському дискурсі. Лексична семантика, вивченням якої присвячені праці відомих лінгвістів [4; 5; 6; 7] відіграє неабияке значення при вивченні змістовного аспекту мови, адже саме завдяки застосуванню системного підходу при вивченні семантичних та словотвірних явищ результати наукових розвідок набувають особливої цінності та актуальності.

Порівняльний аналіз вживання прикметників позитивної та негативної оцінки, утворених за допомогою суфіксального та префіксального способу словотвору в творах сучасних англійських і американських письменників дає можливість виділити основні характеристики емотивних елементів, дослідити особливості їх вживання в авторських дискурсах. Вивчення цього питання є актуальним у зв'язку з відсутністю праць, в яких би досліджувалися емоційно-забарвлені ад'єктивні лексичні одиниці мови з погляду словотворчого аспекту в поєднанні з вивченням процесів їх семантизації.

Об'єктом дослідження у статті виступають 1120 емотивних прикметників, дібраних з художніх текстів англійських та американських письменників, таких як Агата Крісті, Грехем Грін, Рут Ренделл, Анжела Ноел, Дороті Сеєрс, Марджері Аллінгем, Артур Конан Дойл та Патриція Хайсміт. Метою дослідження є вивчення особливостей функціонування емотивних ад'єктивних одиниць англійської мови та визначенні їх ролі в авторському дискурсі. Поставленою в дослідженні метою передбачено виконання таких завдань:

- визначити роль ад'єктивних емосемізмів в структурі авторського дискурсу;
- проаналізувати матеріал дослідження та встановити кількісне співвідношення позитивно й негативно забарвлених емотивних прикметників в авторських дискурсах;
- провести порівняльний аналіз найпродуктивніших афіксів, що слугують для утворення прикметників емоційного стану в англійській мові загалом і в авторських дискурсах зокрема.

Ад’єктивні одиниці становлять особливий інтерес для багатьох лінгвістів при вивченні емотивного наповнення художнього тексту, адже вони є найскладнішими структурами і характеризуються, на думку деяких дослідників, „розмитою сферою значення” [3: 46] та „широкою смисловою структурою” [9: 153]. Прикметники відображають не тільки зовнішній, але й внутрішній світ людини, її відношення до оточуючої дійсності, яка, як правило, має ціннісний характер, тому що „висловлюючи ті чи інші думки про світ, людина постійно насуває на нього світлотіньову сітку загальнолюдських та індивідуальних уявлень про добро та зло” [1: 6]. Для англійської мови загалом та для авторських дискурсів зокрема характерне утворення емоційно-оцінних прикметників з високим ступенем інтенсивності ознаки, що володіють певною експресією: “*I’ll swear you do, you **damned** old miser,’ said Mr Gooch offensively*” [12: 71]. Поняття мовної експресії трактується в сучасній лінгвістиці як “сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб’єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення” [10: 7].

Аналіз 1120 емоційно-забарвлених ад’єктивних одиниць, дібраних із авторських дискурсів [12] показав, що емотивні прикметники характеризуються різноманітністю оцінної семантики, серед них виділяється найбільша група слів загальної оцінки, а саме 658 одиниць, а також групами слів негативної та позитивної оцінки, які виявляють несхвальне або схвальне ставлення носіїв мови до предметів, фактів і явищ об’єктивної дійсності. Їх кількість становить відповідно 249 та 217 ад’єктивних емосемізмів. Схематично співвідношення позитивно та негативно забарвлених ад’єктивних емосемізмів в авторських дискурсах можна зобразити за допомогою таблиці.

Таблиця 1

Співвідношення позитивно та негативно забарвлених ад’єктивних емосемізмів в авторських дискурсах

Загальна кількість ад’єктивних емосемізмів	Прикметники позитивної оцінки	Прикметники негативної оцінки
466 (100 %)	217 (46,6 %)	249 (53,4 %)

До складу емоційно-забарвленої лексики належать слова, які в своєму значенні містять позитивну чи негативну оцінність і можуть виражати її не тільки лексично, а граматично, тобто афіксами емоційної оцінки. Творення нових слів, які розглядаються як поєднання звука та значення, нерозривно пов’язане з їх структурою, здатністю поділятися на морфеми, найменші значущі частини слова, які проявляються при зіставленні різних слів [4: 106]. Під час словотворення складні семантичні процеси відбуваються внутрішньо між мотивуючою основою та афіксом. Від семантичних факторів залежить можливість поєднання компонентів похідного слова, яке умотивовується і семантично, і структурно за їх допомогою. Так, у прикметників зі спільним суфіксом *-y*, що має значення „деякою мірою такий, як на це вказує твірна основа слова”, можна передати неповноту вияву ознаки саме за його допомогою: “*He burst into the cottage, jaw slack, eyes protruding, hands dragging at his hair. He gaped down at the two sprawled and **bloody** bodies on his floor.*” [12: 62].

Підсилення експресивного значення прикметників в авторському дискурсі нерідко відбувається за рахунок ослаблення предметно-логічного значення, що розширює можливості сполучення прикметників зі словами: “*Mary Barton had brought her abroad, and the very day after they landed the tragedy had occurred. And they were both nice, commonplace, **refined** Englishwomen!*” [12: 20].

Об’єктивне значення прикметника може виражатися формою слова та афіксом, який часто надає слову емоційного відтінку. Завдяки цьому ад’єктивні емосемізми наповнюються денотативним змістом і стають важливою ланкою художньої системи авторського дискурсу: “*The **jarring** note was sounded by Mr Gooch. He ate too noisily, drank far too freely, got on Proudfoot’s nerves and behaved to Mr Spiller with a kind of veiled insolence which was*

embarrassing and disagreeable to listen to.”; “*His pressure lingered – he would have kissed the hand, so insidious was the scent of the red and white hawthorns in her trim garden...*”; “*The new generation, he thought sadly, did not make love like the old. He hoped there was nothing wrong. Another irritating thought presented itself.*” [12: 71-74].

Наші дослідження показали, що найпродуктивнішими афіксами ад’єктивних емосемізмів в авторському дискурсі є: **-ed, -ing, -y, -ous** та **un-, in-, ir-, dis-** відповідно. Цікавим є той факт, що кількість прикметників негативної оцінки, утворених за їх допомогою є численнішою, ніж кількість одиниць позитивної оцінки. Результати наших досліджень можуть бути проілюстровані за допомогою наступної таблиці.

Таблиця 2

Найпродуктивніші словотворчі суфікси прикметників позитивної та негативної оцінки в авторських дискурсах

Префікс	Прикметники позитивної оцінки	Прикметники негативної оцінки	Суфікс	Прикметники позитивної оцінки	Прикметники негативної оцінки
<i>un-</i>	2	21	<i>-ed</i>	21	29
<i>in-</i>	5	14	<i>-ing</i>	27	31
<i>dis-</i>	2	5	<i>-y</i>	12	24
<i>ir-</i>	1	4	<i>-ous</i>	12	16
<i>pre-</i>	2	3	<i>-able</i>	8	10
<i>a-</i>	1	3	<i>-ful</i>	11	4
<i>extra-</i>	1	2	<i>-al</i>	7	6
<i>re-</i>	2	1	<i>-ent</i>	9	1
<i>over-</i>	-	1	<i>-ic</i>	4	5
Разом	16	54		111	126

Джерела виникнення емотивності тексту — емотивні мовні засоби — бувають дуже різноманітними: від згорнутих (семний конкретизатор, слово) та мінімально розгорнутих (словосполучення, речення) до максимально розгорнутих (фрагмент тексту, текст) [2: 172]. В структурі авторського дискурсу емоційно-забарвлена лексика відіграє неабияке значення, адже завдяки їй художній текст насичується естетичними та експресивними ефектами, які роблять його образним та виразним, а саме це впливає на свідомість читача: “*And human nature, Dr. Watson — the black ingratitude of it all! When did I ever refuse one of her requests? Was ever a woman so pampered? And that young man — he might have been my own son... And yet see how they have treated me! Oh, Dr. Watson, it is a dreadful, dreadful world!*” [12: 109].

Отже, ад’єктивні емосемізми негативної оцінки становлять більшу частину вокабуляра авторських творів, це пов’язано з тим, що прикметники є найчастіше основними лексичними виразниками саме негативної оцінки. Це зумовлено, насамперед, семантичним наповненням даних слів, які використовуються авторами з метою створення певних художньо-стилістичних ефектів. В якості критеріїв наявності негативної або позитивної оцінки в лексичному значенні прикметників часто виступають афікси, найпродуктивнішими серед яких в авторському дискурсі є відповідно **un-, in-, ir-, dis-** та **-ed, -ing, -y, -ous**. Таким чином, структура семантичного змісту ад’єктивних емосемізмів в авторському дискурсі є чіткою та послідовною системою, а тому подальші розвідки даного питання мають бути спрямовані на глибше вивчення ролі ад’єктивних емосемізмів в англійській мові та обґрунтування взаємозв’язку між внутрішніми словотворчими процесами та семантичним наповненням англійських прикметників емоційного стану.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка/ Проблемы структурной лингвистики, 1982. – М.: Наука, 1985. – С. 6
2. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного произведения. –Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. – С. 169-194
3. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного. – М., 1978. – С. 46
4. Дяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи терміноведення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид. дім “KM Academia”, 2000. – 218 с.

5. Земская Е. А. Словообразование. – М., 1973. – С. 44 – 73.
6. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница: Нова Книга, 2006. – 512 с.
7. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики: Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1989. – 156 с.
8. Мальцев В. А. К вопросу о выделении эмоциональной лексики в английском языке/ Вопросы лексикологии и грамматики иностранных языков. – Минск, 1963. – С. 22.
9. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. – М., 1974. – С. 153.
10. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії: Монографія – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.
11. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. – Волгоград, 1983. – 91 с.
12. Crime never pays. Short stories/ Edited by Clare West. – Oxford: OUP, 2000. – 144 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Мельничук – аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика англійської мови.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ СЛОВОТВОРЧОЇ МОДЕЛІ ІМЕННИКІВ З СУФІКСОМ -ER (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ)

Ольга ТУПАХІНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми взаємодії когнітивної та словотворчої моделей на прикладі неологізмів-іменників німецької мови із суфіксом -er.

The article is devoted to analyzing of the problem of correlation of cognitive and word-formation models on the example of neologisms-nouns of the German language with a suffix -er.

У сучасній лінгвістиці багато уваги приділяється питанням співвідношення мови та мислення, пошуку кореляції між когнітивними та мовними структурами. Мова розглядається як засіб доступу до ментальних процесів, що відбуваються у людському мозку, як найбільш доступне джерело для аналізу організації концептуальної системи людини [6: 15].

Когнітивна лінгвістика сьогодення невпинно «зміщує акцент на роль людського фактору в мові, тобто на те, як людина пізнає й осмислює названі нею феномени навколишнього світу» [3: 3]. Нового ракурсу набуває і дослідження процесів мовних змін, вивчення і опис комплексу проблем, що стосуються номінативного потенціалу нового слова, його здатності фіксувати, накопичувати і відтворювати у свідомості людини певний осмислений нею фрагмент реального світу.

Представлений аналіз сфокусований на процесі словотворення з точки зору когнітивної лінгвістики, адже саме вербокреація цілком орієнтована на комунікацію, на передачу знань про світ, структурування тих елементів навколишнього світу, які в процесі діяльності суб'єкт виділив і опанував [7; 5; 12; 8]. Отже, предметом аналізу даної статті є кореляція когнітивного і номінативного потенціалу словотворчої моделі іменників з суфіксом *-er*, а її основним завданням – вивчення неологізмів німецької мови з погляду когнітивної лінгвістики, виявлення загальних факторів формування неологізмів, створених за даною словотворчою моделлю.

Матеріалом дослідження стали 230 неологізмів із суфіксом *-er*, які поповнили словниковий склад німецької мови за останні два десятиліття. Джерелом фактичного матеріалу слугували словники та довідники неологізмів («Deutsches Neologismenwörterbuch», «Neologismen der 90-er Jahre», «Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen»), інтернет-сайти, присвячені проблемам німецької неології, електронні бази даних нових слів («Verein Deutsche Sprache e.V. Der Anglizismen-Index», «Die Wortwarte»), а також німецькомовні періодичні видання («Spiegel», «Süddeutsche Zeitung», «Die Zeit», «Die Tageszeitung», «Berliner Zeitung», «Mannheimer Morgen», «Berliner Morgenpost», «Der Tagesspiegel»).

Під словотворчою моделлю ми розуміємо, слідом за М.Д. Степановою, «стабільну структуру, яка має узагальнене лексико-категоріальне (десигнативне) значення і спроможна наповнюватися різним лексичним матеріалом» [9: 149]. Нові слова, утворені за допомогою наявних у мові словотворчих засобів і відповідно до правил словотворення, одержують нову морфологічну структуру та нове лексичне значення («структурно-семантичну характеристику») [4: 49]. Можна з впевненістю стверджувати, що похідні слова не тільки

називають окрему дію, предмет, але й указують на їх зв'язок, на їх відношення до інших дій, предметів і тим самим дають можливість поєднати новий досвід із старим, пізнати невідоме через відоме.

Доцільно при цьому зазначити, що похідне слово – це поняття, що формується на основі судження. Формальний розподіл словотворчої структури слова відповідає змістовному розчленуванню уявлення про позначуване явище. Тож похідні слова виявляються мовним вираженням пропозиції в одному слові, згортками пропозиційної структури. Вони не тільки сприяють реалізації мовленнєво-мисленнєвої потенції людини, визначають місце мовного знака в лексиконі індивіда, а й об'єктивують структуру мислення.

В даному випадку можна констатувати кореляцію словотворчої та когнітивної моделей, їх постійну взаємодію та взаємозалежність: з одного боку, потік інформації йде від об'єктивного світу до людини, ця інформація зв'язується з тією моделлю, котра існує у свідомості, з іншого боку, напрям руху інформації є повністю протилежним, тобто людина продукує слово відповідно певної, вже існуючої моделі.

Розглянемо висунуту тезу на прикладі аналізу однієї з словотворчих моделей, яка виявила високу продуктивність в німецькій мові за останні десятиліття, а саме – «твірна основа + суфікс *-er*».

У «Словнику словотворчих елементів німецької мови» наводяться такі основні значення суфікса *-er*: 1) назви осіб за професією, родом занять, діяльності; 2) назви осіб, що характеризуються негативними рисами характеру, вадами, а також певними здібностями; 3) назви технічних приладів, пристроїв, препаратів; 4) назви представників тваринного світу за певними ознаками; 5) назви дій людини.

Ця модель використовується для утворення нових похідних одиниць у сучасній німецькій мові насамперед в перших трьох значеннях, напр.:

1) *der Rafter* (особа, яка займається рафтингом – водним видом спорту, суть якого полягає у спуску по гірським рікам за допомогою веслового човна), *der Onliner* (особа, яка користується послугами мережі Інтернет), *der Zwischenager* (особа віком від 6 до 12 років), *der IT-Systemplaner* (співпрацівник системного планового відділку інформаційних технологій), *der Shareholder* (акціонер), *der Mcjobber* (особа, яка працює в мережі кафе McDonald's), *der Estrichleger* (паркетник, який спеціалізується на безшовній підлозі);

2) *der Silvesterzündler* (особа, яка займається підпалом автомобілів на передодні Нового Року), *der Wohlstandsrentner* (пейор.) особа, яка виходячи на пенсію має змогу придбати нерухомість), *der Hingucker* (особа, яка привертає до себе увагу своїм зовнішнім виглядом), *der Warmduscher* (боягуз, страхопуд), *der Tagger* (особа, яка малює «теги» – індивідуальні клейма у вигляді підпису автора, його псевдоніма), *der Sozialbetrüger* (особа, яка нелегально користується пільгами, шахрай), *der Produkterpresser* (особа, яка вимагає гроші у підприємців, що займаються продажем продуктів споживання, погрожуючи їм знівеченням (отруєнням) товару);

3) *der Magnetgleiter* (вид швидкого надземного потягу, вагони якого пересуваються за допомогою магнітних полів), *der Selbstmuskler* (препарати, які стимулюють зростання м'язової тканини), *der Abstandswarner* (система датчиків паркування автомобіля), *der Lippenstiftkühler* (прилад для охолодження губної помади влітку), *der Windbreaker* (куртка, яка витримує екстремальні погодні умови, не пропускає повітря та вологу), *der Markenklammer* (реklamний слоган) тощо. Напр.:

Проте, на думку Г. Крамера, розгляд словотворення з «формальних» позицій розриває те, що створює єдність (значення) і не надає можливості синхронного розподілу новотворів за семантикою [9: 183]. Саме тому для запобігання такого «розриву» при висвітленні проблеми когнітивного аспекту утворення неологізмів даного типу ми вирішили звернутися до теорії «семантичних ніш» (*semantische Nischen*), автором якої є К. Бальдінгер [13]. Так, під нішею ми розуміємо семантичний різновид слів, які мають однаковий суфікс. Однак, за умов даного аналізу, осторонь не залишається і внутрішня валентність похідних слів, а також виявляється їх подвійна похідність – до первинної основи і до словотворчої моделі. Окрім того, завдяки залученню до аналізу теорії «семантичних ніш» ми можемо пояснити активне творення неологізмів із суфіксом *-er* комплексом факторів, а саме:

1) потребою у позначенні нових явищ науки, техніки, суспільного життя, прагненням до більш точної, виразної характеристики дійової особи в плані її активної перетворюючої діяльності (екстралінгвістичний, соціолінгвістичний фактор);

2) намаганням охарактеризувати об'єкт комунікації (особу) через дії, які виявляють звички, уподобання цієї особи (прагматичний фактор);

3) існуванням реального психолінгвістичного механізму творення слів за певною моделлю у певних значеннях, що викристалізувався внаслідок проходження через мовну свідомість великої кількості похідних слів, які прижилися в лексичній системі мови, а отже, і в системі мовних знань (психолінгвістичний фактор);

4) наявністю у свідомості понятійних асоціацій «дія – носій дії», «дія – прилад, пристрій, пов'язаний з її виконанням», «характерна дія – характеристика носія цієї дії» (психолінгвістичний фактор);

5) присутністю у сучасній німецькій мові структурно-семантичної моделі, яка виражає наведені вище понятійні асоціації (внутрішньомовний фактор);

6) незначними структурними та семантичними обмеженнями на поєднання компонентів словотвірної моделі «твірна основа + *-er*» і практично необмеженою кількістю твірних основ, що можуть залучатися до процесів словотворення в рамках цієї моделі (внутрішньомовний фактор).

Всі ці фактори в комплексі дають можливість у процесі спілкування вдаватися не лише до відтворення лексикалізованих похідних одиниць, а й здійснювати певні семантичні операції по створенню аналогічних за допомогою існуючого у свідомості психофізіологічного (асоціативного) механізму, а також формалізувати результат подібної операції за допомогою наявних мовних засобів на основі лінгвістичної компетенції, спираючись на найбільш продуктивні словотвірні моделі.

Проведене дослідження показало, що одним із найважливіших факторів, які впливають на розвиток лексичної системи, є тенденція до структурної та семантичної регулярності, тобто аналогії. Як зазначає В.Д. Бялик, вона є «потужним чинником мовної еволюції, оскільки результатом є певна уніфікація форм» [1: 169]. Утворюючи нові слова, ми свідомо чи підсвідомо орієнтуємося на вже наявні лексичні зразки, у свідомості спрацьовує механізм, який ґрунтується на існуванні певних словотвірних моделей [2: 82].

Отже, ми з впевненістю можемо стверджувати, що саме в мовній аналогії виявляється творча здатність людини до лінгвокогнітивного моделювання лексичних інновацій, а глибинною причиною виникнення неологізмів є пізнавальна діяльність людини та необхідність вироблення адаптаційних механізмів для адекватного відображення нових об'єктів та явищ, які виникають у невпинному процесі ускладнення позамовної дійсності.

Результати дослідження відкривають перспективи подальшого вивчення проблем розвитку словотвірної системи шляхом екстраполяції принципів синергетики, встановлення типології факторів, що впливають на закріплення інновації у системі німецької мови, а також виокремлення прототипних форм представлення нових знань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бялик В.Д. Генезис лексичних інновацій як результат еволюції мовної норми // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Волинь: ВДУ, 2007. – № 4. – С. 167–170.
2. Еремкина Т.Т. Аббревиация и аналогия // Иноземна філологія на межі тисячоліть. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. Квітень 2000 р. – Харків: Константа, 2000. – С. 82-83.
3. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М.: ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
4. Кубрякова Е.С. Когнитивные аспекты в исследовании семантики слова // Семантика языковых единиц. Доклады VI международной конференции. – М.: СпортАкадемПресс, 1998. – Т. 1. – С. 47-50.
5. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997. – 331 с.
6. Позднякова Е.М. Категория имени деятеля и пути ее синхронного развития в когнитивном и номинативном аспекте (на материале английского языка): дис. ... д-ра филол. наук /Е.М. Позднякова. – М., 1999. – 318 с.
7. Положин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: Монографія. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
10. Степанова М.Д., Зуев А.Н., Молчанов И.Д. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М.: Русский язык, 1979. – 537 с.

11. Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с.
12. Шахнарович А.М. Развитие грамматического компонента языковой способности // Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 213 – 220.
13. Baldinger K. Kollektivsuffixe und Kollektivbegriff. Ein Beitrag zur Bedeutungslehre im Französischen mit Berücksichtigung der Mundarten. – Berlin: Akademie-Verlag, 1950 – 300 S.
14. Die Wortwarte. – Режим доступу: <http://www.sfs.nphil.uni-tuebingen.de>
15. Herberg D., Kinne M., Steffens D. Neuer Wortschatz: Neologismen der 90er Jahre im Deutschen. – Berlin: Walter de Gruyter, 2004. – 351 S.
16. Neologismen der 90-er Jahre. Lexikon. – Режим доступу: <http://www.hypermedia.ids-mannheim.de>
17. Quasthoff U. Deutsches Neologismenwörterbuch. – Berlin: Walter der Gruyter, 2007. – 690 S.
18. Verein Deutsche Sprache e.V. Der Anglizismen-Index. – Режим доступу: <http://www.anglizismenindex.de>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Тупахіна – аспірант кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету
Наукові інтереси: лінгвокогнітивне моделювання неологізмів німецької мови, семантичні та словотворчі характеристики неологізмів.

ВНУТРІШНЬОЧАСТИНОМОВНІ ТА ПОЗАЧАСТИНОМОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧИСЛІВНИКІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ольга ШУМЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто числівники англійської мови, подано опис їх словотвірних тенденцій, проаналізовано внутрішньомовні та зовнішньомовні конструювання.

English Numerals are investigated in this paper. The description of their wordbuilding tendency is given. Intralingual and extralingual constructions are analyzed.

Метою цієї статті є дослідження внутрішньомовних та позамовних характеристик числівників англійської мови. Об'єктом дослідження стали числівники англійської мови, а предметом – їх словотворчі характеристики. Актуальність теми зумовлена сьогоденними тенденціями до вивчення мовних одиниць у їх функціональному бутті на інтерлінгвальних та інтралінгвальних векторах, у контексті їх середовища, режиму та дискурсивного омовлення.

Великим надбанням людства є число. З розвитком поняття числа у людській свідомості формувалася категорія числівників, яка є результат тривалого історичного розвитку людського мислення.

У людській свідомості число асоціює з предметами, назви яких трансформуються у номінації чисел. Числівники, як окрема частина мови, утворилися від іменників та прикметників. Безкінечний ряд чисел може бути пізнаний за допомогою ригористичного ряду базових числівників.

Числівники англійської мови – самостійна незамкнута парадигма квантитативних одиниць, якій притаманні ізоморфні риси лексико-семантичного поля кількості. Ці слова вживаються для прямої та опосередкованої лічби, можуть замінювати лічильні слова, позначати точні та неточні квантитативні характеристики. Як відомо, їм притаманна поліфункціональність, що прослідковується у їх функціональному бутті [2: 212]. Числівники, в основному, виконують квантитативну функцію, про що свідчить їх тяжіння до дискретних одиниць. Крім того, вони виконують номінативну, когнітивну, прагматичну, епідігматичну та інші функції. Номінативна функція числівників полягає в позначенні результатів пізнання. Когнітивна функція числівників “розповідає” про складний шлях осмислення категорії кількості, їх віхи еволюції від предметних значень праформ до термінологічного значення та детермінологічного, якісно-предметного наповнення. Прагматична функція числівників реалізується у фразеологічному контексті. Епідігматична функція (словотвірна) є вельми актуальною для осмислення.

Основними для числівників англійської мови є семантичні, синтаксичні та словотвірні ознаки. Корінь слова *числівник* семантизує значення *числа* (*number*). Числівникам притаманна ригористична, семантична організація: у цій парадигмі кожен числівник позначає число на одну одиницю більше попереднього та дефінується за формулою $C_n = C_{n-1} + 1$, ($5=4+1$, $6=5+1$). Ряд, який починається з одиниці та послідовно збільшується на одиницю, може бути апріорі нескінченим. У словнику базове значення розглянутих слів

тлумачиться алонімом *number*. Пор.: *one* – the number 1; *two* – the number 2; *three* – the number 3, III; *one more than two* [13].

Числівники другого десятку семантизують значення складених чисел: *eleven* – “одиниця, що залишилася (*leave*) після десяти”, *twelve* – відповідно “двійка після десяти”. В позначеннях чисел 13-19 виокремлюється морфема *-teen*. Пор.: *thirteen*, *fourteen*, *sixteen*. Числівники наступного рангу утворюються від числівників першого десятку з додаванням суфікса *-ty*. Пор.: *twenty*, *thirty*, *sixty*. У номінаціях дериваційних груп виокремлюються відповідно етимологічні дублети *-teen* та *-ty*, які походять від лексеми *ten*, та семантизують відповідно процеси додавання та множення. У складених назвах чисел, починаючи з 20, номінації чисел розміщуються за принципом сукцесивності. Пор.: англ. – *twenty-four*, *forty-six*; укр. – *двадцять чотири*, *сорок шість*.

За структурою числівники англійської мови поділяються на три групи: прості, складні та складені. До простих належать числівники від *one* до *ten*. Складні числівники являють собою слова, що утворені від числівникових коренів типу *sixteen*, *seventeen*. Складені числівники утворюються адитивним способом – поєднання простих і складних числівників. Прості числівники позначені активною епідигматичною функцією: без них неможливе існування вторинних внутрішньомовних числівників. Назви чисел 1-10 позначені вторинними тенденціями конструювання складних і складених числівників.

Англійським числівникам притаманні такі риси, як інформативність, динамізм, термінологічність, стабільна кореляція з одиницями лексико-семантичного поля кількості та словотворча активність. Висока комбінаторика числівників проявляється на рівні словоутворення. Корені числівників можуть сполучатися як з афіксами, так і з іншими морфемами. Слова, утворені від числівників, зберігають сему числа, розширюють значення корелята, і, тим самим, стають дериватами. Термін “дериват” вживається для позначення результатів словотвору – морфологічного, синтаксичного та семантичного. Дериват є похідною одиницею словотвірної системи. Поняття “словотвір” передбачає формування нового за формою і за змістом слова, що здійснюється за допомогою існуючого у мові “будівельного” матеріалу, тобто морфем, слів та словосполучень [7: 127-128]. Пор.: англ. – *seventysome*, *ten-gallon hat*, *two-headed eagle*. Словотвір має три складові: способи словотворення, словотворчі ресурси та правила словотворення. До способів словотворення ми відносимо афіксацію, словоскладання та конверсію. Під словотворчими ресурсами ми розуміємо корені або основи слів, афікси або префікси. Правила словотворення регулюють застосування способів та ресурсів [4: 24-36].

Під денумеративами ми розуміємо секондарні конструювання, вихідною морфемою яких є коренева основа числівників [12: 522]. Серед денумеративів виокремлюються адвербіальні (*once*, *thrice*), субстантивні (*twins*, *Twain*), ад’єктивні (*two-cornered*, *three-sided*) та службові слова (*between*, *only*). Серед денумеративів зустрічаються, в основному, іменники та прикметники. Напр.: *one-up* – “той, хто має переваги”; *one-way love* – “нерозділене кохання”; *one-two-one* – “поєдинок”; *two by four* – “товста папка”; *one sided* – “односторонній критерій”. Серед дієслівних денумеративів зустрічаються слова, утворені способом конверсії. Напр.: *to one-up* – “мати перевагу на одне очко”; *to four-flush* – “займатися замилюванням очей” [9: 48-50]. У денумеральному процесі використовуються основи числівників, серед яких часто зустрічаються *one*, *two*, *three*, *million*. Пор.: англ. – *once*, *only*, *twice*, *twofold*, *thrice*, *threefold*, *millionaire*. У дериватах основа числівника посідає препозитивне місце та виступає мотивуючим елементом.

Серед денумеративів виокремлюються прислівники, прикметники та іменники, які утворюються шляхом розширення кореневої морфемі числівника. Валентність нумеральної основи реалізується, в основному, за рахунок правого розширювача. Розширення при допомозі суфікса має три ступені. Під ступенем словотворення ми розуміємо послідовність творення слів від твірної основи за допомогою морфем. Для денумеральних утворень показовим є перший ступінь похідності (*seven-th*, *foursome*, *fiv-er*, *thousand-s*). Другий ступінь, в основному, закриває словотворчу активність числівникової основи (*seven-th-ly*, *nine-th-ly*). Третій ступінь похідності – це поодинокі утворення типу *multimillionaire*s. Основи числівників сполучаються з суфіксами *-fold*, *-some*, *-th*, *-ce*, *-es*. Утворення з *-fold*

майже необмежені, вони охоплюють усі основи числівників, окрім *one* (*twofold, threefold, sixfold*). Морфема *-some* співвідносить денумеральні утворення з мовними засобами приблизної кількості (*foursome, fiftysome*). Морфема *-th* вказує на місце та порядок розміщення предмету (*sixty-sixtieth, fourteen-fourteenth*). Деривативи на *-ce* утворюють закриту парадигму (*once, twice, thrice*). Дериваційний суфікс *-es* співвідноситься з поліфункціональними одиницями (*fives*) [11: 351].

Сферою виникнення денумеральних деривативів є переважно розмовне, діалектне, професійне мовлення, художня література та публіцистика, де постійно існує потреба висловитись коротко, дотепно, не забуваючи про емоції та експресію. Такі одиниці – засіб інформаційного впливу як на інтелектуальне сприйняття слухача, так і на його емоції, психіку, і покликані формувати його світоглядну позицію. Денумеральна деривація, як джерело поповнення словника, збагачується дією інгерентних законів мови за існуючими моделями [1: 24-26; 6: 12].

Серед денумеративних деривативів розрізняють прості, складні та складнопохідні утворення. Під простим словом розуміємо безафіксне, некорвентоване утворення, на зразок: *sevens, fives*. До наступної групи належать складні слова, утворені в результаті словоскладання, – *композиції* [4]. У них нумеральна основа займає препозитивне положення відносно другого компонента, що зумовлюється премодифікацією числівника у вихідних сполученнях. Напр.: *three-cornered* ← *three corners*, *two-headed* ← *two heads*. Структурні та семантичні зв'язки компонентів денумеративів характеризуються формальною та семантичною компресією. Семантична єдність композитів є похідною та адитивною. Складні денумеральні композити вказують на кількісні характеристики людей – *four-footer, thirty-strong*, об'єктів – *two-edged, three-cornered*, явищ, процесів – *two-match tour*, часових параметрів – *four-monthed, three-year-old*. Серед деривативів виокремлюються слова, утворені способом *експліцитної деривації*, що виникла внаслідок суфіксації, префіксації, або ж того чи іншого одночасно. Напр.: *once, thirtysome*. Модифікації підлягають частовживані числівники. Похідні одиниці корелюють з основами числівників, залежать від них. Основа числівника має потенційні можливості виявляти себе у сполучувальній комбінаториці, в селективних внутрішньословесних зв'язках.

Таким чином, корені основних нумеральних слів є вихідними, первинними для вторинних, секондарних конструювань, які реалізуються як у парадигмі числівників (внутрішньочастиномовні характеристики), так і за їх межами (позачастиномовні характеристики). Осмислення денумеративів є вельми актуальним з огляду на декілька факторів. У денумеративах прослідковується шлях становлення числівників, основні віхи когнітивної діяльності та омовлення її результатів. Звернення до лексикографічних тлумачень числівників, їх денумеративів, вивчення досвіду вчених із релевантних проблем, аналіз емпіричного матеріалу препарує розуміння концепту кількості та його категоризації [10: 297-298]. З огляду на те, що питання концептуалізації та категоризації є ключовими в когнітивній лінгвістиці, вивчення числівників є вельми валоративним. Денумеративні деривати віддзеркалюють еволюцію пізнання. У семантичній структурі денумеративи зберігають категоріальне та лексичне значення вихідної одиниці. Семантична структура денумеральних деривативів відображає механізми становлення парадигматичних, епідигматичних пластів лексики, образотворчі потенції мови, а також адаптивні можливості квантитативних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А.М.Бабкин. – Л.: Наука, 1970. – 263 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). –М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Кубрякова Е.С. Коммуникативная лингвистика и новые задачи словообразования / Е.С. Кубрякова // Науч. труды МГПИИЯ им. Мориса Тореза. – М., 1982. – Вып. 186. – С. 24-36.
4. Мокієнко В.М. Лексичне і фразеологічне значення / В.М. Мокієнко // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 10-21.
5. Омельченко Л.Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке. – Киев: Вища школа, 1981. – 143 с.
6. Швачко С.О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти. – Посібник. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 128 с.
7. Швачко С.О., Кобякова І.К. Нові технології вивчення квантитативних одиниць англійської мови // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес. / Матеріали Міжнародної наукової конференції 24-25 листопада 2004 р. – Чернівці: Рута. – С. 297-298.

8. Швачко С.О. Лінгвістичний статус числівника сучасної англійської мови // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Київ: КНЛУ, 2002. – Вип. № 6. – С. 349–356.
9. Швачко С.О. Семантичне навантаження денумеральних одиниць // Зб.наук.праць: Мовні концептуальні картини світу. – Київ. – 2002. – № 7. – С. 522-527.
10. The New Oxford Dictionary of English ed. by Judy Pearsall, Patrick Hanks, Oxford University Press 1998, 2001.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Шуменко – аспірант кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: лінгвістика англійської мови.

СУФІКС *-EI* (*-EREI*, *-LEI*) ЯК ШЛЯХ УТВОРЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ

Юлія ДРОБОТ (Горлівка, Україна)

В статті розглянуто семантичну структуру слова, досліджується проблема співвідношення емотивної та предметно-логічної сем, встановлено питому вагу кожної з цих сем у значенні лексичної одиниці німецької мови.

The article deals with the semantic structure of a word; correlation problem of emotive and object-logical semes is investigated. The dominating role of these semes in every lexical unit is determined and shown in the article.

Метою нашої статті є виявлення емотивного компонента значення в семантичній структурі слова.

Об'єктом дослідження є емотивний компонент значення лексичних одиниць.

Предметом виступають лексичні одиниці з емотивним компонентом значення.

До завдань, вирішуваних в нашому дослідженні відноситься наступне: встановити питому вагу емотивного компонента значення у семантичній структурі лексичних одиниць.

Для німецької мови, як і для багатьох мов, все позитивне є нормою, а негативне, що стосується та оточує людину – риси характеру, вчинки, дії помічаються самою людиною та описуються завдяки лексичним одиницям з негативною, а інколи з позитивною оцінкою.

Певний інтерес для нашого дослідження представляють лише лексичні одиниці, які мають у своєму складі емотивний компонент значення. Емотивність може виникати шляхом переосмислення семантичної структури слів або завдяки словотвору (префіксація, суфіксація, словоскладення, зрощення, зсув, конверсія тощо). Словотвір відіграє велику роль у поповненні словникового складу мови. На морфемному рівні емотивний компонент утворюється за допомогою морфем (афіксів, напівафіксів). Емотивність кореневих морфем може відобразитися у складі сем.

Лексичні одиниці набувають емотивний компонент значення в наступних випадках:

- 1) при поєднанні емотивно нейтральної та емотивно маркованої морфем;
- 2) при поєднанні двох емотивно маркованих морфем.

Розглянемо ці випадки більш детально та обрахуємо питому вагу емотивних сем у семантиці лексичних одиниць.

Лексична одиниця може набути емотивність при поєднанні емотивно нейтральної морфем з емотивно маркованої *-ei* (*-erei*, *-lei*). Цей афікс вживається для утворення слів з оцінною найчастіше негативною характеристикою діяльності людини, наприклад: **Deutelei**, die; (*abwertend*): *spitzfindige, kleinliche Deutung, Auslegung* [2: 520]; **Dicktuerei**, die (*landsch. salopp abwertend*): *Wichtigtuerei* [2: 528]; **Eselei**, die; (*ugs.*): *dumme, törichte Handlung* [2: 754]; **Fahrerei**, die (*oft abwertend*): *dauerndes, als lästig empfundenes Fahren*) [2: 789]; **Ferkelei**, die; (*ugs. abwertend*): *schmutzige Bemerkung od. Handlung* [2: 821]; **Liebelei**, die; [*zu lieben*] (*abwertend*): *kurze, unverbindliche Liebesbeziehung* [2: 1677]; **Rederei**, die ([*dauerndes*] *oberflächliches, nichts sagendes Reden*) [2, с. 2117]; **Schießerei**, die; **1.** (*meist abwertend*) [*dauerndes*] *Schießen*. **2.** *wiederholter Schusswechsel* [2: 2258]; **Wortemacherei**, die; (*abwertend*): *nichtssagendes Reden* [2: 2903]; **Schlägerei**, die (*heftige, oft brutale tätliche Auseinandersetzung zwischen zwei od. mehreren Personen*) [2: 2270]; **Schnüffelei**, die; **1.** (*ugs. abwertend*) [*dauerndes*] *Schnüffeln* (4 b). **2.** (*abwertend*) [*dauerndes, gewohnheitsmäßiges*] *Schnüffeln* (2 a) [2: 2306]. При

дієслівній основі всі похідні мають пейоративну оцінку, негативне забарвлення, тому що дія, яка виконується довгий час або повторюється, викликає негативні емоції. Тому з'являється в словотворчому значенні сема пейоративності, наприклад: **Fragerei, die; (abwertend): häufiges, langes, als lästig empfundenenes Fragen** [2: 888]; **Kletterei, die (oft abwertend a)[dauerndes] Herumklettern; b) das Klettern**) [2: 1487]. У цих дієсловах емотивно нейтральна коренева морфема поєднується з емотивно маркованим суфіксом *-ei (-erei, -lei)*, що й надало емотивності (емотивної маркованості) похідній одиниці.

Питома вага кожного компонента значення лексичних одиниць може бути обрахована за формулою, яку запропонував В. В. Левицький:

$$W = \frac{(n+1) - r}{n}$$

де W – питома вага компонента, n – кількість значень компонентів тлумачення, r – ранг компонента рубрики [1: 88]. За допомогою цієї формули можна визначити питому вагу емотивної семи у семантичній структурі мовної одиниці. Після обрахування питомої ваги емотивної семи в тлумаченні мовної одиниці в кожному наявному словнику, можна визначити середню питому вагу в значенні лексеми за формулою:

$$W_{cp} = \frac{W_1 + W_2 + \dots + W_n}{n}$$

де W_{cp} – середня вага компонента, $W_1, W_2 \dots$ – вага компонента за кожним словником, n – кількість словників.

Обрахуємо питому вагу емотивної семи “презирливе ставлення” до дії, що повторюється в семантичній структурі лексичної одиниці **Betrügerei, die: 1. wiederholtes, fortwährendes Betrügen; 2. den Tatbestand des Betrugs erfüllende Handlung** [2: 376]; *besonders gespr pej; verwendet, um auszudrücken, dass die genannte Handlung lästig ist, dass sie oft geschieht oder lange dauert* \approx *Ge- (2)* [3: 160]; *kleiner Betrug; <auch> anhaltendes, ständiges Betrügen* [4: 264]:

$$W = \frac{(3+1) - 1}{3} = 1 \text{ [2: 376] (ЛСВ 1);}$$

$$W = \frac{(4+1) - 3}{4} = 0,5 \text{ [3: 160];}$$

$$W = \frac{(3+1) - 2}{3} = 0,666 \text{ [4: 264] (ЛСВ 2);}$$

$$W = \frac{1 + 0,5 + 0,666}{3} = 0,722.$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи дорівнює 0,722 і ця лексична одиниця відноситься до групи емотивно-логічних слів.

Питома вага емотивної семи “презирливе ставлення” в лексичній одиниці **Ferkelei, die; (ugs. abwertend): schmutzige Bemerkung od. Handlung** [2: 821]; **2 nach Subst, meist pej; eine Handlung oder ein Verhalten wie das im ersten Wortteil Genannte** [3: 254]; *<f. 18; fig.; umg.> schmutzige Angelegenheit; unanständiger Witz, unsittl. Zumutung* [4: 466] дорівнює:

$$W = \frac{(4+1) - 4}{4} = 0,250 \text{ [2: 821];}$$

$$W = \frac{(3+1) - 2}{3} = 0,666 \text{ [3: 254];}$$

$$W = \frac{(6+1) - 6}{6} = 0,166 \text{ [4: 466];}$$

$$W = \frac{0,250 + 0,666 + 0,166}{3} = 0,360.$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи становить 0,360 і ця лексична одиниця відноситься до групи логічно-емотивних слів.

Обрахуємо питому вагу емотивної семи “презирливе ставлення” в лексичній одиниці **Drückebergerei**, die; (ugs. abwertend): *drückebergerisches Verhalten* [2: 574]; **2 nach Subst, meist pej; eine Handlung oder ein Verhalten wie das im ersten Wortteil Genannte** [3: 254]:

$$W = \frac{(3+1)-1}{3} = 1 \text{ [2: 574];}$$

$$W = \frac{(3+1)-2}{3} = 0,666 \text{ [3: 254];}$$

$$W = 0 \text{ [4: 463];}$$

$$W = \frac{1+0,666+0}{3} = 0,555.$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи дорівнює 0,555 і ця лексична одиниця відноситься до групи емотивно-логічних слів.

Також емотивний компонент значення лексичні одиниці можуть набувати шляхом поєднання емотивно маркованої кореневої морфеми з емотивно маркованим афіксом, що надає похідній лексичній одиниці підсилення емоції та більшої інтенсивності емотивності, наприклад: **Drückebergerei**, die; (ugs. abwertend): *drückebergerisches Verhalten* [2: 574]; **Flegelei**, die; (abwertend): *grobe Unhöflichkeit, Ungezogenheit* [2: 858]; **Gaunerei**, die: *Handlung, Tat eines Gauners; Betrügerei* [2: 950]; **Lumperei**, die; [zu Lump]: 1. (abwertend) *betrügerische, gewissenlose Tat; üble, gemeine Handlungsweise*. 2. (ugs., meist abwertend) *Nichtigkeit, Kleinigkeit, Lappalie* [2: 1708]; **Teufelei**, die; (abwertend): a) *<o. Pl.> höchst böartige Gesinnung, Absicht; b) sehr böartige, niederträchtige Handlung* [2: 2584]; **Tölpelei**, die; (ugs. abwertend): *tölpelhaftes Verhalten* [2: 2600]; **Sauerei** (derb abwertend: *Schweinerei*) [2: 2224]; **Schlamperei**, die; (ugs. abwertend): a) *schlampiges (b) Vorgehen, Verhalten; große Nachlässigkeit*. b) *<o. Pl.> Unordnung, Durcheinander* [2: 2270]; **Schurkerei**, die; (abwertend): *schurkische Tat, Handlung, Handlungsweise* [2: 2331]; **Schweinerei** (derb abwertend): a) *unordentlicher, sehr schmutziger Zustand, Sache, Frechheit; b) ärgerliche Sache; üble Machenschaft; c) moralisch Verwerfliches, Anstößiges (meist auf Sexuelles bezogen)* [2: 2346].

Питома вага емотивної семи “презирливе ставлення” до дії, яка є безперестанною, невпинною в семантичній структурі лексеми **Heuchelei**, die; (abwertend): a) *[fortwährendes] Heucheln; Verstellung; Vortäuschung nicht vorhandener Gefühle, Eigenschaften o. Ä.; b) heuchlerische Äußerung, Handlung* [2: 1224]; *besonders gespr pej; verwendet, um auszudrücken, dass die genannte Handlung lästig ist, dass sie oft geschieht oder lange dauert ≈ Ge- (2)* [3: 254]; *ständiges Heucheln, Verstellung, Vortäuschung nicht vorhandener guter Eigenschaften oder von Gefühlen* [4: 643] становить:

$$W = \frac{(4+1)-2}{4} = 0,75 \text{ [2: 1224] (ЛСВ a);}$$

$$W = \frac{(4+1)-3}{4} = 0,5 \text{ [3: 254];}$$

$$W = \frac{(4+1)-1}{4} = 1 \text{ [4: 643];}$$

$$W = \frac{0,75+0,5+1}{3} = 0,75.$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи дорівнює 0,75 і ця лексична одиниця відноситься нами до групи емотивно-логічних слів

В лексичній одиниці **Schurkerei**, die; (abwertend): *schurkische Tat, Handlung, Handlungsweise* [2: 2331]; **2 nach Subst, meist pej; eine Handlung oder ein Verhalten wie das im**

ersten Wortteil Genannte [3: 254]; *niederträchtige, gemeine Handlung* [4: 1149] обрахуємо питому вагу емотивної семи “презирливе ставлення”:

$$W = \frac{(5+1)-2}{5} = 0,8 \text{ [2: 2331];}$$

$$W = \frac{(3+1)-2}{3} = 0,666 \text{ [3: 254];}$$

$$W = \frac{(3+1)-2}{3} = 0,666 \text{ [4: 1149];}$$

$$W = \frac{0,8 + 0,666 + 0,666}{3} = 0,710.$$

Таким чином, середня питома вага емотивної семи становить 0,710 і ця лексична одиниця відноситься нами до групи емотивно-логічних слів.

Питома вага емотивної семи “презирливе ставлення” в лексичній одиниці *Gaunerei, die: Handlung, Tat eines Gauners; Betrügerei* [2: 950]; *2 nach Subst, meist pej; eine Handlung oder ein Verhalten wie das im ersten Wortteil Genannte* [3: 254]; *Betrügerei* [4: 522] дорівнює:

$$W = \frac{(3+1)-3}{3} = 0,333 \text{ [2: 950];}$$

$$W = \frac{(3+1)-2}{3} = 0,666 \text{ [3: 254];}$$

$$W = \frac{(1+1)-1}{1} = 1 \text{ [4: 522];}$$

$$W = \frac{0,333 + 0,666 + 1}{3} = 0,999.$$

Отже, середня питома вага емотивної семи “презирливе ставлення” в семантиці лексичної одиниці *Gaunerei* дорівнює 0,999 і вона відноситься до групи емотивно-логічних слів.

На нашу думку, подальшого лінгвістичного дослідження потребує категорія емотивності на фонетичному, морфологічному та на синтаксичному рівнях.

Таким чином, при словотворенні у мові наявні певні емотивно марковані афікси, які, поєднуючись з емотивно нейтральними або емотивно маркованими морфемами, обумовлюють виникнення емотивного компонента значення в семантичній структурі лексичних одиниць. Лексеми з суфіксами *-ei (-erei, -lei)* можуть набувати емотивний компонент значення та виражають негативне, зневажливе ставлення, пейоративну оцінку до людини, рис її характеру, якостей, вчинків, дій. Підсилювати емотивність лексичної одиниці може поєднання емотивно маркованої кореневої та афіксальної морфем.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики / В. В. Левицкий. – К.: УМК ВО, 1989. – 155 с.
2. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim. Wien. Zürich: Dudenverlag, 1976. – 2992 S.
3. Langenscheidt. Großwörterbuch deutsch als Fremdsprache. – Berlin. – 2002. – 1253 S.
4. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh. München: Bertelmann Lexikon Verlag, 1991. – 1493 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Дробот – викладач кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: лексична семантика німецької мови, словотвір німецької мови.

МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДІМЕННИКОВИХ ДЕРИВАТИВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються морфологічні особливості словотвірної структури суфіксальних дериватів від основ французького походження, дається характеристика морфологічних явищ, зафіксованих при словотворенні дериватів зазначеного типу.

The article deals with the process of word-formation of borrowed words of French origin. The morphonological features of derivational morphemes are described. The analysis of morphonological phenomena is given.

Дане дослідження присвячене одній із найактуальніших проблем взаємодії та взаємозбагачення мов. У роботі досліджуються морфологічні особливості словотвірної структури суфіксальних дериватів від французьких відіменникових запозичень у сучасній українській мові.

Запозичення французької лексики українською мовою являє собою складний та багатогранний процес, що виник внаслідок контактів української та французької мовних систем. Він містить у собі неодноразове використання французьких слів на рівні мовлення, входження їх до лексико-граматичної системи української мови та їх освоєння за законами мови-реципієнта. Адаптація французьких слів на ґрунті української мови – це об'єктивний та закономірний процес фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного перетворення за внутрішніми законами розвитку української мови. Процес всебічної адаптації французьких запозичених лексем на українському ґрунті обов'язково передбачає розвиток словотвірної активності запозичених слів.

Питання адаптації запозичень у мові-реципієнті досліджували Л. Крисін, Л. Гальді, В. Секірін, В. Комлев та ін. Мовознавці розглядали різні аспекти процесу освоєння французьких запозичень на фонетичному, морфологічному, графічному та лексико-семантичному рівнях. Питання словотвірної адаптації французьких лексичних одиниць на словотвірному рівні української мови з погляду їх словотвірної валентності досліджувала Л. Чурсіна [5].

З точки зору граматики, запозичені форми підкорюються системі мови, що запозичує, як у відношенні синтаксису, так і у відношенні словозмінних форм, а також найбільш продуктивних конструкцій словоскладання та словотворення [3: 10]. Словотворення безпосередньо залежить від існуючої системи мови та зумовлене нею. Це знаходить прояв у тому, що нові похідні утворюються за допомогою вже існуючих у мові словотворчих засобів. Таким чином, на сучасному етапі розвитку лінгвістики у вивченні запозичень на перше місце висувається не стільки виявлення реєстру лексичних одиниць, скільки подальше їх освоєння, зокрема на словотвірному рівні [5: 18]. Важливою складовою цього процесу є аналіз морфологічних особливостей, що супроводжують дериваційний процес. Саме з розвитком дериватології як науки про закономірності творення нових лексичних одиниць зростає інтерес до словотвірної морфології, адже в багатьох сучасних мовах різних мовних сімей функціонують словотвірні моделі, які продукують похідні шляхом формальної видозміни своїх словотворчих морфем [4: 1].

Морфологічні факти та закономірності словотворення розглядалися в працях М. Трубецького, Г. Улашина, Р. Аванесова, Я. Босака, С. Бромлей, Т. Булигіної, Д. Ворта, В. Дресслера, О. Земської, Н. Ільїної, В. Лопатіна, В. Касевича, К. Ковалик, О. Кубрякової, Ю. Панкраца, Р. Лясковського, Т. Попової, С. Толстої, І. Улуханова, В. Чурганової та ін.

В україністиці проблеми морфології протягом тривалого часу порушувалися лише у зв'язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення в працях Л. Гумецької, І. Ковалика, Л. Полюги, Л. Родніної, З. Сікорської, В. Горпинича, К. Городенської, Н. Клименко, М. Федурко та ін.

У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження морфологічних особливостей відіменникових дериватів французького походження в українській мові.

Метою статті є дослідження морфологічних особливостей словотвірної структури дериватів від основ французького походження. Досягнення поставленої мети передбачає

розв'язання таких завдань: 1) описати морфонологічну структуру дериватів французького походження, 2) окреслити процес словотвірної та морфонологічної адаптації французьких запозичень; 3) встановити морфонологічні явища при словотворенні дериватів від основ французького походження в українській мові.

Дослідження похідних, утворених від основ французького походження на українському ґрунті, виконується в аспекті синхронії, з точки зору їх будови та функціонування на сучасному етапі розвитку української мови. Конкретний аналіз морфонологічних особливостей словотвірної структури дериватів від основ французького походження має системний характер та виконується за лексико-граматичними ознаками дериватів. Тобто мотивувальною основою для деривації, наприклад, іменників виступають не тільки безпосередньо основи французьких запозичень, але й мотивовані основи, утворені від агентивних іменників, прикметників та дієслів.

Без попереднього аналізу мотиваційних відношень, встановлення пар мотиватор – мотиват аналіз морфонологічних закономірностей сполучуваності дериваційних морфем неможливий. Із двох запозичених слів похідним вважаємо структурно й семантично складніше. «Морфонологічний аналіз неможливий без міцного фундаменту у вигляді виділеного інвентаря морфів з установленою семантикою кожного з них» [2: 61].

Вибір того чи іншого суфікса пояснюється не характером твірної основи, а встановленою в українській мові традицією утворення дериватів за зразком запозичених, що вже адаптувалися на українському ґрунті з тим чи іншим дериваційним значенням. «У структурі французьких запозичень існують суфікси, що активно функціонують в українській мові (*-изм (-ізм)*,

-ист (-іст, -їст), *-изаціј- (-ізаціј-)*, *-ер, -ор, -ур, -аж, -ант* та ін.), і суфікси, які тільки виділяються в процесі членування французьких запозичень (*-ент, -ет, -ітет, -анс, -ес-а, -ис-а, -ін* і под.), але участі в словотворенні української мови не беруть» [5: 41].

При творенні похідних існують обмеження в сполучуваності дериваційних морфів. Реалізуючись за типовою моделлю, дериваційний процес може зустріти певні перешкоди і не відбутися. Одними з таких перешкод є формальні обмеження, що зумовлюються надлишковими елементами в основі твірної слова, структурною недостатністю, скупченням приголосних у валентних позиціях, подібністю кінцевих і початкових звуків твірних морфів [1: 5]. Тому в мові існують і засоби для усунення подібних перешкод:

1) наявність аломорфів морфем; 2) наявність морфонологічних явищ: усічення, чергування, накладання (інтерференція), нарощення (інтерфіксація), акцентуація. Вибір їх, залежно від характеру перешкод, дозволяє утворити нове слово і завершити дериваційний процес.

Характерно, що при творенні дієслівних похідних від основ французького походження беруть участь такі суфікси: *-ува- (-юва-)*: *фонд – фондувати, деталь – деталювати; -ирува-*: *фари – фарширувати; -ізува- (-изува-)*: *ідеал – ідеалізувати, стиль – стилізувати, романтизм – романтизувати; -и-*: *фасон – фасонити, рикошет – рикошетити, каламбур – каламбурити; -нича-*: *саботаж – саботажничати*.

Залежно від того, яких саме змін зазнає фонемна структура морфем (чи основ) при творенні дієслівних дериватів, виявлено три типи морфонологічних явищ: чергування: *наркоз – наркотизувати, стимул – стимулювати*; усічення: *назальний – назалізувати, популярний – популяризувати*; нарощення: *тату – татуювати, крокі – крокіювати*. Зафіксовано 67 (46, 3 %) дієслів французького походження, в деривації яких беруть участь морфонологічні явища.

Морфонологічні модифікації відбуваються при творенні відсубстантивних дериватів за допомогою суфіксів: *-ува- (-ірува-, -ирува-,*

-ізува-, -изува-), -и-.

При творенні відіменникових похідних французького походження типовим і досить регулярним є усічення фіналей у мотивувальних основах іменників, прикметників та дієслів (41; 63%): 1) *-іј-/-ј-*: *ідеологі/ј/а/ – ідеологізувати, гаранті/ј/а/ – гарантувати, опозиці/ј/а/ – опозиціонувати, революці/ј/а/ – революціонувати*; 2) *-ик-/-к-*: *полеміка – полемізувати, таблетка – таблетувати, етикетка – етикетувати*; 3) *-изм-(-ізм-)*: *романтизм –*

романтизувати, белетризм – белетризувати; 4) -н-: назальний – назалізувати, популярний – популяризувати, солідарний – солідаризувати; 5) фінальні голосні незмінюваних іменників: декольте – декольтувати, гофре – гофрувати, дефіле – дефілювати.

Нарощення фонемної сполуки при творенні дієслівних похідних від основ французького походження зафіксовано головним чином при поєднанні за суфікса -ува- (15; 23%). Виявлено такі різновиди нарощення: 1) нарощення фонемосполуки /-он-/ (мотиваторами виступають іменники на -ці/j/a/, кінцева фонема /j/, основи яких усикаються): фракці/j/a/ – фракціонувати, опозиці/j/a/ – опозиціонувати, революція – революціонувати; 2) нерегулярні нарощення фонемосполук /ік/, /ікул/: тариф – тарифікувати, жест – жестікулювати; 3) нарощення /j/ при творенні дериватів від незмінюваних іменників: тату – тату/j/увати, крокі – крокі/j/увати.

Для процесу словотворення дієслівних дериватів від основ французького походження морфонологічні чергування нерегулярні (14; 22%). Виявлено такі різновиди чергувань: 1) за м'якістю – твердістю: {л-л'}: ідеал – ідеалізувати, мінерал – мінералізувати; {н-н'}: екран – екранізувати, жаргон – жаргонізувати; {т'-т'}: гарантія – гарантувати, демократія – демократизувати, травесті – травестувати, амністія – амністувати; {з-т}: наркоз – наркотизувати.

При творенні ад'єктивних похідних від французьких основ використовуються суфікси -н- (-ичн-, -ічн-); -альн- (-іальн-, -уальн-); -ивн-; -арн- (-ярн-), -орн-, -озн-, -ов- (-ев-), -ськ-, -уват-, -ач- (-яч-) (956): жираф – жираф'ячий, тераса – терасуватий, мільйонер – мільйонерський, мушкетер – мушкетерський, тик – тиковий, тюль – тюлевий, партія – партійний, метр – метричний, фрагмент – фрагментарний.

У прикметниках французького походження відсутні наступні фіналі мотивувальних основ (125; 55%): 1) фіналь -і/j/-: а) основ мотивувальних іменників на -ій перед морфами -н-, -ичн- (-ічн-), -ивн-: парфумерія – парфумерний, прецизія – прецизний, фізіономія – фізіономічний, інформація – інформативний, буржуазія – буржуазний; 2) фіналь -к- від іменників на -к(а) перед суфіксом -н-: танкетка – танкетний, шансонетка – шансонетний, етикетка – етикетний; 3) фіналь -изм/-ізм перед суфіксами -ичн-/-ічн-, -н-, -ськ-: егалітаризм – егалітарний, авантюризм – авантюристичний, шовінізм – шовіністичний, туризм – туристичний, федералізм – федералістський, імажинізм – імажиністський; 4) фіналь:

-аці/j/- перед суфіксами -альн-, -арн-: парцеляція – парцелярний, федерація – федеральний; 5) фіналь -ат перед морфом -альн-: синдикат – синдикальний, матриархат – матриархальний.

Нарощення фонемосполуки при творенні ад'єктивних похідних від основ французького походження зафіксовано 73 (32 %) деривати за допомогою суфіксів -н-, -ичн-, -ярн-, -ськ-. Виявлено такі різновиди нарощення: 1) нарощення сполуки /-ист-/-іст-/ (мотиваторами виступають іменники чоловічого роду з фінальним -изм/-ізм, що усикається): ізоляціонізм – ізоляціоністський, нуризм – нуристський, песимізм – песимістичний, меркантилізм – меркантилістський; 2) нарощення /j/, /т/ при творенні ад'єктивних дериватів від незмінюваних іменників за допомогою суфіксів -н-, -ичн-: желе – желейний, купе – купейний, комільфо – комільфотний, арго – арготичний.

Для ад'єктивних похідних французького походження, утворених за допомогою зазначених суфіксів та їх похідних, досить регулярним словотворчим засобом виступають такі морфонологічні чергування (89; 39 %): {л-л'} перер суфіксами -ськ-, -н-: маршал – маршальський, креол – креольський, васал – васальний, мадригал – мадригальний; {л'-л'} тільки перед суфіксом -ев-: шагрень – шагреньовий, тюль – тюлевий, рокайль – рокайлевий; {к-ч} перед суфіксом -н-: полеміка – полемічний, нумізматика – нумізматичний, мозаїка – мозаїчний, наркотик – наркотичний; {ц'-т'} (мотиваторами виступають іменники жіночого роду на -ціj-) перед суфіксом

-ивн-: федерація – федеративний, інформація – інформативний, ситуація – ситуативний, ретроспекція – ретроспективний; {Ø-о}: марка – марочний, арка – арочний; {Ø-е} перед суфіксами -н-, -ськ-: калібр – каліберний, міністр – міністерський; {о-Ø}: брелок – брелковий; {с'-т'}: вакансія – вакантний.

Слід зазначити, що кожне окреме чергування відзначається неоднаковою регулярністю навіть у межах словотворення ад'єктивів французького походження. Пояснюється це характером кінцевої фонемної структури мотивувальних основ, а також залежить від певного дериваційного форманта, з яким поєднується основа.

При словотворенні прикметників від основ французького походження накладання відбувається тільки в дериватах, утворених за допомогою суфіксів

-ов-, -н- (7; 3%): *бюро – бюровий, трико – триковий, тонна – тонний*. Особлива будова фіналі мотивувального іменника (сполучення «приголосна + /н/») (в тому числі на /нн/) або кінцева /о/ невідмінюваних іменників) та потреба утворювати прикметники з відповідною семантикою підтримують функціонування накладання в зазначених похідних як словотворчого засобу.

Творення іменників, що позначають назви осіб чоловічого роду відбувається при взаємодії основ французького походження з іншомовними суфіксами **-ист (-іст), -ер, -ир, -ант, -ент, -атор (-тор)** та питомими українськими суфіксами **-ник, (-івник, -овник, -овик), -ець, (-івець), -ар**: *рецидив – рецидивіст, мушкет – мушкетер, дуель – дуелянт, ремонт – ремонтник, бригада – бригадир, банк – банкір, депо – деповець, метрополітен – метрополітенівець, бетон – бетоняр*.

Співвідносні агентивні іменники жіночого роду утворюються від відповідних іменників чоловічого роду за допомогою суфіксів: **-иц-, -к-, -ш-**,

-ин-, : *авантюжник – авантюриця, гофрувальник – гофрувальниця, терорист – терористка, педикюр – педикюриша, паркет – паркетина*.

Абстрактні назви дії утворюються головним чином за допомогою словотвірних типів на **-нн-, -аціј-, (-изаціј-), -аж**: *калібрувати – калібрація, уніфікувати – уніфікація, шокувати – шокування, фрондувати – фрондування*. Деривація абстрактних та збірних назв від основ французького походження виконується в межах словотвірних типів на **-ість, -ств-, -ізм, -і/ј-**: *лаконічний – лаконічність, дублетний – дублетність, лакей – лакейство, шеф – шефство, кретин – кретинізм, бюрократ – бюрократія*.

Словотворення іменників від основ французького походження за допомогою суфіксів **-ість, -ств-, -ш-, -к-, -чик, -ець, -ар (-яр)** відбувається без значних структурних обмежень: *сюжетний – сюжетність, гравер – граверство, манекен – манекениша, фетишист – фетишистка, мундир – мундирчик, сюрприз – сюрпризець, комуна – комунар*.

Дериваційний процес субстантивів, утворених за допомогою інших суфіксів, супроводжується такими морфологічними явищами, як чергування, усічення, нарощення або комплексом зазначених трансформацій.

У мотивованих іменниках французького походження відсутні наступні фіналі мотивувальних основ (168; 68%): 1) фіналь **-ува-/юва-** перед суфіксами **-ант, -ент, -аж, -ист (-іст), -ер, -нн-, -аціј- (-изаціј-, -ізаціј-),**

-атор (-тор), -ир: *абонувати – абонент, монтувати – монтаж, акомпанувати – акомпаніст, суфлювати – суфлер, третирувати – третирування, екранізувати – екранізація, декантувати – декантатор, командувати – командир*; 2) фіналь **-іј-/ј-** перед суфіксами **-ист (-іст), -ізм**

(-ізм), -ик: *кавалерія – кавалерист, корпорація – корпоратизм, парфумерія – парфумерний*; 3) фіналь **-ізм/-ізм** перед суфіксами **-ист (-іст)**: *сюрреалізм – сюрреаліст*; 4) фінальна голосна невідмінюваних іменників перед суфіксами **-ист (-іст)**: *кантоне – кантоніст*; 5) фіналь **-ік-, -к-** перед суфіксами **-ист**

(-іст), -ник: *моза/ј/і/ка – мозаїст, етикетка – етикетник*; 6) фіналь **-н-** перед **-аціј- (-изаціј-, -ізаціј-), -ізм (-ізм)**: *федеральний – федералізація, ідеальний – ідеалізм*; 7) фіналь **-аж** перед **-ер, -аціј- (-изаціј-, -ізаціј-)**: *репортаж – репортер, афінаж – афінація*.

Нарощення фонемосполуки при творенні субстантивних похідних від основ французького походження зафіксовано у творенні 14 (5%) дериватів. Виявлено такі різновиди нарощення: 1) **-ан/іан-** перед суфіксами **-ець, -іст,**

-ер, -ізм: *термідор – термідоріанець, опозиція – опозиціоніст, революція – революціонер, ізоляція – ізоляціонізм*; 2) **-т-, -ш-, -ј-** у похідних від невідмінюваних

іменників перед суфіксами *-ізм*, *-аж*: *арго* – *аргоїзм*, *трико* – *трикотаж*, *доміно* – *доміношник*, *есе* – *есе/їзм*.

Для субстантивних похідних французького походження, утворених за допомогою зазначених суфіксів та їх похідних, досить регулярним словотворчим засобом виступають наступні морфологічні чергування

(49; 20%): {т–ц} перед суфіксом *-іж-*: *резидент* – *резиденція*, *ежсектувати* – *ежсекція*; {ц'–т} перед суфіксом *-ор*, *-изм*: *обтюрація* – *обтюратор*, *корпорація* – *корпоратизм*; {г–к}: перед *-ція*, *-тор*: *редагувати* – *редакція*, *редагувати* – *редакція*; {г–ж}: перед суфіксом *-к-*: *інтрига* – *інтрижка*;

{г–к}: перед суфіксом *-ик*: *наркоз* – *наркотик*; {с–ц} перед суфіксом *-ант*, *-ент*: *бенефіс* – *бенефіціант*; {н–н'}, {л–л'} перед суфіксами *-іст*, *-ізм*, *-ств-*, *-чик*: *рецидив* – *рецидивіст*, *саксафон* – *саксофоніст*, *аларм* – *аларміст*, *журнал* – *журналіст*, *канібал* – *канібальство*, *романський* – *романізм*, *рецидив* – *рецидивізм*, *аларм* – *алармізм*, *овал* – *овальчик*; {л'–л} перед суфіксами *-ист*, *-ер*: *кавалерія* – *кавалерист*, *жонглювати* – *жонглер*.

Таким чином, проведене дослідження дало можливість встановити, що в дериваційному процесі іменників від основ французького походження беруть участь не всі словотвірні типи, що діють в системі словотвору сучасної української мови, а лише найбільш продуктивні та регулярні.

Включення французьких запозичень до словотвірної системи української мови має свої характерні риси та особливості. Дослідження морфологічних особливостей словотворення дериватів від основ французького походження дає можливість вивчити процес взаємоприспосовування мотиватора та дериваційного суфікса, для яких характерні такі види морфологічних явищ, як усичення, нарощення, чергування, накладання, акцентуація.

Аналіз морфологічних модифікацій, які відбуваються при словотворенні дієслівних, субстантивних та ад'єктивних похідних французького походження, дає змогу описати морфологічну структуру дериватів і виразніше окреслити процес словотвірної та морфологічної адаптації французьких запозичень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Іщенко Т.А. Валентність суфікса *-иця* в апелативах української мови: автореф. канд. філол. наук: Дніпроп. держ. ун-т / Т.А. Іщенко. – Дніпропетровськ, 1997. – 15 с.
2. Козленко І.В. Морфологічні явища в системі словозміни дієслів // Українське мовознавство: міжвід. наук. зб. / І.В. Козленко. – К.: Вища школа, 1990. – Вип. 17. – С. 54-63.
3. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 207 с.
4. Федурко М.Ю. Морфологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук: Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України / М.Ю. Федурко. – К., 2005. – 36 с.
5. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди / Л.В. Чурсіна. – Х., 1998. – 190 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми словотвірної морфології.

МЕТОДИКА ФОРМАЛЬНОГО ОПИСУ КОМПЗИТИВ РІЗНИХ ТИПІВ

Юлія КЛИМОВА (Горлівка, Україна)

Статтю присвячено визначенню традиційних параметрів формального опису композитів. У роботі розглядаються складові компоненти і моделі початкових словосполучень та утворених на їх базі композитів. Подається опис основних моделей утворення композитів позначення подій у російській, українській та англійській мовах.

This article is devoted to the determination of the traditional parameters of the formal description of composites. The constituents and the models of starting word-combinations and the composites based on them are examined. The description of the basic models of creation of composites designating the event in Russian, Ukrainian and English languages is given.

При виділенні композиту в мові та мовленні необхідно враховувати сукупність усіх його ознак як з позиції семантико-ономасіологічного, так і з позиції формально-структурного

підходів. На теперішній час відзначається дуже мало системних досліджень процесів, які відбуваються в межах такого мовленнєвого явища як композитне словотворення.

Метою нашого дослідження є визначення принципів, що лежать в основі формування і функціонування семантико-синтаксичної структури композитів – позначень подій як специфічної моделі мовної категоризації.

Поставлена мета обумовлює вирішення наступних завдань: простежити основні принципи структурної перебудови словосполучень при творенні субстантивних композитів різних видів та описати основні моделі утворення композитів позначення подій.

Об'єктом дослідження є субстантивні композити позначення подій в російській, українській та англійській мовах. Предметом дослідження є словотвірні, семантичні та структурні особливості композитних утворень.

Наявність складних слів у мові передбачає визначення способів їхнього утворення, а також їхньої морфемної структури, на основі якої є можливим розгляд композитів у статичному аспекті. У зв'язку з безперервністю процесу творення складних слів однією з найважливіших залишається проблема комплексного дослідження та подальшої розробки проблем композитоутворення з урахуванням використаних в акті словотворення формальних засобів та лексико-семантичних властивостей одноструктурних одиниць.

Н. Чурилова, З. Потіха, І. Арнольд композитами вважають слова, які складаються щонайменш із двох лексично повнозначних компонентів, що функціонують як одне ціле і виокремлюються як особлива лексична одиниця завдяки своїй цільнооформленості. Ми дотримуємося думки, що композити – це складні похідні номінативні одиниці, що характеризуються семантичною та структурною цілісністю, утворені шляхом слово- чи основоскладання.

У роботах Є. Рудницького, І.І. Ковалика, В.М. Русанівського, Н.С. Родзевич, В.О. Горпинича та інших утворення композитів як спосіб формально-граматичної реалізації семантичної структури словосполучення тлумачиться як наслідок лексикалізації назв понять, які виражені цим словосполученнями, що супроводжується зміною форми та семантики одиниць, що виступають як компоненти композиту. Але мовні факти свідчать про те, що не кожний тип складного слова є результатом структурної трансформації словосполучення. Серед складних слів можна знайти лексичні одиниці, утворені шляхом деформації й морфологічних модифікацій словосполучення (порушення лінійного порядку компонентів, додавання афіксів): *бвиство царя* → *царевбвиство*, *crime against state* → *state-crime*, та складні слова, утворені від словосполучення без зміни його форми (для англійської мови): *Holy day* → *Holy-day*, *love affair* → *love-affair*. Останній процес являє собою інтеграцію словосполучення у складне слово [3: 8].

Але не для всіх композитів твірною базою може виступати словосполучення. У мовознавстві триває суперечка з приводу таких морфем, як *аеро-*, *аква-*, *-над*, *cyber-* тощо. Одні вчені (М. Шанський) пропонують інтерпретувати їх як суфікси, інші (Н. Клименко) – як корені [5: 3-7]. На сьогодні у науковців немає ще єдиної думки щодо визначення статусу цих компонентів. Їх називають афіксоїдами (К. Городенська), відносно вільними (відносно зв'язаними) морфемами (О. Кубрякова), афіксованими основами (М. Шанський), зв'язаними опорними компонентами (В. Лопатін), афіксами (В. Лотте), міжнародними терміноелементами (В. Григор'єв). На думку Р. Сафіна, такі морфеми є: а) зв'язаними морфемами особливого типу; б) вживаються лише у поєднанні з іншими афіксальними чи кореневими морфемами; в) мають індивідуальне лексичне значення; г) узагальнювальне значення, властиве афіксам. Ми підтримуємо думку, що за своїм статусом ці компоненти являються афіксоїдами, оскільки композити, до яких вони увійшли, не мають ніяких зв'язків зі словосполученнями. У препозиції вони мають статус префіксоїдів, а в постпозиції – суфіксоїдів. Р. Сафін вважає описані одиниці морфемами перехідного типу. Вони одночасно функціонують як кореневі, так і афіксальні морфеми [7: 48–64].

У сучасній лінгвістичній літературі афіксоїд визначають як проміжну морфему, частину складного або складноскороченого слова, яка здебільшого співвідносна з повнозначним словом чи основою та повторюється з тим самим значенням у ряді слів і наближається за словотвірними функціями до афіксів, чи як компонент складного або складноскороченого слова, що повторюється з тим самим значенням у ряді слів і

наближається за своєю словотвірною функцією (здатністю утворювати нові слова з тим самим компонентом) до афіксу [6: 26]. Як значущі частини слова афіксоїди спостерігаються лише в межах складних слів і тільки в якості морфем, що однаково можуть вживатися і в ролі службових, і в ролі кореневих [9: 91]. На думку Н. Клименко, поняття афіксоїду поширюється на компоненти складних похідних, що здатні утворювати однотипні ряди слів, але не зазнали ні часткової, ні повної десемантизації, тобто фактично є коренями [4: 31].

Стосовно семантичної характеристики афіксоїдів слід виділити дві ознаки: по-перше, втрату конкретного лексичного значення, по-друге, набуття нового, більш узагальненого.

Питання визначення ступеня втрати або набуття нового значення компонентом похідного утворення донедавна залишалося відкритим. Рішення запропонував В. Головін, який вказував на втрату префіксальним похідним можливості розгортання в еквівалентне за структурою словосполучення внаслідок набуття одним із компонентів цього похідного нової дериваційної функції [2: 190]. Наприклад, моделі утворення композитів *аквазахід*, *мегазахід*, *агрозахід* не повторюють моделі утворення слів *культзахід*, *політзахід*, тому що ці лексеми утворені не від словосполучень, як це відбулося зі вказаними одиницями (пор: *культурний захід*, *політичний захід*), а шляхом додавання префіксоїдів *аква-*, *мега-*, *агро-* до слова *захід* відповідно, лише імітуючи при цьому структуру цих композитів.

У нашій роботі за основу опису композитів візьмемо наступні параметри:

- вид складного утворення;
- морфологічні характеристики джерел компонентів складного слова;
- кількісний склад компонентів композиту;
- спосіб поєднання слів у композит.

Слово знаходиться в лексичному просторі мотивацій, тому що на формування семантики мотивованого слова впливають різні зв'язки та процеси, які лише у сукупності формують його семантичну структуру. Саме тому вигляд композиту залежить від процесу перетворення початкового словосполучення в композит, тобто від мотивації. Ми беремо до уваги мовну мотивацію, що представлена як фактор утворення нових номінативних одиниць. Розмежовують декілька видів композитів: універбалізаційні, дериваційні та квазікомпозити.

Під універбалізаційними композитами розуміють такі композити, які повністю зберігають лексичне, синтаксичне та морфологічне значення словосполучень, на базі яких вони утворюються, тобто семантика початкового словосполучення та новоутвореного композиту абсолютно ідентична. При універбалізації реалізуються лише формотворчі відношення, при яких одна й та сама мовна одиниця представлена різними мовленнєвими реалізаціями (*політична конференція* – *політконференція*). Модель кінцевої структури універбалізаційного композиту мало чим відрізняється від моделі його початкового словосполучення. Наприклад, словосполучення *технічний огляд* реалізовано за моделлю прикметник (Прикм) в однині (одн) + іменник (Ім) в однині (одн), (**Прикм1одн + Ім1одн**). Поруч із частиномовним символом для змінюваних частин мови у моделі конструкції вказується відмінковий номер (1 – називний, 2 – родовий і т.д.); априклад, формула Ім2 вказує на те, що в конструкції вжито іменник у формі родового відмінку. А композит *техогляд* представлений за моделлю: частина основи прикметника ($\text{Ч}^{\text{осн}}\text{Прикм}$) + іменник (Ім), ($\text{Ч}^{\text{осн}}\text{Прикм1одн} + \text{Ім1одн}$). Ця модель визнається регулярною та найбільш продуктивною, більшість композитів представлена саме за нею: *екологічний фестиваль* (**Прикм1одн + Ім1одн**) → *екофестиваль* ($\text{Ч}^{\text{осн}}\text{Прикм1одн} + \text{Ім1одн}$); *медичинський огляд* (**Прикм1одн + Ім1одн**) → *медогляд* ($\text{Ч}^{\text{осн}}\text{Прикм1одн} + \text{Ім1одн}$); *automobile cross* (**Прикм^{одн} + Ім^{одн}**) → *autocross* ($\text{Ч}^{\text{осн}}\text{Прикм^{одн}} + \text{Ім^{одн}}$).

Хоча зустрічаються універбалізаційні композити інших структурних типів: словосполучення *вбивство брата* реалізовано за моделлю іменник + іменник (Ім1одн + Ім2одн), а в композиті *братовбивство* конструкти (іменники) вже поєднуються інтерфіксом (інт) (**ОснІм2одн+інт+Ім1одн**); *потеря крові* (**Ім1одн+Ім2одн**) → *кровопотеря* (**ОснІм2одн+інт+Ім1одн**). Структурно-сміслові відношення компонентів такого складного слова наближені до структурно-сміслових відношень слів, що входять у певні типи словосполучень (відношення позначення і позначуваного слова): *dogshow*, *tea-party*, *beauty-contest*.

Модель кінцевої структури також може бути представлена у вигляді акронімно-буквеної аббревіатури, у якій від основного конструкту береться лише початкова буква (Б¹); утворення акронімів особливо прийнятне в американському середовищі як один із способів словотворення [10: 33]: *парко-господарський день* (Прикм1одн(комп) + Ім1одн) → ПГД (Б¹ + Б¹Прикм1одн(комп) + Б¹Ім1одн); *дорожно-транспортне проишествие* (Прикм1одн(комп) + Ім1одн) → ДТП (Б¹ + Б¹Прикм1одн(комп) + Б¹Ім1одн); *Congress of Industrial Organizations* (Ім1одн + прийм + Прикм1 + Ім2мн) → СІО (Б¹Ім1одн + Б¹Прикм1 + Б¹Ім2мн), *International Conference of Agricultural Economists* (Прикм + Ім^{одн} + прийм + Прикм + Ім^{мн}) → ІСАЕ (Б¹Прикм + Б¹Ім^{одн} + Б¹Прикм + Б¹Ім^{мн}).

Отже, структурна модель універбалізаційного композиту характеризується способом формальної реалізації компонентів початкового словосполучення, конструкт у ній може бути представлений цілим словом (Ім; Прикм), частиною основи слова (Ч^{осн}) або початковою буквою (Б¹).

Дериватами є складні слова, під час творення яких використовуються афікси. Серед композитів позначення подій найяскравіше процеси деривації представлені через композитні утворення англійської мови. Найчастіше модель початкового словосполучення являє собою поєднання іменника (Ім) та віддієслівного іменника (або герундія) (Гер). В іменниках такого типу перший компонент виконує функцію додатку до другого компоненту: *to snatch babies* → *snatch+ing of babies* → *baby-snatching* (Дієсл + Ім^{мн} → Ім^{одн} + Гер), *to bait badgers* → *badger-baiting; fox-hunting*. Більшість слів даної моделі передають відношення між об'єктом та дією, та можуть бути співвіднесені рівною мірою з дієслівним словосполученням або дієприкметниковим зворотом: *drink-offering* = *to offer the drinks* = *offering drinks*.

Зустрічаються моделі і з першим компонентом віддієслівним іменником. У таких композитах перший компонент виражає дію, пов'язану з предметом (подією), що позначається другим компонентом (Дієсл + суф + Ім): *leaving-party, wedding-day, singing-lesson, driving-test*.

Квазікомпозити – це складні слова, утворені за моделями, що вже наявні в мові. Для таких композитів ми не можемо підібрати початкового словосполучення, тому що квазікомпозити утворюються на базі простих слів шляхом додавання афіксоїдів, тобто коренів, що отримали статус афіксальних морфем: (*міні-криза* – утворено додаванням до іменника *криза* префіксоїду (префіксоїд) *міні-*, що імітує один із конструктів композиту (префіксоїд + Ім1одн), порівн: *енергетична криза* → *енергокриза* (Прикм1одн + інт + Ім1одн); *cybercrime* – слово утворено додаванням префіксоїду *cyber-*, що означає «той, що відноситься до комп'ютерів»).

Статус квазікомпозитів має більша частина іншомовних композитів, побудованих за атрибутивною юкстапозитною моделлю, наприклад, слова *ток-шоу, реаліті-шоу, арт-шоу, фаєр-шоу, феєшн-шоу* що утворилися на базі англійських слів *talk-show, reality-show, art-show, fire-show, fashion-show*, а також російські та українські слова, створені за аналогічними моделями [9]: *талант-шоу, секс-прем'єра, рок-концерт, гей-парад, шопінг-тур*. Структура таких квазікомпозитів реалізується за типом префіксоїд + Ім1одн, у якій перший конструкт (префіксоїд) виконує роль композитного атрибуту, а другий – зберігає якість головного компоненту словосполучення, за моделлю якого утворено квазікомпозит, та за яким він отримує свою граматичну парадигму.

Зустрічаються квазікомпозити із другим елементом афіксоїдом, як було зазначено вище, – словотвірним елементом, що володіє властивостями як основи, так і суфіксу, будучи при цьому проміжним утворенням. Як основа слова, такий елемент має конкретне значення, а з іншого боку, є абстрактним, тому що входить до складу значної кількості слів, постійно повторюючись у їхніх значеннях, і, як правило, не вживаючись у мові самостійно як окрема мовна одиниця: *листопад, каменепад, попелопад, зорепад, снігопад, льодопад*. Усі ці іменники реалізовані за моделлю Ім1одн + афіксоїд.

Серед квазікомпозитів, побудованих за атрибутивною юкстапозитною моделлю, більшість слів у своєму складі мають лише афіксальні морфемі та представлені у такому вигляді префіксоїд + суфіксоїд: із семантичним множником *пати* (*party*): *флірт-пати* (*флірт-пати*), *коктейль-пати, ретро-пати, байкер-пати, ретропати, акванати, Dj-пати*,

готік-пати, кемпінг-пати та ін; сейшн: *панк-сейшн, рок-сейшн, банджо-сейшн, джем-сейшн*; фест: *тату-фест, лаунж-фест, рок-фест, Купала-фест, Гогольфест (Гогольфест)*; *оупен-ейр*.

Морфемна структура складних слів характеризується за двома ознаками: кількістю морфем та кількістю коренів у слові. Як і будь-яке слово в мові, складне слово також певна цілісність. На протигагу простому слову, складне не допускає вставлення інших одиниць між компонентами, їх перестановку, і має ознаки синтаксичної та структурної цілісності. За словами Е. Бенвеніста, «слід розглядати складні імена не як морфологічні типи, а як синтаксичні структури. Кожен тип складних імен слід вивчати як трансформацію будь-якого типу синтаксично вільного висловлювання» [1: 241-256]. Ознаки розмежування складного слова і словосполучення: 1) цільнооформленість; 2) семантична цілісність; 3) співвіднесеність зі словосполученням.

За третім параметром найбільш численною групою виступають двокомпонентні композитні утворення: *артобстріл, пресс-конференція, hen-party*. Для визначення кількості конструктив композиту необхідно враховувати кількість компонентів початкового словосполучення. Н.Ф. Клименко зробила спробу пояснити морфемну будову композитів, яка зумовлена синтаксичною природою їх мотивації. Композити мотивуються переважно двочленими словосполученнями, тому більшість із них має двокореневу структуру [4: 4].

Зустрічаються також три-, чотири-, п'ятикомпонентні іменники: *AGM (annual general meeting), ACSM (American Congress on Surveying and Mapping), автовеломотогонки, IAARC (International Administrative Aeronautical Radio Conference), ДТП (дорожно-транспортное происшествие), фізкультхвилинка*. Ми відносимо аббревіатури до класу композитів, тому що аббревіація це процес творення нової номінативної одиниці, а лише заміна однієї мовленнєвої одиниці іншою із збереженням її номінативного статусу. Складноскорочене слово виступає варіантом повної початкової форми словосполучення, що скорочується, та характеризується збереженням семантики та граматичної співвіднесеності базового словосполучення у новоутвореному слові: *ЧП – чрезвычайное происшествие (ЧП произошло на стройплощадке возле университета радиоэлектроники в четыре часа дня. – Несмотря на присутствие охраны, в зале суда случилось чрезвычайное происшествие, которое закончилось для подсудимого госпитализацией в стационар больницы*. Як ми бачимо, слово *ЧП* зберігає субстантивну значимість сполучення слів *чрезвычайное происшествие* (за стрижневим словом) та синтаксичну тотожність – аббревіатура та сполучення слів виступають у якості частини складного іменного підмету) [9: 198].

Спосіб поєднання основ у складному слові можна вважати одним з основних диференційних ознак. У межах лексико-семантичної групи композитів позначення подій типовими є складні слова без спеціальних єднальних морфем: *медичний огляд → медогляд; медицинский совет → медсовет; psychological war → psywar*. Але в оформленні композитів беруть участь не лише основні (базові) конструкти, а ще й допоміжні, що слугують формальними засобами організації структури композитів, тобто зустрічаються такі композитні утворення, котрі мають у своїй структурі єднальні морфемі (**ЧоснПрикм1 + інт + Ім1одн**): *енергокриза; (Ім1одн + інт + Ім2одн): жертвоприношение, братовбивство*

Розглянуті параметри формування складних номінативних одиниць дозволяють описати основні принципи утворення композитів позначення подій, визначити моделі опису композитів, що найчастіше включають у себе початкову та кінцеву структурні моделі (модель початкової конструкції (за наявності) та модель кінцевої структури (утвореного композиту)). Подальшою метою нашої роботи є складання повного реєстру моделей утворення композитів позначення подій у російській, українській та англійській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бенвеніст Э. Синтаксические основы именованного сложения / Э. Бенвеніст // Общая лингвистика. – М., 1974. – С. 241–256.
2. Головин В. Г. Префиксоиды имён прилагательных / Головин В. Г. // Исследования по русскому и славянскому языкознанию : труды Самаркандского гос. ун-та. — Самарканд, 1976.— Вып. 299.— С. 187-195.
3. Квеселевич Д. І. Інтеграція словосполучення у сучасній англійській мові / Квеселевич Д. І. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Клименко Н. Ф.—К. : Наукова думка, 1984. – 252 с. : табл., сх.

5. Кочан І. Складні терміни з постпозиційними компонентами -від, -вод, -хід, -ход у сучасній українській мові (щодо нормалізації) / Кочан І. // Вісник нац. техн. ун-ту "Львівська політехніка". – 2007. – № 593 : проблеми української термінології. – С. 3–7.
6. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфеміка : проблемы и принципы описания / Лопатин В. В. – М. : Наука, 1977. – 315 с.
7. Сафин Р. Статус морфем типа -граф,-лог / Сафин Р. // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж, 1974. – С. 48–64.
8. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономаσιологическом аспекте: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02 / Теркулов Вячеслав Исаевич. – Горловка, 2008. – 406 с.
9. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию / Шанский Н. М. – М., 1968. – 310 с.
10. Akmajian A. Linguistics (An Introductory to Language and Communication). The MIT Press. Cambridge, Massachusetts. – 604 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Климова – пошукувач кафедри загального мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: композитологія, теорія номінації, словотвір.

КВАЗИКОМПОЗИТИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олена ПОКОТИЛО (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто особливу групу складних слів, які утворені не із словосполучень, а на основі моделей (за аналогією), що існують у мові; проаналізовано термін «квазікомпозит» та основні причини творення цієї групи слів.

The research is devoted to a special group of words namely to compound words which are built on the basis of models existing in the language but not on the bases of word-combinations.

Велика кількість досліджень українських та зарубіжних учених присвячено вивченню складних слів (комполітів). Комполітом (складним словом), як правило, називається «состоящая из двух или нескольких элементов лексическая единица, характеризующаяся единством значения и соотносимая в лексико-грамматической системе русского языка с той или иной частью речи» [3: 120].

Таке визначення досить широке, і воно, перш за все, стосується на структури вже існуючої одиниці, не беручи до уваги спосіб, за допомогою якого вона була утворена. Саме тому комполітом традиційно вважають будь-які багатокореневі сутності [7: 197].

Структурним особливостям складних слів у різних мовах присвячено публікації Селіванової О.О., Кубрякової Є.С., Марчанда Х., Уханова Г.П., Торопцева І.С., Тараненка А.А., Кудрявцевої Л.О.). У сучасних підручниках з лексикології наведено велику кількість класифікацій комполітів та моделей їх творення, тобто аналізуються основа – джерело складного слова та кінцевий результат. Механізм та спосіб побудови складних слів залишається поза увагою сучасних лінгвістів.

Проблема способу творення комполітів є особливо актуальною для англійської мови, тому що існують певні труднощі в диференціації складного слова та словосполучення (так звана stone wall problem), бо вони часто співпадають.

Отже, у сучасній англійській мові складні слова, або комполіти (compound words, composites) є наслідком продуктивного процесу словотвору. Складні слова – це такі лексичні одиниці, що складаються з двох чи більше основ, і вживаються як незалежні форми [4: 31].

В англійській мові, на думку окремих дослідників, словоскладання є головним напрямом розвитку лексики мови, бо воно – найпродуктивніший тип словотвору. Складне слово може утворюватися шляхом складання двох або більше слів. При цьому поєднуються незалежні, діючі основи. Таким чином, для універбалізаційних комполітів актуальною є наступна характеристика «складне слово завжди вимагає наявності зв'язку між визначеними сутностями» [2: 97]. Існування складного слова, як особливої одиниці номінації, перш за все, свідчить про те, що людині, яка говорить, досить назвати два пов'язані між собою об'єкти, щоб слухач міг самостійно вгадати той тип зв'язку, який має на увазі людина, що говорить [6: 64]. Тобто, слухач самостійно вгадує те словосполучення, яке перетворено в слово.

Але носій мови не завжди може визначити словосполучення, з якого походить той чи інший комполіт, бо «складні слова утворюються в мові двома основними шляхами: а) за моделями, які існують у мові та б) із словосполучень» [7: 41]. Слідом за В.І. Теркуловим ми будемо називати одиниці першого типу квазікомполітами, оскільки їх утворення не пов'язане

з перетворенням словосполучень у слова (що являє собою сутність композитотворення), а виступає як імітація кінцевої (морфемної) структури вже існуючих лексичних конденсатів. Наприклад, модель утворення квазікомпозита *gillyflower* не повторює моделі творення *sunflower*, оскільки походить від давньофранцузького слова *girofle* та імітує французьку вимову омофонами, які є найближчими до іншомовного звучання.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що лексема *gillyflower* не є складним словом у повному розуміння цього поняття, бо його джерелом не виступає жодне словосполучення: комбінація слів *gilly flower* не має ніякого семантичного значення. Щоб краще зрозуміти цей факт, треба проаналізувати спосіб творення класичних складних слів, таких як *blackbird*, яке відповідає словосполученню *a black bird* – чорний птах, а композит *snowfall* є еквівалентом словосполучення *a fall of snow*. Комбінація слів *gilly flower* не має ні яких семантико-граматичних ознак словосполучення.

Для опису випадків, коли англійське складне слово фонетично імітує запозичене слово І.В. Арнольд, вводить термін «псевдокомполит» [6]. Але на наш погляд, така атрибуція – це лише спроба знайти мотиватор для запозиченого слова. Як приклад, можна навести лексему *sparrowgrass*, яка не відповідає словосполученню із семантичним значенням «трава для горобців», а використовується для позначення овочу спаржі. Англійське *sparrowgrass* походить від латинського *asparagus*. Свою сучасну лексико-граматичну форму воно отримало в результаті процесу народної етимологізації: незвичні для англійської мови слова замінюються на рідні, близькі за звучанням. Так само можна охарактеризувати лексему *may-day*, бо це не свято праці, а радіосигнал з проханням про допомогу, що походить від французького *m'aidez*, і не є складним словом взагалі.

С.П.Мостовий, слідом за Х.Марчандом, вважає псевдоскладними слова, утворені шляхом регресії. Це ситуації, коли дієслова утворюються від іменників. Цей спосіб словотвору називається англійською «back-formation» та виявляється шляхом діахронічного аналізу: дієслово *to hitch hike* походить від іменника *hitch-hiker*, а лексема *to vacuum-clean* – від іменника *vacuum-cleaner*.

Але, на наш погляд, зазначені погляди вимагають уточнення, тому що стосуються дуже нечисленних груп слів, які не можна назвати складними у прийнятому розумінні цього слова. Англійська ж мова дуже багата на композити різних типів, тому що, як зазначалося вище, словоскладання – це найпродуктивніший у ній спосіб словотвору, і як результат виникає велика кількість слів, що побудовані на основі існуючих моделей творення (за аналогією).

Ми вважаємо, що треба чітко визначити термін «квазікомполити» і розуміти під ним наступні утворення.

1. Слова, що являють собою результат народної етимологізації, тобто такі, які фонетично імітують запозичені лексеми, але в даній мові семантично не мотивуються. Наприклад, *crayfish* (рак, а не риба) походить від давньофранцузького слова *crevice*; а також *a boatswain* це не сільський човняр, а боцман. Цей клас квазікомполитів утворюється на основі звукоімітації: запозичені слова фонетично асимілюються, уподібнюючись до слів, які вже існують у мові. Наприклад, лексема *asparagus* звучить дуже незвично для англійської вимови, тому іншомовне слово замінюється звичайними для вуха лексемами *sparrow* та *grass*, які обиралися тільки за фонетичною ознакою і не мають ніякого семантичного зв'язку.

2. Лексеми, які утворюються внаслідок скорочення, наприклад: *ABC-book*. Треба зазначити, що англійська мова не така багата на такі квазікомполити, як російська, де великий пласт скорочень складають номенклатурні аббревіатури, найчастіше оніми ергонімного типу, наприклад, *Главснаб, Донецкуголь* [7]. Цей феномен можна пояснити тим, що сучасна англійська мова тяжіє до економії мовного простору і навіть двоскладні слова набувають скорочених варіантів: *ball-balloon, student-stud*. Втрачену частину повної форми мовець знаходить легко; це, доречі, одна із незмінних умов скорочення як мовного явища. В англійській мові повна форма ніби йде за скороченням. Але якщо аналізувати російські скорочення *главзападцемент, главвостокзолото*, необхідно погодитися в Г.П.Ухановим: «наличие в некоторых сложносокращенных словах таких словообразовательных элементов, которых нет в соотносительных по предметной соотнесенности составных названий <...> свидетельствуют о том, что какая-то часть сложносокращенных слов возникает не в результате сокращения составных названий, а независимо от них по уже существующим

образцам [6: 194]. Основну причину утворення таких композитів визначив Є.С. Отин – це намагання замінити інформативно-повне, але дуже довге скорочення на економне, яке не протирічить фонетичним законам російської мови [4: 271].

Історично так склалося, що англійська мова не містить великої кількості політичних/номенклатурних аббревіатур, але до групи квазікомполітивів-скорочень можна віднести лексеми *nogo* – поганий (*no good one*), *hi-fi* – високонадійний (*high fidelity*), *hospron* – госпітальний підрозділ (*hospital squadron*). Скорочені лексеми у цьому випадку часто виникають не в результаті стихійного перетворення первинного словосполучення, а свідомо. Наприклад, прикметник *hi-fi* використовується набагато частіше, ніж повна форма, а етимологічні зв'язки між тим поступово втрачаються.

3. Власне квазікомполітиви, які утворені за існуючими у мові моделями словоскладання, але не походять від реального словосполучення, наприклад, *football*, *volleyball*. При аналізі складних слів типу *sunflower* або *blackbird* чітко можна визначити словосполучення, від яких вони походять. У цьому випадку навіть важко відрізнити власне словосполучення від похідних складних слів. Лексеми на позначення командних ігор семантично мотивуються основами, які входять до їхнього складу, але не співпадають з існуючими словосполученнями. В англійській мові немає словосполучення «кошиковий м'яч», словосполучення *кошик* та *м'яч* не відповідає значенню складноутвореної лексеми, хоча повністю мотивує її. Слова *football*, *volleyball* не співпадають зі словосполученнями, але утворені за найтипівішими для англійської мови моделями N+N (іменник+іменник): *ice-cream*; *motherland*.

4. Ідіоматичні вирази: *dog- cheap* (дуже дешево), *pile-driver* (сильний удар). Ідіоматичні квазікомполітиви треба відрізнити від складних слів, які мотивуються фразеологічними словосполученнями, або словосполученнями, які побудовані на використанні певного стилістичного прийому: порівняння, метафори, метонімії, гіперболи тощо. Такі, наприклад, як лексеми *bigwig* (важлива людина), *bletherskate* (бовтун). Слово *walleye* ж є квазікомполітивом, тому що нього твірного словосполучення не існує в мові взагалі. Не існує словосполучення *an eye for walls*, а комбінація слів *a wall of the eye* не має жодного сенсу. У той же час слухачеві та читачеві легко здогадатися про значення лексеми *те, що закриває око*. Композит «*wall-paper*» є звичайним композитом, якій відповідає словосполученню зі значенням «папір, що приклеюється на стіну» (*paper for wall*).

5. Римовані квазікомполітиви (гендіадіс). У розмовному мовленні можна зіткнутися з великою кількістю римованих складних слів (*rhyme combinations*), близьких форм, які складаються з двох елементів (часто двох псевдоморфем), які поєднуються за допомогою рими [9: 130], наприклад, у більшій кількості випадків вибір компонентів римованого словосполучення мотивований. Наприклад *willy-nilly* походить від латинської лексеми *volens-nolens* (вставка), і є носієм того ж семантичного значення. Але біля 40% римованих комбінацій ніяк не мотивуються семантично. Деякі з них є прикладом звуконаслідування: *pow-wow* (галасно), *razzle-dazzle*. Назважаючи на це, їх неможливо назвати композитами у прямому значенні цього слова, тому що використання рими є ще одним шляхом збагачення словника англійської мови, і деякі дослідники називають римування продуктивним способом словотвору. Нашу увагу привернули композити, які побудовані на використанні рими, а їхні компоненти несуть семантичне навантаження, яке зовсім не співпадає зі значенням складного слова. Наприклад, цікавим, на нашу думку, є композит *tea-leaf*. У своєму первинному значенні – *чайнка*. Це справжній композит, який утворився по типовій для англійської мови моделі N+N (іменник + іменник). Але з іншого боку це складне слово може замінити лексему *thief* (грабіжник). Поява семантичного еквіваленту *tea-leaf* пов'язана з широким використанням римування в англійській мові, але в цьому випадку римуються не елементи складного слова, а первинне поняття та його еквівалент, який співпадає з уже існуючим складним словом, побудованим за певною моделлю творення словосполучення. Тобто слово *tea-leaf* в значенні *кравдію* є квазікомполітивом. Подібна ж ситуація склалася з лексемою *boatrace*, яка римується зі словом *face*, і на основі цього є його сленговим еквівалентом. При аналізі квазікомполітивів *boatrace* та *tea-leaf* ми спостерігаємо не тільки відсутність первинних словосполучень, але й повну демотивованість, бо елементи квазікомполітивів обираються за фонетичним критерієм.

6. Ще одним цікавим пластом є складні лексеми, що позначають кольори типу *dark-blue, light-grey, red-green*. Лексеми типу *dark-blue* використовуються на позначення інтенсивності кольору з першою частиною-прислівником, який власне й вказує на неї. Слідом за В.І.Теркуловим, будемо вважати, що це багатокomпонентна глоса номінатемислова, тобто словосполучення. Залежний компонент-аналітичний аналізатор семантичного множителя атрибута «Інтенсивність» [8: 208]. Комбіновані кольори (*white-blue; red-green*) не можуть бути пов'язані зі словосполученнями *white and blue, red and green*, бо такі словосполучення семантично відрізняються від композитів. Вони вказують не на скомбінованість кольору, а на різницю в забарвленні різних референтів.

«Складні слова існують як закономірно утворені одиниці мовної системи, як шлях номінації, суть якої не зводиться до словосполучення» [2: 7]. У світі цієї теорії закономірним є існування квазікомполитів, модель утворення яких імітує вже існуючі шляхи згортання словосполучень у складні слова.

З точки зору функціонально-комунікативного підходу проблема формування та функціонування структурно-складних лексем пов'язана з тенденцією до еволюції словотвірної системи. Так, поповнення арсеналу словникового складу мови відбувається за рахунок необхідності створення нових номінацій на позначення нових предметів та явищ, а також завдяки активному функціонуванню слів у процесі комунікації. Виникнення та затвердження нових одиниць зумовлено різноманітністю функціональних цілей (комунікативних, експресивних, конструкційних, акумулятивних тощо), і квазікомполити зайняли важливе місце у збагаченні словникового складу, бо кількість значущих словосполучень не безмежна. Вивчаючи квазікомполити, необхідно визначити моделі творення цієї групи складних слів, а також класифікувати їх. Для глибшого розкриття проблеми доцільно було б знайти квазікомполити у французькій мові та порівняти їх з англійськими, бо саме запозичення є одним з головних джерел квазікомполитів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка /И. В. Арнольд – М. : Высшая школа, 1986. – 296 с.
2. Бондаренко В. О. Структура інноваційних складних слів сучасної англійської мови: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / В. О. Бондаренко. – К., 2001. – 185 с.
3. Василевская Е. А. Словосложение в русском языке: учебное пособие / Е. А. Василевская – М.: Учпедгиз, 1962. – 132 с.
4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова – М.: Наука, 1981. – 199 с.
5. Мостовой С. П. Лексикология англійської мови. – Київ., 1989. – 463 с.
6. Отин Е. С. Номинационные процессы в русской ергонимии XX века / Е. С. Отин // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: сб. науч. статей. – Донецк: ДонГУ, 1993. – С. 83-84.
7. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономастиологическом аспекте: дисс. ... доктора: спец. 10.02.02 – Горловка, 2008. – 453 с.
8. Уханов Г. П. Об отношении сложносокращенных слов к словосочетаниям с той же предметной отнесенностью / Г. П. Уханов // Научные доклады высшей школы: филологические науки. – № 1. – 1961. – С. 187-196.
9. Arnold I. V. The English Word / I. V. Arnold – М., 1989. – 383 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Покотило – здобувач кафедри загального мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: словотвір англійської та української мов, ономастіологія.

МОРФЕМНЫЙ АНАЛИЗ ТОПОНИМОВ ГОРОДА СААРБРЮККЕНА (ФРГ) И ПРИНЦИПЫ ИХ НОМИНАЦИИ

Татьяна ЧЕРНИКОВА (Мариуполь, Украина)

У статті розглядаються теоретичні проблеми класифікації топонімів, аналізується морфемна структура топонімичної лексики міста Саарбрюкена, проводиться гендерний аналіз даних одиниць, виявляються принципи номінації досліджуваних топонімів.

The theoretical problems of toponymic classification are investigated in this article. Morphemic structure of toponymic lexis of Saarbrücken is analyzed, gender analysis of the units is given. The principles of nomination of toponyms under study are disclosed.

Каждый язык имеет много имен собственных, которые несут в себе огромную информацию, имеют значительную языковую нагрузку и требуют подробного исследования. Этим занимается теоретическая, описательная, историческая, прикладная и литературная

ономастика [5: 7]. Изучением географических названий, выявлением их своеобразия, историей возникновения и анализом изначального значения слов, от которых они образованы, занимается топонимика – раздел ономастики. Совокупность топонимов на какой-либо территории составляет её топонимию [5: 9].

Топонимическая лексика аккумулирует материальный, культурный, исторический опыт общественной среды, в которой она зарождается и функционирует. Как показывает обзор лингвистической литературы, топонимические названия города Саарбрюккена редко выступали объектом самостоятельного рассмотрения. В то же время эта группа лексических единиц представляет собой значительный лексический пласт, ибо они накапливались столетиями и их количество огромно, что и обуславливает **актуальность** исследуемой проблемы. **Целью** исследования является морфемный анализ топонимов в немецком языке, а также выявление принципов номинации данных географических объектов.

Одной из наиболее острых проблем топонимики является вопрос выработки единых принципов описания ономастического материала, а также определение критериев классификации топонимов, антропонимов и других видов ономастической лексики, позволяющих выделить наиболее характерные признаки лексики такого рода.

Как известно, до настоящего времени лингвистами разработано несколько основных классификаций топонимической лексики, предложенных С.Грабцом, Л.Гумецкой, В.Жучкевичем, Ф.Миклошичем, Ф.Паляцким, и С.Роспондом [1; 2; 6; 8]. Принципы выделения топонимов в группы определяются, прежде всего, целью исследования, но наиболее распространенными являются два основных критерия:

1. лексико-семантический;
2. морфолого-словообразовательный.

Вопрос выработки единой универсальной классификации топонимов, которая будет охватывать все проблемы данного пласта лексики, в настоящий момент считается дискуссионным, что можно объяснить процессом становления топонимики как науки.

Важное место в трудах как зарубежных, так и отечественных лингвистов занимают вопросы морфемной структуры немецкоязычных топонимов. С точки зрения морфемной структуры Х.Вальтер, Х.Науманн, Э.Эйхлер подразделяют топонимы на три группы [3: 8]: простые, сложные, производные.

В ходе данного исследования топонимической лексики были также установлены три группы анализируемых топонимов в зависимости от их морфемной структуры (см. табл. 1).

Таблица 1. Структурная характеристика топонимов

№	Топонимы	Количество	%	Примеры
1	Сложные	344	64,1	<i>die Schillerstraße</i> «улица им. Шиллера», <i>die Ziegelstraße</i> «улица Кирпичная»
2	Словосочетания	130	24,2	<i>die Breite Straße</i> «улица Широкая», <i>die Magdeburger Straße</i> «улица Магдебургская»
3	Составные	63	11,7	<i>die Peter-und-Paul-Straße</i> «улица им. Петра и Павла», <i>die Graf-Johann-Straße</i> «улица им. Графа Иоганна»
4	Всего	537	100	

Наибольшую группу составляют сложные топонимы, например: *die Elisabethstraße* «улица Елизаветы», *die Starenstraße* «улица Скворечная», *die Reichsstraße* «улица Имперская». Это объясняется тем, что в немецком языке модель «имя существительное + имя существительное» является наиболее продуктивной в сфере словообразования [9: 10].

Всего четверть корпуса (см. табл. 1) составили топонимические словосочетания. Сюда вошли названия улиц, состоящие из двух слов: имени прилагательного и имени существительного, например: *die Strassburger Straße* «улица Страсбургская», *die Elsässer Straße* «улица Эльзасская», *die Alte Bergstraße* «улица Старая Горная».

Группа составных топонимов занимает всего $\frac{1}{10}$ от общего лексического корпуса. Здесь представлены названия улиц состоящие из трех и четырех слов, например: *die Senator-Richard-Becker-Straße* «улица им. Сенатора Рихарда Беккера», *die Franz-Schubert-Straße* «улица им. Франца Шуберта». Ограниченность данной группы объясняется тем, что длинная знаковая цепочка не характерна для немецкого языка. С целью языковой экономии в основном употребляются композиты, состоящие из двух, реже из трех, слов [9; 10].

Большинство немецких топонимов по своей морфемной структуре являются сложными, поэтому были проанализированы их компоненты, а также были выявлены наиболее продуктивные словообразовательные модели в названиях улиц города Саарбрюккена.

Модель с основным словом *die Straße* «улица» обладает наибольшей продуктивностью и составляет 83,8%, например: *die Zwergstraße* «улица Карликовая», *die Fürstenstraße* «улица Княжеская», *die Seilerstraße* «улица Канатная».

Имена существительные с основным словом *der Weg* «путь» составляют только 12,7%, например: *der Rhönweg* «Ренский путь», *der Gasweg* «Газовый путь», *der Stadionweg* «путь к Стадиону».

Малочисленными оказались названия улиц с основным словом *die Gasse* «переулок» и *der Pfad* «тропа», например: *die Küfergasse* «переулок Виноделов», *die Junkergasse* «переулок Юнкеров».

В связи с тем, что для немецкого языка характерна категория рода [7], было выявлено, что почти 90% в составе топонимической лексики города Саарбрюккена занимают имена существительные женского рода, например: *die Jungstraße* «улица Молодежная», *die Gartenstraße* «улица Садовая», *die Stiftgasse* «переулок Монастырский». Это связано с особенностями морфемной структуры исследуемых топонимов. В лексемах преобладает основное слово *die Straße*, также в небольшом количестве представлены имена существительные с основным словом *die Gasse*, данные морфемные компоненты женского рода, что и объясняет его преобладание.

Топонимические наименования мужского рода представлены в меньшем количестве (13%), данную группу составили лексемы типа: *der Sittersweg* «путь Зиттера», *der Amselweg* «Дроздовый путь». Это можно объяснить тем, что по морфемной структуре композиты с основным словом мужского рода *der Weg* и *der Pfad* представлены в незначительном количестве.

Следует отметить, что немецкие существительные среднего рода, относящиеся к топонимической лексике, отсутствуют.

Таблица 2. Гендерный анализ немецких топонимов

№	Род	Количество	%	Примеры
1	Женский	467	87	<i>die Brückenstraße</i> «улица Мостовая», <i>die Schulstraße</i> «улица Школьная», <i>die Eichengasse</i> «переулок Дубовый»
3	Мужской	70	13	<i>der Hessenweg</i> «Гессенский путь», <i>der Lerchenweg</i> «путь Жаворонков»
4	Всего	537	100	

По своему происхождению все имена собственные, в том числе топонимы, в прошлом были именами нарицательными. Топонимические названия метонимичны, в их основу кладется один из признаков объекта, причем выбор этого признака часто бывает случайным.

В данной работе мы исследуем топонимы, названия улиц, поэтому обратимся к рассмотрению принципов их номинации, наиболее распространенными среди которых являются [4: 76]:

1. **мемориальный**: наименования в честь известных композиторов, поэтов, писателей, политических деятелей, ученых, например: *die Richard-Wagner-Straße* «улица им. Рихарда Вагнера», *die Dr.-Ecker-Straße* «улица Доктора Экера», *die Karl-Marx-Straße* «улица им. Карла Маркса», *die Paul Linke Straße* «улица им. Пауля Линке»;

2. **физико-географический**: названия улиц, в которых отражены названия городов, вероятно, к которым ведут данные улицы, названия рек, наиболее значимых в Германии, а также рельеф и свойства почв, характерных для названной улицы, например: *die Aachener Straße* «улица Ахенская», *die Moselstraße* «улица Мозельская», *der Dolomitenweg* «Доломитовый путь»;

3. **объектный**: названия по церковным, гражданским или природным объектам, которые находятся на улице либо вблизи нее, например: *die Faktoreistraße* «улица Факторная», *der Kieferweg* «Сосновый путь», *die Evangelisch-Kirch-Straße* «улица Евангелической церкви»;

4. **видовой**: наименования по расположению, облику улицы, по поселениям с ярковыраженным профессиональным или этническим признаком, например: *die Bayernstraße* «улица Баварская», *die Parallelstraße* «улица Параллельная», *die Häfnergasse* «переулок Гончарный».

При наименовании улиц в немецком языке наиболее широко применяется мемориальный принцип, что объясняется стремлением народа увековечить память выдающихся личностей своей страны.

В ходе исследования была выявлена группа названий улиц, принципы номинации которых не выяснены. Это связано с тем, что с течением времени мотивация наименования была утрачена, например: *die Kohlwaagenstraße* «улица Капустных весов».

На основе результатов, полученных в ходе данного исследования, можно сделать следующие выводы:

1. в настоящее время не существует единой универсальной классификации топонимов, и данный вопрос остается открытым;

2. немецкие топонимы в своем большинстве являются сложными именами существительными;

3. для имен существительных, относящихся к топонимической лексике, наиболее продуктивным в качестве основного слова является морфемный компонент *-straße*.

4. для топонимической лексики немецкого языка характерно преобладание имен существительных женского рода, что зависит от рода второго компонента данных композитов;

5. основными принципами номинации улиц города Саарбрюккена являются мемориальный и физико-географический и практически не представлены принципы номинации по церковным объектам и по этническому признаку.

БИБЛЮГРАФІЯ

1. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К.:Либідь, 1958. – 216 с.
2. Жучкевич В.А. Общие и региональные закономерности топонимики. Автореф. ... д-ра геогр. наук. – Мн., 1970. – 38 с.
3. Мерцалова Г.Н. Односложные ойконимы стран немецкого языка как объект фонологического исследования (в сравнении с односложными апеллятивами современного литературного немецкого языка): Автореф. Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Московск. Гос. Ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2007. – 22 с.
4. Суперанская А.В. Что такое топонимика?. – М.: Наука, 1985. – 176 с.
5. Топоров В.Г. Общие вопросы топонимики. – М.: Высш. шк., 1967. – 356 с.
6. Черняховская Е.М. История разработки топонимических классификаций. Развитие методов топонимических исследований: Сб. статей /Отв. ред. Е.М. Поспелов. – М.: Наука, 1970. – 495 с.
7. Юнг В. Грамматика немецкого языка. – СПб.: Лань, 1996. – 544 с.
8. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowianskich nazw geograficznych. – Wroclaw, 1957.
9. Schippan, Thea: Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. 2 durchges. Aufl. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1987. 307 S.
10. Stepanova M.D.: Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Moskau: Hochschule, 1975. 272 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Чернікова – магістрантка Маріупольського державного гуманітарного університету.
 Наукові інтереси: проблеми ономастики, номінації.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

TEMPUS-ASPEKT-AKTIONSARTEN-SYSTEME DES DEUTSCHEN UND UKRAINISCHEN IM TYPOLOGISCHEN VERGLEICH

Alla PASLAWSKA (Lwiv, Ukraine)

Стаття пропонує типологічний аналіз темпорально-аспектуальних систем української та німецької мов. На відміну від української, німецька мова не має морфологічного оформлення категорії аспекту, однак чіткіше експлікує семантику аспектуальних відношень, які співвідносять референційний час із часом події. Значення ІМПЕРФЕКТИВА полягає в тому, що час референції міститься у часі події. ПЕРФЕКТИВ характеризується зворотнім відношенням. ПЕРФЕКТ вказує на те, що час референції слідує за часом події. Висунуто тезу про семантичну амбігуючість перфективних форм дієслів в українській мові, яка передбачає можливість їх двоякої інтерпретації як ПЕРФЕКТИВ чи ПЕРФЕКТ.

This article gives a short typological sketch of a part of Ukrainian tense/aspect system compared with that of German. German knows of no aspectual distinction in morphology. German, however, is more explicit in expressing semantic aspects, which are relations that connect the reference time with the event time: IMPERFECTIVE denotes the inclusion of the reference time in the event time, PERFECTIVE denotes the converse relation and PERFECT says that the reference time is after the event time. The thesis defended in this paper is that verb forms of Ukrainian with perfective morphology are ambiguous between a PERFECTIVE and a PERFECT interpretation.

Es ist üblich in der Slawistik, das slawische Tempus/Aspekt/Aktionsarten-System (T/A/A-System) als etwas ganz Eigenartiges, von dem in anderen Sprachen in mehrerer Hinsicht Abweichendes zu betrachten. Das Ziel dieses Aufsatzes ist, am Beispiel von T/A/A-System des Ukrainischen slawische Sprachen mit anderen europäischen Sprachen zu vergleichen und durch diesen Vergleich das Ukrainische in eine allgemeine Tempus/Aspekt/Aktionsarten-Typologie einzuordnen. Das Ergebnis wird folgendes sein. Das Ukrainische unterscheidet morphologisch zwar zwischen zwei Klassen von Verben (perfektiv/imperfektiv), ist dagegen unterdeterminiert bezüglich der Kodierung von so genannten aspektuellen Relationen, welche die Ereigniszeit mit der Referenzzeit verbinden (insbesondere bezüglich der Relationen PERFEKTIV vs. PERFEKT, die noch zu definieren sind). Dies führt zu Mehrdeutigkeiten bei temporalen Aussagen, die wir in dieser Form im Deutschen nicht finden. Diese Eigenheit der beiden Sprachen ist in den traditionellen grammatischen Beschreibungen de facto immer gesehen worden [vgl. 2], scheint aber theoretisch noch nicht voll erfasst zu sein [vgl. 18].

Hier wird die These vertreten, dass perfektive Verben grundsätzlich unterdeterminiert bezüglich der Wahl der Relation PERFEKTIV vs. PERFEKT sind. Dies führt für perfektive Verben zu Mehrdeutigkeiten. Ein perfektives Verb im Präteritum kann den semantischen Sachverhalt PPRÄTERITUM + PERFEKTIV ausdrücken oder den semantischen Sachverhalt PRÄTERITUM + PERFEKT (= semantisches Plusquamperfekt). Die Form ist also mehrdeutig. Ebenso kann ein perfektives Verb im morphologischen Präsens den semantischen Sachverhalt FUTUR + PERFEKTIV oder FUTUR + PERFEKT (= semantisches Futur II) bezeichnen. Von dieser Mehrdeutigkeit abgesehen ist das temporale System des Ukrainischen genau wie das des Deutschen organisiert. Insbesondere modifizieren Temporaladverbien in den betrachteten Fällen stets die Referenzzeit.

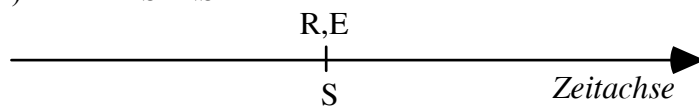
Fast die gesamte Literatur zum Tempus benutzt heutzutage die Terminologie von H. Reichenbach, die er in den *Elements of Symbolic Logic* [16] entwickelt hat. Unsere Semantik wird aus guten Gründen in mancher Hinsicht davon abweichen.

Reichenbach geht davon aus, dass man für die korrekte Behandlung von Tempora wenigstens drei zeitliche Parameter braucht, die er *Ereigniszeit* (E), *Sprechzeit* (S) und *Referenzzeit* (R) nennt. An den folgenden Beispielen soll diese Idee illustriert werden:

(1) PRÄSENS: Hinter dem Ladentisch sitzt Shui Ta und liest die Zeitung. (B. Brecht)

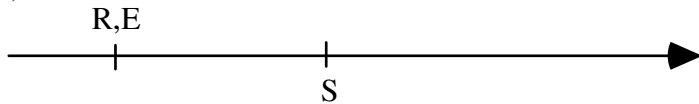
Die Ereigniszeit ist hier die Zeit, zu der Shui Ta hinter dem Ladentisch sitzt und die Zeitung liest, die Referenzzeit, die Zeit, auf die sich der Sprecher bezieht (also z.B. die Zeit, zu der er den Laden betrat und Shui Ta sah), fällt mit dieser zusammen und beide fallen zusammen mit der Sprechzeit. Das Reichenbachdiagramm für den Satz (1) ist ungefähr das folgende:

(2) **PRÄSENS**



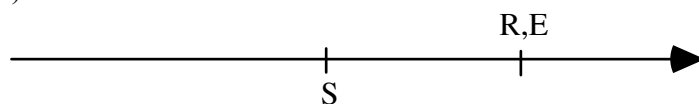
Beim Präteritum liegt die Ereignis-(und die Referenz-)zeit vor der Sprechzeit.

(3) **PRÄTERITUM**



Für das Futur müssen die Ereignis-(und die Referenz-)zeit nach der Sprechzeit liegen.

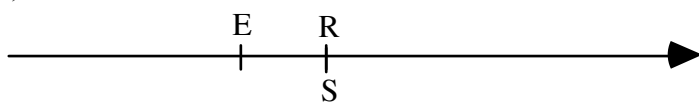
(4) **FUTUR**



Während bei den einfachen Tempora die Ereignis- und Referenzzeit zusammenfallen, müssen sie bei zusammengesetzten Tempora Perfekt, Plusquamperfekt und Futur II unterschieden werden.

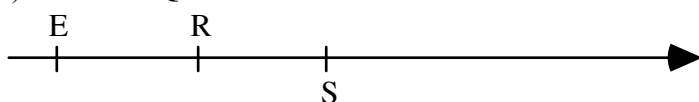
Wir werden diese Idee so implementieren, dass die drei semantischen Tempora als freie Variablen aufgefasst werden, deren Wert durch den Kontext bestimmt ist. Mit anderen Worten, alle Tempora bezeichnen bestimmte Zeiten und sind insofern keine Relationen zwischen Zeiten. Dass z.B. die von PRÄTERITUM bezeichnete Zeit vor der Sprechzeit liegt, ist eine Präsupposition. Beim Präsens Perfekt fällt die Referenzzeit mit der Sprechzeit zusammen und relativ dazu liegt die Zeit des Ereignisses in der Vergangenheit.

(5) **PERFEKT**



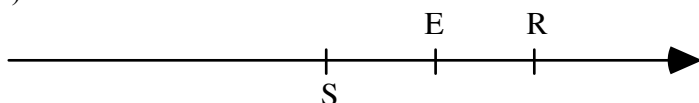
Beim Plusquamperfekt liegt die Referenzzeit relativ zur Sprechzeit in der Vergangenheit und die Ereigniszeit liegt zeitlich noch vor der Referenzzeit.

(6) **PLUSQUAMPERFEKT**



Beim Futur II dagegen liegt die Referenzzeit nach der Sprechzeit und die Ereigniszeit liegt vor dieser Referenzzeit, aber in der Zukunft relativ zur Sprechzeit.

(7) **FUTUR II**



Im Unterschied zu Reichenbach werden wir in aller Regel nicht von Punkten sondern von Intervallen reden (von den Sondergebräuchen der Tempora, z.B. historisches, futurisches Präsens, wird im Augenblick abgesehen).

Trotz großer Übersichtlichkeit ergeben sich im Reichenbachschen System gewisse Schwierigkeiten. So wird z.B. zum Verhältnis der eigentlichen Ereigniszeit zur Situationszeit, d.h. zu aspektuellen Relationen, nichts gesagt.

Das T-A-A-System von W. Klein kann anhand eines Beispiels vorgestellt werden, das er selbst [12: 40] analysiert. Das Beispiel beschreibt die Situation, in der der Richter einen Augenzeugen fragt:

Was sahen sie, als sie den Raum betraten?

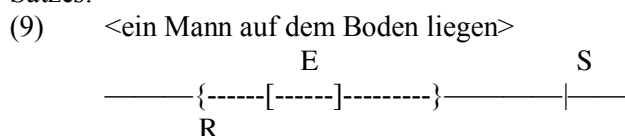
Der Zeuge berichtet:

- (8) a. Ein Mann lag auf dem Boden.
- b. Er war Chinese.

- c. Eine Frau war über ihn gebeugt.
- d. Sie war dabei, ihm die Brieftasche aus der Jacke zu ziehen.
- e. Sie wandte sich zu mir.
- f. Sie sagte:
- g. Sie sind schon abgehauen.

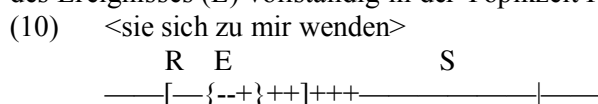
Was Kleins Terminologie anbetrifft, so wird direkt von Reichenbach der Begriff der Sprechzeit "time of utterance" TU übernommen, die Ereigniszeit heißt "time of the situation" TSit und die Referenzzeit wird "topic time" TT benannt. Die Referenzzeit TT wird für alle Äußerungen (8a) bis (8g) des Zeugen durch die Frage des Richters vorgegeben; TT ist also die Zeit, die der Zeuge bei allen Äußerungen im Auge hat, über die er seine Aussage macht, nämlich die Zeit, als er das Zimmer betrat. Um keine Verwirrung zu stiften, behalten wird die Reichenbachsche Terminologie bei.

Klein unterscheidet zwischen dem lexikalischen Gehalt einer Äußerung, der frei von jeglicher Tempus oder Aspekt-Information ist und der individuell realisierten und zeitlich bestimmten Situation. Der lexikalische Gehalt von (8a) wäre demnach < ein Mann auf dem Boden liegen > und beschreibt eine Klasse von Situationen, wo jeweils ein Mann auf dem Boden liegt. Die beschriebene Situation (also das, was vormals als "Ereignis" bezeichnet wurde) ist nun eine individuelle und zeitlich bestimmte Situation dieses Typs, deren Zeit in Relation steht zu der Zeit, zu der der Zeuge das Zimmer betritt (R). Je nachdem, ob die Zeit R, über die geredet wird, in der Zeit der Situation E enthalten ist oder umgekehrt, wird zwischen dem imperfektiven und perfektiven Aspekt unterschieden. So ist (8a) ein Beispiel für die imperfektive Interpretation* des Satzes:



Wichtig sind hier die beiden Relationen „R ist vor S“ (die Information, die das Präteritum gibt) und „R ist enthalten in E“ (die Information des imperfektiven Aspekts, der im Deutschen morphologisch nicht sichtbar gemacht wird).

Dagegen bietet (8e) ein Beispiel für die perfektive Interpretation des Satzes, wo die Zeit des Ereignisses (E) vollständig in der Topikzeit R liegt.



Die Bilder zeigen, dass Zeitintervalle in der Inklusionsbeziehung stehen können, was bei Reichenbach überhaupt weder vorgesehen ist noch ausgedrückt werden kann, da seine Zeiten Punkte sind und Punkte keine Teile haben. In (9) ist die Referenzzeit in der Ereigniszeit enthalten, in (10) liegt das umgekehrte Verhältnis vor. Klein nennt diese Relationen ASPEKTE, und wir wollen uns diesem Sprachgebrauch anschließen. Insgesamt nimmt Klein ASPEKTE an:

- (11) a. INCLUDES: Die Referenzzeit inkludiert ein VP[†]-Ereignis/Zustand („PERFEKTIV“).
- b. INCLUDED: Die Referenzzeit ist in einem VP-Ereignis/Zustand enthalten („IMPERFEKTIV“).
- c. POST: Die Referenzzeit ist nach einem VP-Ereignis („PERFEKT“)

In der Literatur ist es üblich, diese Relationen PERFEKTIV, IMPERFEKTIV und PERFEKT zu nennen, und wir werden sie auch so nennen. Genau genommen drückt PERFEKTIV nicht einfach

* Die Notation von Klein ist folgende:

- bezeichnet die Zeitlinie
- < > bezeichnet den lexikalischen Gehalt
- bezeichnet die beschriebene Situation (0/1-Zustand)
- +++ bezeichnet die beschriebene Situation (2-Zustand)
- { } bezeichnet die Zeit, zu der der beschriebene Sachverhalt besteht (Tsit)
- [] bezeichnet die Zeit, über die geredet wird (TT)

† VP steht für "Verbalphrase".

eine Relation aus sondern besagt: „die Referenzzeit inkludiert ein von der Verbalphrase beschriebenes Ereignis“, d.h. Aspektrelationen enthalten noch eine Existenzaussage, die eingebettete Verbalphrase. Es ist sehr wichtig sich den Unterschied zwischen semantischen und morphologischen Aspekten klar zu machen. Ein morphologisches Perfektiv ist semantisch mehrdeutig: Es kann den semantischen Aspekt PERFektiv oder PERFekt ausdrücken, zwei völlig verschiedene Relationen. Wenn hier von diesen Namen Gebrauch gemacht wird, so sind sie stets technisch als Relationen INCLUDES, INCLUDED und POST zu verstehen*.

Wie man sieht, wird Reichenbachs Präsens Perfekt als eine Kombination von PRÄSENS + PERFekt aufgefasst.

Damit ist zunächst eine Dissoziation der semantischen Tempora von den semantischen Aspekten geleistet. Demnach gibt es also drei semantische Tempora:

(12) **SEMANTISCHE TEMPORA**

- a. PRÄSENS ist die als Punkt betrachtete Sprechzeit.
- b. PAST ist eine kontextuell bestimmte Zeit vor der Sprechzeit.
- c. FUTUR ist eine kontextuell bestimmte Zeit nach der Sprechzeit.

Klassische Aktionsarten der Slavistik, d.h. **S-Aktionsarten** (Ingressiv/Inchoativ, Evolutiv, Iterativ, Perdurativ, Egressiv, Finitiv, Delimitativ, Terminativ, Exhaustiv, Saturativ, Kumulativ, Progressiv, etc.) werden traditionell als allgemeine Verbmodifikatoren verstanden, welche die Art und Weise des inneren Ablaufs eines Geschehens beschreiben, und zwar auf der Grundlage eines Basisverbs. Sie werden durch Präfixe, Suffixe, Laut- und Akzentwechsel charakterisiert [9: 387]. Sie dienen dem kompositionalen Aufbau der Vendlerschen Aktionsarten, die wir kurz **V-Aktionsarten** nennen. Ebenso spielen zählbare oder nicht zählbare Aktanten eine Rolle. Im Großen und Ganzen lassen sich aber diese zahlreichen Untergruppen auch im Ukrainischen/Russischen in klassische Vendlersche Aspektklassen/Aktionsarten [8; 19] einordnen.

Die übliche Klassifikation der V-Aktionsarten ist die folgende: Accomplishments (ACC), Achievements (ACH), Activities (ACT) und States (STATE).

- 1. **Accomplishments** sind gequantelt [13]. Wenn ein Accomplishment von einem Intervall wahr ist, dann ist es von keinem echten Teilintervall wahr. Jedes Accomplishment hat ein Agens.
- 2. **Achievements** treffen auf Zeitpunkte zu und haben kein Agens.
- 3. **States** haben die Teilintervalleigenschaft: Wenn ein State auf ein Intervall zutrifft, dann auch auf jedes Teilintervall. States sind homogen.
- 4. **Activities** haben ein Agens. Sie sind nicht gequantelt aber auch nicht ganz homogen.

V-Aktionsarten werden nicht durch Verben alleine ausgedrückt, sondern durch vollständige VPs, wobei manchmal sogar das Subjekt eine Rolle spielt. Hier sind Beispiele.

(13) Deutsch

- a. einen Apfel essen ACC
- b. anfangen einen Apfel zu essen ACH
- c. Äpfel essen ACT
- d. satt sein STATE

(14) Ukrainisch

* Eine gute Übersicht über die verschiedenen Charakterisierungen der Perfektiv/Imperfektiv-Unterscheidung in der Slavistik gibt [11]:

- 1. **Vollendet vs. Unvollendet**: [15]: Eine Handlung wird entweder als dauernd dargestellt oder als vollendet ausgesagt.
- 2. **Die Situation ist dargestellt in ihrer Gesamtheit – nicht in ihrer Gesamtheit**: [5: 9]: Der perfektive Aspekt stellt die Handlung „gesammelt, geschlossen, in ihrer Gesamtheit, summarisch, in gedrängter Form“ dar. [9]: „Der perfektive Aspekt drückt einen Vorgang als ganzheitliches, zusammengefasstes Geschehen aus, der imperfektive Aspekt lässt dieses Merkmal unausgedrückt“ (S. 350). [17: 165]: Der perfektivisch ausgedrückte Prozess liegt geschlossen im Blickfeld des Sprechers und wird „gleichsam von außen in einer perspektivischen Sicht“ in seiner Gesamtheit übersehen.
- 3. Die Situation ist lexikalisch **beschränkt/nicht beschränkt**: [1-4, 10] wird die Einsicht zugesprochen, dass der Imperfektiv überhaupt kein Aspekt ist, sondern eine aspektlose Form ist (Privative Opposition). Daran liegt die Vielfalt der Verwendungsweise des Imperfektivs. Eine erstklassige Zusammenfassung der Tradition findet sich in [6; 7].

- a. їсти яблуко ACC
- b. почати їсти яблуко ACH
- c. їсти яблука ACT
- d. бути ситим STATE

Für die Unterscheidung der V-Aktionsarten lassen sich zunächst die klassischen Tests heranziehen, die z.B. in [8, Kap. 2] nachzulesen sind. Einer davon ist der folgende:

A1. Kombinierbarkeit mit Phasenverben: activities/states können Komplemente von Phasenverben sein, accomplishments/achievements dagegen nicht:

- (15) Він почав читати/*прочитати книгу.
„Er fing an das Buch zu lesen-ipfv/*lesen-pfv“.

Der folgende Test diskriminiert gut zwischen states/activities und den anderen V-Aktionsarten.

A2. Die Partikel *еще* „immer noch“ kann nur activities oder states modifizieren.

- (16) Він усе біг та й біг/*Він усе побіг.
Er lief-ipfv fortwährend/*er lief-pfv fortwährend

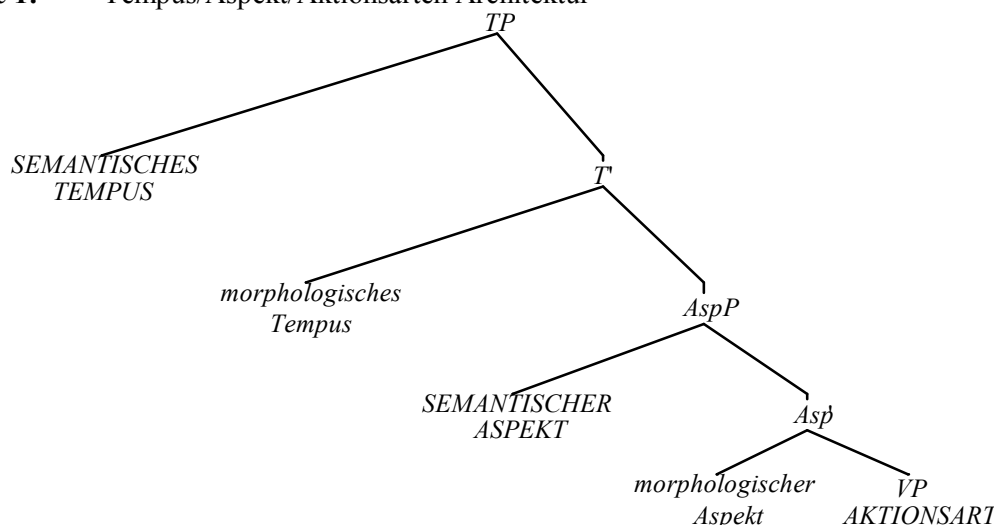
Dasselbe leistet der folgende Test.

A3. Negierte adjektivische Modale und psychische Verben verlangen activities/states als Komplement.

- (17) Не треба кричати/*закричати.
„Es ist nicht nötig zu schreien-ipfv/*schreien-pfv“
- (18) Я не люблю рано вставати/*встати.
„Ich mag es nicht früh aufzustehen-ipfv/*aufzustehen-pfv“.

Die Diskussion sollte die folgende Tempus/Aspekt/Aktionsarten Architektur einigermaßen motivieren.

Tabelle 1: Tempus/Aspekt/Aktionsarten Architektur



Wichtig ist, dass man streng zwischen Morphologie und Semantik von Tempus und Aspekt unterscheidet. Semantische Information wird mit großen Buchstaben notiert, morphologische mit kleinen. Dies System dürfte sich mit den wesentlichen Annahmen von [12] decken. Hier ist ein Überblick über einige T/A/A-Systeme von europäischen Sprachen die das Auseinanderklaffen von morphosyntaktischen und semantischen Kategorien bei Tempus und Aspekt vergleichend kurz erläutert.

Tabelle 2: Das T/A-System des Deutschen

	PRÄS	PAST	FUTUR
IMPERFEKTIV	Präsens	Präteritum Präsens Perfekt	Futur (= werde)
PERFEKTIV	Präsens	Präteritum Präsens Perfekt	Futur (werde) Präsens

PERFEKT	Präsens Perfekt	Plusquamperfekt	Futur Perfekt (= werde + Aux) Präsens Perfekt
RESULTAT	Präsens Perfekt bin + Part.II	Plusquamperfekt war + Part.II	Futur Perfekt werde sein + Part.II

Typisch für das deutsche System ist die Polyfunktionalität des Perfekts. Das ukrainische Tempus/Aspekt-System, das wir verteidigen, ist dieses:

Tabelle 3: Das ukrainische T/A-System

	PRÄS	PAST	FUTUR
IMPERFEKTIV	Präsens Imperfektiv	Past Imperfektiv	budu + Imperfektiv
PERFEKTIV	(Reporter's) Präsens?	Past Perfektiv Past Imperfektiv	Präsens Perfektiv
PERFEKT	Past. Imperfektiv	Past Perfektiv Past Imperfektiv	Präsens Perfektiv
RESULTAT	Part.II Perfektiv	buv + Part.II Perfektiv	bude + Part.II Perfektiv

Die Tabelle zeigt die Polyfunktionalität der imperfektiven Morphologie. Diese Morphologie kann die aspektuelle Relation IMPERFEKTIV ausdrücken, kann aber in geeigneten Kontexten auch die Relationen PERFEKT, PERFEKTIV ausdrücken. Wir sind nun in der Lage, uns mit der Anfangs von Schoorlemmer genannten These präzise auseinander zu setzen.

In [18] wird behauptet, dass sich in russischen Perfektivkonstruktionen die Referenzzeit niemals mit der Ereigniszeit überlappt – eine Eigenart des slawischen T/A-Systems. Die These impliziert für das Ukrainische, dass in Sätzen wie

- (19) a. О восьмій ми подивимося фільм.
„Um acht schauen wir uns den Film an“
b. Ірина подзвонила о восьмій.
„Irene rief um acht an“

die Temporaladverbien nicht die Referenzzeit angeben dürfen. Temporale Adverbiale des Ukrainischen/Russischen müssten prinzipiell auf andere Zeiten zurückgreifen als sonst in den europäischen Sprachen. Dies ist eine sehr merkwürdige Behauptung, da man zunächst gar nicht weiß, wie man die Sätze überhaupt analysieren soll. Unter unseren Annahmen sind die Analysen der Sätze ganz einfach die folgenden:

- (20) FUTR um 8 & FUTR PERFEKTIV wir den Film sehen
„Um 8 werden wir anfangen den Film zu sehen“
(21) PRÄT um 8 & PRÄT PERFEKTIV Irene anrufen
„Um 8 rief Irene an“

In beiden Fällen ist E in R enthalten. Wir verteidigen also die These, dass in DIESEM Bereich die Verhältnisse der ostslawischen (und anderer slawischen) Sprachen nicht anders liegen. Der wesentliche Unterschied zwischen Ukrainisch oder Russisch und Sprachen wie Englisch (teilweise auch Deutsch) besteht darin, dass es im Ukrainischen/Russischen kein morphologisches Mittel gibt, „aspektuelle Relationen“ sichtbar zu machen.

Die folgenden Beispiele illustrieren ebenfalls die Mehrdeutigkeit der perfektiven Morphologie, die im unmarkierten Fall die aspektuelle Relation PERFEKTIV (22a), im markierten dagegen – PERFEKT (22b) ausdrückt.

- (22) a. О восьмій Ірина подзвонила.
„Um 8 Uhr rief Irene an“
b. О восьмій Ірина (вже) подзвонила.
„Um 8 Uhr hatte Irene (schon) angerufen“

Um die PRÄTERITUM PERFEKT Lesart zu bekommen, muss man in aller Regel das Adverb

vzhe „schon“ einsetzen. Es modifiziert einen Zustand [vgl. 14], und die PERFEKT-Relation macht ja aus einem ACC/ACH einen STATE. Aber das Adverb selbst beinhaltet keine PERFEKT-Information. Es kann auch Zustände modifizieren, die nicht als posterior zu einem Ereignis interpretiert werden (*Наталя вже спить* „Natalja schläft schon“).

Dasselbe gilt für die Präsens Perfektiv Morphologie: sie kann die Kombination FUTUR PERFEKTIV oder FUTUR PERFEKT ausdrücken:

- (23) a. О восьмій ми подивимося фільм.
 „Um 8 Uhr schauen wir uns den Film an“.
 b. О восьмій ми (вже) подивимося фільм.
 „Um 8 Uhr werden wir im Nachzustand des Filmsehens sein“.

Schon diese wenigen Beispiele zeigen, dass die ukrainische Sicht der Zeit nicht grundsätzlich anders als die im Deutschen ist, lediglich an einem kleinen Punkt etwas unterdeterminiert kodiert.

Unsere Analyse hat versucht im temporalen Bereich das Deutsche und Ukrainische zu vergleichen. Die betrachteten Temporaladverbien beziehen sich praktisch in allen Fällen auf die Referenzzeit. Das Ukrainische unterscheidet sich in dieser Hinsicht nicht vom Deutschen. Die Unterschiede haben ihren Ursprung in der Armut der Temporalmorphologie der beiden Sprachen (insbesondere des Ukrainischen) her. Sie haben für den ausgewählten Bereich kein Hilfsverb (**haben/sein**), welches die Nachzeitigkeit der Referenzzeit zur Ereigniszeit ausdrückt. Das Ukrainische hat zwar ein Plusquamperfekt und gestattet im Prinzip Konstruktionen wie das Deutsche. Das Plusquamperfekt ist allerdings hier nicht betrachtet worden und stellt auch nicht zum Präteritum „Konkurrenz“. Dies ist die Ursache dafür, dass es zu Mehrdeutigkeiten kommt und zwar besonders, wenn die Kombination Perfektiv + ACC/ACH vorliegt. Hier kann es grundsätzlich zu einer PERFEKT-Lesart kommen, also Plusquamperfekt oder Futur II.

Wie die Desambiguierung der Lesarten genau pragmatisch funktioniert, haben wir nicht gesagt. Hier spielt die Informationsstruktur und der Kontext eine wichtige Rolle.

BIBLIOGRAPHIE

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.; Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
2. Маслов Ю. С. Перфектность // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л.: Наука, 1987. – С. 195-209.
3. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л.: Наука, 1987. – 347 с.
4. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
5. Черный Э. Об отношении видов русского глагола к греческим временам. – Спб., 1877. – Ч. 189. – С. 1–26.
6. Comrie B. Aspect and Voice: Some Reflections on Perfect and Passive // Syntax and Semantics: – Vol. 14: Tense and Aspect // Tedeschi P. and A. Zaenen. – New York: Academic Press, 1981. – P. 65-78.
7. Comrie B. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 142 p.
8. Dowty D. Word Meaning and Montague Grammar. Synthese Language Library. – Dordrecht: Reidel, 1979. – 415 p.
9. Isachenko A. V. Die russische Sprache der Gegenwart. – Teil I: Formenlehre. – München: Max Hueber, 1968. – 706 S.
10. Jakobson R. Zur Struktur des russischen Verbums // Charistia Guglielmo Mathesio oblata. – Prague, 1932. – S. 74-84.
11. Klein W. A time relational analysis of Russian aspect // Language. – 1995. – № 71. – P. 669-695.
12. Klein W. Time in Language. – London and New York: Routledge, 1994. – 243 p.
13. Krifka M. Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Studien zur Theoretischen Linguistik. – München: Wilhelm Fink, 1989. – 261 S.
14. Löbner S. The meaning(s) of the German present perfect form (Perfekt); unpublished manuscript, 2001.
15. Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. – Vol. 4. – Wien, 1883. – 895 S.
16. Reichenbach H. Elements of Symbolic Logic. – New York: Collier-MacMillan, 1947. – 444 p.
17. Ruzhichka R. Der russische Verbalaspekt // Der Russischunterricht. – 1952. – Vol. 5. – S. 161-169.
18. Schoorlemmer M. Participle Passive and Aspect in Russian. – Utrecht: Utrecht University, 1995. – 378 p.
19. Vendler Z. Verbs and Times // The Philosophical Review. – 1957. – Vol. 66. – P. 143-160.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Паславська – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: мовні універсалії, лексична та синтаксична семантика, міжкультурна комунікація.

DIE WORTARTEN UND DAS ADJEKTIV – ADVERB – PROBLEM IM DEUTSCHEN

Bohdan MAXYMTSCHUK (Lwiw, Ukraine)

Традиційна граматики клада в основу таксономії частин мови різні принципи, які мали чисто класифікаційний характер і не торкалися суті категоріального значення слова – його відношення до структури речення. Та й саме категоріальне значення, яке зводило до логіко-філософських, або психологічних конструктів, спеціальному дослідженню не піддавали. Запропонована нами нова методика дослідження, побудована на структурному значенні слова, дала можливість ідентифікувати нову частину мови – кваліфікатор, який охоплює всі кваліфікативні слова і виражає кваліфікативне відношення між вербальним та субстантивним носієм ознаки в межах суб'єктно-предикатної структури речення.

Traditional grammar proceeded in the taxonomy of parts of speech from versatile principles which oftener than not were of a purely classifying nature leaving unresolved the issue of the essence of the categorial meaning of the word lying in its relationship to the structure of the sentence. The very categorial meaning reduced to logical-philosophical or psychological constructs seldom found itself in the focus of language study. The methodology suggested here is based on the structural meaning of the word and makes it possible to single out the qualifier as a new part of speech that encompasses all the qualifying words and expresses a qualifying relationship between the verbal and substantive carrier of a feature within the subject-predicate structure of the sentence.

(Schwierigkeiten der Wortartenteilung)

Zu den umstrittensten Problemen in der Diskussion über die Grundlagen der deutschen Grammatik gehört vor allem die Frage der Wortartenklassifikation. Über ihr Wesen, ihre Kriterien und ihre Abgrenzung gibt es seit Aristoteles, Adelung und Funk sehr unterschiedliche Auffassungen, trotz dieser Tatsache werden sie aber als unumgängliche Einheiten der grammatischen Beschreibung, als Bausteine der Rede angesehen. Man stellte sogar die Behauptung auf, dass ein wissenschaftlich befriedigendes System der Redeteile für eine lebendige Sprache unmöglich sei, da das Wort eine zu komplizierte und vielseitige grammatische Einheit darstellt, in dessen lexikalischem Morphem Grenzlinien mehrerer Redeteile verlaufen können (z. B. *manche, einige* können zugleich zu Adjektiven, Numeralien und Pronomina neigen). In dem Klassifikationssystem, das in der traditionellen Grammatik vorherrscht, werden eben mehrere Seiten und Eigenschaften des Wortes berücksichtigt und die Existenz von Übergangsfällen, wie es dem Wesen der Sprache gemäß ist, anerkannt. Es fanden sich zuerst aber Versuche, die Gliederung der Wörter auf nur einem Kriterium beruhen zu lassen. Nach **H. Paul** [19: 366], der jedoch für seinen Teil diese Lösung ablehnt, ließe sich eine solche Scheidung am konsequentesten nach der Flexionsweise durchführen. Auch **G. F. Meier** [16:177-184] hält eine Klassifizierung der deutschen Wörter aufgrund ihrer morphologischen Eigenheiten für möglich. **L. Sütterlin** [23: 1910] in Deutschland und **F. Fortunatow** [31:166] in Russland schlagen drei getrennte Gliederungen vor: eine semantische, eine syntaktische und eine morphologische.

Die besondere, aspektmäßige Natur der sprachlichen Erscheinungen, ihre Feldstruktur erfordert auch eine besondere, aspektmäßige Methodik bei ihrer Untersuchung.

In der sogenannten traditionellen Grammatik werden gewöhnlich zehn Kategorien unterschieden: Substantiv, Artikel, Adjektiv, Zahlwort, Pronomen, Verb, Adverb, Präposition, Konjunktion, Interjektion; zugrunde liegt dabei die Einteilung der lateinischen Grammatik in acht Wortarten, die durch die Aufnahme des Artikels und die Spaltung der „selbständigen“ und der „unselbständigen“ Nomina (Substantive bzw. Adjektive) später auf zehn erweitert wurden. Seit dem Erscheinen von **H. Pauls** „Prinzipien der Sprachgeschichte“ am Ende des vorherigen Jahrhunderts ist diese Gliederung des deutschen Wortbestandes einer beständigen scharfen Kritik ausgesetzt. Als ein besonders zugespitztes Beispiel dafür mag folgendes Urteil von **T. Kalepky** [14:1928] angeführt sein: „Wer diese Reihe von Wortklassenbenennungen unbefangen und aufmerksam durchmustert, wird sich am Schluss einer gewissen Verwunderung darüber nicht erwehren können, dass so viele Generationen von Philologen eine so unsachliche Aneinanderreihung geduldig hinnahmen und sie bedenkenlos den nachfolgenden Generationen übermittelten.“

Was man an der alten Einteilung vor allem kritisiert hat, ist der Umstand, dass sie nicht auf einer exakten Theorie, auf einheitlichen und konsequent durchgeführten Prinzipien beruht, sondern vielmehr „unter Berücksichtigung sehr verschiedener Verhältnisse“ zustande gekommen ist und infolgedessen gewissermaßen den „Charakter der Willkürlichkeit“ an sich trägt. Von strukturalistischer Seite wird der „traditionellen“ Grammatik sogar vorgeworfen, dass die Wortarten

in ihr überhaupt nicht durch ein Analyseverfahren gewonnen, sondern nur intuitiv-inhaltlich definiert würden.

(Kriterien der Wortartenteilung)

Das Dilemma ist aber, dass es offenbar keine durchgehende Grundlage für ein System gibt, das einheitlich und logisch gliedert ist und zugleich alle Besonderheiten der Wörter einer Sprache erfasst. Die drei Merkmale, die bei der herkömmlichen Unterscheidung maßgebend waren, nämlich nach der Definition **H. Pauls** – „die Bedeutung des Wortes an sich, seine Funktion im Satzgefüge, sein Verhalten in Bezug auf Flexion und Wortbildung“, schließen einander nicht nur nicht aus, sondern geraten sogar zum Teil miteinander in Konflikt. Dieses grundsätzliche Problem bleibt natürlich bestehen, wenn man das semantische, das syntaktische und das morphologische Kriterium durch weitere ergänzt, wie es in den grammatischen Darstellungen des gegenwärtigen Deutsch gelegentlich vorkommt. **M. Regula** [20: 1951] etwa führt fünf unterscheidende Merkmale an: Bedeutung, Form, Funktion, Einsatz- und Verknüpfungstechnik; die Einsatztechnik betreffe „die durch die syntaktische Rolle bedingte Formveränderung bzw. Platzgebundenheit“, die Verknüpfungstechnik „die besondere Andeutung der Bezogenheit“. **W. Schmidt** [21:1965] führt als besonderes – letztlich auf Dionysius Thrax zurückzuführendes – Kriterium die „begrifflich-kategoriale Prägung“ an. Nach **W. Fleischer** [9:1969] kann in Zweifelsfällen der Grenzziehung auch „die Graphemkomponente“ als Unterscheidungsmerkmal gelten: „Die semantische Prävalenz des Adjektivs vor dem Verb in Fällen wie *fertig stellen* und *freigeben* ist ... kaum Grund, hier deshalb nicht von einer unfesten verbalen Zusammensetzung zu sprechen. In einer modernen, normierten Schriftsprache kann die Schrift, die Graphemkomponente der Sprache, durchaus als ein Kriterium für die entsprechenden Zuordnungen gelten, wenn die Phonemkomponenten versagen.“

Die Klassifizierung wird wesentlich auf der traditionellen Grundlage – ohne dass sich daraus allerdings das alte Schema der zehn Klassen ergäbe – unter den wichtigeren jüngeren Arbeiten zur deutschen Grammatik von **J. Erben**, **W. Schmidt** und vor allem von **W. Admoni** vertreten. **J. Erben** und **W. Schmidt** leiten, unter dem Einfluss von **E. Otto**, die Wortarten primär logisch-semantic aus der Widerspielung der Wirklichkeit ab; sie bilden nach **W. Schmidt** „die sprachlichen Formhüllen für die wichtigsten Denkkategorien“ [21:1965]. Zusätzlich beschreibt **W. Schmidt** Formbesonderheiten und gliedert einzelne Wortarten in „Form- und Funktionsklassen“ auf. **W. Admoni** [2:65] unterscheidet folgende Kriterien, die nach seiner Ansicht „unbedingt zu berücksichtigen“ sind: „1. der verallgemeinerte, abstrahierte Bedeutungsgehalt, 2. die morphologische Struktur, 3. die syntaktische Funktion“.

Im allgemeinen jedoch versuchen die Verfasser von deutschen Gegenwartsgrammatiken, die Problematik der Uneinheitlichkeit der Einteilung dadurch zu umgehen oder zumindest zu reduzieren, dass sie die Klassifizierung auf eingeschränkter Kriteriengrundlage durchführen. So werden etwa im System von **H. Glinz** [10:1952] die Wortarten semantisch und morphologisch – durch „besondere inhaltliche Prägung“ bzw. durch „besondere Teilverwandlungsfähigkeit“ – definiert, und das syntaktische Merkmal wird der Analyse der Satzteile vorbehalten. **F. Slotty** [22:1929] unterscheidet eine semantische und eine syntaktische Rolle der Wortarten. Die **Duden-Grammatik** von 1959 bestimmt ebenfalls die Einteilung nach semantischen („inhaltlichen“) und syntaktischen Kriterien; in der von **H. Glinz** stark beeinflussten zweiten Auflage von 1966 dagegen sind die Wortarten nach semantischen und morphologischen Merkmalen differenziert: „durch die besondere Weise, in der sie an der sprachlichen Erschließung der Welt teilnehmen, und durch das Vorhandensein oder Fehlen einer Formenwelt“; in der dritten Auflage von 1973 steht das syntaktische Kriterium wieder an erster Stelle: „Aufgrund der unterschiedlichen Funktion im Satz und der damit eng verknüpften Formmerkmale, Anordnung und Beziehungen zueinander können verschiedene Gruppen oder Klassen von Wörtern unterschieden werden.“ Bei Glinz erschienen zuerst nur drei große Wortartkomplexe (Vorgangswörter, Größenwörter, Angabewörter), die aber später in mehrere Unterarten eingeteilt werden, so dass letzten Endes alle bekannten Wortgattungen erscheinen, nur anders benannt und kombiniert. Wir haben als Vorgangswörter (Verben), Größenamen (Substantive), Artwörter in Begleitform (Adjektive), Artwörter in Angabeform (die von dem Adjektivstamm gebildeten Adverbien und Adjektive in Kurzform), Stellwörter (Adverbien, die nicht vom Adjektivstamm gebildet sind) und Präpositionen, die adverbiale Homonyme haben; Zahlwörter und Ordnungszahlwörter werden als Begleitartwörter-Adjektive und

die Formen erstens, zweitens als Stellwörter-Adverbien angesehen, Größenhinweise, Größenummisse, Mengewörter (Artikel und Pronomina, in kleinere Gruppen eingeteilt), Fügwörter (Präpositionen, die nicht zu Stellwörter gehören), und Konjunktionen mit einigen Ausnahmen. Es folgt daraus, dass die Hauptredeteile, die die Grundlage des traditionellen Systems bilden, bei Glinz dieselben bleiben (Substantiv, Verb), einige andere, die zu den wichtigsten gehören, nur zum Teil umgebaut werden (Adjektive, Adverbien).

Das Neue, was H. Glinz bringt, bezieht sich auf die unflektierten Redeteile und Pronomina und auf die Methode, die in die Fußstapfen der traditionellen Grammatik keineswegs tritt. Einige von den Vorschlägen, die Glinz macht, waren schon längst angesprochen worden. Dass die Kurzform der Adjektive mit den adjektivischen Adverbien zu einer Wortart (Adverb) gehört, wurde nicht von **E. Hermann** [12: 1928] im Jahre 1928, wie Glinz bemerkt, sondern schon von Adelung und Funk formuliert, ausgedrückt, sie findet sich auch bei **O. Potebnja** [30: 115-116] wieder. Für die in einer Arbeitsgemeinschaft des Deutschen Instituts in Lund unter Leitung von **I. Rosengren** erarbeitete „Tyskgrammatik für Universitetsbruk“ sind in erster Linie die Flexionsmorpheme, in zweiter Linie die syntaktischen Funktionen für die Einteilung entscheidend gewesen.

Eine primäre Rolle spielt, wie schon angedeutet, für viele das semantisch-logische Kriterium: die Wortarten sind danach „Kategorien der Welterfassung und beschließen in sich ein Stück der logischen Verarbeitung der entgegenstehenden Wirklichkeiten“; **E. Otto** [18:1919] erklärt das Wesen und die Quelle der Wortart aus der sprachlichen Nachbildung der gegenständlichen Wirklichkeit und unterscheidet vier „Fundamentalkategorien der Wirklichkeit bzw. der Wortarten“: Dinge, Eigenschaften, Vorgänge und Relationen. Ähnlich sieht **L. Weisgerber** [24: 1962] in den Wortarten, wie in allen grammatischen Kategorien, Formen des geistigen „Zugriffs“ auf die Welt. Dem Klassensystem **Th. Kalepkys** dienen als einzige Grundlage „die Außen- und Innenwelt, der Makro- und Mikrokosmos“, welche in die drei großen Gruppen „Seiendes“, „Verlauf“ und „Verhältnisse“ (Beziehungen) gegliedert werden. Diese Meinung vertritt auch **W. Jung** [13: 1966], indem er das Wesen der Wortart darin sieht, dass sie ein „natürliches Beziehungsmittel ist, worunter man aber den verallgemeinerten abstrahierten Bedeutungsgehalt“ versteht. Das Klassensystem von **Th. Kalepky** knüpft an **Aristoteles** an, welcher die semantische Klassifikation zugrunde gelegt hat: Wesen, Qualität, Quantität und Relation.

Unsere Studien des Adjektiv-Adverb-Problems haben nachgewiesen, dass vier Kriterien zur Einteilung der deutschen Wortarten zugrunde gelegt werden sollen:

1. der verallgemeinerte abstrahierende Bedeutungsgehalt
2. die strukturelle (syntagmatische) Bedeutung des Wortes, d.h. das mentale Wissen über syntagmatische Potenzen des Wortes (über die Platzgebundenheit spricht auch Moritz Regula);
3. die morphologische Struktur;
4. die syntaktische Funktion.

Äußerlich fallen diese Kriterien mit dem Kriteriensystem, das **L. Sütterlin** aufgestellt hat, zusammen. Aber die Auffassung dieser Kriterien, besonders der ersten und der zweiten ist hier eine andere. So verstand **L. Sütterlin** unter der Bedeutung die lexikalische Bedeutung des Wortes als solche. Deswegen sah er eine Inkonsequenz darin, dass Freude und Sprung als Substantive aufgefasst werden, obgleich sie keine Substanz bezeichnen. Hier aber im Anschluss an Olexander Potebnja und Wladimir Admoni wird als Kriterium der verallgemeinerte grammatische Bedeutungsgehalt hervorgehoben, der die unmittelbare lexikalische Semantik eines Wortes überlagert. Daraus folgt, dass ein Wort keineswegs zum Substantiv gehört, weil es dekliniert wird, sondern es wird dekliniert, weil es ein Substantiv ist.

Auch unter der morphologischen Form verstehen wir nicht nur das flexivische Paradigma, sondern auch implizite morphologische Morpheme, d. h. Nullmorpheme: gut+ø, gut-er, -em, -es, -e usw. In diesem Fall erhebt sich die Frage nach der Verschmelzung der grammatischen und lexikalischen Bedeutungen innerhalb eines amorphen Wortes „gut“, „dort“, „eben“ usw.

(Über die kategoriale Prägung eines Wortes)

Wie eben erwähnt, liegt der Wortartenteilung der verallgemeinerte abstrahierende Bedeutungsgehalt, der die lexikalische Bedeutung überlagert zugrunde. Die Wortarten erfüllen die Funktion, die Wörter zur Analyse-Synthese des außersprachlichen Sachverhalts vorzubereiten. Daran anknüpfend, wäre es zweckmäßig, nicht zwischen den traditionellen logischen Begriffen

„Gegenstand“, „Prozess“, „Merkmal“, „Merkmal des Merkmals“, „Relation“ sondern zwischen der grammatischen **Gegenständigkeit, Prozeßualität, Attribution und dem situativen Verhältnis** zu unterscheiden. Allgemeine Kategorien „Substanz“, „Akzidens“, „Merkmal“ sowie andere Denkkategorien sind nicht Anliegen der Sprachwissenschaft, sondern der Philosophie. Vom linguistischen Standpunkt aus gehört alles, was keine Gegenständigkeit ausdrückt, zum Attribut, welches solche Klassen einschließt: prozessuelle Merkmale, nichtprozessuelle statische Merkmale der gegenständlichen Wörter und nichtprozessuelle statische Merkmale der attributiven Wörter. Daran anknüpfend, kann man noch die Wortarten nach A. Schachmatov [32:420] als das Verhältnis eines Wortes zur Struktur des Satzes bestimmen und die Hauptredeteile (und nicht Wortarten) folgenderweise definieren:

Das Substantiv ist ein Wort, welches als Ausgangspunkt einer Äußerung auftreten und den Gegenstand eines kommunikativen Aktes bezeichnen kann.

Das Verb ist ein Wort, welches die Tatsache zum Ausdruck bringt, was der Gegenstand der Äußerung zeitlich vollzieht oder was an ihm vollzogen wird.

Mit anderen Worten repräsentiert das Substantiv einen unabhängigen Begriff, welcher sprachlich als etwas Seiendes, Dinghaftes, Unabhängiges (Wesen) aufgefasst wird, das als Ausgangspunkt einer Äußerung bzw. als ein Ganzes (Subjekt, Objekt) oder als ein Teil des Ganzen bei der Realisierung der logischen Operationen am Sachverhalt fungieren kann (z. B. der Gipfel des Berges).

Das Adjektiv ist ein Wort, dessen lexikalische Bedeutung auf der Ebene des Lexikons auf die Realisation der subjekt-verbalen Sphäre eines aktuellen bzw. potenziellen Satzes ausgerichtet ist und das attributive Verhältnis zwischen dem qualitativen Wort und dem substantivischen und verbalen Merkmalsträger ausdrückt: gut, klein, warm.

Das Adverb drückt das situative Verhältnis aus: dort, hier, fern

(Wortarten und Satzglieder)

Wortarten sind morphologisierte Satzglieder. Gleichzeitig sind sie syntaktisch orientiert. So entstanden z. B. Adverbien aus substantivischen Kasus und Adjektiven in der adverbialen Funktion und später aus präpositionalen Wendungen. Darum bewahren die Adverbien bis jetzt Spuren ihrer syntaktischen Herkunft: vgl. **russisch:** *вечером*; **ukrainisch:** *сьогодні*; **deutsch:** *anders, rings, keinesfalls* (historische Genitivformen), *seit kurzem, bei weitem* usw. Es ist doch bekannt, dass ein und dieselbe Wortart verschiedene syntaktische Funktionen ausüben und umgekehrt ein Satzglied durch verschiedene Wortarten vertreten werden kann. Wir gehen von der Tatsache aus, dass die Satzglieder die Erscheinungen der Außenwelt in ihren Beziehungen widerspiegeln, während die Wortarten dieselbe Erscheinungen ohne diese Beziehungen repräsentieren. Die Wortarten besitzen nur die Fähigkeiten, in bestimmten syntaktischen Positionen diese Beziehungen einzugeben.

Während das Substantiv, z. B. in semantischer Hinsicht, Gegenständigkeit im weitesten Sinne des Wortes ausdrückt, bezeichnet das Subjekt den Gegenstand des Gedankens, das, worauf sich das im Prädikat Ausgesagte bezieht: *der Regen rinnt*. Die Satzglieder verfügen darüber hinaus über einen geringeren Grad der Abstraktheit: vgl. z.B. das Syntagma *ein hohes Haus*, in welchem das Merkmal dem Merkmalsträger zugeschrieben wird und ihn zugleich konkretisiert, während, kategorial gesehen, dieses Syntagma eine inhärente Modifikation darstellt (das Adjektiv).

(Problemstellung)

Ein anschauliches Beispiel für die angedeutete Problematik bietet im Deutschen die für die vorliegende Arbeit zentrale Frage, welcher Wortart die sogenannten qualitativen Adverbien (oder Adjektivadverbien, oder adverbialen Adjektive) zugeordnet werden sollen: einem Adjektiv, einem Adverb oder einer Zwischenform. (**W. Admoni**): *Das Mädchen ist schön, es sieht schön aus, das schöne Mädchen*.

(Historischer Exkurs)

Die Diskussion, ob im Satz „das schmeckt gut“ **gut** ein Adjektiv oder ein Adverb ist, hält seit J. Adelung und J. Funk bis heute an. Schon **J. Grimm** war der Meinung, dass die nhd. qualitativen Adverbien zu Adjektiven geworden sind. Die neuesten Erkenntnisse haben in den letzten Jahrzehnten (**H. Glinz, J. Erben, H. Brinkmann, P. Eisenberg** u.a.) nachgewiesen, dass es sich in solchen Fällen nicht um ein Lexem sondern um eine der syntaktisch-semantischen Funktionen eines Adjektivs handelt. Im Ahd. bestand neben zwei Adjektivformen (kurz und lang): „*die man sint blint*

oder blinte; blinter man oder blint man“ noch das qualitative Adverb. Das qualitative Adverb wurde durch das Anfügen des Suffixes –o an das entsprechende Adjektiv gebildet: *blinto*. Durch die Abschwächung der Endsilben und durch die Apokope des auslautenden –e im Mhd. sind beide Formen zusammengefallen: *lang – lang(e)*. Infolge dieser Erschütterung dieses Systems war die Sprache bestrebt, diese Verluste durch *lich*→*lich*→*liche*→*lichen* Bildungen, die vorwiegend in der verbalen Sphäre verwendet wurden (prädikativer und adverbialer Gebrauch), zu ersetzen. Neben dieser eindeutigen Tendenz zur Vereinheitlichung gab es freilich auch eine ihr entgegenwirkende zur formalen Auseinanderhaltung der prädikativen und adverbialen Funktion. Das Mhd. versuchte – **liche** zu einem morphologischen Kennzeichen zu entwickeln, nachdem das ursprüngliche adverbiale –e bis zum Simplex verblasst und oft apokopiert worden war. Im 14. Jh. wurde das **e** in *lîche* von der Apokope erfasst. Das Suffix lautet sowohl bei dem Adjektiv als auch beim Adverb – **lich**. Um es zu vermeiden, benutzte man die Adverbien auf *lichen*. Doch schon Mitte des 14. Jh. verloren diese Formen ihren rein adverbialen Charakter und begannen auch in prädikativer Verwendung aufzutreten: *wi heimelichen si sin; das flyhen ist unmoglichen*. Somit wurde das Adjektiv-Adverb vereinheitlicht. Diese Prozesse laufen parallel mit den Prozessen des Ausbaus der syntaktischen Zentren des deutschen Satzes und sind mit dem Trend verbunden, flektierte Formen im substantivischen und die kurzen Formen im adverbialen Gebrauch zu verwenden.

Die funktionale Differenzierung beider Formen vertiefte sich nach der Verkümmern der eindeutigen Adverbialendung noch mehr. Im 15. Jahrhundert wurde der Ausgleich beider Formen erreicht, der mit dem endgültigen Sieg der flexionslosen Form endete.

Diese Prozesse führten zur Umstrukturierung des adjektivischen Lexems: anstelle des flektierten Vertreters des Lexems erschien die Kurzform, die auf der Ebene des Lexikons mit der impliziten syntagmatischen Bedeutung behaftet wird und auf die Realisation in der Subjekt-Prädikat-Sphäre eines aktuellen Satzes ausgerichtet ist (und nicht mehr auf die morphologische Ebene „Substantiv : Verb“). Besonders entscheidend erwies sich die Funktion des prädikativen Attributs vom Typ „*Die Mutter saß traurig*“, die als Bindeglied zwischen den prädikativen und adverbialen Funktionen stand und die Erscheinungen der sog. syntaktischen Dispersion darstellte, die den Unterschied zwischen Adverb und Adjektiv auseinanderspülte (z. B. *die Wälder grünen lustig*). Seitdem verläuft die Grenze nicht zwischen Adjektiv und Adverb, sondern zwischen der Sphäre des Substantivs und des Verbs.

Nach dem Sprachgefühl fiel es leicht, ein Adjektiv in flektierter Form als Adjektiv, in unflektierter Form aber als Adverb oder als Prädikativ zu gebrauchen.

Somit ging das qualifikative Adverb unter und die flexionslose Form des Adjektivs wurde zum Repräsentanten einer neuen Wortart, die als *Qualifikator* bzw. *Beiwort* (**B. Maxymtschuk** [29: 89], **J. Erben** [7: 103]) genannt werden kann. Infolge dessen erwiesen sich die alten *lich*-Bildungen überflüssig. Es sind nur diejenigen erhaltengeblieben, die ihre Bedeutung gegenüber dem Grundwort differenziert (gut-gütlich) oder eine neue Bedeutung entwickelt haben: *freilich, neulich, schweirich*. Darum ist es heute sinnlos, der deutschen Sprache eine Kategorie aufzuzwingen (qualitatives Adverb), die schon in der frühneuhochdeutschen Zeit völlig untergegangen ist, da ihre syntaktische Funktion von den kurzen gleichlautenden Adjektiven übernommen wurde.

Nach dem Verfall der Adverbien kam es zur Rückbildung im System der Wortarten: Im Indoeuropäischen und Germanischen gab es keine selbständigen qualitativen Adverbien, sondern qualitative Adjektive in adverbialer Funktion, die durch die Kasusendung des Ablativs (ide. –**ōd**, germ. –**ō**) morphologisch ausgedrückt wurde. Im Ahd. und im Mhd. wurde dieses Suffix nicht mehr als morphologisches, sondern als wortbildendes Suffix aufgefasst. Und heutzutage wiederholt die nhd. Sprache den indoeuropäischen und germanischen Zustand. Damit schloß sich der Ring zwischen dem Indoeuropäischen und dem Germanischen einerseits und dem Neuhochdeutschen andererseits.

(Zur traditionellen Gliederung von Adjektiv und Adverb und die neuen Ideen bezüglich des Adjektiv-Adverb-Problems)

Ungeachtet der neuen Tatsachen im System der Wortarten unterscheidet die herkömmliche Schul- und Hochschulgrammatik weiterhin zwischen dem qualitativen Adverb und dem quantitativen Adjektiv. Hier zeigt sich „der schlechte Einfluss“ anderer Sprachen auf die Wortartenlehre und insbesondere des Lateins, aus welchem die meisten grammatischen Termini

entnommen sind. Tatsächlich war eine Entsprechung zu „*Sie ist schön*“ in romanischen, sowie slawischen Sprachen und im Latein in dieser Position wie ein Adjektiv flektiert (das war in den Vorstufen des heutigen Deutsch auch der Fall). In diesen Sprachen hat hingegen eine Entsprechung zu *schön* in den Sätzen „*Sie singt schön*“ und „*Sie ist ganz schön groß*“ eine spezielle adverbiale Form. Dies widerspricht aber nicht nur dem sprachlichen Gefühl, sondern dem historischen Untergang der qualitativen Adverbien.

Schon die Vertreter der klassischen traditionellen Grammatik haben gespürt, dass heutzutage die Grenze nicht zwischen dem qualitativen Adverb und dem qualitativen Adjektiv verläuft, sondern zwischen der Sphäre des Substantivs und des Verbs. „Wir haben eigentlich nun kein Recht mehr, so **H. Paul** [19: 366], *gut* in Sätzen „*er ist gut gekleidet*“, „*er spricht gut*“ und „*gut*“ in Sätzen wie „*er ist gut*“, „*man hält ihn für gut*“ als Adverb und Adjektiv gegenüberzustellen. Das Sprachgefühl weiß von diesem Unterschied nichts.“ Diesem Gedanken folgt **L. Sütterlin**, in dem er unterstreicht, dass es im Mhd., wo nach dem Zusammenfall und Abfall der Endungen die Form keine Handhabe mehr bietet, die Unterscheidung Adjektiv-Adverb keinen Sinn hat.

H. Amman unterstreicht: „Wollte man vom Standpunkt der heutigen deutschen Sprache aus eine Lehre von den Redeteilen entwerfen, so würde man die Scheidung zwischen Adjektiv und Adverb nicht vornehmen. Vom Deutschen aus gesehen, würde man die ganze Klasse am besten als „*Eindrucksworte*“ bezeichnen“.

Auch **P. Eisenberg** [6: 220] vertritt die Meinung, dass die Adjektive und die gleichwurzeligen Adjektiv-Adverbien als zu einer Wortart gehörend empfunden werden. Und das hat bestimmte Beweggründe im modernen Deutsch: „Sind die verbbezogenen Adverbiale ebenfalls Adjektive, dann bezeichnen Adjektive Eigenschaften von etwas, das nominal und verbal benannt werden kann. Ordnet man die lexikalischen Klassen in einem Kontinuum, das zwischen den Substantiven auf der einen und den Verben auf der anderen Seite aufgespannt ist, so stehen die Adjektive in der Mitte. Sie sind weder substantivisch noch verbal, und andererseits kann mit ihnen über substantivisch Benennbares und über verbal Benennbares prädiiziert werden.“ Die Herausbildung einer neuen Wortart im Deutschen hat das von **J. Kurylowitsch** [15: 19] für flektierte Sprache aufgestellte Schema modifiziert:

J. Kurylowitsch

Adjektiv: Substantiv: Verb: Adverb

die neue Auffassung

Qualifikator Substantiv: Verb: Adverb
--

Die bisher übliche Trennung von unflektiertem Adjektiv und Adjektiv-Adverb ist doch als Nachbildung aus dem Bereich der klassischen Schulsprachen dem Deutschen nicht angemessen, so **W. Fläming**. [8: 1966] „Das Adjektiv, Artwort, Beiwort oder Eigenschaftswort drückt aus, wie eine Größe beschaffen ist (z. B. *der fleißige Arbeiter*), wie ein Geschehen verläuft oder ein Sein sich verhält (z. B. *er arbeitet fleißig*), wie ein Merkmal beschaffen ist (z. B. *recht fleißig*). Es steht als *Beiwort* bei einem Substantiv, bei einem Verb oder bei einem Adjektiv.“ Diesen Spielraum eines qualifikativen Wortes hat **J. Erben** erweitert, indem er zum charakterisierenden Beiwort auch Lokaladverbien „*dort, hier*“ zählt.

Man findet aber die These, dass unflektierte prädikative Adjektive und qualitative Adverbien in dieselbe Wortklasse gehören, und zwar zum Adverb. **G.J. Funk** stellt folgende These auf: „Die bisher für unveränderliche Adjektive gehaltenen Wörter sind nicht Adjektive, sondern Adverbien“ (d. h. alle Kurzformen). Das hängt, seiner Meinung nach, mit dem Verb *sein* zusammen, welches verschiedene Bedeutungen hat und mit dem Vollverb gleichgesetzt werden kann, weil es die Bedeutung „*einverleiben*“ und „*existieren*“ ausdrücken kann: „*das Metall ist schwer*“, „*die Erde ist alt*“. Wenn das qualifikative Wort kein morphologisches Zeichen enthält, so hat man es mit einem Adverb, d.h. mit einem *Beschaffenheitswort* zu tun, so J. Funk.

J. Adelung [1: 1781-82] versucht diese These ontologisch zu untermauern: „Im Satz „*der Baum ist grün*“ gibt „*grün*“ etwas an, was an dem Baum selbst befindlich ist, im Satz „*der Vogel sitzt hier*“ drückt „*hier*“ einen außer dem Vogel befindlichen Umstand des Ortes aus. Diese beiden

Arten von Bestimmungen nennt Adelung *Beschaffenheitswort* bzw. *Umstandswort* (d.h. beide sind Adverbien).

Wie für Funk ist auch für Adelung der wichtigste Unterschied zwischen dem Adverb (*Beschaffenheitswort*) und dem *Eigenschaftswort* logisch-inhaltlicher Natur. Die Adverbien betrachten das, was an einem Ding befindlich sein kann, für sich allein, die Adjektive betrachten es als an demselben befindlich, oder als demselben beigelegt („*das Mädchen ist jung*“, „*das junge Mädchen*“). Und jetzt der wichtigste Schluss, welcher aus den Theorien von Funk und Adelung resultiert: im Deutschen entstehen alle Adjektive aus Adverbien. Historisch gesehen, kann man mit **K. Bühler** [5: 1934] dieser These zustimmen. Der Bedeutung nach muss das prädikative Adjektiv als das Ursprüngliche anerkannt werden; das Attributive ist das Spätere. „*Der Vater ist gut*“ ist früher entstanden, als „*der gute Vater*“. Das Adjektiv ist also ein Prädikatswort. Die Ansichten von Adelung und Funk basieren auf den ontologischen Prinzipien und darum sind sie sprachwissenschaftlich gesehen unzulänglich.

Eine interessante Meinung vertritt **W. Admoni** [2: 151] mit seiner Schülerin **G. Inozemzewa** [27: 17]. Nach ihrer Meinung ist die große Masse der Wörter, die in adjektivisch-adverbialer Kurzform stehen, weder semantisch noch syntaktisch einheitlich (*schnell* –verbal orientiert, *groß* – substantivisch orientiert). Die Hauptdifferenz besteht hier eben im verschiedenen Verhalten dieser Formen zum Substantiv und zum Verb. Sie sind also entweder adjektivisch oder adverbial orientiert. Einige Wörter dieser Art verlassen überhaupt ungern die adjektivische Sphäre. In Verbindung mit den anderen angeführten Tatsachen deuten diese semantisch-syntaktischen Erscheinungen auf den grammatischen Zusammenhang der Kurzform mit dem Adjektiv. Da aber die Kurzform auch mit dem Adverb unlösbar verbunden ist und ihr Gebrauch zu viele Berührungspunkte mit dem Adverb und Übergänge zu ihm aufweist, um sie als grammatische Homonyme zu betrachten, bildet die Kurzform ein *gemeinsames Segment* von zwei grammatischen Feldern: dem Feld der Adjektive und dem Feld der Adverbien. Innerhalb dieser doppelverankerten Wortform findet eine gewisse Polarisierung statt: einige Wörter in dieser Form sind mehr adjektivisch (z. B. *klein*), andere mehr adverbialer Natur (z.B. *schnell*), aber die Kurzform als solche ist ein Bestandteil dieser beiden Kategorien. Die Theorie von W. Admoni basiert auf dem widersprüchlichen Prinzip des syntagmatischen Relativismus, nach welchem die lexikalisch-grammatische Bedeutung eines Wortes erst im Kontext konstruiert wird, was eine Streitfrage ist. Die Anhänger dieser Theorie widerlegen die grammatische Prägung der „amorphen“ Wörter, in dem sie die „amorphen“ Wörter der Wurzel und der lexikalisch-grammatischen Bedeutung der syntaktischen Wortform bzw. dem Stamm gleichsetzen. Somit wird der grundlegende Begriff der Morphologie „das Lexem“ in der Syntax aufgelöst. Mit anderen Worten knüpft W. Admoni in seinen theoretischen Ausführungen an Funk, Adelung und Glinz an, die Kurzformen aber werden anders interpretiert (kein Adverb, sondern eine Wortform, die zwischen dem Adverb und Adjektiv steht).

Eine kleine Gruppe von adjektivischen Wörtern, die nur in der Kurzform auftreten und attributiv nicht gebraucht werden können (z. B. *feind*, *eingedenk*), wird von einigen russischen Forschern als ein besonderer Redeteil aufgefasst: als „*die Zustandskategorie*“. Nach der Zählung von **N. Kosinskaja** [28: 7-8] gehören zu dieser Kategorie 71 Wörter, wovon 56 keine Entsprechungen unter attributiven Adjektiven aufweisen (*egal*, *gewillt*, *leid*, *beihilflich* u. a.).

Andererseits identifiziert **H. Brinkmann** [4: 1964] auf einem anderen Teil der qualitativen adjektivischen Wörter die sogenannten *Attributiva*, zu welchen Lexeme gehören, die nur im substantivischen Bereich gebraucht werden können: *rosa*, *lila*, *hiesig* usw.

Auf diese Weise wird das lexikalische Kontinuum der qualitativen Wörter in folgende Klassen eingeteilt: Attributiva (*hiesig*), Zustandskategorie (*angst* und *bange*), Adverb (Kurzformen: *er ist klug*, *er spricht klug*), Zwischenform (Kurzformen: *auf gut Glück*, *der Wein ist gut*, *er spricht gut*), Adjektiv (flektierte und unflektierte Form: *ein schönes Mädchen*, *es ist schön*), Adverb (*das Bild hängt nicht gerade*), das Adjektiv (Qualifikator) (*ein warmer Tag*, *der Tag ist warm*, *die Sonne scheint warm*), das charakterisierende Beiwort (*eifrig*, *dort*).

G. Helbig [11: 1968] weist darauf hin, dass eine Klassifizierung nach semantischen und morphologischen Gesichtspunkten (wie sie im System von Hans Glinz representiert ist) die Wortarten ohne Wirklichkeitsbezug und Formveränderlichkeit nicht erfassen kann. Er gliedert auf

rein syntaktischer Grundlage die deutschen Wörter in „Formklassen und Funktionsklassen“; auf Grund des syntaktischen Kriteriums gehört zur Formklasse „Adjektiv“ jedes Wort, das in einen der folgenden Substitutionsrahmen, oder in beide, eingesetzt werden kann:

- 1) ein ... Mann (fleißiger)
attributiver Gebrauch
- 2) Der Mann ist ... (fleißig)
prädikativer Gebrauch

Als Wort der Formklasse „Adverb“ gilt jedes Wort, das in einen der folgenden Rahmen, oder in beide, eingesetzt werden kann:

1. der Mann ist ... (dort)
prädikativer Gebrauch
2. der Mann arbeitet ... (dort)
adverbialer Gebrauch.

Der prädikative Rahmen erscheint als gemeinsame Position von Adjektiv und Verb. Es wäre folglich möglich, den drei Rahmen entsprechend, drei Klassen zu etablieren: eine attributive, eine prädikative, eine adverbiale (ähnlich wie bei Funk: Eigenschaftswort, Beschaffenheitswort und Umstandswort).

Auf diese Weise ergeben sich bei Helbig folgende Formklassen (Adjektiv, Adverb):

1. Adjektive, die sowohl attributiv als auch prädikativ verwendet werden können (*fleißig, rot, gesund*);
2. Adjektive, die nur attributiv verwendet und dem Substantiv vorangestellt werden können (*jetzig, hiesig*);
3. Adjektive, die nur prädikativ verwendet werden (*schade*);
4. Adjektivadverbien, die prädikativ und adverbial verwendet werden (*fleißig, gut*);
5. Adverbien, die adverbial und attributivnachgestellt verwendet werden (*heute*);
6. Adverbien, die nur adverbial verwendet werden (*oft, gern, manchmal*).

Durch diese Übersicht wird eindeutig bestätigt, dass man eine allgemein akzeptierte Einteilung von Wortarten solange nicht erreichen können wird, bis über Wert und Relevanz der zu Gebote stehenden Klassifizierungskriterien keine Einigkeit herrscht. Die ältere Grammatik bewegte sich in den Bahnen der lateinischen Grammatik und war bestrebt, die Wortarten nach einem einheitlichen Prinzip gliedern zu wollen, wobei vor allem das semantische Merkmal oft zugunsten des syntaktischen Merkmals abgelehnt wird. Es gilt aber zu versuchen, solch eine Klassifikation und darunter eine Klassifikation der qualitativen Wörter zu finden, die dem Linguisten die Sprache aufzwingt.

Der grundsätzliche und entscheidende Unterschied zwischen der Gliederung der traditionelle Grammatik und der von Heinz Glinz in „Die innere Form des Deutschen“ durchgeführten, besteht darin, dass Glinz dieses Kriterium, oder diese Bedingung nicht mehr anerkennt und sich im Weiteren nach der semantischen Komponente richtet. Die Unterscheidung von den morphologisch und semantisch identischen prädikativen Kurformen erscheint dann natürlich nicht mehr berechtigt. Der Adjektivbegriff wird somit bei Glinz und den ihm folgenden Grammatikern erweitert: Das Adjektiv sagt nicht nur aus, wie ein Wesen oder Ding geartet ist, sondern auch wie ein Geschehen verläuft und wie ein Merkmal beschaffen ist.

Bei unserer Auseinandersetzung mit dem Adjektiv-Adverb-Problem stützen wir uns auf die Klassifizierungsprinzipien von H. Glinz, indem wir sie durch das vorherrschende dritte Kriterium (syntagmatische Bedeutung) erweitern und dadurch aus dem Glinzschen Adjektivbegriff das Kriterium „wie ein Merkmal beschaffen ist“ ausschließen. Den innersten Kern der Wortart Adjektiv bilden nach unserer Ansicht Wörter, bei denen folgende Merkmale vereinigt vorkommen: strukturelle Bedeutung, Fähigkeit zu Flexion und Steigerung (morphologisch), prädikative, attributive und adverbiale Verwendung (syntaktisch), semantische Identität im Bereich der Bifunktionalität und das grammatische Spezifikum des Verhältnisses zwischen dem Merkmal und Merkmalsträger (kategoriale Prägung). Als primär ist die Fähigkeit eines Wortes zu betrachten, sowohl in der Sphäre des Subjekts als auch in der des Prädikats realisiert zu werden. Laut dieser Definition bleiben außerhalb des Adjektivs Partizipien, Numeralien, Pronomina, Intensifikatoren (*schön warm*) und „lexikalisch-grammatische Homonyme (vgl. „eben“ – gleichmäßig, flach

(Adjektiv) und „eben“ – gerade, jetzt (Adverb), Attributiva (*rosa, lila, hiesig*) und Zustandskategorie (*angst* und *bange*)), die wiederum durch andere Kriterien mit anderen Wortarten verbunden sind.

(Gnoseologische, ontologische und onomasiologische Vorbedingungen für die Herausbildung einer neuen Wortart im modernen Deutsch)

Die These von **P. Eisenberg**, dass die Adjektive im modernen Deutschen Eigenschaften von etwas bezeichnen, das nominal und verbal bezeichnet werden kann, hat bestimmte gnoseologische und ontologische Gründe. Das grammatische Konzept (inhärentes qualitatives Verhältnis) korreliert nicht nur mit den Denkkategorien, die die Besonderheiten des Erkenntnisprozesses widerspiegeln (Merkmal), sondern auch mit den Denkprozessen, die in Beziehung zu lexikalischen Begriffen stehen (Form, Maß, Raum, Aggregatzustände, Schnelligkeit usw.). Durch die Erkenntnisprozesse hat sich die statische passive Akzidenz herauskristallisiert, die relativ selbständig ist und somit nicht nur einem Gegenstand zukommt, sondern auch als allgemeine Kategorie einer beliebigen Erscheinung zugeordnet werden kann. Dasselbe gilt für die Kategorie der Substanz, die ihrerseits indifferent der Unifizierung und Differenzierung aller Merkmale gegenübersteht. Die Fähigkeit eines Merkmals, auf alle Arten der Substanz bezogen zu werden, nennt **O. Potebnja** „die Unbestimmtheit der Substanz“. Semantische Indifferenz der Substanz und relative Autonomie der passiven, statischen Akzidenzen den konkreten substantivischen Begriffen gegenüber setzen die relative Unbestimmtheit der logisch-philosophischen Kategorie eines Merkmals in der Struktur der verbalisierten logischen Operationen voraus. Die Gegenüberstellung des Merkmals der Substanz dem Merkmal des Merkmals widerspricht keineswegs der Logik ebenso wie ihre Nichtgegenüberstellung. Im Denken ist beides möglich, je nach der Besonderheit des grammatischen Baus einer Sprache.

Die zweite gnoseologische Ursache, die den Werdegang der Elementarzeichen (amorphen Wörter) als Vertreter eines Lexems bildete, ist u. E. mit der Fähigkeit der nominativen und syntagmatischen (strukturellen) Bedeutung verbunden, die Struktur ihres Signifikats zu variieren. Während in den älteren Zuständen dank des morphologischen Ausbaus der Ausgangsform die nominative Bedeutung im Hintergrund blieb, sind heutzutage beide Komponenten im Elementarzeichen gleichsam ins Gleichgewicht gekommen. Das grammatische Konzept kommt in der nominativen Bedeutung des Signifikats, aber auch in der syntagmatischen Orientiertheit eines qualifikativen Wortes zum Vorschein, deren syntaktische Projektion auf das prädikative Verhältnis eines aktuellen und potentiellen Satzes gerichtet ist. Die syntagmatische Orientiertheit eines Elementarzeichens und seine Bifunktionalität (Subjekt – Prädikat) bilden die Grenze des syntaktisch-morphologischen Variierens, innerhalb dessen das Lexem seine semantische Identität bewahrt (*kalt*es Essen, *die Suppe ist kalt*, *der Sekt muss kaltgestellt sein*). Da die adverbiale Position in der Regel ein Urteil impliziert, kann es hier zur Metaphorisierung kommen: *er fragte mich kalt*. Da die flektierten Formen im modernen Deutsch in den Satz durch den substantivischen Bereich eingeschaltet werden, herrscht im verbalen Bereich der entgegengesetzte Prozess, der durch den Verlust von Flexionen und die syntagmatische Spezialisierung der Nullform gekennzeichnet ist. Im Zusammenhang damit kommt es zur „Semantisierung“ der postverbalen Funktion, die nur auf die extentionale Einschränkung des durch die syntagmatische Dominante ausgedrückten logischen Begriffs zurückzuführen ist. Die Verbindung mit der syntagmatischen Dominante erfolgt in diesem Fall durch semantische Verträglichkeit und grammatisches Angrenzen, was in der Nullform im morphologischen Aufbau zum Vorschein kommt. Das implizite Formans ist von nun an nur vor dem Hintergrund des ganzen Lexems erschlossen. Im Bereich des Substantivs dagegen setzt sich die Tendenz zur globalen Grammatikanalisierung der semantischen Funktion eines qualitativen Wortes durch, welche sich in eine formelle grammatische Kategorie verwandelt, die sich auf alle syntaktischen Positionen des Elementarzeichens erstreckt.

(Zur strukturellen Bedeutung bei qualitativen Wörtern)

Die ontologische relative Selbstständigkeit des Merkmals hat die syntagmatische Labilität eines Elementarzeichens zur Folge. Die Realisation der strukturellen Bedeutung eines Elementarzeichens erfolgt in zwei endozentrischen Konstruktionen A+S und V+A im Bereich der aktuellen und potentiellen Sätze (*gut erzählen – ein guter Erzähler; gut sprechen – ein guter Redner*). Die potentielle Bifunktionalität gehört zu den merkmalthaften Eigenschaften der

qualifikativen adjektivischen Wörter und wird auf der Ebene der syntagmatischen Paradigmatik realisiert; d. h. in einem aktuellen und in einem potentiellen Satz: *der Kutscher hat uns gut gefahren: die gute Fahrt hat uns Spaß gemacht* (gleiche Merkmalsträger); *„dünner, kalter Schnee begann zu fallen: Du kannst gehen, sagte er kalt zu seiner Frau“* (verschiedene Merkmalsträger). Die Anerkennung der prädikativen Beziehung, innerhalb derer die syntagmatische Bedeutung realisiert wird, ermöglicht nicht nur zweigliedrige Sätze mit verbalem und nominalem Prädikat in Verbindung zu bringen, sondern auch Verbindungen zwischen den eingliedrigen nominativischen Existenzsätzen und dem zweigliedrigen Satz herzustellen. Die Benennungssätze stützen sich auf die Struktur bestimmter logisch-grammatischer Satztypen als solche Satzarten, die auch situationsfern eine relativ geschlossene Form aufweisen. So beruht der Benennungssatz *„Schön!“* (z. B. bei der Betrachtung eines Bildes) auf der Satzstruktur: *Dieses Bild ist schön*. Das betrifft die sogenannten „degradierten“ Prädikate (H. Paul), in welche die Prädikate der Tiefenstruktur eingebettet sind: z. B. *Die schön eingerichtete Burschenstube war jedoch stets mollig warm*. Die Wortgruppe *„die schön eingerichtet Burschenstube“* enthält das „degradierte“ Prädikat *„eingrichtet“*, welches das Prädikat des eingebetteten Satzes *„Die Burschenstube war schön eingerichtet“* darstellt und in die Oberflächenstruktur des Satzes *„Die Burschenstube war stets mollig warm“* eingeschaltet ist. Freilich hat die Kurzform in adverbialer Position manchmal einen doppelten oder despersiven Sinn, welcher sich nicht nur auf das Verb, sondern auch auf das Substantiv (Subjekt, Objekt) bezieht: *„Er kam gesund an, die Wälder grünen lustig, er hat die Waffe blankgezogen; Mona Lisa lächelt stumm“*. Es handelt sich nach **W. Motsch** [17: 1977] nicht um den gleichzeitigen Bezug der „Artangabe“ auf das Substantiv und Verb – wie Glinz behauptet, sondern um die Wahl zwischen zwei Deutungen.

Das aktuelle und potentionale Funktionieren der syntagmatischen Fragmente der adjektivischen qualifikativen Wörter hat bestimmte Gründe im modernen Deutsch.

Der wichtigste von ihnen ist die Tendenz zur Nominalisierung des Prädikats und zur Schaffung syntaktischer Proportionen zwischen dem Bereich des Substantivs und dem des Verbs (*das Fenster ist zu – das zutue Fenster*).

Es findet sich kaum in der deutschen Sprache zwei Kategorien, außer dem Substantiv und Verb, die so eng miteinander verbunden sind, so P. Eisenberg. Die meisten Verben haben eine ganze Reihe von Nominalisierungen und umgekehrt von vielen Substantiven lassen sich Verben bilden: *er besucht mich selten → ein seltener Besuch → ein seltener Gast. Der seltene Besuch (der seltene Gast wird immer gut empfangen)*.

Ein zweiter wichtiger Faktor, der den bifunktionalen Charakter eines qualifikativen Wortes bedingt, ist sein aus früheren Zeiten ererbtes Zweitaktverhältnis im Bereich der potentiellen und aktuellen Sätze:

ist thâr uuit sô sarphes, odo iauuit ouh
sô gelphes iz uuiridit in girihti zi
scôneru slihti: selbar rînhi sînaz
alrihtit scôno er seal.

Der dritte Faktor, der der Bifunktionalität des Elementarzeichens zugrunde liegt, besteht in seiner syntaktischen Ambivalenz: *Es zog kalt von den Schienen her → Es war kalt → Der Luftzug, der von den Schienen herkam, war kalt*.

(Das Elementarzeichen aus der Sicht der grammatischen Lehre vom Wort)

Die syntagmatische Bedeutung überlagert nach **W. Arutjanowa** die nominative Bezogenheit eines „amorphen“ Wortes und wird in dem phonematischen Komplex implizit ausgedrückt. Implizit bedeutet das intuitive Wissen über die Positionen in der Satzstruktur, welche lexikalische Einheiten einnehmen können. Die „amorphen“ Wörter weisen keine grammatische Form auf, aber sie sind grammatisch durch \emptyset ausgeformt, indem sie syntagmatische und paradigmatische Beziehungen zu den anderen flektierten Wörtern eingehen. Die logisch-semantische Valenz solcher sprachlicher Einheiten bestimmt ihre Verwendung im Satz. „Das, was die Zeichen verbergen – so **L. Wittgenstein** [26: 39], wird in ihrer Verwendung manifestiert“.

Auf der Ebene des Lexikons fungiert das Elementarzeichen als Nominator, als ein potentieller grammatischer Stamm, dessen morphologische Ausformung auf der morphologischen Ebene

zustandekommt. Das ist aus der Gegenüberstellung der distributiv bedingten Derivate vom Typ *guter*: „*gut- ø*“ ersichtlich.

Im Unterschied zu den gleichwurzigen Einheiten der grammatischen Ebene zeichnet sich der Nominator durch die Abwesenheit seines Nullmorphems aus. Es kommt entweder vor dem Hintergrund der anderen flektierten und unflektierten Redeteile oder in der Opposition „potenzielles Zeichen“: „aktuelles Zeichen“ zum Vorschein. Der Nominator existiert im Bereich des Lexikons als Elementarzeichen und gilt als eine morphologische Ausgangsform: *gut, guter, gutem* usw. die anderen morphologischen Formen können als spezialisierte morphologische, semantische und syntaktische Derivate angesehen werden. Materiell fällt der Nominator mit dem lexikalischen Stamm und grammatisch mit der Nullform zusammen und existiert auf der morphologischen Ebene als eine Basisform (ausgenommen die suppletiven Formen), welche von den Exponenten der impliziten und expliziten Morphologie überlagert sind. Die Nullform des Basisstammes stellt ein Sembündel dar, ein Semgefüge, dessen Bestandteile sich nur in der morphologischen und syntaktischen Opposition offenbaren lassen. Die Nullform fungiert:

- 1) als Suffix des Positivs, welches quantitative Neutralität der nominativen Bedeutung signalisiert (*lang – länger – der, die, das längste*);
- 2) als Indikator der morphologischen Anpassung der adverbialen Position im Vergleich zur syntagmatischen Anpassung der flektierten Formen (*ein guter Sportler: er spricht gut*);
- 3) als Indikator der dialektal-stilistischen, strukturellen Nullform im Bereich der substantivischen Gruppe (*ein rosa Kleid: Röslein rot*). Im letzten Fall tendiert die Kurzform zum verbalen Ausdruck.

Somit existieren die phonematischen Komplexe auf verschiedenen Ebenen der sprachlichen Struktur als polyfunktionale linguale Einheiten und treten auf als:

1. nominative Einheiten des lexikalisch-semantischen Systems (als Nominatoren), deren grammatische Prägung im Bereich der flektierten Wörter durch das Nullmorphem markiert ist (*gut, Tisch* usw.);

2. lexikalische Stämme der entsprechenden Wortformen: z. B. *gut – in den Wortformen gut, guter, gutes*;

3. Nullformen des Positivs im System der Steigerungsstufen (*lang – länger – am längsten, der, die, das längste*);

4. Wurzelmorpheme in einer Wortfamilie (z. B. *gut – in der Reihe: gutherzig, das Gut, die Güte, begütert* usw.);

5. potenzielle syntaktische Formen analytischen Charakters, welche im Text in Übereinstimmung mit der kommunikativen Aufgabe und der Distribution realisiert werden: z. B. *Es soll allen gut gehen, allen gut*.

Die strukturelle Repräsentation der Elementarzeichen in der expliziten und impliziten Morphologie lässt zwei Deutungen zu: die morphologischen Einheiten, wie *gut*, können als Ausgangsformen des Paradigmas (*gut- ø, gut-er, gut-es* usw.) oder als Strukturvarianten ihrer Glieder (Wurzel, Stamm) (*guter/ gut, gutes – gut*) dienen.

Andererseits können sie als außerhalb des Paradigmas stehende Formen gelten, weil nicht jede Form in das Paradigma eingegliedert wird. So gehört z. B. der Infinitiv nicht zum Paradigma der verbalen Konjugation, obwohl er als verbale Form fungiert.

(Über die kategoriale Prägung einer neuentstandenen Wortart)

Die moderne funktionale Linguistik versucht, zur kategorialen Prägung einer neuen Wortart Stellung zu nehmen. Die neuentstandene Kategorie wird logisch-philosophisch bzw. semantisch behandelt von **H. Brinkmann** (Qualität), **W. Schmidt** (Merkmal von allem Eigenschaft), **O. Moskalskaja** (Eigenschaft im weitesten Sinne des Wortes), sowie von **E. Agricola**, **W. Fleischer**, (Merkmal von Größen, Vorgängen und Zuständen). Alle diese Kategorien stellen logische Begriffe dar, die den Erkenntnissen des menschlichen Denkens entsprechen und somit nicht auf sprachliche Erscheinungen ausgedehnt werden können. Manche Sprachwissenschaftler (**H. Amman**, **E. Hermann**) setzen die kategoriale Prägung des Adjektiv-Adverbs dem Attribut gleich.

O. Moskalskaja dagegen knüpft den Begriff eines Merkmals an die inneren und äußeren Eigenschaften von Menschenteilen, Gegenständen sowie an die Eigenschaften von Handlungen,

Merkmale und Umständen. Ein psychologisches Herangehen finden wir bei **L. Weißgerber** „Eindruck“ und bei **H. Brinkmann** „Urteil“. Aus diesem ganz kurzen Überblick lässt sich ersehen, dass die bisher gewonnenen Erkenntnisse über die kategoriale Prägung extralingualer Natur sind und nicht als adäquate Modelle gelten können. Nicht von ungefähr ist **M. Stepanowa** der Meinung, dass die Verschwommenheit der Begriffe Merkmal, Eigenschaft, Qualität es erschwert, einen richtigen Einblick in die grammatische Semantik eines Adjektivs zu gewinnen.

Dieser Überblick genügt, um feststellen zu können, dass es in der linguistischen Literatur eine Fülle unterschiedlicher Auffassungen gibt, welche dem Bedürfnis entspringen, die grammatische Prägung einer neuentstandenen Kategorie zu erschließen, ohne sie linguistisch zu begründen. Darüber hinaus basieren diese Auffassungen meistens lediglich auf dem Sprachgefühl oder sind der nichtlinguistischen Metasprache entnommen. Die von uns aufgestellte Hypothese über den logisch-kommunikativen Charakter der syntagmatischen Prägung eines Nominators ermöglichte es, in das Spezifikum der Beziehung eines Nominators zu seinem Merkmalsträger im substantivischen und verbalen Bereich einzudringen. Nicht der morphologische Charakter eines Merkmalsträgers, sondern die Beziehung zwischen dem Nominator und den Merkmalsträgern innerhalb des substantivischen bzw. verbalen Bereichs liegt der grammatischen Prägung eines Adjektiv-Adverbs zugrunde. Der innere Sinn dieser Beziehung basiert darauf, daß ein Merkmal einem Merkmalsträger zugeschrieben wird. Morphologische Verallgemeinerungen im Rahmen des substantivischen und verbalen Bereichs, semantische Beziehungen zwischen dem Merkmal und dem Merkmalsträger lassen sich grammatisch generalisieren. Und diese generalisierende grammatische Bedeutung ist eben die grammatische Prägung eines Adjektiv-Adverbs. Die konkrete Semantik eines Adjektiv-Adverbs, wenn sie in den Wirkungskreis der syntagmatischen Prägung eingegliedert wird, wird durch den systemhaften Charakter der Beziehungen zwischen dem Merkmal und dem Merkmalsträger grammatisch umgeformt und zu einer *inhärenten qualitativen Modifikation* geprägt, welche formal-grammatischer Natur ist und die semantische Identität eines Wortes innerhalb der substantivischen und verbalen Bereiche überlagert. Der qualifikative Charakter der Beziehungen zwischen einem Merkmal und einem Merkmalsträger innerhalb des Wirkungskreises eines Modifikators wird durch die Fähigkeit des Modifikators bestätigt, in den substantivischen Bereich transformiert zu werden. Morphologische Kongruenz innerhalb der substantivischen Gruppe und die untergeordnete Rolle eines Attributs im Rahmen einer substantivischen Wortfügung zeugen von einem inhärenten Charakter der Beziehungen zwischen dem Merkmal und Merkmalsträger. Somit werden die Begriffe über die Eigenschaften der Außenwelt (Aggregatzustände, Zeit, Raum, Temperatur usw.) in Form von passiven statischen Artangaben der Merkmalsträger sprachlich repräsentiert. So wird der scheinbare Alogismus in der Wortfügung *früh aufstehen* im Wirkungskreis der grammatischen Prägung aufgehoben.

Die attributive Artangabe steht in indirekter Beziehung zur logischen Kategorie des Merkmals, welche in der Sprache als inhärenter Teil eines Ganzen transformiert wird.

Die inhärente Artangabe kann als eine Denkform angesehen werden, welche im Ergebnis der Evolution der Sprache und der menschlichen Erkenntnis entstanden ist. Indem sie die logische Kategorie eines Merkmals ausdrückt, hat sie Berührungspunkte mit anderen sprachlichen Einheiten, die attributive Beziehungen eingehen, nämlich mit dem voranstehenden oder nachgestellten Genitiv (z.B. *in meiner Mutter Garten; Menschen guten Willens*), mit Attributsätzen, mit dem adverbialen Attribut (*das Haus dort*), mit der Struktur der kompletiven Wortverbindung (*er liegt rücklings*). Doch unterscheidet sich die attributive Artangabe von den anderen Formen der attributiven Beziehung durch ihre grammatische Prägung, durch die Art und Weise der grammatischen Verallgemeinerung des logischen Inhalts. Wie oben erwähnt, werden die logischen Bedeutungen eines Nominators im Wirkungsbereich der grammatischen Prägung nivelliert und treten als *ein Teil des Ganzen* auf, indem sie die logische Kategorie eines Merkmals ausdrücken. Darum verhält sich die attributive Artangabe neutral zu den lexikalischen Bedeutungen, die sie nur mit der lexikalisch-semantischen Verallgemeinerung des logischen Begriffs eines Merkmals und mit der semantischen Identität im substantivischen und verbalen Bereich überlagert. Im Redestrom werden sowohl die systemhafte Invariante (ein Teil des Ganzen) als auch ihre Varianten (konkrete lexikalische Bedeutungen) realisiert, welche hier in den Vordergrund treten und bestimmte Inhalte ausdrücken: Einschätzung (*schön*), Temperatur (*kalt*), Farbe (*grün*), Geschmack (*süß*), Beziehung (*nah*), äußere

Merkmale (*kahl*), emotionaler Zustand (*lustig*), Zeit (*früh*), physischer Zustand (*krank*) usw. Die anderen Komponenten der attributiven Artangabe (syntagmatische Beziehung eines Merkmals zu den Merkmalsträgern und das systemhafte Funktionieren eines Nominators in der Subjekt-Prädikat-Sphäre) bewahren ihren Status auf der paradigmatischen und syntagmatischen Ebene eines Satzes, wo sie nur als virtuelle Einheiten den aktuellen Einheiten gegenübergestellt werden können.

Als kategoriale Komponente gilt in dieser Struktur das systemhafte Fungieren eines Nominators, welcher eigentlich den Typ der grammatischen Verallgemeinerung der Beziehungen zwischen dem Merkmal und Merkmalsträger bestimmt. Die Beziehungen, die hier entstehen, dienen nur als ein Bindeglied zwischen der lexikalischen Bedeutung und der grammatischen Verallgemeinerung in der Struktur der attributiven Artangabe. Aus diesen Erwägungen folgt, dass im heutigen Deutsch eine neue Opposition innerhalb der Wortarten entstanden ist, wo die *attributive Beziehung* der *situativen Beziehung* im Rahmen eines Qualifikators und eines Adverbs gegenübergestellt werden: *gut, dort*. Die herkömmliche Opposition „Merkmal eines Gegenstandes – Merkmal eines Merkmals“, die den älteren Zuständen der deutschen Sprache zugrunde lag und für die meisten flektierten, darunter auch für die slawischen Sprachen besonders kennzeichnend ist, wurde auf Grund der Entwicklung eines Nominators aufgehoben. Wortbildende Prozesse, die zwischen dem Qualifikator und dem Adverb vor sich gehen und zugunsten der Begleitwörter ausfallen (*dort – dortig; hier – hiesig*) und somit ihren lexikalischen Bereich vergrößern, beeinträchtigen das Verhältnis innerhalb der angeführten Opposition nicht. Diese Prozesse sind wahrscheinlich mit der kommunikativen Gliederung eines Satzes und seinen kommunikativen Ketten verbunden. Damit hängt auch die Tendenz zur Nominalisierung des Prädikats zusammen. Grammatische Verallgemeinerung der lexikalischen Bedeutung zu einem Qualifikator kann nur dann geschehen, wenn sie dank der Normalisierungstransformation eine neue grammatische Prägung annimmt, welche auf die Subjekt-Prädikat-Sphäre eines Satzes ausgerichtet ist: *der Mann ist hiesig* (umgangssprachlich) und *der hiesige Mann*. Im Zusammenhang damit erhebt sich die Frage nach der Verflechtung des Qualifikators mit anderen Wortarten und syntaktischen Klassen, die ein attributives lexikalisch-grammatisches Feld bilden. Diese Frage geht aber über den Rahmen unseres Beitrags hinaus.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Adlung J. Ch. Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache. 2 Teile. – Leipzig: Breitkopf, 1781-1782.
2. Admoni W. Der deutsche Sprachbau. – J.: Просвещение, 1972.
3. Brandt, Persson, Rosenyren. Älthander, Tysk grammatik för universitetsbruk.
4. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. – Düsseldorf: Pedagogischer Verlag, 1964.
5. Bühler K. Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache. – Jena: G. Fischer, 1934.
6. Eisenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik. – Stuttgart-Weimar: Verlag J.B. Metzler, 1994.
7. Erben J. Abriss der deutschen Grammatik. – Berlin: Akademie-Verlag, 1959.
8. Flämig W. Probleme und Tendenzen der Schulgrammatik // Deutschunterricht. – 1966. – № 6.
9. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1969.
10. Glinz H. Die innere Form des Deutschen. – Bern, 1952.
11. Helbig H. Zum Problem der Wortarten, Satzglieder und Formklassen in der deutschen Grammatik // Probleme der strukturellen Grammatik und Semantik. – Leipzig: Karl-Max-Universität, 1968.
12. Hermann E. Die Wortarten // Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaftler zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. – Berlin, 1928.
13. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. – Leipzig, 1966.
14. Kalepky Th. Neubau der Grammatik als Grundlegung zu einem wissenschaftlichen System der Sprachbeschreibung. – Leipzig-Berlin, 1928.
15. Kurylowicz J. The intekcional categories of Indo-European. – Heidelberg, 1964.
16. Meier G.F. Zeitschrift für Phonetik. Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1973. – № 26. – S. 172-184.
17. Motsch W. Syntax des deutschen Adjektivs // Studia Grammatica. Bd. 3. 6. Aufl. – Berlin : Akademie-Verlag, 1977.
18. Otto E. Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft. – Bielfeld: Velhagen u. Klasing, 1919.
19. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. – Halle a. S.: Max Niemeyer, 1920.
20. Regula M. Grundlegung und Grundprobleme der Syntax. – Heidelberg: Winter, 1951. – 202 S.
21. Schmidt W. Grundfragen der Grammatik. – Berlin, 1965.
22. Sloty F. Das Wesen der Wortart. – Donum Natalicium Schrijnen, Nijmegen-Utrecht, 1929.
23. Sütterlin L. Die deutsche Sprache der Gegenwart. 3. Aufl. – Leipzig, 1910.
24. Weisgerber L. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik. 3. Aufl. – Düsseldorf, 1962.
25. Арутюнова Н.Д. Морфология // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972.
26. Виттгенштейн Л. Логико-философский трактат. – М.: Изд-во иностран. л-ры, 1958.
27. Иноземцева Г.И. Соотношение краткого прилагательного наречия в современном немецком языке : автореф. канд. дисс. – Л., 1964.
28. Козинская Н.Г. К вопросу о категории состояния в немецком языке : автореф. канд. дисс. – Л., 1969.

29. Максимчук Б. В. До критики логіко-філософських концепцій категоріального значення кваліфікативних слів у германському мовознавстві XVII-XX ст. / Б.В. Максимчук // Наукові записки Одеського національного університету ім. Мечнікова. Серія: Романо-германська філологія. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 22. – С. 81–91.
30. Потєбня А.А. Из Записок по русской грамматике. – Изд. 3. – М. : 1958. – Т.1, Т.2.
31. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языкознание. Общий курс : избранные труды. – М., 1956. – Т. 1.
32. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Изд. 2. – Л., 1941.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія німецької мови, теоретична граматики.

ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ II ВІДМІНИ ТВЕРДОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено місце іменників II відміни середнього роду твердої групи в системі словозміни сучасної української літературної мови, визначено їхні елементарні парадигматичні класи з урахуванням граматичного, словотвірного, лексико-семантичного, акцентуаційного, синтагматичного, морфологічного та інших чинників.

The author considers the place of nouns of the second declension, neuter gender, hard group, in the inflection system in modern Ukrainian literary language, defines their elementary paradigmatic classes taking into account grammatical, derivational, lexico-semantic, accent factors, syntagmatic, morphological and other criteria.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених різноаспектним питанням словозміни іменника в українській мові з погляду діячності та синхронії (С. Бевзенка, О. Болух, А. Булаховського, І. Вихованця, П. Дудика, М. Жовтобрюха, А. Загнітка, М. Затовканюка, І. Керницького, І. Кучеренка, І. Матвіяса, С. Самійленка, О. Тараненка, Є. Тимченка, Ю. Шереха та інших), донині не з'ясованим залишається проблема виокремлення парадигматичних класів іменників, зокрема середнього роду II відміни твердої групи. Зазначене зумовлює актуальність публікації.

Мета статті – встановити елементарні парадигматичні класи вказаних вище субстантивів у сучасній українській літературній мові. Для реалізації мети необхідно: 1) з'ясувати місце іменників середнього роду II відміни твердої групи в системі словозміни сучасної української літературної мови; 2) охарактеризувати чинники, які впливають на репертуар деклінаційних класів; 3) визначити кількість елементарних парадигматичних класів досліджуваних іменників середнього роду.

Тверду групу іменників середнього роду сучасної II відміни склали лексеми із закінченням **-о** в початковій формі: *вітрило, всезнайство, залізо, звірятко, ікло, лігво, манто, марнослівство, ремесло, решето, сяйво, совенятко, шитво* та інші. Історично сюди увійшли субстантиви колишніх **-ѣ**-основ, а також **-s**-основ, „які ... повністю злилися з **-ѣ**-осн. Правда, деякі іменники цієї групи й досі зберігають (хоч лише у множині) форму з суфіксом **-ес-...**, але система флексій і тут така ж, як в іменниках кол. **-ѣ**-осн.” [1: 64].

У давнину субстантиви колишніх **-s**-основ „були виключно іменниками середнього роду” [1: 26]. Серед тих, що в сучасній українській літературній мові відмінюються за зразком твердої групи, тільки апелятив *колесо* зберігає давній суфікс **-ес-** у всіх формах одн. та мн.: *колеса, колесу, колеса, колесами*. На це вказує й І. Матвіяс [3: 85]. Переважна більшість іменників цей суфікс утратила: *слово, тіло, око, вухо, коло, дерево* та інші. У формах мн. його зберігають лише загальні назви *небо, чудо – небеса, чудеса* (й *чуда*).

До складу досліджуваної групи увійшло кілька іменників давніх **-n**-основ: *знамено, стремено, рамено*, наприклад: Нудьга знайомо обняла за плечі, нагадуючи про тягар, який не можна скинути порухом *рамена* (А. Хома).

На виокремлення елементарних парадигматичних класів іменників середнього роду II відміни твердої групи впливає низка чинників. У першу чергу граматичні категорії роду, числа та відмінка. Переважна більшість досліджуваних субстантивів маркована середнім родом. Проте іменники на **-иськ(о)**, утворені від субстантивів жіночого роду, виявляють хитання між середнім та жіночим родом: *бабисько, гадючисько, жабисько, лаписько*,

ножісько, риби́сько, ручи́сько, свекру́шиєсько, шийсько тощо. І. Матвіяс указує, що слова на **-иськ(о), -ищ(е)** „вживаються то в середньому, то в жіночому роді і відмінюються відповідно за зразком іменників II або I відміни” [3: 31]. При цьому автор монографії подає приклади речень виключно зі словами на **-ищ(е)**. На нашу думку, іменники з указаним формантом, утворені від субстантивів жіночого роду, належать до різновідмінюваних [Див.: 2: 39–40]. Такі слова формально зберігають флексії середнього роду, а в текстах узгоджуються то як субстантиви жіночого, то як середнього роду. Усього виокремлено 3 ЕПК (елементарні парадигматичні класи), до складу яких входять субстантиви подвійного роду – середнього або жіночого.

Інакша ситуація з іменниками на **-иськ(о)**, утвореними від слів чоловічого роду. Назви істот (осіб і неосіб) варто розглядати в межах парадигм чоловічого роду II відміни. При цьому формально вживаються флексії чоловічого роду, а в текстах такі іменники узгоджуються то в чоловічому, то в середньому роді [3: 35]. Читання у визначенні роду іменників на **-иськ(о)** засвідчене й у „Словниках України”: субстантив *замчисько* маркований чоловічим родом, відповідно має закінчення чоловічого роду II відміни твердої групи, назва населеного пункту *Замчисько* позначена середнім родом, вона має неповну парадигму одн., іменник *вітрисько* віднесено до середнього роду з характерними для нього відмінковими флексіями. В іншому джерелі останнє слово марковане чоловічим родом (ВТС: 191). О. Тараненко вважає, що іменники на кшталт *хлопчисько, зайчисько* „належать перев. до чол. р., помітно рідше до сер. р. ..., що зумовлює варіантність їхніх флексій у Кл. одн.”, і подає зразки відмінювання таких слів серед іменників чоловічого роду [4: 60]. Проте поза увагою дослідника залишилися субстантиви зі словотворчим формантом **-иськ(о)**, утворені від назв неістот чоловічого роду. Чинний „Український правопис” слова на **-иськ(о)**, „утворені від іменників усіх родів” подає в межах середнього роду. Проте як приклади засвідчені утворення від іменників середнього та жіночого роду: *дівчисько* (від *дівча*), *свекрушиєсько* (від *свекруха*) [5: 60]. Нами виокремлений один ЕПК, маркований подвійним – середнім або чоловічим родом, до складу якого входять апелятиви на кшталт *вітрисько*.

Більшість досліджуваних іменників має повну парадигму, тобто форми однини та множини. Тільки форми однини мають слова на позначення речовин, деяких рослин, абстрактних, збірних понять (у тому числі назви із суфіксом **-ств(о)**), релігійних понять тощо: *залізо, молоко, сало, пино́, їдо́, жи́то, про́со, добро́, тепло́, письмо́, лицарство, шевство, честоло́бство, мисливствозна́вство, благо́родство, пекло́, Різдво́* тощо. Така диференціація пов’язана також з лексико-семантичними категоріями речовинності, збірності, власних і загальних, конкретних і абстрактних назв. Іноді вказані іменники набувають форм мн., таке явище пов’язане переважно із семантичними зсувами: Вони летіли через місто, не зважаючи на *світла* і знаки (Ю. Покальчук). У це корито будеш класти *м’яса́*, в це – солонину, а тут клади голову на холодці, ноги й шкіру (М. Матіос). Тому що *два* споріднених „*тіста*” (про осіб – С. К.) – з одними і тими ж інгредієнтами – гармонійно впливають одне в одне. Можна випекти смачний пиріг (І. Роздобудько).

Стосовно онімів, то варто повну парадигму використовувати для тих, що однаково називають кілька осіб, однотипних об’єктів, предметів, наприклад ойконіми: *Бересте́чко* (Вол., Ів.-Фр., Рівнен. обл.), *Вікно́* (Ів.-Фр., Терноп., Чернів. обл.), *Дубно́* (2 назви в Рівнен. обл.), *О́зеро* (Він., Вол., Дніпр., Луг., Рівнен. обл.), *Се́лисько* (Вол., Львів. обл.) та інші. До іменників *singularia tantum* належать назви населених пунктів, яких засвідчено по одному на карті України: *Луко́, Бусо́висько, Підга́ло, Те́рло, Ти́рло, Де́рно, Ну́йно, Са́вро* та інші.

Повна парадигма характеризується 14 відмінковими грамами. У Р. в. одн. вживається закінчення **-а**: Коли у вас перебили весь посуд, окрім одного *горнятка*, придивіться до нього уважніше: воно обов’язково виявиться надщербленим, тріснутим і без ручки... (А. Хома). Флексія **-у** переважає в Д. в. одн., дублетні закінчення **-ові** та **-у** характерні для іменників середнього роду „із суфіксом **-к-**, що означають малі істоти” [5: 71]. І. Матвіяс зазначає, що дублетні закінчення в Д. в. одн. можуть мати субстантиви середнього роду із суфіксом **-к-** після **-ат-**, іменники *лихо, се́рце*; флексія **-ові** в інших іменниках середнього роду з’являється в деяких художніх творах, у літературну мову вона проникає „під впливом іменників чол. роду та з південно-західних говорів (пор. у подільських говірках Уманщини – *ліхові*,

вухові)» [3: 107–108]. На нашу думку, поки що варто подавати одну форму в Д. в. одн., крім назв істот (осіб та неосіб) на кшталт *чадо*, *божествó*, *чудисько*, *дівчисько*, *ангелятко*, *сёрдёнко* („коханий, кохана” (СУ; ВТС: 1308)), *вухó* („шпигун” (ВТС: 212)), *вовченятко* – з флексією **-ові** на першому місці й **-у** на другому, а також деяких неістот (їхній список розширюється) з рекомендованим закінченням **-у** та прийнятним **-ові**. У М. в. одн. засвідчені закінчення **-і** / **-ові** / **-у** для назв істот – осіб та неосіб; **-і** / **-у** – для неістот. Якщо основа закінчується на задньоязикові (переважно /к/) та глоткову фонему, то в назвах істот – **-ові** / **-у**, у назвах неістот, як правило, **-у**, щоб уникнути чергування вказаних фонем з м’якими свистячими як наслідок II палаталізації. Для М. в. характерні прийменники – *на* / *в* (у) / *при* / *по*. Останній вимагає переважно закінчення **-у**, але можливе паралельне вживання **-і**: Михайло топтався *по селу*, як у дурному розумі (М. Матіос). – Це у вас сталося, бо вчора ваші діти замість того, щоб шукати *по селі* металолом і нести його на здачу, обікрали мій власний двір і понесли тонни металу на подвір’я отих двох дурних – Цвичка і солодкої Дарусі (М. Матіос).

У художній літературі трапляються приклади вживання в М. в. одн. в назвах неістот закінчення **-ові**: Довший час Матронка лежала нерухомо *на ліжкові* під вікном і німувала (М. Матіос). Ми гріємося *на свіжому сонечкові*, а в ногах гріються дві кішки... (М. Матіос). На думку О. Тараненка, наявність подібних закінчень „чинним правописом не санкціонована” [4: 181]. У Кл. в. одн. іменників середнього роду вживаються форми, тотожні Н. в. одн.: *Барвінчатко!* Напиши, чи сподобалися тобі сеанси в нашому мультитеатрі (Ж-л „Барвінок”). Під впливом іменників чоловічого роду слова середнього роду у вокативі набувають флексії **-у**, особливо це стосується назв істот. Автори „Словників України” у відмінкових парадигмах Кл. в. одн. назв істот подають форми на зразок *телятку*, *ягнятку*, *дитятку* тощо. Підтримуємо думку О. Тараненка, який, наводячи приклади вокатива для назв середнього роду з флексією **-у**, зауважує, що такі форми „правописом не санкціоновані... Але в прізвищах, прізвиськах, похідних від ім. – загальних назв сер. р., у застосуванні до осіб чоловічої статі у Кл. ужив. форми ім. чол. р.: *Шило*, Кл. *Шиле*” [4: 191].

Як правило, у Н. в. мн. уживається закінчення **-а**: Я не знала, що *дупла* старих дерев такі просторі (Т. Малайчук). *Жерла* гармат з перекопських позицій теж було повернуто на Сиваш (О. Гончар). Закінчення **-и** характерне для іменників *лічко* („нашивка на погонах”) – *лічки*, *очко́* („одиниця рахунку в спорті, картярська гра”) – *очки́*, *о́чко* (від *о́ко*) – *о́чки* й *о́чка*.

У Р. в. мн. нульове закінчення: Птахи із неба падали й кричали Із ними небо падало наниз, Як небо їх крилатої печалі Над самотністю порожніх *гнізд* (Д. Кремінь). Дублетні форми зустрічаються в субстантивах: *сте́ген* і *сте́гон*, *лігв* і *лігов*, *дівчійськ* і *дівчійсьок*. Для іменника *ікло* в „Словниках України”, очевидно, помилково в Р. в. мн. запропоноване нульове закінчення: *ікл* (СУ). Ненормативна словоформа проникає до літературних творів: Пельце, у сірому, за чотирнадцять карбованців, піджачку, мовчить, загіпнотизований слиною, що стікає з *ікол* двох хазяйських баскервілів (В. Діброва). Слушною видається думка авторів „Словника труднощів української мови”: у Р. в. мн. „іклів [не ікол]” (СТУМ: 124). Закінчення **-ів** характерне для слова *дрівко* – *дрівків*.

До вагомих чинників визначення ЕПК належить і лексико-граматична категорія істот / неістот. Важливо виокремлювати назви осіб та неосіб. Для перших у З. в. мн. використовувати форму, тотожну Р. в. мн., та рідковживану з прийменником *у* (*в*), однакову з Н. в. мн. (*божэств* і **в божества*), для других – дублетні форми на кшталт *вовченятко*, *вовченятка* [2: 40–41].

В О. в. мн. варіантні форми утворюють такі субстантиви: *крилами*, *крильмі* й *крильми* („літальний орган птахів, комах і деяких ссавців” (СУ)), *колінами* й *коліньмі* („частина тіла”), *колесами* й *колісьмі*.

Іменники середнього роду II відміни твердої групи мають такі акцентні парадигми: наголос на основі (*чадо*); наголошена основа в одн. та Р. в. мн., в усіх інших формах мн. – наголос на закінченні (*право*); наголошена флексія в одн. та основа в мн. (*вино*); наголос на I складі основи в одн. та на II від початку складі основи в мн. (*озеро*); наголошений I склад в одн. та Р. в. мн. й флексійний наголос в усіх формах мн., крім Р. в. (*масло*); на I складі основи в одн., на закінченні в мн., крім Р. в., де наголошено останній склад основи – словозмінний

суфікс *-ес* (*не́бо*); з наголосом на першому складі в одн. та Н., З., Кл. в. мн. й наголошеним закінченням у Р., Д., О. та М. в. мн. (*око*).

Акцентуація впливає на появу зв'язаної форми не тільки Н. в. мн., а й З. та Кл. в. мн. Якщо наголос в одн. та мн. відрізняється, то з числівниками *два, обидва, три, чотири*, а також із будь-яким складеним кількісним числівником з останнім компонентом *два, три, чотири* вживається давня форма двоїни, що збігається з Р. в. одн.: Став подумувати, як утекти звідси, хоча весна ледь-ледь пробивалася через кошлаті хмари, і ріка тріщала, розбиваючи кригу, аж чутно було *за три села* (Т. Зарівна). У вільних формах Н., З., Кл. в. мн. – *села*.

Відмінкова парадигма залежить також від семантики. Іменники *світло* („знаменитість”), *світло, сонечко* („дорога людина”), *серденько* („коханий, кохана”) належать до категорії істот-осіб, омонімічні слова позначають неістот: Скажи, моє *світло*, мій вогнику. Тосику, моє *сонечко*... Співай, співай, *серденько* (В. Винниченко). До різних ЕПК належать: *око 1* („орган зору”), *око 2* („міра ваги, об'єму”); *сонечко 1* (від „сонце”), *сонечко 2* („дорога людина”), *сонечко 3* (комаха); *бичісько 1* (від „бик”), *бичісько 2* (від „бич”) та інші.

Історично іменники *око* та *вухо* з первинним значенням належали до давніх *-s*-основ. Але після втрати суфікса *-ес-* „давно вже перейшли до *-ō-*, *-jō-* осн. і, прийнявши тут нову форму двоїни, зберегли її”; вона використовується в значенні Н. в. мн. цих іменників (*очі, уши*); „правда, від останнього іменника”, на думку С. Бевзенка, „найчастіше вживається паралельна форма вуха, що витворилася під впливом форм називного множини іменників кол. *-ō-* осн.” [1: 81]. Зазначені словоформи характерні також для З. та Кл. в. мн. Закінчення *-ей* у Р. в. мн. (*очей, ушей*) з'явилося під впливом *-□-*основ [1: 85]. Від колишніх *-ā-*основ у Д. в. мн. поширилася флексія *-ам* (*очам, вухам*) [1: 87–88]. Форми *очіма, ушіма* зберігають давню флексію двоїни, хоч частотніша форма *вухами* виникла завдяки впливу *-ā-*основ [1: 91]. Закінченнях *-ах* у М. в. мн., як і в переважній більшості субстантивів сучасної української мови, є рефлексом давньої флексії *-ā-*основ (*в очах, вухах, рідше ушах*) [1: 91–93]. У виданні „Словники України” запропоновані в мн. форми на кшталт *вухо, вух*, в О. в. мн. – варіантні форми *вухами, вушіма* (СУ). Варто подавати поряд з більш частотними словоформами з приставною фонемою */в/* ті, що вживаються рідше, архаїчні на кшталт *уші, ушей*, як це зафіксовано в праці О. Тараненка [4: 125–126], „Словнику труднощів української мови” (СТУМ: 66–67) та ін. Форма *вушіма* (СУ) – це ненормативна контамінація, утворена від *вухами* й *ушіма*, що вживається в діалектному та просторічному мовленні: У його [нього] язык *поза вушіма* мотається (М. Номис).

У З. в. мн. вживаються дублетні форми – *очі* (*в, на очі* й *у вічі*): Знову їй *на очі* потрапило дзеркало і знову зазирнуло їй *у вічі* (А. Хома). С. Бевзенко наводить приклади вживання прислівників *ввічу, ввічу* із значенням „перед очима”, які є залишками „колишніх форм родового-місцевого двоїни”. При цьому дослідник ілюструє це типовими прикладами, які традиційно наводять (Який ти мені *ввічу* дрібний (Приказка зі збірника Номиса); *В очу* твоїм гинуло око (М. Старицький); Ой на горах трудно: жовтіє в очу (Переклад П. Тичини поезії О. Ованесяна)), зазначаючи, що друга ілюстрація сумнівна, оскільки „означення „твоїм” говорить про те, що в даному випадку „в очу” треба розуміти, мабуть, не як двоїнне утворення; очевидно, тут маємо справу з авторським новотвором із значенням пестливо-здрібнілим: *оча* (наз. одн. на зразок *дівча*), *в очу* (місц. одн.)” [1: 96].

Як архаїзм використовується форма *в ушу*, що є еквівалентом сучасної у *вухах*: ...у такої самої княжої постави й так само променистоокої „дами без віку”... – Євгенії Михайлівни Косач – моя мама з живим жіноцьким інтересом допитується, яка була Леся Українка з себе, і відповідь досі, через тридцять з гаком літ, звучить мені *в ушу*: „Чи була Леся красива? – Пауза. – Вона була б л а г о р о д н а”... (О. Забужко).

У всіх формах мн. іменника *скло* фіксується давня приголосна фонема */т/*, що спростилася у формах одн. (*стєкла*), після цієї приголосної – наголошена голосна */е/*, яка чергується з нульовою у формах одн. (пор.: з давнього **стькло*).

Також для іменників середнього роду II відміни твердої групи характерні такі чергування: */о/* або */е/* з */і/* (*долотó – доліт, колесо – коліс*), нульової фонемі з голосною */о/* або */е/* (*зло – зол, пасмо – пасом, ярмо – ярем, дно – дєна*), твердої та м'якої приголосних

фонем (чоло́ – на чолі́, ху́тро – у ху́трі), /к/ – /ц'/ (молоко́ – у молоці́, о́ко – на о́ці), /г/ – /з'/ (бла́го – у блазі́ [4: 125]), у всіх словоформах мн. іменника *о́чі* відбувається альтернація /к/ – /ч/ (о́ко – очей), у парадигмі слова *ву́хо* – /х/ – /ц'/, /х/ – /ш/ (ву́хо – у ву́сі, уше́й).

Усі досліджувані іменники з урахуванням чинників, які впливають на репертуар морфологічних парадигм, утворюють 77 ЕПК. О. Тараненко в таблицях словозміни для іменників середнього роду II відміни твердої групи подає 52 зразки, у тому числі й просторічного слова *ружжю́* [4: 118–126].

Іншомовні лексеми середнього роду на **-о** відповідно до чинного правопису належать до незмінюваних: ... йому з автобусів і *авто* крутили пальцями біля скронь і знизували плечима... (М. Матіос). Проте в розмовному, просторічному та художньому мовленні вони відмінювалися й відмінюються: Звуки *фортеп'яна*. Хор, пісні, *сола*... (І. Франко). ... трелькання *на піаніні* (Л. Дереш). Зйду *із авта* – й не ступлю ні кроку. Така чужа ця вулиця, і я... Переименуйте вулицю Високу, Верніть високій вулиці ім'я! (Д. Кремень). Коли ти нарешті прийшла, твоя нова подружка одразу взяла тебе за руку й завела до своєї кімнати: „*Кіна* не буде, народ, розбігайтесь” (А. Хома). Їх усіх *мумійом* годують (В. Діброва). На „*рені*” і на „*нежі*” Я каталась в Парижі (М. Гримич). „Черевики кидай, усе, що маєш, кидай!” „Ти що, довбонулася? – кричить він їй. – Вони ж із крокодилячої шкіри, 800 *єврів*” (С. Ушкалов). Пропозиція відмінювати такі іменники засвідчена в переліку найновіших змін до Українського правопису, якщо вона буде кодифікована, то ці слова перейдуть з нульової парадигми до розряду відмінюваних за субстантивним типом.

Таким чином, іменники середнього роду II відміни твердої групи історично походять від давніх **-ѡ-**, **-s-** та **-n-**основ, зберігаючи переважно рефлексі відмінкових закінчень перших. Головними критеріями, що визначають ЕПК досліджуваних субстантивів, є категорія роду, виокремлення повних та неповних парадигм, однотипність відмінкових закінчень, наявність дублетних, віднесеність до назв істот-осіб, істот-неосіб та неістот, семантика, однотипність акцентних парадигм, вплив словотворчого суфікса чи фіналі основи, вплив прийменника на вибір закінчення, існування у формах зв'язаного значення на протигагу вільному, поява суфіксальних морфем при словозміні, тотожність морфонологічних змін, нові пропозиції Орфографічної комісії. На основі означених чинників виокремлено 77 ЕПК.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

СТУМ – Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Радянська школа, 1989. – 336 с.

СУ – Словники України, версія 3.2 [Електронний ресурс]: словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. Широков, О. Рабулець, І. Шевченко та ін.; НАН України. Український мовно-інформаційний фонд. – К.: Український мовно-інформаційний фонд: Довіра, 2008. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) – (абв...).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові / С. Л. Ковтюх // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика” : 36. наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – Випуск III. – С. 38–45.
3. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.
4. Тараненко О. О. Словозміна української мови / О. О. Тараненко. – Nyireduháza, 2003. – 199 с.
5. Український правопис / АН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – 4-е вид., випр. й доп. – К. : Наукова думка, 1993. – 236 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, в. о. завідувача кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: парадигматика, ономастика сучасної української мови.

РОЛЬ І МІСЦЕ ЕЛІПСИСУ В АНГЛІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДКАХ

Вікторія АЛЕКСАНДРОВА (Одеса, Україна)

У статті розглянуто процеси еліпсування в структурі комунікативно автономних мовних одиниць – англійських народних загадок, проаналізовано квантитативні та квалітативні параметри еліпсису в АНЗ.

The elliptical processes in the structure of the communicative autonomous items, English riddles, are investigated in the paper. Qualitative and quantitative parameters of ellipsis in the English riddles are analyzed.

Орієнтація сучасної лінгвістики на антропоцентризм обумовлює розгляд такого параметра мови як лінгвокультурологія. Мова тісно пов'язана із культурою і в зв'язку із цим особливої уваги заслуговує пареміологічний фонд обумовлений менталітетом певної мовної спільноти. **Предметом** даного дослідження слугують пареміологічні одиниці сучасної англійської мови – загадки – з граматичної точки зору. **Об'єктом** розгляду даної статті є еліпсис (Ø) який розуміють як опущення того чи іншого структурно необхідного і семантично значущого компонента слова, словосполучення чи речення, тобто “переведення в імплікацію” [3: 229].

Загадка є “стислим алегоричним описом подій, предметів, явищ, які потрібно впізнати і відгадати; що-небудь у природі, житті і діяльності людей, що залишається невіршеним або цілком не відгаданим, не дослідженим” [1: 228]. Загадка є інтелектуальним продуктом певного лінгвокультурного колективу в хронологічно невизначений період його розвитку і важливим компонентом його фольклорної спадщини. У контексті мультидисциплінарних студій вона постає як поліфункціональна знакова система, спеціалізована на виконанні низки інтра- і екстралінгвальних функцій – репрезентативної, дидактичної, магіко-релігійної, естетичної, лудичної тощо.

Загадками називаються короткі, стислі поетичні твори, в основі яких лежить метафоричне запитання. Звертаючи увагу на схожість форми народних загадок, дослідники відзначають специфічні ознаки поезики цих жанрів: розмірена мова, часте вживання рими та співзвучності слів, що є характерним для поезики всіх коротких народних висловлень [4; 5; 7; 10]. З погляду пареміології загадки, так само як і приказки, скоромовки, замовляння тощо, „мають самодостатнє значення, можуть вживатися самостійно, є ситуативними та мають три плани: лінгвальна структура, логічна (і семіотична) структура та план реалій” [2: 42].

Не дивлячись на те, що синтаксис пареміологічних одиниць мови вважається достатньо вивченим, тим не менш низка питань, пов'язаних із синтаксичними процесами їх конституювання залишається відкритим. Особливий інтерес у зв'язку із цим становить еліпсис, який сприяє компактності “синтаксичної упаковки” інформації в загадці.

Англійська народна загадка (АНЗ) становить собою стислий, алегоричний опис якогось предмету чи явища, представлений двома мовленнєвими жанрами – віршованим і прозовим. Вона є бінарно організованим (міні)текстовим конструктом, когнітивно-логічна структура якого формується за принципом дискретної єдності одиниць прямої та непрямої номінації – поверхнево маніфестованим реченням-текстом (власне загадка) і концептуальним референтом, прихованим на глибинному рівні та призначеним для декодування (відгадка). Без жодного з них “неможливо уявити повноцінну структурну організацію та функціонування загадки як завершеного фольклорного твору” [8: 15].

У цілому прагмасемантичний інваріант загадки базується на питальній інтенції в режимі ігрового модусу спілкування з метою спонукання адресата до розв'язання певного інтелектуального завдання [6: 153]. На тлі цієї прагматичної моделі можуть актуалізуватися й такі комунікативні варіанти загадки, як констативи і директиви, що перетворює її загалом у дифузний мовленнєвий акт, в якому постійно співіснують і взаємодіють різні іллокутивні сили.

Синтаксичні параметри загадки визначаються тим, що вона є народним висловом, вираженим реченням або короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог [2: 24]. З точки зору синтаксичної організації загадки в багатьох випадках представлені еліптичними конструкціями. Пор.: (1) *I can be found where anything cannot Ø*; | *Dead men eat me all the time*, | *But if a living man eats me, he'll die* {Nothing}; (2) *What has 4 eyes but Ø can't see?* {Mississippi}; (3) *What has a big mouth but Ø*

doesn't say a word? {River}; (4) *What is as big as an elephant but Ø doesn't weigh anything?* {The shadow of an elephant}; (5) *What is it that we often return but Ø never borrow?* {Thanks}.

Особливо слід наголосити на тому, що, на відміну від загадки, її концептуальний референт – відгадка – є за визначенням еліптичною: її проголошення обмежується або одним-єдиним словом (6, 7, 8), що вбирає в себе весь попередній зміст загадки, або еліпсованим реченням (9, 10), яке також пресупонує всю пропозиційну інформацію, яка міститься в загадці. Пор.: (6) *What starts with "T", Ø ends with "T", and Ø is full of "T"?* {Teapot Ø}; (7) *What has a head like a cat, Ø Ø feet like a cat, Ø Ø a tail like a cat, but Ø isn't a cat?* {Ø Ø A kitten}; (8) *What has a big mouth but Ø doesn't say a word?* {A river Ø}; (9) *What is as big as an elephant but Ø doesn't weigh anything?* {The shadow of an elephant Ø}; (10) *Jennifer went swimming and Ø saw a shark in the water with her, but she wasn't afraid! Why not?* {Because it was a man-eating shark}.

У більшості випадків в загадках має місце прогресивний еліпсис (еліптований елемент знаходиться після експліцитно вираженого кореляту) (85%), регресивний (пропущений елемент знаходиться перед експліцитно вираженим) зустрічається у 15 % (26, 29, 32). Зустрічаються випадки, коли суб'єкт у тексті АНЗ настільки замасковано, що про нього неможливо навіть здогадатися. А зрозумілим він стає тільки із відгадки, тобто катафорично: (11) *Ø Runs smoother than any rhyme, | Ø Loves to fall but Ø cannot climb!* {Water}.

У 44% випадків у загадках еліптується семантика суб'єктного типу (12-14, 16), у половині загадок (50%) – підмет і присудок (14-15, 19), що можна пояснити тим фактом, що відгадка майже завжди є іменником конкретно-предметної семантики. І лише в 6% загадок пропущеним є або предикат, або предикат з одним із своїх облігаторних актантів (1, 29).

Кількісні дані свідчать про те, що найбільш розповсюдженим в АНЗ є одно- і тримісний еліпсис (18,3% і 17,3% відповідно), нерідко зустрічається й двомісний (14,4%). П'яти- (8,6%), шести- (9,6%), семимісний (7,8%) еліпсис можна охарактеризувати як середньопродуктивний. У нашому матеріалі зафіксовано еліпсис із восьми (5,7%), десятьма (4,4%) і чотирнадцятьма опущеними компонентами. Завдяки еліпсису, АНЗ "полегшали" майже на десяток і навіть більше слів, але при цьому їх інформативний обсяг не постраждав, оскільки найінформативніша їхня частина лишилася недоторканою.

Віртуалізація смислових компонентів загадок відбувається за принципом еліптичних зрощень (поодинокі випадки вкрапель – (1-5)).

Еліптичні зрощення – це поєднання в одному мовленнєвому блоці двох еліптичних речень, утворених на основі синтагматичних асоціацій [9: 128]. Пор.: (11) *Voiceless it cries, | Wingless Ø flutters, | Toothless Ø bites, | Mouthless Ø mutters* {Wind}; (12) *I cover what's real, Ø hide what is true, | But sometimes Ø bring out the courage in you* {Makeup}; (13) *I can sizzle like bacon, | I am made with an egg, | I have plenty of backbone, but Ø lack a good leg, | I peel layers like onions, but Ø still remain whole, | I can be long, like a flagpole, yet Ø fit in a hole* {Snake}; (14) *Ø Ø As destructive as life, | Ø Ø As healing as death, | It is all that is good, | Yet with an evil trend, | As it was the beginning of things, | It can also be the end. | What am I?* {Fire, Love}; (15) *This wingless bird will soar, and soon | Ø Ø Land quite safely on the Moon* {rocket}.

Оскільки загадка не може спиратися на контекст чи (перед)текстове оточення, всі випадки переводу в імплікацію її компонентів за схемою еліптичного зрощення мають ендогенні засади, тобто є внутрішньореченнєвого порядку, а тому відновлення еліпсованих компонентів спирається на той ресурс, що його пропонує АНЗ всім своїм єством. До смислового центру еліптичних зрощень прагнуть усі фрагменти через синтагматичні асоціативні зв'язки – наприклад, у складносурядному реченні (12) еліпсис дескриптора відновлюється із паралельної структури, у поліномах (12, 13) прогресивний еліпсис агенса, (14) дворівневий еліпсис дескриптора і абсолютного статичного предиката. Компоненти зрощення мають єдиний смисловий центр – предмет (розгадку), до якого прагнуть всі паралельні еліптичні структури.

Значна кількість АНЗ з віртуально представленими компонентами смислу конституюється за схемою **еліптичних зрощень**, тобто у результаті перетину асоціативних зв'язків, відображених в ієрархії смислових відношень, зумовлених накопиченням у тексті АНЗ певної кількості точок перетину пропущених компонентів за рахунок синтаксичної

деривації. Таке відбувається, коли АНЗ становить собою складноструктуроване синтаксичне утворення: ускладнене речення, поліном або речення із певною кількістю однорідних членів. Еліптичні скупчення характерні для АНЗ віршованого типу – тих, що будуються на римі.

У римованих АНЗ пропускаються тематизовані компоненти тексту, що, у свою чергу, зумовлює виникнення значної кількості еліптованих компонентів. Пор.: (15) *It cannot be seen, Ø cannot be felt | Ø Cannot be heard, Ø cannot be smelt. | It lies behind stars and under hills, | And empty holes it fills. | It comes first and Ø follows after, | Ø Ends life, Ø kills laughter* {Darkness}; (16) *Ø Never was, Ø Ø always to be, | No one ever saw me, nor ever will Ø Ø | And yet the confidence of all | To live and breathe on this terrestrial ball* {Tomorrow}. У (15) еліпсис є однорівневим, оскільки кожного разу пропускається безособовий займенник *it* у функції дескриптива, а в (16) – багаторівневим або окремо пропускається *it*, або зі своїм абсолютним статичним предикатом *was*. Зрозуміло, що з точки зору актуального членування їх кожноразове повторення було б інформативно надлишковим. У такий спосіб еліптичні зрощення набувають вельми розлогого вигляду – квінтентного (16) і секстентного (15). В подальших синтаксичних репрезентаціях смислових стрижнів трапляється скасування об'єкта дії з метою посилення значення самої дії.

Однорівневі (17, 18) та дворівневі (19, 20, 21) еліптичні зрощення набувають особливої значущості в АНЗ, побудованих за паратактичною схемою. Пор.: (17) *Ø Can run, but Ø never walk, | Ø Often murmur, never Ø talk, | Ø Have a bed, but Ø never sleep, | Ø Have a mouth, but Ø never eat* {River}; (18) *I have legs but Ø walk not | Ø Ø A strong back Ø work not | Ø Ø Two good arms but Ø reach not | Ø Ø A seat but Ø sit and tarry not* {Chair}; (19) *Ø Ø Grey, but it isn't a wolf, Ø Ø long-eared, but Ø Ø not a hare, Ø Ø with hoofs, but Ø Ø not a horse. Who is it?* {A donkey}; (20) *This thing runs but Ø cannot walk, | sometimes Ø sings but never Ø talks. | Ø Lacks arms, Ø has hands; | Ø lacks a head but Ø has a face* {Clock}; (21) *What has a head like a cat, | Ø Ø feet like a cat, | Ø Ø a tail like a cat, | but Ø isn't a cat?* {Kitten}.

Будучи утвореними за протиставним типом складносурядного речення (сполучник *but*), всі ці АНЗ відбивають ідею контрадикторності – відношення невідповідності між предметами і явищами. У такий спосіб еліптичні зрощення сприяють виникненню логічних парадоксів (2-5, 18, 20, 21, 23), вирішити які якраз і покликана АНЗ. На користь своєї протиставної природи свідчить і той факт, що навіть копулятивний сполучник *and*, який також іноді трапляється в паратактичних АНЗ, починає виконувати не властиву йому в узуальному реченні контрадикторну функцію: (22) *There are four brothers in this world | That were all born together: | The first brother runs and Ø never wearies, | The second brother eats and Ø is never full. | The third brother drinks and Ø is ever thirsty, | And the fourth sings a song that is never good. | Who are we?* {Water, Fire, Earth, Wind}.

Часто в АНЗ спостерігаються змішаний тип аранжування парадоксу. Мається на увазі однорівневість еліптичних зрощень і багаторівневість зв'язкового засобу. Так, при всій своїй суворій "еліптичній симетрії" у віршованій АНЗ (23) має місце поперемінне використання протиставного сполучника *but* і зіставно-копулятивного *and*, що лише сприяє підсиленню когнітивного дисонансу задля спонукання адресата до негайного вирішення парадоксу. У другому кон'юнкції паратактичної АНЗ (23) еліптується вся предикативна пара одночасно – дескриптивна семантика (*it*) і абсолютний статичний предикат (*to be*) у формі фінітного ауксілярного дієслова (*is*). Кількість еліпсованих вузлів у (23) сягає чотирьох – так зване квартетне еліптичне скупчення.

(23) *My first is in easy, but Ø Ø never in hard,
My second's in palace, but Ø Ø never in guard;
My third is in empty, but Ø Ø never in full,
My fourth is in pushing and Ø Ø also in pull;
My fifth is in hilly but Ø Ø never in flat,
My sixth is in tabby and Ø Ø also in cat;
My seventh is in ankle and Ø Ø also in knee,
I live in the jungle, my movements are slow,
And I take my trunk with me wherever I go*
{Elephant}

(24) *My first is in brig, Ø Ø never in sail,
My second's in hill, Ø Ø never in dale;
My third is in orange, Ø Ø also in red,
My fourth's in alive, Ø Ø also in dead;
My fifth is in food, Ø Ø never in drink,
My sixth is in fur, Ø Ø never in mink;
My last is in seven, Ø Ø never in two,
My whole is an animal seen at the zoo*
{Giraffe}

Досить поширеним конструктивним типом АНЗ є складне речення асиндетичного типу (24). Як правило, такі АНЗ спираються на зіставний паратакис із контрадикторним змістом, що також сприяє утворенню загадок-парадоксів. Безсполучникові речення з перелічувальним і зіставним значенням рідко дозволяють вільний порядок слідування своїх клауз, бо цьому перешкоджають і закони ритміки / рими, і лексичне наповнення образної частини загадки.

В АНЗ на кшталт (23, 24) еліпсовані компоненти є тематизованими і як такі гомогенно розподіляються по всій текстовій матерії, що уможливило використання такої кількості ЕК, яка виходить далеко за межі оптимального мінімуму, що його визначено в нашій системі порогом не більш ніж три компоненти. Так, семипарний еліпсис можна визначити як "два в семи": дві семантики – дескриптив It і абсолютний статичний предикат (is) мультиплікуються в АНЗ (24) цілих сім разів. За рахунок такої економії відбувається накопичення рематичних блоків інформації шляхом її протиставлення: {It is} *never in sail, never in dale, never in drink, in drink, never in mink, never in two* VS {It is} *in red, in dead*.

Мінімальна кількість пропущених компонентів в АНЗ становить один, адже самі речення не є довгими, навпаки, текст загадки має бути ємним, лаконічним, таким, що легко запам'ятовується. Всім цим характеристикам і сприяє еліпсис, який "працює" на скорочення форми при збереженні змісту.

В цілому процеси еліпсування повністю вписуються в ідею Н. Хомського про мінливість поверхневої та незмінність глибинної структури речення. Саме цим можна пояснити відсутність складностей із декодуванням пропущених елементів, де всі змісторелевантні слова залишаються поза сферою елімінації, тобто не піддаються скороченню. Очевидно, серед інших синтаксичних процесів спрощення та розширення структури речення еліпсис є тим потужним синергетичним важелем, що зберігає загадку від ентропії та зруйнування.

Запропонований структурно-семантичний аналіз англійських народних загадок дозволяє передбачити наявність такого явища як еліпсис і в іншому лінгвокультурному фонді, наприклад, у піснях, баладах, анекдотах, що *в перспективі* може служити об'єктом спеціального лінгвокогнітивного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. – 1440 с.
2. Демський М.Т. Українські фраземи і особливості їх творення – Львів: Просвіта, 1994. – 63 с.
3. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.
4. Кенгс-Маранда Э. Теория и практика анализа загадок // Паремииологические исследования. – М.: Гл. ред. Восточной литературы, 1984. – С. 47–60.
5. Лановик М.Б. Українська усна народна творчість. – К.: Знання-Прес, 2003. – 591 с.
6. Мамедова А.І. Актуальне членування німецької народної загадки // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2007. – Вип. 23, Ч. 2. – С. 151–154.
7. Мойсиенко А.К. Типология восточнославянской загадки // Духовные традиции славянской письменности и культуры в Сибири. – Тюмень: ТюмГУ, 2002. – 244 с.
8. Оніщенко Г.А. Мовна структура української народної загадки (семантичні і синтаксичні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. – Дніпропетровськ, 2006. – 20, [1] с.
9. Реунова О.И. Эллипсис как лингвистическое явление. – Пятигорск: Пятигорск. гос. лингв. ун-т, 2000. – 223 с.
10. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологівний та етнокультурний аспекти). – К., Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. All Kinds of Riddles // <http://www.riddles.com/all-kinds-of-riddles/easy-riddles/>
2. Collection of English Riddles // http://www.justriddlesandmore.com/kids_riddles.html
3. Poem Riddles // <http://www.increasebrainpower.com/poem-riddles.html>
4. Riddles Online // <http://www.riddles-online.com/kids-riddles-jokes.htm> www.download3000.com/kids-riddles-downloads.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Александрова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова

Наукові інтереси: функціональна граMATика англійської мови

ІМПЕРФЕКТ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

Олександр БІЛИХ (Кіровоград, Україна)

У статті на матеріалі стародруків розглянуто особливості творення та значення форм імперфекта в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст., зроблено висновок про частковий вплив тогочасної української мови на церковнослов'янську.

The peculiarities of formation and meaning of imperfect tense forms in the ukrainian edition of the Church Slavonic language as of XVI-XVII c.c. are observed in the article on the ground of manuscripts. The conclusion about partial impact of the Ukrainian language of old days on the Church Slavonic language is drawn.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена недостатньою вивченістю церковнослов'янської мови загалом та її української редакції зокрема. Хоча церковнослов'янська мова в Україні, особливо кінця XVI – XVII ст., посідала важливе місце і як мова церкви, і як один із засобів національно-визвольної боротьби [9, 137] та активно впливала на мову українську. До того ж, у кінці XVI – XVII ст. завдяки кодифікації церковнослов'янської мови та розвитку книгодрукування Україна стала центром церковнослов'янської книжності, де вироблялися норми, що впливали на весь православний слов'янський світ [12, 61; 14]. Тому детальне дослідження церковнослов'янської мови української редакції кінця XVI – XVII ст. потрібне не лише для всебічної характеристики історії української літературної мови, але й для створення повної картини розвитку інших слов'янських мов.

У зв'язку з цим метою пропонованої розвідки є з'ясування особливостей творення та значення форм імперфекта в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. Матеріал для дослідження дібраний шляхом суцільного обстеження переважно із стародруків цього часу (список використаних джерел див. наприкінці статті). У великих за обсягом пам'ятках обстежений не весь текст, а вибірки обсягом у 500 повнозначних слів. Із ОБ обстежено 100 таких вибірок, із ВВ, ТрЦв, Тр – по 50.

Форми імперфекта в розглянутому матеріалі утворені в більшості випадків від інфінітивних основ переважно недоконаного виду. Причому в основному зафіксовані лише нові, стягнені, форми (на -лхъ, -лхъ, -лше, -лше і т. д., а не -ллхъ, -ллхъ і т. д.). Виняток становлять усього кілька вживань із нестягненими показниками імперфекта. У всіх випадках це дієслова з основою на -а-: ꙗѣва бѣ иже мѡжа не знааше ОБ, 10*; въстѡв(ѡ) же юнѡфѡ ѿ сна, сътвори како же повелѣ емѡ аггѡлѡ гнѡ. и прѡд(т) жинѡ свои и не знааше еѡ, дондеже роди снѡ ОБ (5) 2 (2) (також ЄвЛ 1644, 3; ЄвЛ 1690, 3 зв., у ЄвКП 1697 знааше 6 зв.); Тогдѡ нехож(д)лше к(ѡ) немѡ ... еѡ Юудѡ ЄвЛ 1644, 6 зв. (також ЄвЛ 1690, 7 зв.; в ОБ та ЄвКП 1697 нехождлше ОБ, (5) 2 зв (2), ЄвКП 1697, 6 зв.); Жена же она по семь въ вся лѣта въпрашааше, когда Спасово преображеніе будетъ ЗапПМ, 102; и тако старецъ, нѣкія дни тамо пребывъ, по обычаю поучаше ю ЗапПМ, 67.

Невелика кількість таких утворень не дає змоги з'ясувати, чи мали вони якісь особливості у значеннях, порівняно з однокореневими на -аше. У тогочасних граматиках форми з нестягненими імперфектними закінченнями, як відомо, подані (ЗизГр, 69 зв.; СмГр, 251) [8, 82, 120]. Однак, очевидно, вони були лише даниною традиції, а в реальній практиці фактично вийшли з ужитку.

Щодо загальної характеристики імперфектних закінчень відзначимо також, що в розглянутому матеріалі представлені закінчення східнослов'янського типу (без ѣ). Наявність

* Після скороченої назви джерела через кому подається номер аркуша або сторінки, звідки взятий приклад. Позначка зв. вказує на зворот аркуша. Цифра в дужках перед позначенням аркуша в ОБ та ВВ вказує на номер рахунку. Аркуші першого й другого рахунку спеціально не позначаються. Цифра (2) після номера аркуша в ОБ вказує на праву колонку, ліва спеціально не позначається. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку, таким же способом подаються ѡ і ѡ, позначені в текстах надрядковими знаками. Цитати із перевидань подаються звичайним шрифтом курсивом.

лише показників *-ахъ*, *-ахъ* і т. д., (а раніше *-лахъ*, *-лахъ* і т. д.) і відсутність *-ѣхъ* (*-ѣлахъ*) здавна було особливістю імперфекта церковнослов'янської мови східних слов'ян, порівняно із старослов'янською мовою та іншими редакціями церковнослов'янської мови [1, 269; 2, 320 – 321; 8, 120]. В обстежених пам'ятках виявлена (крім утворення *вѣхъ*) лише одна імперфектна форма із *ѣ* у закінченні (у Предословії Феофілакта, архієпископа Болгарського до Євангелія від Матвія): *но глѣши ми, яко не довлѣ ли єдинъ благовѣстникъ, слыши, яко довлѣше оубо, нѣ да покажеѣ(ѣ)сѣ плѣ истинна* ЄвЛ 1644, 21 нн (також ЄвЛ 1690, 19 нн, у ЄвКП 1697 на цьому місці *довлѣл* ем 18 нн).

Далі подаємо характеристику форм імперфекта за особами, а також огляд особливостей значення цих утворень.

У 1-й ос. одн. форми імперфекта, крім дієслова *быти*, характеризуються афіксами *-ахъ* та *-ахъ*. *-ахъ* ужитий після м'яких приголосних у дієсловах з основами на *-и* та на приголосний (крім задньоязикових): *Ѡзъ бо еда нѣа(х) ѿ мѣрорѣчи сурька, оумре рахиль* ОБ, 23 зв. (2); *итѣ гѣ вѣ мѣстѣ емъ, аз же не вѣдахъ* ОБ, 13; *мѣлахъ(ѣ)сѣ Пѣ, да сподобитъ(ѣ) ма вѣа по радѣ списати* ПКП, 183; *многаж(а)мы и гладомъ и ранами томлахъ* игв ПКП, 106; *И се видѣхъ Црковъ горѣ, и мыслахъ(ѣ): Кла итѣ Цркви?* ПКП, 106; *вѣа же лѣта борлахъ сѣ стѣстми* ПКП, 197.

При творенні цих форм перед афіксом відбуваються чергування *м/мл'* (*томлахъ*), *р/р'* (*борлахъ*). Чергування *сл'/шл'* у словоформі *мыслахъ*, на думку дослідників, утратилося в ході стягнення *-ѣлахъ* у *-ахъ* у церковнослов'янській мові східних слов'ян [1, 269]. Окремих коментарів потребує форма *борлахъ*, яка співвідноситься не з основою інфінітива (*брати*), а з основою теперішнього часу. Такі форми були представлені ще в старослов'янській мові. У них проявилася, на думку дослідників, тенденція до зближення основ імперфекта з основами теперішнього часу [10, 164; 1, 271; 2, 318].

Афікс *-ахъ* представлений у словоформах з основами на задньоязикові приголосні та на *-а*: *яко млдницѣ глѣхъ, яко млдницѣ мѣрствоблахъ* ВВ, 32; *желахъ и самъ очесы своими видѣти* ЗаПІМ 119; *о єдинаго нѣи сп(с)нїи много печлахъ* ПКП, 98. Перед *-ахъ*, як і в старослов'янській мові спостерігається чергування *к/ч*.

Форми 1-ї ос. одн. (як і мн.) імперфекта дієслів недоконаного виду з основами на *-а* є однозвучними з відповідними формами аориста. Тому розрізнявати їх доводиться за особливостями значення та контекстом. Формами імперфекта вважаємо ті, які вказують на тривалу незакінчену минулу дію. Слід відзначити також, що таке розрізнення не завжди можна провести однозначно.

1-а ос. одн. імперфекта дієслова *быти* в розглянутому матеріалі представлена лише формою *вѣхъ*: *до зѣмла нѣѣ(ж) азъ вѣхъ, нѣши* ОБ, 10; *Ѡзъ, игда вѣхъ в мїрѣ, жнѣ нмѣхъ* Лим, 17 зв.; *и азъ(ѣ) вѣхъ поспѣѣ плѣннїа, и ѿвѣзошасѣ Пѣа* ТрЦв, 69; *ѿсланъ(ѣ) ем вѣхъ(ѣ) Пгѣмино(м) ...: ты же ... глѣла ии мнѣ, такъ ... вѣгда вѣхъ оу тебе* ПКП, 217. Утворення з основою *вѣ-* (*вѣхъ*, *вѣѣ*, *вѣхомъ* і т. д.) мають аористні афікси, однак у старослов'янській мові вони вживалися з імперфектними значеннями [10, 165; 1, 269; 2, 319]. Такими ж значеннями ці форми характеризуються і в давньоруській мові [15].

Форми 2-ї ос. одн. імперфекта представлені в аналізованому матеріалі всього кількома уживаннями. При цьому на другу особу тут вказують звертання та займенник *ты*: *И призѣа*

бѣ аама, и рече емѣ. Аама, гдѣ бѣ ОБ, 2; да не и мнѣ речево бѣде(т): злыи рабе и лѣнныи(и), подобаши ти врати серебро мое чоржнникѡ(м) ПКП, 43 зв.; с ним(ѡ) же и ты чрѣда ради твоего вѣнчанѡ имаше быти ПКП, 93. Це відповідає усталеній в XVI – XVII ст. практиці, згідно якої замість 2-ї ос. одн. простих форм минулого часу використовувався перфект [8, 119].

3-я ос. одн. імперфекта представлена в аналізованому матеріалі досить великою кількістю вживань. Для творення цих форм використані афікси -ши та -аши. Звертає на себе увагу те, що в обстежених пам'ятках практично не представлені форми 3-ї ос. одн. імперфекта (як одн., так і мн.) з елементом -тъ (або -тъа) -ашитъ, -ашитъа, -ахѣтъ, -ахѣтъа. Нами виявлено всього одне таке утворення в ОБ: Юсиф ..., снѡ мой внѣншій, и ко мнѣ еа возврати до него же завѣщающе обоглахѣтъ и, и сопротивлахѣа емѣ господіи ОБ, 24 (2). Закінчення імперфекта з цим елементом лише зрідка трапляються в пам'ятках старослов'янської мови [1, 267; 2, 321]. Однак у ранній церковнослов'янській мові східних слов'ян вони представлені у великій кількості [1, 267; 2, 321; 4, 112; 6, 11], рідше уживаються у середньоболгарській та церковнослов'янській мові сербської редакції [2, 321]. У граматиці М. Смотрицького такі форми не фіксуються. У дієслівних парадигмах минулих часів автор подає лише форми на -аши (-ахѣ): читаше, читаша, читашѣ, читашѣа СмГр, 250 – 251.

Афікс -аши в розглянутому матеріалі вжитий після твердих приголосних насамперед у дієсловах з основами на -а-, а також в окремих випадках на -и- та приголосний: бѣа искѣшаше авраама ОБ, 9 (2); еа же слыша свѣтанѡ, зѣло вѣтѣшашаа Тр, 802: из него (попелу) вѣа(м) быаше со(а) чиста ...: аже еинко раздаваше, толико паче умножашаа. ПКП, 202 зв. У більшості випадків перед -аши відбуваються чергування *с/ш*, *д/жд*: во(з)ложи Блженный на чреда евоа желеѣза, аже по вѣа дни живота евоа ношаше ПКП, 75 зв.; и тако многи дни вѣзникѡ снѡ хож(а)аше ПКП, 46. Зрідка трапляються форми з порушенням у цих чергуваннях: и вѣхожаше со(н) вѣ вѣию мою ОБ, 14 зв. (2); И видѣхѡ, и еа дѣхѡ ... исходаше вѣ сѣвера ТрЦв, 69. Кінцеві задньоязикові основ на приголосний перед -аши змінюються за першим перехідним пом'якшенням: очи же йла не видѣста вѣ старости, и не можаше гладати ОБ, 23 зв. (2); волю никтоже можаше приближитиса горѣ той ПКП, 19; Жина же ... вѣлаше его на дѣло напродовно ПКП, 19.

-аши представлений після м'яких приголосних у дієсловах з основами на *ѣ*, *а*, и (якщо перед ними на *с*) та на приголосний, крім *з*, *к*, *х*: его ... Патріарх ... восхотѣ Прѣмна ... поставити, онѡ же не хоташе Лим, 1; единѡ вѣ Клироса ... болаше зѣло ПКП, 95; вѣа чѣла измѣнашася страхомѡ, зраци чѣа на Кр(с)тѣ ТрЦв, 204; Чѣвѡ нѣкій ... нѣлаше горю мимо ... монаст(р) ПКП, 50. У дієслів з інфінітивними основами на *и*, *ѣ* при творенні форм імперфекта на -аши губні приголосні пом'якшуються, однак здебільшого не переходять у *бл'*, *пл'* і т. д.: вся мужескии трьняше ЗапПМ, 126; и гѣла народи, виж(а)ѡ какѡ его (Лазаря) авѣлаше ТрЦв, 17; искобаше в томя зѣло ПКП, 46; Найпаче же авѣлаше стѣѡ ... Кнз(а) Ізраиля(ѡ) ПКП, 58 зв. Зрідка трапляються форми із таким переходом: и сѣтвори емѣ мѣи аа, яко же авѣлаше вѣцѣ его ОБ, 12; Онѡ же ... паче крепляшесь въ своемѣ злочинаніи ЗапПМ, 53; Почо(м) же мачи ... нача вѣнцѣвати его (Феодосія), да никтомѣ вѣвѣжитѡ вѣ неа, авѣлаше во его ПКП, 46. Звукосполучки *бл'*, *пл'* і т. д. зберігаються, якщо вони були в основі: супротивлаше же еа йлаѡ

їлковѣ ОБ, 12 зв.; Днѣ(ѣ) твѣ зрѣши ... Дѣл ... оуздѣлѣшиѣ ер(ѣ)цѣмѣ горцѣ ТрЦв, 204; Пнок(ѣ) оукрѣплѣшиѣ вѣѣх(ѣ) ПКП, 234 зв. Виняток становить словоформа благоговѣшиѣ: *благословѣшиѣ бо ихъ десница Вышняго* ЗапПМ, 98; Також(ѣ) и во прочѣи(х) ерменѣх) *блг(ѣ)вѣшиѣ* (НіфонТ) людѣи ... миро(м) ПКП, 262 зв.

Частина проаналізованих форм 3-ї ос. одн. імперфекта можуть бути співвіднесені з основами теперішнього часу. Це форми дієслів з інфінітивними основами на кореневий голосний (*жити, знати, пити* і под.): *Старѣцѣ нѣкѣиѣ живѣшиѣ* в(ѣ) Лаврѣ Лим, 9; *но никто же знаѣшиѣ, кѣиѣ что естѣ градѣ* ПКП, 94 зв.; *водѣи в(ѣ) мѣрѣ пѣлѣшиѣ* ПКП, 149 зв.; *И ѣ внѣзлѣпѣ ... дождѣлѣ дѣлѣшиѣ великѣ* ПКП, 70 зв.

Дієслово *имѣти* в розглянутому матеріалі в 3-й ос. одн. має два варіанти: *имѣлѣшиѣ* та *имѣлѣшиѣ*. Більшою кількістю вживань представлений варіант *имѣлѣшиѣ*. Його можна розглядати або як нестягнену форму імперфекта, або як утворення від основи теперішнього часу. Наявність цих двох варіантів пояснюється, можливо, не досить чіткою унормованістю мови, а, можливо, певними відмінностями у їхніх значеннях та особливостях уживання. За нашими спостереженнями, обидва варіанти виражають значення «мати (про предмет, почуття, звичай)», а також уживаються у сполученні з інфінітивом, вказуючи на дію, яка повинна була відбутися: *Іосифѣ же имѣлѣшиѣ ѣ, лѣтѣ. егда прѣидѣ ер(ѣ) фараона* ОБ, 20; *вѣ ... вдова, ѣже до(м) своѣ зл Патріаршескою Полатом имѣлѣшиѣ* Тр, 803; *И ѣтолѣ Сѣмонѣ великѣ любоѣ имѣлѣшиѣ кѣ Оудѣсѣи* ПКП, 106 зв.; *тоѣ имѣлѣшиѣ двѣ женѣ* Лим, 19; *ѣлѣкѣ нѣкѣиѣ имѣлѣшиѣ двѣ сына* ЄвЛ 1644, 73; *Сѣнѣ Бѣжѣиѣ имѣлѣшиѣ на землѣи смиренѣшиѣ ..., и Кр(ѣ)т(ѣ) понѣти* ПКП, 33 зв.; *егда ... Оудѣсѣи конѣцѣ житѣи ... имѣлѣшиѣ прѣлѣти, мѣлѣхѣ иго* ПКП, 95. Однак *имѣлѣшиѣ* частіше виступає у сполученнях з інфінітивом.

Також в основному двома варіантами (*вѣѣ* та *вѣлѣшиѣ*) представлено в 3-й ос. одн. імперфекта дієслово *быти*. В ОБ зафіксовано, крім того, кілька форм *вѣлѣшиѣ* та *вѣлѣшиѣ*: *рѣвѣцѣ же вѣлѣшиѣ ер(ѣ)т* ОБ, 10 (2); *не можѣхѣ из(ѣ)чѣти (пшениці) ер(ѣ) числѣ бо вѣлѣшиѣ* ОБ, 20; *сѣи же вѣлѣшиѣ мнѣи* ОБ, 24. Серед варіантів *вѣѣ* та *вѣлѣшиѣ* за кількістю вживань переважає *вѣѣ*. Обидва ці варіанти здавна використовувались у східнослов'янських пам'ятках [1, 270] із схожими значеннями й функціями. При цьому в південноруських пам'ятках більш поширеною була форма *вѣѣ*, в північноруських – *вѣлѣшиѣ* [15, 160]. Дослідниця Етэрлей Е.Н., аналізуючи функціонування та значення цих форм у давньоруській мові, відзначає, крім іншого, що форма *вѣлѣшиѣ* витісняє форму *вѣѣ* [15, 160]. Однак у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. такого витіснення, як свідчить розглянутий матеріал, не було.

Особливості вживання *вѣѣ* та *вѣлѣшиѣ* в аналізованому матеріалі частково збігаються. Обидві форми найчастіше виступають зв'язками у присудках: *рѣхѣлѣ же вѣѣ доброобѣрѣзна* ОБ, 13 (2); *пѣлѣ же вѣѣ ѣ ни(х) мѣрѣи* ВВ, 46 зв.; *бѣлѣ нѣкая жена ... болѣзнію очною одрѣжѣма* ЗапПМ, 99; *сѣѣ вѣѣ ѣлѣкѣ тоѣ* ПКП, 2 зв.; *рѣхѣлѣ же вѣлѣшиѣ нѣплоды* ОБ, 13 зв.; *вельми бо послушливѣ и добрѣ бѣлѣшиѣ юноша* ЗапПМ, 84; *Сѣи еѣ Бѣженнѣи ... прѣстѣлѣ вѣлѣшиѣ* ПКП, 203. Представлені вони також і з лексичним значенням «бути, знаходитися, перебувати»: *вѣѣ нѣкѣиѣ старѣцѣ вѣ Лаврѣ* Лим, 13 зв.; *Оома же не вѣѣ е(ѣ) ними* ТрЦв, 333; *вѣѣ же тогдѣ времѣлѣ шѣлѣлѣ* ПКП, 60; *Вѣлѣшиѣ же вѣлѣиѣ вѣлѣшиѣ над оуєтѣи(м)* ОБ, 13; *вѣлѣшиѣ оуєѣ ... ѣ, ок шнѣ полѣ* Ішрѣдѣлѣ ТрЦв, 26; *ер(ѣ)т же дрѣлѣиѣ ... вѣлѣшиѣ ер(ѣ) Пѣцироѣ* ПКП, 88. Разом із тим, форма *вѣѣ* в розглянутому

матеріалі переважає в конструкціях з інфінітивом, які вказують на можливість чи неможливість певної дії: **П вѣ видѣти свѣтила три, ілюца в(ъ) Пещерѣ** ПКП, 52 зв.; **се пещь чернъ ста предо мноу: какъ ми не лзѣ и поклонитиса вѣ** ПКП, 74 зв.; **прз(д)на же николи же вѣ видѣти егѡ** ПКП, 162. Із **вѣ** такі конструкції вживалися, очевидно, дуже рідко. Нами виявлений усього один випадок: **Пи бо одожди вѣ на землю, и члкъ не вѣше дѣлати ю** ОБ, 1 зв.

Форми 1-ї ос. мн. імперфекта в розглянутому матеріалі трапляються рідко. В основному це утворення з основами на *a*, однозвучні з відповідними формами аориста: *вшедшимъ же намъ въ пещеру ... , съглядахомъ вся святые мощи* ЗапПМ, 50; *вси убо уже по поясъ въ води стояхомъ* ЗапПМ, 55; и такъ **говѣщахомъ е** нима ПКП, 114. Поодинокими випадками представлені форми з іншими основами: *и многажды ни моленіемъ, ниже ... слезы проливающе, что успѣти у госпожи ... возмогохомъ, нъ паче, егда моляхомъ ю, на гнѣвъ ... подвизашесь* ЗапПМ, 63; **три вѣхом(ъ) на оной странѣ мертвѣгѡ морѡ** Лим, 12.

Форм 2-ї ос. одн. в обстеженому матеріалі не виявлено.

3-я ос. мн. імперфекта характеризується афіксами **-ахѣ, -ахѣ, -ахѣ** виступає в дієсловах з інфінітивними основами на *a*, а також в окремих випадках на *и* (якщо перед ним є приголосний *ж* або *ч*) та на приголосні *г, к*: **П плакахѣса по немъ егупчане** ОБ, 24 зв.; **когнащѣ же жєніхѣ, въздремашася вси и спяхѣ** ВВ, 47; **служажу же съборомъ іеромонаси** ЗапПМ, 116: **за влѣмъ емше, ... влѣахѣ** ма ПКП, 75. У дієсловах з основами на *г, к* приголосні перед закінченням змінюються за першим перехідним пом'якшенням: **и не можахѣ жити вкѣпѣ** ОБ, 5 зв. (2); **егѡ же твѣрдо стержахѣ** ПКП, 179; **въ храминѣхъ идѣ ж(е) хлѣбѡмъ братіимъ(ъ) пѣахѣ** ПКП, 174. Відбуваються також чергування *д'жед, с'ш*: **П хождахѣ по брегѣ рѣчки** ОБ, 25 зв.; **кождо прѣлмѡ лицѣ и(х) хождахѣ** ТрЦв, 69; **вѣтѣви ... людіи ношахѣ** ТрЦв, 50. Зафіксована також форма без чергування *с'ш* (із **-ахѣ**): **ноахѣ же єдини** Шконѣ ПКП, 99.

Афікс **-ахѣ** використаний у дієсловах з інфінітивними основами на **-а-, -и-, -ѣ-** та приголосні (крім *г, к*): **є козани гонахѣ** овца ОБ, 14 (2); **По Прп(д)бныи ѡцы во(з)вѣахѣ емѣ ... нго творити** ПКП 158 зв.; **єшѡе егѡ ..., творахѣ** пиртї на вѣлкій днь ТрЦв, 75; **ниин же вѣровати не хотахѣ** Тр, 803; **воини ... устремишась на святого и, поемше, ведяху на трѣжище** ЗапПМ, 127; **Пже цвѣтахѣ** добрыми прѣлмѡ ПКП, 54 зв. Губні рпиголосні перед **-ахѣ** пом'якшуються і можуть переходити у сполучення з *л'* або *ні*: **оубо вѣше же еѡ блѣмъ вѣ, и не сътвориша, како же повѣлѣ имъ црѣ ..., и живлахѣ** мѡжєкый полѣ ОБ, 25 (2); **и прихождахѣ к немѣ граждани мнѡзи, и дивлахѣса** ПКП, 128 зв. и **крѣплахѣса** ОБ, 25; **сиче же до третяго дне томяху** святого ЗапПМ, 126 (пор. із зафіксованим **томлахѣ**); **егѡ рад(и) вси дивлахѣ егѡ** ПКП, 54. Очевидно, щодо такого типу чергувань чи їхньої відсутності у церковнослов'янській мові кінця XVI – XVII ст. не було чітких норм, тому що навіть і в межах однієї пам'ятки уживаються однокореневі варіанти з різними фонетичним оформленням: *Вси же, видѣвши чудо сіє ..., великими гласы славляху Бога* ЗапПМ, 112; *обрѣтше его здрава ..., ови дивляхуся и славяху Бога* ЗапПМ, 130.

Дієслова з односкладними основами на кореневий голосний форми 3-ї ос. мн. (як і одн.) утворюють від основ теперішнього часу: **ханани же тогда живлахѣ** на зе(м)ли той ТрЦв, 92; **Черноризци(и) прѣж(д)є живлахѣ** в(ъ) Пещерѣ ПКП, 9 зв.; **стѣла егѡ мощи видѣны быти не**

могѣт(ъ): *кылахѣла* въ жизни очьчъ члвч(с)кихъ ПКП, 30; Тыи оубѣ и пѣніи *полахѣ* ПКП, 225. З основою теперішнього часу співвідноситься й утворення *зовлахѣ*: *дѣти же бѣриискіа зовлахѣ, шлнна бѣ* ТрЦв, 38.

Дієслово *имѣти*, як і в однині, представлене варіантами *имѣлахѣ* та *имлахѣ*, які вживаються із значенням «мати» та в конструкціях з інфінітивом: *и пришеоша емѣ дѣри нже имѣлахѣ в рѣкѣ свои* ОБ, 21 (2); *яко Пр(о)рка его имѣлахѣ* ЄвЛ 1644, 75; *уже не имяху и чесо ясти* ЗапПМ, 85; старішіи *имѣлахѣ* лво(в) к(ъ) миншим(ъ) ПКП, 153 зв.; *пре(д)возврати бѣъ, якш прѣлгны имлахѣ емѣ быти мѣтвы ... Антвнїа* ПКП, 35; *тл ... цркъ(в) и живѣшіи при ней, имлахѣ златымъ быти вѣнцем(ъ) Хѣым(ъ)* ПКП, 37 зв. Форма *имлахѣ* в розглянутому матеріалі частіше вживається в конструкціях з інфінітивом.

Дієслово *быти* в 3-й ос. мн. імперфекта також, як і в однині, представлене трьома варіантами *блахѣ*, *бѣша*, *бѣхѣ*. В усіх обстежених пам'ятках частіше використовується *блахѣ*: *П вѣдлаша їковѣ когы чуждла, нже блхѣ въ рѣкѣ ихъ* ОБ, 16 зв.; *Ханани же, и фриззи тогда наеланцы блхѣ въ з(м)ли той* ОБ, 5 зв. (2); *прїде Спїгъ ндѣ же блхѣ събрани* ТрЦв, 379; *даде имъ отъ грушъ, яже въ куци бяху, ясти* ЗапПМ, 86; *Повгоро(д)ци же блхѣ смлчнни* ПКП, 265. Інші варіанти вживаються не часто: *їи же бѣша сїовѣ хртѣдѣрнны* ОБ, 11; *рци намъ ... каковы бѣша постргншіи тл* ПКП, 226; *Бгда бѣхѣ в болзни* ОБ, 16 (2); *стопы же его вышше колѣнь ихъ на воздусѣ бѣху стояще* ЗапПМ, 86; *Пікон(ъ) ... и ... Антвнїи ... возвратишася ... и бѣхѣ вынд в(ъ) Пццрѣ* ПКП, 136.

Імперфектні форми двоїни в розглянутому матеріалі трапляються дуже рідко. 1-а ос. представлена одним уживанням: *онѣ же (дві жінки) ... рѣстѣ емѣ ... в(ъ) сквернемъ житїи ... овцннцѣ ти бѣховѣ*. Зафіксована також невелика кількість форм 3-ї ос., причому всі вони характеризуються закінченнями аористного типу (-лгта, -лгта). У старослов'янській мові дієслова (і в аористі, і в імперфекті) в 3-й ос. дв. мали закінчення на *-те* [1, 249]. Однак уже в пізніх старослов'янських пам'ятках почали з'являтися нові закінчення (на *-та*). У церковнослов'янській мові вони стали панівними і були узаконені граматикою М. Смотрицького [5, 134]: *Спїрдонъ и Пікодима з(ъ) ѱлмы готовелта Хлѣе Хѣъ* ПКП, 229 зв.; *лвєлши еш ихъ (блаженный), понеже жнєлгта в(ъ) заповѣдѣхъ Г(с)днихъ* (про вельможу та його дружину) ПКП, 90. Дієслово *быти* у дв. має основу *бѣ-*: *Іосифѣ же бѣста два сїа* ОБ, 20; *Авраам же и сар(ъ)ра стара бѣста* ОБ, 7 (2); *Бѣста два мѣжа славна* ПКП, 117. Нові форми імперфекта з аористними закінченнями (а не імперфектними *-шете*, *-шета*) в 2-й ос. мн. та 2-й і 3-й дв. почали з'являтися в старослов'янській мові [1, 267] і в ранній церковнослов'янській мові східних слов'ян уже переважали, зокрема в Остромировому євангелії представлені тільки такі (нові) форми імперфекта [1, 267].

Наші спостереження свідчать про те, що двоїна в імперфекті, як і в інших часових формах, уживалася непослідовно. Зокрема зафіксована досить велика кількість випадків, коли замість двоїни виступають форми множини: *Четыри оубѣ сѣтѣ ївнстѣ, ѿ сиухъ же оубѣ два, Шлгдѣй и Іованнѣ, блхѣ ѿ лнка дванадѣлтихъ* ЄвЛ 1644, 19; *Алмпі(й) же ничто же вѣдлаше, еже мниси чми (два) творлахѣ* ПКП, 164 зв.; *житїи ... ѿцѣ ... спїрдона и Пікодима Прекѣрниквѣ ... Нже на вслкъ днѣ сѣвѣршлахѣ из(ъ) оубѣе вѣъ ѱлгырѣ* ПКП, 229 зв.; *Семѣ Африканѣ блхѣ два сына* ПКП, 105. Інколи в одній фразі дія двох осіб позначається як формою множини, так і двоїни:

Моци тоа, бѣдѣхъ два брата в(ѣ) Монастыри ..., стерегѣще еда Пгѣменъ ... съ нѣкѣими, присетъ ... Моци ..., и зрѣста прилѣжно ПКП, 88 зв.; И прѣдоста к(ѣ) нимѣ два бѣсове въ одрѣзѣ юношѣ ..., нх же лица блнстахъ аки глнцѣ ПКП, 149 зв.

Переважно імперфект утворюється від основ недоконаного виду, саме такий імперфект є, за висловом Ю.С. Маслова, «нормальним» [7, 71]. Однак ще в XIX ст. науковці звернули увагу на те, що в окремих випадках форми імперфекта можуть бути утворені і від основ доконаного виду, позначають вони при цьому повторювану в минулому дію, кожен окремий акт якої досяг завершення [5, 81; 3, 95]. У старослов'янській мові таких форм небагато, зате вони досить поширені в давньоруській мові [5, 74]. У розглянутому матеріалі виявлено всього кілька подібних утворень. Форми однини при цьому називають повторювану в минулому дію: Ѣгда же воз(д)рѣмаше (Феодосій під час поїздки), тогда с(ѣ)сѣдѣ с(ѣ) кона, идаше вокрай его дондеже оутрѣднѣ: и пакн на конь всѣдѣше ПКП, 60 зв.; и ина мног(а) вндрѣнѣ пробнѣдѣш(ѣ) се(н) Блжѣнны(н) ПКП, 148. Множинні форми позначають дію, повторювану або виконувану багатьма: Бѣла же (дѣви) недоволеннѣ елн имѣшма, по снѣ взыскахъ елѣ. По м(н)рѣ хотѣвшма ѡбо дати н(м) не могшма же, ... ѡбѣщаша ... ндрнѣ къ продѣшнм(ѣ) ТрЦв, 84; и бѣ вндрѣнѣ в(ѣ) Цркви ... прикласнѣше сѣтнелн, прнпаданѣ Іерн, прнтнчѣше Пншцы с нарѣдо(м), шелоуызѣхъ моци сѣтѣ лнбѣзнѣ ПКП, 89 зв.; стоаше ..., дондеже ѡполѣхъ оутрѣннѣ ПКП, 146. Зафіксовані також поодинокі випадки, коли форми імперфекта доконаного виду називають закінчену в минулому дію без додаткових відтінків, тобто виражають значення, характерне для аориста: Бѣз(ѣ)дѣшннѣ оуслышѣ повелѣннѣ твоѣ, ... чнкѣннѣ вогташе ТрЦв, 11; страхъ бо и трепетъ одръжаше ихъ ЗапПМ, 79; Вуйтъ же, вземъ, не въвозможаше прочести, понеже не вѣдаше ляукаго письмене ЗапПМ, 94.

Щодо значень форм імперфекта, то переважно вони називають минулі дії у процесі їхнього розгортання [3, 96; 13, 58]. Часто це дії чи стани узвичаєні, постійні або повторювані: и повелѣ юснфѣ ракомѣ своимѣ нже погрѣбахъ, погрѣчн ѡца свогн ОБ, 24 зв.; Къ дрѣтемѣ же нграшнмѣ не прнблнжаше, такѡ же шбчлѣн сѣтѣ ннн(м): но и гнѣшаше нграми нхѣ. Пнже рнзѣ сѣтѣлх(ѣ) оутѣрѣннѣ оукрѣшаше себѣ ПКП, 44 зв.; Кнѣзѣ же полѣ блн(з) прнлнжаше ПКП, 110 зв. У багатьох випадках форми імперфекта виражають дії, які відбуваються після дій, позначених аористами чи дієприслівниками: пакн Голѣвѣ нзлѣтѣ нз(ѣ) оуѣтѣ спѣтѣлѣвх(ѣ), и лѣтѣше по ... Цркви ПКП, 115 зв.; лзѣолѣше Прп(н)бнннѣ и къ свогнмѣ оуспнннѣ ... прнблнжаше ПКП, 166 зв.; дошедѣше мѣста тогѡ ..., возвѣщѣхъ воспаѣ ПКП, 79.

Про те, що форми імперфекта в кінці XVI – XVII ст. сприймалися як такі, що позначають тривалі, постійні дії, свідчить, зокрема, й тлумачення бѣ в тогочасних словниках: бѣ, тоѣ рѣчннѣ знанн(т) прѣвѣч(ѣ)ностѣ, и прншншѣщнѣ ЗнзЛекс, 31; Бѣ: Былѣ, была, было. Тоѣ рѣчннѣ ш нашнмѣ оубо гѣмо сѣт(с)тѣѣ, прошедѣше врѣмѣ знаннѣнѣнѣ(ѣ) ...: сгда же ш Бѣѣ, прѣвѣчност(ѣ) и пр(с)ностѣщнѣ намѣ явлѣнѣ БерЛекс, 13.

Таким чином, розглянутий матеріал дає підстави зробити наступні висновки.

1. Імперфект у церковнослов'янській мові кінця XVI – XVII ст. був хоча й не найчастотнішою, однак достатньо широко вживаною формою минулого часу.

2. Імперфектні форми цього часу в основному зберегли ті особливості в побудові, які були характерні для них ще у старослов'янській мові. Разом із тим, тут можемо спостерігати низку відмінностей. Деякі з них (зокрема непослідовність у чергуваннях перед закінченнями) виникли, очевидно, в результаті впливу української мови.

3. У переважній більшості випадків форми імперфекта в розглянутому матеріалі характеризуються значенням недоконаного виду. Рідкісні утворення з основами доконаного виду мають семантичні особливості, які є, можливо, залишками давніх імперфектних значень.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ВВ – Василій Великий. Книга о постничестві. – Острог, 1594 (друкарня Костянтина Острозького). – [7], 160, 292, 143, [1] арк. (стародрук).
- БерЛекс – Лексикон словенороський Памви Беринди. – Надрук. з вид. 1627 р. фотомехан. спос. (Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961).
- ЗапПМ – Собственноручныя записки Петра Могилы // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Часть I, томъ VII. – Київ, 1887. – С. 49 – 180.
- ЗизГр – Зизаній Л. Граматика словенска. – Вільно, 1596. – 180 с. (Факс. перевид. К.: Наукова думка, 1980, підгот. В.В. Німчука).
- ЗизЛекс – «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Синоніма славеноросская» (Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В.В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1964).
- ЄвЛ 1644 – Євangelіон сирѣчь: Бѣговѣстїе Бѣгоповинныхъ євangelієчь. – Львів, 1644 (друкарня братства). – [12], 412 арк. (стародрук).
- ЄвКП 1697 – Євangelіє или Бѣговѣсткованїе. – Київ, 1697 (друкарня лаври). – 438 арк. (стародрук)
- Лим – Лімонарь. Сирѣчь, цвѣтничь. – Київ, 1628 (друкарня Соболя). – 183 арк. (стародрук).
- ОБ – Бѣгліи сирѣчь книги вѣхуго и новаго зачѣтѣ. – Острог, 1581. – 628 арк. (стародрук).
- ПКП – Патцѣйскъ или штечничь печѣткѣй. – Київ, 1661 (друкарня лаври). – 314 арк. (стародрук).
- СМГр – Смотрицький М. Грамматіки славнскія правнаноу Євangelіа ... Єв'є, 1619 (тип. Віленського братства). – 492 с. (Факс. перевид. К.: Наукова думка, 1979, підгот. В.В. Німчука).
- Тр – Євangelіон або молитвослов, или чрѣвничь. – Київ, 1646 (друкарня лаври). Ч. 1 – 860 с. (стародрук).
- ТрЦв – Трѣодон снѣтъ Трѣпснѣцъ свѣтлой великой Патрїархалтнѣцѣ. – Київ, 1631 (друкарня лаври). – [22], 828 с. (стародрук).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайан А. Руководство по старославянскому языку. – М.: Издательство иностр. литературы, 1952. – 446 с.
2. Ван-Вейк Н. История старославянского языка. – М.: Издательство иностр. литературы, 1957. – 368 с.
3. Генсьорський А.І., Керницький І.М. Спостереження над формами аориста і імперфекта в староруських і староукраїнських пам'ятках // Дослідження з мови та літератури. – т. IV – К.: АН УРСР, 1957. – С. 92 – 101.
4. Демянов В.Г. О явлениях имперфекта, дифференцирующих древнерусские тексты по происхождению // Памятники древнерусского языка. Вопросы исследования и издания. – М.: Наука, 1974. – С. 105 – 120.
5. Лиса Г.І. Категорія двоїни в “Граматичі” М.Смотрицького // Східнослов'янські граматики XVI – XVII ст. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 132 – 135.
6. Лопушанская С.П. Элемент -тъ (ть) в формах прошедшего времени древнерусского глагола // Восточные славяне. Языки, история, культура. – М.: Наука, 1985. – С. 135 – 142.
7. Маслов Ю.С. Имперфект глаголов совершенного вида в славянских языках // Вопросы славянского языкознания. – Вып. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 68 – 138.
8. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. – К.: Наукова думка, 1985. – 223 с.
9. Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – К.: Наукова думка, 1985. – 231 с.
10. Селищев А.М. Старославянский язык. – ч. 2. – М.: Гос-ное уч.-пед. изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1952. – 206 с.
11. Тимберлейк А. Аугмент имперфекта в Лаврентьевской летописи // ВЯ. – 1977. – № 5. – С. 66 – 86.
12. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков. – М.: Наука, 1988. – 239 с.
13. Шевелова М. Н. Функционирование временных форм в русской житийной и повествовательной литературе XV в. (формы прошедшего времени) // Вестник Московского ун-та. Серия 9. Филология. – 1984 – № 5. – С. 55 – 65.
14. Шимко О.В. Вплив церковнослов'янської мови української редакції на московську книжно-писемну традицію // Мовознавство. – 2007. – №2. – С. 26 – 36.
15. Этэрлей Е.Н. Функции простых форм прошедшего времени глагола «быти» в древнерусском языке // Изв. АН СССР. Отд. лит. и языка. – М.: Наука, 1969. – Т. XXVIII. Вып. 2. – С. 155 – 160.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білих – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, докторант кафедри загального і слов'янського мовознавства Одеського національного університету ім. П. Мечникова.

Наукові інтереси: історія української мови.

ДО ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ДОКУМЕНТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (МОРФОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ)

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто сучасні тенденції вноормування офіційно-ділового мовлення на рівні морфологічних категорій, їх значеннєвих реалізацій та засобів вираження.

Modern tendencies of setting the norm of business and official speech on the level of morphological categories, their meaningful realization, and the means of their expression are viewed in the paper.

Утвердження української мови як державної певною мірою залежить і від того, чи виробляє вона сучасні форми і продукує новітні засоби вираження тих чи тих значень на рівні повнофункціонального ділового дискурсу. Оформлення тексту документа для закріплення соціально важливої інформації передбачає не тільки дотримання правил його структурування, а й норм сучасної української літературної мови.

Мовне життя сучасної України позначене пошуками необхідних лінгвальних засобів для здійснення комунікації. При цьому інколи повертають вже наявні, але призабуті форми і засоби, у мові виникають новітні деривати, посталі на базі власних словотвірних ресурсів, деколи запозичуються і засвоюються чужомовні елементи. Але своєрідним «полем апробації» всього нового зазвичай є розмовний, художньо-белетристичний, почасти публіцистичний стилі. Офіційно-діловий дискурс у своєму писемному вияві є досить консервативним, а тому загальномовні новації вживають в ньому тільки тоді, коли вони утверджені в інших мовних різновидах, в усному діловому мовленні і, що особливо важливо, коли вони офіційно закріплені мовною нормою. Активні мовотворчі і мовоствердні процеси в Україні, хоч і віддзеркалені в останніх виданнях Правопису, у словниках, довідниках, але спеціальної фахово-довідкової літератури для діловодів, державних службовців видається обмаль, вона часто «не встигає» за змінами. Дещо краще з підручниками для вищої школи, які, хоч і відбивають певні авторські мовні смаки, але все ж умотивовують ті чи ті нововведення [3]. У цій статті спробуємо узагальнити ті мовні зміни, які вже скодифіковано, а отже, їх дотримання є обов'язковим при оформленні ділових паперів чи в усному діловому мовленні, а також окреслимо проблемні моменти, які на сьогодні ще потребують осмислення.

Офіційно-діловий стиль висуває певні вимоги не тільки до добору одиниць лексичного рівня, а й морфологічних форм, прагнучи тим самим уникнути неточності чи двозначності. Загальновідомо, що морфологічний рівень в порівнянні з лексичним є більш стійким, зміни в ньому проходять поволі, вони довше закріплюються в мові, їхнє засвоєння потребує спеціального вивчення. Так, наприклад, доведено, що за час існування в українців писемної традиції історія морфемної структури українського дієслова засвідчує появу лише однієї позапарадигматичної морфемі (-о в присудкових безособових формах типу *вдарено, розбито*) й однієї парадигматичної дієслівної морфемі в складних формах майбутнього часу дієслова: *-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть*.

Розглянемо особливості вживання слів різних частин мови в усному і писемному різновидах ділового мовлення, зосереджуючи увагу передусім на тих моментах, які останнім часом стали дискусійними.

Офіційно-діловий стиль разом з науковим належить до так званих іменникових, тобто до різновидів мовлення, де переважають іменники, оскільки в цих текстах описують, засвідчують, коментують конкретні дії як факт, а не як процес. Але в діловому мовленні вживають не будь-які з величезної кількості іменників, а віддають перевагу книжним, нейтральним, однозначним словам, серед яких особливе місце посідають спеціальні чи загальнонаукові терміни: *автобіографія, буклет, віза, татунок, доручення, ексклюзив, запит, індульгенція, компроміс, менеджмент, номенклатура, оголошення, персонал, резерв, система, тариф, ультиматум, універсал, факсиміле, характеристика, цитата, чартер, шкала, юрисконсульт, ярд* тощо. Якщо в усному неофіційному варіанті ділового мовлення можливе використання розмовних форм деяких слів (*одержати анонімку, кадровик вимагає стандартного оформлення, мобілку загублено*), то на письмі чи в усному офіційному контексті такі факти є грубим порушенням норми (правильно: *одержати анонімного листа, працівник відділу кадрів вимагає стандартного оформлення, мобільний телефон загублено*).

Особливою ознакою офіційно-ділового мовлення є експансія форм чоловічого роду навіть тоді, коли мова має відповідники жіночого роду і мова йде про особу жіночої статі. Наприклад, літературна українська мова знає іменники *учитель – учителька, лаборант – лаборантка, лікар – лікарка, аспірант – аспірантка* тощо. Але в документах, в офіційних назвах свят вживають тільки форми чоловічого роду: *учитель Замріяна Мирослава Іванівна, лаборант Марія Осадчук, лікар-педіатр Оксана Яцин, аспірант Олена Колісник; День учителя, День медичного працівника*. Пояснюють це тим, що в діловому мовленні важливим є соціальне, службове становище людини, а не її стать. Правда, є кілька іменників жіночого роду, які називають особу за професією і не мають форми чоловічого роду: *друкарка, няня, покоївка, праля, швачка, медична сестра* тощо. Практично офіційно-діловий стиль є віддзеркаленням об'єктивної маскуліності мови, яку підтверджують ґрунтовні лінгвістичні дослідження: «Маскуліноцентричність мови – факт об'єктивний, незаперечний, такий, що має соціокультурне підґрунтя й вимагає до себе не агресивно-упередженого, а виваженого та лінгвістично коректного ставлення. Асиметричний образ жінки в культурі та мові щодо образу чоловіка є результатом домінування маскулінного над фемініним і очевидних «дискримінацій» не витявляє» [2: 90]. На сьогодні ідеї щодо дотримання двостатєвого позначення осіб в офіційній мові [5] не знайшли підтримки на рівні внормування.

Треба дотримуватися й правил сполучення іменників назв професій, посад, звань із залежними дієсловами, прикметниками, займенниками: якщо в тексті використано тільки загальну назву, то узгодження відбувається виключно в чоловічому роді, хоч мова йде й про жінку: *шкільний бібліотекар підготував річний звіт, досвідчений доцент переконав, кожен конкурсант повинен*; якщо ж з'являється і власна назва жінки, то тоді узгодження з дієсловом відбувається в жіночому роді: *бібліотекар Наталія Вірняк підготувала річний звіт, досвідчений доцент Петренко Надія Андріївна переконала*. Вирази з узгодженими означеннями на зразок *Наша (шановна) доцент Валентина Василівна сказала* не відповідають нормам української мови.

Офіційно-діловий стиль вимагає граничного дотримання морфологічних норм у вживанні числових форм іменника. Серед інших його вирізняє широке використання субстантивів, які мають лише форму однини: *дотримання, запровадження, прогрес, скасування* – або тільки множини: *гроші, кадри, ресурси, фінанси*. Іменники зі значенням збірності, які позначають сукупність і мають значення однини, зазвичай у діловому мовленні замінюють іменниками у формі множини: отже, правильно не *студентство вимагає*, а *студенти вимагають*, не *професура університету*, а *професори (професорський склад) університету* тощо.

Вимоги стислості, чіткості, високої стандартизації ділового мовлення певним чином впливають і на вибір відмінкової форми слова. Беззаперечно дотримуючись норм відмінювання іменників, які досить повно виписані чинним Правописом, необхідно зважати на такі вимоги, що їх ставить офіційно-діловий стиль:

1. У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни можуть мати закінчення або –а(-я), або –у(-ю). Це залежить в основному від лексичного значення слова, почасти від наголосу. У діловому мовленні треба розрізняти однозвучні слова з різним лексичним значенням чи його відтінком і правильно вибирати закінчення. Порівняйте:

-у	-а
<i>акту</i> (дія)	<i>акта</i> (документа)
<i>апарату</i> (установа)	<i>апарата</i> (прилад)
<i>блоку</i> (об'єднання)	<i>блока</i> (будівельне, технічне)
<i>рахунку</i> (дія)	<i>рахунка</i> (документа)

Отож, *не підписав акта, не замовив телефонного апарата, не виписав рахунка*; але *не побачив акту клятви, не затвердив складу управлінського апарату, не засвоїв елементарного рахунку* тощо.

2. У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають паралельні закінчення: *директорові – директору, менеджерові – менеджеру, доцентові – доценту*. Обидва вони є нормативними, але українська мова в іменниках назвах істот віддає перевагу флексії –*ові, -еві*, хоч поширена вона й у назвах предметів, явищ тощо: *документові, інститутові, факультетові*, крім тих власних назв, які мають суфікси

присвійності –ів(-їв, -ов, -ев), -ин (-ін, -їн): тільки *Києву, Харкову, Пушкіну*. Стилiстична норма передбачає при «нанизуванні» кількох іменників у формі давального відмінка варіювання закінчень: *ректорів Василичу Богданові Петровичу*.

Для уникнення двозначності в тексті документа при вживанні іменників, які мають омонімічні закінчення -у(-ю) в родовому й давальному відмінках, наприклад, *тексту, заводу*, треба в давальному відмінку вживати закінчення –ові, –еві, а в родовому – -у, (-ю): *допомога заводу (Р.в.) робітникам і допомога заводів (Д.в.) надійшла вчасно*.

3. Усі іменники назви неістот чоловічого й середнього роду II відміни в знахідному відмінку однини мають форму таку ж, як і в називному відмінку: *узгоджено декрет, отримав лист, видав наказ, згуртував колектив*. Назви ж осіб мають форму родового відмінка: *відшукати менеджера, відпустити заступника, призначити виконавця*. Хоч Правопис наводить рівнобіжні форми З.в. однини для деяких іменників-назв побутових предметів (*написав лист/листа, узяв ніж/ножа*), але в діловому мовленні віддають перевагу першій з них.

4. Омонімічні закінчення родового й давального відмінків іменників першої відміни жіночого роду (*адміністрації, бухгалтерії*) теж можуть стати на заваді точності передачі інформації: *вказівка адміністрації* (для адміністрації чи зроблена адміністрацією?), *контроль бухгалтерії* (бухгалтерія контролює чи її контролюють?). У такому разі офіційно-діловий стиль вимагає перебудови конструкції, щоб утворювалося однозначне повідомлення: *Бухгалтерський контроль передбачає... У виданій адміністрацією вказівці...*

5. Особливої уваги потребує кличний відмінок, який виражає звертання. Називаючи особу на ім'я, прізвище, ім'я та по батькові, використовуючи назви посад, звань, професій, статусів, ставлять ці слова тільки у формі кличного відмінка: *Наталю, Мар'яно, Сергію, Артеме; Василю Івановичу, Дарино Анатоліївно; Сокуре, Дорогаю, Тарашуку; колего, товаришу, професоре, учителю, пане*. Поєднуючи їх в одне найменування, кожне зі слів теж необхідно ставити в кличний відмінок: *пане професоре, пані Ольго, друже Іване*. Правопис рекомендує тільки в словосполученнях «загальна назва + прізвище» форми кличного відмінка надавати першому слову: *колего Іванчук, добродійко Скирда, пане Гончар*. Правда, численні довідники, посібники рекомендують і в таких поєднаннях усі слова ставити в кличному відмінку: *пане Скирдо, колего Дмитрашу*.

Прикметник як частина мови багатий своїми виражальними можливостями. Ця його особливість найбільш повно виявлена в художньому та художньо-публіцистичному мовленні. Офіційно-діловий стиль надає перевагу відносним за значенням прикметникам книжного походження: *вірчі грамоти, дипломатичні ранги, річний звіт, гарантійний талон, валютні резерви, легітимний орган, регіональне відділення*. Емоційно-забарвлені, розмовні варіанти прикметників не властиві діловому мовленню; лише зрідка в термінованих словосполученнях трапляються прикметники з певним оцінним значенням, у яких воно практично вже стерте: *надзвичайний і повноважний посол, комісія з надзвичайних ситуацій* тощо. У таких термінах основну номінативну функцію виконують іменники, а прикметники мають уточнювальне значення.

Стилiстичні норми регулюють функціонування в діловому мовленні різних моделей ступенів порівняння якісних прикметників. Безперечно, у ньому використовують прості (однослівні) форми на зразок *більший, досконаліший, переконливіший*, оскільки вони є стилістично нейтральними. Але прикметою офіційно-ділового стилю, особливо писемного його різновиду, є використання складених форм вищого й найвищого ступенів порівняння: *більш/найбільш ефективно рішення, більш/найбільш приваблива перспектива*, хоч тут можливі й прості форми: *ефективніше/найефективніше, привабливіше/найпривабливіше*. Правда, останнім часом деякі мовознавці наполягають на превалюванні синтетичних форм ступенів порівняння над аналітичними і в офіційно-діловому стилі. Так, наприклад, автори ґрунтового посібника «Антисуржик», підкреслюючи більшу природність для української мови простих форм, зазначають, що прислівники *більш, менш* сполучуються переважно з відносними прикметниками, діеприкметниками: *більш населений, більш промисловий* [1:101-102]. Але ні в якому разі не можна допускати контамінації простої форми зі складеною, а тому вислови *більш поміркованіший, найбільш обдарованіший* є помилковими в будь-якому стилі. Порушує морфологічні норми української мови й розмовний варіант *самий важливий*,

самий досконалий. У літературному мовленні потрібно вживати *найважливіший/найбільш важливий, найдосконалиший/найбільш досконалий*.

Числівники характерні для текстів офіційно-ділового стилю, але оскільки це відносно замкнутий клас слів з особливим лексичним значенням, то особливих змін у їхній системі зараз не зафіксовано. Серед тих, які все ж є, необхідно вказати на такі: при називанні року події найбільш прийнятною є форма родового відмінка іменника з порядковим числівником: *народився 1950-го року, востаннє бачилися навесні 2006-го року*; граматики, довідники в позиції Зн.в. кількісних числівників (крім назв сотень), при назвах істот, насамперед людей, фіксують частіше форму Р.в., а не називного: *відрахувати тридцятьох студентів, проекзаменовано двадцятьох абітурієнтів*; невнормованими на сьогодні можна вважати форми дробових числівників з першим компонентом *два-чотири*, оскільки в Правописах-90, 99, 2003 вони мають форму *дві п'яті, чотири сьомі*, а в енциклопедії «Українська мова» – *чотири п'ятих* тощо.

Кількісний іменник *раз* у сполученні зі словом *половина* має форму *рази*: *у три з половиною рази збільшено виробництво паперу*. Але якщо цей же числівник виражається десятковим дробом, то слово *раз* повинне мати форму родового відмінка, а отже, *разу*. Але в спеціальних довідниках [3: 166] наводяться приклади на зразок: *три й п'ять десятих раз, півтора раза*.

Серед займенників найпримітнішою зміною можна вважати активізацію присвійної форми *їхній*. За спостереженнями мовознавців, нині простежується її поширення практично в усіх позиціях, інколи навіть у родовому відмінку об'єктному [7: 60-61]: *їхні пропозиції, зумовлені їхніми відмовами і їхнім захопленням* (для передачі інформації – *їх захопили*).

Хоч офіційно-діловий стиль за своєю суттю належить до іменникових, але це не означає, що в текстах документів, в усному діловому мовленні дієслова не вживають: тут їхнє місце й функції визначені, з одного боку, природою офіційно-ділового стилю, з іншого – особливістю самих дієслівних форм.

Основне завдання дієслова в діловому мовленні – разом з іменником організувати чіткий, логічний виклад думок, пов'язаних із професійною, громадською, політичною діяльністю людини, з різноманітними процесами тощо. Розгортання процесуальних понять, які привертають увагу мовця, передається передусім через дієслівні форми. Особливо яскраво це виявляється в доповідях, виступах на виробничих нарадах тощо. Наприклад, *Завдання ректора вищого навчального закладу – створити гідні умови для навчальної, наукової праці викладачів і співробітників, забезпечити якість і безперервність навчального процесу для студентів*.

На думку О.Тараненка, тенденція до перегляду нормативних засад української мови з метою відновлення її питомих особливостей і дальшого вдосконалення її номінативних засобів у граматичних категоріях дієслова охоплює «насамперед різні аспекти категорій часу, виду, стану, особовості, функціонування активних і пасивних дієприкметників» [8: 55]. Безперечно, повною мірою ці зміни можна простежити, розглядаючи тексти всіх стилів, особливо розмовного, художнього, публіцистичного. Офіційно-діловий стиль не є місцем, де такі норми «відпрацьовують», «випробовують»: у ньому вживають уже внормовані зразки. Тому ділові дискурси лише почасти фіксують названі тенденції. Деякі з них є ознакою поки що тільки усних варіантів ділових текстів, частина вже відбита й у писемних. Так, наприклад, тенденція до формального розмежування значень доконаного і недоконаного виду у двовидових дієсловах іншомовного походження частково віддзеркалена в прикладах і префіксальній перфективації дієслів недоконаного виду, і суфіксальній імперфективації дієслів доконаного виду. Наприклад, у зверненні до платників податків: *Задекларуйте свої доходи до 01.03.10.*, хоч у пам'ятці читаємо традиційне: *Платник податку повинен подати декларацію ...* Можна говорити про утвердження в юридичній практиці форм на зразок: *скоювати злочин, скоюваний злочин, скоювання злочину*.

Значно ширше відбито практикою офіційного закріплення інформації загальну тенденцію до обмеження вживання форм пасиву. Оскільки в мовленні активні конструкції переважають над пасивними, то в діловодстві саме їм і треба віддавати перевагу. Замість пасивних моделей пропонують вживати особові дієслова активного стану та безособові предикативні форми на -но, -то: *отож, помилки враховуємо, а не помилки враховуються*:

зауваження врахували... (враховано), а не зауваження враховані. Такі дієслова є природними і для різноманітних резолюцій: *погоджено, затверджено, розглянуто*.

Що ж до особливостей вживання в офіційно-діловому мовленні ад'єктивної дієслівної форми – дієприкметника, то треба зважати на такі правила: активні дієприкметники теперішнього часу в сучасній українській літературній мові трапляються обмежено (*працюючий копіювальний апарат*), але під впливом російської мови часто проникають у мовлення. Зазвичай російським дієприкметникам теперішнього часу в українській мові відповідають різні синтаксичні й морфологічні моделі: підрядні означальні частини складного речення: рос. *говорящий громко автоответчик* – укр. *автовідповідач, який говорить голосно*; прикметники з суфіксами –альн-ий (-яльн-ий), -ильн-ий, -увальн-ий (-ювальн-ий), -н-ий: рос. *обучающая программа, решающий момент, колеблющийся контур, меняющаяся погода, режущий инструмент* – укр. *навчальна програма, вирішальний момент, коливний контур, мінлива погода, різальний інструмент*; іменники на позначення об'єктів і суб'єктів дії: рос. *ведущий кафедрой, начинающий поэт, командующий фронтом* – укр. *завідувач кафедри, поет-початківець, командувач фронту*; прикметники на –уч-ий, -ач-ий: *волнующее выступление – хвилюючий виступ*. Російським активним дієприкметникам минулого часу доконаного виду звичайно відповідають українські утворення на –л-ий: *замерзший, засохший – замерзлий, засохлий*, а недоконаного виду – описові конструкції: *рисовавший, читавший – який малював, який читав*.

Разом з тим при перекладі термінозворотів треба використовувати українські нормативні утворення дієприкметникового й прикметникового типу: рос. *бегающий фронт волны, выдерживаемый процесс* – укр. *рухомий фронт хвилі, витримуваний процес*. Тут на допомогу прийдуть словники термінологічних відповідників, які на сьогодні не є рідкістю. Якраз сфера термінотворення українською мовою стала ареною активізації дериваційних шукань. Звертання до понятійного апарату російської чи англійської мов змушують підбирати адекватні відповідники з української мови, творити власні терміни. Це властиво для всіх сфер діяльності: і наукової, і виробничої, й офіційно-ділової.

Певною мірою відбито в текстах ОДС і зміни у вживанні прислівників, слів службових частин мови. Так, в усних різновидах ділового мовлення натрапляємо на вирази: *відтак зазначимо, наразі закінчуємо* тощо; активізувалося вживання деяких неповнозначних лексем: *зادля успіху, попри труднощі, у міру того як*; усталилася прийменникова конструкція *в Україні* тощо.

Безперечно, крупномасштабні нормалізаторські процеси в українській мові нині перебувають в активній фазі свого утвердження. Не всі вони стануть нормою літературної мови загалом і ознакою офіційно-ділового стилю зокрема. Але діловий дискурс не може бути абсолютно незмінним, оскільки він повинен відповідати комунікативно-інформаційним потребам модерного українського суспільства, а тому частина з дискусійних сьогодні форм з часом, безперечно, будуть відібрані як нормативні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антисуржик/ За заг. ред. О. Сербенської. – Львів: «Світ», 1994. – 149 с.
2. Архангельська А.М. «Чоловік» у слов'янських мовах/ А.М.Архангельська. – Рівне: РНКСУ, 2007. – 448 с.
3. Зубков М. Сучасна українська ділова мова: Підручник для вищ. Та серед. Навч. Закладів. – 9-те вид., випр. і доп. / М. Зубков. – Х.: ФОП Співак Т.К., 2009. – 400 с.
4. Пономарів О. Стилістика сучасної української літературної мови. – Тернопіль: Навчальна книга / О.Пономарів / О.Пономарів. – Богдан – 2000. – 247 с.
5. Пузиренко Я.В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я.В. Пузиренко // Наук. зап. Нац. університету «Кієво-Могилянська академія». – 2001. – Т.18. – С.37-39.
6. Тараненко О.О. Принцип антропоцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – №1. – С.3–25.
7. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах іменних граматичних категорій) / О.О.Тараненко // Мовознавство. – 2006. – №1 – С.44–61.
8. Тараненко О.О. Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови. / О.О.Тараненко // Мовознавство. – 2006. – №2-3. – С. 55–77.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Крижанівська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія української мови, особливості українськомовної ділової комунікації.

ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ

Юлія МЕЛЬНИК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто основні моменти в історії розвитку генеративної граматики, починаючи із появи першої книги Н.Хомського «Синтаксичні структури» (1957) і закінчуючи публікацією «Мінімалістської програми» (1995).

The article deals with main stages in the history of Generative Grammar development starting with the publishing of the first book by N.Chomsky "Syntactic structures" (1957) and finishing by bringing out "Minimal Program for Linguistic Theory" (1995).

Генеративізм або породжувальна (трансформаційна) граMATика (далі – ПГ або ТГ) Н.Хомського – один із різновидів формальних граMATик. Теорія генеративної граMATики пройшла довгий та складний шлях.

У 1957 році була опублікована невелика книга американського лінгвіста Н.Хомського під назвою «Синтаксичні структури», яка поклала початок тому, що згодом назвали «хомськіанською революцією» [3]. Ця книга не лише здійснила справжню революцію у лінгвістиці, але й здійснила суттєвий вплив на послідуЮчий розвиток інших наукових сфер, таких як психологія, філософія педагогіка, соціологія, антропологія, теорія штучного інтелекту, і в результаті послужила поштовхом до прояви такої галузі знань, як **когнітивна наука**. Попередник Н.Хомського Ч.Хоккет, який різко критикував його погляди, водночас визнавав, що ця праця може бути поставлена в один ряд з доповіддю У.Джонса про спільність санскриту і найдавніших мов Європи, які поклали початок порівняльно-історичному мовознавству (1786 р.), статтею К.Вернера «Про один виняток з першої звукової зміни», яка стала фундаментом компаративістики – теорією фонетичних змін (1876 р.) та опублікуванням лекцій Ф. де Соссюра «Курс загальної лінгвістики» (1916 р.). З того часу ось уже понад 40 років ПГ Н.Хомського залишається найпопулярнішою серед сучасних лінгвістичних теорій, а її автор – найвідомішим і найвпливовішим лінгвістом нашого часу.

Крім книги Н.Хомського [3], революційний вплив на лінгвістику США справили ще три праці: «Логічні основи лінгвістичної теорії» Н.Хомського, резюме цієї роботи – однойменна доповідь на міжнародному конгресі лінгвістів, його рецензія на книгу Б.Скіннера «Мовленнєва поведінка» і рецензія Р.Ліза на Н.Хомського «Синтаксичні структури». У цих працях були викладені вихідні положення ПГ, намічена її теоретична програма і підданий нищівній критиці американський структуралізм та його ідейна база – біхейвіористська психологія.

Невдовзі ПГ набула популярності не тільки в США, де вона стала домінуючим лінгвістичним напрямом, але і в Західній Європі, а за останнє десятиліття – також у багатьох країнах Східної Європи й Азії. Протягом всієї бурхливої і драматичної історії ПГ і до нині Н.Хомський залишається активно працюЮчим теоретиком й автором нових фундаментальних ідей.

Синтаксичні рівні та трансформації. Головна ідея ранніх версій генеративної граMATики полягає у тому, що синтаксичні уявлення в мовному апараті людини мають два рівня – рівень **глибинної структури** (далі – ГС) (Deep structure) та рівень **поверхневої структури** (далі – ПС) (Surface structure) і що ці рівні пов'язані між собою через трансформації (transformations), які можуть трансформувати одну ГС у декілька різних ПС. ГС визначає семантичну інтерпретацію речення, тоді як ПС – його фонетичну інтерпретацію. Перша інтерпретується семантичним компонентом, друга – фонологічним. Схема Стандартної теорії (далі – СТ), яка поєднує ГС та ПС виглядає так, як це показано на схемі 1.



Схема 1. Схема стандартної теорії

Правила структури складових і глибинна структура. Можна було б припустити, що ПС і ГС завжди будуть ідентичні. Центральна ідея трансформаційної граматики полягає у тому, що ці структури абсолютно різні і що ПС задається неодноразовим застосуванням певних формальних операцій, які називаються «граматичними трансформаціями», до об'єктів більш елементарного виду. Якщо це так, зазначає Н.Хомський, то **синтаксичний компонент** повинен породжувати для кожного речення ГС та ПС та співвідносити їх один з одним [2:14].

Базою синтаксичного компонента є система правил, яка породжує цілком обмежену кількість базових ланцюжків, кожна з яких має пов'язаний із нею структурний опис, який називається базовим Показником Структури Складових, або базовим С-показником. Ці базові С-показники є елементарними одиницями, з яких складаються глибинні структури. В основі кожного речення мови лежить послідовність базових С-показників, кожний з яких породжується базою синтаксичного компонента. Н.Хомський називає це базисом речення, який лежить в його основі [там само:14].

Окрім бази синтаксичний компонент ПГ містить також трансформаційний субкомпонент. Він займається породженням речення з його ПС із його базису.

Серед речень з одним базовим С-показником як базис ми можемо виділити власну підмножину, яка має назву «ядерні речення». Це речення особливо простого виду, які для свого породження у мінімальній степені втягують трансформаційний апарат.

Звернімося тепер до завдання уточнення та розвитку загальної схеми, яка показує як організована ПГ. Подивімося, що повідомляє ТГ про таке просте речення:

Sincerity may frighten the boy (1)

У термінах традиційної граматики це речення можна інтерпретувати таким чином:

(2) (i) ланцюг (1) є Реченням (S); *frighten the boy* є дієслівною складовою (VP), яка складається з дієслова (V) *frighten* та Іменної Складової (NP) *the boy*; *sincerity* є також (NP); (NP) *the boy* складається із Детермінатора (Det) *the*, за яким слідує іменник (N); NP *sincerity* складається лише з N; далі, *the* є артиклем (Art), *may* є Допоміжним Дієсловом (Aux) і, крім того, Модальним дієсловом (M).

(ii) NP *sincerity* функціонує як Суб'єкт речення (1), тоді як VP *frighten the boy* функціонує як предикат цього речення; NP *the boy* функціонує як Об'єкт VP, і V *frighten* як її головне дієслово; граматичне відношення Суб'єкт – Дієслово формується для пари (*frighten the boy*).

Інформація подана у пункті (2), безумовно є правильною по суті і необхідною для будь-якого пояснення того, як мова використовується і засвоюється. Далі важливим є те як ця важлива інформація про речення може бути представлена у структурному описі і як такі структурні описи можуть бути породжені системою експліцитних правил.

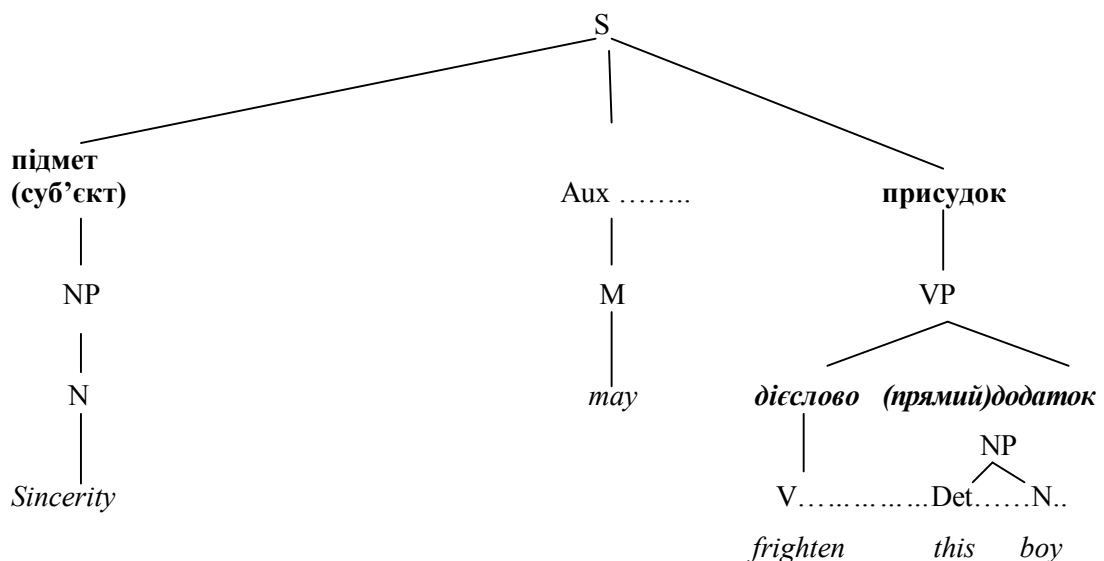


Схема 2. Структурна схема простого речення

Схема 2. ілюструє модель речення, отриману за допомогою правил структури складових, заданих в (2). Жирним шрифтом тут позначені терміни традиційної лінгвістики, які на Схемі 2 співвідносяться з певними частинами синтаксичної структури і тому є похідними поняттями, які можуть бути отримані напряму із даної структури [2: 68-70]. Таким чином, ці традиційні поняття стають вторинними у порівнянні з первинними поняттями, які вводяться правилами формування структури безпосередніх складників (далі – БС).

В «Аспектах теорії синтаксису» [2] наводяться правила структури складових, подібні до тих, що подаються вище:

- | | |
|---------------------|--------------|
| 3. I. S→NP (Aux) VP | II. det→this |
| VP→V (NP) | M→may |
| NP→(det)N | N→sincerity |
| NP→N | N→boy |
| Aux→M | V→frighten |

У прикладі (3) різниця між функціональними термінами і термінами СТ не така суттєва, як у прикладі (4), де функціональні терміни (3) і категорії, які отримуються за допомогою правил структури БС, не відповідають один одному.

The wolf was killed by a hunter (4).

В (4) *the wolf* є граматичним підметом речення, але вихідним прямим додатком присудка *was killed*, вихідним підметом якого є *a hunter*.

Таким чином, в «Аспектах теорії синтаксису» Н.Хомський вперше запропонував конкретне структурне визначення таких функціональних понять:

- | | | |
|-------------------|----------|---------------------|
| (5) Subject-of: | [NP, S] | (=підмет) |
| Predicate-of: | [VP, S] | (=присудок) |
| Direct Object-of: | [NP, VP] | (=прямий додаток) |
| Main-Verb-of: | [V, VP] | (=головне дієслово) |

Варто зауважити, що часто зустрічається помилкова думка про те, що в генеративній граматиці немає місця традиційним, функціональним поняттям. Насправді, як ми бачимо, це зовсім не так: ці поняття не тільки зберігаються, але й прямо виводяться з більшш фундаментальних структурних принципів, представлених в правилах БС.

Розширена стандартна теорія (далі – РСТ) отримала своє поширення в 1970-і роки. Головна її відмінність від СТ у тому, що мовний апарат людини обов'язково включає в себе чисельні лексичні правила і правила семантичної інтерпретації. Ось так виглядає схема Розширеної стандартної теорії в «інтерпретивістів» 70-х років [4: 140].

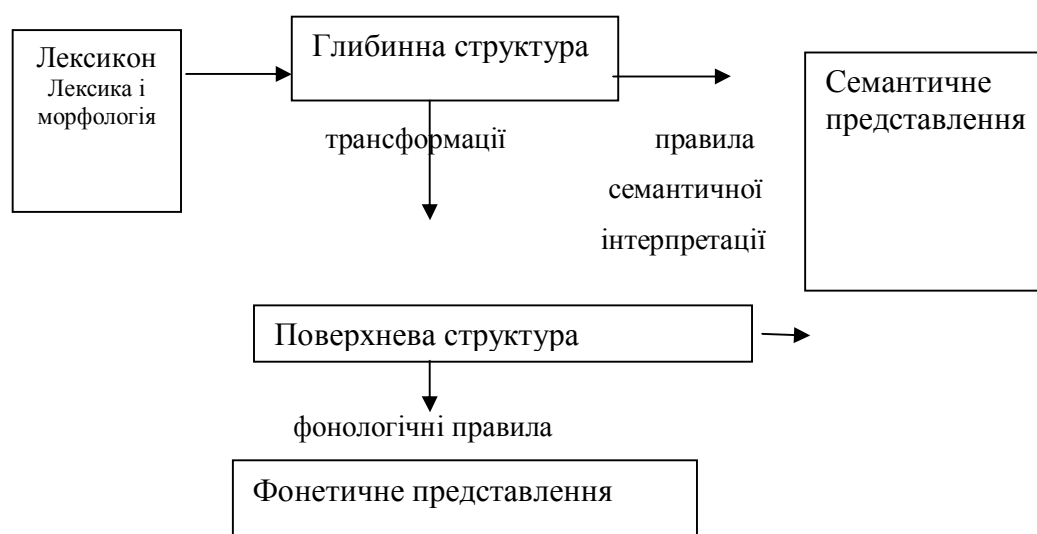


Схема 3. Схема РСТ

Генеративна теорія, представлена на Схемі 3, значно відрізняється від теорії генеративної семантики. Прибічники котрої притримувалися непереконливої точки зору, що всі мовні процеси, включаючи дериваційні відношення між дієсловом та віддієслівним іменником одного кореня, є виключно трансформаційними за своєю природою. Для прикладу візьмемо речення (6):

a. *troops destroyed the town*

б. *destroying of the town by the troops*

Безперечно, що слова *destroyed* і *destroying* морфолексично близькі між собою. Але послідовники генеративної семантики хотіли довести, що це відношення насправді трансформаційне і, що бб є поверхневою синтаксичною деривацією від глибинної структури (ба). Логічним наслідком цього підходу було, зокрема, визнання того, що дієслово *to kill*, наприклад, є трансформаційним варіантом виразу *to force to die*, і до низки інших прийнятних висновків. Ця теорія базувалася на гіпотезі, яка отримала назву гіпотези Каца і Постала (Katz-Postal hypothesis), яка полягала у тому, трансформації ніколи не змінюють значення висловлювання, і все те, що має семантичну інтерпретацію, має бути представлено на рівні глибинної структури [1: 25].

У 1967 році з'явилася відома дисертація Дж. Росса "Обмеження на змінні в синтаксисі" [5]. Ця дисертація стала знаменною віхою у процесі переходу від РСТ до **Теорії принципів та параметрів** (Principles and Parametres Theory). Головна ідея полягала у тому, що Росс висунув цілу низку умовно універсальних **синтаксичних обмежень** (constraints), які суттєво обмежують породжувальну здатність трансформацій. Ці обмеження послужили поштовхом для модифікації генеративної теорії і в кінцевому результаті призвели до корінних змін в концепції трансформаційних правил [1: 26].

У 1970-роки було опубліковано декілька фундаментальних статей, які визначили напрямок, в якому відбувався перехід від РСТ з її синтаксичними обмеженнями до **Теорії управління та зв'язування** (Government-Binding Theory), в центрі уваги якої виявилися принципи, що лежать в основі мовних представлень. Ці зміни відбувалися поступово. Мета нової генеративної граматики суттєво відрізнялася від мети дослідження в більш ранніх варіантах. Центр уваги перемістився на пошук універсальних (глобальних) принципів, спільних для всіх мов.

Цей період в розвитку генеративної граматики вважається найважливішими в її історії, оскільки саме в цей час почалася серйозна робота над мовними універсальними, які тривалий час не піддавалися науковому обґрунтуванню через відсутність розвинутої теорії. Три статті Н.Хомського суттєво змінили цю ситуацію. Перша стаття – «Замітки про номіналізацію» (Chomsky, 1970) – обґрунтувала важливість базових правил (трансформацій) і послужила кінцем теорії ГГ. Друга стаття – «Глибинна структура, поверхнева структура та семантична інтерпретація» (Chomsky, 1971) – відкрила новий напрямок в генеративному синтаксисі, метою якого було вивчення зв'язків між рівнями синтаксичного представлення висловлювання і його значенням. Але особливе значення мала третя стаття – «Обмеження на трансформації» (Chomsky, 1971). Тому що вона змінила розуміння відношень між граматиною та іншими частинами пізнання. У ній Н.Хомський знову повернувся до ідеї **сліпого розуміння** (blind application) трансформаційних правил, яка вперше була сформульована ним в більш ранніх роботах, але не була до кінця ним розроблена. До «Обмежень ...» вважалося. Що кожна трансформація у конкретній мові має свою форму, свій спосіб застосування, свої обмеження. Але, починаючи з дисертації Росса, стало очевидно, що обмеження на застосування трансформацій мають загальний характер. Це послужило основою для розробки **Теорії управління та зв'язування** (GB Theory), в якій немає специфічних правил, які характеризують окремі мови. Їх місце зайняли загальні, що мають універсальний характер обмеження. Нижче розглянемо найважливіші із цих обмежень, сформульованих в 1970 – роках, розробка яких призвела до появи **Теорії слідів** (trace theory) і зведенню всіх трансформацій до однієї-єдиної – **а-переміщення**, застосування якої обмежується загальними універсальними принципами в узгодженні із специфічними правилами конкретної мови.

Умова фінітного речення в умовах зіскользування. Як приклад візьмемо трансформацію пасивізації, тобто утворення пасивного стану, яка породжує 7а і 7б:

(7) а. *Hemingway wrote the novel "Farewell to Arms"*

б. *The novel "Farewell to Arms" was written by Hemingway*

Як зауважив Н.Хомський, сліпе застосування цієї трансформації до речення типу 8а повинно породити граматичне речення, але, як показує 8б, це не так:

(8) а. *I told John worked in a bank.*

б. *Ivan was told worked in a bank*

Н. Хомський запропонував загальне обмеження на застосування трансформації під назвою Умова фінітного речення (Tensed-S Condition):

(9) Умова фінітного речення:

Ніяке правило не може стосуватися і X, і Y в структурі X...[а ...Y -...], де а включає речення з дієсловом в особовій формі.

Однак умова (9), незважаючи на удавану універсальність і теоретичну привабливість, створила нові проблеми у випадку із застосуванням правила формування речень із питальними словами (WH-questions). В англійській мові питальні структури порушують умову (9), як це показано в (10):

(10) а. *You told me Bill saw who(m)?*

б. *Who(m) did you tell Bill saw?*

Для вирішення проблеми, представленій в (10), було необхідно переглянути спосіб застосування трансформацій переміщення у тих випадках, коли вони застосовуються в підрядних реченнях. Правила структури складових визначають залежні підрядні як речення, що мають у своєму складі позицію комплементатора (COMP).

Терміном **комплемента́тор** (complementizer, COMP) позначаються підрядні сполучники (типу *what, that*), які вводять залежні підрядні речення до складу складного речення (Схема 4).

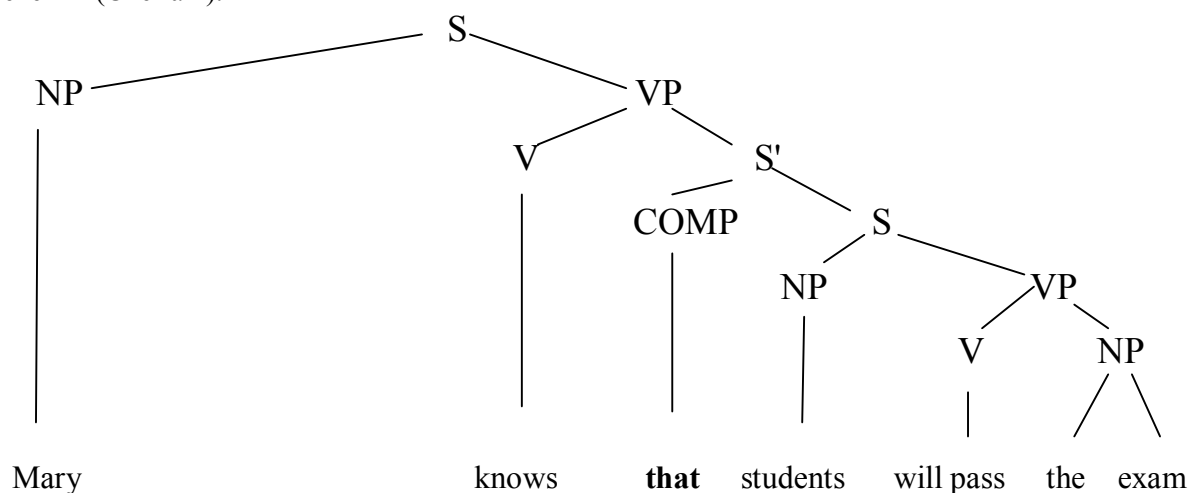


Схема 4. Структурна схема складного речення

На структурній Схемі 4 ми бачимо складнопідрядне речення (далі – СПР). Дієслово *knows* перебуває в оточенні двох аргументів, один з них зреалізовується через NP *Mary*, тобто є підметом цього речення, а інший як підрядне речення *that students will pass the exam*, тобто є додатком. Комплементатором тут є сполучник **that**.

Дж. Бреснан і Дж.Емондс висунули гіпотезу про те, що позиція комплементатора у будь-якому реченні (clause) є посадковим майданчиком (leading site) для WH- або TH- елементів, які можуть пересуватися лише через цю позицію. Таким чином будь-який WH- елемент може «зіскользнути» із свого речення за допомогою проміжної позиції COMP. Це дає змогу зберегти (9) як універсальну умову, якщо додати до нього умову (11) – COMP → COMP, або умову Зіскользування (the Escape Clause):

(11) а. Умова зіскользвання:

Ніяке правило не може зв'язувати (співвідносити) між собою X та Y в структурі X...[а ...Z -... WYV...], де Y знаходиться в COMP, і а є циклічним вузлом (cyclic node).

б. Циклічним вузлом називається такий вузол у дереві складників, який вказує на початок роботи фіксованих трансформацій. Циклічні вузли для (а): NP і S.

Умова прилягання. Умова (11), в свою чергу, призвела до формулювання **Умови прилягання (Subjacency)**, яка не дає можливості трансформаціям за один прийом переміщати елементи «занадто далеко», де «занадто далеко» задається кількістю циклічних вузлів, які пересікаються (не більше одного):

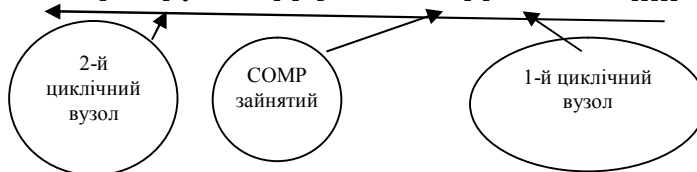
(12) **Умова прилягання:** трансформаційні правила обмежені тим, що вони діють тільки всередині одного циклічного вузла або двох суміжних (adjacent) циклічних вузлів.

Приклад (13) ілюструє деривацію граматичного речення (10б) при застосуванні умови зіскользвання (11) через проміжну позицію COMP:

(13) [_s[COMP₂ who₁] did you tell me] [_s[COMP₁ t'₁] [s Bill saw t₁]]?
 Who(m) did you tell Bill saw?

Символ t позначає тут позицію переміщеного елемента. У реченні (14) є позиція комплементатора COMP₁, яка використовується WH-елементом як проміжна посадкова площадка на шляху до COMP₂. Порівняймо (13) з (14), де спроба породити схоже питальне речення (з переміщенням WH-елемента), призводить до повністю неграматичного речення, оскільки у цьому випадку WH-елемент перетинає два граматичних вузла, що є порушенням Умови прилягання:

(14) [[COMP₂ who₁] did [_s you ask] [_s[COMP₁ where] [s Bill saw t₁]]]]?



Who(m) did you tell where Bill saw?

У позиції комплементатора в (14) вже стоїть інше питальне слово *where*, і тому спроба переміщати *who* на початок речення порушує умову прилягання (12).

Таким чином, суть трансформаційної теорії залишається незмінною в 1980-і і 1990-і роки, а проблеми із окремими трансформаціями, що були запропоновані в більш ранніх працях з ГГ, успішно вирішуються. Це стало можливим завдяки появі модульного підходу до мови, який дає змогу розглядати окремі мовні явища в рамках різних модулів, кожен з яких має свої принципи і взаємодіє з іншими модулями. Як відмічає Ф.Ньюмейер, цей підхід поставив лінгвістику в один ряд із природничими науками, в яких складні явища теж досліджуються у процесі взаємодії їх окремо взятих частин (модулів).

Цей підхід передбачає, що синтаксичні відмінності між мовами різних типів зумовлені виключно відмінностями за низкою параметрів (parameters), тобто тим, на які конкретні значення того чи іншого параметра встановлені окремі модулі мовної системи. Цей підхід вважається головною інновацією в генеративній теорії з моменту появи перших праць Н.Хомського і характеризує 80-і роки як найплодотивіші в плані емпіричного просунення у порівняльному синтаксисі.

Знаменною віхою цього етапу розвитку ГГ стала публікація у 1981 році книги Н.Хомського «Лекції про управління та зв'язування» (Chomsky, 1981). Теорія, запропонована у цій книзі, оснований на наявності однієї універсальної трансформації (переміщення) і низки взаємодіючих між собою синтаксичних модулів (компонентів). Застосування модулів Теорії управління та зв'язування (запропонованого Н.Хомським) при дослідженні складного речення залишається перспективою у нашому дослідженні

У 1993 році Н.Хомський надрукував статтю «Мінімалістична програма лінгвістичної теорії» (Chomsky, 1993), в якій викладено суть найновішого підходу в ГГ. Ідеї статті набули свого розвитку в кінці Н.Хомського «Мінімалістська програма» (Chomsky, 1995), до якої

вийшли чотири статті, кожна з яких представляє собою важливий крок у розвитку мінімалізму.

Таким чином, можна стверджувати, що ГГ, головним пропагандистом та сподвижником котрої є Н.Хомський, посідає чільне місце серед найпопулярніших лінгвістичних теорій у сучасній граматичній науці. Використання її апарату для проведення лінгвістичних розвідок у цій сфері може дати досить нові та цікаві результати.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобзевой, И.А. Секреиной. – Изд. 4-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 480 с.
2. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, Mass. The M.I.T. Press, 1965.
3. Chomsky N. Syntactic Structures. – The Hague: Mouton and Co., 1957.
4. Newmeyer F. Linguistic Theory in America, 2 nd ed. – Orlando: Academic Press, 1986.
5. Ross J.R. Constraints on Variables in Syntax. Ph.D Dissertations, MIT.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Мельник – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германського загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: функціональний та генеративний синтаксис англійської мови.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ У РЕЧЕННІ З РЕДИКАТАМИ ТОТИВНОСТІ

Тетяна АНДРЕЄВА (Первомайськ, Україна)

У статті досліджено валентно незв'язані компоненти семантичної структури речень з тотивами. Зроблено спробу систематизувати граматичні особливості детермінантних членів, розглянуто питання класифікації детермінантів, що вживаються в досліджуваних конструкціях.

The article is dedicated to the research of semantic component structure of the toitive sentences which aren't connected valently. An attempt to systematize grammar peculiarities of determinant parts has been made, a problem of grouping of the determinants used in the constructions which are researched is considered.

Семантичний підхід до вивчення синтаксичних одиниць залишається актуальним протягом останніх десятиліть дослідження граматичної системи української мови. Інтерес науковців до змістової сфери мови пояснюється намаганням дослідити закономірності її організації та специфічні властивості, що дозволяють їй бути знаряддям пізнання й комунікації. Саме основна синтаксична одиниця – речення – найпоказовіше репрезентує спосіб організації семантики й процес її втілення у формально-граматичній структурі. Для слов'янського, зокрема українського, мовознавства актуальним є багатоаспектне дослідження детермінантних членів як незалежних поширювачів різноманітних структур речення, оскільки це є конкретним внеском в опис граматичної організації цієї синтаксичної конструкції.

На особливості позиції й роль у структурі речення детермінантів, їхню "незалежність" від інших слів, відсутність формального зв'язку з ними та відношення до всього речення загалом лінгвісти звертали увагу ще з кінця XIX ст. У російському мовознавстві теорія зазначених членів речення аналізувалася в розвідках В.П. Малащенко, Т.П. Ломтева, Н.Ю. Шведової та інших; в українській лінгвістиці до проблеми виокремлення незалежних поширювачів речення зверталися В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, З.І. Іваненко та інші вчені. Л.М. Руденко опрацьовано спеціальне дослідження "Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти)". Проблема функціонування детермінантів у семантичних структурах речень з різними типами предикатів в українському мовознавстві спеціально не досліджувалася, тому маємо на меті розглянути валентно незв'язані компоненти семантичної структури речень, які є модифікаторами тотивного вияву дії в реченнях з предикатами тотивності.

Аналіз речень з тотивними предикатами показав, що в більшості зазначених синтаксичних конструкцій підсилення прояву семи тотивності відбувається за рахунок функціонування в них валентно незв'язаних компонентів, що ускладнюють семантико-синтаксичну структуру речень. Напр.: *Він дивиться на її великі ясні очі, в яких **раптом мигнула** лукава **смішинка*** (О. Іваненко); ***Зненацька** із-за тину **вигулькнула** голова Антончика Мацієвського* (В. Нестайко).

Валентно незв'язані компоненти, "детермінанти" [14], "сирконстанти" [1], "конкретизатори" [2] мовознавці кваліфікують як обставинний фон дії-предиката та його учасників – актантів. При цьому вони "не визначаються ознаковим словом (предикатом) і можуть бути легко усунені з речення або введені в речення залежно від бажання мовця" [6: 20]. Частині детермінантів, що вживаються в реченнях з тотивними предикатами, властива додаткова предикація в синтаксичній структурі предикатної синтагми, хоча у своєму складі вони не мають чітко вираженого предикатного знака, напр.: *Так несподівано визначилась доля Івася Котляревського* (Б. Левін). Більшість валентно незв'язаних членів речення є результатом трансформованої форми предиката в синтаксичну структуру іншого предиката, напр.: *Одного вечора під неділю з'явився він на толоці...* (О. Гончар). Конструкція трансформується в просте непоширене речення і в речення з підметом це (присудком можуть бути дієслова *трапитися, статися, продовжуватися*): *Він з'явився на толоці + Це трапилось увечері під неділю*. Особливо це стосується прийменниково-відмінкових конструкцій із темпоральним значенням [9: 117].

Валентна незв'язаність детермінантів із предикатом не означає, що вільний поширювач перебуває поза змістовим зв'язком з іншими складниками речення. У впорядкованому синтагматичному ряду не може бути непогодженої за змістом словоформи. Валентно незв'язані компоненти тільки валентно не пов'язуються з предикатом, їх поєднує слабкий підрядний зв'язок, за якого вони "потрапляють на абсолютну периферію реченнєвої структури" [9: 114]. З цього приводу С.Д. Кацнельсон зазначає, що обставинні детермінанти "... прямого відношення до внутрішньої структури речення ... не мають і від валентності предиката не залежать" [10: 212]. Оскільки детермінанти зберігають у структурі речення семантичну й граматичну незалежність, їхнє відношення з реченням "у власне-семантичній (логічній) структурі речення повинні інтерпретуватися як семантичні відношення між елементарними реченнями" [3: 61]. На формально-граматичному ж рівні ці відношення розглядають як відношення між детермінантом і присудком-предикатом.

Граматичні особливості детермінантних членів, що визначають їхню специфіку як самостійної семантико-синтаксичної категорії речення, дослідниками систематизовано у вигляді таких релевантних ознак: а) приєднання з предикативною основою за допомогою зв'язку вільного приєднання; б) домінантна синтаксична позиція на початку речення; в) здатність до перетворення в реченнєву структуру [5: 5].

Проблема класифікації детермінантних компонентів знайшла відображення в розвідках сучасних мовознавців [14; 15; 11; 12; 4; 13; 7], основну увагу в яких приділено прислівникам та прийменниково-відмінковим конструкціям як типовим виразникам валентної незв'язаності. А.П. Загнітко, розглядаючи питання класифікації детермінантів, розподіляє їх, урахувавши особливості вираженої ними семантики, на 14 груп. У реченнях з тотивними предикатами в ролі конкретизаторів тотивної дії здебільшого функціонують детермінанти часу, причини, способу.

Темпоральні синтаксеми виражають часові відношення, які склалися між вихідними елементарними реченнями – вони уточнюють, конкретизують, а інколи й зумовлюють час протікання дії. Конкретні вияви часових парадигматичних видозмін речення залежать не тільки від категорійних параметрів предиката, від лексичного наповнення компонентів, а й від поширення моделі речення часовими локалізаторами, функції яких найчастіше виконують прислівники, прийменниково-відмінкові форми та дієприслівники.

Розширену значеннєву класифікацію часових конструкцій знаходимо в працях З.І. Іваненко [8]. Послугуючись зазначеною класифікацією, з-поміж прийменникових конструкцій часу виокремлюємо такі, що найчастіше функціонують у реченнях з тотивами: 1) конструкції, які позначають момент реалізації дії; 2) прийменникові конструкції зі значенням часової попередності та наступності; 3) прийменникові конструкції, що вказують на початок реалізації дії. Момент реалізації дії виражають конструкції на означення умовних вимірів часу (*у цю хвилину, у цей момент, у цей час, у цю годину* тощо). Найуживанішими засобами на позначення моменту реалізації дії є родовий часу та утворення з прийменником в. Напр.: *Джонні в цей час подав гук остороги...* (О. Гончар);... **і в цей момент фотограф клацнув затвором** (Ю. Яновський); *Але цієї ж хвилини десь узявся якийсь невідомий рицар...*

(І. Кочерга). Для точнішої передачі моменту часу використовують складні конструкції – поєднання числівників з назвами умовних вимірів часу, пор.: *На четверту годину ранку зупинилися на високому березі* (Ю. Яновський).

З-поміж детермінантних часових конструкцій зі значенням часової попередності та наступності найчастіше трапляються утворення від іменників темпоральної семантики (*перед* + орудний, *після* + родовий, *по* + місцевий, *через* + знахідний), які часто підсилюються часткою *саме*. Напр.: *Саме перед хвилиною повернула я з кладовища, де прощалася з бабунею і посадила якись цвіти* (О. Кобилянська).

Тотивні лексеми, основне значення яких пов'язане з обмеженням дії внутрішньою межею, уживаються з прийменниковими конструкціями-детермінантами, що вказують на початок реалізації дії (*з* + родовий, *від* + родовий), пор.: *З того часу припинилися суперечки*.

Із прийменниково-відмінковими формами споріднюються й прислівники. Прислівники-детермінанти здатні виражати низку відтінків часових відношень (черговість, наступність, межу дії) залежно від мети висловлювання. Їх поділяють на такі групи: 1) прислівники-локалізатори дії; 2) прислівники-межі дії. Прислівники-локалізатори вказують на час, коли відбувається дія (означені прислівники). Здебільшого вони вказують на співвідносність дії в часі (*врешті, спершу* й под.). Напр.: *Врешті Купало похитнулося, проте не впало* (М. Олійник); *Побачивши таку купу дітей, вона спершу сплеснула руками, а потім наважилася забрати на віз і свої діти, й Грицькові...* (Б. Грінченко); *Від моменту з'яви льотчика, що відтепер весь увійшов у їхнє життя й сумління, для хутірських людей почався інший відлік часу* (Олесь Гончар).

Указівку на часові відношення (одночасності) без уточнення порядку перебігу дій передає детермінант *тоді*, пор.: *Тоді Яворницький вирішив поїхати до Харкова і поговорити з наркомом освіти особисто* (І. Шаповал). Деякі прислівники, що відносять дію до часу, наближеного до моменту мовлення, вимагають, щоб пов'язане з ними дієслово мало форму минулого часу (*недавно, щойно* та ін.), що уможливує їхнє функціонування при тотивах, напр.: *Адже ця думка прийшла мені в голову щойно* (В. Малик); *А нещодавно надіслав розважливого листа* (Ю. Мушкетик).

Для підсилення ознаки, конкретизації темпоральності використовуються детермінантні часові обставини *опівночі, пополудні, вдосвіта* тощо, пор.: *Опівночі вийшла до колодязя по воду* (В. Чемерис); *Пополудні ми відвідали кількох знайомих Лени...* (У. Самчук); *Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила...* (Г. Тютюнник).

Окремі прислівники конкретизують час виконання дії стосовно встановленого часу, це так звані оцінно-часові прислівники *вчасно, завчасу, запізно* та ін., напр.: *Сьогодні все ж прибіг вчасно* (М. Олійник); *Свідомо ви обрали вашу долю, і ваше каяття прийшло запізно* (ЛесяУкраїнка).

Детерміновані прислівники другої групи (межі дії) вказують на часові параметри дії, тобто обмежують дію стосовно її початку, кінця або тривалості.

Формальними показниками таких компонентів є префікси *з-, від-*, що додаються до різних за значенням прислівників або іменників з темпоральною семантикою (*відразу, зразу, відтак* й под.), напр.: *Поводир відразу зник у вежі* (М. Олійник); *Кажан подивився на Нечипора й зразу замовк* (Микола Хвильовий).

З-поміж вільних поширювачів речення темпоральні синтаксеми виокремлюють як найбільш самостійні. Характерною особливістю конструкцій із часовими детермінантами є їхня здатність трансформації в підрядні речення із темпоральною семантикою. Залежність детермінанта від граматичної основи речення, а не від окремого компонента, підкреслює трансформація речення у два простих, "з яких одне являє собою двоскладну структуру з підметом це, в якому акумулюються відповідні зміст і структура другого речення без детермінанта" [9: 115]. Напр.: *Десь аж пополудні об'явився він праворуч* (Д. Міщенко) < *Він об'явився праворуч* + *Це сталося пополудні*.

Причинові синтаксеми вказують на джерело виникнення дії як визначальної характеристики всього речення. Морфологічним варіантом вираження причинових

детермінантів є обставинні прислівники причини (*спросоння, спересердя, зопалу, сп'яну, зосліпу, згарячу* та інД напр.: *Схотилася спросоння як божевільна* (Б. Грінченко); *Вільгота тупнув спересердя ногою об долівку* (Є. Гуцало); *Старшина зопалу стрибнув просто в воду...* (Ю. Мушкетик); *Хтось кинувся згарячу вперед* (М. Стельмах).

Іншим різновидом причинових детермінантних синтаксем є прийменниково-відмінкові форми, які диференціюють на підгрупи: причини-джерела, причини-мотиву, причини-результату, підстави тощо, напр.: *Чоловік роззявив від подиву рота і стояв так кілька секунд...* (Г. Тютюнник); *На урочисте зібрання з нагоди закриття нашого прильоту збігся велелюдний натовп* (Ю. Ячейкін); *Чи то під впливом прощання й Соломійних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль* (М. Коцюбинський).

До морфологічних варіантів причинових детермінантів належать дієприкметники або дієприкметникові звороти та дієприслівники, пор.: *Узрівши Ждана, кинув нетерпляче: – Що каже цей урус?* (В.Малик); ... *й,*

засумувавши з тієї звістки, покинув військо й подався до Чигирина (А. Кашенко).

Конкретизувати тотивність дії в реченні можуть так само цільові синтаксеми, які, ускладнюючи просте речення, виявляють стосунок до певних процесів. Найчастіше цільові детермінанти виражаються прислівниками (*навмисне, напоказ, на зло* тощо) та прийменниково-відмінковими формами "для + родовий", "на + знахідний", "під + знахідний", "в ім'я + родовий", "заради + родовий", напр.: *Є неабиякі, і заради них я й приїхав...* (В. Шевчук); *Він навмисне спинився й зовсім із цього задоволений* (У. Самчук).

У ролі цільової синтаксеми, що поширює речення, функціонує й інфінітив. За трансформації речення підрядна частина складного речення вказує на мету дії, напр.: *Що ти мені молитву прийшов читать?* (Іван Карпенко-Карий), пор.: *Ти прийшов для того, щоб молитву мені читать?*

Отже, у реченнях з одно- /семивалентними предикатами як конкретизатори тотивної дії функціонують темпоральні, причинові та цільові детермінанти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С. 302–310.
2. Арват Н.Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения. – Черновцы, 1976. – 68 с.
3. Вихованець Л.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка. АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1983. – 219 с.
4. Вольф Е.М. Состояния и признаки. Оценка состояний // Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. – 268 с.
5. Гейна О.В. Суб'єктивно-об'єднані детермінанти в семантико-синтаксичній структурі простого речення в сучасній російській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
6. Гонтар Т.Ф. До проблеми валентності мовних одиниць // Мовознавство. – 1995.–№ 2–3.–С 17–21.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: Дон НУ, 2002. – 662 с.
8. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – Київ – Одеса: Вища шк., 1981. – 144 с.
9. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. –167 с.
10. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. –216 с.
11. И.Кржижкова Е.К. К вопросу о формуле простого предложения // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С. 317–319.
12. Петрухина Е.В. Функционирование презентных форм глаголов совершенного и несовершенного вида (с точки зрения взаимодействия грамматических категорий вида и времени) в чешском языке в сопоставлении с русским // Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками. –М.: Наука, 1983. – С. 152–157.
13. Руденко Л.М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти). –К.: Україна–Віта, 1996. – 213 с.
14. Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77–93.
15. Шведова Н.Ю. Лексическая классификация русского глагола // Славянское языкознание. IX Междунар. съезд славистов. – М.: Наука, 1983. – С. 306–322.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Андрєсва – кандидат філологічних наук, директор Первомайського факультету Харківського державного університету харчування і торгівлі, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін.

Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.

ЗМІНА МІКРОСИСТЕМИ ІНФІНІТИВА: ВІД ІМЕННОЇ ДО ДІЄСЛІВНОЇ

Лілія ДОЛГОПОЛОВА (Київ, Україна)

У статті здійснено аналіз мікросистем інфінітива давніх індоєвропейських мов, спільногерманської і сучасної німецької мов. Виявлено, що первісно мікросистема будувалася на іменних ознаках інфінітива. Через синтаксичні зміни і перебудову дієслівної парадигми мікросистема інфінітива німецької мови зазнає значні зміни і ґрунтується на дієслівних ознаках.

The analysis of infinitive micro system in old Indo-European languages, Common German and in Modern German is investigated in this article. The nominal character of the primary forms of infinitive is highlighted. Its change to verbal in German is connected with the evolution of syntax and verbal system.

Порівняльно-історичні дослідження у сучасній лінгвістиці позначені широким спектром наукових інтересів і різноманітністю тем. Фокус дослідницької уваги концентрується не тільки на фонологічних і лексико-семантичних аспектах індоєвропейських мов, але й на розвитку граматичної системи, виникненні й генезі граматичних маркерів, модифікації взаємодії лексичного й граматичного рівнів мови (І.Р.Буніятова, Р.В.Васько, Т.І.Гаврилів, Т.А.Майсак, J.L. Bybee, G.Diewald, T.Givon, Chr. Lehmann й ін.). Незважаючи на численні роботи, присвячені розвитку граматичних систем, зміна парадигми інфінітива від іменної на дієслівну ще не стала об'єктом спеціального дослідження лінгвістів.

Актуальність даного дослідження визначається не тільки невпинним інтересом дослідників до феномену граматичної еволюції, але й необхідністю систематизації шляхів і засобів мовних змін. *Об'єктом* нашого дослідження є мікросистема інфінітива у німецькій мові у діахронії. Її складають форми інфінітива, які виражають актуальні для певного періоду розвитку мови граматичні значення. *Мета* статті – встановлення закономірностей модифікації мікросистеми інфінітива у німецькій мові, реалізація якої передбачає розв'язання таких завдань: визначення вихідної мікросистеми інфінітива індоєвропейських мов, відокремлення граматичних форм інфінітива давньоверхньонімецького періоду і порівняння їхніх граматичних ознак з мікросистемою давніх індоєвропейських мов і сучасної німецької мови.

Незважаючи на те, що інфінітив завжди трактується як невизначена дієслівна форма, традиційне визнається, що йому притаманні деякі граматичні значення, кількість і якість яких у різних мовах відрізняються. Саме на протиставленні граматичних значень будується мікросистема граматичних форм інфінітива певної мови.

Питання визначення мікросистеми інфінітива сучасної німецької мови в германістиці є досі не вирішеним [2: 115-118]. Більшість лінгвістів вважають, що мікросистему складають 6 форм *Infinitiv I Präsens Aktiv, Infinitiv II Perfekt Aktiv, Infinitiv I Vorgangspassiv, Infinitiv I Zustandspassiv, Infinitiv II Vorgangspassiv, Infinitiv II Zustandspassiv* [8: 106; 1: 53]. Очевидно, що ці форми протиставляються за дієслівними ознаками – категорією стану і, частково, часу.

У давньоверхньонімецькій період інфінітив у більшій мірі проявляє іменні характеристики, оскільки має категорію відмінності і, відповідно – відмінкові форми: *інфінітив датив, інфінітив акузатив, інфінітив генітив, інфінітив інструменталіс*. Слід також нагадати, що В. Брауне приводить також приклади з формою множини інфінітива датива: *wanchounnin, halsannum, za oforno* [6: 292], що дозволяє припустити існування в інфінітива категорії числа. Відмінкові інфінітивні форми вже у тій період були більш архаїчними, оскільки не мали чіткого граматичного вираження і майже втратили зв'язок з керуванням дієслів, з якими вони сполучалися. Саме у давньоверхньонімецькій період спостерігається вживання складних форм дієслова, які утворюють основу для формування інфінітивних аналітичних форм. Це пов'язане з активною перебудовою дієслівної системи: розширенням парадигми категорії часу і становленням нової категорії стану. Водночас іменна система, навпроти, зазнає редукацію відмінкової категорії, що приводить до скорочення кількості відмінків і поширення прийменникових конструкцій.

Відомо, що інфінітив в індоєвропейських мовах формувався наприкінці розпаду індоєвропейської прамови [4; 5]. На думку К.Г.Красухина, найбільш архаїчна система інфінітива виявляється у ведійському санскриті, яка характеризується різноманітністю форм (17 засобів); декілька з них є непрямі відмінки від кореневих іменників. Парадигму ведійського інфінітива складають три відмінкові форми: *інфінітив датив, інфінітив локатив*

й *інфінітивів генітив*. Ведійський інфінітив не має дієслівної парадигми незважаючи на те, що форми локативів і датив протистоять як реальність vs. можливість, немодальність vs. модальність й ін. [4: 300]. Це протиставлення не мають регулярний характер, крім того, їхні форманти відносяться до іменних ознак. Саме тому, можна стверджувати, що система інфінітива у ведійському санскриті будується виключно на іменній категорій відмінювання.

Мікросистеми інфінітива давньогрецької й латинської значно відрізняються від ведійського, оскільки вони виявляють усі ознаки впровадження інфінітива в систему аспектів і часів. За періодизацією Д.Дистерхефт [7], інфінітив у цих мовах знаходиться на п'ятому етапі розвитку, тоді як у ведійському санскриті в наявності риси перших трьох етапів, а у більшості сучасних індоєвропейських мов (у тому числі, германських) – четвертого етапу [4: 309], пор.:

	Система опозицій інфінітивів у латині		
Темпоральні	Infinitivus praesentis	Infinitivus perfecti	Infinitivus futuri
Станові	Infinitivus activi	Infinitivus passivi	

Іменна парадигма давньоверхньонімецького у порівнянні з ведійською є більш розвинутою через наявність додаткових відмінкових форм, а також форми дативу множини, тоді як у ведійському санскриті опозиція інфінітив однини/інфінітив множини відсутня, порів.:

	Ведійський санскрит	Давньоверхньонімецька
Номінатив/		
Акузатив	–	+
Датив	+	+
Локатив	+	–
Генітив	+	+
Інструменталіс	–	+
Датив мн.	–	+

Тотожними виявляються тільки форми двох відмінків – інфінітив датив однини і генітив. За Д.Дистерхефт, обидві форми відповідають первісним станам інфінітива: I-му (генітив) і II-му (датив) [7: 101]. Відсутність локативу в давньоверхньонімецькому можна пояснити загальною тенденцією вимирання локальних відмінків (локативів і аблативів) у давньогерманських мовах через їхню однозначність і вузькість застосування. Їх функції переходять до більш абстрактних відмінків – родового, давального і знахідного [3: 209]. На момент появи перших письмових текстів архаїчними і, як результат цього, рідкісними у застосуванні є також форми інструменталісу й дативу множини.

Зміна парадигми інфінітива давньоверхньонімецького періоду з іменної на дієслівну відбувається поетапно:

- Звуження відмінкової парадигми через вимирання архаїчного для всій іменної системи німецької мови відмінку – інструменталіса (VIII–IX ст.);
- Звуження парадигми через втрату генітиву через зміну валентності дієслів, з якими застосовується ця форма (XI–XII ст.);
- Втрата відмінкової парадигми через переосмислення і переорієнтації функціонування інфінітива датива.

Обидва процеси – звуження і втрата відмінкової парадигми інфінітива – супроводжуються становленням нових форм зі значенням дієслівних категорій поетапно:

Давньоверхньонімецький період характеризується наявністю відмінкових форм, найбільш поширеними з котрих є форми інфінітива датива (i), генітива (ii):

(i) *ih muos habên zi ezzenna thaz ir ni uuizzunt* (Т 87, 32).

«Але він сказав їм: я маю їжу, котру ви не знаєте».

(ii) *Ni namun, thia meina, uuáfanes góuma, liuto fillennes noh fures brénnennes*: (OEB, 22.V, 23; 65-66).

«Не взяли озброєнні чоловіки ані полеглих, ані вогню, який палає».

Іменний характер відмінкових форм інфінітива віддзеркалюється на його синтаксичній поведінці. Інфінітив функціонує як додаток і пов'язаний з валентністю дієслова, до якого він

належить:

ih tuos habên zi ezzenna

У цьому періоді спостерігається нестійкість керування дієслів з генітивом, приводить до вживання різних форм, часто в одному і тим же тексті:

(iii) *gib mir thes drinkannes; ...* (OEB, 14.II, 14; 15) (генітив)

«дай мене трохи напитися».

(iv) *Then ih imo thüanne gibu zi drinkanne*: (OEB, 14.II, 14; 40) (датов)

«я дам йому напитися».

Середньовісньонімецький період: у цій час відбувається нейтралізація відмінкових опозицій і поява форми у загальному відмінку, яка стає основою для формування інфінітивних аналітичних форм *інфінітива I* (v) і *інфінітива II* (vi). Спостерігається архаїчне вживання інфінітива датива (vii);

(v) *des antwrte Criemhilt: „entriwen, daz sol sin getan“* (NL: 827,4); „Gewiss“, *versicherte Kriemhild, „das werde ich auch tun“* (B, 171).

««Звичайно», запевнила Кримхільда, «це буде зроблено»».

(vi), *...in welle got behüeten, du muost in sciere vloren hân*“ (NL: 13,4). „...wenn Gott ihn nicht behüetet, wird er dir bald verloren sein“ (B, 131).

«якщо Бог його не обереже, ти його незабаром втрадиш».

(vii) *ê daz wir beginnen hie ze jagene* (NL, 930).

«що ми починаємо полювати».

Той факт, що форма давального відмінку інфінітива у німецькій мові зберігається довше останніх, можливо пояснити такими причинами. Звісно, що у германських мовах відбувається розширення найбільш абстрактних відмінків за рахунок утрати низки індоєвропейських відмінків. Германський датив є багатозначним і походить з давального, орудного, місцевого, частково відкладного (аблативу) [3: 209], що зумовлює його поширене застосування.

Крім того, формант *zu*, який втрачає зв'язок з давальним відмінком після своєї десемантизації, стає маркером інфінітива, який зберігає відмінкове закінчення. Таким чином, поліфункціональність форми і формант *zu* зумовлюють збереження цієї форми в мові протягом декілька століть.

У ранньоновісньонімецький період спостерігається збагачення форм через граматиалізацію пасивних форм інфінітива II. Відмінкові форми зберігаються лише у деяких діалектах.

Таким чином, формування сучасної інфінітивної мікросистеми відбувається у період між давньовісньонімецьким і середньовісньонімецьким періодами (VIII-XVI ст.). Генеза мікросистеми супроводжується зміною граматичних значень інфінітива, втратою флексійних відмінкових форм і появою аналітичних форм, характерних для дієслівної системи. Перехід інфінітива з іменної у дієслівну парадигму здійснюється поступово і характеризується паралельним уживанням обох типів форм.

Перспектива подальшого дослідження полягає в аналізові граматиалізації аналітичних форм інфінітива, встановленні її закономірностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамов Б.А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
2. Долгополова Л.А. Инфинитив у системі частин мови // Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту. Серія Філологія. – 2007. – Т.10, №1. – С. 113–119.
3. Жирмунский В.М. Об аналитических конструкциях // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М.: Л.: Наука, 1965. – С. 5–57.
4. Красухин К.Г. Аспекты индоевропейской реконструкции: Акцентология. Морфология. Синтаксис. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 452 с.
5. Левицкий В.В. Основы германстики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2006. – 528 с.
6. Braune W. Althochdeutsche Grammatik.– Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1955. – 425 S.
7. Disterheft D. The Evolution of Indo-European infinitives: Studies in honour of Jaan Puhvel. – Washington, 1997. Part.1. – 211 p.
8. Helbig, G., Buscha, J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. – 19. Aufl. – Leipzig, Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, Verl. Enzyklopädie, 1999. – 736 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- B* – Богуславская И.В. История немецкого языка. Хрестоматия. – СПб.: КАРО, 2006.
NL – Das Nibelungenlied, um 1200
OEB – Otfrids Evangelienbuch, IX. Jh.
T– Der althochdeutsche Tatian, IX. Jh.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Долгополова – кандидат філологічних наук, докторантка Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: історична граматики, генеративна граматики.

СКЛАДНІ СУБСТАНЦІАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ ЯК МАРКЕРИ НЕЕЛЕМЕНТАРНОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Олена КУЛЬБАБСЬКА (Чернівці, Україна)

У статті запропоновано типологію складних субстанціальних синтаксем, які уможливають формування додаткової пропозиції в семантико-синтаксичній структурі простого речення.

The typology of complex syntaxemes which form additional proposition in semantic-syntactical structure of a simple sentence is offered in the paper.

У сучасній лінгвістиці пошук моделей когніції призводить дослідників до потреби розв'язання першочергової проблеми структур репрезентації знань (О. Селіванова, Г. Колшанський, О. Кубрякова та ін.). Система моделей речення в українському синтаксисі є відображенням мовного світобачення людини, у центрі якої перебуває мовець (представник мовного колективу) і суб'єкт, про який мовець говорить, добираючи мовні засоби для вираження змісту повідомлення. Через те „в інформативно-референційному смислі речення, який учені визначають то як „комунікативний смисл висловлення” (Ф. Данеш і К. Гаузенблас), то як „структура інформації” (Т. Ломтєв), то як „семантико-комунікативний субстрат” чи „семантико-комунікативний зміст” (Т. Алісова), то як „мовленнєвий смисл” (О. Бондарко), поряд з основним – репрезентативним – смислом, наявні й інші смисли, які мають доповнювальний, уточнювальний чи ускладнювальний характер” [3: 118–119]. До таких речень-висловлень належать прості неелементарні речення, до семантико-синтаксичного мінімуму яких, крім основної, входить вторинна предикатема з синкретичними (симультанними) смислами. „Симультанні значення пов'язані зі здатністю синтаксем у певних синтаксичних позиціях набувати багатозначності, за можливості розгортати одне із своїх потенційних, імпліцитно виражених значень” [Там само: 120]. Отже, просте поліпропозитивне речення являє собою розгортання макропредикатеми – основної та вторинної – в декількох пропозиціях (як мінімум – двох), напр.: {[Π₁] → вторинні семантико-синтаксичні відношення ← (Π₂)}.

За характером вторинні семантико-синтаксичні відношення поділяють на два типи – предикатного та субстанціонального (з різними нашаруваннями) [2: 31]. Найчисельнішу групу простих ускладнених речень становлять речення, у яких між основною та вторинною предикатами виникають *вторинні предикатні семантико-синтаксичні відношення*, що ґрунтуються на тотожних або суміжних відношеннях між елементарними частинами складних речень. Показниками цих відношень стають вторинні предикатні синтаксеми з адвербіальною, атрибутивною, апозитивною, модальною, квантитативною семантикою, які неодноразово ставали предметом лінгвістичних студій (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, М. Мірченко, М. Плющ, М. Степаненко, К. Шульжук та ін.). На противагу *субстанціальні синтаксеми* як компоненти з неелементарним значенням у простих реченнях із вторинними предикатами потребують системного дослідження, оскільки їх здатність до творення нереченневої пропозиції, дериваційні зв'язки з іншими синтаксичними одиницями учені розглядали принагідно, відзначаючи складну семантико-синтаксичну природу виучуваних компонентів (Н. Арутюнова, Л. Баландіна, Л. Томусяк, Л. Чеснокова, та ін.). Разом з тим опис семантичних і морфологічних варіантів неелементарних субстанціальних синтаксем є *актуальною* проблемою українського функціонального синтаксису. У цьому аспекті *мета* нашого дослідження – здійснити

типологію вторинних синтаксем, які мають неелементарне значення та слугують маркерами вторинних семантико-синтаксичні субстанціальних відношень у реченні.

Синкретизм у системі членів речення – це акумулювання в одній словоформі властивостей, ознак декількох членів речення як у плані змісту (значення реченневих компонентів), так і в плані вираження (спосіб вираження, вид зв'язку, засоби зв'язку, характер залежності), а також у плані змісту й у плані вираження одночасно. Виникає запитання: що є підґрунтям для вияву синкретизму? На нашу думку, відповідь треба шукати в явищі *вторинних синтаксичних функцій*, коли категорійне значення словоформи не збігається із синтаксичним, унаслідок чого відбувається транспозиція частин мови або з'являються нові, синкретичні функції. Синкретичні функції властиві й вторинним синтаксемам у складі вторинних предикатем.

„Складні субстанціальні синтаксеми” (далі – СС) І. Вихованець трактує як компоненти, які мають неелементарне значення, об'єднуючи в собі дві або більше елементарних синтаксем [2: 163]. Вони виникають за умови переміщення предикатного (ознакового) слова в субстанціальну позицію (найчастіше – суб'єктну та інструментальну), у якій набувають функцій субстанціальних синтаксем, з одного боку, і зберігають властивості предикатних слів і семантику відношень між елементарними простими реченнями – з другого. СС репрезентують цілу мікроситуацію з власними аргументами, а речення, до складу яких вони входять, є комбінацію основної та вторинної *предикатем* – елементарних семантико-синтаксичних одиниць, що відображають реальні / потенційні суб'єктно-предикатні відношення. Отже, вторинна субстанціальність пов'язана з семантичними процесами ускладнення компонентів, які становлять собою об'єднання елементарних синтаксем. За нашими спостереженнями, з-поміж них можна виокремити такі: 1) об'єктно-суб'єктного типу; 2) зі значенням інструментального суб'єкта; 3) суб'єктно-предикатного типу; 4) об'єктно-предикатного типу; 5) локативно-предикатного типу; 6) атрибутивно-субстанціонального типу; 6) вокативні синтаксеми. У цьому разі складність інтерпретації семантичних відношень між елементарними простими реченнями полягає в тому, що логічні відношення виступають прихованими відповідно до комунікативних акцентів у висловленні.

Синтаксеми з об'єктно-суб'єктним значенням є центральними у вторинних предикатемах, що визначають семантико-синтаксичну конфігурацію, по-перше, пасивних конструкцій української мови, по-друге, простих речень із конкретно-предикатними іменами як знаками пропозиції, а по-третє, простих речень із дуплексивами.

Суть трансформації *актив / пасив* полягає в семантичному перетворенні предиката дії, вираженого лише перехідним дієсловом, на предикат результативного стану (у формально-синтаксичному аспекті – це предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують як аналітичне синтаксичне дієслово), що є наслідком виконання дії [3: 243], напр.: *Учні написали диктант* → *Диктант написаний учнями*. У таких простих неелементарних реченнях знижено комунікативний ранг основного учасника ситуації – суб'єкта дії основної предикатем, вжитого в позиції підмета, тому що її передано іншому учасникові ситуації – об'єктові дії. Мовець співвідносить вихідне і похідне речення-висловлення з тією самою ситуацією, але переміщує комунікативний акцент із базового суб'єкта (*учні*) на об'єкт дії (*диктант*). Отже, вторинна семантико-синтаксична функція об'єктного суб'єкта в називному відмінку утворюється внаслідок транспозиції відмінкових форм знахідного: *Хата побілена сестрою* // *Сестра побілила хату* + *Хата побілена*. До того ж результатив імплікує каузативність, пор.: *Хата побілена, бо сестра побілила*.

Неелементарна субстанціальна синтаксема може бути представлена і конкретним іменником, який найчастіше позначає суб'єкт не названої, проте легко відтворюваної ситуації. У цьому разі пропозитивний зміст імені на позначення особи або предмета спричинює невідповідність між семантикою базового предиката (інтенціональним дієсловом) і семантикою валентно зумовленої субстанціальної синтаксеми (предметним іменником): *Учитель пишався учнем* → *Учитель пишався тим, що учень успішний*. Такі речення ілюструють порушення дії закону семантичного узгодження, який сформулювала Н. Арутюнова [див.: 1: 126]. Аналіз семантики речень з предметними актантами потребує

врахування кількох взаємопов'язаних чинників: семантики предметного імені; значення базового предиката, особливостей внутрішнього та зовнішнього контексту.

Об'єднання суб'єктних і об'єктних синтаксем маємо і в конструкціях із знахідним відмінком., який також може оформлювати складні за семантико-синтаксичною природою компоненти речення, що перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках із іншими членами речення й утворюються внаслідок злиття в одну конструкцію двох вихідних речень, напр.: *Батьки привезли сина сонного // Батьки привезли сина + Син був сонний*. Функціонування СС з об'єктно-суб'єктним значенням зумовлено базовим предикатом-дієсловом, тому вони завжди виступають суб'єктами другого рангу.

Синтаксеми зі значенням інструментального суб'єкта морфологічно представлені відпредикатними іменниками, що виступають суб'єктом-каузатором (в іншій термінології – інструментальним суб'єктом), пор.: *Вітром віднесло чове // Човен є віднесений, бо був вітер*.

Інструментальне значення посилюється в конструкціях, не пов'язаних становими відношеннями з активними конструкціями [3: 245]. Фактично це вторинна функція орудного відмінка, який вказує на стихійного реалізатора дії в пасивних конструкціях (*Посіви знищені градом*) та деяких типах односкладних речень (*Посіви знищено градом*).

У простих реченнях подекуди трапляються функціональні зміщення інструментальної синтаксеми та переміщення її в суб'єктну (семантико-синтаксичну) і підметову (формально-синтаксичну) позиції, де інструментальна синтаксема виражена називним відмінком іменника. У цьому разі СС з інструментально-суб'єктним значенням репрезентована іменниками-істотами: *Наряд уланів кіньми розкидав ярморок (С. Васил.) → Коні розкидали ярморок*. Унаслідок цього в суб'єктній зоні називного відмінка наявні компоненти, які, крім суб'єктного значення, виражають супровідні значення, знаряддя і засобу дії.

Синтаксеми суб'єктно-предикатного типу репрезентовано віддієслівними, відприкметниковими або відприслівниковими іменниками, які перебувають у валентній рамці базового предиката (у формальній позиції присудка або головного члена односкладних речень). За цих умов ознаковий іменник не виражає елементарного синтаксемного значення, а формує ускладнене значення, що об'єднує вихідну предикату семантику та значення, набуте ним у субстанціальній позиції: *Вибух розбудив хлопчика // Хлопчик прокинувся, бо щось вибухнуло; Вибухнуло, так що хлопчик прокинувся*.

Синтаксеми об'єктно-предикатного типу найчастіше формально виражені т. зв. об'єктними інфінітивами та їхніми функціональними еквівалентами – девербативами, як-от: *Добрі люди почали закликати Наталю до себе обідати (Б. Грінч.); Добрі люди почали закликати Наталю до обіду*. Так, пропозитивний об'єктний інфінітив функціонує в реченнях з базовими предикатами двох типів: 1) конкретної дії (зі значенням передавання чого-небудь і конкретної адресованої дії): *Ганя подала гостям обідати (Б. Лепк.);* та 2) каузативними: *Учитель звелів нам співати молитву перед початком науки (Б. Грінч.)*. Між основною та вторинною предикатемами, організованими цими синтаксемами виникають модально-волюнтативні відношення.

Девербативи, деад'єктиви та іменники подієвої семантики (безприйменникові або в сполучі з прийменником), за нашими спостереженнями, найчастіше стають репрезентантами об'єктно-предикатної семантики у простому неелементарному реченні в тому разі, якщо основний предикатемі є базовий предикат судження (*знати, думати, сприймати, слухати, говорити, оцінювати* тощо), мовлення, наказу тощо. У валентній рамці цих предикатів є як мінімум один аргумент-пропозиція: *Туристи зрозуміли справжню ціну екзотики (Із часоп.) // Туристи зрозуміли, скільки насправді коштує екзотика; Українці відчули трагізм історії (Із часоп.) // Українці відчули, що історія є трагічна; Ректор підписав наказ про зарахування студентів на перший курс; Брат одержав дозвіл на переведення в інший університет тощо*.

Синтаксеми локативно-предикатного типу означають місце виникнення або тривання ситуації, що її репрезентує основна предикатема. Їхнє функціонування буває пов'язане зі згортанням однієї з сурядних частин складносурядного речення: *А за шатром /.../ співає молодиця (Т. Шевч.) // Молодиця була за шатром, і вона співала*. Вказана

трансформація є найпростішим видом перетворень, оскільки редукується тільки локативне дієслово *була* й не зазнають змін морфологічна форма та лексичне наповнення прийменниково-відмінкових форм і прислівникових просторових синтаксем.

Просторова синтаксема характеризує суб'єкт (синтаксичну особу) в апекті його активності, однак функціонує вона як в „активних”, так і в „пасивних” конструкціях простого неелементарного речення. Зокрема, в „активних” конструкціях (1) ця вторинна предикатна синтаксема вміщує не лише просторову характеристику, а й певне знання про синтаксичну особу, позначає активного діяча, крім того, у реченнях буттєвого типу навіть посилює це значення; у „пасивних” конструкціях (2) – непрямо вказує на імпліцитного діяча, агенса. Наприклад: 1). *А **напроти церкви** (тобто: будучи навпроти церкви, там – О. К.) сиділи купами рипники в просяклих нафтою сорочках* (І. Фр.); ***На кемпінгу завжди є смачна вечеря для туристів*** (З реклам.). Пор.: *Завжди є вечеря для туристів*; 2). ***По селах*** (тобто: тому, хто був у селі – О. К.) *стрічалися сумні люди*.

Семантичні варіанти просторової синтаксеми охоплюють кілька загальних значень: 1) власне місця перебігу подій (локатив – *де?*); 2) значення пунктів дії (руху) – вихідного (директив-старт – *звідки?*) та кінцевого (директив-фініш – *куди?*), а також шляху (*як? яким шляхом?*). Разом з тим учені відзначають випадки ускладнення просторової семантики, зокрема: 1) просторово-часове: *на уроці, на президії (обговорили)*; 2) просторово-ситуативні: *на холоді – у теплі*; 3) метонімічне за місцем проживання / роботи особи: *у батьків у селі*; 4) входження до сукупності людей, тварин, предметів (комітатив): *у групі, у сім'ї та ін.*; 5) просторово-обмежувальне: *черговий на поверсі; посісти перше місце в регіоні*; 6) сфера діяльності людини: (лімітатив): *працювати в науці, у промисловості*; 7) просторово-атрибутивне: *На ногах у нього були постолі*; 8) змістово-просторове: *надрукувати роман у часописі, прочитати в газеті*. Кожна група, відтворена в мові низкою морфологічних засобів (орудний, родовий та знахідний безприйменникові, прислівники), передбачає вужчу градацію за значеннєвими відтінками з огляду на співвіднесеність як смислу, так і синоніміко-варіативного ряду.

Синтаксеми атрибутивно-субстанціонального типу мають декілька семантичних різновидів. Зокрема, в *атрибутивно-суб'єктній* ролі виступає: 1) родовий присубстантивний зі значенням присвійності: *Паща **щуки** безжальна* (О. Ільч.) // *Щука має пащу*; 2) морфологізовані прикметники: *Василькові згадалася **батьківська хата*** (М. Коц.); прикметникові займенники в незмінній формі родового відмінка з узагальнено-якісним значенням (*його, мій, свій, та, усі, цей*), що вказують на особу, якій належить предмет або інша особа: *Отже, **наша** місія – запалити темний люд вогнем своєї віри* (В. Шевч.); прийменниково-відмінкові форми: *Очі **в** посивілого **ректора** сяяли від радості* (В. Фольвар.); нерозкладні словосполучення: *На березі сіро-зеленого пшеничного поля стоїть **менша жіночка невизначених років*** (В. Бабл.).

Атрибутивно-об'єктні відношення підтверджують дериваційні перетворення. Опорний іменник у таких конструкціях є здебільшого девербативом, який зберігає дієслівну об'єктну валентність. З-поміж морфологічних варіантів виучуваних синтаксем виокремлюємо такі: прийменниково-відмінкові форми: *Нагадувалися тоді **казки про русалок*** (Б. Лепк.); морфологізовані прикметники: *Товариство знало про **Васютині присягання*** (Б. Гринч.); родовий безприйменниковий: *На все життя запам'ятала дівчинка **похорон Стефки*** (Є. Ярош.); складні прикметники на зразок *кароокій, круглолиций*, які приховано виражають предикатно-посесивне + об'єктне значення: *кароокій – „який має карі очі”*.

Атрибутивно-адресатні відношення (із вказівкою на адресат) виражає конструкція „для + р. в”: *Онуки готували **п о д а р у н о к для бабусі***.

Найглибшої перебудови зазнає похідна конструкція з *атрибутивно-інструментальними відношеннями*, напр.: *Реставратори відновили **мармурові сходи сходи** ← Реставратори відновили сходи + Хтось виготовив сходи з мармуру*. Атрибут *мармуровий* походить від аргумента з семантичною функцією засобу, а прихованим предикатом у вторинній предикатемі виступає предикат дії *виготовляти*, семантична валентність якого передбачає три аргументи – агенса, об'єкта та засобу. Об'єднання одного елементарного речення з другим супроводжується згортанням предиката *виготовляти* й аргумента із значенням діяча *хтось*.

Своєрідний спосіб згортання власне локативних предикатів (*бути, міститься, розташовуватися* та ін.) та локативно-процесуальних (*сидіти, стояти, лежати*) спостерігаємо в простих неелементарних реченнях із СС атрибутивно-локативного типу: *Сад знаходиться за домом* → *сад за домом* → *С а д за домом так і манів до себе* (І. Фр.).

Вокативні синтаксеми сформувалися внаслідок об'єднання двох семантично елементарних простих речень у поліпропозитивне просте речення: *Синку, вчися // Мовець_S дії попрохав_P дії сина_O дії* (співрозмовник) + *Син_S потенц. дії вчитиметься_P потенц. дії*. Компоненти на зразок *синку* у формі кличного відмінка є складними за семантико-синтаксичною природою компонента, які вказують на адресата вольової дії мовця, з одного боку, і суб'єкта потенційної дії співрозмовника – з іншого. У цій позиції під впливом семантики імператива кличний відмінок набуває синкретичного адресатно-суб'єктного значення та виступає конденсатором згорнутого елементарного речення.

Отже, просте неелементарне речення має декілька репрезентативних смислів: один – актуалізований (в основній предикатемі), а інші – неактуалізовані, з „непрямим”, конденсованим вираженням (у вторинних предикатах). У цьому аспекті багатство, гнучкість і економність ресурсів української мови яскраво проявляється в синтаксичній організації семантично неелементарних речень, до складу яких входять як вторинні предикатні, так і субстанціальні синтаксеми з неелементарним значенням, що мають перспективу подальшого комплексного вивчення.

Вторинні синтаксеми значно ущільнюють семантичну структуру висловлення, а здатність обходитися без обов'язкового заповнення всіх валентних місць у вторинній предикатемі істотно збільшує обсяг концентрації інформації: чим менше місць заповнено, тим вагомніше опертя на конситуацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы : [монографія] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во „Пulsари”, 2004. – С. 217–373.
4. Гуйванюк Н. Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні / Ніна Гуйванюк // Семантика мови і тексту : зб. ст. VI Міжнар. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 118–126.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кульбабська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: категорійна граматики української мови.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ ІНФІНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

Ірина СІСАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про підходи до інтерпретації синтаксичної природи інфінітива та інфінітивних речень у сучасному та історичному мовознавстві. Автор доводить дискусійність цього питання та свою прихильність на користь дієслівної сутності інфінітива.

Different approaches as for syntactic nature of infinitive and infinitive clauses are viewed in the paper. The problem of defining the nominal or verbal status of the mentioned grammar phenomema has not been solved, and needs to be further investigated.

Мова як багатовимірна система, що відбиває явища матеріального світу, має ряд іманентно властивих їй особливостей, природу яких можна зрозуміти тільки з урахуванням їхнього взаємозв'язку. Це складна, взаємопов'язана сукупність елементів, у якій, за висловом А.Мейє, усе тримається купи (*ouï tout se tient*) [див.2: 69]. Аналіз мовних одиниць, зокрема синтаксичних, передбачає попереднє визначення їх місця у ієрархічній будові структурних елементів мови [12: 28]. Синтаксична теорія є гіпотетичною теорією граматики, яка не обмежується аналізом окремого речення, але має висвітлювати зв'язок мови і культури, а також шляхи історичних мовних змін [11: 43-44]. Кожну синтаксичну одиницю визначають

як певну категорію, що має свою структуру та значення, пов'язану з набором інших граматичних категорій, які входять у синтаксичну підсистему даної мови [6: 9].

В останні десятиліття спостерігається посилений інтерес до проблеми мовних змін. Серед важливих проблем сучасного мовознавства, які потребують подальшого вивчення, знаходиться дослідження закономірностей розвитку мовної системи та її рівнів, співвідношення кількісних та якісних змін, зовнішньої та внутрішньої обумовленості розвитку мови. Закономірності та зв'язки об'єктивної дійсності залишаються незмінними щодо системи певної мови, але неоднаковим є внутрішній взаємозв'язок між її елементами. Цей зв'язок визначається не реальною дійсністю, а внутрішніми законами мови, створеної її носіями, тому досліднику слід шукати пояснення закономірностей мовних явищ, перш за все, у самій системі, у її змінах протягом всього історичного розвитку. Виділяють внутрішні (пов'язані із специфікою самої мови) та зовнішні (зміни культури і суспільства й оточення, в якому вони відбуваються) чинники, що спричиняють процес мовної зміни [8: 1-7]. Зовнішні та внутрішні сили приводять до лінгвістичних інновацій або змін та спрямовані на стабілізацію мовної системи. Їхнє співвідношення становить своєрідний баланс, який є необхідною умовою активного розвитку мови [9: 14].

На кожному етапі розвитку мови існують елементи, які ще не повністю інтегрували до її системи (певні інновації), і, власне, слугують джерелом “динамічної напруги” у мові. Накопичення цих елементів спричиняє тенденцію до заповнення існуючих у мові *лаун* (gaps) та вирівнення структурної незбалансованості [там само: 15]. Зауважимо, що термін “незаповнена” категорія (*empty category*) є більш уживаним сучасними дослідниками мови, ніж “лакуна”.

Особливий інтерес викликає вивчення “незаповнених” граматичних категорій в історичному аспекті з урахуванням системного характеру змін, що відбуваються на всіх рівнях мови, і спричиняють категоріальну реінтерпретацію деяких мовних одиниць, зокрема інфінітива. Для розуміння механізму такої реінтерпретації необхідними виявляється аналіз лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, які зумовили виникнення цього явища. Методологічно важливо при цьому враховувати те, що дослідження мовного явища на певному синхронному зрізі передбачає реконструювання попередніх стадій його розвитку і визначення тих змін, які привели до його теперішнього стану.

В останнє десятиліття фокус уваги дослідників сконцентровано на питаннях, пов'язаних з функціонуванням синтаксичних одиниць як двосторонніх сутностей, у зв'язку з чим релевантним для сучасного лінгвістичного процесу виявляється вивчення такої мовної одиниці, як *неособоводієслівне* (термін О.С.Мельничука) речення, а саме інфінітивне, з точки зору його розвитку та функціонування на певному історичному етапі, що і стало *об'єктом* розгляду у цій статті.

Історія вивчення інфінітивних речень в англістиці, попри свої досягнення, має і невирешені питання, пов'язані з категоріальним статусом, класифікацією та функціональними характеристиками інфінітивних речень в історії розвитку англійської мови, а також із своєрідністю формальної та семантичної організації. Дискусійність природи інфінітива представлена у сучасних історичних розвідках як опозиція “традиційної точки зору на інфінітив як віддієслівне ім'я *versus* тези про виникнення цього явища з імені як первинної форми існування одиниць мови для формування власне дієслова” [4: 1]. Власне, ця опозиція і спонукала (у цій та попередніх розвідках) нас до вивчення зазначеної проблеми, яка є *актуальною* особливо у вітчизняному історичному мовознавстві.

На тлі існуючих досліджень можна виділити кілька підходів до визначення інфінітива як специфічного мовного явища. В англістиці його традиційно визначають як просту, незмінювану, основну форму дієслова, яка вживається без будь-якої вказівки на час, особу та число [14: 203], або вважають “інфінітивним способом” (*infinitive mood*), що вказує на певний зв'язок дієслова з іншими словами у реченні, виражаючи при цьому дію у найбільш загальному вигляді [13: 69]. Існує також підхід, згідно з яким інфінітиви поділяються на головні (primary) та другорядні (secondary). Перші займають позицію після допоміжного дієслова (крім *ought*): *bid, make, need* або дієслів перцепції: *hear, see, feel* та ін. Другі розміщуються після форманта *to*, і жоден з них не відповідає поняттю “безмежність” (infinity)

[15: 463]. Загальновідомо, що інфінітиву притаманні специфічні можливості опису явищ дійсності. Не маючи семантичної характеристики довгої і називаючи дію в нейтральній і абстрагованій формі, інфінітив не здатний характеризувати цю дію як процес, розгорнутий у часі. Однак саме він допомагає зафіксувати такі ознаки як граничність, досягнення результату, тобто на перший план виходять ознаки скоріше статичного, ніж динамічного характеру.

Серед вітчизняних розвідок з досліджуваного питання особливий інтерес викликає робота І.А.Герасименко, в якій стверджується, що інфінітив виник з “надр” давнього діалогу як первинної форми мовного спілкування. Невираженість основних дієслівних категорій робить його окремим морфологічним розрядом незмінних слів і надає статусу неозначеної надпарадигматичної дієслівної категорії, тобто категорії узагальнення дієслівних змістів. Оскільки інфінітив позбавлений категорії способу, він не входить до парадигми дієслова, представляючи дію як факт лексичної (первинної) семантики, та інтерпретується як первинна форма перетворення іменних концептів у дієслівні, як своєрідний етимон дієслова, що описує дію абстрактно і завдяки чому є ядром дієслівної семантики [4: 10,13].

Двоїтість природи інфінітива часто пояснюють його поліфункціональністю у дієслівно-інфінітивних сполученнях (=складних реченнях). Іменне походження інфінітива, специфічні, не властиві фінитним формам дієслова сполучуванісні характеристики зумовили розбіжність точок зору стосовно частиномовного статусу цієї лінгвістичної категорії у давніх германських та слов'янських мовах, що спричинене недостатньою розробкою принципів класифікації частин мови та відсутністю комплексного опису синтаксичних властивостей інфінітива [1: 5]. Для розв'язання зазначеного кола проблем необхідно враховувати морфологічні та синтаксичні особливості інфінітива, а не тотожну з іншими формами дієслова семантику. Власне, правильне граматичне обґрунтування статусу інфінітива слід будувати на послідовному врахуванні його формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного функціонування [3: 79].

В українській функціональній школі, представленій працями І.Р.Вихованця та його учнів, інфінітив інтерпретують як особливе проміжне утворення або змішану категорію. Морфологічні показники (головний з них – невідмінюваність), семантико-лексична дієслівність і відсутність іменникових граматичних категорій скасовують припущення про іменний статус інфінітива. Разом з тим, його також не можна вважати вихідною формою дієслова, тому що він позбавлений найголовніших показників дієслівних категорій. Пояснення природи цього явища, на думку дослідника, слід шукати у спільній зоні дієслова та іменника, де форма інфінітива є найбільш продуктивною. Це дає підстави визначати інфінітив як специфічну міжчастиномовну форму, позбавлену чітких морфологічних характеристик, яка використовується одночасно двома основними частинами мови – дієсловом та іменником [там само: 80-81].

Послідовне заперечення дієслівного статусу інфінітива характерне для концепції Д.Лайтфута, який підтверджує іменну сутність першого флективною формою, його оформленням прийменником, вживанням у пасивних конструкціях та *cleft*-реченнях, а також інтерпретацією прийменника *to* як одного з показників приналежності *to-Vinf* до групи іменника [11: 186-199].

Вітчизняне історичне мовознавство визнає дієслівний статус інфінітива, наголошуючи на синтаксичній природі інфінітива у давні етапи розвитку слов'янських мов, оскільки останній, так само як дієслово, визначається прислівником, може відкривати позицію прямого додатка на відміну від іменника, не містить у собі свого суб'єкта, а отже належить до дієслова в широкому розумінні [7: 341]. Згідно з концепцією О.С.Мельничука, праслов'янський інфінітив, успадкований з індоєвропейської прамови, остаточно втратив свою іменну природу разом з властивим йому в минулому відтінком семантики призначення і набув властивості дієсловом здатності підпорядковувати собі прямі додатки [5: 151].

Теза про дієслівний категоріальний статус інфінітива видається нам слушною, адже основними ознаками, які зближують інфінітив з фінитним дієсловом є універсальність утворення від дієслівної кореневої морфеми, єдність лексичного значення та керування залежним членом, натомість його основною диференційною ознакою вважається відсутність

експліцитного агенса дії чи стану. Інфінітиву притаманні видові та станові особливості, він виражає перехідність або неперехідність основи і може мати свого суб'єкта та об'єкта дії.

З історичної точки зору набуття інфінітивом (первісно – віддієслівним ім'ям) дієслівного статусу пояснюється насамперед інтенсивною перебудовою усіх мовних рівнів, початок яких було закладено у давньоанглійській мові, а також інтенсифікацією цих процесів у середньоанглійській період, зокрема у царині реструктуризації категорії дієслова в зазначений період. Підтвердженням цьому є поява кількох нових інфінітивних форм, а саме: пасивізованого інфінітива, перфектного інфінітива та конструкції “Acc+Vinf”.

Наші попередні дослідження засвідчили той факт, що у середньоанглійському періоді інфінітив як головне нефінітне дієслово в підрядному реченні контролює об'єкт своєї дії та, згідно з теорією керування (Government Theory) [10], надає йому знахідного відмінку. Така ознака, як відомо, є притаманною фінитному дієслову. Іншим підтвердженням дієслівного статусу інфінітива в середньоанглійській мові є його семантична та функціональна еквівалентність підрядному фінитному *that*-реченню.

Таким чином, різноманітність підходів до визначення інфінітива та його частиномовної приналежності підтверджують тезу про дискусійність цієї проблеми і залишають це питання відкритим до подальших розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – К.: Наукова думка, 1990. – 320 с.
2. Буніятова І.Р. Синтаксичні константи в германських мовах (історичний аспект) // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. статей. – Вип. 5. – К.: Видавничий центр КДЛУ. – 2001. – С. 17-23.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Герасименко І.А. Типологія інфінітива (на матеріалі слов'янських, германських та романських мов): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 18 с.
5. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
6. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 156 с.
7. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин-ва просвещ. РСФСР, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
8. Barber Ch. Linguistic Change in Present-day English. – Edinburgh; L.: Oliver & Boyd, 1964. – 154 p.
9. Berndt R. History of the English Language. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1982. – 240 p.
10. Chomsky N. Lectures on Government & Binding: The Pisa Lectures. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1993. – 371 p.
11. Lightfoot D.W. Principles of Diachronic Syntax. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. – 429 p.
12. Morokhovska E.J. Fundamentals of English Grammar. – K.: Vyšča Škola, 1993. – 472 p.
13. Mason C.P. English Grammar. Including Grammatical Analysis. – L.: Bell & Sons, 1884. – 271 p.
14. The Oxford Dictionary of English Grammar / Ed. by S. Chalker, E. Weiner– Oxford: Oxford Univ. Press, 1994. – 454 p.
15. Ramsey S. The English Language and English Grammar. – N.Y.: Haskell House Publ., 1968. – 571 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Снісаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична лінгвістика, історичний синтаксис германських мов.

ГРАМАТИЧНА СПЕЦИФІКА РЕЧОВИННИХ ІМЕННИКІВ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧИСЛОВОЇ ПАРАДИГМИ

Тетяна МОРОЗ (Харків, Україна)

У статті схарактеризовано специфіку іменників речовинного значення, проаналізовано вияви неспівмірності граматичної форми граматичному значенню цих іменників, визначено причини виникнення семантико-граматичної асиметрії.

The specific features of the nouns with substantial meaning are characterized. Cases of disparity between the form and the meaning of the above mentioned nouns are analyze. Reasons for the appearance of semantic-grammatical asymmetric phenomenon are found out.

Морфологічна категорія числа іменників завжди становила особливий предмет уваги лінгвістів, що вилилося в існування багатьох позицій стосовно неї. Найбільш поширеними можна вважати однобічний (формальний) погляд, відповідно до якого число визнається класифікаційною категорією (П.Ф. Фортунатов та його послідовники, А.А. Залізник, І.Г. Милославський), та двобічний (структурно-семантичний), який розглядає цю категорію як складну й неоднорідну, що в ній частина форм є семантично мотивованими, а частина

виражають число лише формально (О.К. Безпояско, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.І. Дегтярьов, А.П. Загнітко, І.Г. Матвіяс, Й.П. Мучник та ін.).

У сфері морфологічної категорії числа не існує прямої кореляції між семантикою та формою на рівні системи, що навіть без ретельного аналізу вказує на існування семантико-граматичної асиметрії.

Іменники щодо категорії числа становлять неоднорідне утворення, що зумовлено їх відношенням до глибинної семантики предметності та лексичною семантикою. Відповідно до особливостей семантики іменники розподіляються на декілька груп (лексико-граматичних розрядів), у межах яких виявляється різна взаємодія з категорією числа.

Мета нашого дослідження – проаналізувати специфіку речовинних іменників щодо вираження категорії числа, виявити випадки семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічної категорії числа іменників речовинного значення, визначити причини виникнення та способи її компенсації з урахуванням сучасних тенденцій розвитку морфологічної системи української мови.

Виділення речовинних іменників як окремого лексико-граматичного розряду зумовлене їх семантичними та граматичними особливостями: позначаючи однорідні, недискретні за своїм складом речовини, матеріали, масу чогось, які можна поділити на частини, що зберігають властивості цілого, вони підлягають виміру, а не лічбі [8: 510]. Т.В. Булигіна й О.Д. Шмельов указують, що так звані нераховані іменники, «які називають «речовини», незалежно від їх реального модусу існування в природі, репрезентовані в мові як просторово необмежені маси, що мають лише якісну, а не кількісну визначеність» [1: 78]. Зазначена глибинна семантика речовинних іменників не знаходить відповідного вираження на рівні лексичної формалізації. Це компенсується на рівні їх граматичних характеристик: вони не утворюють корелятивних форми однини та множини, а репрезентовані або лише формою однини, або лише формою множини, наприклад: *сталь, вода, м'ясо / дріжджі, помий, макарони, солодоці*. З огляду на це такі іменники можуть бути кваліфіковані як системно асиметричні щодо вираження значень числа, що структурують категорію числа іменників. При цьому форми однини та множини речовинних іменників не виражають характерних для категорії числа на рівні власне-предметних іменників числових значень «один предмет» / «більша (ніж один) кількість предметів». Така особливість форм речовинних іменників щодо семантики кількості стала ґрунтом для їх кваліфікації як «пустих» форм: «... формальна схарактеризованість за числом виявляється семантично незначущою і визначається лише системними можливостями мови, які передбачають схарактеризованість за числом <...> іменника» [3: 6].

Маючи в мові вияв або лише у формі однини, або лише у формі множини, тобто репрезентуючи формальні класи *singularia* та *pluralia tantum*, речовинні іменники наділені потенційною можливістю заповнювати протилежну позицію, задану парадигмою категорії числа. Відповідно іменники однинної форми можуть утворювати форму множини, а множинної – форму однини. На практиці більш характерним виявляється утворення корелятивних форм множини однинними формами, що дало лінгвістам підставу стверджувати: «іменники *singularia tantum* слід означати як слова з потенційними формами множини, але звичайно репрезентовані лише формами однини» [2: 323]. Поряд із цим множинні форми типово не утворюють корелятивів однини. Останній факт може бути пояснений тим, що семантика речовинності знаходить у формі множини більш питомих вираження: недискретність вияву речовини перегукується з множинним значенням. Утворення форм однини від множинних іменників спорадично відбувається лише в мовленні, наприклад: *Вилий цю помию за ріг; Купила собі новий парфум* (із усного мовлення).

Отже, для однинних речовинних іменників утворення форм множини більш характерне, на що неодноразово вказувалося в науковій літературі. При цьому витворення форм множини, за спостереженнями дослідників, найчастіше пов'язане із семантичним розвитком іменників [6: 66; 7: 44 та ін.]. Виділяють декілька різновидів формування множини від однинних іменників речовинної семантики. Одним із найтиповіших є формування

множини, яка вказує на різновиди, сорти, види певної речовини: *масло / масла, вино / вина, сіль / солі* та под.; *Хлопці пили горілку, потім малагу й портвейни, потім знову горілку, а в межичасі дудлили пиво і бавились собі, забувши про цілий світ і його околиці...* (І. Багрянний); *Вона (азотна кислота) руйнує тваринні і рослинні тканини, окисляє майже всі метали і неметали; Азотна кислота використовується для отримання мінеральних добрив, вибухових речовин, органічних фарб, пластичних мас і в інших численних виробництвах («Загальна і неорганічна хімія»)*. Дослідники зазначають, що «в таких випадках форми множини набувають додаткового семантичного навантаження: вони відображають не протиставлення одиничний предмет – множина (більше одного) однотипних предметів, а слугують розрізненням номінацій за принципом найменування матеріалу (речовини) – найменування кількох сортів чи різновидів матеріалу (речовини)» [7: 44]. Як засвідчує аналіз лінгвістичної літератури, виокремлення цього випадку формування співвідносних числових пар на базі речовинних іменників звичайно не супроводжується поясненням причини появи саме такого значення в числових формах. Видається задовільним таке пояснення значення числових форм речовинних іменників: усвідомлення речовини як однорідної й недискретної субстанції позбавляє необхідності й можливості її кількісного виміру, однак щойно людська свідомість починає диференціювати речовину за її якісними характеристиками, в нагоді стає семантична незреалізованість кількісних формальних показників. Вони починають указувати на якісну відмінність речовини, на її варіанти, сорти та ін. Якщо проводити паралелі зі значенням форм однини та множини на рівні іменників власне-предметної та речовинної семантики, то можна сформулювати таку опозитивну аналогію: однина власне-предметного іменника – один предмет / множина власне-предметного іменника – більше ніж один предмет : однина речовинного іменника – один вияв певної речовини, що має свої характеристики / множина речовинного іменника – декілька виявів певної речовини, які мають різні характеристики. У такий спосіб семантичну сутність форми множини речовинних іменників можна визначити через семантичний множник «різні». Отже, форми однини і множини речовинних іменників побудовані на опозиції «(якісно) один вияв речовини» / «(якісно) різні вияви речовини». Назване протиставлення значень однини та множини характерне для всіх речовинних іменників, оскільки потенційно будь-яка речовина може бути диференційована людською свідомістю за своїми якісними характеристиками. Стверджуючи це, необхідно вказати, що у випадку з іменниками *singularia tantum* різні значення забезпечуватимуться різними морфологічними формами, тобто утворюватиметься цілком симетрична числова парадигма, де значенню однини відповідатиме форма однини, а множини – форма множини, наприклад: *морозиво / морозива, вуглець / вуглеці, сталь / сталі*. Водночас множинні іменники, які також здатні в семантичному плані реалізувати вказане вище протиставлення, втілюватимуть його однією й тією самою формою, тобто реалізуватимуть їх омонімічними формами, наприклад: *Вершки, які я купила вчора, ще свіжі. – Вершки, куплені позавчора і вчора, зовсім різні* (з усного мовлення).

Насамкінець слід зазначити, що формування так званої «сорторозрізнявальної» множини, заґрунтованої на протиставленні невластивих кількісних характеристик речовини, типово не підтримується кількісними числівниками: не можна сказати *два масла, двоє вершків* у значенні, заданому формою множини як «сорторозрізнявальне», більш логічним і вживаним у цьому разі є використання ускладнених конструкцій на зразок: *два сорти масла, два види вершків*. У цьому разі, як і у випадку вживання числівників для опосередкованого виміру речовини, маси (*купити два молока, взяти три пива, з'їсти п'ять морозив*), мова йде про існування еліптичної конструкції з матеріально не вираженою одиницею виміру чи назвою виду речовини. У мовленні поширені такі вислови на зразок «*Для автомобіля треба брати два масла – зимове і літнє*» або «*Господиня купила двоє вершків – зі смаком полуниці й ванілі*». Інша річ, що така «сорторозрізнявальна» множина потребує дешифратора у вигляді атрибутивних елементів, на відміну від множини, що репрезентує вимір речовини через пропуск назви одиниці виміру.

Крім загального для всього розряду речовинних іменників «сорторозрізнявального» значення співвідносних форм однини та множини, речовинні іменники однинної семантики, які позначають харчові продукти, можуть формувати й інше семантичне співвідношення

форм однини та множини. Сутність цього значення, за визначенням Н.Г. Озерової, полягає в тому, що морфологічна форма інформує не лише про речовину, але й про її частину, обмежену в певній рахованій ємності (порція, пакет, банка, склянка, пачка, кухоль, пляшка та под.) [5: 64]. Тобто морфологічна форма виражає не кількісний вимір речовини, маси, а вказує на одну або більше, ніж одну, кількість ємностей, якими вимірюються ті чи інші речовинні субстанції (матеріали, речовини, маси тощо). У такому значенні форми однини та множини речовинних іменників цілком питомо поєднуються з кількісними числівниками. Уживання в мовленні поєднань кількісного числівника з речовинним іменником можна вважати своєрідною еліптичною фігурою, пов'язаною з нульовим вираженням, редуцією іменника на позначення одиниці виміру речовини, позначеної речовинним іменником, пор.: *одна пачка дріжджів – одні ... дріжджі / сім пачок дріжджів – сім ... дріжджів* [5: 64].

Однинні речовинні іменники в деяких контекстах можуть набувати форми множини не зі значенням сорту чи виду, а зі значенням невизначено-просторової протяжності на зразок: *безмежні сніги, високі ячмені, жорстокі піски пустелі*; наприклад: *Тому летить далі, летить у пустиню, в сніги та гори, аби захватися від людей* (І. Франко); *Спочатку напоять його водою степові ріки, а потім підірнуть горішні води, і він набухне, розіллється, наче синє море* (Б. Лепкий) або невизначено великої кількості, наприклад: *Проте листя з дерев опадає все густіше, проте налітає його в душу все більше, гіркі, спиртові аромати тлумляться, тісняться, розпирають, вони перехоплюють подих* (Є. Гуцало); *...узяв у кизляр-аги прозору хустинку, поклав її на кругле плече чарівної, як завжди, Гульфем, що вигравала соками життя, мов молоде весняне дерево* (П. Загребельний); *Сім потів спливало при самій лише згадці про той день, коли Ібрагім, спонуканий своєю матір'ю, віддав йому тугру* (Р. Іванчук). В останньому випадку значення множини можна вважати певною мірою корелятивним утворенням до форми однини, яке характеризує конкретні іменники. Таке тлумачення мовного факту спричинене тим, що за своєю семантикою форма множини іменника на позначення невизначено великої кількості речовини (*поти*) перехресується з семантикою форми множини конкретних іменників, для якої визначальним є протиставлення одиничності та множинності. Приклад уживання фразеологізму *сім потів сплигло* свідчить, зокрема, про те, що набуття речовинним іменником корелятивності форм однини / множини відбулося навіть на можливості поєднання іменника з кількісним числівником.

Варто також відзначити, що окреслена граматична специфіка деяких речовинних іменників у сфері реалізації числової парадигми знаходить відображення в лексикографічних працях. Так, іменники *вода* і *ніт* у деяких словниках подані в числовій кореляції однини / множини форм одного слова, а не різних ЛСВ.

Ведучи мову про іменники речовинної семантики, зауважимо, що для частини з них характерним є утворення сингулятивних форм на зразок *соломина, волосина* та под. [4]. Ці форми вирізняються своєю словотвірною специфікою – наявністю суфікса *-ин*, який додається до основ іменників з речовинним значенням: *Олексій починав мріяти про те, щоб, опустивши паровий молот з усього розгону, спинити його на волосинку від покладеного на нього годинника* (І. Сенченко). Відтак іменники-сингулятиви є вторинними по відношенню до речовинних. У семантичному плані вони характеризуються тим, що позначають один із елементів, з яких формується речовина. Відповідно утворення іменників-сингулятивів можливе лише від тих речовинних іменників, які позначають такі речовинні субстанції, акт усвідомлення людиною яких відбувається одночасно з актом розуміння того, що ця речовина складається з якихось мінімальних видимих частин. У такій інтерпретації іменники-сингулятиви є ніби формами однини своїх речовинних відповідників, що, звичайно, не відповідає дійсності.

Проведене дослідження дозволяє узагальнити основні результати у наступних висновках.

Симетричним у межах морфологічної категорії числа є співвідношення значень однини і множини, семантично навантажених протиставленням одного й більше, ніж одного предмета дійсності, що забезпечено власними засобами вираження в межах словоформи. Порушення симетричного співвідношення семантики та граматики має місце на рівні іменників речовинної семантики: вони мають лише форму однини або множини,

розподіляючись за формальними класами імен *singularia* та *pluralia tantum*, які не співвідносять з кількісними характеристиками, тобто тут мають місце «пусті» форми як вияв семантико-граматичної асиметрії. Подолання асиметрії іменниками цього розряду цілком можливе, особливо для однинних форм, за умови розвитку їх лексичної семантики в напрямку конкретизації, активізацією аналітичних засобів вираження відповідної семантики, які виступають синонімічними засобами вираження категорійної семантики. Процеси подолання асиметрії проходять із паралельними процесами, що формують нові випадки асиметрії. Ці, здавалося б, взаємопротилежні процеси забезпечують, з одного боку, стійкість категорії числа, а з другого – розхитують її, роблячи потужним джерелом формування різноманітних актуальних для мовців комунікативно-прагматичних смислів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
2. Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой / АН СССР. Ин-т русского языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
3. Кознева Л.М. Числовые парадигмы вещественных и отвлеченных существительных в русском языке XVI – XVII вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 24 с.
4. Мусатова В.Н. Сингулятивы-дериваты от существительных *pluralia tantum* / Мусатова В.Н. // Современный русский язык. Актуальные вопросы лексики и грамматики. Сб. Трудов. Редкол.: проф. Л.Ю. Максимов (отв. ред.), проф. Д.Н. Шмелев и др. – М., 1975. – С. 381 – 395.
5. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни; Отв. ред. Г.П. Ижакевич// Озерова Н.Г. – К.: Наук. думка, 1990. – 192 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
7. Украинская грамматика / В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Городенская, А.А. Грищенко // АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наук. думка, 1986. – 360 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Мороз – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Харківської національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого.

Наукові інтереси: граматики сучасної української мови.

БЕЗОСОБОВО-ІНФІНІТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЗІ СЛОВАМИ КАТЕГОРІЇ СТАНУ НІМЕЦЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Ірина ПЯНКОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті зіставлено безособово-інфінітивні речення зі словами категорії стану німецької й української мов, визначено взаємозв'язок між словами категорії стану й інфінітивом у складі предиката, проаналізовано семантичні типи досліджуваних конструкцій.

The impersonal-infinitive sentences with the words of the category of state of German and Ukrainian are compared in this paper, correlations of the words of the category of state and an infinitive in the structure of a predicate are defined, the semantic types of the investigated constructions are analyzed.

Проблема кваліфікації безособово-інфінітивних речень, їхнього місця з-поміж структурно-семантичних типів простого речення все ще залишається дискусійною як у слов'янському, так і в германському мовознавстві. У структурному аспекті безособово-інфінітивні речення є перехідними між безособовими й інфінітивними, а в семантичному – перехідними між однокладними й двоскладними. Інфінітив виступає необхідним структурним й семантичним компонентом широкого кола реченневих утворень, яким невластивий підмет у формі називного відмінка [4: 100].

Імперсонально-інфінітивні речення були предметом наукових розвідок низки лінгвістів, зокрема Н. М. Арват [2], О. В. Болюх [3], А. П. Загнітка [6], Л. В. Зайко [7], Г. М. Чирви [12], І. Ю. Шкіцької [13], У. Енгеля [14], Г. В. Еромса [15] тощо.

Об'єкт дослідження становлять безособові синтаксичні конструкції з предикатами стану, репрезентованими словами категорії стану, які ще недостатньо вивчені, особливо у зіставно-типологічному аспекті їхнього функціонування. Саме цей факт підкреслює **актуальність** пропонованої статті. Таким чином, **метою** статті є зіставний аналіз семантико-синтаксичних інфінітивно-безособових конструкцій зі словами категорії стану німецької й української мов. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- зіставити безособово-інфінітивні речення зі словами категорії стану німецької й української мов;

- визначити взаємозв'язок між словами категорії стану й інфінітивом у складі предиката;

- проаналізувати семантичні типи досліджуваних конструкцій.

Індуктивність – це здатність лексичної одиниці приєднувати до себе дієслово в неозначеній формі [1: 79]. Це явище як одна із сторін валентності характерне для багатьох мов, зокрема германських і слов'янських [8: 60].

Конструкції зі структурним компонентом у формі інфінітива на зразок нім. *Es ist uns schrecklich, diesen Weg noch einmal zu gehen* (W. Joho) 'Нам жахливо ще раз пройти цим шляхом'; укр. *Тяжко було гостям торгувати з греками* (Ю. Опільський) є з позиції семантичного синтаксису складними, оскільки структуровані двома елементарними реченнями *Wir gehen diesen Weg noch einmal + Es ist uns schrecklich; Гости торговали з греками + Гостям було тяжело*.

Із семантичного погляду інфінітив у досліджуваних конструкціях виступає предикатом стосовно свого актанта, позиція для якого (незалежно від того, заповнена вона чи ні) є обов'язковою умовою вживання інфінітива [4: 106]. Облігаторність семантичної позиції агента або експерієнсива доводить аналіз речень такої моделі, тому що вона служить визначальним фактором при виборі інфінітива й предиката – їхньою релевантною властивістю виступає здатність позначати ознаку (дія, стан, властивість) особи. З цього погляду функції інфінітива і предиката стану збігаються: вони стосуються однієї особи, формуючи два односуб'єктних предикатних вирази. Семантичну структуру речень зазначеного типу можна представити в такий спосіб: якщо X – *торгувати*, то Y – *тяжко*, тобто відношення між інфінітивом і предикатом не прямі (дія – його характеристика), а опосередковані, і засобом зв'язку є односуб'єктність двох предикатних утворень [4: 106].

Суб'єкт, виражений давальним відмінком, спільний для першого й другого речення, а тому є також складним за семантико-синтаксичною природою елементом, бо утворений у результаті об'єднання цих елементарних речень, одне з яких організоване предикатом дії, а друге – предикатом стану. Компоненти *гостям, uns* набувають значення діяча-носія стану. При згортанні таких семантично елементарних речень функція діяча нівелюється й посилюється семантичне ядро – значення носія стану [3: 11].

За допомогою предикатного ядра, утвореного інфінітивом, виробляється обмеження тривалості ситуації, позначеної іншим предикатним центром: вона відбувається в тому випадку, коли здійснюється перша ситуація. Отже, реалізація першої ситуації є умовою і причиною другої [11: 66].

На думку В. М. Брицина, для з'ясування питання про характер зв'язку між двома предикатними утвореннями (інфінітивом і словами категорії стану) важливим є аналіз особливостей модально-часових значень, які на них нашаровуються. Предикативна характеристика, що позначається предикатами стану, може належати до плану теперішнього, минулого й майбутнього часу, а також мати ірреальний зв'язок з її носієм, що передається формами умовного способу [4: 123].

На відміну від модально-часової семантики слів категорії стану модальні значення інфінітива більш обмежені. За допомогою інфінітива не можна висловити реальний зв'язок між дією і її виконавцем, між станом і його носієм. Наприклад, у реченнях на зразок *Кататися весело* інфінітив не виражає дію, що була в минулому, відбувається в теперішньому або відбуватиметься в майбутньому. Умовно модальне значення інфінітива можна охарактеризувати як уявну модель дії чи стану предмета [10: 71]. Особливість модального значення інфінітива полягає в тому, що воно не пов'язане з подіями дійсності, відношеннями умовності, бажаності, спонукальності тощо. Модальність інфінітива відірвана від реальної часової послідовності подій дійсності, а тому йому в складі речення не можна приписати яких-небудь тимчасових значень [9: 10]. У таких структурах єдиним засобом залучення інформації, переданої інфінітивом, у модально-часову рамку речення і ширше – тексту є пов'язані з ним спільністю особи слова категорії стану. Таким чином, якщо в семантичному плані інфінітив і предикат стану рівноправні, то з погляду модально-часової

маркованості слова категорії стану посідають чільну позицію, а інфінітив позначає умову появи того чи того стану (цей стан мислиться можливим за умови реалізації визначеної моделі дії агента чи стану експерієнсива) [4: 123]. Зазначені властивості зближують речення такого типу з однокомпонентними реченнями: нім. *Es ist kalt*; укр. *Холодно*. Інфінітив у них незалежно від його місця в реченні виступає як обов'язковий елемент, що виконує функцію додатка.

У структурі семантичних різновидів безособово-інфінітивних речень зі словами категорії стану спостерігається явище контамінації суб'єктивно-модальних значеннєвих відтінків, зокрема: можливості – бажаності, необхідності – бажаності, можливості – необхідності, небажаності – неможливості, небажаності – непотрібності, що, будучи зумовлено лексико-семантичним наповненням конструкції, корелює з видовими значеннями інфінітива [13: 12], напр.: *Ist es so schwer, zwischen Himmel und Hölle zu wählen?* (F. Schiller); *Дарес тут дуже насміхався, Собою чванивсь, величався, Аж сором слухать всім було* (І. Котляревський).

Таким чином, за семантичним характером слів категорії стану, конструкції, які репрезентують модальні відношення, можна розмежувати за декількома групами:

- а) речення, які виражають пряму можливість дії, зазначеної інфінітивом;
- б) структури, що відбивають ймовірну, проблематичну можливість виконання дії;
- в) твердження, котрі заперечують спроможність реалізації дії;
- г) речення зі значенням необхідності дії;
- ґ) конструкції із семантикою обов'язку втілення дії;
- д) утворення, які називають оцінку дії [5: 305-317].

До першого різновиду належать речення, побудовані предикатами *möglich*, *вільно*, *дозволено*, *можна*, *можливо*, напр.: нім. *Es ist möglich, fleißiger zu studieren* ‘Можна навчатися старанніше’; укр. *Мав Цимбал свої слабкості, над якими в Криничках кожному дозволено було потішатись* (О. Гончар); *Такими руками можна робити все* (М. Коцюбинський).

Конструкції другої групи утворені тими самими лексичними одиницями, але ускладнені питальною інтонацією й питальними частками, напр.: нім. *Ist es möglich, in einem fremden Land glücklich zu sein?* (H. Keller) ‘Чи можна бути щасливим у чужій країні?’; укр. *Як можна йому вірити?* (А. Головка); *Чи можливо реалізувати Ваші наміри?* (А. Копиленко). Деякі речення, крім модального значення припустимої можливості, можуть мати відтінок невпевненості, сумніву, недовіри, який передається інтонацією або додатковими мовними засобами на зразок *wirklich*, *адже*, *навряд чи*, *невже* тощо, напр.: нім. *Ist es wirklich möglich zu machen?* (H. Fallada) ‘Це справді можна зробити?’; укр. *Навряд чи можна описати це дивне почуття* (Б. Хижняк).

Речення третього угруповання, які позначають неможливість дії за допомогою предикатів *unmöglich*, *не вільно*, *не дозволено*, *незмога*, *немисливо*, *не можна*, *неможливо*, *несила* можуть бути як стверджувальними, так і питальними, напр.: нім. *Es war unmöglich, bei solchem Wetter weiter zu fahren* (B. Kellermann) ‘Неможливо було за такої погоди їхати далі’; укр. *Хіба йому не вільно інколи погуляти?* (Марко Вовчок); *Вицвіли в матері очі від чекання, сліз і багато чого, про що й розповісти неможливо* (О. Довженко); *Нудною, нецікавою здалась би та розмова. Але поза словами в ній була якась краса, яку несила висловити* (М. Рильський).

Конструкції четвертого типу утворені словами *nötig*, *notwendig*, *необхідно*, *потрібно*, *треба* й означають суб'єктивну, усвідомлену особою необхідність, напр.: нім. *Ich habe es nicht nötig, mir das anzuhören* (Duden) ‘Мені не потрібно все це слухати’; *Es ist uns notwendig, alle Vorschriften zu machen* (Duden) ‘Нам необхідно виконувати всі вказівки’; укр. *Молодих літераторів необхідно вчити на найкращих прикладах творців вітчизняної класичної і сучасної літератури* (Літ. газ.); *Їм треба було зникнути непомітно* (В. Козаченко); *Поету для кожного плоду, однак, потрібно придумати форму і смак* (Д. Павличко).

До п'ятої групи зараховують речення з головним членом, вираженим лексемами *доцільно*, *слід*, які називають об'єктивну необхідність, обов'язок, напр.: укр. *Студентам*

доцільно було б більше працювати над вимовою; Тобі слід прислухатися до батькового слова (І. Томченко).

Наступний розряд об'єднує речення, які дають модально-етичну або модально-емоційну оцінку вчинків людей і центральним елементом яких є предикати *nachteilig* 'невигідно', *Schande* 'сором', *schrecklich* 'жахливо', *Sünde* 'гріх', *sündhaft* 'грішно', *unzugänglich* 'недоступно', *unzweckmäßig* 'недоцільно', *zugänglich* 'доступно', *zweckmäßig* 'доцільно'; *griх, griшно, дивно, досада, жаль, жахливо, лінь, невивідно, негоже, сором, сміх*, тощо, напр.: нім. *Es wäre zweckmäßig, diesen Versuch hoch einmal zu wiederholen* (Duden) 'Було б доцільно повторити цю спробу ще раз'; *Es ist schrecklich zu hören* (Duden); 'Жахливо це чути'; *Es war eine Schande für sie, mit ihm zu sprechen* (H. Kollar) 'Йй було соромно розмовляти з ним'; укр. *Ми й доби й тижні погубили в сій клятій тьмі, шкода їх і шукаю!* (Леся Українка); *Негоже зневажливо говорити про хліб* (О. Іваненко).

Аналіз прикладів дає змогу стверджувати, що індуктивність слів категорії стану є досить поширеним явищем в обох порівнюваних мовах, оскільки інфінітив виступає елементом 10% аналізованих речень зі словами категорії стану німецької мови й 20% конструкцій – української. Інфінітив у складі таких утворень із семантикою стану уточнює предикат і надає висловленню логічної завершеності. Безособово-інфінітивні структури німецької й української мов виявляють спільні риси формальної організації: наявність інфінітива, безособової форми як виразника предикативності, здатність усіх різновидів речень утворювати неповні реалізації структурних схем, неповноту парадигми, зумовлену значенням суб'єктивно-модального компонента.

Перспективним видається зіставно-типологічне дослідження комунікативних функцій семантичних різновидів безособово-інфінітивних конструкцій зі словами категорії стану.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Н. Д. Структурно-вероятностная типология отношений между семантикой слова и его грамматическими категориями : Типология грамматических категорий / Николай Дмитриевич Андреев. – М. : Наука, 1975. – 278 с.
2. Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Нинель Николаевна Арват. – К. : Вища шк., 1984. – 159 с.
3. Болюх О. В. Власне-семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень / О. В. Болюх // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 44–49.
4. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Виктор Михайлович Брицын / АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни [отв. ред. Г. П. Ижакевич]. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Евдокия Михайловна Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1958. – 332 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис / Анатолий Панасович Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
7. Зайко Л. В. Безособові речення у контексті мовного розвитку / Л. В. Зайко // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 81–88.
8. Зеленко Т. Д. Особливості синтаксичної сполучуваності прикметника й інфінітива у сучасній німецькій і українській мовах / Т. Д. Зеленко // Іноз. філологія. – 1986. – № 84. – С. 60–65.
9. Ещенко Ю. Ф. Двусоставная вторичная предикация в структуре предикативных единиц в современном английском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Ю. Ф. Ещенко. – К., 1972. – 19 с.
10. Криушина К. П. О сочетаемости прилагательных с инфинитивом в современном английском языке / К. П. Криушина // Лингвистические исследования : сб. ст. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 70–75.
11. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Тимофей Петрович Ломтев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 198 с.
12. Чирва Г. М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка : дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 "Украинский язык" / Г. М. Чирва. – Запорожье, 1977. – 157 с.
13. Шкіцька І. Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. Ю. Шкіцька. – Х., 2005. – 19 с.
14. Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – Heidelberg : Julius Groos Verlag, 1996. – 888 S.
15. Eroms H. W. Die Satztypen im Deutschen / H. W. Eroms // Germanistisches Jahrbuch GUS "Das Wort". – М. : ОО "МЕТАТЕКСТ", 1998. – S. 21–38.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Пянкоська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставний синтаксис німецької й української мов.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ У ЦЕРКОВНИХ ПРОПОВІДЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОПОВІДНИЦЬКОЇ СПАДЩИНИ ЙОСИФА СЛІПОГО)

Ольга ПЕТРИШИНА (Тернопіль, Україна)

Статтю присвячено аналізу складнопідрядних речень як домінантних синтаксичних структур проповідницької спадщини Йосифа Сліпого. Реалії церковного проповідування обов'язково передбачають тлумачення теологічних понять, християнських догматів, діалектичних та причинно-наслідкових зв'язків між реаліями минулого і сьогодення, тілесно-грішного і духовно-праведного способів життя, розуміння реципієнтами проповідуваних істин, що й спричиняється до появи складних синтаксичних структур, передусім із підрядним зв'язком.

The article is dedicated to the analysis of the complex sentences as dominant syntactic structures of Yosyf Slipy's preaching heritage. The realia of church preaching mean interpretation of theological terms, Christian dogmas, dialectic and causal relations between the realia of the past and contemporaneity, corporally sinful and spiritually righteous walks of life, recipients' understanding of the preached verities. This causes emergence of complex syntactic structures with subordinating connection. Dependence (mostly causal) of the subordinate part on the principal one in the analysed complex syntactic structures serves as the basis of their evident expressiveness.

“Проповіді Йосифа Сліпого, – читаємо у збірнику „Маємо Блаженнішого Верховного Архієпископа...”, – відзначаються євангельською простотою, відвертістю і щирістю. Він промовляє безпосередньо до всіх присутніх. Однак з огляду на те, що Він проповідує високі і вічно Божі правди, його проповіді звернені теж і до всіх неприсутніх сучасників і до грядущих поколінь” [197, с. 36]. Проповідницька спадщина Патріарха Йосифа Сліпого займає почесне місце в історії української ораторсько-проповідницької прози. Різні за змістом, структурно-композиційною організацією, проповіді Блаженнішого єднає передусім їхнє призначення – роз'яснення біблійних істин з метою формування християнського світогляду та виховання моральних чеснот істинного християнина, – а також виразна проукраїнська конотація (чи не в кожній його проповіді звучать ідеї відновлення української державності, проголошення українського патріархату, екуменізму з проекцією на українське конфесійне протистояння тощо).

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що особливості релігійного стилю загалом та проповідницького підстилю зокрема не часто потрапляли до кола наукових зацікавлень мовознавців з огляду на позалінгвальні чинники. На сучасному етапі з'являється ряд мовознавчих досліджень (В. Німчука, Н. Дзюбишиної-Мельник, Н. Бабич, С. Біблій, Н. Пуряєвої, І. Павлової, М. Кондора, З. Куньч, М. Скаб, О. Захарків, І. Грималовського та ін.), що допомагають заповнити прогалини в багатьох питаннях, пов'язаних із цим функціональним різновидом сучасної української літературної мови. Однак відомі нам лінгвістичні студії лише частково торкаються проблем функціонування проповідницького підстилю, зокрема, особливостей організації церковних проповідей на рівні граматики.

Метою роботи є дослідження структурно-стилістичних особливостей складнопідрядних речень у проповідях Йосифа Сліпого. Вибір матеріалу нашої студії зумовлений тим, що на сьогодні це єдине повне видання [4] творчої спадщини Блаженнішого Йосифа, яке презентує еволюцію його духовної особистості (цитуємо за цим виданням, зберігаючи орфографію та пунктуацію першоджерела).

Проповіді Йосифа Сліпого не однотипні, а багатогранні та оригінальні з погляду використання синтаксичних конструкцій. Так, мовна структура проповідей, з одного боку, має виразні ознаки розмовного мовлення, що передається еліптичними, контекстуально неповними реченнями, безсполучниковими конструкціями складних речень тощо, а з другого, – підпорядковується гомілетичним вимогам „пишності фрази”, що вимагає складних, витончених форм вислову, як у публіцистичному стилі.

Застосування методу кількісного аналізу речень проповідницької спадщини Блаженнішого засвідчує послідовну перевагу складних речень над простими. Основою складних речень, використаних Блаженнішим у проповідях, є двокомпонентні складні синтаксичні конструкції з підрядним зв'язком. Якщо загальну кількість складних речень приймаємо за 100%, то складнопідрядні загалом становлять 70%. Між окремими їх розрядами теж спостерігаємо кількісну нерівнозначність. Так, найчисленнішими

(близько 28% усіх складнопідрядних) є присубстантивно-означальні складнопідрядні речення¹, в яких підрядні частини приєднуються до головних такими сполучними засобами, як *який, що, рідше котрий, де, коли*. Наприклад: *Многих і благих Вам літ і, передусім, великої сили від Народженого Христа, яку Він вдихує в кожную українську душу на вид того всього, що діється* [4 (14: 87)]; *Аж ось зближається на осяті Самарянин, що зворушений нещастям, зліз з осяти, прийшов до лежачого, обмив і обвинув його рани, покріпив його поживою, всадив на своє в'ючне звіря та відвіз до недалекої господи* [4 (12: 61)].

Присубстантивно-означальні складнопідрядні речення відповідають одній з основних тенденцій мовлення проповідника – прагненню до чіткості, точності. В цьому випадку підрядні частини виконують функції конкретизації, уточнення через вказівку на об'єкт або його певну характеристику. До таких структур не завжди можна дібрати еквіваленти, бо описові можливості підрядних речень, порівняно зі словоформами (означеннями), значно більші. Порівняймо: *Бо народився Христос, який відкупить, поєднає людей*<...> [4 (13: 235)] / *Бо народився Христос-відкупитель (спаситель)* (запропоновані відповідники наші. – О. П.), де відсутнє окреслення об'єднаної місії Христа; *Вправді є деякі слабодухи, що покидають свій обряд, свою Церкву, і шукають чогось нового* [4 (13: 223)] / *Вправді є деякі слабодухи-відступники (зрадники) – немає конкретизації об'єкта зради (обряд, Церква), а також вказівки на її мету чи причину – пошук нових ідей, віри*. Окрім цього, більшість підрядних речень узагалі не надаються до заміни означеннями, як-от: *Що то значить атеїзм, за який так нині побиваються люди?* [4 (13: 259)]; *Це свято найбільшої чистоти й святості людини, яка ходила своїми стопами по землі* [4 (13: 307)]; *Це найбільша подія, яка відбулася на кулі земській і її ми нині святкуємо* [4 (14: 90)]. Тож підрядні присубстантивно-означальні речення нерідко є єдиним адекватним засобом вираження певних конкретних властивостей.

Часто означення, виражені підрядними реченнями, нагромаджуються, утворюючи складнопідрядні речення з послідовною чи паралельною підрядністю: *Св. Ольга що прийняла хрещення у Візантії послала послів за католицькими єпископами до цисаря Оттона, що переводив тоді в життя Папську політику в поширенні Христової віри* [4 (12: 20)]; *І нині як перша пам'ятка, це звеличення народженого Божого Сина пресвятим іменем Ісус, якому ми поклоняємося, яке величаємо, і в яким ми набираємо сили в дальшому житті* [4 (13: 261)].

Численність складнопідрядних з'ясувальних речень (19% усіх складнопідрядних) в аналізованих текстах тісно пов'язана із завданнями церковного проповідництва – тлумачення біблійних істин, пропагування морально-етичних засад християнської філософії тощо. Власне, підрядна частина цих синтаксичних конструкцій служить засобом пояснення, конкретизації змісту опорних слів у головній частині. Тож цей тип підрядних речень задає особливий, рішучо-динамічний тон мовленню Йосифа Сліпого головним чином через виразність і багатство дієслів-опорних слів. Наприклад: *Можна було думати, що вже ось тепер прийме Христова віра широкий розмах і запустить сильніші і глибші коріння* [4 (12: 20)]; *І молім Господа в оцій Жертві щоб змилювався над нашою Церквою і народом і вкоротив час досвіду і кари, та прийняв з наших уст належну хвалу* [4 (12: 22)]; *Та не забуваймо, що Христос ніс ще важчий хрест* [4 (13: 97)].

Складнопідрядні з'ясувальні речення виступають важливим стилетворчим засобом. Йдеться про випадки, коли:

а) опорні слова – це дієслова зі значенням спонукальної модальності. Ці дієслівні форми наказового способу, як правило, виражають прохання чи пересторогу на адресу вірних: *Не забуваймо, що і Христос допустив і смерть Лазаря і розклад тіла, щоби воскресити його!* [4 (12: 50)]; *Та й тому Ви не вважайте, що Ви прийшли тут до якогось чужого дому*<...> [4 (13: 171)];

б) в ролі опорних слів головної частини використовуються дієслова виразної релігійної конотації – зі значенням віри, передусім віри в Бога чи його прославлення, як-от: *Ми мусимо мати сильну віру, що наша Церква ніколи не пропаде, не перестане*

існувати, як і наш нарід [4 (13: 223)]; Та на Бога **надія**, що вони (труднощі. – О. П.) будуть **поборені** [4 (13: 338)].

Завдання, що стоїть перед душпастирем при укладанні проповіді, полягає не тільки в доступному тлумаченні істин Святого Письма. Проповідник повинен, окрім цього, формувати знання вірних із богослов'я, релігієзнавства, історії Церкви тощо. Тому в багатьох випадках опорні слова мають значення мислення, розуміння, знання, як-от: *Якби ви згадали, мої Дорогі, скільки йому приходилося переживати таких важких хвилин, скільки він мусів страждати!* [4 (12: 224)]; *Всім відомо, що свято Богоявлення, зване в нас загально Йорданом, це найбільше християнське церковне свято* [4 (13: 91)]; *Мала християнська дитина знає-розуміє, що в ньому міститься: Христос умер і знову воскрес до життя* [4 (13: 160)]; *При тому треба вам усвідомити собі, що такого місяця, як тут не мають василіянки на цілій кулі земській* [4 (13: 263)].

Досить поширені в аналізованих проповідницьких текстах займенниково-співвідносні речення (їх кількість становить близько 12% усіх складнопідрядних). У цих синтаксичних конструкціях відсутня чітка вказівка, називання об'єкта висловлювання. Така узагальненість, неконкретність зумовлена передусім толерантністю душпастиря, який часто вдається до аналізу неправедного способу життя, викриття вчинків, що суперечать засадам християнської моралі тощо. Йдеться насамперед про предметно-ототожнювальні речення як найпоширеніший різновид займенниково-співвідносних в аналізованих текстах. Їх структура дозволяє реципієнту співвіднести себе з денотатом співвідносного слова (зазвичай вказівного займенника *той*) у головному реченні, проаналізувати свої погляди, життєві принципи та поведінку, зіставити свій спосіб життя з зображуваним, зберігаючи повну конфіденційність. Наприклад: *Заворушилися **ті, що** не вірили в Христа!* [4 (12: 221)]; *Який нудний і одноманітний є атеїстичний рік у порівнянні з літургічним-церковним. Це знає **той, хто** їх переживав!* [4 (13: 212)]; *Та й нехай нинішнє це богослуження і звеличення піднесе нас на душі та всім **тим, що** тратять надію і не вірять у кращу будучність нашої помісної Церкви* [4 (13: 306)]; *Святий Іван Золотоуст, найбільший проповідник Католицької Церкви, в своєму "Слові на Пасху" завзиває всіх до радості, навіть **тих, що** не брали участі, ні у Великому Пості, ні Страстному Тиждні, ні в молитві, ні в умертвленні, ні в Сповіді, ні в Св. Причастю* [4 (12: 57)]. Водночас предметно-ототожнювальні конструкції, в яких об'єкт висловлювання представлений узагальнено, допомагають проповідникові об'єднувати прихожан, спонукаючи їх до позитивної з позицій християнської філософії самоідентифікації. Такий ефект досягається головним чином завдяки семантиці кореляційного блоку (найчастіше *той, хто*): *Щасливий **той, кого** вчить Божя Премудрість* [4 (12: 228)]; *Тільки **той, хто** пішов на твердий, тернистий шлях, спосібний до великих подвигів* [4 (12: 231)]; ***Той** є найбільший, каже Христос, **хто** віддав душу свою за ближнього* [4 (13: 339)]. Ці синтаксичні конструкції цілком відповідають головній функції церковної проповіді – єднанню християн через віру у Христа.

Досить активно в проповідницькому підстилі, як показав аналіз спадщини Йосифа Сліпого, використано підрядні речення зумовленості (21% усіх складнопідрядних). Об'єктивними причинами цього є завдання душпастиря – пояснювати життєві події, явища, біблійні істини, образи в їх неповторній формі, створюючи своєрідний аналог ідеальної божественної та грішної земної дійсностей. Розгорнута проповідником у підрядне обставинне речення характеристика події, порівняно з обставиною в простому реченні, – детальніша, конкретніша, а в деяких випадках – доступніша для сприймання на слух. Порівняймо: *Не помогли гарячі молитви, прохання і налягання його Матері, він лишився поганином і за цю легкодушність може Боже Провидіння упокорило його і покарало, **бо його убили Печеніги, а з його чашки пили вино на своїх пирах*** [4 (12: 20)] та *Не помогли гарячі молитви, прохання і налягання його Матері, він лишився поганином і за цю легкодушність може Боже Провидіння **вбивством** упокорило його і покарало; Вправді ми стоїмо серед Великого Посту і з ним зв'язаного покутничого настрою, терпіння, милостині і умертвлення, **щоби осягнути відпущення гріхів у Великодній Сповіді і гідно прийняти св. Причастя*** [4 (14: 97)] і *Вправді ми стоїмо серед Великого Посту і з ним*

зв'язаного покутничого настрою, терпінь, милостині і умертвлення для досягнення відпущення гріхів у Великодній Сповіді і гідного прийняття св. Причастя. До деяких підрядних обставинних речень дібрати прості відповідники ідентичної семантики важко або й зовсім неможливо.

Речення зумовленості (причинові, умовні, допустові, мети) об'єднує спільна ознака – в них називаються дві залежні одна від одної ситуації. Так, складнопідрядні речення причини дозволяють душпастирєві розкрити для слухацької аудиторії суть події чи явища (підрядна частина), наслідок якої констатується в проповіді як догма, спасительна істина або важливий в історії християнства епізод (головна частина): *Він, як цар наймудріший з усіх, бо має найвище знання Боже і людське. Він найсправедливіший у своїх зарядженнях, в управі своїм царством, бо Він святість* [4 (12: 208)]; *Він найважче страждав з усіх людей, тому що ніхто не мав благороднішої природи від Ісуса Христа* [4 (13: 231)]; *Та з тим довір'ям до Господа Бога святкуймо Різдво з піднесенем чолом, бо Христос нам дає силу й духову радість* [4 (14: 134)].

Натомість у підрядній частині умовних речень йдеться про ситуацію, яка викликає наслідок, названий у головній частині: *Коли в Церкві не стало б єпископів і пресвітерів, а в державі правління, Церква перестала б бути Церквою, а держава стала б збіговиськом* [4 (12: 259)]; *Як виглядали б наші празники Різдва, Воскресення, Святого Духа, Богородиці, Святих і всіх неділь, якщо не було б церкви?* [4 (13: 18)]. Зазвичай складнопідрядні речення умови створюють стилістичний ефект душпастирських повчань, що передбачено завданнями церковної проповіді: *Коли ми віритимемо в Бога і дивитись мемо християнськими очима на нашу працю і на ціле життя, тоді зникне в нас руїна душі і тіла* [4 (12: 250)]; *Коли людина вірить у Всемогучого Бога, то вона певна успішного кінця свого життя* [4 (12: 244)].

У підрядних реченнях мети Йосиф Сліпий зазвичай окреслює ті цілі, які стоять перед християнським світом загалом і до яких повинен прагнути кожен вірянин зокрема. Аналіз цього різновиду підрядних речень зумовленості дозволяє розглядати мету в таких аспектах, як:

- необхідність відродження духовності українців: *І завданням вашим буде поправити той стан, і піднести його, скріпити добре, виполоти зло й помогти розвинутися святості, щоб там знову зацвило буйно церковне життя, як воно процвітало колись на наших землях* [4 (12: 27)];

- мотивація людських та господніх вчинків, зокрема чудес Ісуса Христа: *Та щоби дати їм доказ Своєї Божої всемогучості Христос приказав недужому встати взяти свою постіль і йти* [4 (12: 30)];

- досягнення морального спокою й рівноваги, спасіння душі, Божої благодаті й т. п.: *Найперше нині свята Неділя і вона нас кличе, по всіх турботах і по цілотижневій праці, до церкви на Службу Божу, щоби піднести нашу думку до Бога, подякувати за всі добродійства і молити про дальшу поміч* [4 (12: 46)].

Цікавими з погляду стилістичних можливостей у межах церковної проповіді є компаративні, зокрема двокомпаративні речення. Так, речення із розчленованим сполучником *чим, тим* відображають градацію певної ситуації, поступальний рух від гріховності до моральної досконалості, що цілком відповідає положенням християнського світогляду: *А ідеї підняті людьми тим грандіозніші, чим більше зближуються до Божої досконалості* [4 (12: 44)]; *Бо чим більше хто одержує ласки, тим більше він почуватється грішником, навіть за свої найменші провини* [4 (14: 94)].

Як бачимо, завдання церковної проповіді великою мірою визначають смислову, формально-граматичну, стилістичну специфіку синтаксичних структур із підрядним зв'язком. Водночас ретельний аналіз одиниць синтаксичного рівня у проповідях Йосифа Сліпого дозволяє зафіксувати сукупність тих специфічних форм, передусім складнопідрядних речень, які значною мірою виражають поняття ідіостилю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левицький Я. Теорія церковної вимови (гомілетика) / Праці Греко-католицької богословської академії у Львові. – Т. II. – Львів, 1932. – 137 с.

2. Маємо Блаженнішого Верховного Архієпископа: У 50-ту річницю з Дня єрейських свячень їх блаженства Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Кир Йосифа Сліпого. – Ч. 2. – Торонто, 1967. – 77 с.
3. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. для студ. філол. фак. ун-тів. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
4. Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / Зібрали о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів. – Т. X-XIV. – Рим, 1979-1985.

ПРИМІТКИ

¹ Дотримуємось класифікації складнопідрядних речень, запропонованої чернівецькими синтаксистами [3].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петришина – кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: релігійний стиль сучасної української літературної мови, проблематика лінгвістичного аналізу художнього тексту.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ДОПУСТОВОСТІ В СИНТАКСИСІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олена ЛИМАРЕНКО (Одеса, Україна)

У статті розглянуто функціонально-семантичне мікрополе допустовості, яке складається із гіпотактично організованих концесивних речень. Виділено ядрова (власне-допустові речення), навоколядрова (умовно-допустові) та периферійна (узагальнено-допустові) зони, кожна з яких конституюється певними валентними та структурно-семантичними особливостями.

The article deals with the functional-semantic microfield of concession, represented by hypotactically organised concessive sentences. It is constituted by kernel (real-concessive sentences), adkernel (conditional-concessive sentences) and peripheral (generalized-concessive sentences) zones. Each of them has its own semantic, structural and valent specifications.

Системний підхід до вивчення структури мови сприяв її осягненню як метафори простору і підвів лінгвістичну думку до феномену поля, який згодом сформувався як теорія поля. Воно становить собою своєрідне вмістище мовних елементів / конститuentів / засобів, які, взаємодіючи між собою, поєднані спільністю ключових ознак і наявністю чіткої структури, котра включає в себе як зони поступових переходів, так і зони часткових перегинів. Основними методологічними постулатами, від яких відштовхуються фахівці у галузі теорії поля, є системність, структурність і множинність, що в сукупності базуються на ідеї багатомірності та ієрархічності об'єктів рефлексії [4; 6: 212-215; 7: 316].

Одним із оптимальних описів системного устрою концесивного (допустового) речення є польовий підхід. Функціонально-семантичне мікрополе допустовості як один із складників макрополя контрадикторності становить собою таку сукупність лексико-граматичних і синтаксичних засобів, які, будучи спеціалізованими на відтворенні протиріччя, взаємодіють між собою на основі спільності своїх семантичних функцій. Між ними встановлюються складні ієрархічні відношення за принципом центру (ядра) навоколядрової зони і периферії.

Об'єктом пропонованої роботи є мікрополе допустовості, предметом – її функціонально-польова організація, яка висуває й основну мету статті – опис структурно-семантичних особливостей кожної з зон мікрополя допустовості в сучасній англійській мові.

Мікрополе допустовості складається із гіпотактично організованих концесивних речень. Їх контрадикторна специфіка полягає у вираженні такого протиріччя, де фокусом уваги стає нереалізована причина. Семантичний інваріант концесивних висловлень можна зобразити у вигляді формули 'nonpro Q має місце P'. Це надає підстави говорити про чотиричастинність відповідної макроситуації з двома експліцитними (СИТ₁ – передумова і СИТ₄ – факт) і двома імплікованими мікроситуаціями (СИТ₂ – висновок, СИТ₃ – мотив), а отже й про когнітивно-логічну схему СИТ₁ — ПК_{конц} — СИТ₄.

Ядрова зона мікрополя допустовості представлена власне-допустовими відношеннями, які сигналізують про "порушення звичних зв'язків і про наявність наслідку, що суперечить очікуваному" [11: 17]. Ці відношення відтворюються в сучасній англійській мові диференційними *in spite of (the fact that)* і *despite (the fact that)* і аморфними релятивами *though, although, as, albeit, even though, for all that, notwithstanding (the fact that)*. Це означає,

що будь-яке контрадикторне значення з названими недиференційними релятивами може бути переданим через диференційні *in spite of / despite (the fact that)*. Пор.: (1) *Although Angela had tried to be cheerful, her attempts that day were unsuccessful* /R. Borovsky/ → (1a) *In spite of / Despite the fact that Angela had tried to be cheerful, her attempts that day were unsuccessful*.

Спостереження над матеріалом показують, що власне-допустові відношення не є гомогенними. Перш за все вони розрізняються за критерієм інтенсивності протиріччя. Серед них можна виокремити щонайменше три класи – реально-допустові, підсилювально-допустові та послаблено-допустові складно-підрядні речення.

Клас *нейтрально-допустових* речень ("реально-допустові" [1: 378] або "real concessives" у [14: 99]) засвідчує не екстенсивний характер відношень між причиною та міративним наслідком. Протиріччя в таких реченнях претендує ніби на об'єктивне чи навіть безстороннє відтворення суб'єктом, що його сприймає. Так, у (1) незалежно від волі, намагання Анжели бути веселою, їй це не вдалося через якісь зовнішні фактори.

Підсилено-допустові речення маркуються за допомогою композитного релятива *even though*. Підсилення означає в таких випадках, що причина-підстава, яка міститься в підрядній клаузі, є особливо вагомою, значущою чи дуже сильною для того, щоб не наступив наслідок, який названо в головній клаузі. Однак попри це він все-таки здійснюється. Це означає, що поза реченням існує деяка інша причина-мотив (СИТ₃), що виявляється набагато вагомішою від СИТ₁ (в нашій системі – завжди підрядна клауза), хоча вона за нормальних обставин є серйозним бар'єром на шляху реалізації наслідку СИТ₄. Пор.: (2) *He trusts him, even though he's secretive* /T. Ruggiero/ (незважаючи на дуже негативну оцінку чоловіка – потайливість, йому довіряють).

Послаблено-допустові речення вводяться релятивами *though, although* і *albeit*, що також маркують невідповідність між очікуваним і дійсним, але у прямо протилежний від підсилювальної допустовості спосіб: наслідок, що міститься в підрядному реченні (ПР), не розглядається мовцем як особливо вагомий чи особливо значущий, тобто він є доволі слабким для причини у головному реченні (ГР), його поява коливається в діапазоні очікуваного й неочікуваного. Послаблено-допустові речення вирізняються, по-перше, обов'язковим ситуативним слідуванням ПР після ГР і, по-друге, пониженою акцентованістю підрядної клаузи: (3) *The identification looks fine. I'm going to have to pat you down, though* /P. Walker/; (4) *He was in his seventies, though clearly age hadn't slowed him down much* /K. Hansen/. У наведених допустових реченнях послаблення протиріччя відбувається за рахунок того, що на передній план тут висувається компліментарність інформації – так звані "думки навздогін" [8: 213] або "відношення незалежності результату чи висновку" [9 (1: 123)], де зміст другого компонента подається як результат, що виникає незалежно від сказаного в першому компоненті [2: 72]. Інакше кажучи, головна клауза, продовжуючи нести основне комунікативне навантаження, доповнюється ніби кластером додаткової інформації у вигляді іще якоїсь думки з негативною (3) чи позитивною (4) оцінкою.

Власне-допустові конструкції формуються на підставі опозицій "моновалентність vs бівалентність" (семантико-синтаксична структура обох суб'юнктивів) і "симетрія vs асиметрія" (ідентичність / неідентичність набору конструктивних елементів у кожному із них).

Симетричні одновалентні відношення конституюються за моделлю, у якій предикатні семантими обох кон'юнктивів можуть бути представлені як станами (5), так і діями (6) в різних констеляціях: (5) *His tone became gentle, even though his eyes stayed watchful* /P. Walker/ ("стан – стан"); (6) *Though his helplessness was evident, he pressed on* /Ch. Eagle/ ("стан – дія").

У симетричних двовалентних моделях відбито ідею двовалентності пропозиційних предикатів дії, відношення або стану. При цьому має місце як гомогенна, так і гетерогенна їх сполучуваність. Перша базується на використанні дієслів однієї ЛСГ (7), друга – різних (8). Пор.: (7) *Although I practice medicine, I do so with discretion* /M. Brenner/ ("дія/активна діяльність – дія/активна діяльність"); (8) *Even though she'd not seen him for over twelve years, she'd taken to him at once* /M. Holly/ ("дія/сприйняття – відношення/стосунки").

Асиметричні відношення відкривають широкий спектр сполучувальних можливостей предикатів – як у царині гомо- (реляційні предикати у (9)), так і гетерогенності (предикати стану і дії у (10)). Пор.: (9) *Though she grieved for what had happened, she could separate herself from it*

/Ch. Eagle/; (10) *A thought is often original, though you have uttered it a hundred times* /O. Holmes, афоризм/. Протиріччя у власне-допустових висловленнях створюється не тільки за рахунок семантики предикатів і її аргументів, а й додатковими аксіологічними і модальними чинниками.

Навколоядрова зона мікрополя допустовості заповнюється умовно-допустовими відношеннями, спеціалізованими на вираженні такого протиріччя між двома ситуаціями, яке переборюється попри наявність доволі або навіть дуже сильної перешкоджаючої обставини: *Even if you dislike ancient monuments, Warwick Castle is worth a visit* [13:1099]. І хоча вважається, що в подібних реченнях явно домінує умовна семантика [11: 117], більшість граматистів вбачають у них фіксацію факту порушення існуючих норм [10: 61-73; 3: 8; 5; 12: 343; 13: 1097], коли умова не виконує свого головного призначення – бути обставиною, за якої здійснюється “причинність”.

Умовно-допустові відношення маркуються в сучасній англійській мові одним-єдиним композитним релятивом *even if*. Для їх конституювання релевантними виявляються симетричні одно- і двовалентні структури. У даному випадку контрадикторні відношення також можуть утворюватися за допомогою і семантично гомогенних (11), і семантично гетерогенних (12) предикатів: (11) *So even if we were wrong about Whitefield, we could be right about the writer* /P. Walker/; (12) *I don't open any email attachment, even if it's from somebody I know* /A. Starling/. У (11) попри лексико-семантичну симетрію дієслів-присудків у обох частинах невідповідність між ситуаціями у правому і лівому суб'юнктах може підтримуватися за рахунок розходжень у семантиці предикатних актантів. Примітною рисою цього типу умовно-допустових речень є те, що вони уникають використання обставинного аргумента в обох валентно облігаторних позиціях.

Асиметричні відношення представлені в царині умовно-допустової підрядності трьома різновидами предикатних моделей: "моновалентність vs бівалентність" (13), "моновалентність vs тривалентність" (14), "бівалентність vs тривалентність" (15). Для умовно-допустових речень, побудованих за першими двома моделями найбільш продуктивними виявляються ЛСГ дієслів статальної семантики як в обох суб'юнктах (13), так і у сполученні з дієсловами динаміки (14). Пор.: (13) *Even if it is true, you shouldn't be in my neighborhood at the moment* /M. Brenner/; (14) *"I speak English most of the time now, even if my accent is terrible!"* /E. Savin/. Умовно-допустова бі- та тривалентна модель уникає сполучення з предикатами стану і будується за схемою "дія – відношення" або "відношення – дія": (15) *"You have to treat the customer with respect even if they don't show it to you."* /P. Juser/.

Неважко помітити, що семантика протиріччя матеріалізується тут не лише за рахунок релятива і значенневого статусу дієслів-присудків, але й за підтримки оцінних імпульсів, які часто супроводжуються модальностями – алетичною / можливість (11), деонтичною / повинність (13, 15).

Периферія ФСП допустовості відтворюється узагальнено-допустовими відношеннями. Вважається, що в реченнях цього типу суперечлива умова підрядної частини доведена до свого крайнього вияву, але вона не впливає на висловлене в головній частині [1: 378]. Крайній вияв протиріччя є так званим "квантором спільності" – сигналом того, що за ситуацією, представленою в ПР, може стояти безліч рядопокладених, однотипних її іпостасей, жодна з яких не може бути перешкодою для реалізації дії головного речення. Це, власне кажучи, і є прагмасемантичний інваріант узагальнено-допустових конструкцій. Інакше кажучи, узагальнено-допустові відношення сигналізують про міративний наслідок, який набуває чинності всупереч не одній-єдиній причині (як при власне- і умовно-допустових відношеннях), а всупереч цілої низки і навіть безлічі можливих однопорядкових причин (передумов).

Узагальнено-допустові СПП вводяться в англійській мові диференційним релятивом *regardless of (the fact that)* і його аморфними синонімами – *irrespective of the fact that, it doesn't matter (w)h-, no matter (w)h-, (w)h-ever*. На тлі логіко-семантичного інваріанту узагальненої допустовості серед аналізованих речень можна виокремити такі підгрупи: необмежено ітеративні, обмежено ітеративні, необмежено неітеративні, обмежено неітеративні.

Необмежено ітеративні конструкції, виражаючи часто повторювані і/або завжди відтворювані ситуації, не накладають жодної заборони щодо часо-просторових рефлексій: (16) *Whatever you say, Martha. You're always right* /P. Lee/. **Обмежено ітеративні** речення маніфестують хоч і можливо повторювані, проте лімітовані у просторі та часі ситуації: (17) *His body grew hot and sweaty, no matter how often she bathed him* /Ch. Eagle/. **Необмежено неітеративні** побудови виражають одиничну ситуацію, яка може мати місце коли-небудь де-небудь і з ким-небудь: (18) *Nobody can tie up all the pieces, no matter how good they are* /M. Brenner/. **Обмежено неітеративні** речення експлікують конкретну одиничну ситуацію, що відбувається у конкретному місці та в конкретний час: (19) *But whatever she told you, she didn't mean it* /P. Walker/.

Симетричні одновалентні відношення представлені малочислою групою речень переважно з предикатами стану, що виражають обмежено неітеративну ситуацію: (20) *Whatever it was, I woke up bright-eyed* /P. Walker/ ("якісний стан – фізіологічний стан"). Симетричні двовалентні відношення є найчисленнішими. Серед предикатів обох суб'юнктивів рівною мірою представлені як гомогенні, так і гетерогенні одиниці, але асиметричної лексичної семантики: (21) *I'll go ahead whatever you do* /Ch. Eagle/ ("дія/рух – дія/активна діяльність"). Речення цієї групи використовуються у всіх ітеративних режимах, за винятком необмеженої ітеративності.

Асиметричні відношення у сфері узагальненої допустовості конституюються за трьома моделями, у яких залежно від валентності предиката варіюється кількість обов'язкових актантів у обох конструктивних частинах гіпотаксису. Зазначені моделі можуть бути представлені як семантично гомогенними (предикати буття у (22)), так і гетерогенними предикатами (предикати відношення (оцінювання) – стану (якісний стан) у (23)): (22) *Oh well, no matter what happens, there's always death* /Napoleon, афоризм/; (23) *No matter how I looked at it, I was grateful for the news* /J. Druga-Johnston/. Речення цієї групи використовуються у всіх ітеративних режимах.

Висновки:

1. Мікрополе допустовості складається із гіпотактично організованих концесивних речень. Їх контрадикторна спеціалізація полягає у вираженні протиріччя, де фокусом уваги стає нереалізована причина. Мікрополе допустовості конституюється на основі тришарової організації смислів. Його ядрову зону утворюють власне-допустові відношення, навколядрову – умовно-допустові, а периферійну – узагальнено-допустові. Всі вони будуються за алгоритмом макроситуації з чотирма мікроситуаціями (передумова, висновок, мотив, факт), серед яких актуалізованими виявляються лише передумова і факт.

2. Ядрова зона мікрополя допустовості конституюється гіпотактичними конструкціями, які втілюють власне-концесивний смисл. У цій сфері розрізняються три класи речень – нейтрально, підсилено- і послаблено-допустові, що здатні актуалізувати протиріччя між суб'юнктами додатковими аксіологічними і модальними чинниками.

3. Навколядрова зона допустовості збігається з сектором умовно-допустових відношень, які спеціалізуються на вираженні гіпотетичного протиріччя між двома ситуаціями, що переборюється попри наявність доволі або навіть дуже сильної перешкоджаючої обставини. Таке протиріччя підтримується в реченні не лише кондиційним предикатом-конектором і лексичною семантикою предикатів, але й принциповою відкритістю реченневої матерії для різного роду модальних конотацій, що вступають у протиріччя.

4. Периферійна зона конституюється відношеннями узагальненої допустовості, які сигналізують про квантор контрадикторної спільності – факту реалізованості певної ситуації попри наявність будь-якої обтяжуючої обставини, взятої із п-множини подібних чи повторюваних (ітеративних) ситуацій. Ітеративність, будучи інваріантом смислу узагальнено-допустового смислу, може набувати різного генералізуючого статусу, залежно від чого серед узагальнюючо-допустових речень розрізняються необмежено ітеративні, обмежено ітеративні, необмежено неітеративні та обмежено неітеративні.

Перспективним у плані подальших наукових розвідок виявляється більш детальне вивчення польових зон макрополя контрадикторності з позиції їх предикативної організації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Здорикова Ю.Н. Сложносочиненные предложения с союзом но и соотносительные с ними текстовые построения: дисс... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык”. – Иваново: ИвГУ, 1999. – 168 с.
3. Кару К. Уступительные конструкции в эстонском и русском языках: дисс... докт. филол. наук. – Тарту, 2006. – 248 с.
4. Павлов В.М. Принцип поля в грамматическом исследовании и идея противоречия // К 70-летию чл.-кор. РАН А.В. Бондарко. Сб. науч. тр. / Отв. ред. С.А. Шубик. – М.: СПб: СПбУ, 2001. – С. 5–12.
5. Подлеская В.И. Об одной условно-уступительной конструкции (конструкция «хоть + квазимператив» в русском языке) // Типология уступительных конструкций / В.С. Храковский (отв. ред.). – СПб: Изд-во «Наука», 2004. – С. 545–555
6. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 712 с.
8. Стегний В.А. Уступительные конструкции в английском языке (некоторые проблемы описания) // Типология уступительных конструкций / В.С. Храковский (отв. ред.). – СПб: Наука, 2004. – С. 209–222.
9. Холодов Н.Н. Сложносочиненные предложения в современном русском языке: Уч. пос. – Смоленск: Смоленск. ГПИ им. К. Маркса, 1975. – Ч. 1. – 167 с.
10. Храковский В.С. Уступительные конструкции: семантика, синтаксис, типология // Типология уступительных конструкций / В.С. Храковский (отв. ред.). – СПб: Наука, 2004. – С. 9–91
11. Черникова Н.С. Сложноподчиненные предложения, выражающие уступительные отношения (на материале русского и английского языков): Дис... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка”. – Воронеж: 2007. – 168 с.
12. Greenbaum S. The Oxford English Grammar. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 652 p.
13. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – L.: Longman, 1999. – 1779 p.
14. Vergaro C. Concessive constructions in English business letter discourse / Text & Talk. An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies / Carla Vergaro. – 2008. – Vol. 28, Issue 1. – P. 97 – 118. – Режим доступу: <http://www.reference-global.com/doi/pdfplus/10.1515/TEXT.2008.005>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Лимаренко – старший викладач кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: функціональна граматики англійської мови

АППОЗИТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ПІДРЯДНИМ ОЗНАЧАЛЬНИМ РЕЧЕННЯМ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ганна ЗІНЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто структурні особливості аппозитивних конструкцій з підрядним означальним реченням у давньоанглійській мові, здійснено аналіз способів їх репрезентації з урахуванням давньоанглійських стратегій релятивізації. Визначено граматичний статус залежної релятивної клаузи у складі аппозитивної конструкції.

The article is devoted to appositive constructions with relative clause in Old English. The ways of their representation have been analyzed in consideration of the Old English relativization strategies. The grammatical status of relative clauses within the appositive constructions has been identified.

Сучасний стан лінгвістичних розвідок характеризується спрямованістю уваги мовознавців до проблем функціонування та розвитку мовних систем. Значних успіхів досягнуто у вивченні питань, пов'язаних з природою речення і його конститuentів у синхронії та діахронії. Зокрема, об'єктом вивчення низки дослідників були аппозитивні структури [2; 3; 4; 5; 6; 10; 13]. Водночас, питання становлення та розвитку аппозитивних конструкцій (далі АК) в англійській мові залишається нерозв'язаним. Це зумовлює актуальність дослідження аппозитивних утворень у діахронному аспекті з метою встановлення структурних і функціональних особливостей АК та визначення напрямів її еволюції в англійській мові. Матеріалом слугують АК, які було дібрано методом суцільної вибірки з текстів давньоанглійського періоду.

Відповідно до структурної характеристики АК розглядаємо як **іменну фразу** (NP – noun phrase), ядром якої є іменна фраза, а залежним конститuentом – інша іменна фраза або клаузальна одиниця. Як і будь-яка одиниця мови, АК має свій план змісту та план вираження. Ці два плани прийнято описувати в термінах семантичної та формальної організації конститuentів, які у своїй єдності утворюють глибинну структуру синтаксичної одиниці. Між конститuentами таких одиниць існують певні граматичні відношення, що забезпечують її цілісність та певну відокремленість від інших складових речення. Глибинна структура АК уможливує розгортання її непоширених типів у поширені. Існування непоширених та поширених АК дозволяє вибудувати ієрархію її структурних типів.

Особливості організації зазначених типів конструкції підпорядковуються лексико-синтаксичним параметрам ядерного конститuenta. Непоширені типи є базою для утворення поширених типів конструкції. При цьому важливими є як лексичні, так і структурні характеристики конститuentів досліджуваної конструкції. До того ж, слід розрізняти модифікацію всієї АК в цілому і модифікацію аппозитивів, що входять до її складу. На рівні поверхневої структури непоширені типи АК містять два конститuentи – кореферентні фразові категорії (наприклад, NP NP). Ускладнення синтаксичної структури АК відбувається шляхом поширення стрижневих конститuentів за рахунок їх комплементів і модифікаторів у пре- чи постпозиції до ядерного конститuenta (NP). Структура поширених типів АК є достатньо різноманітною. Залежні конститuentи охоплюють детермінативи, прикметники, числівники, квантифікатори, прийменникові фрази, релятивні клаузи. Для здійснення аналізу аппозитивних утворень з відносним реченням необхідно визначити статус цього залежного конститuenta у складі АК.

Синтаксична структура речення визначається граматичними властивостями лексем, що входять до його складу, в першу чергу їх селективними ознаками. В лінгвістиці селективні ознаки лексем прийнято називати валентностями. Лексеми можуть мати як семантичні, так і синтаксичні валентності. Семантичні валентності, або партиципанти, відображають “учасників”, необхідних і достатніх для визначення певної ситуації. Лексема, що має один або більше партиципantів, називається предикатом (предикатним словом). Мовні структури, які заповнюють ці валентності у реченні, – це семантичні актанти лексеми-предиката. В свою чергу, синтаксичні валентності лексеми вказують, що вона здатна функціонувати як стрижневий (ядерний) або залежний конститuent фразової категорії. Синтаксична валентність на залежне називається активною, або внутрішньою, а синтаксична валентність на ядерну одиницю називається пасивною, або зовнішньою [8: 156-162]. У термінах теорії структурного синтаксису Л. Теньєра одиницю, яка заповнює в реченні, що містить лексему L, активну синтаксичну валентність L і при цьому відповідає певній семантичній валентності (партиципantu) L, визначено як **синтаксичний актант (= актант)**. Одиницю, яка заповнює активну синтаксичну валентність L, що не відповідає жодній семантичній валентності L, визначено як **сирконстант L** [7; 8: 166]. Враховуючи зазначене, відносні клаузи слід розглядати як **сентенціальні сирконстанти**, які заповнюють сирконстантну валентність іменника [8: 257]. Однак, слід зауважити, що окремі слова не можуть бути безпосередніми складовими речення і входять в нього лише у складі фразових категорій. Тому у контексті функціонування відносних клауз як конститuentів складного речення слід визначати їх як сирконстанти іменних фраз, а не іменників, які є термінальними категоріями.

У межах генеративної парадигми релятивна клауза (функціональна проєкція CP – complementizer phrase) розглядається як залежний конститuent іменної фрази, вбудований в структуру головної NP (принаймні в сучасній англійській мові). При цьому ядерна іменна фраза не обирає відносно клаузу своїм комплементом. Остання функціонує у якості модифікатора іменного конститuenta і може бути випущена [11: 185-188]. Така факультативність відносного речення релевантна з позиції синтаксичної будови речення, і у випадку необмежувального значення релятивної клаузи її випущення можливе. Проте, ця трансформація перешкоджає ідентифікації референта головної NP, якщо відносне речення має обмежувальне значення.

Враховуючи зазначене вище, стверджуємо, що АК є таким синтаксичним утворенням, яке здатне ускладнювати свою будову шляхом поширення, зокрема залежними релятивними клаузами як модифікаторами конструкції або аппозитивів у її складі. Слід зауважити, що, вивчаючи особливості побудови синтаксичних утворень з підрядним означальним реченням, ми беремо до уваги тільки ті випадки, де вони пов'язані з АК.

У текстах давньоанглійських мовних пам'яток близько 5% виокремлених АК становлять конструкції, структурно пов'язані із відносними клаузами. У дослідженні відносного зв'язку у давніх мовах прийнято говорити про релятивні маркери, оскільки вважається, що займенник зазначеної категорії у цей період відсутній [1: 222]. Давньоанглійські стратегії утворення відносних речень, описані у наукових джерелах відповідно до застосованих релятивних маркерів [1: 247; 12: 56-61; 15: 146-148], реалізовані і

у випадку модифікації аппозитивних утворень, а саме: 1) займенникова стратегія релятивізації, репрезентована дейктичним анафоричним займенником *se* та його комбінацією з комплементаризатором *se þe*; 2) інваріативна стратегія релятивізації, репрезентована незмінюваною релятивною часткою *þe*, яка має статус комплементаризатора; 3) стратегія випущення/ відсутності релятивного маркера, або асиндетичний гіпотаксис. Пор. (1) – (4):

(1) On Þyses cinges dagum Laurentius ercebiscop se was on Cent æfter Augustine forþferde þiii nonas Februar ii (Chronicle, 616). – “У дні цього короля архієпископ Лаврентій, який був у Кенті після Августина, пішов з життя другого лютого”.

(2) Hwæðre ic Isace, eaforan Pinum, geongum bearne, þam þe gen nis on woruld cumen, willa spedum dugeða gehwilcre on dagum wille swiðor steþan (Genesis, 2363 – 2367). – “До того ж Ісаакові, сину твоєму, молодому нащадкові, який ще не народився, всіяко сприятиму у всіх успішних і добрих справах все його життя”.

(3) Unferð mæþelode, | Ecglafes bearn, || þe æt fotum sæt | frean Scyldinga|| (Beowulf, 449 – 500). – “Унферт заговорив, Еглафа син, який у ніг сидів володаря Скільдінгів”.

(4) and hie him lustice tidedon and him biscop sendon, Aidan wæs haten, micelre manþwærnesse and arfæstnesse and gemetfæstnesse mann. (Bede, p. 20) – “І вони з радістю погодилися і відправили до нього єпископа, (якого) звали Айдан, чоловіка великої доброти, побожності, стриманості”.

Джерелом походження релятивних структур з *se* є самостійні речення, в яких первісно вказівний займенник зазнав переміщення в ініціальну позицію. У подальшому вони зазнають реінтерпретації у відносні підрядні речення з антецедентом NP, а вказівний займенник при цьому втрачає морфологічний зв'язок з головним реченням й отримує статус релятивного маркера [1: 102]. Як правило, відносні речення цього типу не мали порядку слів, властивого гіпотактичним структурам, тобто SOV. З іншого боку, не всі речення з *se* зазнали реінтерпретації у відносні протягом давньоанглійського періоду. Отже, їх синтаксичний статус затемнений, оскільки займенник *se* може бути ідентифікований у два способи: як топікалізований вказівний або відносний. Відповідно, складні цілісності можна трактувати як паратактичні і як гіпотактичні, особливо якщо клаузальна одиниця з *se* не перетинає простір іншої клаузи. Це спричиняє два варіанти перекладу, як у (5):

(5) Her Æþelbryht Cantwara cyning forþferde se was Wihtredes cinges sunu. (Chronicle, 760) – “Тоді Едельберт, король Кенту, помер, він / який був сином короля Віхтрета.”

У (4) представлено двокомпонентну АК, в якій підрядне означальне модифікує перший з двох аппозитивів. З іншого боку, зв'язок між клаузальними одиницями, одна з яких містить предикат *hatan* і не містить експлікованого суб'єкта, трактують у два способи: як складносурядний і як асиндетичний складнопідрядний з випущеним релятивним маркером (= немаркований гіпотаксис) [1: 224]. При першому варіанті інтерпретації (4), у реченні відсутня АК з підрядним означальним реченням.

Через невизначеність синтаксичної семантики розглянутих цілісностей, а також відсутність даних про інтонаційні моделі і ненадійність існуючої пунктуації давньогерманських пам'яток виникають труднощі із виокремленням аппозитивних структур із підрядним означальним реченням. У випадку інтерпретації складних цілісностей, що містять клаузальний конститuent із займенником *se* або предикатом *hatan*, як паратактичних, АК не має модифікації у вигляді релятивної клаузи.

Втім, двозначність нівелюється, коли відносне речення оформлене незмінюваною часткою *þe*, як у (3). Статус днв.-англ. *þe* як релятивного маркера підтверджується морфологічно (неузгоджуваність з антецедентом) і синтаксично (OV-структурою у підрядному реченні). До того ж, *þe* – це не результат прономіналізації, тобто не анафоричний займенник, кореферентний NP (аппозитиву у складі конструкції) [14: 448]. Зазначені факти у сукупності дозволяють трактувати *þe* як комплементаризатор.

Натомість, парадигма займенника *se* складалася з чотирьох відмінків, розрізняваних за трьома родами, в однині і множині. Відмінкова форма *se* як релятивного маркера зумовлена його глибинною позицією у складі відносного речення, наприклад, (6). Водночас, у текстах давньоанглійських пам'яток зафіксовано випадки узгодження відмінків *se* з антецедентом головного речення, див. (7), яке отримало в історичних студіях назву синтаксичної атракції

(case attraction). Архаїчність цього спільногерманського явища полягає в тому, що відносний займенник в ініціальній позиції залежного речення зберігає відмінок заміщеного ним іменника всупереч своїй новій синтаксичній функції у підрядному реченні [1: 103, 12: 58-59]. Якщо ж відмінок антецедента і відмінок прономінального маркера, який вимагає відносне речення, ідентичні, встановити, чи зберігається морфологічний зв'язок останнього з головним реченням, важко.

(6) þa wearð Adame | on Abeles gyld || eafora on eðle | oþer feded, || soðfæst sunu, | þam wæs Seth noma. (Genesis, 1104 – 1106) – “Тоді у Адама народився інший нащадок замість Авеля, добродішній син, якому ім'я було Сіф”.

(7) Ingild wæs Ines broþur Westseaxna cyninges, þæs þe eft ferde to Sancte Petre ... (Chronicle, 855). – “Інгільд був братом Іни, короля західних саксонців, який потім поїхав до Св. Петра...”.

Як вже зазначалося вище, у генеративному синтаксисі залежне відносне речення визначено як клаузальну одиницю, вбудовану в структуру NP. Однак для давньоанглійського релятивного речення більш типовою є позиція поза межами головної клаузи, зі складу якого воно модифікує іменну фразу. Зокрема, серед АК з відносним реченням такі структури становлять 85,52%. В цьому випадку простір підрядного речення не перетинає простір головного; відносна семантика передається шляхом простого приєднання залежного речення до головного [S ... NP ... S]. Якщо аппозитивна структура займає фінальну позицію у головному реченні, то спостерігається контактне розташування АК і релятивної клаузи, що її модифікує. Ініціальна або медіальна позиція аппозитивів у головному реченні зумовлює дистанціювання залежного відносного речення від АК. Пор. (8), (9):

(8) ærest me wæs fultumiend and lareow se arwierða abbud Albinus, se wæs wide gefaren and gelæred and wæs betst gelæred on Angelcynne. (Bede, p.1) – “Перший мені був помічник і вчитель той високоповажний абат Альбіній, який багато подорожував і навчався та був найкращим вченим (найбільш вченою людиною) в Англії”.

(9) Her Osred Norþanhymbra cyning wearþ ofslægen, se hæfde vii winter rice æfter Aldferþe (Chronicle, 716). – “Тоді Осред, нортумбрійців король, був убитий, який правив сім років після Альдферта”.

Прийнято вважати, що перехід відносних речень до реального їх вставлення в семантичну структуру головної NP [NP NP S] відбувався наприкінці давньоанглійського періоду [14: 449]. Однак, 15,48% АК з підрядним відносним становлять конструкції, які демонструють включення релятивної клаузи в межі головного речення і контактне розташування відносно керуючої NP (АК), наприклад, (10). Такі структури слугують прикладами функціонування релятивних клауз у якості модифікатора у складі іменної фрази.

(10) Þa æfter Þon Claudius se casere, se wæs fēowerða fram Augusto, eft fierde gelæde on Bretene (Bede, p.5) – “Тоді після того імператор Клавдій, який був четвертий після Августа, знову повів армію до Британії”.

Наявність декількох способів репрезентації відносного зв'язку у давньоанглійській мові свідчить про варіативність структурних одиниць, властиву цьому періоду, який визначено як перехідний у розвитку підрядності. Стосовно цього явища В. М. Ярцева зауважувала, що будь-який синхронний зріз мовної системи позначений внутрішньою динамікою та наявністю варіативних структур на позначення певних логіко-семантичних зв'язків, одні з яких вже відживають, а інші ще тільки зароджуються [9: 5]. Відповідно, АК з підрядним означальним також знаходяться у стадії формування у давньоанглійській період.

Здійснений аналіз АК з підрядним означальним у давньоанглійській мові показав, що вони не мають чітко визначеної структури і фіксованого порядку конститuentів. Компоненти АК, зокрема залежна релятивна клауза, можуть займати позицію як у межах головної клаузальної одиниці, так і поза ними, не перетинаючи простір останньої. Невизначеність інтерпретації речень з відносною семантикою ускладнює виокремлення досліджуваного типу АК у давньоанглійських текстах. Отже, на цьому етапі розвитку англійської мови АК з підрядним означальним ще не сформовані остаточно. Перспективним вбачається аналіз структури і функціонування аппозитивних структур, модифікованих відносним реченням, у середньо- та новоанглійському періодах у загальному контексті дослідження еволюції АК в англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
2. Жаворонкова Р. Н. Структурно-семантические особенности английских конструкций с аппозитивными придаточными: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1978. – 26 с.
3. Захаренко Е. К. Структурно-семантические типы аппозитивов и их функционирование в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М.: Изд-во Моск. гос. лингв. ун-та, 1998. – 24 с.
4. Малкина Н. М. Взаимосвязь и взаимозависимость синтаксиса и семантики (на материале французского аппозитивного словосочетания). – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – 147 с.
5. Мишина Ю. Е. Приложение в английском языке: структура, семантика, просодия: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Самара: Сам. гос. пед. ун-т, 2007. – 199 с.
6. Пулеха И. Р. Приложение в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – С.-Пб.: Росс. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена, 1999. – 186 с.
7. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. / Пер. с франц. Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
8. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 800 с.
9. Ярцева В. Н. Проблемы языкового варьирования: исторический аспект // Языки мира: Проблемы языковой вариативности. – М.: Наука, 1990. – С. 4 – 35.
10. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, I. Svartvik; Ind. by D. Crystal. – Harlow (Essex): Longman, 2000. – P. 1300 – 1321.
11. Haegeman L., Guéron J. English grammar: a generative perspective. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2002. – P. 185 – 199.
12. The Syntax of Early English / O. Fischer, A. van Kemenade, W. Koopman, W. van der Wurff. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 341p.
13. Meyer Ch. F. Apposition in Contemporary English. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 152 p.
14. Romaine S. Towards a typology of relative clause formation strategies in Germanic // Trends in Linguistics. Studies and Monographs 23. Historical Syntax / Ed. by Jacek Fisiak. – Berlin : Mouton Publishers. – 1984. – P. 437 -470.
15. Suárez-Gómez C. Syntactic dialectal variation in Middle English // English Historical Linguistics 2006: selected papers from the 14th international conference on English Historical Linguistics, (Bergamo, 21 – 25 August 2006). – Vol. I. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. – P. 141 – 156.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. (Bede) = Bede's Ecclesiastical History of the English People // Selection from the O. E. Bede with text and vocabulary on an Early West Saxon basis, and a skeleton outline of Old English accidence/ Ed. by W. J. Sedgefield. – Manchester: The University of Manchester Press, 1917. – P. 1 – 36.
2. (Beowulf) = Beowulf. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://heorot.dk/beo-intro-rede.html>
3. (Genesis) = Genesis A, B. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a1.1.html>
4. (Chronicle) = The Anglo-Saxon Chronicle (Manuscript A) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/asc/a.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Зінченко – аспірантка кафедри граматики та історії англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської мови.

**ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР У ТВОРАХ
МАНЕСА ШПЕРБЕРА „DER SCHWARZE ZAUN“ ТА „WOLUNA“
(ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)**

Ліліана МАКОВІЙЧУК (Чернівці, Україна)

У статті робиться спроба дослідити схожість чи відмінність синтаксичних структур, вжитих чоловіком або жінкою, або про них. Ми ставимо за мету виявити, чи є вживання різних за будовою типів речень авторською рисою письменника, ознакою стилю його письма.

The author of the article gives an attempt to explore similarity or difference in syntax structures, used by a man or a woman, or being addressed to. Of particular interest were authoring tools, which make his style unique and vivid (owing to different syntax structures).

На даному етапі розвитку лінгвістики увагу вчених все більше привертає проблема індивідуально-авторського стилю. У стилі відображаються особливості індивідуальності письменника, його погляд на світ та його сприйняття життя. Індивідуально-авторський стиль значною мірою залежить від характеру письменника. Але не можна ігнорувати й загальний стан літературної мови певної епохи та такі важливі обставини, як усний чи письмовий вид мовлення; діалог, монолог як форму комунікації; жанр твору і т.д. [1:145] Індивідуальний-авторський стиль – це результат відбору письменником чинників, за допомогою яких він створює певні схеми. Однак автор у будь-якому випадку має свободу у використанні мовних

засобів. З загальнонародної мови, якою він користується, сам добирає і поєднує потрібну йому лексику та засоби граматичної будови мови відповідно до своєї творчої ідеї.

Якісна визначеність індивідуального стилю виразно виявляється в прийомах, способах компонування літературних творів, в їхній архітектоніці [2:118]. Протягом останнього десятиліття мовознавство починає розглядати мовні явища у зв'язку з мисленням та діяльністю людини, значна увага приділяється гендерності. Сам процес входження поняття «гендер» у сучасну лінгвістику відбувається настільки швидко, що все частіше у науці з'являється термін – гендерна лінгвістика.

У теперішній час з'явилося декілька робіт (одна з них, монографія А.В.Кириліної «Гендер: лінгвістичні аспекти», М., 1999), які присвячені спробі системного осмислення та опису мови певної статі, створено теоретичну модель гендера та систематизовано методи дослідження гендеру у лінгвістиці (Виниковецька О.В., Гриценко О.С.).

У авторів різної статі існують мовні особливості, які можна пояснити різними особливостями сприйняття оточуючого світу. Психіка чоловіка та жінки відрізняються одна від одної, що впливає відповідно на особливості їхньої мовної діяльності.

У даному дослідженні робиться спроба виявити подібність чи відмінність у вживанні синтаксичних структур, які вживаються від імені чоловіка чи жінки, або про них, у романах Манеса Шпербера „Der schwarze Zaun“ та „Wolyna“. Ми ставимо за мету виявити, чи є вживання різних за будовою типів речень авторською рисою письменника, ознакою його стилю письма. Можливо, оскільки автор даних творів одна людина, і у нього складений свій власний стереотип, він буде використовувати у своїх творах відносно однакові мовні засоби для передачі синтаксичних структур, які стосуються жінок або чоловіків.

У даній роботі для подальшого дослідження ми виділяємо п'ять типів речень: прості, складносурядні, складнопідрядні, поширені складносурядні (які складаються з двох і більше сурядних речень поєднаних між собою сполучником, розділовим знаком) та поширені складнопідрядні (які утворені з сурядних та підрядних речень, а також з окремих частин таких речень, які відділяються один від одного комою, крапкою з комою, тире і т.д.). Зрозуміло, що такий поділ речень досить приблизний, але для нашої роботи він цілком достатній.

Загальний обсяг вибірки романів Манеса Шпербера «Der schwarze Zaun» (190 сторінок) та «Wolyna» (106 сторінок) складає 296 сторінок, з яких для дослідження вибрано 461 речення, де 321 речення вжито в контексті реалізації чоловічого тексту, а 140 речень – жіночого. До уваги бралися тільки ті речення, які так чи інакше характеризували жінку чи чоловіка, стосувалися їхнього опису, або були сказані чоловіком чи жінкою. Тобто певна увага концентрувалася на гендерному аспекті даних творів. Частота вживання та відсотковий показник частотності речень різного типу у висловлюваннях чоловіків та жінок та у висловлюваннях про чоловіків та жінок у творах Манеса Шпербера наведені в таблиці.

Частота вживання різних типів речень у творах Манеса Шпербера „Der schwarze Zaun“ та „Wolyna“ у контексті реалізації чоловічого та жіночого тексту

Типи речень	Der schwarze Zaun		Wolyna		Всього		Всього
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.	
Прості	30 (16%)	20 (21%)	17 (13%)	6 (14%)	47 (14%)	26 (19%)	73 (16%)
Складносурядні	21 (11%)	16 (17%)	28 (21%)	7 (16%)	49 (16%)	23 (16%)	72 (15%)
Складносурядні поширені	37 (20%)	12 (12%)	36 (27%)	16 (36%)	73 (23%)	28 (20%)	101 (22%)
Складнопідрядні	77 (41%)	39 (41%)	43 (32%)	10 (23%)	120 (37%)	49 (35%)	169 (37%)
Складнопідрядні поширені	23 (12%)	9 (9%)	9 (7%)	5 (11%)	32 (10%)	14 (10%)	46 (10%)
Усього	188	96	133	44	321	140	461

Попередній аналіз даних, які вказані у таблиці, свідчать, що частота вживання різних типів речень розподіляється в ній нерівномірно.

Для детальнішої характеристики відмінностей у синтаксичній побудові творів розглянемо якому типу речень надав перевагу автор для передачі почуттів жінок та чоловіків.

У романі „Der schwarze Zaun“ було опрацьовано 188 речень, які стосуються чоловіків, та 96 речень, пов'язаних з жінками.

Якщо розглядати дані з чоловічої категорії, то одразу виділяються складнопідрядні речення, яких нараховується 77, або аж 41 відсоток. Тобто майже половина всіх речень чоловічого тексту, які ми досліджували, належать до цього типу. Вони насичені, складні та змістовні, наповнені інформацією:

«Er betrachtete dieses jungfräuliche Gesicht, das er viel besser kannte als sein eigenes; dessen Züge hatte er einmal geliebt, als wären sie das Werk eines Zaubers, der plötzlich entschwinden könnte.» [3: 4]

Такі речення, крім того, що несуть у собі багато повідомлень про ту чи іншу особу, складаються з великої кількості допоміжних речень, в яких автор дозволяє собі не приділяти належної уваги вірності граматичних конструкцій. Неправильний порядок слів, упущення підмета чи присудка стають нормальним явищем у таких великих конструкціях, що дає змогу припустити бажання автора показати те, як чоловіки не намагаються слідкувати за правильністю своєї мови (на відміну від жінок, що видно нижче):

„Jetzt erst entdeckte sie, was ihr so viele Jahre entgangen war: daß es kaum einen Zug gab in diesem Gesicht, kaum eine Kontur eignete dem Mann, der ihr unter der Stehlampe gegenüber saß – nichts an ihm erinnerte an den jungen Albert“ [3: 94]

Наступну позицію займають речення складносурядні, їх нараховується 37, або 20 відсотків від загальної кількості опрацьованого матеріалу за даною позицією. Вони не поступаються попереднім реченнями змістовністю, проте поступаються довжиною:

„Harms war ein gutmütiger Mensch, daher sprach er mit aufrichtiger Bekümmernng von unglücklichen Menschen; aber gefüllte Forellen, eine Spezialität dieses Restaurants, waren seine Lieblingspeise.“ [3: 29]

На третьому місці за кількістю знаходяться прості речення – 30, або 16 відсотків. Речення такого типу різко виділяються з загального складу. Вони, на противагу складним та поширеним реченням, дуже лаконічні, невеликі та складаються з трьох-чотирьох слів:

„Maria hilft mir“ [3: 29]

„So steht's in der Bibel“ [3: 117]

Варто зазначити, що до простих речень ми відносили також граматично не закінчені речення, в яких відсутній вербальний присудок – „*Ein seltsamer Mann*“ [3: 112], або підмет.

Наступним типом речень у переліку нашого дослідження є речення складнопідрядні поширені, які, на відміну від просто складнопідрядних, довші, складніші, до їхнього складу входять як підрядні, так і сурядні речення. За допомогою одного такого речення автор може виразити свою думку у цілому абзаці. Речення такого типу є самостійним, логічно завершеним текстовим уривком:

«Einen Augenblick später gab er die rechte Schulter dem kalten Wasser preis – der Arzt Albert Gerlan, ein Mann von achtundvierzig Jahren, dem sein Leib seit langem ein dümmlicher, lästiger Begleiter war: ein schwachsinziges Kind, das stetig alterte und niemals reifte, dessen Sein nur ein Pendel war zwischen vordringlichem Verlangen und törichter Befriedigung.» [3: 5]

На останньому п'ятому шаблі нашої таблиці розташувалися складносурядні речення у кількості 21, або 11 відсотків. Така незначна частка даних речень зумовлена, можливо, великою кількістю підрядних речень, в яких міститься багато сурядних, тому автор не мав великої потреби виписувати їх у окремі, самостійні конструкції:

Sein Onkel hat ihn mir im September geschickt, also kenne ich den Fall seit zwei Monaten“ [3: 69]

Дослідження показало, що у даного автора, Манеса Шпербера, існують відмінності у вживанні різних типів речень. З аналізу даних таблиці видно, що при порівнянні результатів «чоловічих» та «жіночих» речень роману „Der schwarze Zaun“, одразу впадає в очі

співпадіння першої позиції, тобто частоти вживання складнопідрядних речень. Як у першому, так і у другому випадку автор найчастіше використовує речення даної структури. Цікавим є також і той факт, що відсоткове співвідношення маскулінних складнопідрядних речень повністю збігається з фемінними, і складає 41 відсоток. Можна припустити, що конструкції такого типу можуть бути характерною ознакою стилю письма Манеса Шпербера.

Проте, якщо спробувати провести паралель між результатами таблиці «чоловічих» та «жіночих» синтаксичних структур роману „Der schwarze Zaun“, то можна виявити відмінності у частоті вживання певних речень. На відміну від речень чоловічого мовлення у жіночому мовленні, або в реченнях, де йдеться про жінку, дуже рідко зустрічаються речення не просто складного типу, а синтаксично поширені, складені з інших структурних утворень, вони займають дві останні позиції таблиці (12 речень, що становить 12 відсотків, та 9 речень з 9 відсотками):

„Sie empfand, daß sie mitschuldig war an diesem Sturz, der den bewunderten Vater aus seiner Bahn gerissen hatte, aber sie wußte nicht, womit sie diese Schuld auf sich geladen hatte.“ [3: 53]

Це дозволяє нам зробити припущення, що у творі одного автора ускладнені синтаксичні структури, які стосуються чоловіків, відрізняються кількісно від тих, які стосуються жінок. Мова жінок у Манеса Шпербера лаконічніша, речення коротші. Оскільки автор уникає складнопідрядних речень та речень поширеного типу у жіночому тексті, до складу яких, як ми пам'ятаємо, входять сурядні та підрядні речення, то складносурядні синтаксичні конструкції у жіночому мовленні займають досить вагому позицію (16 речень, або 17 відсотків усієї вибірки). Вони знаходяться на третьому місці, одразу ж після простих речень, які, з 20 реченнями та 21 відсотком від усієї кількості речень присвячених жінкам, знаходяться на другій позиції. Можна припустити, що мова жінок у романі „Der schwarze Zaun“ набагато правильніша, граматично вірна, саме через стислість їхніх висловлювань; жінки роблять менше граматичних помилок у мовленні, тому що вони уникають таких величезних синтаксичних конструкцій, які вживають чоловіки, або просто використовують їх рідше у своїй мові:

„Warum sind Sie zurückgekommen?“ fragte er Marlies tonlos. „Was haben Sie hier zu suchen?“ [3: 90]

„In allem wollte sie ihr Leben ändern; alle Wege stünden ihr offen, wiederholte sie, und sie sei begehrt denn je“ [3: 108]

Зрозуміло, що дана кількість прикладів не достатня для ґрунтовних висновків, але вже можна прослідкувати певний стиль письма автора в утворенні синтаксичних структур відповідно до того чи іншого роду (чоловік або жінка).

Якщо ж розглянути дані таблиці, які стосуються роману Манеса Шпербера „Wolyna“, то в даному творі можна помітити не таку значну розбіжність між частотою вживання різних типів речень у жіночому та чоловічому тексті даного твору. Майже всі позиції досліджуваних нами речень у таблиці збігаються одна з одною. Проте, як складнопідрядні речення, які в чоловічому тексті знаходяться на першому місці, з кількістю речень 43 (32 відсотки), так і складносурядні поширені синтаксичні структури, які займають другу позицію – 36 речень (27 відсотків), змінюють свої позиції у жіночих реченнях – складносурядні поширені на першому місці (16 речень, 36 відсотків) та складнопідрядні речення на другому. Це єдина відмінність між частотою вживання різних типів речень у романі Манеса Шпербера „Wolyna“. Як і у романі „Der schwarze Zaun“ речення такого типу змістовні, насичені інформацією, хоча граматичні конструкції у романі „Wolyna“ набагато правильніші, майже безпомилкові:

„Er konnte einen hebräischen Buchstaben vom anderen nicht unterscheiden, kannte kein einziges Gebet, hatte sicher nie auch nur ein einziges Gebot oder Verbot beachtet“ [4: 72]

„Sie schloß die Augen, mühsam hob sie die Arme, umschlang seinen Hals und flüsterte ihm hastig Koseworte zu, dumme obszöne Sätzchen“ [4: 48]

Три останні позиції таблиці частотності вживання різних типів речень роману Манеса Шпербера „Wolyna“ повністю збігаються у жіночому та чоловічому тексті, різниця лише у кількості речень та відсотковому еквіваленті. На третьому місці – складносурядні речення

(28 речень–21 відсоток – чоловічий текст; 7 речень–16 відсотків – жіночий текст), на четвертому – прості речення (17 речень-13 відсотків – чоловічий текст; 6 речень-14 відсотків – жіночий текст), а на останньому – складнопідрядні поширені речення (9 речень-7 відсотків – чоловічий текст; 5 речень-11 відсотків – жіночий текст).

Можна припустити, що, оскільки в романі „Wolyna“ дуже мало діалогічного мовлення, а весь зміст роману пронизаний авторським текстом та непрямим мовленням, тому та кількість простих речень, яким відповідають звичайні, лаконічні діалогічні фрази, відповідає лише четвертому місцю нашої таблиці. Звідси випливає пояснення вищої частотності простих та сурядних речень у романі Манеса Шпербера „Der schwarze Zaun“ (про що йшлося вище).

Отже, якщо підсумувати все вище зазначене, то вже у першому творі, який ми досліджуємо, можна помітити певні особливості синтаксису Манеса Шпербера у гендерному аспекті. У його конструкціях переважають складні та ускладнені речення, частота вживання яких залежить від роду того чи іншого мовця. Для передачі чоловічого мовлення автор використовує переважно складнопідрядні та складносурядні речення, надаючи їм перевагу, оскільки чоловіки схильні до довгих промов, що і впливає на довжину і структуру їхніх речень. Жінки ж схильні до коротких, логічно завершених фраз, які у автора роману передаються простими та сурядними синтаксичними конструкціями. Хоча не потрібно забувати, що незважаючи на стать мовця, найчастіше (у відсотковому еквіваленті до інших типів речень) Манес Шпербер у своєму романі „Der schwarze Zaun“ використовує складнопідрядні речення, що може також означати те, що частота того чи іншого типу речень залежить просто від індивідуального стилю автора, або від різних компонентів тексту, як це видно у іншому романі Манеса Шпербера – „Wolyna“, де частотність вживання різноманітних типів речень майже збігається, як у чоловічому, так і у жіночому тексті, в залежності від виду мовлення – авторського, непрямого, діалогічного.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Прибыток И.И., Иткина А.Г. Некоторые особенности индивидуально-художественных стилей английских писателей // Специфика и эволюция функциональных стилей. Пермь, 1979. – С.144-160.
2. Храпченко М.Б. Творча індивідуальність письменника і розвиток літератури. – К.: Дніпро, 1976.- 376 с.
3. Manès Sperber. Der schwarze Zaun. Roman. Europaverlag, 1986. – 190 S.
4. Manès Sperber. Wolyna. Mit einem Vorwort von André Malraux. Europaverlag, 1984.- 106 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліліана Маковійчук – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: гендерність.

СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕННЯ ТА ПРЕДИКАТ: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лариса МЕЛЕШКЕВИЧ (Київ, Україна)

У статті аналізуються основні напрями дослідження семантичної структури речення та предиката і встановлюються відмінності концепцій.

The main trends in the research of sentence semantic structure and predicate are analyzed in the article. The differences of the conceptions are established.

Останні десятиліття розвитку лінгвістики позначаються підвищенням інтересом мовознавців до проблем семантичного синтаксису, зокрема до питань щодо визначення співвідношення форми та змісту у реченні, і як наслідок – до досліджень семантичної структури речення. Реченнєвий зміст позначається різними термінами: структура, що лежить в основі речення, логічна, базова, семантична, глибинна, внутрішня структура та ін. Кількість рівнів для дослідження речення варіюється від мінімальних двох до п'яти, отже неоднаковою є і глибина репрезентації структури речення. Вивчення речення пов'язується переважно з трьома його аспектами: формальним, семантичним та комунікативним [8: 7-8, 56-59, 125-129; 15: 25-28; 21: 15-23, 127-156; 24: 17-21; 11: 98].

У мовознавстві існує декілька підходів до дослідження семантики речення. Прихильники формально-синтаксичного підходу Н.Ю.Шведова, В.А.Белашапова, Н.М.Арват, С.І.Кокорина здійснюють аналіз речення у напрямку від його форми до змісту, що передається цією формою. Семантичні структури виокремлюються у межах структурних схем речення. У працях Н.Ю. Шведової виявляються типові риси цього напрямку. Вона витлумачує семантичну структуру речення як «його абстрактне мовне значення, що являє собою відношення семантичних компонентів, які формуються взаємною дією граматичних та лексичних членів речення» [16: 124]. Семантичну структуру утворюють семантичні категорії. Центральними категоріями семантичної структури речення є предикативна ознака, яка реалізується як дія або стан, суб'єкт – виконавець дії або носій стану та об'єкт – предмет, на який спрямована дія або якому приписується певний стан. Вони утворюють елементарні семантичні структури [16: 124-125].

Прихильники напрямку семантичного моделювання Г.О. Золотова О.В. Акентьєва, Г.В. Ситар вважають, що дійсну структуру смислу речення відображає його семантична модель, а тому основним завданням визнається визначення та опис семантичних моделей. Типові риси цього напрямку відображені у працях О.І. Москальської Глибинна (=сміслова) структура речення витлумачується як структура його смислу, як форма, в яку утілюється думка на певному етапі її кодювання засобами мовлення, і визначається: 1) наявністю в реальній дійсності певного факту, відношення, 2) його переробкою та відбором мовцем моделі кодювання у відповідності до «кута зору», ситуації спілкування, «фонового» знання, комунікативної інтенції [14: 37-39].

У лінгвістиці здійснювалися дослідження семантики речення з точки зору референційного, або денотативного, підходу. Його представники вважають, що пропозиція відображає структуру певної ситуації як реченнєвого денотата, а основне завдання при дослідженні семантики речення вбачають у визначенні співвідношення між реченням та ситуацією, яка ним позначається [4: 6]. Спираючись на структуру ситуації, відображену у реченнях, здійснюють відповідну класифікацію речень. Детальний аналіз цієї концепції представлено у працях Н.Д. Арутюнової, Н.М. Арват, А.П. Загнітка, Н.О. Дьячкової; див., напр., [4: 6-8; 3: 5-8]. Компонентно-комбінаторний підхід до вивчення реченнєвої семантики розглядається В.В.Богдановим [6: 28-29].

Для опису об'єктивного змісту речення прихильники предикатно-аргументного підходу спираються на пропозицію. Ч.Філлмор витлумачує пропозицію як набір відношень між дієсловами та іменами (або при наявності – підрядними реченнями). Речення у своїй глибинній основі трактується як таке, що складається із дієслова та одної чи більше іменних груп, кожна із яких пов'язана з дієсловом певним відмінковим відношенням. Глибинна структура, під якою Ч.Філлмор розуміє глибинно-синтаксичне представлення речення, знаходить своє вираження у вигляді поверхневої структури [18: 400-404].

Дж.Лайонз при аналізі семантики речення використовує валентні схеми, які, на нашу думку, можуть вважатися аналогом формули семантичних структур. Дослідник дотримується погляду, що валентні схеми відображають самий основний і самий нейтральний спосіб концептуалізації та опису ситуації. Виокремлюється вісім валентних схем. Можна вважати, що, наприклад, валентна схема AFFECT (AGENT, PATIENT) є записом семантичної структури речення з двовалентним предикатом дії, а BE (ENTITY, PLACE) – з двовалентним предикатом локації і т. ін. [22: 488-500].

У.Чейф аналізує речення у напрямку від значення до форми, а тому поверхнева структура вибудовується на основі семантичної структури, породження якої відбувається наступним чином: предикат, іменованний дієсловом, набуває вибіркового одинокості (наприклад, процес або дія), які визначають іншу частину структури в тому сенсі, що вони обмежують вибір дієслівного кореня, тобто поверхневої лексичної одиниці, і визначають кількість і відношення іменників (=аргументів) [19: 133-134].

Вагомий внесок у дослідження семантики речення зробив С.К.Дік. Він витлумачує семантичну структуру речення як глибинну репрезентацію мовного виразу. Семантична структура в його інтерпретації представляється у вигляді предикатної рамки, яка містить інформацію щодо форми предиката (дієслівний, ад'єктивний, номінативний та ін.), кількості

аргументів, що вимагає предикат, їх семантичних функцій та селекційних обмежень, накладених предикатом щодо термів, які заповнюють аргументні слоти [21: 29].

А.Мустайокі вважає, що відправною точкою аналізу речення є його семантична структура як схематизоване, структуроване уявлення про те, що збирається висловити мовець. Вихідним пунктом процесу мовленнєвого акту визнається ситуація, яку мовець завжди обмежує і тлумачить, враховуючи свої комунікативні потреби. Так утворюється стан справ, що є основою семантичної структури. Семантична структура складається із: 1) ядра, що включає глибинний предикат та його актанти, 2) модифікатора – метадієслова, що визначає семантичну структуру, і його актанти; 3) специфікатора – семантичного елемента, який уточнює актанти, предикат або стан справ у цілому [15: 24, 412-413].

У контексті українознавчих досліджень значна увага надається проблематиці семантики і структури речення. І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, В.М.Русанівський вживають терміни «глибинна, семантична, власне-семантична структура речення» як синонімічні. Грунтуючи поняття семантичної структури на ідеї вияву смислу речення, вони витлумачують її як «інваріант, спільну основу об'єднання ряду формально неоднотипних, але однотипних із змістового боку конструкцій, тобто конструкцій, що відображають однотипні реальні ситуації» [8: 44]. У семантичну структуру елементарного речення входить пропозиція (предикат та його аргументи), але не входить інша змістова властивість речення – його модально-часовий план [там же: 8, 34, 63-65].

Предтечею логічного напрямку стали ідеї Аристотеля та картезіанська лінгвістика. Н.Хомський проаналізував та узагальнив досягнення раціоналістичної лінгвофілософії минулого, яку вважає співзвучною своїй власній теорії мови. Оскільки мова має внутрішній та зовнішній аспекти, речення може вивчатися з точки зору того, у який спосіб воно виражає думку, тобто дослідження його глибинної структури (семантична інтерпретація), або з точки зору його фізичної форми, тобто вивчення його поверхневої структури (фонетична інтерпретація). Глибинна структура трактується як базисна абстрактна структура, що визначає семантичну інтерпретацію речення. Вона складається із системи організованих різним чином елементарних суджень, які мають суб'єктно-предикатну форму з суб'єктом та предикатом простого виду. Отже, глибинна структура прирівнюється до структури думки, а тому вважається універсальною для всіх мов [20: 33, 40].

Н.Д.Арутюнова, досліджуючи логіко-семантичний аспект речення, розглядає поняття, які використовуються у логічному аналізі значення речення (поняття пропозиції, дієслів пропозиційного відношення, поняття референції). На її думку, структуру речення формують категорії логіки. Реченнєва семантика спирається на предикат і визначається логіко-синтаксичними (логіко-граматичними) першопричинами – відношеннями, які, пов'язуючись зі способами мислення про світ, водночас причетні до граматичної будови мови. Зміст речення складає пропозиція, яка визначається як семантична структура, що об'єднує денотативне та сигніфікативне значення. Комунікативна структура речення формує його семантичну структуру: комунікативний центр повідомлення стає його семантичним стрижнем [4: 5-6, 17, 20, 37, 47, 50].

Згідно з генеративною концепцією спочатку породжується синтаксична структура, а потім вона співвідноситься із певною семантичною інтерпретацією. Синтаксис включає базовий та трансформаційний субкомпоненти. База – система елементарних правил, імовірно близьких для різних мов, – вираховує обмежену кількість глибинних структур – прототипів речень. Трансформаційний субкомпонент породжує поверхневі структури речень із структур, отриманих у результаті дії базових правил [11: 98-99]. У ранніх працях Н.Хомського «глибинна структура фактично описується в термінах логіки як система пропозицій, що не отримує однозначної відповідності з утворюваною фізичною формою» [7: 37]. В узагальненому вигляді глибинна структура трактується послідовниками генеративізму як рівень синтаксичної репрезентації речення, який кодує предикатно-аргументні відношення, а також рольові характеристики аргументів дієслова [7: 38].

Представники генеративної семантики Ч.Філлмор, У.Чейф, Дж.Лакофф, Дж.Макколлі, Дж.Андерсен, Р.Ларсон та ін. вважають, що спочатку породжується семантична структура речення, а потім її синтаксична репрезентація. Семантична структура

пов'язується із денотативним аспектом речення і аналізується у термінах предикатної логіки. Смысл речення встановлюється шляхом розкладання нетермінальних (тих, що розкладаються) вузлів до термінальних, що репрезентують елементарні речення, які аналізуються з точки зору предикатно-аргументної структури [1: 13; 18; 19].

У когнітивній лінгвістиці предикатно-актантна рамка ототожнюється з фреймом. Вузлами предикатно-актантної структури фрейма є слоти. Пропозиційне ядро фрейма доповнюється у деяких дослідженнях термінальною частиною периферії, модусом і концептуальним планом [17: 645]. Основою фреймової структури є семантичний предикат. Фрейми описують не саму подію, а логіко-семантичні відношення у ній [9: 8-9].

Представників різних підходів у дослідженні семантики речення об'єднує визнання ними значущості предиката. Під предикатом часто розуміється присудок або група присудка, лексема, морфема, які мають предикатне значення, рема в актуальному членуванні речення [10: 7]. У синтаксисі термін «предикат» вживається для позначення і формального, і семантичного компонента речення, члена і реляційної, і суб'єктно-предикатної структури, елемента і потенційного, і актуального, ознаки разом з місцями для аргументів і абстраговано від них, ознаки, що імплікує будь-які і лише предметні аргументи. Як наслідок такої багатозначності з'являються термінологічні пари – присудок/предикат, предикатор/предикат, релятор/предикат, предикатний знак/предикат, предикатив/предикат, базисний предикат/предикат, функтор/предикат та ін. [12: 82].

Традиційно предикати протиставляються за такими критеріями: валентним потенціалом, ступенем похідності, частиномовним статусом, предикатним/непредикатним характером аргументів, функціональними особливостями, семантичними критеріями. За аспектуальними характеристиками предикати поділяються на граничні та неграничні, за кількістю валентностей – на абсолютні та відносні, за якістю валентностей – на базисні та небазисні, за рольовою валентністю – на агентивні та неагентивні, за синтаксичною функцією – на матричні та нематричні, за лексичною семантикою – предикати фізичної, психічної діяльності та ін. [12: 83].

З точки зору формального підходу предикат у реченні є граматично єдиним носієм видо-часових значень і слугує основним засобом часової організації тексту. Він є виразником присудкового відношення, яке характеризується предикативністю і виступає у формі сполучення слів. Таке відношення організує речення і виникає тоді, коли слову, яке виражає предметне поняття, в момент мовлення приписується певна ознака або ряд паралельних ознак [2: 58-59].

Предикат витлумачується як логічна функція, що визначається у двох відношеннях: за власною семантикою та за аргументами, які допускає дана функція. Н.Д. Арутюнова вважає, що суть предиката полягає у позначенні та оцінці статичних властивостей і динамічних проявів предметів дійсності, їх відношень одне до одного. Важливою властивістю предикатної семантики визнається її організація часовою віссю. Предикати позначають класи ознак: фізичні ознаки предмета, його просторову орієнтацію, механічні дії осіб та сил природи, соціальну активність людини, її духовну діяльність і внутрішній стан, її фізичні відчуття, мовленнєву поведінку та ін. [5: 172, 214-215].

Для виокремлення семантичних типів предикатів найпоширенішими способами є денотативний, який ґрунтується на співставленні аргументів і предикатів пропозиції з денотатами та відношеннями між ними у ситуації, і валентний, який базується на валентних властивостях предиката [13: 14]. У мовознавстві розповсюдженим став погляд на предикат як на основний компонент семантичної структури, який відіграє організаційну роль у реченні. Найбільше дослідженими є дієслівні предикати, оскільки саме вони займають центральне місце у типології предикатів. Широко відомими стали семантичні класифікації предикатів Т.В. Булигіної, О.М. Селиверстової, Н.М. Арват, Г.О. Золотової, І.Р. Вихованця, У. Чейфа; див., напр., [3: 19].

Аспектуальні класифікації предикатів ґрунтуються на встановленні способу, у який відбувається подія. Аспектуальні категорії визначають подію з точки зору характеру її протікання та розподілу у часі: тривалості, повторюваності, граничності, кратності, результативності та ін. Найвідомішу класифікацію аспектуальних типів дієслівних

предикатів було створено З.Вендлером [25]. Здійснене ним дослідження дало поштовх розвитку лінгвістичної думки і стало теоретичним підґрунтям для створення нових класифікацій предикатів А. Кенні, К.С. Сміт, А.П.Д. Мурелатоса, Р.Д. Ван Валіна та ін. [23: 24].

Представники функціонального напрямку у трактуванні поняття предиката – В.Б.Касевич, В.С.Храковський, Я.І.Маркот та ін. розглядають предикат як функтор, який визначає число та типи аргументів, пов'язаних з предикатом, як семантичну одиницю, яка має властивість відкривати валентні місця для заповнення їх іншими семантичними одиницями [10: 15-16; 13].

Отже, у дослідженні семантичної структури речення можна виокремити такі основні напрями: формально-синтаксичний, семантичного моделювання, референційний, компонентно-комбінаторний, предикатно-аргументний, логічний, генеративний та когнітивний. Основні відмінності проаналізованих концепцій полягають у глибині семантичного аналізу речення та його напрямку: від форми речення до його змісту чи навпаки. Самий неглибокий рівень аналізу – у формально-синтаксичній семантики, яка спирається на структурні схеми певної конкретної мови. Найглибшим рівнем розгляду відзначається когнітивна концепція, оскільки досліджуються ментальні структури. При формально-синтаксичному, логічному, генеративному підходах речення аналізується від його форми до змісту. При семантичному моделюванні, референційному, частково компонентно-комбінаторному і предикатно-аргументному, когнітивному підходах рух думки дослідника – від змісту речення до його форми. Розбіжності у поглядах серед прихильників предикатно-аргументної та компонентно-комбінаторної концепції значення речення пояснюються у першому випадку відмінностями у визначенні поняття предиката та віднесеності предиката до семантичного або семантико-синтаксичного рівня, а у другому випадку – здійсненням аналізу чи синтезу моделей комбінаторної семантики. Основними напрями у дослідженні предиката є формальний, логічний, семантичний, комунікативний та функціональний.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андерш Й.Ф. Проблеми синтаксичної семантики в сучасному зарубіжному мовознавстві // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 11 – 18.
2. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка – М.: Изд-во лит-ры на иностранном яз., 1955. – 391 с.
3. Арват Н.М. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К.: Вища школа, 1984. – 159 с.
4. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976. – 384 с.
5. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения //Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156–249.
6. Богданов В.В. О перспективах изучения семантики предложения // Синтаксическая семантика и прагматика: Межвузовский тематический сборник. – Калинин: КГУ, 1982. – С. 22–38.
7. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XII ст.): Монографія. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
9. Генералова Л.М. Транспозиция как способ языковой репрезентации перехода к альтернативной концептуализации события через систему семантических предикатов: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград, 2007. – 21 с.
10. Касевич В.Б., Храковский В.С. Конструкции с предикатными актантами. Проблемы семантики // Категории глагола и структура предложения: Конструкции с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1983. – С.5–27.
11. Лінгвістический енциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
12. Львов Л.А. К определению основных типов глагольных предикатов // Семантика и функционирование английского глагола: Межвузовский сборник научных трудов. – Горький: ГГПИ, 1985. – С. 81–89.
13. Маркот Я.И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами физического воздействия в современном английском языке: автореф. дис. ...канд. фил. наук: 10.02.04. – Минск, 1990. – 20 с.
14. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 156с.
15. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: От семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512с. – (Studia philologica).
16. Русская грамматика: В 2-х т. / Редкол.: Н. Д. Шведова, (гл. ред.) и др. – М.: Наука, 1980. – Т.2. – 710 с.
17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
18. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубеж. лингвистике. – 1981. – Вып. 10. – С. 369-495.
19. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 432с.
20. Chomsky N. Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought. – N.Y.: Harper & Row Publishers, Inc., 1966. – 119 p.
21. Dik S.C. Functional Grammar. – Dordrecht – Holland – USA: Foris Publications, 1981. – 230 p.
22. Lyons J. Semantics. – Vol. 2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – P. 373–897.

23. Syntax and Semantics. / Ed. P.J.Tedeschi, A.Zaenen. – 1981. – Vol. 14. – N. Y.: Academic Press. – 301 p.
 24. Van Valin R.D. Jr., LaPolla R.J. Syntax: Structure, meaning and function. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 713 p.
 25. Vendler Z. Linguistics in Philosophy. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1967. – 203 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Мелешкевич – аспірантка кафедри граматики та історії англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: функціональна граMATика, семантичний синтаксис, функціональний синтаксис.

АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ІНДИКАТИВА (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Леся МОГИЛА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті аналізується аспектуальність теперішнього часу індикатива. На відміну від української мови, де категорія аспектуальності дієслівної дії граматично оформлена, у французькій мові засоби вираження розподілу дії в часі обмежені лексичними маркерами і дієслівними перифразами.

The article deals with the aspectuality of the Present Indicative. Unlike Ukrainian, wherein the category of aspect is expressed grammatically, in French the means of expressing the distribution of action in time comprise only lexical markers and verbal periphrases.

Аспектуальність означає функціонально-семантичну категорію, яка об'єднує різні засоби вираження характеру проминання дії і включає в якості морфологічного ядра категорію виду, периферійних компонентів – способів дії, а також лексичні й синтаксичні показники характеру перебігу дії. Категорія виду являється основною аспектуальною категорією і залишається предметом безкінечних дискусій. Проблема виду вперше була обґрунтована в працях слов'янських лінгвістів, оскільки у слов'янських мовах вид виступає як граматична категорія, утворюючи чітке парадигматичне протиставлення: доконаний і недоконаний вид. На відміну від української мови, де категорія виду граматично оформлена, у романській граматичній традиції, зокрема в теорії французької граматики, категорія аспектуальності та чинники, що її формують, не визначені однозначно. Тому виникає питання про саме її існування як морфологічної категорії. Порівнюючи категоріальні ознаки французького і українського дієслова, відзначимо, що про аспект як еквівалент виду може йтися там, де аспектуальні значення отримують регулярне вираження через парадигматично протиставлені одна одній форми того самого дієслова.

У французькій мові теперішній час індикатива аспектуально мало виразний. Це зумовлюється тим, що семіологічний «портрет» його системного значення (минуле/майбутнє) «розмиває» аспектуальність дії, тобто немає морфології аспектуальності. Тому в мовленні аспектуальність теперішнього часу виражена лексичними та граматичними засобами: видно-часовими формами дієслова, перифразами, прислівниками, сполученнями дієслова із маркерами часу, міри і ступеня тощо. Відсутність морфологічних показників аспектуальності презенса зумовлює актуальність цієї теми. **Мета** статті полягає в тому, щоб проаналізувати комплекс структурних і функціональних засобів вираження аспектуальності форми теперішнього часу індикатива. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: визначити експліцитні/імпліцитні, адвербіальні, а також аналітичні засоби вираження аспектних значень презенса індикатива. Основне дійсницьке значення теперішнього часу індикатива виражається за допомогою перифрази *être en train de*, що по суті передає не просто саму дію, а стан суб'єкта в момент мовлення. Саме в теперішньому часовому плані, що безпосередньо співвідноситься з моментом мовлення як центром часового дейксису, найбільш інтенсивно проявляються складні процеси аспектуально-темпоральної взаємодії. Важливо відзначити, що невизначеність в мовній системі аспектуального значення теперішнього часу дозволяє тільки структурно, а не морфологічно протиставити його з *passé composé*.

Французький лінгвіст Г.Гійом найбільш логічно обґрунтував категорію виду. Вчений розрізняв «зовнішній час», що співвідноситься дію з моментом мовлення (минуле, теперішнє, майбутнє), і «внутрішній час» – тривалість самої дії, яке він назвав видом. При цьому Г.Гійом вважає, що система мови, її морфологічна система, являється в свідомості людини

відображенням її уяви про реальний світ. В основі такої уяви лежать два поняття: «час» і «простір». По відношенню до дії чи стану час, як форма їх довготривалості чи короткочасності, мислиться як внутрішній час, що включений в дію, зайнятий нею. В залежності від тривалості внутрішнього часу, дії характеризуються як ті, що володіють внутрішньо обмеженим часом, за межі якого вони не виходять, як цілісні, глобальні, чи як ті, що представляють невизначено-довгий процес і не мають внутрішньої часової обмеженості. [4: 69].

П. Ембс вказував на існування видо-часової категорії, в рамках якої категорія виду і часу не змішуються і, хоча і знаходяться в конкуренції, тісно взаємодіють. Так, лінгвіст виділяв наступні три опозиції дієслівного виду: завершений/незавершений, тривалий/точковий; перфективний/імперфективний. Ці три типи видових опозицій, на думку автора, охоплюють процес в цілому, а інхоативність і термінативність торкаються тільки його частини, початкову чи кінцеву стадію розвитку дії [6: 149]. Лінгвіст групує аспекти теперішнього часу в два загальні види – миттєвий/немиттєвий [6: 22]:

1. Миттєвий презент (*présent momentané*):

a) перфективний (*aspect perfectif*): *La fatigue me prend aujourd'hui. J'ai un intense besoin de solitude, de repos, de silence* (Cardinal);

b) інхоативний або інгресивний (*aspect inchoatif ou ingressif*): *Il se met à passer en revue les livres sur les rayons pour penser à autre chose, se calmer* (Triolet). *Ils commencent à rire et à se racler la gorge pour aller chercher le crachat qui sortira au bon moment* (Cardinal);

c) термінативний (*aspect terminatif*): *Je cesse d'expliquer aux enfants qu'ils doivent les respecter comme ils nous respectent* (Cardinal).

2. Немиттєвий презент (*présent non-momentané*):

a) ітеративний (*aspect itératif*): *Quand j'amène les touristes à Belleville, chaque fois je fais un tour là-bas* (Arnothy). *Elle dort toujours, elle ne bouge pas dans son sommeil alors que dans son rêve elle chevauche une puissance motocyclette* (Echenoz).

b) тривалий (*aspect duratif*). Дія, обмежена на початку реалізації: *A partir de ce jour elle pense à cette femme* (Despentes). Дія, лімітована на своєму кінці: *Cela dure jusqu'à six heures du matin* (Cardinal). Дія, обмежена з обох боків: *Elle reste au lit du matin jusqu'au soir* (Triolet);

c) прогресивний: *Le papier augmente*;

d) курсивний: *Ils sont en train de prendre la responsabilité de la maison, c'est formidable* (Cardinal).

Французькі граматисти часто не розмежовують вид як морфологічну категорію дієслова і видове значення, яке реалізується у висловленні в результаті взаємодії семантики дієслова, значень часових форм і прислівників. Вони пропонують розглядати вид в широкому смислі слова, як поняття, еквівалентне аспектуальності, що знаходить своє вираження на різних рівнях речення. Так, С.Бланш-Бенвеніст, Ж.-С. Шевальє, Ж.Пейтард виділяють у французькій мові наступні види:

1) завершений/незавершений (*accompli/inaccompli*), виражений протиставленням складних і простих часів (*il est parti/il part*);

2) перфективний/імперфективний (*perfectif/imperfectif*), виражений семантикою дієслів (*je sors/je marche*);

3) *sécant/non-sécant*, що передається протиставленням *imparfait/passé simple* (*il sortait/il sortit*);

4) інхоативний/гермінативний (*inchoatif/terminatif*), виражений перифразами (*commencer à ... / finir de ...*);

5) однократний/ітеративний (*semelfactif/itératif*), що передається обставинами (*une fois par an/toutes les semaines*) чи афіксами (*sautiller, relever*);

6) прогресивний, виражений конструкціями *aller + gérondif*

7) тривалий (*duratif*): *La terre tourne*.

Наведені вище думки свідчать про те, що не можна розглядати морфологічну категорію виду без зв'язку з категорією часу. В.Г. Гак, зокрема, відмічає, що вид – якісно-кількісна характеристика процесу. Вид відображає його розгортання у часі по відношенню до

межі чи результату [1: 329]. На думку автора, видові значення у французькій мові можуть виражатися:

1. Лексично – протиставленням граничних і неграничних дієслів. В цьому випадку не можна говорити про вид як граматичну категорію, хоча семантична різниця дієслів впливає на утворення аспектуальних відтінків в певних конструкціях і часових формах;

2. Синтаксично – певними конструкціями чи засобами словотвору (афіксами). Ці засоби не утворюють морфологічного дієслівного виду. Але виражають способи дії (*toussoter, sautiller, relire, se mettre à lire*);

3. Протиставленням форм дієслів. Тільки в цьому випадку можна говорити про вид як морфологічну категорію дієслова. У французькій мові вона передається опозицією простих/складних, або лінійних/точкових часів [1: 330].

У теоретичній граматиці французької мови сформувалися два підходи відносно тлумачення змісту виду темпоральних форм. Представники першого напряму вважають, що категорія виду виражається опозицією простих/складних часів. Так, Г.Гійом визнає існування трьох видів: простого (*l'aspect simple, l'aspect tensif*), складного (*l'aspect composé, l'aspect extensif*) і надскладного (*l'aspect surcomposé, l'aspect bi-extensif*). Простий вид охоплює прості дієслівні форми і представляє дію в її розвитку, тоді як складний вказує на завершення дії з точки зору досягнення внутрішньої межі [5: 15 – 21]. В традиційній граматиці цим трьома видами відповідають форми *présent, passé composé, passé surcomposé*. Ці форми мають власні системні значення, які в мовленні отримують різноманітні відтінки. Крім цього, форма презенса поєднується з іншими дієслівними формами і отримує різні синтаксичні конструкції в мовленні для передачі аспектуальних значень, а також часових нюансів здійснення дії.

Другий напрямок представлений тими вченими, які розглядають видову категорію як протиставлення лінійних і точкових часів. Так, наприклад, Р.Мартен не заперечує, що опозиція прості/складні часи повинна розглядатися як особливий прояв виду. Проте він відзначає, що видова категорія у французькій мові проявляється насамперед у протиставленні лінійних/точкових часів [7: 57].

У французькій мові в аспектуальній характеристиці дії домінуючу роль відіграють граничні/неграничні дієслова. Необхідно підкреслити, що класифікація граничних/неграничних дієслів носить насамперед лексико-семантичний характер, однак важливим фактором реалізації аспектуального значення залишаються синтаксичні умови, які значно впливають на акціональну семантику дієслівної одиниці. Граничні дієслова (*naître, mourir, entrer, sortir, prendre donner, tomber, arriver, oublier, laisser* та ін.) означають дію, яка по своїй природі передбачає досягнення внутрішньої межі і може мати кінець, в результаті чого змінюється природа чи стан суб'єкта/об'єкта. В лінгвістиці вони отримали різну назву: граничні, термінативні, результативні перфективні точкові (*terminatifs, perfectifs, à terme fixe, cycliques, ponctuels*) [1: 281]. Неграничні дієслова (*vivre, exister, aimer, estimer, voir, travailler, parler, chanter, marcher, aller courir* та ін.) означають дію, яка розглядається в своєму розвитку і не передбачають межі. Такі дієслова називають ще курсивними, імперфективними, процесуальними (*cursifs, duratifs, imperfectifs, sans terme fixe, non-cycliques*) [там же]. Однак слід зауважити, що немає чіткого визначення між граничними і неграничними дієсловами. Наприклад, порівняймо два висловлення, де дієслово *tomber* означає перфективність в (1) та імперфективність в (2): 1. *Le livre tombe*. 2. *La neige tombe*.

Граничність/неграничність дієслівної лексеми вступає в різні відношення з граматичним значенням часових форм, що, в свою чергу, впливає на аспектуальний статус висловлення: *Laure sort enfin de sa chambre à coucher, et comme plusieurs messieurs arrivent, elle entraîne tout de suite Larsonneau dans un boudoir, situé à l'un des bouts du salon, dont une double portière le sépare* (Zola). В цьому прикладі форма презенса реалізує одночасно значення перфективності та імперфективності дієслівної дії. Значення перфективності дії формується у висловленні завдяки поєднанню граничної семантики дієслів *entraîner, sortir* з обставинами часу, які виражають точку відліку дії (*tout de suite*) чи близьке її завершення (*enfin*). Імперфективність дії представлена предикатами *arriver* і *séparer*, які стоять в абсолютній позиції, тобто не мають лексичних індикаторів, які впливали б на їхнє значення.

В арсеналі аналітичних засобів вираження аспектуальності презенса індикатива знаходяться словосполучення, утворені шляхом граматикалізації компонентів. Історична еволюція мови включає постійне перетворення лексичних одиниць в граматичні; лексика виступає в якості основного джерела граматики. В цих випадках йдеться про процес граматикалізації, процес трансформації лексичних одиниць в граматичний показник [3: 10]. В сучасній французькій мові існує ряд аналітичних конструкцій, які виражають різні часові, модальні й аспектуальні значення презенса індикатива:

- 1) аналітичні конструкції, в склад яких входить лексико-семантична група фазисних дієслів (*commencer à + Inf, se mettre à + Inf, se prendre à + Inf, continuer à + Inf, ne pas cesser de + Inf, achever de + Inf, finir de + Inf, cesser de + Inf, s'arrêter de + Inf*);
- 2) аналітичні конструкції з дієсловом *faire* (*ne faire que + Inf*);
- 3) перифрази (*être en cours de + Inf; être en voie de + Inf, être en train de + Inf, être en passe de + Inf, être sur le point de + Inf* та ін.).

Дієслово *commencer* служить актуалізатором основної дії аналітичної конструкції *commencer à + Inf*. Предикат зберігає за собою право передачі миттєвого відтінку початку дії та передбачає подальший розвиток дії: *Elle est rentrée à Paris habitée par cet amour, elle était heureuse. Ils commencent à s'écrire* (Cardinal). Завдяки своєму лексичному значенню в конструкції з інфінітивом курсивного дієслова, *commencer* вказує на початковий етап дії і надає словосполученню значення результативно-початкового способу дії. Конструкції *commencer à + Inf, se mettre à + Inf* і *se prendre à + Inf* використовуються для реалізації інгресивного значення, тобто для позначення початку процесу певної тривалості чи багатократності.

Інтрагермінальна фаза представлена на часовому відрізку, який не має початкової і кінцевої точок. Продовження як частина інтрагермінальності представляє собою процес з відкритими границями. Вираження такого процесу у французькій мові здійснюється за допомогою аналітичних конструкцій *continuer à + Inf* і *ne pas cesser de + Inf*: *La nuit qui vient doucement, enfin aller dormir. Mais je continue de marcher* (Despentes). В наведеному прикладі дія неперервна, не обмежена з обох сторін

Аналітична структура *ne pas cesser de + Inf* виражає тривалість і неперервність дії, яка не має ні початку, ні кінця, наприклад: *Impossible de dormir à cause du bruit qui ne cesse de répandre ni jour ni nuit* (Cardinal).

Проте така дія може розташовуватися в певних часових рамках: *La pluie ne cesse point de tomber depuis dix heures du matin jusqu'à trois heures de l'après-midi* (Simenon). Тут неперервність, монотонність дії лімітована на початку і в кінці її реалізації, що виражається за допомогою обставин *depuis dix heures du matin jusqu'à trois heures de l'après-midi*.

Конструкції *achever de + Inf* і *finir de + Inf* відносяться до кінцевої фази процесу і вказують на прагнення дії до завершення, виражаючи тим самим результативно-фінітивний спосіб дії: *On finit déjà de construire ce pont* (Despentes).

Аналітична конструкція *ne faire que + Inf* в поєднанні з інфінітивом імперфективного дієслова виражає ітеративний спосіб дії: *Ibrahim et Bichos ne font que passer ...* (Bazin).

Однак, така конструкція з інфінітивом перфективного дієслова означає дію, яка нещодавно здійснилася і являється функціональним еквівалентом іммедіатних конструкцій, що виражають результативний спосіб дії, наприклад: *Vous ne faites que d'arriver. Faut que les gens prennent l'habitude de votre tête* (Chevalier).

Серед аспектуальних конструкцій французької мови, які здатні описувати перфективність/імперфективність дієслівної дії в теперішньому часі, зустрічаються аналітичні словосполучення, які передають тривалу дію, що розвивається: *être en cours de + Inf; être en voie de + Inf, être en train de + Inf, passer le temps à + Inf, être occupé de + Inf*. До таких аспектуальних структур відносять ще аналітичні конструкції, які означають неминучість дії, що знаходиться на межі часової ситуації: *être en passe de + Inf, être sur le point de + Inf, être à deux doigts de + Inf, être pour + Inf*.

В основі словосполучень, які здатні реалізувати курсивність дії, лежить домінанта «в ході чого-небудь». Аналітична конструкція *être en cours de + Inf* має чітке аспектуальне значення процесності завдяки іменній групі *en cours de*. Абстрактне значення іменника *cours*

– *déroulement, développement, enchaînement, durée* служить основним засобом вираження імперфективності дії. Семантика процесності знаходить свою матеріалізацію в конкретній дії, позначеній дієсловом: *Et son père est en cours de passer sous les applaudissements* (Despentes).

Адвербіальні засоби займають основне місце серед недієслівних засобів вираження категорії аспектуальності презенса індикатива. Обставини у сполученні з дієслівними формами характеризують дію і визначають лімітативність/нелімітативність ситуації. Вони можуть виступати в аспектуально-автономній функції – в ролі активних маркерів, або в ролі уточнюючих маркерів. У французькій лінгвістиці виділяють:

1) прислівники з тривалим значенням: *cependant, depuis trois jours (mois années), longtemps, pendant quelque temps, quelques minutes, tout le jour, toute la semaine* та ін.;

2) прислівники з миттєво-результативним значенням: *aussitôt, brusquement, d'un sursaut, en un clin d'oeil, en ce moment, soudain, tout à coup, tout de suite, tout à l'heure, vivement* та ін.;

3) прислівники з репродуктивно-повторним значенням: *d'habitude, de nouveau, encore une fois, fréquemment, ordinairement, parfois, plus d'une fois, rarement, souvent, de temps en temps* та ін.;

4) прислівники з результативно-початковим значенням: *d'abord, dès, tout d'abord, dès ce jour;*

5) прислівники з результативно-фінітивним значенням: *au bout du compte, enfin, finalement, à la fin des fins, une dernière fois, déjà, jusqu'à;*

6) прислівники з дистрибутивно-суммарним значенням: *complètement, beaucoup de, tour à tour, l'un après l'autre;*

7) прислівники з сатуративним значенням: *à volonté, à satiété, à souhait, à l'excès, à perdre haleine, à bout de nerf;*

8) прислівники з атенуативним значенням: *un peu, légèrement, peu à peu, pour une minute, un tout petit peu.*

Поряд з експліцитними засобами вираження аспектуальності презенса індикатива, до яких відносять недієслівні обставинні маркери, імпліцитні засоби лімітативності виявляються пресупозицією. М.Н. Закамуліна відмічає, що при декодуванні експліцитного аспекту змісту релевантна лінгвістична компетенція, яка закладена в самій структурі висловлення. При декодуванні імпліцитної аспектуальної інференції релевантні енциклопедична, риторико-прагматична і логічна компетенція [2: 93]. На лімітативність висловлення може впливати більш широкий контекст, коли про наявність межі дії читач дізнається з попереднього речення: *C'est un bel été qui est arrivé. On coupe les foins.* Ситуація, що описується в першому реченні, служить фоном для наступної розповіді і передбачає характер перфективної дії.

Таким чином, аспектуальна характеристика теперішнього часу у французькій мові може виражатися описовим способом, тобто за допомогою експліцитних/імпліцитних, адвербіальних, а також аналітичних структур, які компенсують недостачу морфологічних засобів мови. Такі словосполучення являються своєрідним мініконтекстом, в оточенні якого відбувається зміна перфективності/імперфективності дієслівної дії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2004. – 862 с.
2. Закамуліна М.Н. Аспектуальность в татарском и французском языках (сопоставительное исследование). – Казань: Магариф, 1999. – 127 с.
3. Майсак Т.А. Грамматикализация глаголов движения: опыт типологии // Вопросы языкознания. – 2000. – №1. – С. 10–32.
4. Реферовская Е. А. Философия лингвистики Гюстава Гийома. – Спб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1997. – 127 с.
5. Guillaume G. Temps et verbe // Théorie de grammaire française. Recueil de textes. – P. : 1972. – P. 133 – 140.
6. Imbs P. L'emploi des temps verbaux en français moderne. Essai de grammaire descriptive. – P.: Klincksieck, 1968. – 269 p.
7. Martin R. Temps et aspect. – P.: Klincksieck, 1971. – 265 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Могила – аспірант кафедри романської філології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Наукові інтереси: функціональна граматики сучасної французької мови.

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ НІМЕЦЬКИХ ЛІНГВІСТІВ)

Руслана ОРОБІНСЬКА (Київ, Україна)

У рамках статті здійснено інвентаризацію наукових поглядів німецьких учених-лінгвістів на проблему структурної будови речення німецької мови з метою встановлення його синтаксичних особливостей.

In the article science views inventory of German philologists on the sentence structural problem with the aim to establish their structural-syntactic peculiarities are surveyed.

Німецька лінгвістична наукова думка стоїть на принципах того, що «предметом вивчення синтаксису є речення ..., їх взаємозв'язок в усному та письмовому тексті» [14: 162]. Особлива синтаксична роль речень у мові змушує науковців віднайти принципи, які лежать в основі їх функціонування. Розгляд синтаксичної організації речення німецької мови дослідниками підпорядковане певній науковій парадигмі, яка обумовлює індивідуальний напрямок вивчення даної синтаксичної одиниці.

Об'єктом розгляду статті є погляди німецьких лінгвістів починаючи з 60-х років ХХ ст. до сьогодні щодо формальної структури німецького речення, **предметом** – синтаксичні ознаки речення німецької мови. **Завданням** статті є встановлення принципів розгляду синтаксичної будови речення німецькими дослідниками.

Актуальність теми статті визначається недостатньою кількістю наукового матеріалу відносно узагальнення підходів у з'ясуванні синтаксичної організації німецького речення.

Питання структуризації речення як одиниці мови виникла в той час, коли вчене середовище постало перед проблемою структуризації людського мислення. Зокрема, в німецькому мовознавстві у 1920 році Бертольд Дельбрюк (B. Delbrück) виніс на розгляд лінгвістів поняття схеми речення „Satzschemata“ [6]. Такий факт дав розуміння того, що речення не є стихійно оформленим засобом фіксації людської думки, а має певну структурну організацію, яка може і має бути описаною. Відповідно, синтаксис почав розглядатись як впорядкована структура, що визначається системною організацією всіх його компонентів.

У витоків структурного підходу до вивчення будови мови в Німеччині стояв Карл Бюлер (K. Bühler). У центрі його уваги перебувала структурна організація речення німецької мови, а його визначальним елементом вважалось дієслово, яке за допомогою валентності утворює навколо себе певну морфологічну систему [5]. Представники даного підходу розглядали речення як мовну структуру, яка організована за допомогою певних системних зв'язків між його компонентами.

Структурний розгляд синтаксичної організації німецького речення був поширений вкінці ХІХ – початку ХХ ст., коли синтаксична теорія у Німеччині тільки зароджувалась.

Подальші розробки у напрямку синтаксичної організації речення дедалі більше звертали увагу на семантичну складову компонентного складу речення. Лінгвісти, які визнавали взаємозалежність семантичних та синтаксичних ознак в основі речення, підґрунтям своїх поглядів мали принцип відповідності структури речення його семантичній складовій. У основі наукових поглядів таких науковців знаходилась теза, що речення є структурою, яка несе в собі певне змістовне навантаження.

Беручи за основу семантичне наповнення речення, Х. Брінкманн (H Brinkmann) класифікує його, виходячи з таких понять, як „життя“, „причина“, „судження“ та „визначення“. У такий спосіб вчений отримує наступні типи речень: „Vorgangssatz“, „Handlungssatz“, „Substantivsatz“ und „Adjektivsatz“. Головними для вченого є суб'єктно-предикативні відношення, що виникають у реченні. Згідно з позицією вченого, моделі речень мають у своїй основі змістовне ядро [4].

Розглядаючи дієслово центральним елементом у структурі речення, Х. Брінкманн вважав, що семантика дієслова відображає контури ситуації, які складають номінативну основу висловлювання. Дослідник визначив на прикладі німецької мови 16 лексикосемантичних класів дієслів, які він розглядає як основу для регулярних варіантів моделей речень. Зокрема, дієслова lieben – hassen, achten – verachten, loben – tadeln та інші позначають відношення суб'єкту дії до іншої людини. У реченнях з такими дієсловами

можна очікувати мотивації відношення. Дієслова *falten, knicken, drücken, pressen, stampfen, reiben* та ін. позначають зовнішній вплив суб'єкту на об'єкт, допускають уточнення дії за його інтенсивністю або за способом реалізації. Значення ж деяких дієслів визначає семантику підмета: *geschehen, erfolgen, stattfinden, rassieren, vorkommen* – імплікують у функції підмета пропозитивне ім'я або інфінітивну групу [2: 13 – 14].

У. Енгель (U. Engel) також визнавав дієслово структурно-синтаксичним центром речення. На його думку, воно є вільним членом речення завдяки своїй поєднувальній цінності. Виходячи з теорії валентності, У. Енгель (розрізняв моделі речень як першочергово морфологосинтаксичні структури, які лише в даному співвідношенні дієслова з його валентнісними додатками отримують певного семантичного значення [9: 182]. Іншими словами, семантика речення отримує нового наповнення кожного разу, коли предикативна основа речення оформлює навколо себе певне структурне оточення. Він доходить висновку, що саме семантичний компонент лежить в основі валентності дієслова [9].

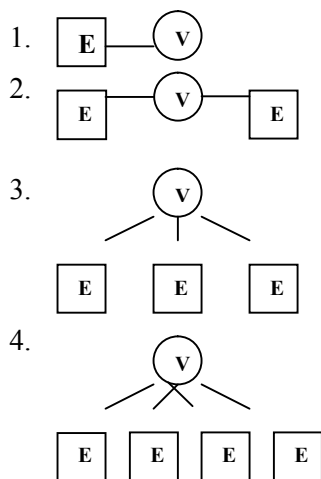
У. Енгель розуміє під реченням конструкцію, яка: містить дієслово; не володіє елементами, які би підкорювали інші елементи в її структурі; має на меті особливим способом роз'яснення мовного змісту [9]. Тобто речення типу: *Hier! Schön! Super, dieses Lied!* – не є за його визначенням реченнями бо не мають предикативного центру – дієслова.

Л. Вайсгербер (L. Weißgerber) в основу структури речення також поклав семантичне ядро. Він виділяє синтаксичні поля, виходячи зі змістовної спрямованості речення – наказ, бажання тощо. Особливість його теорії полягає в тому, що він не досліджує форми, наприклад, імперативу чи імперативні речення, а ставить за мету визначити способи виразу наказу – як у німецькій мові можна примусити щось зробити [13: 272]

Погляди Л. Вайсгербера відрізняються тим, що саме семантичний компонент у основі речення визначає загальну структуру предикативної конструкції.

Існує і інший підхід до розгляду сутності речення, яку Л.В. Шишкова назвала «вербоцентричною теорією речення» [2: 12]. Згідно з даною теорією особиста форма дієслова є структурно-семантичним центром речення. Структура речення у такому випадку визначається валентністю дієслова, здатністю відкривати пусті місця, які мають бути заповненими. При такому підході всі члени речення, які доповнюють семантику дієслова: другорядні члени та підмет – рівнозначні. Вони виконують роль актантів. Таке пояснення структурної будови дієслова давали для Й. Ербен (J. Erben) та Г. Хельбіг (G. Helbig).

Представимо схему Й. Ербена [2: 12]. Символ E (Ergänzung) – актант, слово або кілька слів, які доповнюють дієслово V (Verb) до рівня речення.



Приклади:

1. *Lisa kommt* [Mondschenkinder]
2. *Ich geh schwimmen* [Mondschenkinder]
3. *Er hat ein neues Melanon* [Mondschenkinder]
4. *Das bespreche ich mit deiner Mutter* [Mondschenkinder]

Виділення підмету у лівосторонній актант є проявом визнання його особливої ролі перед іншими актантами. Поряд з тим, виділення у самостійний тип третю та четверту моделі, які представляють собою варіант другої моделі, є спірним. Загалом представлені моделі включають обов'язкові актанти, які обумовлені семантикою дієслова і можуть мати функція як об'єкту так і обставини.

Г. Хельбіг (G. Helbig) назвав таку властивість дієслова валентністю. В цій теорії структурні одиниці перебувають у прямій залежності саме від дієслова. На основі теорії валентності Г. Хельбіг розробив відповідну модель синтаксичної та змістовної структури простого речення [11].

Уявлення Г. Хельбіга про структуру речення змінюються із плином часу. На початку своєї наукової діяльності він розглядає моделі речень як „Grundstrukturen des deutschen Satzes”, які не мають прямого роз'яснення його змістовного наповнення, і їхня будова

грунтується тільки на синтаксичній валентності. Пізніше вчений встановив прямий зв'язок між членами речення та визначив їх семантичний відмінок [11].

Г. Хельбіг розглядає поняття моделі речення на кількох його рівнях – морфолого-синтаксичному та семантичному. Він стверджує, що вчення про структури речення виникають як необхідність співвіднесення незліченної кількості можливих речень певної мови з обмеженою кількістю їх моделей. Такі речення містять в собі не всі можливі члени, а лише ті, які під впливом синтаксичної валентності пов'язують їх з дієсловом чи, наприклад, з прикметником – морфолого синтаксичні моделі речення, і вимагають від дієслова семантичного відмінка – семантичні моделі [12: 128].

Що стосується семантичного наповнення речення, то тут Г. Хельбіг визначає дві тенденції, які кардинально різняться у співвіднесенні його форми та змісту: 1) семантичні моделі речень, які прямо пов'язані з морфологічною складовою. Морфологічна основа таких речень повністю корелює семантичним наповненням, простежується взаємозв'язок форми та значення. 2) семантичні структури, які є повністю незалежними від морфологічних властивостей. Зв'язок між формою та значенням у такому випадку реалізується за допомогою семантичних ознак, семантичного відмінку та логіко-семантичних предикатів [12: 86].

Принципів вербоцентризму дотримується також граматики Дудена. При розгляді структури предикативної одиниці враховуються члени речення, які беруть участь у його конструванні, а саме має значення, яку структуру вони утворюють навколо предикативного центру речення. За основу розподілу синтаксичних зразків береться кількісний показник актантів, поширювачів вербального ядра у структурі німецького речення, де підмет, як і у теорії Й.Ербена, розглядається одним з них. Відповідно виділяють чотири основні різновиди предикативних структур, у яких: предикат має при собі один, два, три або чотири поширювачі. Залежно від актантного наповнення ці чотири групи, у свою чергу, поділяються на підгрупи [8: 935 – 962].

Отже, валентність дієслова у процесі структурного оформлення речень відіграє у сучасній теорії граматики німецької мови основну роль. Залежно від актантного наповнення речення змінюється його структурний та семантичний склад.

Інший німецький вчений – Е. Драч (E. Drach) визначив таку модель будови речення, яку сьогодні називають комунікативно-прагматичною. Дійшов до неї він шляхом поділу головного речення на два поля, залежно від розташування його елементів відносно відмінюваного дієслова – предикативного ядра: „Vorfeld” та „Nachfeld” [7]. Головним в його роботі було те, що, дані поля знаходяться у прямому підпорядкуванні інтенції носія інформації. Метою вченого було співвіднесення величезної кількості речень німецької мови обмеженої кількості їх моделей.

Комунікативно-прагматичний погляд на сутність речень в німецькій мові дотримуються К. Ганзель (Christa Gansel) та Б. Вотьяк (Barbara Wotjak). Особливістю їхнього дослідження є те, що вони намагались за допомогою моделей речень показати, як співвідносяться компоненти граматичної компетенції та прагматичні знання в його єдиній структурі. К. Ганзель зазначає, що семантична валентність не співвідноситься із синтаксичною будовою речення [10: 157]. Б. Вотьяк, у свою чергу, звертаючи увагу на певну взаємообумовленість синтактико-семантичних зв'язків всередині речення, заперечує проте їхнє повне співпадіння [15: 247]. Отже, ключовими елементами, що впливають на структурну організацію речення, можуть бути названі синтаксична будова речення, його семантична наповненість та прагматичні мотиви автора висловлювання.

Історична картина німецької наукової синтаксичної думки розкриває кілька концептуальних принципів, покладених в основу дослідження структури мови на різних етапах її дослідження, головними з яких є співвіднесення будови мови та її змісту (синтаксису та семантики).

Отже, вивчення синтаксичної будови німецького речення у науковій спадщині німецьких лінгвістів має чотири основні підходи: структурний, семантичний, структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний.

Науковий матеріал, викладений у статті дає теоретичне підґрунтя для практичного вивчення структурних особливостей німецького речення на сучасному історичному етапі. Пріоритетним завданням у подальшій роботі по вивченню структурної будови речення німецької мови є визначення підходів вітчизняних германістів до питання про синтаксичну організацію речення німецької мови

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Попов Ю.В. Очерки развития синтаксической теории в Германии в конце XX – первой половине XX вв (Из истории развития немецкой грамматической мысли) : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови (німецька мова)“ / Ю.В. Попов. – М., 1963. – 24 с.
2. Шишкова Л.В., Смирнова Т.Ю. Синтаксис современного немецкого языка: Учеб. пособие для студ. филол. фак. и фак. ин. яз. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 128 с.
3. Banionyte V. Überblick über die Satzmodell-Forschung im Deutschen. – Germanistisches Jahrbuch der GUS „Das Wort“ 2002. – S. 21 – 28.
4. Brinkmann H. Die Deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. – Düsseldorf, 1971. – 939 S.
5. Bühler K. Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache vollbearb. 3 Aufl.]. – Stuttgart: Lucius & Lucius, 1999. – 434 S.
6. Delbrück B. Grundlagen der neuhochdeutschen Satzlehre: ein Schulbuch. – Leipzig: Ver. wiss. Verl., 1920. – 91 S.
7. Drach E. Grundgedanken der deutschen Satzlehre. – Frankfurt-am-Main, 1964. – 99 S.
8. Duden. Die Grammatik.: [völlig neu erarbeitete und erweiterte 7 Aufl. in 4 B.]. – Dudenverlag: Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 1995–. – (Unentbehrlich für richtiges Deutsch) : in 12 Bände [Herausgegeb. Dudenredaktion] / Dudenredaktion, 1995. – 1343 S.
9. Engel U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache. – Berlin: E. Schmidt, 1977. – 307 S.
10. Gansel Ch. „Obligatheit und Fakultativität als Ausdruck der Perspektivierung: Deutsch als Fremdsprache №3, 1993. – S. 157 – 163.
11. Helbig G. Deutsche Grammatik. Grundfragen und Abriss. – [3 Aufl.]. – München: Iudicium – Verl., 1996. – 161 S.
12. Helbig G. Valent – Satzglieder – semantische Kasus – Satzmodelle. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1982. – 106 S.
13. Weisgerber L. Von der Kräfte der deutschen Sprache. Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik . – Düsseldorf: Schwann, 1971. – 431 S.
14. Wellmann H. Deutsche Grammatik. Laut. Wort. Satz. Text. – Heidelberg: Universitätsverlag „Winter“, 2008. – 567 S.
15. Wotjak B., Wotjak G. Werben für Verben // Deutsch als Fremdsprache. An den Quellen eines Faches. Festschrift für G. Helbig zum 65. Geburtstag. München, 1995. – 235 – 285 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Оробінська – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: синтаксис німецької мови.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВИГУКІВ

Вікторія ТЕСЛЯ (Київ, Україна)

У статті розглянуто вигуки як мовні одиниці основною функцією яких є емотивна функція. Крім емотивної були розглянуті сигнальна, підсилювальна, та комунікативно-прагматична функції. При дослідженні останньої було розроблено класифікацію вигуків за іллокутивною метою.

The article presents emotive, intensifying and communication-pragmatical functions of the interjections as units of language. The research of communication-pragmatical function make possible to present the classification of the interjections that have different illocutionary effect.

Актуальність статті зумовлена загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на комунікативну функцію мови та емотивні аспекти спілкування.

Мета статті полягає у дослідженні специфіки функціонування емотивних та волевтичних вигуків сучасної німецької мови у мовленні, оскільки під час спілкування людина не тільки передає свої емоції і почуття, а і впливає на емоційний стан слухача.

Об’єктом дослідження є комунікативно-прагматичні функції вигуків.

Предметом дослідження є іллокутивна сила вигуків.

У процесі говоріння людина не просто матеріалізує свої думки (усно чи письмово), вона наділяє висловлення певною іллокутивною силою. Зрозуміти емотивне значення слова легше, коли відомо, які саме почуття та емоції виражають сміх, плач, зітхання. Сміх, наприклад, виражає радість, веселий настрій; плач – горе. Однак сміх, плач, зітхання не є частинами мови. Вигуки пов’язані із вищезазначеними почуттями й емоціями, є частиною мови і мають емотивне значення [6: 129]. Багатозначність вигуків і, звідси – їх варіативність дозволяє цим лексичним одиницям виконувати комунікативно-прагматичні функції мови [5: 8].

Будь-яка діяльність людини викликає у неї певні емоційні переживання, які є сигналом для її припинення або навпаки, емоційні переживання дають змогу розуміти емоційний стан

інших людей, співчувати їм. Основні емоційні стани людини поділяються на емоції та почуття. Проте виділяють ще такі стани як афект, стрес, пристрасть, настрої. Емоції виражають не об'єктивні значення, а суб'єктивні смисли. *Почуттями* називають стабільне емоційне ставлення, яке виділяє в оточуючому світі ціннісні реальні та ідеальні об'єкти, пов'язані з основними інтересами, заняттями особистості. *Волевиявлення* це вольові прояви, які зумовлені реальними і ідеальними об'єктами дійсності, які мають для особистості відносно стабільну суб'єктивну цінність. З наведених визначень можна зробити висновок, що універсальні для усіх людей емоційно виразні примітиви по формі і змісту не є стабільними і вони характеризують емоції не особистості із сталими ставленнями до її інтересів, занять, а емоції біологічного організму, які є оцінною складовою його біоритмів. Когнітивний план емоційно виразних примітивів не можна віднести до усвідомлених образів і уявлень особистості, це лише комплекси відчуттів, які постійно змінюються.

Почуття, які виникають на базі емоцій, формувалися з історичним розвитком суспільства, пов'язані з його соціальними нормами та установками, тому вони можуть розвиватися і вдосконалюватися. На відміну від емоцій, почуття мають більш предметний характер і пов'язані з конкретним, незамінним об'єктом. Однак почуття і емоції відрізняються за якістю (позитивні, негативні та амбівалентні), глибиною, інтенсивністю і тривалістю впливу на діяльність. Власне емоції, які передаються за допомогою вигуків можуть бути позитивними, негативними та амбівалентними (емоції, які не мають яскраво вираженого негативного або позитивного забарвлення – співчуття, здивування). Негативні емоції відіграють більш важливу біологічну роль ніж позитивні. Негативні емоції сигналізують про небезпеку, а позитивні – про вирішення проблеми [3: 10–13].

У процесі пристосування людини до оточуючого світу, зокрема, до соціально-культурного середовища, когнітивний зміст її емоцій стає менш універсальним і більш складним, виникають похідні особистісно диференційовані почуття і волевиявлення. Мовні визначення емоцій і, на нашу думку, мовні засоби передачі емоцій сприяють їх розумінню і культурному нормуванню [1: 14–15].

З великої кількості емоційних станів у мислення фіксуються ті, які відрізняються тривалістю і переживаються частіше. Такі емоційні стани знаходять відображення у мові. Емоції, якими керується людина можуть полегшувати або ускладнювати спілкування. Соціокультурні правила експресії певних емоцій, різняться і в індивідуумів (вікові, гендерні особливості), і у представників соціальних груп (професійних, освітніх, політичних та ін.) [7: 283].

Вигуки, на нашу думку, є представниками емоцій у мові, і тому основною їх функцією є емотивна. Вони також можуть виконувати сигнальну функцію, наприклад: „*Tja, dann danke ich*“, *sagte Hansen zögern* [10: 47].

Вигук „*tja!*“ знаходиться в препозиції і сигналізує про поганий настрої співбесідника, про його незадоволення ситуацією, яка склалася.

У прикладі: *Der Alte nahm Borchert den Schlüssel aus der Hand und sah Stern an. „Nummer sechs, hä“?* [13: 88], вигук *hä* в постпозиції виражає здивування.

Вигук в будь-якій позиції надає висловлюванню образності і особливої експресивності, наприклад: „*Die Argumentation des heiligen Offiziums gegen Galilei lautete dahin, dass seine Sätze philosophisch absurd sein. Eine schlagendere Argumentation gibt es nicht.*“

„*Eh, eh, die Argumente unseres armen, großen Galilei haben sich als stichhaltiger erwiesen!*“ [12: 557] Незгода, яка виражена у відповіді, підсилена вигуком „*eh!*“ звучить яскравіше ніж без вигуку, порівняємо: „*Die Argumente unseres armen, großen Galilei haben sich als stichhaltiger erwiesen!*“ У наведеному прикладі вигук *eh* надає висловлюванню більшій виразності і повідомляє про незгоду з раніше зазначеним.

Отже, вигуки, які знаходяться в препозиції надають висловленню виразності, інформують про настрої співбесідника, його реакцію на повідомлене, на певне явище тощо. В постпозиції вигуки зазвичай виступають як самостійні речення, виражають емоції, почуття або волевиявлення і підсумовують попереднє висловлення або явище.

Комунікативний аспект мови спрямований на дослідження кінцевого результату – ефекту мовленнєвої комунікації, можна назвати *прагматикою* мови [8: 76]. Співвідношення

семантики (значення мовної одиниці) і прагматики завжди цікавило вчених. На думку Ч. Моріса та його послідовників семантика була етапом, який передує прагматиці. Р. Карнап вважав, що семантика залежить від прагматики. Однак і прагматика, і семантика є взаємозалежними явищами. Мовленнєва діяльність пов'язана з системою мови, а також із системою соціальної взаємодії через суб'єкти мовленнєвої діяльності адресанта і адресата. Суттю прагмалінгвістики є семантико-функціональний підхід до аналізу вигуків [8: 68–76]. Вигуки найчастіше зустрічаються в усному мовленні, зокрема в діалогах. Діалог завдяки своїй простоті і чіткості є класичною формою мовленнєвого спілкування. Кожній репліці властива завершеність, яка виражає певну позицію адресанта, на яку можна відповісти [8: 81]. Однак на відміну від реального діалогу мовлення персонажа художнього твору є „накладенням“ одного комунікативного процесу на інший, які протікають одночасно: комунікації між персонажами і комунікації між автором і читачами (глядачами). Діалог розгортається у двох планах: внутрішньому і зовнішньому, де внутрішній план – це комунікація „персонаж – персонаж“, а зовнішній план – комунікативна лінія „автор – читач“, яка залежить від багатьох компонентів сприйняття, найважливішими з яких є соціально-культурний, етнічний, психологічний [8: 82]. У нашому дослідженні нас цікавить внутрішній план діалогу.

За ознакою можливої реалізації виділяють усні та письмові мовленнєві акти. Існують усно-мовленнєві або власне іллокутивні акти, які здійснюються в усній формі, наприклад: молитись, сперечатись, співати пісні. Існують ще і інскриптивні (письмово-мовленнєві) акти, які здійснюються в письмовій формі: рецензувати, протоколювати тощо. Однак найчастіше зустрічаються універсальні мовленнєві акти типу: запитувати, відповідати, вимагати. Зазначимо, що у письмовій формі фіксуються практично усі усно-мовленнєві дії, а за умови їх передачі у формі прямого мовлення зберігається тип мовленнєвого акту [8: 83]. У процесі спілкування, крім інформування на співбесідника здійснюється певний вплив. І під час спілкування, у більшості випадків, комуніканти мають певні цілі. При цьому здійснюються мовленнєві дії, які є носіями певних комунікативних завдань (іллокутивні акти) і спрямовані на досягнення певних ефектів (перлокутивні акти).

Іллокуція – відношення мовлення до мети, мотивів і умов здійснення комунікації [2: 424]. Іллокутивні акти – мовленнєві дії такі як: ствердження, накази, описи, пояснення, вибачення, привітання тощо. Існує багато точок зору щодо класифікації іллокутивних актів. Класифікація Дж. Сьорля:

1) асертиви (репрезентативи), які повідомляють про положення речей і передбачають оцінку;

2) директиви, спонукають адресатів до певних дій;

3) комісиви, які повідомляють про обов'язки, які взяв на себе розмовляючий;

4) експресиви (виражають певну психічну позицію по відношенню до певних подій);

5) декларативи (визначають нове розгортання подій) [4: 53–54].

Услід за Дж. Серлем вчені класифікують мовленнєві акти так:

- інформативні мовленнєві акти;

- повідомлення (репрезентативні);

- акти спонукання (директиви, прескрипції);

- акти прийняття зобов'язань (комісиви);

– акти, які виражають емоційний стан (експресиви) [5: 25].

За допомогою вигуків можна визначити тип мовленнєвого акта. При дослідженні комунікативно-прагматичних функцій вигуків сучасної німецької мови ми розглядали вигуки у синтаксичних конструкціях різних типів, що дало змогу класифікувати вигуки за іллокутивною силою. За основу ми взяли роботу І. С. Шевченко, яка досліджувала прагматичні властивості англійського питального речення і дотримуючись класифікацій таких відомих лінгвістів як Дж. Сьорль та Г. Г. Почепцов, назвала ті мовленнєві акти, які є найбільш суттєвими для дослідження прагматичних якостей аналізованих речень. На нашу думку, найбільш частотними у вживанні і суттєвими за іллокутивною силою є вигуки-експресиви, вигуки-директиви, вигуки-метакомунікативи, вигуки-комісиви.

Вигуки-експресиви можуть бути як конвенційно-, так і контекстуально обумовленими. Контекстуально обумовлені вигуки є багатозначними і розкривають свої значення лише у контексті. Вигук *ah* має такі значення: задоволення, здивування, захоплення, розуміння, полегшення, радість. Проілюструємо деякі з цих значень у контексті:

Ausruf: 1) des Wohlgefallen: *Ah, die vielen Bäume! Ah, das lebendige Klima der Lebendigen! Wie es duftet!* (12: 685). У наведеному прикладі іллокутивною силою вигуку *ah* є вираження задоволення.

2) des Staunens, der Verwunderung, Überraschung: „*Ah, Ingenieur! Und Doktor Krokowski's Lächeln zog sich gleichsam zurück, büßte an Kraft und Herzlichkeit für den Augenblick etwas ein* (12: 27). З наведеного прикладу зрозуміло, що за допомогою вигуку-експресиву *ah* виражене здивування.

3) des Verstehens: „*Ah, darum der Umweg*“. *Der Wirt lächelte verständnisvoll* (10: 317).

Вигуки з конвенційно обумовленим значенням вживаються інгерентно (незалежно від контексту). До конвенційно обумовлених належать вигуки із сталою семантикою: *hurra, weh (o weh), Daus, bravo, bravissimo, puh, Klasse, i (iieh), äks, pfui, autsch, bäh, Quatsch (umg. Quack)*.

Зазначена група вигуків виражає емоційний стан мовців (страх, жах, переляк, занепокоєння, біль, тривогу; радість, задоволення, захоплення, тріумф, інтерес, полегшення, ніжність, розуміння; здивування, хвилювання, співчуття тощо) та оцінку того, що відбувається. З вищезазначеного можна зробити висновок, що до цього типу належать вигуки з позитивним, негативним та амбівалентним забарвленням: „*Pah!*“ *machte Olga und wandte sich verächtlich ab* (9: 71). Вигук „*pah!*“ повідомляє про те, що мовленнєвий акт за типом належить до експресиву, оскільки в ньому виражене негативне ставлення до об'єкта. „*Bravo!*“ *rief Settembrini*. „*Bravo, Leutnant! Sie bezeichnen sehr gut ein unzweifelhaft sittliches Moment im Wesen der Musik, nämlich dieses, dass Sie dem Zeitablaute durch eine ganz eigentümlich lebensvolle Messung Wachheit, Geist und Kostbarkeit verleit. Die Musik weckt die Zeit, sie weckt uns zum feinsten Genusse der Zeit...* (12: 162). За допомогою вигуку „*bravo!*“ можна визначити, що наведений вище мовленнєвий акт є експресивом, оскільки у ньому виражене захоплення музикою. Тобто іллокутивна сила зазначеного вигуку полягає у вираженні позитивного емоційного стану – *почуття захоплення*.

Ach so, du fährst wohl schon wieder nach Hause in deinen Gedanken“, *antwortete Joachim*. „*Nun warte nur, du kommst ja eben erst an. Drei Wochen sind freilich fast nichts für uns hier oben, aber für dich, der du zu Besuch hier bist und überhaupt nur drei Wochen bleiben sollst, für dich ist es doch eine Menge Zeit* (12: 1067). За допомогою вигуку „*ach!*“ у наведеному прикладі виражене співчуття. Співчуття, на нашу думку, є амбівалентним почуттям оскільки у ньому змішані позитивні і негативні почуття (позитивні – доброзичливе ставлення до об'єкта співчуття; негативні – негативне ставлення до ситуації, яка склалася). До цієї групи вигуків доречно було б віднести звуконаслідування, які передають звуки оточуючого світу за допомогою звуків мови: *bam, bim, hick, klack, klapp*.

Вигуки-директиви виражають волевиявлення мовців.

Вигуки *husch, sch, halt, basta* вживаються в директивних мовленнєвих актах, в яких мовець висловлює свою волю, спрямовану на виконання певної дії. Однак вигуки цієї групи слід розрізняти за категоричністю вираження волі і за сферами використання. За категоричністю вираження волі директиви поділяють на ін'юнктиви (спонукання-наказ) та реквестиви (спонукання-прохання). Залежно від сфери використання, об'єкту та суб'єкту діяльності вигуки-директиви можна поділити на: 1. *Вигуки звернені до людей* – професійні команди: циркові, військові, морські; вигуки під час виконання колективних робіт, (*marsch, Feuer, ahoi, basta, halt, ruck, pst (psst), sch*), наприклад: „*Halt! Soll ich etwa alles allein aufräumen?*“ *rief seine Mutter empört* (9: 98).

2. *Вигуки спрямовані на тварин* (*allez, kusch, Platz, hüh, hott*). Іллокутивна сила зазначеної групи вигуків полягає у вираженні волі мовця, яка обов'язково повинна бути виконана.

До вигуків, іллокутивною метою яких є не обов'язкове виконання волі мовця, а спонукання до дії, яка на думку мовця була б корисною, належать вигуки, які

використовуються у повсякденному спілкуванні: вигуки застереження; вигуки побажання (*Achtung, Feuer, hopp, hopsa*).

Вигуки привітання, прощання мають іллокутивну мету встановлення, контакту продовження або завершення розмови. Названі вигуки належать до **вигуків-метакомунікативів** (*ade, adieu, servus, tschüss, tschau, hallo, na, huch*), наприклад: „*Heho, hallo, Herr, ist noch mal gutgegangen*“, *erwiderten sie* (11: 73). Іллокутивною силою наведених вигуків є контактовстановлення.

„*Adieu, Menschenskind! Wünsche gute Ergebnisse!*“ *Und sie war aus dem Zimmer* (12: 237). Іллокутивною силою вигуку „*adieu!*“ є завершення розмови.

До метакомунікативів доречним було б віднести вигуки іллокутивною силою яких є заповнення пауз для забезпечення безперервного мовленнєвого контакту: „*Ich... äh... ihr wollt jetzt sicher den Umgang haben*“, *stotterte er* (9: 48).

„*Mm*“, *murmelte Hansen teilnahmsvoll und bedankte sich mit einem Nicken bei der Großmutter, die eine Tasse vor ihn stellte und den Tee eingoss, bevor sie den Pesel wieder verließ* (10: 126). Іллокутивною силою вигуку „*mm!*“ у наведеному прикладі є встановлення контакту (бажання почати розмову).

Вигуки „*Alarm!*“, „*alaaf!*“, „*bewahre!*“ („*i bewahre!*“), „*Vorsicht!*“, „*bei Gott!*“, „*vivat!*“, „*toi, toi, toi!*“, „*prosit!*“, „*Gott bewahre!*“ та інші ми відносимо до **вигуків-комісивів**. Зазначена група поділяється на такі підгрупи: менасив (погроза, застереження): *Vorsicht, Glass!* (Aufschrift auf Kisten) – іллокутивною силою наведеного вигуку є вираження застереження;

промісив (обіцянка, пропозиція, побажання (наше): *Prosit allerseits!* – іллокутивною силою висловлювання є – вираження побажання.

Отже, семантика і прагматика є взаємопов'язаними явищами. Семантика – це значення мовних одиниць закріплені у певній мовно-культурній системі. Прагматика – мовленнєва діяльність пов'язана з системою мови, а також із системою соціальної взаємодії адресанта і адресата. Вигуки є здебільшого багатозначними мовними одиницями комунікативно-прагматичними функціями яких є: передача емоцій, почуттів, бажань адресанта, його ставлення до адресата, до оточуючої дійсності, а також вплив на емоції, почуття співрозмовника. Проте один вигук може виражати, як ставлення до певного об'єкта, предмета, ситуації або явища, так і волевиявлення, і навпаки. Однак усі значення фіксовані мовною системою і використовуються у мовленні відповідно до мети спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винарская Е.Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов/ Е.Н. Винарская // Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 2. – С. 12–16.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
3. Лук О. Н. Эмоции и чувства. / О.Н. Лук. – М.: „Знание“, 1972. – 80 с.
4. Николаева Е.С. Междометия в прагмалингвистическом аспекте (на материале русского и английского языков). Дис. на соиск. научн. степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языка“ / Елена Сергеевна Николаева; Ростов-на-Дону, 2006. – 165 с.
5. Пахолкова Т.В. с. 8. Междометия в речевом общении. Дис. на соиск. ученой степени канд. филол. наук: 10.02.04 „Германские языки“ / Татьяна Васильевна Пахолкова; Череповец, 1998. – 149с.
6. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения. / Ч. Стивенсон // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. Сборник: Пер. с разн. яз. / сост. и вступ. ст. Н. Д. Арутюновой и Е.В. Падучевой.– М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – 500 с.
7. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: [монография] / В.И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
8. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматических свойств английского вопросительного предложения (16–20 вв.). Дис. на соиск. ученой степени доктора филол. наук: 10.02.04 „Германские языки“ / Ирина Семёновна Шевченко; Киев, 1999. – 358 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Angela Sommer-Bodenburg*. Der kleine Vampir und die große Liebe. Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1985. – 118 S.
2. *Kari Köster-Lösche*. Mit der Flut kommt der Tod. Knauer Taschenbuch Verlag, 2006. – 398 S.
3. *Mann Th.* Der Erwählte. S. Fischer Verlag, 1980. – 299 S.
4. *Mann Th.* Der Zauberberg., 1981. – 1067 S.
5. *Sebastian Fitzek*. Das Kind. Psychotriller. Knauer Taschenbuch Verlag. – 2009. – 394 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Тесля – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, прагмалінгвістика.

ЗЛАМ РАМКОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ СПРОЩЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ НІМЕЦЬКОГО РЕЧЕННЯ У ПРОМОВАХ МАКСА ФРІША

Оксана ТУРИШЕВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто явище зламу вербальної рамкової конструкції, зроблено кількісний аналіз зарамкових членів речення, встановлено причини їх винесення за межі вербальної рамки.

The article deals with the phenomenon of infringement of a frame construction. The parts of sentence that don't belong to the frame construction and causes of their exbraciation are analyzed.

Розуміння будь-якої мови неможливе без розуміння тих змін, що постійно в ній відбуваються, адже мова постійно змінюється. За твердженням О.О. Шахматова, у даний момент мова не є такою, як вона була 10 хвилин тому [див. у 1: 333]. Цей процес забезпечує відповідність мови потребам комунікативної та когнітивної діяльності індивіда, яка також перебуває у постійній динаміці. Тобто в кожній мові спостерігається постійний розвиток існуючих у ній явищ та процесів або йдеться про певні переваги у виборі мовних засобів, які зустрічаються в мові, але ще не стали загальновизнаними.

У даній статті розглядатиметься явище зламу рамкової конструкції (далі ЗРК) німецького речення на матеріалі промов М.Фріша. Метою даної роботи є вивчення даного явища як одного із засобів спрощення синтаксичної структури речення, визначення частотності явища ЗРК як такого та зарамкових членів речення, специфіка промов як особливого мовного жанру, а також встановлення умов, за яких той чи інший елемент речення виноситься за межі рамкової конструкції.

Питанням рамкової конструкції речення, що протягом багатьох століть була і залишається граматичною нормою німецької мови, а також проблемою її порушення у різні часи займалися такі видатні лінгвісти, як Е. Драг («Grundgedanken der deutschen Satzlehre»), Е. Бенес («Die Ausklammerung im Deutschen als grammatische Norm und als stilistischer Effekt.// Muttersprache 78»), К. Дюршайд («Syntax. Grundlagen und Theorien»), Х. Вінкель («Die diskursstrategische Bedeutung des Nachfelds im Deutschen»), Г. Цан («Beobachtungen zur Ausklammerung und Nachfeldbesetzung in gesprochenem Deutsch»), Р. Фільпус («Die Ausklammerung in der gesprochenen deutschen Sprache der Gegenwart»), В. Адмоні («Die Entwicklungstendenzen des deutschen Satzbaus von heute») та багато інших.

Нормативність вербальної рамки є стійкою ознакою німецького речення, яка реалізується в якості принципу структурної організації усіх існуючих в німецькій мові синтаксичних структур. Драг розрізняє три види вербальних рамок: аналітичні форми дієслова (допоміжне дієслово + основне дієслово), основне дієслово + іменник, основне дієслово + інфінітив іншого дієслова, основне дієслово + прислівник, дієслово + відокремлюваний префікс [6: 51].

Загалом «розщеплення» присудка в німецькій мові служить поляризації граматичної і лексичної інформації речення. Семантично детермінований елемент (незмінна частина присудка) прагне поєднати в собі весь семантичний зміст вербального сполучення. Граматично детермінований елемент (змінна частина присудка) виражає всі граматичні категорії дієслова, а його позиція є показником комунікативної спрямованості речення. Але в останні десятиріччя в німецькій мові спостерігається зростання кількості випадків ЗРК, що, в свою чергу, призводить до порушення принципу «напруженості» німецького речення та спрощення семантичної структури речення. Розглянемо більш детально суть даного явища.

Злам рамкової конструкції – це винесення окремих членів речення за межі правої частини вербальної рамки [5: 106]:

Unser Wunschdenken nach Hiroshima, die Meinung nämlich, dass die Atombombe nur noch die Wahl lasse zwischen Frieden oder Selbstmord der Menschheit und infolgedessen den Ewigen Frieden herbeigeführt habe, hat nicht lang gehalten. Krieg in Korea, Krieg im Nahen Osten [8: 7].

За межі рамкової конструкції можуть бути винесені будь-які члени або частини речення, але одні з них виокремлюються набагато рідше, ніж інші. Загалом класифікація випадків зламу рамкової конструкції зводиться до основних двох характеристик:

1. Граматичний, спричинений структурою речення, а також типом членів речення. В такому випадку за межі рамки можуть бути винесені: підрядні речення (передусім підрядні означальні речення), інфінітив з *zu*, перелік однорідних членів речення:

Es wäre nachzutragen: beide sind Musterschüler ihrer System-Schutzmächte geworden, beide im Begriff, ihren System-Bundesgenossen gegenüber sich als Präzeptor zu sehen [9: 16-17].

2. Стилiстичний, спричинений намірами продуцента [10: 219]. Тут, в першу чергу, мова йде про виокремлення прийменникових, детермінативних, номінативних, адвербіальних та ад'єктивних фраз. Ядром номінальної фрази є іменник, а ядром детермінативної фрази – детермінатор. Роль детермінатора може виконувати артикль, вказівний, присвійний, неозначений та питальний займенник [11: 127]. Основу прислівникової фрази складає відповідно прислівник, а прийменникової – прийменник та номінальна або детермінативна фраза [11: 180]. Виокремлення даних фраз найчастіше відбувається у випадку, якщо кількість членів речення, які входять до складу цієї групи, є великою та виникає небезпека, що дві частини присудка не будуть сприйняті як одне ціле:

Ob es die Utopie ist von einer brüderlichen Gesellschaft ohne Herrschaft von Menschen über Menschen oder die Utopie einer Ehe ohne Unterwerfungen, die Utopie einer Emanzipation beider Geschlechter, weiß ich nicht [8: 16-17].

У процесі написання даної статті було проаналізовано доповіді та промови Макса Фріша, а саме: «Ми сподіваємось» («Wir hoffen», 1976), «Чи маємо ми демократичне суспільство» («Haben wir eine demokratische Öffentlichkeit?», 1976), «Емігранти» («Emigranten», 1958), святкова промова, присвячена національному святу 1-го серпня (1957). Об'єм фактичного матеріалу становить 94 сторінки.

Слід зазначити, що в даному випадку нас в першу чергу цікавить ЗРК, спричинений намірами продуцента, тобто стилістичний аспект. Аналіз матеріалу показав, що тенденція до порушення рамкової конструкції дійсно має місце: у 43% речень спостерігається ЗРК, 40,6% речень зберігають вербальну рамкову конструкцію.

Було встановлено, що найчастіше за межі рамкової конструкції виносяться прийменникові фрази (далі ПФ). Члени речення у складі такої групи можуть виконувати функції або додатка, або обставини.

Такі випадки складають 55,2 %.

Der Preis, der hier von Jahr zu Jahr verliehen wird zur Zeit der Messe, ist kein literarischer Preis [8: 7].

Hier ist nicht zu sprechen über Literatur als Notwehr oder Ware [Frisch, 7].

Регулярно виносяться за межі рамкової конструкції порівняння з *wie* та *als* – 15,5%.

Solche Leute können ja nur zerstören, das sind nicht Menschen wie Sie und ich, Herr Doktor, die haben noch nie ein Buch gelesen, man muss sie ausrotten wie früher einmal die Indianer [8: 14].

Випадки винесення за межі рамкової конструкції детермінативних (далі ДФ) та номінативних фраз (далі НФ), які виконують в реченні роль додатка, становлять 13,9%.

Plausibel ist auch, dass die multinationale Eigentümer-Macht, traumatisiert durch die späten sechziger Jahre, die Evidenz nämlich, dass Eigentum zwar Macht gibt aber keine Autorität, die diese Defacto-Macht legitimiert, ... [8: 15].

З однаковою частотністю за межі рамкової конструкції виносяться адвербіальні фрази (далі АФ), що виконують в реченні роль обставини, а також ДФ та НФ в ролі підмета, що відповідно становить по 7,7%.

Unterrichtet über die technologischen Innovationen, ..., dass es nicht aus irgendeinem unerforschten Grund oder auch nur durch eine platte Havarie trotzdem losgeht morgen oder übermorgen [8: 18].

Als Schriftsteller hat mich beschäftigt die Genesis der Feindbilder:... [8:10].

Загалом усі дані дослідження представлені у наступній таблиці:

№ п/п	Зарамкові члени/частини речення	% показники	Кількість випадків
1.	ПФ (в реченні функція додатка або обставини)	55,2	163
2.	Порівняння з <i>wie</i> та <i>als</i>	15,5	47
3.	ДФ та НФ (в реченні функція додатка)	13,9	41

4.	АФ (в реченні функція обставини)	7,7	22
5.	ДФ та НФ (в реченні функція підмета)	7,7	22

Від жанрових особливостей того чи іншого тексту безпосередньо залежать причини ЗРК, тому їх вивчення слід розпочати з характеристики промов та доповідей з точки зору стилістики.

Отже, промова або доповідь соціально-політичної тематики як мовний жанр є усною формою публічної промови, що належить до ораторського підстилю газетно-публіцистичного стилю [1: 213]. Даний мовний жанр має свої особливі стилістичні та граматичні характеристики, визначення яких допоможе більш ґрунтовно дослідити причини кількісної переваги випадків ЗРК над випадками її збереження, але спочатку розглянемо стилістичні характеристики даного мовного жанру.

Отже, промова або доповідь на соціально-політичну тему має спеціальні композиційні та мовні особливості, які в поєднанні із загальними ознаками публіцистичного красномовства створюють певні канонізовані особливості стилю публічних промов. З одного боку, вони зберігають особливості писемної мовної норми, так як є різновидом літературної мови, а, з іншого боку, оскільки вони функціонують переважно в усній формі, мають ознаки розмовної мови.

Для виділення і наголошення тих чи інших слів або словосполучень у сучасній публічній промові широко застосовується порушення вербальної рамкової конструкції німецького речення. Основними стилістичними якостями публічної промови є: емоційність, багатство мови, стислість, ясність, точність, доречність та правильність [1: 217-218]. Правильність і точність вимагає від мовця дотримуватися граматичних та стилістичних норм висловлювання. Натомість стислість, ясність та особливо емоційність спонукають до порушення певних норм, що, в свою чергу, призводить, наприклад, до порушення рамкової конструкції.

Характеристика промов як особливого мовного жанру дозволить нам окреслити ряд причин ЗРК. Умовно їх можна звести до таких чотирьох положень:

1. Необхідність надати винесеним за межі рамкової конструкції частинам речення емоційне забарвлення, виділити їх.
2. Труднощі сприйняття об'ємного речення реципієнтом.
3. Бажання надати тексту характер розмовного стилю.
4. Вказати на те, що та чи інша частини речення не несе жодного смислового навантаження і є неважливою для розуміння змісту речення [7: 820-821; 4: 289].

Загалом явище ЗРК в німецькому реченні є потужним засобом виразності, яке, з одного боку, сприяє «оглядовості» речення, а з іншого, мотивовано ритмічною організацією речення [1: 327]. Тут виділяються дві протилежні тенденції.

Перша тенденція проявляється в тому, що винесення за рамку пов'язано зі зміною тону викладення [12: 292]. Емфатичне виділення зарамкових членів створюється за рахунок зниження тону висловлювання, який характеризується повсякденністю сприйняття зарамкового члена речення продуцентом. З точки зору психології створюється ефект, який виділяє не найголовніше для того, хто говорить, а те, що само собою зрозуміле. При цьому припускається, що це спричинить такий же вплив і на реципієнта. В результаті виникає зв'язок між автором та читачем/слухачем [3: 71].

Друга тенденція полягає в тому, що продуцент намагається звернути особливу увагу реципієнта на виокремленні члени речення, виділити їх, надати їм особливого емоційно-експресивного забарвлення за рахунок підвищення тону висловлювання [3: 72].

Обидві тенденції паралельно співіснують, як в писемному, так і в усному мовленні. Хоча, з іншого боку, можемо говорити про те, що для писемного мовлення друга тенденція є більш поширеною і, навпаки, для усного мовлення більш характерною є перша тенденція. Але так як даний мовний жанр має особливості як писемної, так і розмовної мови, для нього характерними є обидві тенденції.

Отже, звертаючись до проаналізованого матеріалу можна охарактеризувати тенденцію розвитку досліджуваної конструкції у публіцистиці як тенденцію середньої сили (адже

випадки ЗРК переважають випадки її збереження). Кількісні показники підтверджують висловлювання на початку статті про те, що тенденція до спрощення синтаксичної структури німецького речення в останні роки набула значного поширення. Рамкова конструкція порушується часто і свідомо.

Ми вважаємо, що питання рамковості німецького речення потребує уточнення та диференціації. Це пов'язано, перш за все, з визначенням статусу конструкцій з відхиленням від рамкової форми організації німецького речення, а також питання про подальшу долю рамкової конструкції: чи буде вона збережена як один із основних принципів структурної організації речення, чи вона буде витіснена іншими синтаксичними структурами в результаті збільшення випадків її порушення та чи стануть випадки ЗРК однією з причин «розщеплення» структури німецького речення і, як результат, переходу від напруженого принципу структурної організації синтаксичних одиниць до ненапруженого.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс. – Москва: Прогресс-Традиция, ИНФРА-М, 2004. – 413 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. 3-тє видання. – Київ: Академія, 2008. – 463 с.
3. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка. – Москва: Флинта, 2004. – 239 с.
4. Benes E. Die Ausklammerung im Deutschen als grammatische Norm und als stilistischer Effekt. // Muttersprache 78. – 1968. – S. 289-298.
5. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. 3. Aufl. – Stuttgart: Kröner, 2002. – 904 S.
6. Drach E. Grundgedanken der deutschen Satzlehre. 4. unveränderte Auflage. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – 99 S.
7. Duden. Die Grammatik. Band 4. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1998. – 912 S.
8. Frisch M. Gesammelte Werke in zeitlicher Folge. Band IV. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1976. – 571 S.
9. Frisch M. Gesammelte Werke in zeitlicher Folge. Band VII. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986. – 579 S.
10. Helbig G., Buscha J. Kurze deutsche Grammatik für Ausländer. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1986. – 294 S.
11. Sternfeld. Syntax. Eine morphologisch motivierte generative Beschreibung des Deutschen. Band 1. – Stauffenberg Verlag, 2007. – 477 S.
12. Sütterlin L. Die deutsche Sprache der Gegenwart. (Ihre Laute , Wörter , Wortformen und Sätze). – Leipzig, 1910. 3. verbesserte Auflage. – 452 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Туришева – аспірант кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету «КПІ».

Наукові інтереси: граматики сучасної німецької мови.

ПИТАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СВІТОТВІРНИЙ ОПЕРАТОР ВІРШОВАНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТ.)

Наталя АЛФЬОРОВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена проблемі зображення художніх світів поетичних текстів через стилістично значущу конструкцію питального речення. Питальні речення є домінуючими композиційними та семантичними складниками поетичного твору. Як оператори створення художнього світу питальні речення відображають типи художнього опису реальності, відносин між реальною та поетичною дійсністю.

The article focuses on the world-building potential of interrogative sentences in poetic texts. Interrogative sentences constitute the dominant compositional and semantic component of a poetic work. As world-building operators, interrogative sentences reflect ways of the real world's artistic description, establishing the relations of complete or reliable correspondence or multiple contradictions between real and poetic worlds.

Категорія художнього світу є однією з найважливіших та актуальних проблем дослідження будь-якого літературного тексту, оскільки вона відіграє значну роль в орієнтації людини не лише в реальному світі, але у світі (або світах), що моделюються в межах художнього твору [5; 4; 9; 11; 12].

Відношення до художніх світів та спроби їх опису не відзначалися впорядкованістю, а інколи були по суті протилежними. Представники окремих теоретичних напрямків характеризували художні світи як гру уяви, що не має жодної істинності й цінності, тоді як їх опоненти дотримувалися точки зору, що не можна провести чіткий розподіл між художніми та нехудожніми описами актуального світу. Однак, художній світ поетичного твору до недавнього часу залишався поза увагою багатьох дослідницьких шкіл. Останніми роками увагу дослідників вітчизняної лінгвістики привертає розмаїття художніх світів у поетичній оповіді, що вибудовуються домінуючими конструкціями віршованого тексту,

номінативними одиницями певного класу та виразними засобами (Л.І. Белехова, Н.В. Ярова, С.М. Співак, Н.В. Петренко).

Актуальність пропонованої статті полягає в розширенні пошуків у межах теорії художніх світів поетичного твору, подальшому деталізованому описі шляхів створення художніх світів через стилістично виділені конструкції поетичного твору.

Якщо прозовий художній текст розгортає свою систему можливих світів відповідно до правил, позначених безпосередньо постулатами логіки [9; 11; 12], то специфіка поетичного тексту накладає певний відбиток на функціонування та побудову текстового світу, вносячи в нього більше, ніж у прозаїчний текст, особливостей.

Збагаченість вірша образними засобами, що ґрунтуються на таких виділених синтаксичних конструкціях, як питальні речення, сприяє активізуванню інтерпретації всього поетичного твору. Дейктичні слова, стилістичні прийоми, що містяться у питальних реченнях (метафори, художні порівняння, метонімії і т.п.), порушують не тільки закони природи, але також закони логіки, аналітики і головні таксономічні принципи [6: 135-149].

Відтак **метою** цієї статті є визначення та класифікація типів можливих світів зображених у текстах сучасної американської поезії через питальні конструкції, що містяться у віршованому творі.

Об'єктом дослідження у пропонованій статті постає питальне речення як оператор створення певного художнього світу в поетичному творі.

Предмет дослідження – засоби та прийоми створення художніх світів поетичної оповіді, що містяться в питальних реченнях.

Дослідники проблеми альтернативних світів художніх творів відзначають той факт, що можливий світ твору створюється деякими певними світотвірними (world-creating) засобами, важлива відмітна риса яких – побудова простору художнього твору. Такими операторами, що створюють альтернативний світ, на думку багатьох учених, є виразні засоби і тропи художнього мовлення [12: 80-85].

Питальні речення, за умовою сприйняття їх образів як проєкцій можливих художніх світів, можна визначити як „екстремальні прояви художності або вигаданості, які ведуть до найвіддаленіших територій глобального всесвіту концептуальних можливостей” [12: 82]. Сама сутність питального речення – окреслення прогалини у знаннях, запит допоміжної інформації, очікування на рекомендації, наказ і т.п. – забезпечує їх функціонування в поетичному творі як операторів альтернативного розвитку поетичної дії.

Однак між способами зображення ліричних героїв різних поетичних напрямків існують певні розбіжності. Ліричний герой „оповідальної поезії” тотожний персонажеві художньої прози, адже за цим напрямом поезії закріпився погляд як на версифіковану форму оповідання [12: 85]. Окрім емоційного звернення до читача-співрозмовника, питальні речення в текстах оповідальної поезії несуть із собою також експресію, притаманну усному розмовному мовленню, з його лаконізмом, еліптичністю, розчленованістю. Розмовність тону, що задається такими реченнями, підтримується також характерним введенням питальних речень, котрі в поетичній оповіді графічно позначається лапками: „Where did you say he'd been?”, „What did he say? Did he say anything?”, „Anything? Mary, confess.” (Р. Фрост „Смерть наймита” („The Death of the Hired Man”).

Елементи діалогічного мовлення та конструкції прямої мови, що містять питальні речення, мають у поетичному тексті стилістичне та естетичне навантаження: стилістичне, оскільки вони використовуються як мовленнєві засоби з розмовним забарвленням з огляду на їх причетність до „мовлення”, а також естетичне, позаяк вони є складниками художньої структури, у якій вони виражають ідейно-образний зміст вірша та слугують загальною стильовій настанові автора. Функціональне „навантаження” діалогічних елементів у ліричному тексті близька до тієї, що властива діалогові художньої прози. Саме тому й світи цього напрямку поезії підлягають однаково з прозою розгляду.

Наприклад, питальні речення у поемі Р. Фроста „Смерть наймита” („The Death of the Hired Man”), окрім сприяння ефекту діалогічності, є відбитком цілком тотожного реальному світові перебігу подій, а тому створюють художній світ, що повністю відповідає таксономії дійсної реальності. Така художня оповідь сприймається як оповідь-істина, викликає читачку

довіру до змальованих у поетичному творі подій та явищ. У згаданому творі Р. Фроста подружжя фермерів обговорює повернення літнього віку наймита до їхнього маєтку: 1)... „*Be kind*”, she said. / ... ***When was I ever anything but kind to him?/ But I'll not have the fellow back***”, he said. / „***I told him so last haying, didn't I? / 'If he left then, ' I said, 'that ended it. ' / What good is he? Who else will harbour him / At his age for the little he can do?*** [8: 57]; 2) „***Where did you say he'd been?***” / „*He didn't say*” [8: 58]; 3) „***What did he say? Did he say anything?***” / *But little.*” [8: 58]; 4) „*Warren*”, she ***questioned.*** / „*Dead*”, was all he ***answered*** [8: 64].

Наведені рядки з вірша Р. Фроста є типовими прикладами діалогічної мови в поетичній оповіді. Номінативні одиниці „fellow”, „end it”, „haying”, „harbour”, „do little” надають рядкам розмовного звучання, що посилюється їх уживанням у питально-відповідних репліках.

На відміну від оповідальної поезії Р. Фроста, К. Сендберга та інших письменників ліричний герой „сповідальної” та пізньої сучасної поезії репрезентує людину оригінальну й індивідуальну, що унеможливує описання художнього світу такої поетичної оповіді за правилами прозового твору.

Прикладом такого зображення світу є фрагмент із вірша С. Плат „Перепливаючи річку” (S. Plath, „*Crossing the water*”):

*Black lake, black boat, two black, cut-paper people. / **Where do the black trees go that drink here?** / Their shadows must cover Canada. / ... / A snag is lifting a valedictory, pale hand; / Stars open among the lilies. / **Are you not blinded by such expressionless sirens?** / This is the silence of astounded souls* [10: 190].

Персонаж мешкає в художньому світі, деякі поняття та явища котрого не збігаються з актуальним світом, тобто в поетичному творі питальні речення не тільки містять компаративні тропи чи інші образні засоби, а й самі пропонують альтернативно новий художній світ, який порушує таксономію й логіку навколишньої реальності. Так, наведені питальні речення містять протилежні асоціації „чорного” кольору ночі та темної річки та „білим” кольором, імплікованим у назві річної квітки лілеї. Порівняння „лілея – міфологічна солодкоголоса сирена”, виводить нову кольорову асоціацію – „білий” означає „небезпечний”. Тому логічним завершенням думки сприймається негативно позначена номінативна одиниця „blinded” – „засліплений, позбавлений зору”.

Подібне зображення реальності передбачає індивідуальне творче осмислення дійсності та може трактуватися як „історія-вигадка”, „історія-розповідь”.

Наприклад, у вірші С. Плат „Сміливість замовкнути” (S. Plath, „*The Courage of Shutting-up*”) за дзеркальною гладінню існує інша реальність, дуже небезпечна, яка погрожує життю ліричної героїні, її нестримному бажанню бути незалежною, вільною від кохання, що несе тільки біль: „***But how about the eyes, the eyes, the eyes?/ Mirrors can kill and talk, they are terrible rooms / In which a torture goes on one can only watch. / The face that lived in this mirror is the face of a dead man. / Do not worry about the eyes – / They may be white and shy, they are no stool pigeons, / Their death rays folded like flags / Of a country no longer heard of, / An obstinate independency / Insolvent among the mountains***” [10: 210].

Аналогії „*Очі – віддзеркалення мертвого обличчя – промені очей – прапори країни, що не існує – вперта незалежність*” вишиковуються у наведеному вірші через номінативні одиниці, що містяться в питальному реченні. У реальному світі людина, котра дивиться у дзеркало або на будь-яку подібну поверхню, обов'язково побачить своє відображення. У наведеному вище прикладі *mirror – дзеркальна поверхня* є межею між реальністю і позадзеркальним світом, у якому своїм життям існує обличчя мертвої людини. Дзеркало являє собою інший простір, периферійний стосовно художнього світу твору, який заявляє про своє існування. Художній світ постає альтернативою реальному світові тільки тому, що аналогія „*очі – згорнуті прапори країни, що не існує більше та марно прагне незалежності*” припускає в ньому тотожності, які є абсолютно неможливими в дійсності.

Питальні речення із вірша Л. Х'юза „Пісня для Біллі Холідея” (L. Hughes, „*Song for Billie Holiday*”) можуть слугувати прикладом варіативної інтерпретації образів, які містяться у питальних реченнях, а тому допускають існування декількох художніх світів: „***What can purge my heart / Of the song / And the sadness? / What can purge my heart / But the song / Of the sadness? / What can purge my heart / Of the sadness / Of the song?***” [7: 102].

Ліричний герой наведеного поетичного твору ніби співає африканський блюз, промовляючи медитативні питання, з першого погляду, майже однакові за змістом: „Що взмоє очистити моє серце?” – однаковий початок кожної поетичної строфи, яка являє собою першу половину питання, що окреслює проблему. Наступні за першою частиною питання рядки є важливими з точки зору версифікації способів репрезентації художньої реальності в поетичній оповіді, коли одній сутності або явищу поетичної реальності в самій поетичній реальності існує декілька альтернатив:

- 1) „...від пісні та смутку”;
- 2) „...окрім сумної пісні”;
- 3) „...від смутку цієї пісні”.

Лексико-граматичний аналіз питальних речень розгляданого твору доводить, що на вищому композиційно-семантичному рівні ці питальні речення є фокусом, певною вежею, від якої відгалужуються множинні вектори розвитку поетичної реальності.

За М.-Л. Райан [9: 5], а в сучасній когнітивній поезиці за Н.В. Яровою [6: 153-160], ми класифікуємо типи відносин між реальним світом і поетичними світами, що зображуються у поетичних творах через питальні речення, за принципами тотожності, часткового збігу та розбіжностей:

1. Реальний світ = СПТ (світ поетичного твору): питальні речення поетичного тексту створюють світ, який у сприйнятті цілком збігається зі світом навколишнім, обумовлюючи сприйняття поетичного світу як історії-істини.

2. Реальний світ \approx МПС (можливий поетичний світ): через питальне речення зображується поетичний світ, несхожий на реальний, але який відповідає законам логіки й аналітики останнього), тобто приблизно збігається. Такий фрагмент поетичної історії сприймається як істина, забезпечуючи часткове співпадання реального і поетичного світів.

3. Реальний світ \neq НПС (нереальний поетичний світ): порушуються припустимі в реальному світі параметри. Такі фрагменти поетичного тексту, що містять питальні речення, стають у поетичних текстах фрагментами, що створюють „очуднення” світу віршованого твору.

Таким чином, можна зробити висновок, що використання питальних речень у поетичних текстах сучасних американських авторів скеровує побудову художнього простору, а компаративні тропи та образні засоби, які містяться в питальних реченнях, слугують у поетичних творах „світотвірними” операторами. Питальне речення виконує функцію встановлення відповідностей та розбіжностей між центральним актуальним текстовим світом та рівноправними периферійними світами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект / Белехова Л.І. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
2. Петренко Н.В. Займенник у віршованих текстах американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Н.В. Петренко. – Харків, 2008. – 20 с.
3. Руденко Д.И. Лингвофилософские парадигмы: границы языка и границы культуры / Руденко Д.И. // Философия языка: в границах и вне границ: Междунар. серия монографий. – Харьков: ОКО, 1993. – Т. 1. – С. 112–124.
4. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка / Степанов Ю.С. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 784 с.
5. Топоров В.Н. Об индивидуальных образах пространства (Феномен Батенькова) / Топоров В.Н. // Миф, ритуал, символ, образ: исследования в области поэтического. – М.: Изд-во „Прогресс”, 1995. – С. 446–498.
6. Ярова Н.В. Компаративні блоки у сучасній американській поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ярова Н.В. – Київ, 2003. – 175 с.
7. Hughes L. Selected Poems. Ed. by Alfred A. Knopf. Inc. – New York, 1977. – 299 p.
8. Frost R. Poems. Selected and edited by John Hollander. – New York, Toronto: Alfred A. Knopf. Inc., 1997. – 256 p.
9. Pavel T.G. Fictional Worlds. – Cambridge: Harvard Univ. Press, 1986. – 187 p.
10. Plath S. The Selected Poems. Ed by Ted Hughes. – New York: Harper Perennial, 1992. – 351 p.
11. Rhuonen R. Possible Words in Literary Theory. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 244 p.
12. Ryan M.-L. Possible Worlds. Artificial Intelligence and Narrative Theory. –Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991. – 291 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Альфорова – викладач кафедри ділової комунікації факультету менеджменту Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АСПЕКТУ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Маріан БОЖЕСКУ (Чернівці, Україна)

У статті проаналізовано основні підходи до вивчення аспектуальності у сучасній англійській мові. Дослідження виявило тенденцію вивчення категорії аспекту від формальних протиставлень видових форм до аналізу семантики аспекту, його універсальних ознак та домінант.

The present paper investigates the main approaches to the study of aspect in Modern English. The research revealed the tendency from the study of the formal oppositions of aspect forms to the analysis of its semantics, universal features and dominants.

Стаття присвячена аналізу основних теорій категорії аспекту у сучасній англійській мові. Актуальність роботи зумовлена необхідністю систематизувати погляди на теорію аспектуальності та окреслити шляхи подальших пошуків.

Аналізу функціонування аспектуальних значень присвячено роботи таких видатних дослідників як В.С. Храковский (1987), З. Вендлер (1998), Д.Р. Дауті (2000), О.В. Бондарко (2002), Ю.С. Маслов (2003) та ін. Метою нашого дослідження є визначення підходів та тенденцій вивчення аспектуальності у сучасному мовознавстві шляхом аналізу основних теорій аспектуальності на матеріалі англійської мови.

Сучасна теорія аспектуальності будується на тому, що поле аспектуальності є мовною універсалією – у кожній мові є засоби, “що виражають характер протікання та розподілу дії у часі” [3 : 76]. Серед основних компонентів поля аспектуальності у першу чергу слід виокремити граматичну категорію дієслівного аспекту як систему, що об’єднує ряд морфологічних форм з однорідним змістом. До цих компонентів також належать аспектуальні утворення, що характеризуються неповною граматиалізацією; сполучення з “фазовими” дієсловами (зі значенням початку, продовження та кінця дії); синтаксичні засоби з додатковими аспектуальними функціями; “способи дії”; лексичні обставинні показники типу *довго, миттєво, постійно, раптом, часто* та інші. Водночас, структура поля аспектуальності у кожній конкретній мові залежить від того, які аспектуальні компоненти відіграють домінуючу роль, чи існує у тій чи іншій мові граматично оформлена категорія аспекту, що об’єднує інші аспектуальні засоби, або в центрі поля аспектуальності розташовані інші засоби вираження аспектуальних значень.

В англійській мові проблема виокремлення категорії аспектуальності та визначення її структури пов’язана, перш за все, з розв’язанням питання про існування морфологічної категорії дієслівного аспекту. Усі теоретичні роботи, присвячені аспекту, досить чітко поділяються на такі основні напрямки, які можна сформулювати так:

Аспект розглядається як семантична категорія, а не граматична.

Аспект не визнається граматичною категорією сучасної англійської мови.

Аспект трактується як невід’ємна частина аспектуально-часової системи.

Аспект і час розглядаються як дві самостійні граматичні категорії.

У традиційній англійській граматиці йдеться, як правило, про наявність в англійській мові лише категорії часу, а всі особові дієслівні форми розглядалися як часові. Якщо все-таки поставало питання про існування категорії аспекту, то пошуки цієї категорії проводилися на понятійній основі, виходячи з **лексичного значення дієслова**. Таке розуміння дієслівного аспекту знаходимо, зокрема, у Г. Поутсма (1926), Дж. Керма (1931), А. Кеннеді (1935), М. Дойчбайна (1936), В. Френсіса (1958) та О. Есперсена (1958).

Так, Г. Поутсма [15 : 23] поділяє дієслова англійської мови на миттєві (*momentaneous*), дуративні (*durative*) та ітеративні (*iterative*) і виходить із логічного принципу класифікації, тому з точки зору граматики вона незадовільна. Г. Поутсма зазначає, що одне і те саме дієслово може входити до складу різних груп залежно від контексту. Він вказує на те, що “миттєві” дієслова у тривалій (*expanded*) формі приймають “більш-менш дуративний характер” (*Dawn was already breaking*) або змінюють семантику.

О. Есперсен [4 : 73] у “Філософії граматики” запропонував, згідно з семантичним принципом, виокремити сім типів аспектуальних значень, що зустрічаються у різних мовах та не зводяться до одного загального значення: 1) аорист та імперфект; 2) конклюдивність /

неконклюзивність значень дієслів; 3) завершеність / незавершеність; 4) багаторазовість / одноразовість; 5) стійкість / мінливість; 6) тривалість / миттєвість; 7) передбачуваний результат / непередбачуваний результат.

Другий напрямок теоретичних досліджень **заперечує аспект як граматичну категорію англійської мови**. Зокрема, О. Есперсен [4 : 82], виходячи з вищезгаданих семи протиставлень, знаходить в англійській мові формальне вираження на протигагу стійкості / мінливості та тривалості / миттєвості вживання простих та тривалих дієслівних форм, на підставі чого не визнає існування категорії аспекту як окремої граматичної категорії в англійській мові.

Заперечують існування категорії дієслівного аспекту в англійській мові і ті дослідники, які визначають цю категорію за допомогою протиставлення аспектуальних форм, морфологічно подібне до протиставлення доконаного / недоконаного виду у слов'янських мовах. Таке розуміння структури видового протиставлення знаходимо в роботах Р. Зандворта, одна з яких так і називається “Чи є аспект англійською граматичною категорією?” [18]. Р. Зандворт дає заперечну відповідь на це питання, базуючись на невідповідності англійських аспектуально-часових форм та видового протиставлення у російській мові.

Інший напрямок досліджень (О.І. Смирницький, В.М. Ярцева, Л.С. Бархударов, І.П. Іванова тощо) розглядав **асpekt у темпорально-аспектуальній інтерпретації**. Так, О.І. Смирницький [7] висуває на користь існування аспекту в англійській мові теорію, яка полягає у тому, що такі форми, як *he sat* та *he was sitting* лексично тотожні, отже, різниця між ними має граматичний характер. До того ж виділяються тільки різні аспекти дії: констатація факту – в одному випадку, і процесуальний характер дії – в іншому.

І.П. Іванова [5] також вважає, що аспекту як окремої граматичної категорії в англійській мові не існує. Аспект у І.П. Іванової тісно переплітається з категорією часу; провідна роль категорії часу виражається у наявності так званої послідовності часів, побудованої повністю за принципом певної сполучуваності форм за їхнім часовим значенням, і зовсім не обмежується сполучуваністю за видом. Групи часових форм: основний, тривалий, перфектний і перфектно-тривалий – вона називає розрядами. І. Іванова вважає, що основний розряд (Indefinite) – єдина форма здатна передати динаміку, зміну подій. Інші розряди деталізують дію у плані одночасності або передування, але не використовуються для передачі зміни дій у часі.

Прихильники четвертого напрямку досліджень (Б.С. Хаймович і Б.І. Роговська, Б.А. Ільш, М.Я. Блох та ін.) трактують **асpekt і час як дві самостійні граматичні категорії**. Так, Б.С. Хаймович і Б.І. Роговська [8] не погоджуються з тими, хто, визнаючи аспект як граматичну категорію, не відокремлюють її від часу. На протигагу їм, вони висувають такі доводи:

Аналізуючи аспектуальність у сучасній англійській мові, М.Я. Блох [1: 155-176] розрізняє категорії тривалості – нетривалості (Continuous – Non-continuous) та перфектності–імперфектності (Perfect – Imperfect). На протигагу попереднім дослідникам, зокрема О.І. Смирницькому (1959), В.Н. Ярцевій (1960), Л.С. Бархударову (1975) та І.П. Івановій (1961), які розглядали аспект у темпорально-аспектуальній інтерпретації, М.Я. Блох стверджує, що категорія тривалості у сучасній англійській мові має суто аспектуальний, а не темпоральний характер. Перфектність, на відміну від тривалості, має перехідний характер, що дозволяє відокремити цю категорію від часу та аспекту. М.Я. Блох пропонує виділити перфект в окрему категорію і називає її ретроспективним координуванням (retrospective coordination) [1: 38].

У зарубіжній лінгвістиці 70-х–80-х років зростає зацікавлення семантичним аналізом особових форм англійського дієслова з метою виокремлення якості та характеристики дії, позначуваної дієсловом, що впливають із значення оточуючих їх компонентів, їхні взаємодії зі значенням дієслова. Наслідком такого аналізу стало виникнення концепції “складного характеру аспекту”, яке набуло значного поширення. Цікавим є зміст поняття “асpekt” у цих дослідженнях семантики дієслівних форм. Вихідним пунктом цієї концепції є положення про те, що аспект не є якістю одного дієслова, не є морфологічною категорією; це складне мовне явище, що містить різні складники – дієслово, прийменникові звороти, іменні

групи і групи зі значенням міри та кількості [17]. Перевага цієї концепції полягає у тому, що аспектуальні відношення піддаються аналізу, різні аспектуальні характеристики дії розглядаються в її зв'язках із суб'єктом. Г. Веркюль доходить висновку, що складові категорії аспекту належать до вершини речення, "що складається з порівняно простої формули Суб'єкт + Дієслово + Об'єкт + Непрямий Додаток + Прийменниковий Додаток [17: 52]. Він розробляє формули, які дозволяють визначити аспект – перфективний або імперфективний.

У концепції З. Вендлера категорія аспекту трактується як риса вершини речення, його предиката, тоді як категорія часу стосується усього речення. На відміну від поширеної класифікації Л. Чейфа – дія, процес, стан (1975), З. Вендлер [16] виокремлює чотири семантичні групи дієслів: 1) агентиви або "гомогенні процеси" (activities, що позначають тривалу дію, пов'язану з невизначеним відрізком часу, – *running*; 2) термінативи, які передбачають дію, пов'язану з певним часовим відрізком, підготовленим попереднім процесом (accomplishments), – *running a mile*; 3) моментативи, дії, пов'язані з певними часовими точками, миттєвостями (achievements) – *reaching the top*; 4) стативи (states), тривалі процеси, пов'язані з невизначеними часовими відрізками. Класифікація З. Вендлера показує, що одне й те саме дієслово може опинитися у різних групах залежно від дистрибуції, пор.: *He is thinking of Jones* – дія і *He thinks that Jones is a rascal* – стан.

Як шлях розгляду внутрішньої темпоральної структури ситуації визначає аспект Б. Компі [10]. Із цього визначення, сформульованого, в основному, з точки зору семантики, стає очевидним, що аспект пов'язаний з граматичним часом (tense). Однак, як зазначає сам автор, граматичний аспект і час (tense) – дві різні категорії: "Аспект не має нічого спільного зі зв'язком між періодом часу (time), протягом якого розгортається ситуація та іншим відрізком часу (time point). Аспект пов'язаний із внутрішньою темпоральною структурою ситуації. Різницю можна описати як внутрішньо-ситуативний час (aspect) та зовнішньо-ситуативний час (tense)" [10 : 5].

Дж. Лайонз визначає аспект як ситуативну категорію. Аспектуальний характер він розглядає як ту частину семантики дієслова, яка пов'язана з виокремленням певного типу ситуації – статичної або динамічної, з одного боку, та агентивної або неагентивної – з іншого, оскільки не кожний процес є діяльністю (*What is happening? – What is X doing? What is being done by X?*) [13 : 386].

Дж. Лайонз указує на те, що вираження статичності та динаміки ситуації не є невід'ємною рисою дієслів, оскільки у них беруть також участь й іменники (пор. *explosion – peace*), і прикметники, однак цілком суттєвою є класифікація дієслів на подійні (events, що включають дії – activities) та стативні (states). В англійській мові, в якій є прикметники, стативних дієслів небагато – *know, have, belong, live, contain* тощо, і саме вони не мають форм прогресива, оскільки останній відтворює динаміку ситуації. Динамічне дієслово може передавати подію як таку – *John sang* і як процес – *John was singing* [13 : 389]. З іншого боку, стативне дієслово, вжите у формі прогресива, передає динамічну ситуацію: *She has a headache – She is having a headache*.

За ознакою подібності характеру, аспектуальність поєднує різнорівневі та різнопланові засоби мови [6 : 7-8]. До таких засобів належать морфологічні (видо-часові форми дієслова), лексичні (семантична класифікація дієслів за способами дії), синтаксичні (конструкції з фазовими дієсловами та деякі елементи речення з аспектуальним значенням). Ю. Маслов [5: 10] розрізняє якісну та кількісну аспектуальність. Якісна аспектуальність охоплює такі семантичні опозиції як динаміка : статика, тобто дія у власному розумінні : стан (пор.: *activity – state* за З. Вендлером); дія гранична, спрямована на досягнення внутрішньої межі : дія негранична, неспрямована на досягнення межі (*achievement – activity / state*); дія гранична, яка досягає своєї межі : дія, хоча і спрямована до межі, але розглядається у такій фазі, коли межа ще не досягнута (*accomplishment – achievement*). Вітчизняні аспектологи надавали надзвичайно великого значення граничності / неграничності як одному з основних компонентів аспектуальності. Так, О.В. Бондарко вважає, що "відношення дії до її внутрішньої межі є домінуючою ознакою поля аспектуальності" [2 : 80].

Кількісна аспектуальність характеризує дію за: 1) невпинністю / перервністю виконання; 2) ступенем тривалості; 3) ступенем інтенсивності. Ці різноманітні значення кількісної аспектуальності виражаються за допомогою лексичних та синтаксичних засобів, а нерідко й комбінацією цих різних засобів.

Аналіз комбінаторики семантичних ознак кількісної аспектуальності і функціонування аспектуально-часових форм показав, що у значній кількості висловлювань важливу роль відіграють недієслівні елементи – обставинні слова, сполучники, особливі синтаксичні конструкції, що уточнюють аспектуальне значення дієслівних форм. Особливо важливими є ці елементи при використанні форм основного розряду, який не має свого власного аспектуального значення.

Функціональна граматики розрізняє лексично виражені аспектуальні відмінності (“Aktionsart”) та граматично виражені аспектуальні відмінності (“Aspect”). Термін “спосіб дії” (“Aktionsart”) таким чином можна визначити як лексичний еквівалент граматичної категорії аспекту (“Aspect”). С. Дік [11: 221] вживає термін “аспектуальність” (“aspectuality”) для позначення обидвох понять, а термін “спосіб дії” (“Aktionsart”) як синонім “стану справ” (“State of Affairs”) для позначення внутрішньої семантики предикації [11: 106]. Саме “стани справ” конкретизують характер зв'язку між лексичним і граматичним аспектом і, таким чином, визначають підхід функціональної граматики до категорій аспекту та часу.

Порушивши питання про семантичну домінують аспектуальності, О.В. Бондарко почав із твердження про те, що, “судячи з наявних аспектологічних досліджень на матеріалі мов різних типів, немає можливості виокремити таку інваріантну семантичну ознаку, яка охоплювала б усі значення у полі аспектуальності будь-якої мови і водночас була б більш конкретною та визначеною, ніж зміст, який вкладають у поняття аспектуальних відношень (що визначають характер розгортання дії у часі)” [3: 232]. При цьому автор допускає виділення домінують ознаки поля аспектуальності для окремої мови або групи мов, наприклад для слов'янських мов – відношення дії до її внутрішньої межі, тобто значення, що входить у сферу якісної аспектуальності (за Ю.С. Масловим), але часто проявляється у зв'язку з ознаками кількісної аспектуальності. Далі О.В. Бондарко висловлює думку про те, що саме ця ознака є “основною, домінують, вершинною в ієрархії аспектуальності” [3: 234] і у низці інших індо-європейських мов, але навряд чи можна говорити про її універсальність.

Єдино дійсно універсальною ознакою, вважає Ю.С. Маслов, є протиставлення дії та стану, що інколи розглядається як початково аспектуальне. Він ставить протиставлення “дія – стан” в основу своєї схеми аспектуальних опозицій та пояснює існування дієслів, які позначають дію або стан, тим, що у цьому протиставленні відображена “змінена свідомістю відмінність самих явищ дійсності, позначених у мові за допомогою дієслова” [6: 11].

Заслугове на увагу думка про необхідність диференціації універсального та ідіотетнічного елементів граничності / неграничності. Як зазначає М.А. Шелякін, “... слід розрізняти граничні / неграничні дії та граничні / неграничні дієслова: у більшості випадків вони збігаються, але мова може “накласти” й на неграничні дії межі вияву і у такий спосіб виразити специфічну граничність. Граничні / неграничні дії є універсальними для всіх мов, граничні / неграничні дієслова можуть бути ідіотетнічними” [9: 164].

Акцент не тільки на дієслівній дії, але й на ситуації загалом є характерним і для інших тлумачень семантики граничності / неграничності. Аналізуючи граничні / неграничні ситуації (telic/atelic situations), Б. Комрі зазначає, що потрібно розглядати скоріше граничні ситуації ніж граничні дієслова [10 : 44-48]. Дослідник звертає увагу на те, що не всі дієслова, які належать до граничних ситуацій є граничними, а дієслова, які належать до неграничних ситуацій – неграничними. Х. Меліг у свою чергу висловлює думку про те, що “... різниця між термінативністю та атермінативністю – це питання не дієслівної семантики, а семантики речення” [14: 248]. О.В. Бондарко доводить, що суттєвим є і те і інше: семантика дієслова

створює основу тієї характеристики за ознаками граничності / неграничності, яка може уточнюватися та модифікуватися під впливом контексту та семантики речення загалом [3].

У такий спосіб, пошук аспектуальних значень відійшов від формального протиставлення видових форм прогресив : непрогресив, перфект : неперфект у сторону дослідження семантики форм та їхньої дистрибуції. У дослідженнях видових значень англійського дієслова лінгвісти звернулися до всієї сукупності мовних засобів вираження аспектуальності і використовують термін “аспект” стосовно всього речення або його предиката. Значення граничності / неграничності є суттєвим для всіх дієслів, а способи дії розповсюджуються майже на всю дієслівну лексику. Перспективними напрямками подальших досліджень аспекту може стати, зокрема, вивчення аспектуальних значень у функціонально-семантичній парадигмі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. – М.: ВШ, 2004. – 239 с.
2. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. – Л.: Наука, 1983. – 207 с.
3. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: языковая интерпретация идеи времени. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. – 260 с.
4. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: УРСС, 2002. – 408 с.
5. Иванова И.П. Вид и время в современном английском языке. – М.: Наука, 1961. – 200 с.
6. Маслов Ю.С. К основаниям сопоставительной аспектологии // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л.: ЛГУ, 1978. – С. 4-44.
7. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Издательство лит. на иностр. языках, 1959. – 440 с.
8. Хаймович Б.С., Роговская Б.И. Теоретическая грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1967. – 298 с.
9. Шелякин М.А. Категории вида и способы действия русского глагола: теоретические основы. – Таллин: Валгус, 1983. – 216 с.
10. Comrie B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 181 p.
11. Dik S.C. The Theory of Functional Grammar (ed. K. Hengeveld). – Berlin/New York: Mouton, 1997. – 174 p.
12. Langacker R.W. Language and its Structure. – New York: Harcourt, Brace and World, 1967. – 137 p.
13. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 394 p.
14. Mehlig H.R. Satzsemantic und Aspektsemantic im Russischen // Slavistischen Beiträgen. – 1981. – В. 147. – S. 95-151.
15. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part I. – Groningen: Nordhoff, 1926. – 829 p.
16. Vendler Z. Verbs and Times // Linguistics in Philosophy. – New York: Cornell University Press, 1967. – Pp. 97-121.
17. Verkuyl H.J. On the Compositional Nature of the Aspects. – Oxford: OUP, 1972. – 132 p.
18. Zandvoort R.W. A Handbook of English Grammar. – Oxford: OUP, 1960. – 715 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маріан Божеску – в.о. доцента кафедри сучасних європейських мов Буковинської державної фінансової академії, м. Чернівці.

Наукові інтереси: функціональна граматики, аспектуальність англійської мови.

ПАРАДИГМА ПОГЛЯДІВ НА ПРИРОДУ ПРИЙМЕННИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Ольга БРАНИЦЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуті різні підходи щодо визначення прийменника, його функцій у мові в ранніх та сучасних працях слов'янських, західних лінгвістів.

The article deals with different approaches as for the definition of preposition, its functions in the language in the works of early and modern Slavonic and foreign linguists.

Елементами складної, розумно організованої мовної системи є прийменники. О. Колодяжний влучно назвав їх „будівельним матеріалом особливого гатунку” словникового складу мови, що „ніби цементує окремі слова, допомагаючи граматиці організувати їх в речення, надавати словесно вираженій думці осмисленого характеру” [1:18]. Якраз велике коло дослідницьких аспектів цього питання зумовило актуальність обраної нами теми, яка доповнює теорію дослідження значення слова та прийменника зокрема.

Виділення прийменників як окремої частини мови простежується з давніх часів. Як граматичний термін слово praepositio – “прийменник” уперше вжив для номінації цієї частини мови Кв. Ремій Палемон (І ст.н.е.) і відтоді він використовується протягом усієї історії римської лінгвістичної науки. Важливим етапом в історії українського (а разом із цим і всього східнослов'янського) мовознавства була праця, на титульній сторінці якої зазначено: «АДЕЛФОТНС. Грамматика доброглаголивого еллино-словенского языка». Учні Львівської

братської школи склали граматику під наглядом або керівництвом грека Арсенія Еласонського. Незмінним частинам мови, як і в інших тодішніх європейських граматиках, у досліджуваній пам'ятці відведено небагато місця. Тут дається така дефініція прийменника: «Предлогъ есть часть слова нескланАема. Пре(д)лагаема всѢми слова части, во сложеніи и сочиненіи»[2:25]. Отже, до прийменників відносяться і префікси, і власне прийменники.

У «Грамати́ка словенска» Л.Зизанія у розділі «О предлогѢ» («часть слова скланАема, пре(д) иными слова част(ъ)ми полагаема» — 162 — 166)[2:40] Л.Зизаній налічує 17 прийменників, напр.: *въ, къ, съ, на, при, у, ѿ(т), изъ, чрезъ* тощо, але фактично їх тут лише 16, бо *по* повторюється двічі (по, яко, по на(с) і *по*, ведлугъ). Подано й варіанти деяких прийменників — фонетичні: *пре(д), предо; по(д), подо; на(д), надо* (але тільки *ѿ*) й словотворчі: *дѢ(л)ѣ, дѢла*. При виділенні прийменників Зизаній пішов за грамати́кою 1591 р., а в останній прийменники *безъ, кромѢ* знаходяться серед «раздѣлителных» прислівників, тому він їх у своєму переліку не дає.

У невеликому розділі «О предлогѢ» в своїй «Грамматіки СлавенскиА правилное Сунтагма» Мелетій (Максим) Герасимович Смотрицький [2:49] нараховує двадцять прийменників. Як і в інших граматиках європейських мовознавців XVI — XVII ст., прийменниками вважаються й префікси. Прийменник, за автором, має тільки категорію відмінка (зрозуміло, що тут ідеться про вживання прийменників з тими чи іншими відмінковими формами). Прийменники виступають із усіма відмінками, крім називного. З родовим вживаються прийменники *оу, ѿ(т), изъ* (або *съ*), *до*, з давальним — *ко і по*, «сказуемое Русски / ведлугъ» (тобто яке відповідає тогочасному українському літературному *ведлугъ* «згідно з»); із знахідним — *за*; з орудним — *со*; з місцевим — *при і по*, «сказуемое Росски / послѢ»; із знахідним й орудним — *пре(д), на(д), по(д), за*; із знахідним і місцевим — *во, ѿ* або *ѿ(ъ), на*. Прийменники «СочинителнѢ и СложнѢ пре(д)лагают(ъ)сА», тобто сполучуються з формами іменних частин мови чи виступають як префікси (*вас, нас, рас, пре, про*). Характерно, що автор подає тільки первинні прийменники. Прийменників *безъ і чрезъ* тут немає, бо вони трактуються як прислівники. Прийменники *из(ъ) і съ* М. Смотрицький вважає фонетичними варіантами одного слова. Це вплив української мови, в якій давні *изъ та съ* внаслідок фонетичних змін збіглися в одній формі з (*із, зі*).

Поняття про службові слова взагалі й прийменник зокрема з часом змінювалося, поглиблювалося від розуміння їх як незмінних слів і до сучасного трактування як граматичних синсемантичних слів і морфем.

У сучасній лінгвістиці сформувався три підходи до визначення статусу прийменника [9: 13-15].

Перший, найбільш поширений серед мовознавців, кваліфікує прийменник як службове слово, включаючи його до загального ряду частин мов. Це найпоширеніша концепція в україністиці, русистиці та білорусистиці (Ф.С. Колодяжний, О.С. Мельничук, П.П. Шуба та ін.).

Другий підхід розглядає прийменники як особливого роду морфемі. До такого розуміння прийменника наближались у своїх працях О.О. Потебня, І.О. Бодуен де Куртене, О.М. Пешковський, В.О. Богородицький, Ж. Вандрієс, В.В. Виноградов, І.І. Мещанінов, А. Мартіне. Концепцію морфемної природи прийменника теоретично обґрунтував Є. Курилович, поглибив і розробив І.Р. Вихованець. Є. Курилович твердить, що прийменник — це несамостійна (синсемантична) морфема. Він пропонує розглядати сполучення прийменника з певною відмінковою формою іменника не в синтаксичному плані, а як специфічну аналітичну морфологічну конструкцію. Визнаючи певну синтаксичну автономність прийменника, що виявляється по відношенню до означуваного ним іменника у можливості вживання між прийменником й іменником інших самостійних членів синтаксичної конструкції. Є.Курилович ставить прийменник і відмінкові закінчення синтетичних відмінків з функціональної точки зору на один рівень. На його думку, прийменникові звороти являють собою не групу слів, а одне слово, де прийменник є не самостійним словом, що керує відмінком (відмінковою формою), а основною субморфемою, яка утворює разом із відмінковим закінченням (але не відмінком) складну морфему: «Відносна свобода прийменників не дозволяє вважати їх рангом вище, ніж відмінкові

закінчення так званих синтетичних відмінків, наприклад, санскритських інструменталія, аблатива і локатива. З функціональної точки зору обидва засоби вираження перебувають на одному і тому ж рівні” [8:77].

Третій підхід розглядає прийменник у прийменниково-відмінковій групі окремим словом. Прийменниково-відмінкова форма класифікується як аналітична структура, у якій прийменник, як і флексія, виступає засобом вираження граматичного зв'язку між словами, однак на відміну від останньої характеризується рядом специфічних ознак: ціліснооформленістю і синтаксичною рухомістю, більшою семантичною диференціацією у відтворенні граматичних значень і постійним лексичним поповненням (М.В. Всеволодова, А.О. Воронкова, І.К. Кучеренко).

Функціональна співвіднесеність між прийменниками та іншими релятивними морфемами, їх семантична специфіка, що виявляється у відсутності номінативної функції, послужили підставою для кваліфікації прийменників як аналітичних синтаксичних морфем (за Є.Харитоновою).

Цікаву думку щодо визначення статусу прийменників висловив У. Чейф. Дослідник розглядає прийменники як "локативні дієслівні корені", за допомогою яких дієслово, що за своїм значенням не є локативним, може факультативно набувати просторового відтінку, наприклад: а) Tom is sitting. – Том сидить (зараз); б) Tom is sitting on the table. – Том (зараз) сидить на столі, де дієслово стану to sit -"сидіти" (варіант а) набуває локативного значення завдяки локати-візаторуоп-"на"(варіант б) [10:186-187].

Проблема статусу прийменника тісно пов'язана з питанням про його семантику. Надання прийменнику статусу слова (службового чи самостійного) означає виділення у нього не тільки граматичного, але й повноправного лексичного значення, оскільки саме слову притаманна єдність лексичного і граматичного значень. Відповідно до цього слід виокремити основні значення прийменників. До основних значень прийменника можна віднести: категорійне, граматичне і лексичне. Під категорійним значенням прийменника розуміється значення семантико-синтаксичного відношення іменного компонента, який за своєю суттю є адвербіалізованим субстантивом, до інших повнозначних компонентів у складі словосполучення, речення. Граматичне значення взагалі ("формальне" за О.О.Потєбнею) – це таке значення, яке притаманне всім словам морфологічного класу і виражається не словом як таким, а додатковими засобами (змінюю словами, здатністю поєднуватися з іншими словами тощо). Граматичне значення прийменника полягає у вираженні синтаксичного підрядного зв'язку [11:25].

Власне лексичним значенням прийменника, на думку О.М. Селиверстової, є вказівка на те чи інше відношення. Цьому значенню відповідають деякі доволі загальні поняття, такі як простір, час, причина та інші. Лексичне значення прийменника часто здатне передавати окремі характеристики цих загальних понять, наприклад, вказує на тип простору чи спосіб реалізації дії в часі. Таким чином, прийменник може вводити додаткові елементи ситуації, і це ще раз підтверджує наявність у нього лексичного значення. Саме воно зумовлює різницю між прийменниками, які виконують одні й ті самі граматичні функції [3:28].

Значення прийменника в самому широкому смислі зведене до вираження певного виду відношень між суб'єктом та об'єктом прийменникового висловлювання. Його не слід плутати з поняттям синтаксичного відношення як форми зв'язку слів у реченні та словосполученні. Прийменники передають семантику відношень між різними синтаксичними одиницями (словом, словосполученням, реченням). Здатність виражати відношення закладене в самих словах і синтаксичних конструкціях, аналітичні ж синтаксичні морфеми реалізують ці спроможності. Поняття відношення виникає як результат абстракцій від конкретних зв'язків між речами на основі порівняння двох предметів за обраним типом порівняння. Так, в основі часових відношень лежить порівняння за часом дії, в основі причинних відношень – порівняння дії та її джерела, просторові відношення виражають локалізацію предмета, дії в певному фрагменті дійсності, тобто у стані речей.

Це значення не змінюється в кожному випадку вживання того самого прийменника і не може бути "послабленим", тому що "послаблених" типів відношень не існує. Прийменник як слово, що позначає певні об'єктивні відношення між фізичними предметами у просторі та

явищами в часі, забезпечує собі незалежність пояснення свого визначення від слововживань, бо його самостійне значення властиве лише йому одному і незалежне від значень інших, повнозначних слів. Іменники, прикметники, дієслова, прислівники мають власні категоріальні значення і виражають поняття субстанції, властивостей, процесів та ін. Конкретизація ж відношень відбувається позначенням їх різними прийменниками.

Конкретне індивідуальне значення прийменника полягає у позначенні однієї якоїсь певної абстракції – відповідного йому узагальненого типу відношень.

Природну властивість прийменника ми розглядаємо з погляду парадигматики. Поняття “об’єкт” вже само по собі передбачає відношення, що здійснюється суб’єктом-об’єктом у динаміці, русі, дії, а серед відношень (під час дії тимчасової, одночасної, майбутньої) існують причинно-наслідкові, означальні, відношення способу дії та ін. Відношення “at” визначаються не формулою S(O)VR, а SRO, де відношення між двома об’єктами розрізняються за допомогою прийменника (відповідно S/O – суб’єкт/об’єкт, а R – прийменник), тобто не *He works at*, а *He (works) at the factory*. Мається на увазі, що відношення “R” можуть визначатися лише відношеннями між S(O)/O, а не “V”. Інші типи відношень лише побічно регулюють смисли відношень на синтагматичному рівні, а виокремлення самого типу відношень “R”, тобто самого значення прийменника, відбувається на інтралінгвальному рівні, тобто у парадигматиці.

Категорію відношення зараховували і до граматичних, і до поняттєвих, і до логічних, і до філософських категорій (Р.О.Будагов), що мотивується статусом самої мови, що, відображаючи явища об’єктивної дійсності, реалізує в собі мисленнево-пізнавальні інтенції індивідуумів, соціуму й нації.

У змістовому плані категорія відношення в мові постає поняттєвою. Відштовхуючись від поглядів І.І.Мещанінова, О.В.Бондарка про поняттєві категорії та оперті на них на ґрунті спільності функцій функціонально-семантичні поля, можна говорити про наявність функціонально-семантичного поля відношення, що охоплюють різноярусні мовні засоби, в тому числі й прийменники, що спеціалізуються на вираженні відношення між предметами. Теза Г.П.Немца про те, що „відношення в мові завжди є однією із ланок ланцюга, що створює поняття „значення”, яке сприймається нами як відображення предмета дійсності (явища, відношення, якості, процесу) у свідомості” (Г. П. Немец), дозволяє стверджувати, що категорія відношення як поняттєва на мовному рівні пов’язана з лексичним і граматичним значенням слова (за А.П.Загнітком).

У зарубіжній англістиці проблема значення прийменника досліджувалася значно менше. Спеціальних робіт мало, і, по суті, вони не відрізняються висловленими думками. Як правило, автори обмежуються у своїх спеціальних дослідженнях аналізом окремих словосполучень з прийменником без теоретичних узагальнень статистичних даних. Деякі автори заперечують існування у прийменника власного значення або ж твердять про його ослаблення чи зникнення. Так, Є.Крейзінга визнає значення у прийменника, але водночас допускаючи, що деякі з них (to, of, for, by, with) “схильні” до десемантизації. Дж.Керм вважає десемантизованими лише прийменники to і for, називає їх флективними прийменниками, еквівалентами родового та давального відмінків.

О.Єсперсен [4:68] визнає прийменники to і for “empty” (пустими), “colorless” (безбарвними), однак рішуче висловлюється проти їхньої “відмінкової ролі”, оскільки це, на його думку, передбачало б відповідні флексії іменника, тим більше, що прийменник не обмежується вираженням суворо фіксованого відмінка, а фіксує й відношення інших відмінків – каузативності, еквівалентності та інші.

Досить вдалий термін, на нашу думку, запропонував С.О.Гурський – “relative”. Цей термін розкриває семантичну сутність прийменника – позначення певного типу відношень між об’єктами в дійсності незалежно від позиції прийменника у реченні і, крім того, він узгоджується з іншими категоріальними термінами у мовознавстві – “substantive”, “adjective”, “relative” [7:9].

Ljiljana Šarić, яка досліджує питання просторових прийменників в російській, хорватській та польській мовах розглядає прийменник як категорію, що є «structured by resemblance to an idealized relation» [6].

Вона також відмічає необхідність наявності існування відношення (про яке вже було зазначено вище), що є передумовою «for an expression construed with a preposition to be acceptable»[6].

Ми дотримуємось думки, що власне значення прийменника можна визначати, протиставляючи його значенням інших прийменників з тими ж самими, а не з різними співвідносними об'єктами, наприклад: опис стола професора наводиться у статті «Prepositions: Locators in Time and Space»[5].

You can sit before the desk (or in front of the desk). The professor can sit on the desk (when he's being informal) or behind the desk, and then his feet are under the desk or beneath the desk. He can stand beside the desk (meaning next to the desk), before the desk, between the desk and you, or even on the desk (if he's really strange). If he's clumsy, he can bump into the desk or try to walk through the desk (and stuff would fall off the desk). Passing his hands over the desk or resting his elbows upon the desk, he often looks across the desk and speaks of the desk or concerning the desk as if there were nothing else like the desk. Because he thinks of nothing except the desk, sometimes you wonder about the desk, what's in the desk, what he paid for the desk, and if he could live without the desk. You can walk toward the desk, to the desk, around the desk, by the desk, and even past the desk while he sits at the desk or leans against the desk. All of this happens, of course, in time: during the class, before the class, until the class, throughout the class, after the class, etc. And the professor can sit there in a bad mood.

Зробивши огляд різних підходів щодо визначення прийменника, його функцій у мові в ранніх та сучасних працях слов'янських, західних лінгвістів можна зробити висновок, що погляди на природу прийменника постійно змінюються у зв'язку з розвитком нових значень.

Прийменник взагалі і, зокрема, його значення, тобто прототипна семантика та епідигматика слова, є однією з найбільш складних і дискусійних проблем мовознавства. Без ґрунтовного дослідження цього питання неможливо вирішити і всі інші, пов'язані з ним, а саме неповнозначність/повнозначність прийменника, змінність/незмінність його значення під впливом суміжних слів у словосполученні, можливість/неможливість його самостійного вживання у реченні тощо.

У дослідженнях прийменника і його значення спостерігається закономірний розвиток поглядів дослідників від заперечення власного значення прийменника до його визнання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Колодяжний А.С. Прийменник. – Харків: Вид-во Харків.ун-ту, 1960.– 165с.
2. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. –К.: Наукова Думка,1985. – 170 с.
3. Селиверстова О.Н. Имеет ли предлог только грамматическое значение? // Вопросы филологии.– М.,1999.–№3.–С.26–34.
4. Есперсен О. Философия грамматики / Пер. С англ. .– М.:Иностр. Лит., 1958.– 404с.
5. <http://grammar.ccc.commnet.edu/grammar/prepositions.htm>
6. <http://www.seelrc.org/glossos/issues/1/saric.pdf>
7. Goursky S.E. The idiomatic Heart of the English language. Lviv: Vishcha Shkola, 1975. – 147p.
8. Курилович Е. Проблема классификации падежем // Курилович Е. Очерки по лингвистике.– М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С.175-181.
9. Сенів М.Г. Прийменник у класичних мовах. – Донецьк: Юго-Восток, 2005. – 272с.
10. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975.– 432 с.
11. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів : монографія / [А.П. Загнітко, К.М. Виногорова, І.Г. Данилюк, Н.Г. Загнітко, Н.В. Куц, М.В. Оранська, Т.М. Кітасва, Г.В. Ситар, В.Л. Чекаліна, І.А. Шукіна]; Донецький національний університет. – Донецьк : Вид-во «Вебер» (Донецька філія), 2009. – 209 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Браницька – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, порівняльна граматики.

АСПЕКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АУДИОВЕРБАТИВІВ ТА ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Дмитро ГАРАЦЕНКО (Черкаси, Україна)

Стаття розглядає особливості вираження категорії виду (аспекту) дієслів звучання в українській та англійській мовах з точки зору теорії аспектуальних класів.

This article deals with the category of aspect of the verbs of sound in the Ukrainian and in the English languages and their peculiarities from the point of view of aspect classes.

Вивчення аспектуальних особливостей дієслова є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства. Наявність діаметральних поглядів при висвітленні питань про статус ФСП аспектуальності, характер видотворчих процесів перфективації та імперфективації, критерії розмежування граничних і неграничних дієслів, принципи виділення способів дієслівної дії пояснюється суперечливим характером категорії виду у сучасних українській та англійській мовах.

Актуальність такого дослідження зумовлена положенням універсальності категорії аспекту, що передбачає необхідність комплексного вивчення дієслівної аспектологічної парадигми, способів реалізації дієслівної категорії аспектуальності та видових характеристик дієслів у різноструктурних мовах.

Термін “аспект”, уведений швейцарським мовознавцем Ф. Рейфом у 1828 р., спеціалізуючи значення “погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище, предмет, подія, перспектива, у якій вони виступають,” стає відповідником категорії виду [14: 61], який сучасна функціональна граматики розглядає як ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності.

Аспектуальні відношення у мовах різної будови не обов’язково передаються формами одного й того самого рівня, тому під час аналізу слід чітко розмежовувати план вираження та план змісту. Якщо у слов’янських мовах (в тому числі й в українській) аспектуальні значення знаходять своє вираження на рівні парадигматики через граматичну категорію виду, то в германських мовах (в тому числі й в англійській) ці значення реалізуються переважно на рівні синтагматики, тобто у контексті.

У зв’язку з цим, існує спільне аспектуальне значення для мов, що мають категорію виду і не мають її: цим значенням є категорія термінативності-інтермінативності (граничності / неграничності дії), яка відображає відношення позамовного довкілля, тобто характеризує дію з погляду її відношення до межі і в різних мовах виражається по-різному відповідно до їх специфіки.

З огляду на теорію виду, які існують у сучасній аспектології, досить актуальною є двокомпонентна теорія виду, започаткована російським аспектологом Ю.С. Масловим [9; 10] та професором Оксфордського університету Зено Вендлером [19], та розвинута зокрема у працях Б. Комрі [8], О.В. Падучевої [12], С.Г. Татевосова [16] та інших.

Двокомпонентна теорія виду розглядає категорію аспекту (аспектуальність) під двома кутами зору: 1) власне вид: доконаний та недоконаний; 2) аспектуальні класи як своєрідні приховано-граматичні категорії, які визначають аспектуальну специфіку, так звану видову поведінку: парновидовість, одновидовість, двовидовість, а також повноту функціонального спектру (тобто можливість мати одне чи кілька часткових видових значень – процесне, ітеративне, фактивне, узуальне, тощо) [5: 54].

Категорія аспекту українського дієслова являє собою єдність граматичних (формальних) та лексичних (власне аспектуальних) ознак, представлену, з одного боку, дієслівною субкатегоризацією на основі маркера доконаності/недоконаності – 1) парновидові дієслова: а) корелятивні імперфективи; б) корелятивні перфективи; 2) одновидові дієслова: а) некорелятивні імперфективи; б) некорелятивні перфективи; 3) двовидові дієслова: а) біаспективи-імперфективи; б) біаспективи-перфективи; з іншого боку, диференціацією дієслівної лексики щодо видового та акціонального партнерства та функціональної поведінки. Результатом останньої є аспектуальні класи (акціональні класи, акціональні гешталти, таксономічні категорії дієслова тощо) [6: 183].

Беручи за основу онтологічні та видові особливості англійських дієслів, З. Вендлер [19] виділяє чотири аспектуальні класи дієслів, за якими закріпилася стійка назва “класи Вендлера”: 1) accomplishments (виконання); 2) achievements (досягнення); 3) activities (діяльності); 4) states (стани). Ураховуючи особливості українського дієслова та керуючись метою розробки універсальної термінології, М.І. Калько пропонує виділити п'ять аспектуальних класів українського дієслова: термінативи, евентиви, активітиви, стативи та релятиви [6: 187 – 189].

Досить продуктивним та показовим щодо аспектуальної характеристики активітивів у сучасних українській та англійській мовах є один із семантичних типів їхнього лексичного наповнення – аудіовербативи (дієслова звучання). Аудіовербативи, маючи значення “видавати звуки певного характеру,” відзначаються, як правило, неперехідністю та широким семантичним наповненням суб'єкта: агентив (людина чи тварина) чи елементив (здебільшого явище природи чи артефакт), напр.: ... *чорнявий хлопець у вовняній хустці плакав, що йому не дістався шоколад, і ми з матір'ю-дівчинкою вели його з лісу... діти йшли поміж дерев і кричали, полохаючи дичину й женучи її попереду, на постріли, в поле, яке вже просвічувалось поміж деревами* (Є. Гуцало); *Під вікном вив пес. Він один плакав за ними* (Л. Костенко); *I sang songs to myself, made up stories, got hungry, rolled around in the sand a bit, rubbed a little of it into my eyes...* (Iain Banks); *A horse whinnied; no quiet sound of contentment this, but one of sudden sharp fear.* (Stephen King)

Семантична диференціація дієслівної лексики знаходить своє відображення на морфолого-синтаксичному рівні мови у формі семантичних класів дієслів та специфічних конструкцій [3: 41]. Аспектуальна диференціація дієслів в межах одного семантичного класу залежить від актуалізації певної аспектуальної валентності дієслова-присудка у контексті, таким чином аспектуальний клас співвідноситься не з тим чи іншим семантичним класом дієслів, а з тими його ЛСВ, які реалізують відповідну аспектуальну валентність.

Аспектуальна полікатегорійність, особливо у випадках багатозначних дієслів, дає підстави відносити ЛСВ одного дієслова до різних аспектуальних класів. Аудіовербатив набуває термінативного значення при агентивному наповненні суб'єкта: у разі, якщо при ньому є прямий додаток, виражений прямою мовою, а суб'єктом є істота (здебільшого людина, але іноді тварина чи артефакт), напр.: *Бачу, батьку, – шепотіла Леся. – Я розкажу... і за що полягли козацькі буйні голови, і чому люд України стогне в кайданах* (М.Я. Олійник); *О зрадливі пси! – простогнав від люті пан Чарнецький. Крик відчаю і прокляття звис над польським табором* (Я. Качура); *Минувши знайомий бакенний вогник, катер саме йшов у густій сутіні попід очеретом, коли неподалік раптом почулися виплески, щось вовтузилося на воді, вибулькувало, стогнало* (О.Т. Гончар); *Видзвонювала зорями квітнева ніч, спало безмовне село, натомлене цілоденною працею. Тільки десь за Голодівкою час від часу тривожно пугач стогнав* (І.Й. Нижник); *“Taxi! Taxi!” he yelled, flagging madly with his free hand* (Stephen King); *They whispered for a minute with Reggie pointing to a document she'd brought with her* (J. Grisham); *Trumpets blared and the walls of Isengard echoed* (J. R. R. Tolkien).

Домінантним для З. Вендлера при створенні класифікації англійських дієслів було пояснення можливості чи неможливості того чи іншого дієслова вживатись у прогресивному значенні чи сполучатися з так званими інклюзивними обставинами часу на зразок (*in two hours – за дві години*) [11: 230].

Активітиви З. Вендлера в англійській мові не передбачають у своєму розвитку будь-якої межі. Теоретично дія може бути нескінченною, і тривалість її здійснення в жодному разі не може обумовлювати її припинення. Для дієслів діяльності цілком правильним є те, що з істинності речення в прогресивній формі впливає істинність речення в простій формі [11: 232], напр.: *John was singing* (Джон співав) – *John sang* (Джон *но*співав).

Дієслова “діяльності” З. Вендлера співвідносяться з українськими непарновидовими імперфективами і мають конкретно-процесне значення. Активітиви являють собою атермінативний клас дієслів, не маючи компонента “термін,” чи “границя” (границя дії чи процесу) [7: 74]. напр.: *Макарович ясно почув, що це стогнав дуб. У нічній тиші сумно і страшно звучав цей стогін* (О. Донченко); *Тепер уявіть: засніжений ліс, віхола, дерева*

стогнуть, вовки в кучугурах тонуть, а серед того холоду, голоду, самотності з димаря в'ється затишний димок... (В. Дрозд); Козак *стогне*, бідолаха, сам собі гадає: "Ревеш, вітре, да не плачеш, бо тобі не тяжко" (В. Забіла); На товстезних стовбурах дубів срібне прядиво, з темних долоньок листя спадають на землю холодні вогненні росинки, тонко *видзвонюють* пісню чаклунської ночі. Дзінь, дзінь, дзінь! (О. П. Бердник); *Верещали* банджо, як кози, ні, як козли весною, *ухкав* трамбон, ніби роздрочений вепр, а хтось *вистукував* паличками, ніби заєць лапами, змагаючись з клюйдеревом, щось *свистіло*, щось *видзвонювало*... (І. Багрянний). Порівняймо англійські аудіовербати: *Then the kid groaned, and she put her camera aside and bent toward him. His lips moved, his tongue thick* (Michael Crichton); *He just moaned and grunted all the way, ran sort of funny with his arms straight down* (J. Grisham); *The tree rustled. There was no other sound* (J. R. R. Tolkien); *She was a young girl, very beautiful and obviously very much at home in these lands as she sang brightly, seemingly oblivious to anyone who might be attracted by the sound of her voice* (Terry Brooks).

Ситуації, які позначаються дієсловами діяльності, не можуть бути "завершеними"; вони можуть бути лише перерваними, тому перфективізація таких дієслів можлива, як правило, лише за допомогою префіксів, які виражають делімітативний чи пердуративний спосіб дії [11: 232].

Активітиви не мають видових партнерів, чим відрізняються від термінативів та евентивів, маючи натомість конкретно-процесне або актуально-тривале значення, чим відрізняються від класу евентивів та релятивів. На відміну від евентивів та релятивів, вони також мають різновекторну словотвірну валентність, тобто багато акціональних партнерів: за родами, чи способами дії.

За визначенням В.М. Русанівського, спосіб дієслівної дії – "додаткова семантика, яку вносять у дієслова афікси разом з видовим значенням" [13: 178], напр.: *I, одійшовши насеред хати, обернулася лицем до покутя: – Батько... – прошепотіла тихо* (І. Багрянний); *Вони пошепотіли якусь мить* (І. Багрянний); *Шепотіли* тополі. *Фальшивив оркестр. Грали учні* (М. Олійник).

Сучасна англійська мова має два типи видових протиставлень: перфект-неперфект та прогресив-непрогресив [18: 67], напр.: *At his urging, Charlie had sung most of her nine-song repertoire...* (Stephen King) – "*It is only two kilometers,*" *Ming replied airily. Then she giggled* (Tom Clancy); *Dianne was in the bed clutching Ricky. He was moaning and grunting, twisting and jerking* (J. Grisham) – *Some woman saw what was happening and yelled in alarm* (Stephen King).

Відносно до лінії часу виділяються три класи базових видових предикатів, які визначають імперфективні процеси, що відповідають лінії, яка виходить з нескінченності і наближаються до неї; перфективні процеси, які збігаються з лінією, сегментованою на скінченні відрізки; стани, яким відповідають точки, тобто сегменти нульової довжини [15: 141]. Немає єдиної загальної системи вищо-часових форм, а є двоє функціонально-семантичних полів, які доволі спорадично, а не регулярно накладаються один на одного. Говорячи про прогресив та загальний вид, слід додати, що перший з них має інваріантне значення, яке не залежить від контексту і є наявним в усіх випадках його вживання, хоча нерідко воно відходить на другий план, тобто значення динаміки довготи, тривалості дії при його проекції на шкалу абсолютного часу [15: 145].

І.П. Іванова об'єднує категорію аспекту та часу в одну [4: 52]. М. Я. Блох розрізняє 2 категорії аспекту: аспективна категорія розвитку (тривала в опозиції) та аспективна категорія ретроспективної координації (перфект в опозиції). Аспективна категорія розвитку представлена опозицією тривалої форми дієслова до нетривалої (indefinite). Маркований член опозиції – тривалий час (be + ing). Аспективна категорія ретроспективної координації представлена опозицією перфектних форм дієслова до неперфектних. Маркований член опозиції – перфект (have + en) [1: 156 – 157].

Всю систему аспектуальних відносин англійської мови, на думку І.В. Вікторова-Орлова, можна відобразити за допомогою такої ієрархічної схеми. На нижчому щаблі абстракції перебуває семантика кожної окремої дієслівної лексеми; окремі лексеми, що мають подібний характер перебігу дії, об'єднуються в способи дії. Усі СДД врешті-решт

об'єднуються в два класи – граничні та неграничні, утворюючи категорію Г:НГ. Піраміду завершує понятійна категорія аспектуальності [2: 7].

Отже, двокомпонентна теорія виду розглядає категорію виду будь-якого дієслова під двома кутами зору: з одного боку – це вид (доконаний чи недоконаний), з іншого – аспектуальні класи, або таксономічні категорії. Якщо українська мова чітко розмежовує доконаний і недоконаний вид, то в англійській мові видову опозицію представлено за допомогою таких опозиційних пар, як перфект / неперфект та прогресив / непрогресив. Приналежність українського дієслова до аспектуального класу активітивів чи термінативів обумовлена агентивним наповненням суб'єкта: у разі, якщо при ньому є прямий додаток, виражений прямою мовою, а суб'єктом є істота, активітивне значення переходить в термінативне. Універсальну мовну категорію аспектуальності може бути представлено конкретно-мовними категоріями, що не є зіставними: доконаного і недоконаного видів в українській мові та прогресива і трансмісива (перфекта) – в англійській [15: 37].

В обох мовах принадлежність до аспектологічного класу визначається на глибинному рівні аналізу під час актуалізації того чи іншого ЛСВ у контексті, що ускладнюється явищем дієслівної багатозначності та зумовлює аспектуальну полікатегорійність дієслів одного семантичного класу. До зони ізоморфізму можна віднести критерії визначення видових форм, шляхи вираження категорії аспекту (способи творення видових пар) серед дієслів класу активітивів та випадки відсутності лексичних чи граматичних аналогів тієї чи іншої видової пари чи видового значення дієслова у двох мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. – М.: Высш. школа, 1983. – 383 с.
2. Викторов-Орлов И.В. Роль дополнения в формировании аспектуальной характеристики глагола в современном английском языке (на материале неопределенных глаголов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1971. – 25 с.
3. Вимер Б. Аспектуальные парадигмы и лексическое значение русских и литовских глаголов // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 26 – 58.
4. И.П.Иванова, В.В.Бурлакова, Г.Г.Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник / – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.
5. Калько М.І. Аспектуальність і дієслівна полісемія. – Черкаси: Брама, 2002. – 144 с.
6. Калько М.І. Когнітивна основа категорії виду і аспектуальна таксономія українського дієслова. – Лінгвістика. – 36. наук. праць. До 140-річчя від дня народження О.О. Потебні. – № 3 (6). – Луганськ: Альма-матер, 2005. – С. 182 – 191
7. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
8. Комри Б. Общая теория глагольного вида // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. Ломоносова. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 203 – 247.
9. Маслов Ю.С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкознания. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 53 – 80.
10. Маслов Ю.С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание / Сост. И ред. А.В. Бондарко, Т. А. Майсак, В.А. Плунгян; Вступит. ст. А.В. Бондарко, Н.А. Козинцевой, Т.А. Майсака, В.А. Плунгяна. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.
11. Мелиг Х.Р. Семантика предложения и семантика вида в русском языке // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XV. Современная зарубежная русистика. – С. 227 – 285.
12. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 2004. – 607 с.
13. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К.: Наук. думка, 1971. – 258 с.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка. – М.: Наука, 1986. – 216 с.
16. Татевосов С.Г. Аспектуальные классы глаголов // Багвалинский язык. Грамматика, тексты, словари / Под ред. А.Е.Кибрик. – М.: ИМЛИ РАН “Наследие”, 2001. – С. 231 – 264.
17. Comrie B. Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems. – Cambridge: University Press, 1976. – 142 p.
18. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. and Svartvik, J., A Grammar of Contemporary English. Longman Group Limited, 7 a . edition, 1978.
19. Vendler Z. Verbs and times // The Philosophical Review. – 1957. – V. 66. – P. 143 – 160.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Гарашенко – викладач кафедри фонетики та граматики англійської мови Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: аспектологія, порівняльне мовознавство.

СИНТАКСИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ В ПРАЦЯХ Ф.І. БУСЛАЄВА

Андрій ГОЛОДЮК (Горлівка, Україна)

У статті розглядається внесок Ф.І.Буслаєва у вивчення проблем порівняльно-історичного синтаксису та процесу розвитку синтаксичного строю. Розкриваються основні концептуальні питання його праць, а також робиться спроба виявити, які твердження вченого мають значення для сучасного порівняльно-історичного синтаксису.

The article deals with the contribution of F.I.Buslayev to the historical syntax studies and to the process of development of syntactic system. The principal issues of his research are analyzed. The attempt to define which statements of the scientists are actual ones for the historical syntax nowadays is made.

У кінці 50-х років виходить книга Ф.І.Буслаєва "Опыт исторической грамматики русского языка".

У своїй історичній граматиці Буслаєв намагається представити зв'язаний нарис граматичних форм, категорій, конструкцій руської мови з історичними екскурсами та коментарями, які ґрунтуються на чисельних фактах давньоруської писемності, місцевих народних говорів, фольклору та літературних пам'яток XVIII-XIX ст.

Розуміння та оцінка синтаксичних поглядів Буслаєва не можуть бути повними без урахування історичного фону, на якому склалася його загальнолінгвістична концепція.

"Як один герой, – казав Буслаєв, – на протязі сторіч діє в різних подіях народних і тим обумовлює національний характер, так і мова багато років, застосовуючись до різних потреб, доходить до нас скарбницею всього минулого життя нашого" [3:170].

Особливо захоплювали Буслаєва праці Якоба Грімма, "його історична граматики німецьких нарід, його німецька міфологія, його німецькі юридичні давности". Під впливом вивчення вітчизняної та світової філологічної літератури у Буслаєва закріпилася своєрідна романтична-історична концепція розвитку мови. "Порівняльна граматики Боппа та дослідження Грімма, – писав Ф.І. Буслаєв у своїх спогадах, – привели мене до переконання, що кожне слово первісно виражало наглядне образотворче враження і вже потім перейшло до умовного знаку абстрактного поняття, як монета, яка від багаторічного користування втратила свій чеканий рельєф та зберегла тільки номінальний смисл цінності" [4: 281-282].

Ф.І. Буслаєв уявляє собі систему мови у такому вигляді: "Мову можна порівняти з яким-небудь давнім містом, у якому залишки дохристиянських розвалин перебудовані частково у храми, частково у жилі дома, і в якому, поряд з античними, грецьким та римським порталом, затишно та скромно стоїть хатина новітнього виробу. Описати таке місто – це значить описати його історію" [4: 282].

Ф.І. Буслаєв намагається порівняльне та історичне дослідження мовних явищ, особливо синтаксичних, сполучати з "логічними початками". Він обирає шлях компромісу.

Синтаксична система Ф.І. Буслаєва надовго визначила прийоми шкільної побудови та вивчення синтаксису східнослов'янських мов. Не могла вона не вплинути на методи дослідження східнослов'янських синтаксичних явищ.

Ф.І. Буслаєв, слідуючи романтико-філософським уявленням про історію людської мови, розрізняв у відношенні мови до мислення два періоди мови: 1) давніший та 2) пізніший [2: 17]. Він стверджував, що давніший період є найцікавішим в історії мови та найкориснішим як в науковому, так і в практичному відношенні. "У давніший період, – пише Ф.І. Буслаєв, – вираження думки найбільш підпорядковувалося живості враження та властивостям розмовної мови, думка знаходиться у тісному зв'язку з етимологічною формою, і тому синтаксичне вживання слів ґрунтується на етимологічній формі" [2: 18], тобто на безпосередньому осмисленні усіх значущих елементів слова.

Згідно з романтично-ідеалістичними поглядами Ф.І. Буслаєв вважав, що історія мови складається з постійного знищення первісних форм мови та в поступовому віддаленні свідомості народної від смислу, який міститься в самому слові.

"...Історія мови відмовляється від виправдання виразу *четыре человека* законами логіки. У сучасній мові не все визнається логічно правильним та багато пояснюється як викривлення та псування первинної правильності" [5: 42, 44]. Таким чином, він виходить з уявлення про первинну правильність мови, яка потім псується. Звідси і розвиваються логічні аномалії мови, утворюються протиріччя між мовою та мисленням.

Буслаєву не вдалося встановити причинні зв'язки між синтаксичними явищами давньоруської та сучасних східнослов'янських мов і причиною є те, що йому заважав логічний принцип, на якому ґрунтувався буслаєвський синтаксис. За Ф.І. Буслаєвим, завдання синтаксичного вивчення мови полягає в тому, щоб розкрити в мові, в його граматиці, в формах сполучення слів відображення загальних законів логіки, з одного боку, а з іншого, внутрішню своєрідність способів вираження, які притаманні самій мові та часто розвиваються у протиріччі до законів логіки – "внутрішні закони мови", як виражається сам Буслаєв. У цьому випадку Буслаєв протиставляє мову мисленню, відокремлює мову від мислення. Так він каже: "В граматичному відношенні безособове речення не повинно відрізнятися від особового, тому що так зване дієслово безособове має граматичний підмет, або у своєму особовому закінченні, наприклад, *(ему) не сидит-ся*, або у неозначеному займеннику, напр. *il pluit, man sagt*" [2: 26]. У російській мові, за Буслаєвим, типовий граматичний підмет в безособовому дієслівному реченні – це закінчення дієслова –*т, -ло, (рассветает, рассветало)*. Але " в логічному відношенні" можна назвати в безособовому реченні підметом давальний відмінок, який означає відношення до особи, напр. *мне хочется* [2: 26]. Це означає за Буслаєвим, що граматичні, обумовлені внутрішньою будовою даної мови, та загальнолюдські, так би мовити, основи та елементи мови знаходяться в різних, іноді суперечливих відношеннях. Синтаксичний аналіз, перш за все, як думає Ф.І. Буслаєв, який освітлює загальнолюдські основи мови, повинен потім цей фон ти каркас логіко-граматичних явищ заповнювати та корегувати зображенням конкретних мовних процесів.

Речення, за Ф.І. Буслаєвим, як головні, так і підрядні схильні до різних змін. З них особливо суттєвими є, окрім випущення членів речення, два: 1) скорочення речення в окремий член та 2) злиття двох або декількох речень в одне. Справа в тому, що структура складного речення, особливо такого, яке утворено способом підпорядкування однієї частини другій, співвідносна зі строем простого речення тому підрядні речення, за своїми функціями однорідні з членами простого речення, легко перетворюються на них, тобто в окремі члени речення, за допомогою утворених від тієї ж основи, що присудок скороченого речення, іменника, іноді складного, прикметника, дієприкметника, дієприслівника, інфінітиву. Наприклад, *Когда усердно работаешь, не замечаешь течения времени – усердно работая, не замечаешь течения времени; Кто много трудится, устаёт – много трудящийся устаёт*. Члени речення, що входять в головне та виникли зі скорочення можуть бути підметом, означенням, додатком, обставиною [2: 36-37].

Скорочення речення утворює більш вільний стиль мовлення. Ф.І. Буслаєву здається, що дієслово конкретніше, більш наглядне та більш давнє ніж ім'я, яке завжди носить відтінок абстрактності. Він каже: "Коли присудок, виражений дієсловом, переходить в іменник, тоді виявляється подвійна зміна у складі мовлення, по-перше, дія, наявно виражена дієсловом, зі значенням часу і відношення між співрозмовниками, переходить в абстрактне поняття, виражена іменником; наприклад, *я жалуюсь, я жаловался, ты жаловался* = моя жалоба, твоя жалоба; та по-друге, повне речення скорочується у окремий член його: *тот, кто* = *виновник; тот, кто сидит, сидел* = *сиделец; на тот случай когда потребуется* = *на потребу*" [2: 319].

Відомо, що теорія "скорочення" речень незмістовна з історичної точки зору. Вона змішує стилістичні варіанти висловлювань, які генетично походять від різних синтаксичних конструкцій, з послідовними історичними етапами розвитку строю речення. Однак, за словами Буслаєва, перехід дієслова у іменник складає одну з найважливіших особливостей руської мови як давньої, так і пізньої, письмової. Він пише: "В російській мові, давній народній, бачимо чіткі сліди давнього періоду в утворенні мови, коли дієслова, переходячи в імена, були з ними у дуже тісному зв'язку. Хоча заміна дієслова іменником вводить в мову деяку абстрактність, але таку, яка повинна була існувати в мові у саму ранню епоху, які увійшли в неї разом з ім'ям та прислівником" [2: 262]. Саме цим переходом дієслова у іменник Буслаєв намагається пояснити присутність в російській мові великої кількості іменникових конструкцій, які таким чином доводились до дієслівних. Буслаєв: "Форми, які складаються з іменників, замість дієслів, стали такою потребою нашої мови, що в більшій частині випадків вже не можуть бути замінені відповідними їм дієсловами. Наприклад, *мочи*

нет (= не здоров, давнє: не могу), *проку нет*, *есть прок*, *будет прок*, *спуску нет*, *не след* (не следует), *не досуг*, *пути нет*, *не ему чета* і т.д.

Багато імен, уже в ранню епоху, прийнявши на себе службу дієслова, вживаються у якості безособових, наприклад, *жаль*, *лень*. Особливо зручними є ці форми для вираження пасивного дієслова, наприклад, *слух был* = було слышно; *посылка была за тем-то* = було послано" [2: 320].

Прислівники, дієприслівники та інфінітиви як результат скорочень підрядних речень менш абстрактні, ніж іменники. Наприклад, "повне підрядне речення, яке складається з дієслова з частками *что*, *чтобы*, *дабы*, може скорочуватися у форму неозначеного способу. Так у Крилова: "*Крестьянина червяк просил его пустить в свой сад* (= чтобы пустил в свой сад)" [2: 345]. "Якщо в скороченому підрядному реченні є підмет, то він при переході дієслова в неозначений спосіб іноді випускається, іноді ставиться у непрямому відмінку" [2: 345]. І тут також можливе випущення членів речення. Буслаєв: "Скорочуються в нас у неозначеному способі з підметом такі підрядні, в яких присудком буває допоміжне дієслово. А якщо це дієслово може випускатися, то звичайно ми вживаємо скорочене речення без неозначеного *бути*: так що вставка цього дієслова може бути противна російській мові" [2: 347-348].

Вчення про так звані скорочення підрядних речень йде в нас ще з XVIII сторіччя із філософської або загальної граматики. Вона суперечить історії мови та, як каже Потєбня, "зобов'язана своїм походженням помилковій теорії, що якщо логічному судженню відповідає не речення, а член речення, то це сталося лише деякого затьмарення закону (судження = речення), який колись панував у всій своїй силі" [7: 117-118]. Крім того, буслаєвське вчення про скорочення речень опирається на помилкову теорію, нібито дієслівний стрій речення передусім іменному – більш абстрактному та пізнішому.

О.О. Потєбня доводить помилковість цього припущення: "Дієслово та прикметник абстрактніше ніж іменник, або вони, ставить питання, хто є діяч або носій ознаки, відповідають на нього лише формально: "росте" – хто? – 3-тя особа однина; "зелено" – що? – дещо відносно до середнього роду однини. Між тим іменник з явним етимологічним значенням називає субстанцію і її дію чи якість й тому може означати весь чуттєвий образ (а не одну дію або якість субстанції, як прикметник та дієслово): "Зеленка" – яблуко відомої породи. Таким чином, якщо було би правильно, що мова загалом (а не в окремих випадках) переходить від дієслова до іменника, то це було би переходом не від наочності до абстрактності, а навпаки" [7: 354]. Як відомо в лінгвістиці існує переконання, що дієслівний тип речення сформувався пізніше іменникового.

Крім скорочення, речення у Буслаєва також зливаються. Вчення про злиття речень ґрунтується на спостереженнях історичного характеру. Можуть зливатися як сурядні, так і підрядні речення. Буслаєв пише: "При злитті речень, з'єднаних за способом підрядності, одне речення, злите з іншим, хоча і може розглядатися як ціле речення, але вживається в якості окремої частини мови" [2: 41]. До таких "злитих" речень належать союзи: *пускай*, *пусть*, *пожалуй*; частки: *де*, *дескать*, *мол*, *ведь*, союз *буде*; безособові дієслова: *бывало*, *вероятно*, *должно быть* і т.д. фразеологічні вислови: *того и гляди*, *как раз*, *чем свет* і т.д. [2: 41-42].

При злитті речення іноді підрядне поглинається головним, напр., *ударил чем ни попало*, іноді ж навпаки, головне поглинається підрядним. Наприклад, "скорочене речення утворюють складене речення разом з відносними частками: *правда*, *даром*, *неравно*, так зливаються з підрядним, що утворюють складене речення разом з відносними частками: *правда... что*, *даром что...* (хотя), *неравно как* (= в случае, если... может быть)" [2: 63].

Як справедливо В.В.Виноградов "синтаксис" Буслаєва є менш історичним ніж його "етимологія", або морфологія. Цілком зрозумілим є те, що Ф.І.Буслаєв, який мав велику кількість спостережень над мовним пам'ятками, не міг не перейти до окремих та цінних узагальнень та твердженням. Так, дуже цікавими є вказівки на низку конструкцій з союзом *чтобы* в російській літературній мові XVIII-XIX ст., на схрещення дієприкметникових зворотів з відносними конструкціями в російській літературній мові XVIII та першої треті XIX ст.. і багато інших. Значення цих спостережень є дуже великим. Вони складають дуже цінний синтаксичний матеріал. Однак вони не утворюють хоча б якоїсь зв'язаної

внутрішніми відношеннями історичної цілі синтаксичних явищ та процесів. Осмислення їх функцій, їх ролі в історії розвитку синтаксичного строю російської мови ослаблюється формально-логічною абстрактністю, антиісторизмом загальної синтаксичної теорії Буслаєва. Цікаво, що вже сучасники сприйняли граматичну схему та систему Ф.І. Буслаєва як щось традиційне та навіть застаріле. К.С.Аксаков, наприклад, писав: "Відносно самої граматики загалом, нового нам нічого не представляє граматику п. Буслаєва. Таким чином, нам немає чого робити йому зауваження. Він взяв ту систему, яка була вироблена до нього. Ми могли би сподіватися, що він скаже щось більш живе та свіже в синтаксисі, де нам знов довелося наштовхнутися на "скорочення", "випущення", "злиття", на "тропи" і т. ін." [1: 441]. І іншому місці розбору він пише: "Вся побудова синтаксису – давно відома і насмілюся сказати, більшою частиною помилкова: тут застосовуються до мови такі поняття, які в мові вираження *мовного* не знаходять. Більш того, в синтаксис входять роздуми та визначення, які зовсім до синтаксису не відносяться" [1: 531-532]. Як відмічає Виноградов, всі ці роздуми Аксакова дуже апіорні, не обґрунтовані ніякими історичними фактами та спостереженнями. Вони виражають скоріше його особові суб'єктно-стилістичні переконання, частково навіяні теорією, яка походить від Канта, про загальний процес розвитку мислення від субстанції (ім'я) до енергії (дієслово). І все ж таки це був крок уперед від формально-логічних схем буслаєвського синтаксису.

Значення граматики Буслаєв є досить вагомим, не дивлячись на всі помилки припущені її автором. Вона зрушила граматичне питання вперед, та багатьом стало зрозумілим, що за попереднім напрямком російській граматиці іти немає куди. Про Буслаєва навіть говорили, що він за своїми працями та впливом на мовознавство того часу може бути названий другим Ломоносовим.

"Граматику Буслаєва, – писав проф. П.О.Лавровський, – по справедливості, складає цілу епоху у вивченні вітчизняної мови; в ній вперше в такі цілісності та в застосовності до молодій генерації звернено увагу на те, що так давно очищувалося, як переважно корисне та освітнє. Попередньої системи голих рубрик, з багатьма правилами та виключеннями, які обтяжували безплідно пам'ять учня, навіть без граматики здатного з дитинства відмінювати, вже немає більше; увесь інтерес сконцентрований на поясненні послідовного розвитку мови вітчизняної і на окремих та доступних віку законах його теперішнього уживання" [8: 54].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аксаков К.С. Полное собрание сочинений, т. II Соч. филол., ч. 1, М., 1875. – 641 с.
2. Буслав Ф.И. Историческая грамматика русского языка. - М.: Просвещение, 1983. – 401 с.
3. Буслав Ф.И. О преподавании отечественного языка, Л., Учпедгиз., 1941. – 311 с.
4. Буслав Ф.И. Мои воспоминания, М., 1897. – 387 с.
5. Буслав Ф.И. Разбор сочинения И.И.Срезневского "Мысли об истории русского языка" М., 1940. – 74 с.
6. Акад. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса. -М.: Изд. Моск. университета, 1958. – 400 с.
7. Потехина А.А. Из записок по русской грамматике (I. Введение, II. Составные члены предложения и их замены. – Харьков, 1888. – 557 с.)
8. Спринчак Я.О. Очерк русского исторического синтаксиса. -К.: Радянська Школа, 1960. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Голодюк – викладач кафедри німецької мови Горлівського державного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: порівняно-історичний синтаксис.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕРУНДІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Валентина ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано процес становлення герундія в англійській мові та висвітлено дискусійні питання, пов'язані з цією вербалією.

The paper deals with the process of the gerund's formation in the English language and tries to enlighten some problems connected with this verbal namely its status, classification and functional characteristics.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних студій позначений значним інтересом до синхронного та діахронного вивчення мовних явищ. Дослідження мовного явища на певному синхронному зрізі передбачає реконструювання попередніх стадій його розвитку і визначення тих змін, які привели до його теперішнього стану [19: 16].

Діахронний аспект вивчення герундія в англійській мові ще й досі залишається нерозкритим, отже існує потреба в його комплексному вивченні. Герундій, як і інші неособові форми дієслова – інфінітив, дієприкметник, – традиційно вважають дискусійними, адже вони вирізняються, через свою гібридність, складною проблематикою їх частиномовного статусу, співвідношення з особовими формами, загальними принципами виділення та класифікації. Помітний внесок у розробку проблематики неособових форм дієслова належить вітчизняним [10; 11; 12; 15] та зарубіжним [1; 4; 6; 7] дослідникам. Історія вивчення герундія в англістиці має свої традиції та досягнення. Проте певні питання, пов'язані зі статусом, класифікацією та функціональними характеристиками герундія в історії розвитку англійської мови залишаються недостатньо висвітленими, що пов'язане з дискусійністю природи герундія, а саме його походження, частиномовним розподілом, функціонуванням у реченні тощо.

Дослідження герундія в лінгвістичній літературі здійснювали як представники традиційної радянської школи [10; 11; 12; 16], так і зарубіжні дослідники історії англійської мови [4; 6]. Ці розвідки пройшли шлях від традиційної граматики [8; 9; 11; 13; 15; 17; 18] до новітніх сучасних студій, генеративної граматики (тега-теорії) [1; 7] тощо.

Н. І. Пушина, аналізуючи неособові форми дієслова, зазначає, що дані більшості історичних досліджень свідчать про те, що всі неособові форми дієслова пройшли через тривалу стадію вербалізації – набуття дієслівних рис, закріплення семантики дії, та що генетично всі вони беруть початок від імені [15: 161]. Так, в англійській мові та в інших германських мовах інфінітив історично тлумачиться як віддієслівний іменник, який характеризувався у давньоанглійський період парадигмою відмінювання [там само].

І. П. Іванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляєва стверджують, що герундій історично розвинувся із давньоанглійських віддієслівних іменників, які утворювались від сильних та слабких дієслів за допомогою суфіксів *-ing* або *-ung*, пов'язаних між собою чергуванням по аблауту. У середньоанглійський період із двох суфіксів віддієслівних іменників зберігається один – *-ing* та піддається процесу вербалізації. Початок цього процесу пов'язаний зі зміною типу керування: якщо раніше віддієслівний іменник керував іменником в родовому відмінку, який виконував по відношенню до нього функцію означення, то в середньоанглійський період він набуває здатності керувати додатком та визначається обставиною. На думку дослідників, саме цей перший етап вербалізації колишнього віддієслівного іменника перетворив його на особливу дієслівну форму, герундій, яка мала як іменні, так і дієслівні риси [12: 254].

До кінця середньоанглійського періоду герундій набуває здатності визначатися прислівником, як і інші дієслівні форми. При цьому сполучуваність з прикметником, характерна для іменних форм, стає для нього неможливою. В ранньоніовоанглійський період використання суфіксу *-ing* стає дедалі частішим. Тим не менш, не лише в середньоанглійський, але і в ранньоніовоанглійський період герундій та віддієслівний іменник ще не достатньо чітко розмежовані. Лише до кінця 18 століття відбувається остаточне розмежування герундія та віддієслівного іменника за сполучуваністю [12: 256].

У ранньоніовоанглійський період герундій піддається подальшій інтенсивній вербалізації, що виявляється в постійній віднесеності до діяча, який є його логічним суб'єктом, та в розвитку видо-часових та станових форм [12: 256].

Існує також підхід [10: 200], згідно з яким герундій як нова граматична категорія виникає в середньоанглійський період під впливом взаємодії двох форм з суфіксом *-ing* – віддієслівного іменника та дієприкметника теперішнього часу. Саме в цей період в системі дієслова відбувається уніфікація та спрощення парадигм дієвідмінювання. Дієприкметник теперішнього часу має закінчення *-ande* в північних діалектах, *-ende* – в центральних та *-inde* – в південних; у цей самий час у певних сполученнях продовжує вживатися віддієслівний іменник з закінченням *-inge*. Поступово форма на *-ing* поширюється і на дієприкметник теперішнього часу, і в 14 столітті ця форма стає домінуючою. Отже, герундій вперше з'являється в пам'ятках в 12 столітті і отримує широке розповсюдження протягом наступних століть. На відміну від віддієслівного іменника у герундія яскравіше виражені дієслівні риси, так, наприклад, від герундія можуть залежати додатки в формах, типових для дієслівного керування [10: 201].

У новоанглійський період унаслідок подальшого процесу розпаду флексії англійська мова стає мовою аналітичного типу, в якій флективна словозміна мінімальна. У цей період нові дієслівні

риси з'являються і у герундія. В 16 столітті починає вживатися пасивний, а потім і перфектний герундій. Відбувається розмежування герундія та віддієслівного іменника [11: 210-212].

На протипагу вищезазначеному, Т. А. Расторгуєва відносить появу герундія до пізнього середньоанглійського періоду і вказує на три джерела походження герундія, а саме: давньоанглійський віддієслівний іменник, дієприкметник теперішнього часу та інфінітив, синтаксичні функції яких частково збігались [16: 247]. У середньоанглійський період дієприкметник теперішнього часу та віддієслівний іменник набули формальної ідентичності: обидва закінчувалися на *-ing*. Це призвело до плутанини в деяких їхніх рисах: віддієслівні іменники почали керувати прямим додатком, як дієприкметники теперішнього часу та інфінітиви. Ця дієслівна риса – керування прямим додатком – так само як і часта відсутність артикля перед *-ing*-формою в іменній функції перетворила віддієслівний іменник в герундій в сучасному розумінні цього терміна [16: 248].

На думку зарубіжних дослідників [4; 6], основне джерело походження герундія базується на староанглійських формах на *-ing* та *-ung*, а другорядне – на староанглійських флективних інфінітивах. Іншими словами, своєю формою герундій повинен завдячувати староанглійським формам на *-ing* та *-ung*, а своїм функціям – староанглійському інфінітиву [6: 167]. Цю думку підтримував і Г.О. Керм, котрий вважав, що герундій походить від віддієслівного іменника на *-ing*, який мав до 1250 року паралельну форму на *-ung*. У той час він відрізнявся від дієприкметника теперішнього часу за значенням, оскільки той розвинувся із прикметника і приблизно до 14 століття мав інші закінчення, а саме *-ende*, *-inde*, *-ynde*, *-ande*. З часом обидві форми набули дієслівних рис, проте герундій функціонально перекликається з іменником, а дієприкметник теперішнього часу – з прикметником [4: 483].

Отже, є очевидним, що в сучасній історичній науці існують певні розбіжності при визначенні джерела походження герундія, що в свою чергу, впливає і на сучасний стан розуміння цього граматичного явища.

У сучасній англістиці не можна прослідкувати єдиного підходу щодо розуміння герундія, оскільки паралельно в мові існує морфологічно омонімічна дієслівна форма – дієприкметник теперішнього часу. Так, серед радянських дослідників деякі мовознавці терміни «герундій» та «дієприкметник теперішнього часу» не розрізняють, а вживають термін «*-ing*-форма» [8; 14]. Дійсно, парадигматична тотожність цих вербалій дає підставу розглядати їх як єдину форму. Проте, Б. А. Ільїш припускав можливість обох способів опису цих форм [13: 142]. На протипагу вищезазначеним поглядам, М. Я. Блох вважав, що це дві різні форми дієслова, хоча зовнішня структура цих двох елементів дієслівної системи абсолютно ідентична, якщо розглядати їх окремо. Мовознавець наводив приклади абсолютно чіткої категоріальної диференціації цих форм дієслова за допомогою спеціальних «герундіальних тестів» (*gerund-testing*) та «дієприкметникових тестів» (*participle-testing*). Більше того, дослідник зазначав, що питання співвідношення «герундій – дієприкметник» виникає тоді, коли йдеться про так звані конструкції або комплекси з цими формами, підметами яких можуть бути як присвійні, так і об'єктні іменні елементи. Саме тоді виникають проблеми щодо визначення статусу даної дієслівної форми і такі терміни як «напівгерундій» («*half-gerund*») або «герундіальний дієприкметник» («*gerundial participle*») [9: 118-123].

Такої ж самої думки притримуються і інші представники традиційної школи германістики, вони схильні вважати герундій та дієприкметник теперішнього часу окремими дієслівними формами [11; 17]. Так, Смирницький О. І. вважав, що дієприкметникова конструкція протилежна герундіальній, а в тих випадках, коли форма на *-ing* є об'єктивно двозначною, пропонував розглядати її як «напівгерундій» чи «стягнений дієприкметник» (*fused participle*) [18: 278]. Іванова І. П., Почепцов Б. Г., Бурлакова В. В. розрізняють герундій та дієприкметник теперішнього часу, хоча й зазначають, що існує так звана вторинно-предикативна конструкція, в якій важко визначити статус *ing*-форми. Водночас підкреслюється, що паралельно існує така позиція, в якій герундій та дієприкметник теперішнього часу чітко протиставлені – це позиція препозитивного означення, проте, у цілому, головними диференційними рисами цих неособових форм дієслова, на думку дослідників, є субстантивний характер герундія та ад'єктивний характер дієприкметника теперішнього часу [11: 86-87].

Представники вищевказаної граматичної течії тлумачать герундій як неособову форму дієслова, яка поєднує в собі риси дієслова та іменника. Така характеристика герундія зближує його з інфінітивом, проте герундій відрізняється від інфінітива тим, що, називаючи дію, зберігає відтінок процесуальності, виражаючи значення процесу в найзагальнішому вигляді. Відповідно до характеристики герундія через категорію репрезентації, запропоновану О.І. Смирницьким, герундій є формою субстантивної репрезентації процесу в дієслові, з достатньо яскраво вираженим субстантивним характером [17: 252]. На думку Н. І Пушиної, указані субстантивні риси герундія пов'язані з його історичним розвитком з віддієслівного імені, з яким герундій співпадає за способом утворення. У плані змісту різниця між герундієм та віддієслівним іменником полягає в «процесуальності» герундія, не зважаючи на його субстантивний характер, та «предметності» віддієслівного іменника [15: 168].

Серед зарубіжних дослідників теж не існує єдиного підходу. Слід зауважити, що більшість новітніх досліджень відбуваються у рамках синтаксичної теорії, тобто будь-яке мовне явище розглядають з позицій його функціонування в реченні. Так, Е. Редфорд описує *-ing*-форму як герундій за умови, якщо вона вжита в реченні у функції підмета, додатка до дієслова або прийменника, і якщо має підмет у присвійному відмінку. Коли ж *-ing*-форма вживається у сполученні з допоміжним дієсловом прогресивного аспекту *be*, то вона є дієприкметником теперішнього часу [7: 459]. Цікаве визначення герундію дає німецький дослідник англійської мови Х. Басман. Власне, він тлумачить герундій як дієприкметник теперішнього часу, вжитий у якості іменника, тобто у такій функції в реченні, яку зазвичай виконує іменник. Дослідник наводить приклад речення, де герундій виконує функцію підмета: *Reading spy novels was his favorite pastime* [3: 469]. Автори онлайн-проекту «Gutenberg's The Grammar of English Grammars» виокремлюють у реченні слова, які керують та якими керують. Так, вони стверджують, що словами, які керують, можуть бути іменники або дієслова, дієприкметники або прийменники, а словами, якими керують, можуть бути іменники або займенники, дієслова або знову ж дієприкметники, але в певній модифікації. Саме такою модифікацією дієприкметника, на думку авторів, і є герундій. Таким чином, герундій є дієприкметником, який може керувати додатком, як будь-який дієприкметник, проте сам завжди керується прийменником [2: 528].

Значна кількість зарубіжних лінгвістів приділяють увагу формам на *-ing* перш за все через те, що в англійській мові є кілька афіксів з фонологічною формою *-ing*. Цей факт викликав дискусії з приводу того, наскільки багато морфологічно окремих елементів вони насправді репрезентують та як працюють у словотворі. Відомі численні спроби дослідження (Г. Мілсарк; Дж. Емондз; Л. Сігел) [див. 1], проте очевидний синкретизм цієї проблеми все ще залишається невивченим. Початок обговорення та вивчення герундія в працях представників генеративної граматики датується серединою 20 століття. Першими спробу дати визначення герундію в термінах генеративістики зробили Н. Хомський та Р. Ліс. Їх праці містять спроби встановити походження герундіальних конструкцій від конструкцій, що лежать в основі «ядерних речень», і, таким чином, зблизити їх [див. 1: 393]. Наукові розвідки П. Розенбаума аналізують присутність герундія на глибинному рівні речення, спроби пояснення природи подвійного феномена *-ing*-форми робили Б. Фрейзер, А. Марантц, Г. Харлі та Р. Нойер [див. 1: 394].

Голландський дослідник англійської мови Г. Поутсма, даючи визначення герундію, називає його іменною формою дієслова, проміжною між інфінітивом та віддієслівним іменником, яка має менш чітку дієслівну природу, ніж інфінітив, та більш чітку дієслівну природу, ніж віддієслівний іменник [6: 159].

Таким чином, різноманітність підходів щодо джерела походження герундія та його розуміння на сучасному етапі підтверджують тезу про дискусійність проблеми герундія та залишають це питання невирішеним, а відтак, процес вивчення герундія як мовного явища в цілому відкриває перспективи до подальших наукових історичних розвідок.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Blackwell Reference Online. The Blackwell Companion to Syntax / Ed. by M. Everaert and H. Van Riemsdijk [Ел. пєцурц]. – Режим доступу: http://www.blackwellreference.com/subscriber/tocnode?id=g9781405114851_toclevel_ss1-3

2. Brown G. The Grammar of English Grammars / Gould Brown [Ел. ресурс]. – Режим доступу: www.gutenberg.net
3. Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics / Translated and edited by G. Trauth and K. Kazzazi [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id>
4. Curme, G.O. Syntax [Ел. ресурс] / Curme George O.– Режим доступу: <http://www.questia.com/library/book/syntax-by-george-o-curme.jsp>
5. The Oxford Companion to the English Language / Ed. by T. McArthur [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amazon.com/Oxford-Companion-English-Language-Literature/dp/019214183X>
6. Poutsma H. A. The Infinitive, the Gerund and the Participle of the English Verb [Ел. ресурс] / Poutsma Hendrik A. – Режим доступу: <http://www.archive.org/details/infinitivegerund00poutoft>
7. Radford A. Analysing English Sentences A Minimalist Approach /Andrew Radford [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cambridge.org/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521731911&ss=cor>
8. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка / Леонид Степанович Бархударов. – М.: Высшая школа, 1966. – 200 с.
9. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник / Марк Яковлевич Блох. – М.: Высш. шк., 1983. – 383 с.
10. Введение в германскую филологию: Учебник для I – II курсов филол. фак. ун-тов / Арсеньева М. Г., Балашова С. П., Берков В. П., Соловьева Л. Н. – М.: Высш. школа, 1980. – 319 с.
11. Иванова И. П. Теоретическая грамматика английского языка / Иванова И.П., Бурлакова В. В., Почепцов Б. Г. – М.: Высш. школа, 1981. – 285 с.
12. Иванова И. П. История английского языка. Учебник. Изд-е 3-е / Иванова И. П., Беляева Т. М., Чахоян Л. П. — Спб.: «Авалон», «Азбука-классика», 2006. – 540с.
13. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка / Борис Александрович Ильиш. – Л.: Изд-во «Просвещение» Ленинградское отделение, 1971. – 365с.
14. Плоткин В.Я. Строй английского языка / Вульф Я. Плоткин. – М.: Высш. школа, 1989. – 239 с.
15. Пушина Н.И. Неличные формы глагола в ономаσιологическом и когнитивном аспектах // Вестник Удмуртского университета. – Вып. 1.– Серия: История и филология / Наталья Иосифовна Пушина. – 2009.– с.160 – 172
16. Расторгуева Т. А. История английского языка: Учебник / Татьяна Адриановна Расторгуева. — М.: Высш. шк., 1983. – 347 с.
17. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1959. – 431 с.
18. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М.: Эдиториал УРСП, 2007. – 296 с.
19. Снісаренко І.Є Інфінитивна конструкція з прийменником *for* у середньоанглійській мові: семантика та функціонування: Дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04; – Захищена 14. 03. 2002 / Ірина Євгенівна Снісаренко. – К., 2002. – 186 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Григоренко – викладач кафедри іноземної філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської мови, теоретична граматики.

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ ТЕОРІЇ ОЗНАЧЕНОСТІ/НЕОЗНАЧЕНОСТІ ІМЕННИХ ГРУП

Людмила ГРИЖАК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто питання інтерпретації сучасними когнітивними теоріями значень показників означеності/неозначеності номінативів в англійській мові.

The article deals with interpretation of markers of definiteness/indefiniteness by modern cognitive theories.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки увага багатьох дослідників зосереджена на проблемі когнітивної інтерпретації різних аспектів мовної системи, зокрема на новому осмисленні традиційно граматичних явищ та категорій, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою роботи є критичний аналіз сучасних когнітивних теорій тлумачення значень показників означеності/неозначеності в англійській мові.

Предметом дослідження стали означені й неозначені іменні групи.

Погляди багатьох лінгвістів сучасності на означеність/неозначеність іменних груп відображають загальну тенденцію висвітлення мовних явищ із позицій когнітивної теорії та з урахуванням особливостей їхнього функціонування в дискурсі. Становлення такого підходу, на нашу думку, пов'язане з інтересом учених до пізнавально-мисленнєвих процесів, які відбуваються у свідомості індивіда в момент здійснення ним комунікативного акту. Одні з перших досліджень, здійснених у напрямку когнітивно-семантичної інтерпретації означеності/неозначеності, належать У. Чейфу [4; 6; 7]. Розвиваючи теоретичні погляди вчених Празької лінгвістичної школи, дослідник вивчав процеси трансформації змісту повідомлюваної

інформації з “нової” у “стару” та як активізація різного виду інформації у свідомості комунікантів співвідноситься з різними статусами референтного позначуваного.

Теоретично осмисливши здатність свідомості в різний час фокусуватися на різних фрагментах дійсності, У. Чейф виокремив три стани активації думки у свідомості людини. Відповідно до того, де знаходиться породжувана розумово-мисленневою діяльністю людини деяка думка, а саме: у фокусі уваги, на периферії чи підсвідомості, вона може мати статус *активної*, *напівактивної* або *неактивної* [6: 53]. Згідно з У. Чейфом, цим станам активації думки відповідають три категорійні статуси дискурсних референтів: якщо референт активований у свідомості слухача в момент сприйняття ним комунікативного повідомлення, то він має статус даного (*given*); якщо ж сприйняття референта активується з напівактивного стану свідомості людини, то він отримує статус доступного для розуміння (*accessible*), інакше кажучи, він стає зрозумілим; і, нарешті, якщо референт активується з неактивного стану, він буде новим (*new*) [6].

Запропоновані У. Чейфом когнітивні статуси референтів є логічним продовженням комунікативних понять “нової” та “даної” інформації і безпосередньо пов’язані з категорією означеності/неозначеності [див.: 2; 11 та ін.]. Мовознавець зіставляє *означеність* із *данним*, зазначивши, що між ними “безумовно існує взаємодія”, хоча ніщо не перешкоджає означеності бути також новим, тоді як *неозначеність* передбачає *нове*, крім тих випадків, коли неозначений референт відмінний від референта, який забезпечив йому статус *даного* [4: 298]. Наприклад:

Above the playground forever hovered a great bird. The bird was known to humorists as the stork [1: 173].

У наведеному прикладі іменна група *the playground* є означеною, проте новою, в той час як іменна група *the bird* – означеною та даною, оскільки співвідноситься зі своїм антецедентом *a great bird*, використаним у попередньому реченні.

Стосовно проміжного статусу, то референт може бути потенційно доступним для розуміння адресату повідомлення, коли про нього вже згадувалося в попередньому дискурсі, або він стає таким завдяки умовиводу [7: 42-46]. Наприклад:

In a little district west of Washington Square the streets have run crazy and broken themselves into small strips called “places”. These “places” make strange angles and curves [1: 3].

У цьому прикладі означеність іменної групи *the streets* зумовлена когнітивним осмисленням належності цих вулиць деякому невеликому району на захід від Вашингтонської Площі. Тобто, завдяки умовиводу, референт цієї іменної групи стає доступним для розуміння адресату/читачу.

Ідеї У. Чейфа стали предметом розгорнутого аналізу в працях багатьох лінгвістів і стимулювали появу нового когнітивного погляду на проблему означеності/неозначеності іменних груп [5; 10; 12 та ін.].

Ґрунтовного перегляду в працях ряду дослідників зазнали й когнітивні статуси референтних виразів, унаслідок чого склалися різноманітні класифікації цих статусів у залежності від ступеня їхньої активації та співвідношення з різними видами іменних груп (див. напр., праці М. Аріель [5], К. Ламбре [12], Дж.К. Гюндель [10] та ін.). Зупинимось коротко на деяких із них, які, на наш погляд, мають найбільший вплив на висвітлення категорійного значення означеності/неозначеності в сучасній англійській.

У праці “*Синтаксис: функціонально-типологічне введення*” Т. Гівон [3: 313-317] розробляє когнітивну модель референтного зв’язку, вирізняючи два види операцій: 1) активізація уваги (проспективна для адаптації нової інформації) і 2) пошук у пам’яті (ретроспективна для знаходження референтів). Відповідно до цього, типологія можливих дискурсивних ситуацій така:

- а) продовження активації референта, активного в даний момент;
- б) припинення активації референта;
- в) активізація референта, неактуального на даний момент:
 - 1) або нового (невизначеного) референта;
 - 2) або вже наявного в пам’яті (конкретного) референта.

Кожний вибір характеризується Т. Гівонем з точки зору *маркованості*. Так, збереження поточної активізації немарковане, а активізація нового референта – маркована [3: 317].

Спираючись на погляди У. Чейфа [6; 7] і Т. Гівона [9], М. Аріель розробила положення теорії “транспарентності/прозорості” (*accessibility theory*), згідно з якою “в усіх мовах означені реферуючі вирази розглядаються як маркери транспарентності, як інструкція адресату, як досягнути реальне мисленнєве уявлення” [8 (1: 15)]. Оскільки, на її думку, розумові уявлення не є однаково ясними адресатам на певних етапах розвитку дискурсу – одні більш активізовані, а інші тимчасово неактивізовані – саме тут в нагоді стає теорія *транспарентності*, яка допомагає адресатам вибрати правильне мисленнєве уявлення, вказуючи на ступінь його прозорості, продемонстровану маркером [там само].

Маркери транспарентності позначають широкий спектр комунікативного вияву категорії означеності, починаючи від найнижчого ступеня прозорості до найвищого. Тобто, змістовно насичені означені іменні групи мають нижчий рівень доступності ніж ті, що виявляють меншу інформативність [5: 33]. М. Аріель зобразила цей процес у вигляді *шкали показчиків транспарентності*, яка, в її уявленні, має такий схематичний вигляд:

повна іменна група+модифікатор > повна іменна група > поширена означена дескрипція > коротка означена дескрипція > прізвище > ім'я > детермінатив віддаленості+модифікатор > детермінатив наближеності+модифікатор > детермінатив віддаленості+іменна група > детермінатив наближеності+іменна група > детермінатив віддаленості (– іменна група) > детермінатив наближеності (– іменна група) > наголошені займенники+жест > наголошені займенники > ненаголошені займенники > займенники клітики (*cliticised pronouns*) > маркери узгодженості особи дієслів > нульовий показчик [5: 31].

Наприклад, поширена означена дескрипція *the present day* у першому реченні позначає мисленнєве уявлення, яке є більш інформативно насиченим, ніж коротка дескрипція *the day* у другому і, відповідно, володіє нижчим ступенем доступності для розуміння:

The present day had little interest or excellence in his eyes [1: 34].

He's your playmate for the day [1: 217].

Отже, *теорія транспарентності* постулює, що однією з основних функцій номінативних референтних виразів є позначення ступеня доступності розумових уявлень про референти.

Цікава в цьому відношенні також колективна праця Дж.К. Гюндель, Н. Хедберг і Р. Захарські “*Definite Descriptions and Cognitive Status in English: Why Accommodation is Unnecessary*” [10], де встановлена *ієрархія значень даності (Givenness Hierarchy)*, яка, на думку авторів, розгортається в такій послідовності:

in focus > activated > familiar > uniquely identifiable > referential > type identifiable

$$\left\{ \begin{array}{l} it \\ \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} that \\ this \\ this N \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} that N \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} the N \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} indefinite \\ this N \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} a N \end{array} \right\}$$

[10: 274].

Така ієрархія може не тільки адекватно пояснити всі дискурсні вживання означених/неозначених іменних груп, головними компонентами яких є артиклі, демонстративи, особові займенники, але і встановити принципові розбіжності між ними. Автори вважають, що детермінативи та займенники обмежують коло своїх імовірних референтів, традиційно сигналізуючи різні когнітивні статуси, які можуть бути наявними у свідомості адресата стосовно конкретного референта [10: 275].

Кожний окремий статус вирізняється різною граматичною формою детермінатива, що імпліцитно інтегрується в його узуальне значення та допомагає адресату обмежити коло потенційних референтів. Статуси перебувають в односпрямованому відношенні, тобто, якщо що-небудь перебуває у *фокусі*, то воно, за визначенням, також *активоване*, а якщо воно *активоване*, то це свідчить про його *відомість* [10: 275].

Іменні групи з неозначеним артиклем займають найнижчий щабель у цій ієрархії, оскільки вони “найменш обмежувальні” щодо позначуваних потенційних референтів, тоді як особовий займенник *it* отримав найвищий статус і є “найбільш обмежувальним”. Наприклад: *The major drew a small envelope from his upper vest pocket and tossed it on the table* [1: 39]. Разом з тим, іменна група з означеним артиклем має статус одинично ідентифікованої, оскільки, на думку цих учених, володіє достатнім когнітивним статусом, щоб адресат зміг сформулювати бачення про названий референт у своїй уяві [10: 276].

Таким чином, теорія когнітивних статусів референтних виразів стосується взаємовідношень між граматичною формою референтного виразу та когнітивним статусом його референта.

Між поняттями *транспарентності*, *активізованості* та *даності* існує взаємодія, тому що вони залежать від ступеня активації референта в пам'яті та свідомості як адресата, так і адресанта мовлення.

Підсумовуючи зміст сказаного, зазначимо, що в центрі уваги сучасних когнітивних теорій означеності/неозначеності є проблеми трансформації змісту повідомлюваної інформації з “нової” у “стару” та співвіднесеність активації інформації у свідомості комунікантів з означеністю/неозначеністю референтного позначуваного.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Генри О. Избранные рассказы. На англ. яз. / Сост. Н.А. Самуэльян. – 5-е изд. – М.: Издательство “Менеджер”, 2005. – 304 с.
2. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 239–245.
3. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления : [сб. ст.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 477 с.
4. Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топик и точка зрения // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. ст. переводы]. – М., 1982. – Вып. 11. Современные синтаксические теории в американской лингвистике. – С. 277–316.
5. Ariel M. Accessibility Theory: Overview // Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects. – Amsterdam, 2001. – P. 27–87.
6. Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing. – Chicago: university of Chicago press, 1994. – 392 p.
7. Chafe W. Inferring Identifiability and Accessibility // Reference and Referent Accessibility. Pragmatics and Beyond Companion. Series 38. – Amsterdam : Benjamins, 1996. – P. 37–46.
8. Encyclopedia of Language and Linguistics. 14-Volume Set / [ed. K. Brown]. – 2-nd edition. – Amsterdam: Elsevier Science, 2005. – Vol. 1. – 2005. – 796 p.
9. Givón T. Definiteness and Referentiality // Universals of Human Language. – Stanford: Stanford university press, 1978. – Vol. 4. – P. 291–330.
10. Gundel J. K., Hedberg N., Zacharski R. Definite Descriptions and Cognitive Status in English: Why Accommodation is Unnecessary // English Language and Linguistics. – 2001. – Vol. 5, № 2. – P. 273–295.
11. Halliday M.A.K. Notes on Transitivity and Theme in English : Part 2 // Journal of Linguistics. – 1967. – Vol. 3. – P. 199–244.
12. Lambrecht K. Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representation of Discourse Referents. – Cambridge: Cambridge university press, 1996. – 408 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Грижак – асистент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Наукові інтереси: функціональна граматики англійської мови.

PECULIARITIES OF OV- AND VO- WORD ORDER TYPES IN OLD ENGLISH AND MIDDLE ENGLISH VERBAL PHRASES

Alexander LEONIDOV (Kirovohrad, Ukraine)

У статті досліджується структура дієслівних фраз у давньоанглійських та середньоанглійських реченнях, а також пояснюються причини і результати процесу зміни порядку слів з типу ‘Object-Verb’ на тип ‘Verb-Object’.

The article touches upon the structure of verbal phrases in Old English and Middle English sentences and explains the causes and results of word order change from ‘Object-Verb’ to ‘Verb-Object’ type.

Diachronic development of the sentence has been extensively studied by a number of linguists as one of the central issues of the history of the English language. Communicative and structural types of the sentence, predicativity, secondary predication, word order patterns, grammatical functions of parts of speech, and communicative and pragmatic features of the sentence have been

the main problems in the focus of the scholars' attention. Irrefragable and comprehensive linguistic data have been posited by F.Visser, B.Trnka, D.Lightfoot, B.Mitchell, A.Baugh and T.Cable, A.Morokhovsky, I. Buniyatova, K.Brunner, T.Rastorguyeva, V.Yartseva, and many others.

However, despite numerous linguistic studies in the field of historical syntax of the English language, certain aspects of diachronic development of the sentence still remain vague and poorly verified due to the limited scope of methods provided by the traditional grammar. Therefore, we have turned to generative syntax, initiated by N.Chomsky and successfully developed by O.Fischer, A.Kroch, A.Taylor, R.Jackendoff, L.Haegeman, as a theoretical and methodological background for the suggested research.

The main objective of the article is to investigate the peculiarities of Object-Verb (OV) and Verb-Object (VO) word order patterns in Old English and Middle English sentences and explain the causes of OV to VO movement in the structure of verbal phrases in Early Middle English.

Old English was a language with the predominant SOV type of word order in main clauses and subordinate clauses. Logically, it resulted in having two formal and meaningful centers of the sentence [11: 139].

Obviously, the predicate, as the inflected head of the verbal phrase (VP), did not require the checking of its features by INFL at the level of phonetic form and could be placed distantly from the explicit or implicit subject, as in (1):

(1) ...*3ē mōtan gangan Hrōðgār 3eseon* / *You may enter to see Hrothgar* (Beowulf, 70).

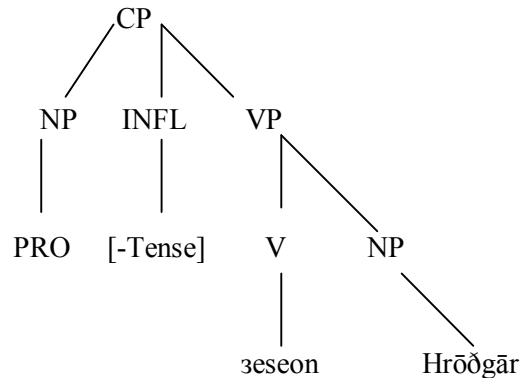
Initial position of the subject *3ē* in (1) prescribes positions for other members of the sentence and limits the variations of models of the sentence. The predicate *mōtan gangan* is considered to be the informative core of the sentence as it opens argument positions and can attach adjuncts specifying its semantics [11].

In sentence (1), *Hrōðgār* receives a semantic role of internal argument since the verb *3eseon* has the potential of θ -marking (according to theta-theory). The non-finite verb does not have any explicit subject, but the sentence should still be characterized by predicativity and inevitably reflect the two-component structure of human thoughts [13: 108]. Thus, on the level of the Logical Form, the infinitival clause is a two-member structure and contains the logical subject which is represented implicitly. The implicit subject and the external argument of the infinitive is PRO, logically controlled by the subject of the main clause *gē*. PRO is a missing element that within the scope of contemporary syntactic theory, and generative grammar in particular, is also defined as 'empty category' and signifies the explicitly unrealized, but logically anticipated, elements of the sentence [2; 3].

In *Beowulf*, the non-finite verb follows its complement in 95% of cases making the language of the poem verb-final [10: 124]. In sentence (1), too, Old English *3eseon* is located after *Hrōðgār* to create a gap between the implicit subject of the infinitival action PRO and the non-finite verb:

(2) S *3ē* V [+Tense] *mōtan gangan* [c PRO Oacc *Hrōðgār* V [-Tense] *3eseon*]

The structure of the subordinate adjunct of purpose can be represented with a tree-diagram:



Example (3) vividly demonstrates the word order patterns in sentences with simple tenses in Old English. Inside the verbal phrase (VP), the word order is head-final, with the verb in final position, which illustrates the OV pattern:

(3) *Ic tō sæ wille, wið wrāð werod wearde healdan* /I want to the sea to keep an eye on the enemy's troops (Beowulf, 318-319)

The existence of INFL-final main clauses in Old English indicates that its grammar must have been consistently SOV and INFL-final, a configuration presumably inherited from proto-Germanic and ultimately from proto-Indo-European [9].

The logical form of the main clause *Ic tō sæ wille* could be:

(4) $[_{IP} [_{NP} ic] [_{VP} wille [_{NP} tō sæ] [_{V} t]]]$

In sentence (3), INFL lowers to V to check the features of the head of the verbal phrase. There is no evidence of V-to-v movement, i.e. of the SVO word order, which proves that the verb *willan* did not need to be licensed and preserved sufficient agreement with the subject to be located in post-position after its internal argument [6: 147]. The nominal part of the verbal phrase thus occupied the intermediate position between the two immediate constituents of the Old English sentence, and it resulted in SOV word order.

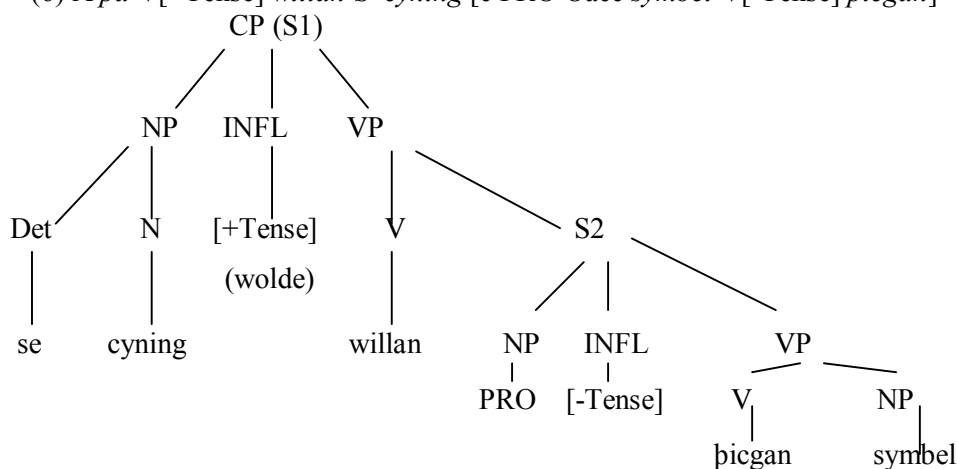
The subordinate adjunctive phrase with the infinitive in (3) is another example of OV word order in non-finite sentences. The infinitive *healdan* is in the final position after the implicit subject represented by PRO and controlled by *ic* in the main clause, and two internal arguments: *wið wrāð werod* and *wearde*.

The sentence given in (5) illustrates not only the tendency of using head-final verbal phrases as *symbol þic3an*, but proves another Old English syntactic rule – V2 constraint and, respectively, grammatical inversion:

(5) *þā þæt tō healle gang Healfdenes sunu, wolde se cyning symbol þic3an* / Then, as Healfdene's son went into the hall, the king wanted to share his meal [with him] (Beowulf, 1285)

In terms of V2 constraint, the predicate was restricted to the second position in subject-initial sentences with SVO order, in sentences with topicalized non-pronominal complements, prepositional arguments, adjuncts or adverbs [8: 6-9]. As seen from example (5), in the subordinate clause, the verb *gang* is preceded by its adjunct *tō healle* which justifies the usage of the predicate before its external argument *Healfdenes sunu*; the main clause contains the topicalized element *þā* and the adjunctive clause used in pre-position, so the verb *wolde* occupies the INFL-position immediately before the subject expressed by *cyning* following the rule of V2 constraint. However, the predicate *wolde* requires complementation and provides a θ -marking position for an internal argument – the infinitival phrase *symbol þicgan*. An infinitival complement in (5) can be considered a structure with secondary predication. It refers to the predicate in the main clause which constitutes the constructive centre of the whole complex sentence [11: 166-168]. The performer of the infinitival action is PRO controlled by the subject of the main clause (a case of subject-control). The structural scheme of the main clause can be as follows:

(6) A *þā* V[+Tense] *willan* S *cyning* [c PRO Oacc *symbol* V[-Tense] *þicgan*]



OV word order was thus typical of Old English sentences. However, in Early Middle English period significant syntactic changes occurred, with the Verb-Object (VO) pattern being increasingly used in the structure of verbal phrases. The causes of OV to VO syntactic changes have always been in the focus of attention. The most rapid changes took place in the X-XI centuries, though both

types of word order were co-existent in Late Old English and almost through the whole Middle English period. The question, still, remains how the process of suchlike syntactic replacement could be realized.

Z. Harris has logically come to a conclusion that linguistic changes occur when the speakers continuously use several variants and finally choose the most suitable one. Acquisition of a new syntactic pattern should also depend on the frequency of its using. Whenever the VO type of word order reached a certain degree of usage, it began to be perceived as a grammatical norm [5: 21].

Transformation of syntax from OV to VO type is also linked to extra-linguistic causes which can be restricted to the interaction of substratum and superstratum languages in bilingual communities and mere linguistic interference, as it happened with Old Norse and Old English in Northumbria, Lincolnshire and East Anglia in the 8th and 9th centuries. Northern regions were more progressive in terms of administering to linguistic changes, and it is supposed to be the result of linguistic contact with the Vikings. Loss of agreement inflections in the North accelerated the change since inflections were no longer capable of expressing grammatical ties [8: 4].

From the point of view of Universal Grammar, and generative grammar in particular, diachronic acquisition of a new VO pattern can be grounded only hypothetically. Universal Grammar includes a set of grammatical rules on how thoughts should be structured into syntactically organized messages and defines 'language' proper as a unity of internal language and external language or 'language faculty'. Internal language is a collection of individual grammars of speakers. Thus when the type of word order altered, the change had to pass through the minds of individual speakers and enter their individual set of rules and principles of the language they spoke. The speakers acquired linguistic changes and adopted them as a new set of rules to be passed as an I-language to subsequent generations of speakers. The latter would get the necessary linguistic experience from adult speakers and would understand and produce new grammatical VO pattern correctly as a part of their innate language competence [2; 3; 4:7].

According to A. Morokhovsky, reduction of unstressed grammatical inflections could lead to confusion of the subject and object in the sentence. Moreover, growing pragmatic needs of the speakers were strictly limited by SOV word order since it precluded the sentence from being expanded to the right from the final verbal element [11: 141-144].

The verb lost some of its agreement potential and explicit signs of being grammatically co-referenced with the subject, thus it had to be moved closer to the subject and active feature checking position, i.e. to the left-edge boundary of the VP. The subject itself gravitated towards the locus of the specifier of the verbal phrase (SpecVP) for its nominative case to be checked and reinforced due to a stronger position. It resulted in the development of SVO type of word order [6: 149].

In the standard account, there is a sharp divide in word order between Old and Middle English. Old English, as shown above, is INFL-final and OV while Middle English is claimed to be INFL-medial and VO. However, no transition could be abrupt, relative frequency of the two phrase structures changes over time, with the number of INFL-medial sentences increasing steadily in both main and subordinate clauses. By the end of the Old English period, the language has become entirely INFL-medial, though the character of the reanalysis which leads to this outcome is obscured by the collapse of Old English as a written language in the early XII century and the paucity of Middle English documents in the earliest period [7: 133].

The structure of Middle English verbal phrases can be traced in (7):

(7) *Thay called the lady | For to see that sighte / They called the lady for her to see the sight*
(Sir Perceval Of Galles, 1219-1220)

The complex sentence (7) consists of the main clause and the subordinate infinitival clause. In both parts, the word order illustrates the VO type, with the head of verbal phrases preceding its internal argument. *Thay* is the external argument of the predicate *called* which moves leftward to the edge of the verbal phrase to be licensed and constitute the nucleus of the sentence with its subject. The infinitival clause is located in post-position after the main one and is introduced by *for* which was intended to intensify the meaning of the grammaticalized preposition *to* (traditionally used with infinitives in the function of the adjunct of purpose). The infinitival clause reflects VO word order, and the verbal phrase becomes head-initial with the internal argument *sighte* following the infinitive. The clause is an example of object-control, i.e. the object in the main clause controls PRO of the infinitive *to see*.

Schematically, the sentence can be represented as (8):

(8) S *thay* V[+Tense] *call* Oacc *lady* [c COMP PRO V[-Tense] *to see* Oacc *sighte*]

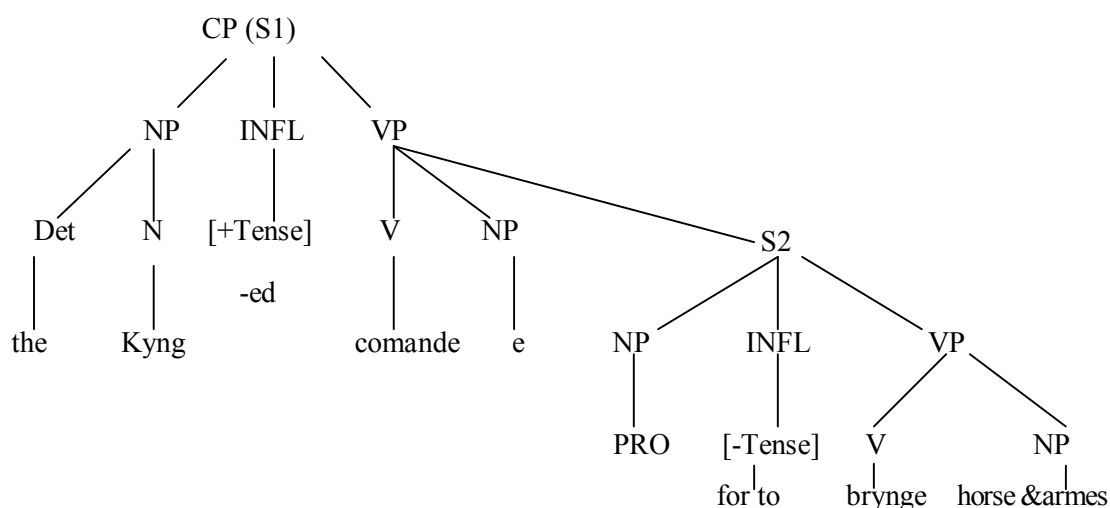
However, Middle English dialects could be more progressive or conservative as to the usage of VO word order. It proves that the syntactic norms still remained flexible, and in the process of changes. Poetic works, including *Sir Perceval of Galles*, revealed situational allegiance to OV patterns for the sake of creating the desired rhythm or rhyme of the verse when it could be improved due to word order, as in (9):

(9) *Than commanded the Kyng | Horse and armes for to brynge / Then the King commanded to bring arms and horses* (*Sir Perceval of Galles*, 1105)

The main clause of the complex sentence illustrates the principle of V2 constraint inherited from Old English – the predicate occupies the second place in the sentence immediately before the subject, but after a topicalized adverb *than*. The verb *commanded* moves to satisfy the V2 constraint leaving a trace in its predicted position after the subject and before the complement clause which semantically depends on the main verb. In the subordinate clause, the word order reflects OV type. The infinitive is used in the final position after its complement. The agent of the infinitival action is implicit and cannot be deduced even from the logical structure of the sentence since the verb in the main clause *commanded* leaves an unoccupied semantic position of recipient.

The structure of sentence (9) and its tree diagram are as follows:

(10) A *than* V [+Tense] *commanded* S *Kyng* [c COMP PRO Oacc *horse and armes* V[-Tense] *brynge*].



Middle English texts witness that VO word order had been established in all dialects of the English language by the end of the Middle English period, though with a considerable discrepancy in time between different parts of England. Still, as seen from *Sir Perceval of Galles*, OV arrangement of verbal phrases was not ungrammatical even in the 14th century and could be quite frequent in poetic texts representing central and southern regions.

Having studied the realization of OV and VO word order patterns in Old English and Middle English, we can summarize that 1) OE was characterized by Object-Verb word order and could be classified as an INFL-final language; 2) replacement of the verb resulting in VO word order was partially caused by a necessity of feature checking and developed concurrently with the reduction of verbal inflections; 3) verbal phrases in Middle English were predominantly head-initial and VO; 4) the process of syntactic changes was gradual and took place mostly in the 11-12th centuries as a result of linguistic and extra-linguistic factors.

Further analysis of texts of different genres written in the 10-14th centuries in different regions of England could give a deeper insight into the processual characteristics of OV to VO movement in the English language.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Baugh A.C., Cable Th. A History of the English Language. – L.: Routledge, 1993. – 444 p.
2. Chomsky N. Lectures on Government & Binding: The Pisa Lectures. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1993. – 371 p.

3. Chomsky N. Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures. – L., Cambridge: The MIT Press, 1996. – 205 p.
4. Chomsky N. On Nature and Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
5. Harris Z. S. Language and information. – N.Y.: Columbia University Press, 1988. – 244 p.
6. Koenenman O. A book review: Sabine Mohr, Clausal architecture and subject positions. Impersonal constructions in the Germanic languages // German Linguistics, 2007. – Vol. 10. – P. 143-162.
7. Kroch A., Taylor A. Verb-Object Order in Early Middle English // Diachronic Syntax. Models and Mechanisms. – N.Y.: Oxford Univ. Press, 2000. – P. 132-163.
8. Kroch A., Taylor A., Ringe D. The Middle English verb-second constraint: a case study in language contact and language change. – Pennsylvania: University of Pennsylvania, 2000.
9. Kroch A., Taylor A. Verb Movement in Old and Middle English: Dialect Variation and Language Contact. – Philadelphia: University of Pennsylvania, 2001. – 41 p.
10. Taylor A. A note on the position of the verb in Old English rhythmic prose // York Papers in Linguistics, Series 2. – Issue 9. – 2008. – P. 124-141.
11. Мороховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – К., 1981. – 350 с.
12. Распопов И.П. Сказуемое как конструктивный центр предложения // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 162-168.
13. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на ин. яз., 1957. – 286 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Леонідов – асистент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теоретична граматики та історія англійської мови.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ІНВЕРСІЙНИХ РОЗМОВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Наталія НОВОХАТСЬКА (Київ, Україна)

У статті досліджується специфіка функціонування англійських та українських інверсійних розмовних конструкцій, подаються моделі цих розмовних побудов та аналізується їх динаміка протягом XVIII – поч. XXI ст.

The article investigates the functioning of the English and Ukrainian conversational constructions, provides their patterns and analyzes their dynamics from the XVIIIth till the XXIst century.

Однією із найважливіших проблем сучасної лінгвістичної науки є визначення специфіки розмовного мовлення. Особливу увагу науковці [1; 2; 11] приділяють дослідженню синтаксичної структури мовлення [2: 20], встановленню відмінностей між усним розмовним мовленням та його репрезентацією на письмі [1], а також виокремленню типів розмовних конструкцій [17]. Інверсійні розмовні конструкції становили науковий інтерес для англійських [23; 24] та українських [7: 21] дослідників, однак зіставлення їх функціонування протягом XVIII – поч. XXI ст. в англійському та українському розмовному мовленні проведене не було, що і становить актуальність даного дослідження.

Мета статті – визначити особливості функціонування англійських та українських інверсійних розмовних конструкцій протягом XVIII – поч. XXI ст.

Завдання статті: встановити та зіставити специфіку інверсійних розмовних конструкцій в англійській та українській мовах; визначити основні моделі інверсійних розмовних конструкцій в англійській та українській мовах; проаналізувати причини зміни порядку слів у зіставлюваних моделях інверсійних розмовних конструкцій.

Останнім часом увага дослідників інверсійних конструкцій [8; 10; 19] зосереджується переважно на визначенні їх прагматичного й дискурсивного аспектів [10], стилістичного значення [8], а також їхньої семантики та засобів вираження [19].

Розвиток комунікативного синтаксису сприяв активізації уваги учених [5; 13; 16] до виокремлення конструкцій розмовного мовлення з *інверсією*. Так, *інверсією* називають зміну звичайного порядку слів або частин речення, що є ознакою синтаксичного устрою мови [15: 180].

Загальновідомо, що англійська мова має усталений порядок слів, а українська – належить до мов із вільним порядком. Проте свобода порядку слів не виключає правил, що регулюють розташування членів речення. При зворотному порядку слів у художньому та розмовному мовленні мовець робить акцент на тому члені речення, який виносить у сильну позицію, тобто на початок чи кінець [14: 166–167].

В українській мові порядкові слів належить не стільки власне синтаксична, скільки стилістична роль, адже він може мінятися залежно від логічних, ритмічних та художньо-естетичних намірів. Інверсія ж підкреслює, сприяє підсиленню логічного наголосу, увиразнює [12: 134–141].

Існують різні класифікації інверсійних конструкцій. Так, Ю. М. Скребнєв виявив такі типи інверсії [17: 14–15]: 1) прогресивну (перехід члена речення від звичайної для нього позиції у постпозицію) і регресивну (перехід у препозицію); 2) часткову (переміщення частини члена речення) і повну (переміщення члена речення); 3) контактну (прогресивне чи регресивне переміщення слова чи групи слів без позиційного відриву від того члена речення, до якого вони мають примикати) і дистантну інверсію (між розірваними інверсією членами є інші члени речення); 4) первинну і вторинну інверсію (замість традиційної граматизованої інверсії прямий порядок слів, як, у типових для розмовного мовлення загальних питаннях: *But he is coming?*).

Два типи інверсійних моделей виокремлює Е. О. Трофімова [18: 59–61]:

1) присудкові інверсійні моделі вираження експресивності (на перше місце перед підметом вноситься частина простого чи складеного присудка). Найчастіше перед підметом ставиться предикативна частина складеного іменного присудка: англ. *A very nice gentleman he was. Just worshipped by everybody I am*. На особливий вид інверсії – інверсію частини присудка – вказує також Ю. М. Скребнєв: англ. *One of my customers he was*.

В інверсійних конструкціях, де на перше місце винесено предикативний член, дієслово-зв'язка може бути відсутнє. У цьому випадку експресивність структури подвоюється: вона стає не лише інверсійною, а й імпліцитною: англ. *An exquisite old taster of life this Mr. Lerma*.

Інверсія синтаксичної будови може поєднуватися із уведенням до неї формальних показників експресивності: англ. *A wonderful creature – that's what he is*.

2) додаткові інверсійні моделі вираження експресивності. В ініціальну позицію речення вноситься додаток: прямий, непрямий, прийменниковий: англ. *Fat chance I have now. A lot of cases there was. In a taxi, you'll drive, my boy*.

Існує чотири фактори, що впливають на порядок слів [18: 123–124]. По-перше, спочатку називається рема, далі йде тема, надмірний у розмовному мовленні показник реми. По-друге, не дотримується проєктивність, тобто розриваються словосполучення. По-третє, частини складного речення в розмовному мовленні розташовані вільніше, ніж у заздалегідь організованому мовленні. Четвертим фактором, що сприяє інверсійному порядку слів, є вільне розташування семантичних сполучників.

У мовах із розвинутою системою флексій С. Я. Єрмоленко [8: 29] виокремлює три чинники, від яких залежить порядок слів: 1) граматичний (порядок слів відповідає граматичним правилам), 2) комунікативний (наголошення думки завдяки порядку слів), 3) стилістичний (порядок слів визначає додаткове значення фрази та її стильову приналежність). Чотири основні функції порядку слів визначає В. В. Васильєва [4: 120]: 1) логіко-граматичну (порядок слів визначає граматичну сутність окремого слова, словосполучення чи речення), 2) структурно-граматичну (строга організація словосполучення чи речення), 3) емоційну, або стилістичну (виділення елемента в реченні і вираження різного роду експресії), 4) комунікативно-психологічну (виділення в реченні шляхом незвичного порядку слів головного або комунікативного "нового").

Отже, інверсія має два види: первинну (заміщення позиції члена речення) в обох мовах і вторинну (вживання прямого порядку слів в англійських запитальних реченнях) – в англійській мові.

Англійські й українські первинні інверсійні розмовні конструкції будуються за 3 спільними моделями: 1) винесення додатка у препозицію до присудка: англ. *The two ships becalmed on a torpid sea, I believed to be marine phantoms* / укр. *Ага, дереуни люблю, Ніхто ні шажка, ні копійчки не хоче дати*; 2) винесення іменної частини присудка у препозицію до підмета: англ. *Skilful has been the hand, Of Mr. Reed's ghost I am: he died in that room, and was laid out there* / укр. *Кулетником, другий номер – коло "Дегтярьова". Побував;*

3) постпозиційне функціонування означень: англ. *Cocktail round, charismatic, witty, beautiful* / укр. *Виногради тамо великіє плодять*.

У староанглійській мові дієслово-присудок могло займати різні позиції в реченні. До 1800 р. закріпилося правило, відповідно до якого додаток має слідувати за присудком, а підмет повинен бути у препозиції до присудка [24: 156].

В англійському розмовному мовленні XVIII ст. інверсійні моделі з винесенням додатка у препозицію до присудка містили 1) непрямий або 2) прямий додаток в ініціальной позиції.

Додаткові інверсійні розмовні конструкції з непрямим додатком в ініціальной позиції функціонували у XVIII–поч. XXI ст.: англ. *To your justice alone I am intitled, and by that I must abide. To me you seem very good* та переважали над додатковими інверсійними моделями з прямим додатком в ініціальной позиції: англ. *The candour of my readers I have not the impertinence to doubt. Something of vengeance I had tasted for the first time.*

За О. Фішер та В. В. дер Вурф [24: 187], до середини XVI ст. англійській прозі властиве було вживання додатка у препозиції до дієслова. У поезії цей порядок слів використовувався до XX ст.

Існує багато точок зору [23] стосовно причин зміни порядку слів дієслово – додаток. Серед них називають: 1) мовні контакти та прямий вплив французької мови або непрямий вплив скандинавських мов (ситуація білінгвізму та піджинізації), 2) ускладнене сприйняття інформації при порядку слів S-O-V, 3) занепад системи відмінків

У XVIII ст. винесення іменної частини присудка у препозицію до підмета не виражало питання, а вживалися з метою акцентуації висловлення.

Винесення іменної частини присудка у препозицію до підмета будувалося за двома моделями відповідно до наявності або відсутності дієслова-зв'язки. Перша модель містила дієслово-зв'язку чи модальне дієслово: англ. *How undangerous was that! After so long and tedious an illness, how grateful to yourself and to your friends must be your returning health!*, натомість у другій моделі такої зв'язки не було: англ. *More fools they! cried the Captain, sneeringly.* При цьому у XIX – поч. XXI ст. дієслово – зв'язка було як доконаного: англ. *Skilful has been the hand!*, так і недоконаного виду: англ. *I now stood in the empty hall; before me was the breakfast-room door, and I stopped, intimidated and trembling.*

У XX – поч. XXI ст. властивим є вживання предикативної частини складеного іменного присудка: англ. *Unclear he was not.* Це явище є типовим і для українського мовлення, однак не лише іменна частина складеного іменного присудка, а й дієслово-зв'язка знаходиться у препозиції до підмета: укр. *Вражена була й я.*

Необхідно наголосити на тому, що присудкові інверсійні моделі без дієслова-зв'язки переважно не вживалися в англійському розмовному мовленні XVIII ст., і лише у романі Ф. Берні можна простежити їхню появу.

Постпозиційне функціонування означень зафіксовано в англійських та українських художніх текстах XVIII ст. Проте в англійському розмовному мовленні XVIII ст. зустрічаються поодинокі випадки постпозитивного означення, на відміну від українського.

Таку позицію вчені [9] обґрунтовують впливом польської мови, для якої й досі є характерною постпозиція означення, на староукраїнську. У XIX ст. постпозиція означення виконує стилістичну функцію – актуалізує висловлення. На думку Л. А. Булаховського [3: 455] означення-прикметники звичайно мають стояти перед означуваними іменниками, але переважно як "настановний" дуже поширений інверсійний порядок слів. Дослідник також виокремлює естетичну та логічну (підкреслення означення) функції постпозиційного означення. Про властивість інверсії ад'єктиву XVIII ст. писали І. С. Грималовський [6: 165–171]. Н. Я. Дзюбишина-Мельник [7: 18]. Остання наводить як приклади цитати з взаємозаміною при розташуванні означень і означуваних слів і розглядає інверсію як одну з найвиразніших ознак християнського стилю [7: 18]. І. С. Грималовський при вивченні християнського стилю вважає, що інверсійне означення у незвичній для нього синтаксичній позиції допомагає досягти урочистості та піднесеності, а також виділяє найважливіші слова у контексті такого висловлення [6: 165–166].

Постпозиційне означення може бути частиною складеного іменного присудка: *Райончик стрьомнуватий – купа арабів.*

У ХХ – поч. ХХІ ст. зафіксовано також парцельовані конструкції з інверсією іменної частини: укр. *Кулететником, другий номер – коло "Дегтярьова". Побував...* Синтаксичний засіб при якому лінійний синтаксичний зв'язок двох слів розривається третім членом Ю. Шевельов називає "синтаксичним оперезуванням" [21: 65]. Це, зазначає Г. М. Школа, є характерною ознакою грецької, латинської, давньоруської мови [22: 168].

В англійському розмовному мовленні ХХ – поч. ХХІ ст. функціонували *вторинні інверсійні* моделі, виражені конструкціями, у яких замість граматичної інверсії спостерігається прямий порядок слів: англ. *You're not hinting at suicide? So, you've come back?* Про цей тип інверсії писав Ю. М. Скребнев, вказуючи, що для розмовного мовлення надзвичайно типовими є загальні питання з прямим порядком слів [17: 14].

У останньому прикладі денотатом висловлення є "типова ситуація повернення дружини додому". Учасники комунікативної ситуації: адресант (ображений чоловік) та адресат (дружина, яка його залишила заради іншого чоловіка), при цьому адресант за допомогою вторинної інверсії виражає впевненість у позитивній відповіді дружини (сигніфікативне значення), тобто репліка-стимул передбачає стверджувальну репліку-реакцію. Тож шляхом побудови запитання за допомогою прямого порядку слів в англійській мові адресант прогнозує побудову репліки-реакції.

Отож, при аналізі англійських та українських розмовних конструкцій було встановлено, що функціонує два види інверсійних конструкцій: первинні (в обох мовах) і вторинні – в англійській мові. Англійські й українські первинні інверсійні конструкції будуються за 3 спільними моделями: 1) винесення додатка у препозицію до присудка; 2) винесення іменної частини присудка у препозицію до підмета; 3) постпозиційне функціонування означень. У ХVIII ст. в англійському розмовному мовленні інверсія присудка мала дві моделі відповідно до наявності дієслова-зв'язки. У першій моделі було дієслово-зв'язка чи модальне дієслово, на відміну від другої, що його не містила. У ХІХ – поч. ХХІ ст. інверсійні конструкції містили частину складеного присудка у препозиції до підмета. На відміну від англійських розмовних конструкцій, в українських конструкціях не лише іменна частина присудка, а й дієслово-зв'язка займають препозитивне положення відносно підмета. Цей тип конструкцій в українському мовленні зазнав становлення на початку ХХ ст. Перспективами подальших розвідок є встановлення специфіки функціонування різних типів розмовних конструкцій загалом та інверсійних конструкцій зокрема у постмодерністських текстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акімова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка : учеб. пособ. / Галина Николаевна Акімова. – М. : Высш. шк., 1990. – 168 с.
2. Бузаров В. В. Основы синтаксиса английской разговорной речи : Учеб. пособ. для студентов педагог. ин-тов и ун-тов по специальности "иностранный язык" / Владимир Васильевич Бузаров. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 366 с.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5 т. / Булаховський Леонід Арсенійович. – К. : Наукова думка, 1975 – . – Т. 2 : Українська мова. – 1977. – 632 с.
4. Васильева В. В. Стилистическая функция порядка слов (на материале сложноподчинённых предложений с уступительным значением в немецкой прозе и поэзии) / Васильева В. В. // Стилистический анализ художественного текста. – Смоленск, 1988. – С. 120–126.
5. Грамматика английского языка : Синтаксис : Учеб. пособ. / [Кобрина Н. А., Корнеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А.]. – М. : Просвещение, 1986. – 160 с.
6. Грималовський І. С. Мова української духовної поезії ХVIII – початку ХІХ століття : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грималовський Ігор Станіславович. – Чернівці, 2006. – 197 с.
7. Дзюбишина–Мельник Н. Я. Ще один стиль української літературної мови / Н. Я. Дзюбишина–Мельник // Культура слова. – К., 1994. – Вип. 45. – С. 17–25.
8. Єрмоленко С. Я. Стилистичне значення порядку слів / Єрмоленко Світлана Яківна // Укр. мова і література в школі. – К., 1972. – № 8. – С. 29–38.
9. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини 90-х років ХІХ ст.) / Жовтобрюх Михайло Андрійович. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 416 с.
10. Жуйкова П. С. Английские клаузы : грамматический, прагматический и дискурсивный аспекты : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Жуйкова Полина Сергеевна. – Волгоград, 2007. – 24 с.
11. Земская Е. А. Русская разговорная речь / Елена Андреевна Земская. – М. : Наука, 1973. – 485 с.
12. Курс сучасної української літературної мови : в 2т. / [За ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951 – . – Т. 2 : Синтаксис. – 1951. – 408 с.
13. Лаптева О. А. Теория современного русского литературного языка / Ольга Алексеевна Лаптева. – М. : Высш. шк., 2003. – 351 с.

14. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : Підручник / Олександр Данилович Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2000. – 248 с.
15. Селіванова О. О. Сучасна лiнгвiстика : термiнологiчна енциклопедiя / Олена Олександрiвна Селіванова. – К. : Полтава : Довкiлля., 2006. – 716 с.
16. Сиротинина О. Б. Современная разговорная речь и ее особенность : Учебн. пособ. для студентов пед. ин-тов по специальности "Русский язык и литература" / Ольга Борисовна Сиротинина. – М. : Просвещение, 1974. – 144 с.
17. Скребнев Ю. М. Типичные конструкции синтаксиса английской разговорной речи : Пособ. для учителей / Юрий Максимович Скребнев. – Уфа : Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября, 1962. – 37 с.
18. Трофимова Э. А. Структурные особенности английской разговорной речи : Учеб. пособ. для преподавателей, аспирантов и студентов старших курсов факультетов иностр. яз. – Ростов-н/Дону : Ростовский-на-Дону гос. педагог. ун-т, 1972. – 100 с.
19. Фунтова Т. Б. Логiко-синтаксична категорiя уточнення в сучасній російській мові (семантика, засоби вираження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / Тетяна Борисiвна Фунтова. – Сiмферополь, 2002. – 18 с.
20. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе / Наталья Юльевна Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 378 с.
21. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.
22. Школа Г. М. Мовна творчість Трохима Зiнківського в контексті творення лiтературних норм української мови другої половини ХІХ століття: дис. ...кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Галина Миколаївна Школа. – К., 2006. – 202 с.
23. Baugh A. C. History of the English Language / Baugh Albert C., Cable Thomas. – Routledge : Taylor and Francis Group, 2002. – 459 p.
24. Fischer O. History of English / Fischer Olga // A history of the English language. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – P. 157–169.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Новохатська – викладач кафедри германського і порівняльного мовознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської й української мов.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПРИЧИНОВИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання, пов'язані з функціонуванням основних моделей підрядних причинових речень в середньовісній німецькій мові, а також про розвиток системи підрядних причинових сполучників у зазначений період.

The main issues of functioning of subordinate clauses of reason in High Middle German are surveyed in the paper. Frequently used sentence models in the period mentioned, and also conjunctions through which the principle and the subordinate clauses are connected are also viewed by the author.

Розвиток будь-якої мови відбувається як боротьба двох різних тенденцій: до збереження та стабілізації існуючої системи мови, з одного боку, та до її адаптації, перебудови, удосконалення, з іншого. Своєрідний взаємозв'язок та переплетіння зазначених тенденцій і реальні форми їх прояву зумовлюють не лише межі можливих історичних змін у мові й їх темпи, але і характер проходження цих змін [6, 1]. Вивчення причин, напрямів та форм мовних змін, безперечно належить до найскладніших та найактуальніших проблем сучасної лінгвістики.

Складнопідрядне речення як граматична та змістовна цілісна величина є синтаксичною текстовою єдністю, яка відрізняється від інших синтаксичних утворень специфічною семантико-синтаксичною структурою та семантичною автономією, граматичною незалежністю та фонетичною завершеністю [12, 105]. Дослідження таких складних одиниць є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики. Підрядний зв'язок як явище граматичного плану аналізується лінгвістами на матеріалі різних мов [3; 5; 20; 22; 24], зокрема й на матеріалі німецької мови [11; 14; 15; 17; 19; 23; 25; 27].

Незважаючи на певні успіхи у вивченні природи складного речення та його конститuentів, нерозв'язаним й досі залишається ряд проблем історичного синтаксису, зокрема структури і функціонування підрядних причинових речень у середньовісній німецькій мові як конститuentів складного поліпредикативного цілого, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні речення причини були дослідженні лише у давньовісній німецькій мові [14], ми визначили актуальним вивчення структурних та функціональних ознак підрядних причинових речень у середньовісній німецькій мові в 252

контексті розв'язання загальної проблеми їх формування та механізмів їх змін. Отже, за мету у статті ми ставимо визначити формально-синтаксичні характеристики складнопідрядного причинового речення, а саме функції причинових сполучників, у середньовісній німецькій мові.

Складні речення, які виражають причинові відношення в німецькій мові, викликають значний дослідницький інтерес, оскільки вони мають найбільш широкий діапазон зв'язку між компонентами перших. Причинові відношення можуть граматично виражатися як складносурядні речення, побудовані на більш вільному поєднанні компонентів, і бути як відносно самостійними висловлюваннями, так і складнопідрядними реченнями, побудованими на більш глибокому смисловому та структурному поєднанні частин єдиного складного висловлювання [14, 3].

Усе різноманіття зв'язків між явищами, уточнення і диференціація в мисленні всіх різноманітних типів відношень дійсності, ріст і формування абстрактних уявлень робить необхідним утворення в мові адекватних форм для вираження складних процесів мислення [21, 64]. Розвиток і удосконалення граматичної будови мови виявляється у збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [9, 183]. Так, одним із шляхів збагачення мовних засобів слугує кількісний ріст запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [21, 64-65], які слугували основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах [20, 159]. Замість багатозначних сполучників, наявність яких у реченні характеризує не стільки його тип та зміст, скільки відношенню до іншого речення та абстрактних сполучників, значення яких не розчленоване та багатогранне, в середньовісній німецькій період починають з'являтися сполучники з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням [21, 64-65; 87].

У середньовісній німецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників. Основним сполучником, що оформляє будь-який підрядний зв'язок, слугував поліфункціональний сполучник *daz*: універсальний показник підрядності [1, 67, 106; 4, 90; 14, 157; 15, 157; 19, 108; 21, 47-53, 61; 29, 64]. Але у підрядних причинових реченнях сполучник *daz* є модифікованим іншими прислівниками та прийменниковими сполученнями, такими як *darumbe (umbe daz)*, *durch daz*, *dannan*, *des*, наприклад:

(1) *Des heten enderlichen die snelen riter klage daz si niht wider solden riten in Irlant. „тому що сміливі рицарі засмутилися, що вони не повинні були їхати в Ірландію”* [21, 61].

На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклади:

(2) *Durch daz er videln kunde was er der spileman genant (Nibelungenlied, 1510,4). „Оскільки він міг грати на скрипці, його називали музикою”**

(3) *Den het er heizen bowen lanch hoch vñ wit durch daz so vil der rechen in svhte zaller cit (Nibelungenlied, 1860,1-1860,2). „Він мусив довгий час багато будувати, тому що його весь час відвідували вітязі”*.

У прикладі (2) сполучник *durch daz* уводить підрядне речення причини. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *er* займає постпозицію щодо сполучника *durch daz*, а присудок *videln kunde* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Приклад (3) демонструє підрядне речення причини, яке введене сполучником *durch daz* з підметом *der rechen* у постпозиції до сполучника *durch daz*, а присудок *svhte* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення. Притаманна медіальна позиція присудка у творах середньовісній німецької мови свідчить про те, що порядок слів у складнопідрядному середньовісній німецькому реченні все ще залишається вільним. Наше дослідження пам'ятки середньовісній німецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило поодинокі випадки (3,63%) вживання *durch daz* у підрядних реченнях причини із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

* Переклад прикладів з середньовісній німецької мови здійснений автором

Деякі сполучники розширюють у середньовісній німецькій мові сферу свого використання, і, наприклад, отримують, разом з часовим, також і причинове значення [4, 90]. Зокрема, причинове значення сполучника *weil* розвивається в кінці середньовісній німецької епохи, але все ж таки зберігає ще своє первинне часове значення. Лише у новонімецьку епоху сполучник *weil* стає основним причинним сполучником, витісняючи залишки сполучників *wande*, *sit*, *ni*, які були основними причинними сполучниками середньовісній німецької мови [21, 65-66, 80]. *Sit* у поєднанні зі сполучником *daz* є семантичноеквівалентним новонімецьким сполучникам *da*, *weil*, *nū* – *da nun* [15, 158]. Згодом причинний характер сполучника *nū* зникає, і залишається лише часовий прислівник *nun* [21, 80]. Проаналізуємо приклади:

(4) *Man seit ez Livdegere toben er began von ungefugem zorne wande im was leide getan (Nibelungenlied, 0193,3-0193,4). „Він почав гніватись, тому що йому зробили боляче”*

У прикладі (4) сполучник *wande* вводить підрядне речення причини, яке знаходиться у постпозиції щодо головного речення. Присудок *getan* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення.

(5) *Den bat er mit im gen wande er vil wol erchande den sinen grimmen mvot (Nibelungenlied, 1800,2-1800,3). „Він попросив його німці з ним, тому що він упізнав його сильний гнів”*

У прикладі (5) підрядне речення зі сполучником *wande* знаходиться у постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *er* займає постпозицію щодо сполучника *wande*, а присудок *erchande* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення. Наше дослідження пам'ятки середньовісній німецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 30,9% вживання підрядних речень причини зі сполучником *wande* із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць. Це означає, що в середньовісній німецьку епоху сполучник *wande* конкурував з іншими сполучниками, які вводили підрядні причинні речення.

(6) *Mit etelichen eren sit ich ivch sol bestan (Nibelungenlied, 2241,3). „Так я врятував свою честь, тому що я мусив вас перемогти”*

Приклад (6) засвідчує використання сполучника *sit* у підрядному реченні причини, яке знаходиться у постпозиції щодо головного. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *sol bestan*, який займає фінальну позицію, розташовані дистантно. Такі випадки вживання підрядних речень причини зі сполучником *sit* є поодинокими. Нами виявлено 1,81 % вживання *sit* у підрядних причинних реченнях твору „Пісня про Нібелунгів” із загальної кількості 55 одиниць. Це свідчить про те, що у середньовісній німецькій мові багатозначний сполучник *sit* все ще конкурував з іншими причинними сполучниками, але поступово втрачав своє причинне значення.

(7) *So heizet mir gewinnen tusint iwerr man sit daz ich der minen bi mir niht enhan (Nibelungenlied, 0162,1-0162,2). „Допоможіть мені, люди, перемогти тисячі чоловіків, тому що на своїх я не можу розраховувати”*

Приклад (7) демонструє використання сполучника *sit* у підрядному реченні причини у поєднанні зі сполучником *daz*. Підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *sit daz*, а присудок *enhan* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Наше дослідження пам'ятки середньовісній німецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 7,27% вживання підрядних речень причини зі сполучником *sit daz* із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

Слід виокремити сурядні сполучники із каузальним значенням *wande* й *wan*, значення яких відповідає новонімецькому *denn* [4, 90; 15, 157; 29, 64]. Порівняємо приклади:

(8) *Des mvzen wir ez lazen wan er vns strit mit iv verbot (Nibelungenlied, 2325,4). „Все ж таки ми повинні це припинити, тому що він зборонив нам сваритися”*

У прикладі (8) складне речення з каузальним значенням з'єднується сурядним сполучником *wan*. Присудок *er* знаходиться у постпозиції до сполучника *wan* і розташовується дистантно з присудком *verbot*, який займає фінальну позицію в реченні. Слід зазначити, що, незважаючи на те, що сполучник *wan* був у середньовісній німецькій мові сурядним, порядок слів в реченнях з *wan* тяжів до порядку слів підрядних речень з фінальною позицією присудка, що демонструє наведений приклад. Але такі випадки

вживання *wan* є поодинокими у середньовісній німецькій мові. Нами виявлено 7,27 % вживання *wan* у підрядних причинових реченнях твору „Пісня про Нібелунгів” із загальної кількості 55 одиниць.

Розвиток сполучника *denn* у його причинному значенні відбувається із часового прислівника *danne*. У ранню нововісній німецьку епоху *denn* має чітко виражене підрядне значення, яке відповідає *weil* (тому що). *Denn* використовується для вільного приєднання самостійних речень, для пояснення або обґрунтування попередньої думки, тобто у функції близькій до паратаксису. Пізніше у такому використанні *denn* і відрізнялося від *weil* [21, 67]. Таким чином, *weil* та *denn* виконували функцію сполучника *wande*, який одночасно і підпорядковував залежне підрядне речення і приєднував самостійні речення з причинним значенням. Також для вираження причинного значення слугував сполучник *want* [29, 64], але нами не виявлено вживання цього сполучника у творі „Пісня про Нібелунгів”.

Проведений нами аналіз підтвердив також тезу про поліфункціональність сполучника *daz* у середньовісній німецькій мові, що унаочнюється наступними прикладами:

(9) *Daz wart dvrch daz getan daz si daz wolden wizen daz des kuniges wip mit in da mvse dringen* (*Nibelungenlied*, 1904,2-1904,4). „Це було зроблено, тому що вони хотіли подивитися, чи королева мусить прийти разом з ними”.

У прикладі (9) складнопідрядне речення причини з’єднується сполучником *daz* і знаходиться у постпозиції до головного речення. Підмет підрядного речення *si* розташований дистантно з присудком *wolden wizen*, який займає фінальну позицію. Нами виявлено 7,27% вживання *daz* у підрядних причинових реченнях твору „Пісня про Нібелунгів” із загальної кількості 55 одиниць.

Do „*da*” як сполучник причини, виражає, на відміну від *weil*, логічне обґрунтування явища і досягає повного розвитку в 18 столітті, витісняючи часовий сполучник *als*. Отже, в нововісній німецьку епоху сполучник *da* в основному є причинним сполучником. Також зникає згодом каузальне значення сполучника *nū*, випадки вживання якого у середньовісній німецькій мові були поодинокими [21, 69, 80]. Сполучники *do* та *nū* належали у середньовісній німецькій мові до сурядних сполучників [4, 90; 15, 158]. Однак нами виявлено такі випадки де сполучник *do* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться у постпозиції до головного речення, як прикладі (10). При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *do*, а присудок *wolden riten* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення. У проаналізованому нами творі виявлено 14,55% вживання підрядних речень причини зі сполучником *do* із загальної кількості 55 одиниць. Приклад (10):

(10) *Si mvsin sich ze Vergen der reise hine bewegn do si wider wolden riten an den Rin* (*Nibelungenlied*, 1317,2-1317,3). Вони почали прохати у королеви відпустку, тому що вони хотіли поїхати до Рейну”.

Отримані результати дають підстави погодитися з традиційною думкою, що в середньовісній німецькій період спостерігалася тенденція розвитку тих рис синтаксису, які притаманні сучасній німецькій мові. Проте порядок слів у підрядних реченнях причини все ще був вільним, хоча більше тяжів до норм сучасної німецької мови, це, власне, підтверджують результати аналізу середньовісній німецької пам’ятки „Пісня про Нібелунгів”. Разом з тим, можна припустити, що синтаксис середньовісній німецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовісній німецькій період, відбувався подальший розвиток системи підрядних сполучників, які розширюють сферу свого використання, і, отримують разом з часовим також і причинне значення.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецьку епоху найпоширенішим сполучником підрядних причинових речень був сполучник *wande*, який уводив більшість підрядних речень причини зазначеного періоду і який одночасно і підпорядковував залежне підрядне речення і приєднував самостійні речення з причинним значенням. Сполучник *daz* зберігає у підрядних реченнях причини свою

поліфункціональність, але частіше зустрічається у поєднанні з прислівниками та прийменниковими сполуками.

Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісньонімецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування причинних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – С. 373
3. Бокова П. М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 9-14.
4. Бублик В.Н. История немецкой речи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
5. Буниятова І. Р. Эволюция гипотаксису в германских языках (IV-XIII ст.): Монография. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003.
6. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дісприкетникової конструкції у середньоанглійській мові. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2002. – 19с.
7. Гухман М. М., Семенов Н. Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1983.
8. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
9. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
10. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
11. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1975. – 18 с.
12. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
13. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.
14. Куркина А. А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. – Ленинградский государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. – Л., 1966. – 19 с.
15. Левицький В.В. История немецкой речи. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
16. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград; Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
17. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
18. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
19. Оксанич М. Функціонування сполучника *DAZ* у середньовісньонімецькій мові // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Випуск 81 (2) – С. 107-111.
20. Семенов Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159-163.
21. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
22. Фелелова В. В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика). Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.05/ Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2006. – 20с.
23. Шубик С.А. Порядок слів в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
24. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940.
25. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
26. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
27. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901. – Bd. 33. – S. 220-229.
28. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
29. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. – В.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанич – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство.

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ (СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ)

Наталія ПАНЧИШИН (Львів, Україна)

У статті проаналізовано синтаксичні засоби вираження категорії темпоральності у ранній та класичній латині, здійснено їх класифікацію, встановлено роль присудків головного та підрядного речень.

The present article deals with the syntactic means of expressing of the category of temporality in Early and Classic Latin. Their classification is given. The role of the predicates of the main and subordinate clauses is determined.

Будь-яка мова має у своєму розпорядженні організовану систему морфологічних, лексичних та синтаксичних засобів, які беруть участь в освоєнні людиною часової структури дійсності. Відбиток часових відношень об'єктивної дійсності у свідомості людей має вигляд певних семантичних категорій. У свідомості мовця існує потенційна здатність висловлювати той або інший варіант цієї категорії певними мовними засобами.

Дослідження в галузі актуального синтаксису складнопідрядного речення показали, що, незважаючи на давню традицію вивчення, теорія складнопідрядного речення продовжує залишатись у полі зору дослідників мови тому, що цей тип речень, на відміну від простих, характеризується специфічними функціональними особливостями і тому повинен бути об'єктом окремого ґрунтовного дослідження.

Особливість синтаксису як об'єкта лінгвістичного дослідження полягає в тому, що "синтаксис безпосередньо співвідноситься з процесом мислення та процесом комунікації: одиниці інших рівнів мовної системи беруть участь у формуванні думки та її комунікативному вираженні тільки через синтаксис" [4].

Часові конструкції завжди привертали до себе увагу вчених, тому дослідження категорії часу та засобів її вираження в мові має давню традицію як у вітчизняному, так і у зарубіжному мовознавстві. На матеріалі сучасних мов це розглядали В.А. Белошапкова, Е. Бенвеніст, М.С. Веденькова, М.В. Всеволодова, Г.О. Золотова, Ю.М. Караулов, М.П. Кочерган, О.В. Падучева, В.О. Пономаренко, Н.О. Потаєнко, О.В. Тарасова, О.Є. Щепін, Р. Якобсон та інші.

Проте в латиністиці проблема часового складнопідрядного речення як цілісної синтаксичної одиниці до теперішнього часу не була об'єктом наукового дослідження, хоча цій проблемі були присвячені окремі розділи монографічних і навчальних видань: М.А. Тарівердієвої [7: 66-71], С.І. Соболевського [6: 273-278], J.H. Allen, J.V. Greenough [10: 350-359], E.C. Woodcock [12: 171-187].

Об'єктом представленого дослідження є категорія темпоральності у ранній та класичній латині, зокрема її реалізація засобами підрядних речень часу у ранній (Плавт) та класичній (Цезар) латині.

Підрядні речення часу мають виразно окреслені показники граматичної структури, а саме: спеціальні сполучники, сполучні слова, відповідні форми присудків. Визначальними семантичними компонентами, які формують часові відношення у складнопідрядних реченнях часу, є дієслова-присудки з полярними значеннями одночасності і неодночасності.

Значення одночасності та неодночасності в опрацьованих творах виражається різними засобами – недиференційованими чи диференційованими сполучниками, відповідними формами присудків, спеціальними частками, лексичними компонентами тощо.

Сполучник *cum* (*quum, quom*) - "коли" є одним з основних часових сполучників, що вказує на загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі. Він вживається як для вираження одночасності, переважно з однаковими формами присудків складових частин речення, так і для неодночасності дій. Сполучник *cum* звичайно класифікується як "загальночасовий", як сполучник з недиференційованим часовим значенням.

Одним із підвидів підрядного речення часу із сполучником *cum* є речення *cum temporale*, яке вказує на час, коли відбувається дія головного речення і вживається тоді, коли між двома подіями існує просте співпадіння в часі: *Non queo, quom te video.* (PL.Mil.Glor.1324) – " Не плачу, коли тебе бачу"; *Quum Caesar in Galiam venit, alterius*

factionis erant Aedui, alterius Sequani.(Caes. BG.6, 12,1-2) – "Коли Цезар прибув до Галії, одну партію очолювали едуї, іншу-секвани".

У підрядній частині, що приєднується до головної за допомогою сполучника *cum*, часова залежність чіткіше виражається при наявності в головній частині лексичних конкретизаторів: *eo tempore* – "в той час", *eo die* – "того дня", *tum* – "тоді", *tunc* – "тоді", "в той час як" та ін.: *Nam, quum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis...eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat, in unum locum coegerant.*(Caes.BG.3,16,2-3) – "Бо, коли всі молоді, а також всі люди похилого віку...зійшлися, тоді кораблі, де б вони не були, в одне місце зібрали".

Різновидом згаданого типу є речення *cum iterativum*, яке означає повторювальну дію, що реалізується у будь-якому часовому проміжку (теперішньому, минулому, майбутньому). У даних реченнях при одночасній дії вживається один час індикатива. Але може бути схема "часи системи інфекта- відповідні часи системи перфекта" при неодночасній дії, де часи системи перфекта виражають передування стосовно інфектних форм: *Primum omnium olim terra quom proscinditur, in quinto quoque sulco moriuntur boves.*(Pl.Trinum.523-524) – "Перш за все, колись, кожен раз земля, коли оралася, в кожній п'ятій ріллі бики помирали"; *Quum quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant.*(Caes.BG.5,35,1-2) – "Кожен раз, коли якась когорта виходила із каре і нападала, вороги дуже швидко відбігали".

Іноді замість сполучника *cum* вживається менш вживаний *quotiens*: *Nam quotiens foras ire volo, me retines, revocas, rogitas...*(Pl.Men.114) – "Бо скільки разів я хочу піти з дому, ти затримуєш мене, кличеш назад, розпитуєш...".

Також особливо у істориків у реченні з *cum iterativum* зустрічається *coniunctivus imperfecti* чи *plusquamperfecti* [14]: *Et quotiens quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat.*(Caes.BG.5,34,2) – "І кожен раз коли якась когорта виступала із каре, то велика кількість ворогів була вражена ними".

Cum explicativum (coincidens) – це тип підрядних часових речень, коли підрядне пояснює, розкриває або уточнює зміст головного речення і збігається з головним як за часом, так і за значенням. У реченнях такого типу вживаються ті ж часи, що і в головному для підкреслення одночасності дій: *Fecisti, ere, facetias, quom hoc donavisti dono tuum servom Stichum.*(Stich.655-656) – "Господарю, ти пожартував, коли (тим що) дав подарунок своєму рабу Стіху".

Cum inversum вводить підрядне речення часу, що виражає основну думку, а головне речення – другорядну. Даний тип переставного речення вказує, що реалізація підрядного речення відбувається відразу по закінченню дії головного. У головному реченні можуть виступати слова *iam* – "вже", *pondum* – "ще не", *vix* – "ледве", а у підрядному – *repente, subito* – "раптом", "несподівано": *Iamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiae repente in publicum procurrerunt...*(Caes.BG.7,26,3) – "Вони вже збирались це зробити вночі, коли раптом матері сімейств вибігли на площу...".

Підрядне часове речення з *cum historicum (narrativum)* вживається переважно у розповідях про минулі події і вказує на глибокий внутрішній зв'язок між діями головного та підрядного речень із причинним відтінком, тому його присудок вживається з кон'юнктивом. При одночасній дії головного та підрядного речень у підрядному реченні присудок стоїть у *imperfectum coniunctivi*, але, коли речення має значення неодночасності (попередність дії) то в такому випадку вживається *plusquamperfectum coniunctivi*: *Quum civitas...armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogere, Orgetorix mortuus est.*(Caes.BG.1.4.3) – "Коли громада намагалась зброєю здійснити своє право і урядовці зганяла з полів велику кількість людей, Оргеторіг помер"; *Caesari quum id nuntiatum esset, eos per Provinciam nostrum iter facere conari, maturat ab urbe proficisci.*(Caes.BG.1.7.1) – "Коли Цезар дізнався, що вони намагаються йти через нашу провінцію, прискорив від'їзд з Риму".

Окрім сполучника *cum* в латинській мові є багато інших часових сполучників, які класифікуються як диференційовані. Здебільшого вони вживаються у реченнях з двома різночасовими діями, виражаючи наступну послідовність: дія головного речення відбувається після дії підрядного.

У найбільш загальному вигляді значення послідовності передається за допомогою сполучників *postquam, posteaquam* – "нісля того як" з *indicativus perfecti* (замість *perfectum* можливий *praesens historicum*): *Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, servos, ... poposcit.* (Caes. BG. 1.27.3-4) – "Після того як Цезар прибув, вимагав від них заручників, зброю, рабів...".

Складнопідрядні речення, які передають раптову послідовність дій, є близькими до вище розглянутих. Раптовість – необхідний семантичний компонент цих конструкцій – виражається сполучниками *cum primum, ut, ut primum, ubi, ibi primum, simulac, simulatque, simul ut, quom extemplo, extemplo ubi* – "як тільки", "коли тільки": *Ubi savius oppedit, fugit.* (Pl. Curc. 60) – "Як тільки поцілує, втікає"; *Vendam ego, ... extemplo ubi oppidum expugnavero.* (Pl. Vacch. 977) – "Продам, як тільки місто візьму"; *Principio ut illo advenimus, ubi primum terram tetigimus, continuo Amphitruo delegit viros primorum principes.* (Pl. Amph. 203-204) – "Спочатку, як тільки ми прибули, і як тільки ми торкнулись землі, відразу Амфітріон вибрав чоловіків-перших серед перших"; *Simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit.* (Caes. BG. 5.3.3) – "Як тільки дізнався про прихід Цезаря та його легіонів, прибув до нього"; ... *ubi bacchabatur aula, cassabant cadi* (Pl. Mil. 855) – "... коли тільки двір святкував вакханалії, хиталися глечики".

Тут слід зазначити, що основне значення темпорального співвідношення цього різновиду речень найвиразніше передається тоді, коли присудки головної і підрядної частин виражаються дієсловами доконаного виду у формі минулого часу (переважно перфектом).

Наведені приклади показують, що: 1) дія, виражена головною частиною складнопідрядного речення, починається зразу ж після того, коли відбудеться сказане у підрядній частині; 2) початок того, про що говориться у головній частині, збігається з кінцем дії, названої підрядною частиною.

Складнопідрядні речення, у яких визначено межу тривання дії переданої головною частиною, мають свої особливості у вираженні смислових відношень. У таких реченнях вживаються спеціалізовані сполучники *dum, donec, quoad* – "під час коли", "поки", "аж поки". За характером темпорального відношення між діями або станами складових частин складнопідрядні речення цього виду поділяються на два типи:

1) Складнопідрядні речення, у яких дії або стани складових частин тривають одночасно протягом відрізка часу, визначеного в підрядному реченні: *Dum haec aguntur, voce clara inclamat uxorem tuam.* (Pl. Amph. 1120) – "Поки це відбувається, голос сильний кличе твою дружину"; *Proinde hinc abite, dum est facultas.* (Caes. BG. 7.50.6) – "Ось чому йдіть звідси, поки є можливість".

Сполучники зі значенням "доки", "поки" виступають у складнопідрядних реченнях першого типу, де одна дія співпадає в своїх межах з іншою, а саме – час протікання дії, названої у головному реченні, обмежується відрізком часу, потрібним для здійснення дії, представленій в підрядному реченні. Але на відміну від сполучників "коли", "як", котрі не виражають якого-небудь одного значеннєвого відтінку складнопідрядного речення, згадані сполучники конкретніші за своїм значенням: вони вказують на те, що результативна дія або стан головного речення настає саме в межах тривання дії або стану підрядного речення. Ці сполучники потребують підкріплення зі сторони однакових видочасових форм у підрядній та головній частині.

Якщо виникає потреба виразніше виділити межі тривання дії, вираженої головною частиною, то до її складу вводять вказівне слово *adeo usque(adeo)* – "до тих пір": *Conplebo atque Amphitruonis omnem familiam, adeo usque satietatem dum capiet pater illius quam amat...* (Pl. Amph. 471-473) – "До тих пір і дім весь, і рабів Амфітріона заплутуватиму, поки батько насолоджуватиметься тією, яку любить".

Внаслідок поєднання підрядного та головного з різними видами дієслів,

виникає неповна, часткова одночасність: *Atque interea ut decumbamus suadebo, hi dum litigant.* (Pl. Asin. 914) – "А тим часом пораджу, щоб ми взялися за обід, поки вони сваряться".

2) Складнопідрядні речення, у яких темпоральний зв'язок ґрунтується на принципі послідовності, причому дія або стан головного речення триває до відповідної часової межі

постання дії або стану підрядного речення. У таких реченнях допускаються різні дієслівні часові форми і види: *Paulister mane, dum edormiscat unum somnum.* (Pl.Amph.696) – “Зачекай трохи, поки сон покине її”; *Neque...credebam primo mihimet Sociae,donec Socia egomet ille fecit sibi uti crederem.* (Pl.Amph.597-598) – “Не вірив я собі – тому першому Сосія, аж поки той другий я Сосія зробив так, щоб я повірив”.

Крім того, що дані часові сполучники вказують на тривалість та одночасність дії, вони також вживаються тоді, коли існує її мета, бажання та сподівання. В такому випадку *dum, donec, quoad* поєднуються з кон’юктивом згідно з правилом узгодження часів: *...dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit.* (Caes.BG.4.23.4-5) – “Поки решта кораблів підійшла сюди, він чекав на якорі до дев’ятої години”(мета); *Nunc vos animum advortite,dum argumentum huius eloquar comaediae.*(Pl.Amph.95-96) – “Зверніть свою увагу, поки я розказуватиму зміст цієї комедії”(бажання).

Ще одними підрядними часовими реченнями, які позначають часову межу, до якої триває дія головного, є речення із сполучниками *antequam, priusquam*- “раніше ніж” з перфектом для вираження минулої дії та презенсом—для вираження майбутньої дії: *Vercingetorix , priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit.*(Caes.BG.7.71.1-2) – “Верцінґеторіґ приймає рішення, перш ніж укріплення римлянами будуть побудовані”; *Is prius quam hinc abiit ipsemet in exercitum, gravidam Alcumenam fecit uxorem suam.* (Pl.Amph. 102-103) – “Раніше ніж відправився у похід, дружину Алкмену тут залишив вагітною”.

Окрім згаданих вище часів у Плавта зустрічається також імперфект для вираження минулої дії та футурум для майбутньої: *Nam olim populi prius honorem capiebat suffragio, quam magistro desinebat esse dicto oboediens.*(Pl.Vacch.438-439) – “Бо колись раніше добивався почесні за рішенням народу,перш ніж переставав бути покірним, коли вчитель говорив”; *Aperite hasce ambas fortis prius quam pultanto assulatim foribus exitium dabo.* (Pl.Capt.831-832) – “Відкрити навстіж двері раніше, ніж я розіб’ю кулаками вщент двері”.

Якщо у головному реченні є заперечення , то у підрядному можливий футурум II : *Numquam hodie quiescent prius quam id quod petit perfecerit.* (Pl.Mil.Glor.214) – “Сьогодні він не заспокоїться, перш ніж не зробить те, що хотів.”

У часових реченнях з *antequam, priusquam* може виступати кон’юктив, коли існують ще й певні суб’єктивні відтінки (мета, можливість і бажання): *Itaque priusquam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet.* (Caes.BG.1.19.3) –" Перш ніж прийняти якісь міри, він наказав покликати до себе Дівітіака"(мета).

Дане дослідження дає змогу стверджувати, що складнопідрядні речення з підрядними часовими займають особливе місце в системі засобів вираження часових відношень у ранній та класичній латині. Семантичною основою їх формування є зв’язок у часі мінімум двох дій або станів, причому та дія або стан, про яке повідомляється в підрядному реченні, виступає у функції обставинно-темпорального показника ситуації головного речення. З погляду структурно-семантичних особливостей складнопідрядні речення з підрядними часу у творах Плавта та Цезаря неоднорідні. Серед них розрізняються два семантичні різновиди: речення із значенням одночасності та неодночасності. Конструктивний елемент цих речень – дієслова-присудки, співвідношення між якими при певних сполучниках є визначальними у вираженні смислових відношень між компонентами складнопідрядного речення. Окрім одночасності та неодночасності до темпоральних характеристик можемо віднести такі як: послідовність, повний або частковий збіг тривання дій або станів, вказівка на початок або кінець тривання ситуації у зв’язку з повідомленням про іншу тощо.

Проаналізувавши даний матеріал можна зробити висновок, що в якості засобів зв’язку Цезар найчастіше використовує сполучник недиференційованого значення (*cum*), що становить 74%, ніж семантичні сполучники диференційованого значення (*postquam, priusquam, dum, ubi, ut, simulatque* та ін..) – 26%. Це можна пояснити тим, що прості сполучники характеризуються більшою широтою семантики. Синкретичні смислові відношення, які виражаються простими за будовою сполучниками, відтворюють об’ємність думки, різні рівні розуміння явищ дійсності. Протилежну картину спостерігаємо у Плавта, де 40% – це речення з *cum* , а 60% – часові речення з диференційованими сполучниками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. – Изд. 2-е. – М.: Высшая школа, 1978.-431 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993.-368 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2000.-662 с.
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса современного русского языка.-М.:Наука,1973.-368 с.
5. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка.-М.:Высшая школа,1963.-364 с.
6. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка.//Морфология и синтаксис.-М.:1950.-431 с.
7. Таривердиева М.А. Временные отношения в латинском высказывании (функциональная семантика синтаксических структур) // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка.- Том 54.- № 4.- 1995.- С.66-71
8. Таривердиева М.А. От латинской грамматики к латинским текстам: Латинское предложение:Форма и смысл.-Л.:Энергоиздат.,1997.-176 с.
9. Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Вид-во Чернівецького ун-ту, 1959.-134 с.
10. Allen J.H., Greenough J.B.. New Latin Grammar.-Boston: The Atheneum Press,1903.-495 p.
11. Samolewicz Z., Soltysik T., Skladnia lacinska: opr. K.Bielawski, A.Gorzowski. –Bydgoszcz: Homini, 2000.- 298 st.
12. Woodcock E.C.A New Latin Syntax.- Bristol: Bristol Classical Press,1987.-267 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Панчишин – асистент кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: функціональна граматики латинської мови.

ВЖИВАННЯ СТРУКТУРНО ОЗНАЧЕНИХ ІМЕННИХ ФРАЗ У ПОСТДІЄСЛІВНІЙ ПОЗИЦІЇ В РАНЬОНОВОАНГЛІЙСЬКОМУ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ РЕЧЕННІ

Марина ПОЛХОВСЬКА (Житомир, Україна)

У статті проаналізовано випадки вживання в ранньонновоанглійських екзистенційних реченнях структурно означених іменних фраз, встановлено причини їх появи у структурі речення, виділено критерії псевдоозначеності.

The article investigates the cases of structurally definite noun phrases functioning in postverbal position in Early New English existential sentences. It determines the reasons of their generation in the structure of the sentence, and establishes the criteria of pseudo definiteness.

У багатьох мовах загальноприйнятим є принцип оформлення речення від відомої інформації до нової. Цей принцип вирішальний і в оформленні англійського речення. Неканонічний порядок слів впливає на зв'язність дискурсу, він виконує функцію структурування, дозволяє мовцю маркувати інформаційний статус елементів, які складають пропозицію: що нове, що відоме і що пов'язане з попереднім контекстом [3: 43]. У препозиції конституенти презентують відому інформацію, у постпозиції – нову. З іншого боку, певні конструкції маркують інформаційний статус елементів. Це допомагає розпізнати організацію подачі інформації [3: 45]. В аспекті значення конструкція з *there* уводить нові сутності в ментальний простір учасників дискурсу, визначаючи концептуальний простір у присутності мовця.

Вживання означеної постдієслівної NP в реченнях із *there* довгий час пояснювали ефектом означеності (*Definiteness Effect*) [1; 4; 5; 15: 722]. Однак велика кількість прикладів уживання в екзистенційних реченнях власних назв, NP, оформлених займенниками, означеним артиклем тощо, спонукала дослідників або розширити поняття “неозначеність” для включення NP, які вільно вживаються в екзистенційному реченні, або створити нову класифікацію NP, що можуть у ньому вживатися. *Актуальність* роботи акцентує брак спеціальних праць, в яких висвітлювалися б особливості мовної об'єктивації категорії *буття* із залученням свідчень ранньонновоанглійського періоду. *Метою* нашої роботи є аналіз випадків вживання означених іменних фраз у постдієслівній позиції в екзистенційному реченні. *Об'єкт* дослідження становлять речення з конструкцією *there+V+NP+(Loc)* в ранньонновоанглійській мові. *Предмет* дослідження складають функціонування означених іменних фраз в ранньонновоанглійському екзистенційному реченні.

До останніх здобутків сучасної лінгвістичної теорії належить пояснення того, що вживання означених іменних фраз в екзистенційному реченні можливе на основі критерію інформаційного статусу сутності. Залежно від інформаційного статусу сутність може бути відомою (означеною) і невідомою (неозначеною) відносно двох площин: дискурсу й слухача.

Нагадаємо, що в сучасній лінгвістичній літературі для формулювання поняття означеності використовують поняття унікальності та ідентифікації. Зауважимо, що екзистенційне речення може містити NP (іменну фразу), премодифіковану неозначеним артиклем (це свідчить про її неозначеність, неможливість бути унікально ідентифікованою) і одночасно постмодифіковану прийменниковою фразою, неособовими формами дієслова, підрядним реченням, що, на перший погляд, повинно її унікально ідентифікувати, напр.:

(1) *There is a tide in the affairs of men which, taken at the flood, leads on to no fortune* [12: 330].

У прикладі (1) NP *a tide* є – структурно неозначена, дискурсивно нова інформація для слухача. За наявності характеризуючих ознак, представлених у структурі речення відносним підрядним реченням, унікальна ідентифікація предмета не може бути стверджена. Йдеться лише про звуження сфери пошуку цього унікального референта для NP *a tide* серед предметів, які мають ознаки, актуалізовані в підрядному реченні.

Характеризуюча інформація про існуючий предмет є, на наш погляд, абстрактним локалізатором у категоризації всесвіту. Подібно до локалізатора, який фіксує буття предмета в просторі та часі, характеризуюча інформація розміщує предмет у певному абстрактному домені у мисленні мовця поряд з іншими сутностями, які мають схожі ознаки. Експліцитне звуження унікальної ідентифікації за допомогою модифікаторів відбувається у випадках вживання останніх у препозиції, напр.: *luster – pointed luster – pointed luster that has shot and hit my heart* у прикладі (2).

(2) *There is a pointed luster in her Eye hath shot quite through me and hath hit my heart* [6: 517].

У прикладі (3) абстрактна характеристика гравців поділяється додатково на: 1) тих, яких бачив мовець; 2) тих, яких похвалили інші люди; 3) тих, які не вміють розмовляти мовою християн; 4) тих, які не живуть як християни. Абстрактну сферу існування гравців у реченні (3) звужено до їх існування в зоні перетину цих чотирьох ознак. Проте неможливо говорити про унікальну ідентифікацію гравців, оскільки можливе додаткове введення ознак, які звужать сферу існування до мінімуму, напр.:

(3) *O, there be players that I have seen play, and heard others praise, and that highly (not to speak profanely) that neither having the accent of Christians, nor the gait of Christians ...* [13: 69].

Відомо, що унікальну ідентифікацію мають власні назви, які не можуть вживатися в екзистенційному реченні [1; 175]. Однак приклади екзистенційних речень такого типу зафіксовано в XVI–XVII ст. У цих випадках вони мають інтродуктивну функцію – вводять у контекст новий персонаж, представляють нового героя, про якого йтиметься далі, напр.:

(4) *There is amongst the Greeks Achilles, a better man than Troilus* [12: 119].

Окрім інтродуктивних екзистенційних речень, іменні фрази з унікальною ідентифікацією експлікуються в екзистенційній конструкції з прагматичною функцією перелічування. У цих випадках NP може бути представлена власною назвою, іменною фразою, модифікованою присвійним займенником тощо. Напр.:

(5) *Is there not my father, my uncle and myself; Lord Edmund Mortimer, my Lord of Jork and Owen Glendower? Is there not, besides, the Doughlas ...* [9: 23–26].

(6) *There is good Harpalus now woxen aged, In faithfull servise of faire Cynthia: And there is Corydon, though meanly waged, Yet hablest wit of most I know this day. And there is sad Alcyon bent to mourne, Though fit to frame an euerlasting dittie, Whose gentle spright for Daphnes death doth toun Sweet layes of loue to endlesse plaints of pittie. Ah pensiuie boy pursue that braue concept, In thy sweet Eglantine of Meriflure, Lift vp thy notes vnto their wonted height, That may thy Muse and mates to mirth allure. There eke is Palin worthie of great praise, Albe he envie at my rustick quill: And there is pleasing Alcon, could he raise His tunes from laies to matter of more skill. And there is old Palemon free from spight, Whose carefull pipe may make the hearer rew ...* [14: 12].

У прикладі (7) на відміну від речень (4)–(6), у яких відбувається унікальна ідентифікація людини, власна назва модифікується неозначеним артиклем, який створює умови для її ідентифікації референта іменної фрази. З одного боку, пресупозиція

висловлення включає ідентифікаційні ознаки людини на ім'я Брут, з іншого – читач не асоціює ці ознаки з реальним референтом, напр.:

(7) *Now is it Rome indeed and room enough, when there is in it but one only man. O, you and I have heard our fathers say, there was a Brutus once that would have brooked th' eternal devil to keep his state in Rome as easily as a king* [12: 257–258].

Власна назва втрачає унікальну ідентифікацію за умов згадування про певну сутність, яка має внутрішні чи зовнішні характеристики іншої сутності (людини чи тварини), напр.:

(8) *There be many Caesars ere such another Julius* [12: 165].

Особливо яскраво це явище можна простежити в екзистенційному реченні, де іменну фразу актуалізовано прикметником *such*, наприклад:

(9) *Cressida: They that have the voice of lions and the act of hares – are they not monsters? Troilus: Are there such?* [12: 168].

Речення (9) є запитанням про існування сутностей, характерні ознаки яких подано в попередньому контексті. Субстантивований прикметник має унікальну референцію – предмети, наділені вищезгаданими ознаками. Характерні ознаки можуть міститися в подальшому контексті, як, наприклад, у реченні (10), де відбувається суміщення референта з його характеристиками за допомогою порівняльного звороту *such ... as*.

(10) *But what talk we of fathers when there is such man as Orlando?* [8: 384].

Вживання означених NP у негативних екзистенційних реченнях цілком виправдане, оскільки в реченнях цього типу заперечується існування унікально ідентифікованої сутності, напр.:

(11) *The first of Charity, quoth 'a? That's a good jest, there's no such chapter in my book* [7: 15].

Викликають зацікавлення речення, у яких стверджується існування унікального предмета, що унеможлиблює його оформлення за допомогою неозначеного артикля. За наявності таких конструкцій зміст речення зазнає змін: стверджується існування/наявність іншого предмета, напр.: *the world* (12) – *a world* (13) (інше місце, а саме – предмет уявного світу):

(12) *For where thou art, there is the world itself with every several pleasure in the world; and where thou art not, desolation* [10: 194];

(13) *Despising for you the city, thus I turn my back. There is a world elsewhere* [12: 712].

У реченні (12) конкретна референція предмета підкреслюється за допомогою зворотного займенника *itself* і прийменникової фрази. У прикладі (13) *a world* не має унікального референта, воно вживається в значенні *іншого уявного місця проживання*. Вибір слова *world* підкреслює отстаточність прийнятого мовцем рішення покинути місто. Він налаштований знайти собі інше місце під сонцем.

(14) *There is the devil, there's the devil! True, he thought it sanctity enough if he had kill'd a man, so 't had been done in pew, or undone his neighbour, so 't 'ad been near enough to th' preacher* [10: 26].

У прикладі (14) стверджується існування диявола, якого ніби бачив мовець. Вибір артикля *the* зумовлений унікальністю існуючої сутності (пор. метафоричне вживання *He is a devil*).

Поряд з унікально ідентифікованими сутностями в екзистенційних реченнях ранньомовноанглійського періоду нами зафіксовано вживання псевдоозначених NP, тобто таких, які структурно є означеними, але не мають унікального референта.

Псевдоозначеними іменними фразами в складі ранньомовноанглійського періоду вважаємо:

– NP, премодифіковані прикметниками в найвищому ступені порівняння. У цих реченнях прикметники є інтенсифікаторами ознак існуючого предмета, напр.:

(15) *Rammed me in with foul shirts and smocks, socks, foul stockings, greasy napkins, that, Master Brooke, there was the rankest compound of villainous smell that ever offended nostril* [8: 175];

– NP, премодифіковані вказівними займенниками, напр.:

(16) *This is as strange a maze as e'er men trod, and there is in it this business more than nature was ever conduct of* [11: 458];

(17) *There cannot be that vulture in you, to devour so many as will to the greatness dedicate themselves, finding it so inclined* [13: 511].

У прикладах (16)–(17) премодифікатори, актуалізовані вказівними займенниками, вказують на сутність, яка не може бути унікально ідентифікована слухачем. *This, that* мають емоційне значення. Трансформація значення відбувається за умов нагадування слухачеві про сутність, відому з попереднього лінгвального або екстралінгвального контексту.

– NP, премодифіковані порядковими числівниками для інтенсифікації ознак існуючого предмета:

(18) *And then the two kings called my father brother; and then the Prince (my brother) and the Princess (my sister) called my father father; and so we wept; and there was the first gentlemanlike tears that ever were shed* [11: 365].

У реченні (18) унікальна ідентифікація сліз була б абсурдною, тому наразі лише підкреслюється те, що вони трапилися вперше.

– NP, премодифіковані прикметником *certain*, який, на перший погляд, містить унікальну дескрипцію (мовцю наперед відомий набір ознак предмета), однак, подібно до прикметників у найвищому ступені порівняння й вказівних займенників, він має значення *якийсь, певний, один з*, а ознаки, які знаходяться у пресупозиції повідомлення для мовця, можуть бути новими для слухача, напр.:

(19) *Why in all diversities of things there should be certain participles in nature, which are almost ambiguous to which kind they should be referred?* [2: 54].

Отже, означені NP можуть уживатися в екзистенційних реченнях, які мають прагматичну функцію інтродуктивності й перелічування. Поряд з означеними іменними фразами, наділеними унікальною ідентифікацією, у реченнях існування можуть також уживатися псевдоозначені NP.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. (Логико-семантические проблемы) / Н. Д. Арутюнова. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 384 с.
2. Bacon F. The Advancement of Learning / F. Bacon. – 1605. – Режим доступу : <http://darkwing.uoregon.edu/%7Erbear/adv1.htm#1>
3. Birner B. Discourse Functions at the Periphery: Noncanonical Word Order in English / B. Birner // Proceedings of Dislocated Elements Workshop, ZAS Berlin, 2003. – P. 41–62.
4. Diesiling M. Indefiniteness / M. Diesiling. – Cambridge, Mass. : MIT Press. – 1992. – 145 p.
5. Jenkins L. The English Existential / L. Jenkins. – Tübingen, Niemeyer. – 1975. – 245 p.
6. Jonson B. A Tale of a Tub / B. Jonson. – Режим доступу : <http://www.hollowpages.com/jonson1692tub.html>
7. Middleton T. The Puritan or the Widow of Walting Street / T. Middleton. – Режим доступу : <http://www.tech.org/~cleary/purit.html>
8. Shakespeare W. Comedies / W. Shakespeare. – London : Everyman's Library, 1994. – Vol. II. – 451 p.
9. Shakespeare W. Histories / W. Shakespeare. – London : Everyman's Library, 1994. – Vol. I. – 357 p.
10. Shakespeare W. Histories / W. Shakespeare. – London : Everyman's Library, 1994. – Vol. II. – 620 p.
11. Shakespeare W. Romances / W. Shakespeare. – London : Everyman's Library, 1996. – 462 p.
12. Shakespeare W. Tragedies / W. Shakespeare. – London : Everyman's Library, 1992. – Vol. II. – 768 p.
13. Shakespeare W. Tragedies / W. Shakespeare. – London : Everyman's Library, 1992. – Vol. I. – 538 p.
14. Spenser E. Colin Clouts Come Home Again / E. Spenser. – Режим доступу : <http://darkwing.uoregon.edu/%7Erbear/colin.html>
15. Ward G. Definiteness and the English Existential / G. Ward, B. Birner // Language. – 1995. – Vol. 71. – №4. – P. 722–742.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Полховська – викладач кафедри англійської філології та перекладу ім. Д. І. Квеселевича Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: генеративна граматики, історичний синтаксис.

ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТРУКЦІЙ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ІРРЕАЛЬНОГО ПОРІВНЯННЯ

Тетяна КОРОПАТНІЦЬКА (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто прагматичні причини надання мовцем переваги ірреальним порівняльним конструкціям перед реальними порівняльними та досліджена властивість ірреальних умовних конструкцій приєднувати до себе компонент змісту, який виражає ставлення мовця до свого повідомлення.

The present article investigates the pragmatic causes of the speaker's preference of unreal comparative constructions to real comparatives. It also studies the characteristic properties of unreal conditionals to join the content component expressing the speaker's attitude to his/her message.

Термін “прагматика” був введений у науковий обіг одним із засновників семіотики Ч. Моррисом. Учений визначає предмет дослідження прагматики, відштовхуючись від трьох співвідносних членів потрійного відношення семіозису, а саме: знакового засобу або знаконосія (*sign vehicle*), десигнату (*designatum*) та інтерпретатора (*interpreter*) [7: 39]. Якщо абстрагуватись від потрійного й розглядати лише ряди бінарних відношень, то, на думку мовознавця, одним з предметів дослідження може стати відношення знаків до інтерпретаторів. Ці відношення Ч. Моррис пропонує назвати *прагматичним виміром* семіозису, а вивчення цього виміру – *прагматикою* [7: 42].

Незважаючи на відносну прозорість тлумачення терміна “прагматика”, відзначаємо неоднозначність його визначення різними дослідниками сучасності. Наведемо деякі з них: область досліджень, що вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленні [2: 389]; наука, яка визначає вибір, розподіл і сполучення, а в цілому організацію мовних засобів для передачі змісту тексту, а також вплив мовних засобів на учасників комунікації [12: 123]; розділ мовознавства, що вивчає інформаційну структуру [13: 263]; відношення між мовою та контекстом її використання, а також вивчення цього відношення [14: 312]; дослідження мови (чи будь-якої іншої системи комунікації) з точки зору поставлених завдань, різних способів їх досягнення та умов, за яких ці цілі досягаються [15: 566]; в одному розумінні – лінгвістична дисципліна, яка вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації, в іншому – вимір формування мовних висловлень, що визначається функціональними особливостями партнерів у мовленнєвому акті, наприклад, комунікативними інтенціями мовця та характером мовних засобів, що він використовує, самою ситуацією спілкування [11: 250]; наука про особливий функціональний стиль мови, яким виступає “прагматичний” стиль навчальних матеріалів [3: 46–48].

У концепції виведених на основі семіотичного принципу мовних функцій Ю.С. Степанова до прагматики відноситься мовна функція локації (співвіднесення мовцем знаків, які він використовує, зі своїм “я”), в той час як функція номінації відноситься до семантики, а предикації (відношення знаку до знаку) – до синтактики [9: 281]. Сам термін “прагматика” замінюється терміном “дектика”, що, на думку вченого, викликано необхідністю відобразити не відношення мовця до мовної системи, а відношення мови до мовця, що полягає у присвоєнні собі мови в момент і на момент мовлення [8: 223–224]. У такому разі в центр дослідження потрапляє “его” людини – творця мовлення (тексту), метою якого є адекватна репрезентація найважливіших особистісних смислів за допомогою мовних засобів, добір та використання яких характеризуються винятковою інтенціональністю.

Як наслідок, будучи результатом цілеспрямованої діяльності, художній текст, прерогативою якого є індивідуальний характер творення, відображає певну прагматичну установку її творця, розкриття суті якої передбачає дослідження мови в її безпосередньому зв'язку з індивідумом. Акцент на факторі людини – активного суб'єкта пізнання, що володіє індивідуальним і соціальним досвідом, системою знань про світ, відображеною в її свідомості концептуальною картиною навколишньої дійсності, характерний і для когнітивної лінгвістики, яка вбачає в людині вихідний пункт в аналізі мовних даних [4: 57–58]. Це дає змогу говорити про когнітивну основу прагматики мовних одиниць, яка відображає спосіб бачення мовцем (персонажем художнього твору) об'єктів, явищ, відношень об'єктивного світу, про що свідчать праці А.Н. Баранова, Л.Р. Безуглої, А.Д. Белової, В.В. Козловського, Т.А. Панчишиної, М.М. Полюжина, А.М. Приходька, Н.І. Романишин, Л.Л. Степанян,

О.В. Яшенкової. Зауважимо, що пильна увага дослідників, яка приділяється дослідженню прагматики мовних одиниць, пов'язана також ще з одним напрямом переорієнтації лінгвістичних досліджень, а саме, переходом від аналізу мови як системи знаків до аналізу функціонування цієї системи. На прагматичній спрямованості функціоналізму з самого зародження, а отже, ідеї про те, що функціоналістський погляд відноситься до прагматики, наголошує В.З. Дем'янков [5: 199–200]. На думку А.А. Кібрика, сутність мовних об'єктів така, що їх неможливо правильно виділити, проаналізувати і в кінцевому результаті описати безвідносно до їхньої функціональної природи [6: 98]. В.М. Алпатов зазначає, що структурні дослідження не можна недооцінювати, однак, найбільш перспективні та цікаві сучасні дослідження здійснюються в областях, пов'язаних з функціонуванням мови [1: 95]. Ф.Дж. Ньюмейер вказує, що будь-який функціональний аналіз спрямований на пояснення певних формальних мовних особливостей, а тому формальний аналіз у часовому та логічному відношенні передує функціональному аналізу. Здійснений формалізований аналіз синтаксичних моделей, що фіксують способи вираження порівняльних конструкцій з ірреальним значенням, став передумовою детальної інтерпретації особливостей їхнього функціонування в художньому тексті. Мета дослідження полягає, таким чином, у встановленні причин вживання ірреальних порівняльних конструкцій в певних контекстах, розкритті когнітивних механізмів мовленнєвої діяльності учасників діалогу, що активізуються в процесі творення та інтерпретації таких конструкцій в реальних умовах дискурсу, а також описі значень, які можуть виражати досліджувані одиниці. Вважаємо, що повна реконструкція задуму мовця, найбільш адекватне відтворення механізмів представлення пізнаного автором у художньому творі може бути здійснене шляхом інтерпретації окремих контекстів вживання ірреальних порівняльних конструкцій, оскільки, як зазначає В.З. Дем'янков, поняття інтерпретації дозволяє формулювати спостереження над властивостями мови найбільш природним чином і присутнє у будь-якому прагматичному дослідженні [5: 369]. Інтерпретаційний процес у нашій роботі стосується встановлення причин вибору мовцем особливої форми синтаксичної конструкції, а не того, “чому мовець сказав те, що він сказав” [10: 67], тобто виникає питання про те, “як і коли індивід добирає з багатства мови саме ці її засоби”.

Досліджуючи прагматичні особливості вживання конструкцій зі значенням ірреального порівняння в сучасній німецькій мові, ставимо перед собою такі завдання:

- встановити прагматичні причини надання мовцем переваги ірреальним порівняльним конструкціям перед реальними порівняльними;
- дослідити властивість ірреальних умовних конструкцій приєднувати до себе компонент змісту, який виражає ставлення мовця до свого повідомлення;

У результаті аналізу фактичного матеріалу (202 синтаксичних конструкцій, відібраних методом суцільної вибірки за ознакою наявності форм кон'юнктива II та семантики ірреального порівняння з творів німецької художньої літератури, які були написані на початку і в кінці XX ст., а саме „Der Untertan“ Генріха Манна (1907) та „Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders“ Патріка Зюскінда (1985) загальним об'ємом 134640 слововживань) було виявлено властивість ірреальних порівняльних конструкцій приєднувати до себе компонент змісту, який передає ставлення мовця до свого повідомлення. Ця сема міститься в консеквенті ірреального порівняльного висловлення і характеризується тим, що займає крайні положення на оцінній шкалі, виражаючи при цьому позитивне або негативне ставлення адресата до описаної ситуації. Цей компонент змісту висловлення позначимо як “оцінну прагматичну пресупозицію” й розглянемо детальніше її властивості та функції.

Оцінна прагматична пресупозиція відрізняється від пресупозиції в загальному розумінні тим, що вона не є безперечно істинною, її оцінний зміст приписується мовцем в момент творення висловлення і значною мірою залежить від іллокутивної мети останнього. Наступна відмінність оцінної прагматичної пресупозиції полягає в тому, що вона не являє собою різновид семантичного виведення, натомість служить для інференції інформації слухачем. Оцінна прагматична пресупозиція, на відміну від терміна-гіпероніма “пресупозиція”, виявляє риси більш близькі до тих компонентів висловлення, що визначають його іллокутивну спрямованість і є визначальними для успішності мовленнєвого акту.

Оцінну прагматичну пресупозицію ми відносимо до типу “прагматичні пресупозиції”, оскільки вона безпосередньо залежить від одного з прагматичних чинників мовленнєвого акту – мовця, і містить в собі посилання на останнього. Таксономізація в межах типу “прагматичні пресупозиції” здійснюється нами з огляду на те, що оцінна прагматична пресупозиція не є виключно суб’єктивним витвором адресанта висловлення, хоча й ініціюється ним. Оцінні прагматичні пресупозиції як компонент значення висловлення розглядаються нами як феномен, що притаманний ірреальним порівняльним конструкціям природної мови взагалі. Оцінні прагматичні пресупозиції активізуються мовцем в деяких типових ситуаціях спілкування з метою інференції адресатом запланованого автором висловлення висновку (дослідження адресованості як категорії дискурсу знаходимо в). Цей вид пресупозиції залежить, таким чином, від певної граматичної форми, а точніше від логіко-граматичної, оскільки вживання оцінної прагматичної пресупозиції в аналогічній функції спостерігаємо як у прототипічних, так і в непрототипічних порівняльних конструкціях з дієсловом у формі Konjunktiv. Факт можливості приєднання оцінної прагматичної пресупозиції до ірреальних порівняльних конструкцій, як оцінного критерію, покладеного в основу декодування повідомлення, є спільним знанням обох учасників діалогу. Вважаємо, що саме з презумпції наявності в адресата таких знань про функцію оцінної прагматичної пресупозиції виходить мовець, вводячи її в своє висловлення.

Матеріальним носієм оцінної прагматичної пресупозиції виступає сама форма ірреальної порівняльної конструкції. Факт вживання таких конструкцій в комунікативних ситуаціях, де можлива його заміна на інші, більш прості за формою, висловлення із збереженням пропозиціонального змісту, зумовлює пошук і декодування оцінної прагматичної пресупозиції слухачем для розуміння імплікованих в ньому мовцем модальних значень. Інтерпретуючи ірреальне порівняння, слухач виходить з презумпції, що вона замінює в даному контексті простіший за формою та змістом вираз (компаративне речення, тощо). Знання цього факту є причиною пошуку додаткових значень, які мав на меті передати мовець, віддавши перевагу саме ірреальній порівняльній конструкції перед будь-якою іншою формою. Наприклад:

Pater Terrier hob langsam den gesenkten Kopf und fuhr sich ein paarmal mit dem Finger über den Kopf, als wolle er dort Haare ordnen...[17: 6]

Реальне порівняння не дало б зрозуміти читачу, що у Тер’єра була лисина. По суті, ірреальне порівняння виявилось більш інформативним, фігуруючи як пояснення експліцитного вираження оцінної прагматичної пресупозиції. Таким чином, оцінна прагматична пресупозиція як елемент ірреальної порівняльної конструкції потребує менших зусиль в процесі визначення її спрямованості та контекстуальної функції порівняно з прямим визначенням оцінки, навіть беручи до уваги, що оцінна прагматична пресупозиція виступає складовим елементом змісту непрототипічного порівняльного речення, яке само собою потребує додаткової трансформації. Наведені факти свідчать про активну участь оцінної прагматичної пресупозиції в формуванні змісту ірреальної порівняльної конструкції, а відносна легкість її розпізнавання та визначення її модальності – про типовість вживання оцінної прагматичної пресупозиції з цими конструкціями у відповідних контекстах.

Таким чином, ірреальні порівняльні конструкції містять два рівні інформації – експліцитний та імпліцитний. Експліцитний рівень характеризується наявністю інформації, до актуалізації якої слухача підводить мовець. Цей процес виведення, запланований автором висловлення, здійснюється з метою творення різних іллокутивних актів: виправдання вчинку; спонукання слухача до певних дій, у яких зацікавлений мовець; надання поради; вираження незгоди, незадоволення тощо. Імпліцитний рівень інформації містить в собі дані, ґрунтуючись на яких, слухач робить заплановані автором повідомлення висновки щодо іллокутивного спрямування висловлення. Цей рівень характеризується тим, що містить в собі якісну оцінку явища, яка пропонується мовцем як оцінна прагматична пресупозиція і займає на оцінній шкалі одне з крайніх оцінних значень. Припускаємо, що оцінна прагматична пресупозиція носить характер загальної прийнятності, суспільної беззаперечності не лише для слухача, а й для всіх індивідів певної мовної спільноти.

Причиною використання оцінної прагматичної пресупозиції в ірреальних порівняльних конструкцій визначаємо прагнення мовця створити умови, за допомогою яких його співрозмовник матиме змогу самостійно зробити заплановані автором висловлення висновки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алпатов В. М. Предварительные итоги лингвистики XX века / В. М. Алпатов // Вестник Московского университета. Серия 9 : Филология. – 1995. – № 5. – С. 84–92.
2. Арутюнова Н. Д. Прагматика / Н. Д. Арутюнова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 389–390.
3. Ахманова О. С. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика / О. С. Ахманова, И. М. Магидова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 43–48.
4. Гуреев В. А. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания / В. А. Гуреев // Вопросы языкознания. – 2004. – № 2. – С. 57–67.
5. Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР. Серия ЛиЯ. – 1981. – Т. 40, № 4. – С. 368–377.
6. Кибрик А. А. Современная лингвистика: откуда и куда? / А. А. Кибрик // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – М. – 1995. – № 5. – С. 93–103.
7. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис ; пер. с англ. В. П. Мурат // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 37–89.
8. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства : монография / Ю. С. Степанов ; отв. ред. В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1985. – 335 с. – Библиогр.: с. 315–323.
9. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – 4-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 311 с.
10. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 52–92.
11. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / Штерн І. Б. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
12. Crystal D. An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages / David Crystal. – Oxford : Blackwell, 1992. – 438 p.
13. Finegan E. Language : Its Structure and Use / Edward Finegan. – 3-rd edition. – Fort Worth : Harcourt Brace College Publishers, 1999. – 613 p.
14. Hudson G. Essential Introductory Linguistics / Grover Hudson. – Oxford : Blackwell Publishers, 2000. – 533 p.
15. Parisi D. A Goal Analysis of Some Pragmatic Aspects of Language / D. Parisi, C.Castelfranchi // Possibilities and Limitations of Pragmatics. – Amsterdam: Benjamins, 1981. – P. 551–568.
16. Mann, H. Der Untertan. – Berlin: Aufbau – Verlag, 1953. – 443 S.
17. Süskind, P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders – Zürich: Diogenes Taschenbuch, 1994. – 320 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Коропатницька – здобувач кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: семантика, функціональна граматики німецької мови.

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ В АНТИЧНИХ МІСПИТЕЛІВ

Світлана ПОЛЮГА (Львів, Україна)

У статті проводиться аналіз праць провідних античних граматистів та визначення ними основних принципів класифікації частин мови, котрі стали одним з найперших джерел у становленні сучасної граматичної термінології.

The article carries out the analysis of the works of outstanding ancient grammarians and their determination of the main principles of classification of parts of speech, which became one of first and foremost sources in formation of the modern grammatical terminology.

Антична граматична наука є однією з найбільших скарбниць теоретичних положень та термінів, граматичних понять та зразків, якими послуговуються науковці у дослідженні сучасної мовознавчої науки. Граматична система того чи іншого античного граматиста привертає увагу не лише дослідника класичної філології, а й зацікавлює широке коло мовознавців.

Мета дослідження полягає у визначенні основних принципів класифікації частин мови провідними античними граматистами, котрі зробили чималий крок у становленні сучасної граматичної термінології. У грецькій науці таким ученим вважається Діонісій Фракійський та Прісціан – у римській граматиці. Саме граматична спадщина цих вчених заслуговує особливої уваги і до сьогодні беззаперечно залишається актуальною, оскільки їхні праці є найбільшим енциклопедичним та синтетичним лінгвістичним матеріалом. Дане питання неодноразово ставало предметом дослідження таких відомих класиків середини ХХ століття

як Розенштраух Г.І. [5], Кобів Й.У. [2], Оленич Р.М. [3], також цієї теми торкалися і сучасні дослідники класичної філології Пилипів О.Г. [4], Сафроняк О.В. [6].

Для виконання поставленої мети необхідно розглянути бачення античних учених поділу лексики на окремі групи слів – частини мови. Діонісій Фракійський мав можливість підсумувати у цьому питанні результати своїх попередників – стоїків та перипатетиків. Прісціан одержав у спадок уже сформовану граматичну термінологію і в його плани входило лише уточнити граматичні факти і докладно конспектувати та синтезувати важливі досягнення римських граматистів, на яких безпосередній вплив мала грецька наука.

Грецька олександрійська граматична школа ще дві тисячі років тому створила такі лінгвістичні концепції, якими послуговується сучасна граматична наука. Для пізнання граматичної думки олександрійських філологів особливу цінність має праця Τέχνη γραμματικῆ (Грамматика) Діонісія Фракійського (170-90 рр. до н. е.) [7]. Автор дотримувався погляду, що в мові існує певний порядок і окремі мовні форми складаються у подібні до себе групи. Таким чином, він підкреслює основну рису олександрійської школи – аналогію, під якою розуміли певну симетрію, подібність мовних явищ, яку вважали єдиним правильним критерієм при дослідженні грецької мови. Так, і Діонісій Фракійський вважав, що подібність у мові відображає ідеальний стан, який колись був у мові.

Основне місце у творі займають визначення частин мови, які можна тлумачити як систематизацію граматичних надбань. Аналіз частин мови граматик розпочинає з імені, він поділяє імена на власні та загальні. «Ім'я – частина мови, яка відмінюється за відмінками, означає тіло або предмет дії, тіло, наприклад, камінь, предмет дії, наприклад, виховання»: «Ὅνομα ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον, σῶμα μὲν οἶον λίθος, πρᾶγμα δὲ παιδεία» [7: 24]. Чи не вперше ім'я розглядається настільки докладно з поданням граматичних категорій та широкою класифікацією імен, зважаючи на етимологію та значення слів. Граматист підкреслює категорії імені εἶδος (вид), γένος (рід), ἀριθμός (число), σχῆμα (форма слова), πτώσις (відмінок). Крім того, античний філолог у морфологічному розгляді імені особливу увагу звертає на його значення, розрізняючи первісні та похідні імена, а також торкається питання словотвору імен.

При поділі слів на частини мови Діонісій Фракійський керується флексійним та семантичним критерієм, тому до імені він зараховує прикметники, кількісні та порядкові числівники, питальні та неозначені займенники. Лише в середні віки завдяки кропіткій праці багатьох вчених-філологів прикметники та числівники було виділено в окремі частини мови.

Про дієслово Діонісій Фракійський висловлюється як про частину мови, що «не відмінюється за відмінками, але може приймати часи, особи, числа; виражає дію або страждання»: «Ῥῆμα ἐστὶ λέξις ἄπτωτος, ἐπίδεκτικῆ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσα» [7: 46-47]. Він не наголошує на основній властивості дієслів – означати дію; також не береться до уваги функція дієслова бути присудком у реченні, як зауважує Р.Оленич, щоб не відділяти від нього інфінітива, котрий не мав належного статусу серед функцій дієслова, тобто не визначає ні осіб, ні чисел та не виражає присудка [3: 56].

Далі автор граматики називає окремою частиною мови дієприкметник і пояснює, що це «слово, яке має властивості дієслів і іменників, крім осіб і способів»: «Μετοχή ἐστὶ λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ιδιότητος...δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων» [7: 60]. Граматик підкреслює тільки морфологічні ознаки дієприкметника, пропускаяючи його лексичні та синтаксичні значення.

Артикль (ἄρθρον) виступає відмінюваною частиною мови, яка має роди, числа, відмінки і може вживатися перед іменником чи після нього. Хоч у Діонісія Фракійського займенник виступає окремим розділом, проте відносний займенник ὅς, ἧ, ὅ автор, слідуючи традиції, зараховує до артиклів.

Називаючи займенник – ἄντωνυμία, автор подає основну функцію цієї частини мови – вживатися замість імені: «Ἄντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντί ὀνόματος παραλαμβανομένη,

προσώπων ὠρισμένων δηλωτικῆ» [7: 63]. Займенник має шість ознак: особи, роди, числа, відмінки, форми, види. Тут він аналізує лише особові та присвійні займенники, а решту їх видів проаналізовано в розділі про ім'я, оскільки він розрізняє два основних види займенників: первісний – особові займенники та похідний – присвійні.

Далі вчений подає невідмінювані частини мови: прийменник, прислівник, сполучник. Прийменник (*πρόθεσις*) може виступати в складі слова та самотійно, а у реченні виконує допоміжну функцію. Це частина мови, яка вживається перед всіма частинами мови в складі складного слова чи речення або самотійно: «Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει» [7: 70] На думку античного вченого ця частина мови не означає нічого сама по собі, тобто не має власної семантики і набуває змісту лише у сполученні з іншими частинами мови. Діонісій розрізняє самотійні та несамотійні слова за аналогією до поділу звуків на голосні, які можна самотійно вимовляти, і деякі приголосні, яких не можна вимовити без допомоги інших. Автор у граматиці нараховує 18 прийменників.

Серед частин мови у Діонісія Фракійського вперше зустрічаємо термін *ἐπίρρημα* на позначення прислівника як частини мови. Мовознавець визначає прислівник як незмінну частину мови, яка характеризує дієслово або додається до нього: «Ἐπίρρημά ἐστὶ μέρος λόγου ἄκλιτον κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι» [7: 72]. Таке визначення прислівника наголошує на відношенні його до дієслова та тісний зв'язок з ним. Далі Діонісій поділяє прислівники на прості та складені і розглядає 26 груп прислівників. Найважливішими з них є прислівники часу (тепер), середини (розумно), способу (кулаком), кількості (часто), місця (вгорі), згоди (дійсно, так), припущення (можливо), порядку (по черзі) [4: 137]. Наведені приклади свідчать, що серед прислівників значне місце займають інші частини мови, а також частки, що виражають згоду, бажання чи заперечення, вигуки на позначення хвилювання, здивування, модальні дієслова. Таким чином, поняття *ἐπίρρημα* тут набагато ширше, аніж у сучасному розумінні.

У вченні про сполучник (*συνδέσμος*) увага звертається лише на його відношення до змісту речення. Учений сполучником називає «слово, котре сполучає у відповідному порядку думку і заповнює пробіли у висловлюванні»: «λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως καὶ τῆς ἑρμηνείας κεχηρῶς δηλοῦσα» [7: 86]. Діонісій, розглядаючи 8 груп сполучників, має на увазі їх роль у відповідних (умовних, часових, причинових) підрядних реченнях. Поряд із сполучниками тут зустрічаються різного роду частки та підсилюючі слова.

Τέχνη γραμματικῆ (Грамматика) значно відрізнялася розв'язанням багатьох граматичних питань від стоїчної граматичної теорії, набагато перевищує її кількістю поставлених питань. Термінологія Діонісія Фракійського мала великий вплив і на створення термінів частин мови у давніх римлян і на розвиток подальшої граматичної термінології у середньовікових граматиках інших народів. Перші граматисти-слов'яни теж скористалися поділом на частини мови Діонісія Фракійського і перенесли грецьку класифікацію на слов'янський ґрунт та переклали дослівно чи просто скалькували назви частин мови.

Звісно цей твір у сучасному мовознавстві зазнав би великої критики, але цінність його полягає насамперед у давності дослідження та впливу термінології цього вченого на створення термінів частин мови у давніх римлян і на становлення та розвиток граматики сучасних народів.

Історія латинської граматичної термінології безпосередньо пов'язана з історією римської граматичної науки, створеної соціальними потребами римського суспільства. Становлення та розвиток латинської граматичної термінології значною мірою завдячує роллю грецької цивілізації в розвитку римської науки, культури, філософії, літератури. В I ст. до н. е. поширився вплив латинської мови і виріс інтерес до її вивчення. Незабаром у Римі поширюється вплив ідей граматистів Олександрії. Олександрійську граматичну систему у Римі запровадив Квінт Ремій Палемон і вона збереглася протягом всієї історії римської граматики. Граматичні поняття і категорії, створені Варроном, дуже часто були обтяжені філософським багажем, бо наслідував він в основному стоїко-пергамський напрям. Завдяки

Реммію Палемону граматику виділяється в окрему самостійну дисципліну зі своєю власною термінологією.

Велику роль у формуванні традиційного шкільного граматичного вчення відіграв римський варіант античної теорії під назвою «*Ars grammatica*» Квінта Реммія Палемона (I ст. н.е.). «Граматику» Квінта Реммія Палемона своїм обсягом, поставленими питаннями та їх розв'язанням вийшла далеко поза граматику Діонісія Фракійського.

Граматики наступних поколінь значною мірою користувалися граматичними здобутками своїх римських попередників. У змісті їхніх праць покладено палемонівське вчення про частини мови, яке, в свою чергу, сягає граматичного трактування Діонісія Фракійського.

Трактат Прісціана «*Institutiones grammicae*» (Граматичні настанови) [8: Vol. II, III], що належить до V ст. н. е. є апогеєм у розвитку римської граматичної науки. Це наукове дослідження як за його обсягом, так і за змістом можна вважати синтезом античної граматичної науки. Привертають увагу у вченні Прісціана ґрунтовні визначення кожної частини мови та характеристика їхніх акциденцій. У розділі про ім'я автор подає обґрунтований виклад про іменники, прикметники, числівники і деякі займенники, а також дає широке визначення імені як частини мови та його п'яти акциденцій, ілюструючи свою теорію прикладами з римських письменників доби II ст. до н.е. – I ст. н.е. На думку вченого «ім'я є частиною мови, яка показує загальну або власну якість тіл або речей»: «*Nomen est pars orationis, quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem vel propriam qualitatem distribuit*» [8: II, 56]. До акциденцій імені Прісціан зараховує *species* (вид), *genus* (рід), *numerus* (число), *figura* (будову), *casus* (відмінки) [8: II, 57]. На перше місце серед категорій імені Прісціан ставить *species nominum* – види імен. У нього маємо власні та загальні імена, котрі можуть бути первісного чи похідного виду. Розглядаючи форми слова, Прісціан наслідує Діонісія Фракійського, який теж перелічує *figura simplex, composita i decomposita*.

У римській граматичній науці термін *verbum* у значенні дієслово вперше застосував Палемон. Саме Квінт Реммій Палемон скерував римську граматичну науку першої половини I ст. н. е. на новий шлях [3: 136] і став основним джерелом для Прісціана. Найбільш докладний опис у творі «*Institutiones grammicae*» займає вчення про дієслово та його акциденції. «Дієслово – частина мови з часами і способами без відмінка, показує дію або пасивність»: «*Verbum est pars orationis cum temporibus et modis, sine casu, agendi vel patiendi significativum*» [8: II, 369]. Цей учений, хоч великою мірою був залежний від відомостей в уже відомих тогочасних працях, зробив і свій внесок у дослідженні дієслова та його граматичних категорій. Він ґрунтовно характеризує часи та поширює вчення про дієвідміни. Для латинського дієслова характерні такі ж акциденції, які вживав Діонісій Фракійський. Прісціан прийняв, запропоновані його римськими попередниками назви, перекладені на латинську мову. Однак, запропонував *coniugatio* (дієвідміна) замість *declinatio* та *modus* (спосіб) замість *qualitas* [3: 54-56].

Наступною частиною мови після дієслова Прісціан вважає дієприкметник і аргументує це тим, що він походить від перших обидвох і тому повинен займати третє місце у системі частин мови. «*cum enim nomen et verbum primum et secundum tenuerunt locum, participium, quod ex utroque nascitur, sequentem iure exigit*» [8: 548]. Значну увагу автор приділяє тут наведенню фактів на затвердження дієприкметника як окремої самостійної частини мови. Він пояснює, чому стоїки не називали дієприкметників серед частин мови, оскільки вони не мають первісного стану, а є похідними від імені та дієслова, та при тому не можна вважати їх ані повним іменем, бо їм властиво утворювати часи, ані дієсловом, оскільки наслідують імена у властивості змінюватися за родами і відмінками [8: 549].

Про займенник Прісціан каже як про частину мови, що вживається замість будь-якої власної назви, приймаючи означені особи «*pronomen est pars orationis, quae pro nomine proprio uniuscuiusque accipitur personasque finitas recipit*» [8: 577]. Прісціан вважає, що грецький ἄρθρον не є властивим для латинської мови і, називаючи його за стоїчною традицією *infinitus articulus*, розглядає за аналогією до *pronomen finitum* – *pronomen infinitum*.

Наступні частини мови Прісціан коментує коротко та підтримує ті терміни, які вже затвердилися у латинській граматичній науці в попередні століття. У більшості своїх граматичних термінах-назвах Прісціан користувався загальновідомими на той час у римській граматиці лексемами, котрі сягають поглядів палемонівської та діонісійської доктрини. Однак, незважаючи на великі запозичення з тогочасних граматик, римський учений значно поширив свій виклад про дієслово новими правилами, настановами, глибшим аналізом певних особливостей дієвідмінювання та ілюстративним матеріалом.

Прісціан не був винахідником термінів-назв ані частин мови, ані більшості відомих на той час граматичних категорій. Його метою було розвинути та максимально уточнити граматичні факти своїх досліджень та праць авторів попередніх століть як римського, так і грецького лінгвістичного вчення. Прісціан, дійсно, основним грецьким джерелом граматичного вчення вважав Аполлонія Діскола, а на римському ґрунті Реммія Палемона, котрий, у свою чергу, був наслідником Діонісія Фракійського.

Заслуга Прісціана полягає в тому, що він зумів творчо переробити та застосувати до латинської морфологічної термінології все придатне від авторів грецької науки, систематизувати здобутки римської граматики до його часу і дати їм критичну оцінку. Римська граматична наука завдячує саме Прісціану вичерпним, науково обґрунтованим викладом морфології і систематичним викладом синтаксису латинської мови. Прісціан є тим основним руслом, яким антична граматична теорія дійшла через віки до нашого часу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Каракулаков В.В. Роль Марка Теренція Варрона в формуванні граматической терминологии // Сб. докладов и сообщений Лингв. общества. – Калинин: Изд-воКалинин. ун-та, 1975. Т. 5. – С. 82-93.
2. Кобів Й.У. Вчення античних граматиків про відмінки. Автореф. канд. філол. наук. Львів, 1955. – 23 с.
3. Оленич Р.М. Прісціан і антична граматика. Львів: Вид-во Львів. унів., 1973. – 213 с.
4. Оленич Р.М. Вчення Діонісія Фракійця про частини мови // Збірник робіт аспірантів романо-германської та класичної філології. Вид-во Львівс. унів-ту, 1962. – с. 131-149.
5. Пилипів О.Г. Становление и развитие латинской граматической терминологии (на основе морфологии). Автореф. канд. філол. наук. Львов, 1990. – 23 с.
6. Розенштраух Г.І. Граматична система Діонісія Фракійського. Дисертація канд. філол. наук. Львів, 1951.
7. Сафроняк О.В. Понятійно-термінологічна система граматичної теорії Аполлонія Діскола (на матеріалі морфології). Автореф. канд. філол. наук. Львів, 1993. – 23 с.
8. Dionysii Thracis Ars grammatica /Ed. G. Uhlig. – Lipsiae, 1883. – 224 p.
9. Grammatici Latini / Ed. H. Keil. – V. 1-7. – Lipsiae, 1857-1880.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Полюга – аспірант кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: морфологічна термінологія.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ

ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОЗВУЧЕНОГО ТЕКСТУ

Алла КАЛИТА (Київ, Україна)

Авторка рецензує монографію Л.І. Тараненко «Просодична зв'язність англійської прозової байки», присвячену проблемі просодичних засобів у забезпеченні зв'язності тексту англійської прозової байки. Розроблений метод алгоритмічно-фабульного аналізу і матриця для зіставного аналізу функціонування просодичних і лексико-граматичних засобів в оформленні зв'язності текстів байок можуть слугувати методологічною основою вивчення інших теоретично й практично важливих аспектів просодичної зв'язності усного мовлення.

The author reviews the monograph "Prosodic Cohesion of the English Prose Fable" by Laryssa Taranenko dedicated to the problem of prosodic cohesive means of the English prose fable texts. The method of the algorithmic-plot analysis and the matrix for the comparative analysis of functioning of prosodic and lexical-grammatical means worked out by the author of the monograph under review can form a methodological basis for the study of various theoretical and practical aspects of the prosodic cohesion of oral speech.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки довів суттєвий вплив засобів надсегментного рівня мови на коректне просодичне оформлення зв'язного мовлення, яке забезпечує цілісність його сприйняття. Так, розглядаються інтонаційні стратегії, що виражають прагматичну спрямованість тексту, його модальність, значення смислового контрасту, емпізи, його смисл за рахунок варіативності таких інтонаційних параметрів, як модифікації частоти основного тону, паузації, темпу, гучності тощо. При цьому особлива увага приділяється вивченню просодичних технік маркування жанрових і реєстрових характеристик текстів та їх компонентів, що дозволяє з'ясувати системи семантичних, прагматичних і стилістичних дескрипторів, використовуваних у лінгвістиці тексту. Тому питання просодичної зв'язності озвучених текстів, у тому числі й текстів малих форм, є складовою частиною цієї проблеми.

У зв'язку з цим, цілком актуальною є монографія Л.І.Тараненко, присвячена проблемі функціонування просодичних засобів у забезпеченні зв'язності тексту англійської прозової байки як специфічного комунікативного й пізнавально-виховного різновиду тексту малої форми, якому притаманні високий ступінь компресії й лапідарність інформації та важлива роль у набутті навичок правильного інтонування більших за обсягом текстів.

У монографії опрацьовано лінгвістично важливу проблему впливу прагматичної спрямованості тексту англійської прозової байки, дидактичного змісту її етичної ідеї й описуваних чеснот і вад на специфіку взаємодії системи просодичних засобів оформлення зв'язності у межах окремих фабульних фрагментів і функціонально-смислових блоків структури тексту та на їхніх стижах.

Складність цієї проблеми полягає в тому, що її вирішення потребує застосування системного підходу, на ґрунті якого лише й можливе виявлення складних взаємозв'язків між логічним та емоційним початками свідомості мовця, що забезпечують реалізацію зв'язності озвученого тексту байки.

За широтою охоплення аналізованого матеріалу й системним баченням автором основних питань лінгвістики рецензована монографія вигідно відрізняється від подібних експериментально-фонетичних праць. У ній вперше робиться спроба чіткого співвіднесення функціонування просодичних засобів не з окремими висловлюваннями чи їхньою низкою, а з конкретними структурними елементами тексту. Це не лише підтверджує актуальність цієї монографії, а й висвітлює нові грані й перспективи подальшого дослідження будь-яких художніх текстів взагалі й текстів малої форми зокрема, а також може слугувати методологічною основою вивчення інших теоретично й практично важливих аспектів просодичної зв'язності усного мовлення.

Особливої значущості набувають систематизація існуючого комплексу факторів та виокремлення провідних чинників реалізації зв'язності тексту байки, а саме: функціональний

потенціал байки в генезисі жанрів художніх текстів, різновиди її прагматично-етичного спрямування, варіативність структурної побудови тексту байки та специфіка розгортання її фабули, розумово-мовленнєві процедури забезпечення адекватності процесів актуалізації і декодування зв'язності тексту байки. Крім того, у монографії обґрунтовано модель механізму актуалізації прозової байки, розроблено метод і матрицю для зіставного аналізу функціонування просодичних і лексико-граматичних засобів в оформленні зв'язності її тексту та апробовано запропонований автором метод алгоритмічно-фабульного аналізу текстів байок. Виявлені фактори дозволили Л.І.Тараненко провести системний розгляд закономірностей та особливостей участі просодичних засобів в оформленні зв'язності досліджуваного типу тексту.

Не менш цікавою та досить наочною вбачається запропонована у праці модель інтерпретації механізму актуалізації англійської прозової байки в комунікації, у межах опису якої викладено наукову концепцію автора, що дозволяє розглядати загальний процес реалізації просодичної зв'язності тексту прозової байки як певну послідовність розумових процедур, які відбуваються у свідомості комунікантів: сприйняття (декодування) інформації, її осмислення (опрацювання, збереження, запам'ятовування і т.п.) та відтворення (репродукування). Оскільки зазначені процеси безпосередньо пов'язані з прагматичною спрямованістю й дидактичним змістом байки, нам убачається досить вдалим уведення цих ознак до робочої класифікації функціональних, структурних і семантичних особливостей її озвученого тексту. Ця класифікація фокусує в собі основу системного передбачення логіки побудови відповідних комплексних програми й методики експериментально-фонетичного дослідження. Слід зазначити ретельність аналізу структури тексту байки, у результаті якого автором також визначено раціональний мінімум ознак її елементів, уведених до робочої класифікації. Оригінальною знахідкою є також метод теоретичного передбачення інваріанту й варіантних реалізацій інтонаційних моделей просодичного оформлення зв'язності текстів байок, різних за полярністю етичної ідеї.

Другий розділ присвячено викладу результатів експериментально-фонетичного дослідження взаємодії просодичних засобів у забезпеченні зв'язності тексту прозової байки. У ньому описано умови й зазначено основні положення методики експериментально-фонетичного дослідження, а також вказано конкретні методи та прийоми організації й проведення аудитивного й акустичного аналізу. При цьому чітко відображено послідовність процедур і математичних залежностей обчислювання статистичних характеристик результатів інструментальних вимірів інтонаційних параметрів, які й забезпечили високу надійність отриманих результатів.

Виклад результатів аудитивного аналізу супроводжується наочними рисунками, до яких уведено варіювання аналізованих у них інтонаційних параметрів за полярністю дидактичного змісту етичної ідеї байок (позитивні або негативні) в межах функціонально-сміслових блоків тексту, його окремих фрагментів та на їхніх стиках. Показники частоти реалізації описуваних параметрів відображено на рисунках, які дозволяють простежити якісну картину типових тенденцій реалізації розглянутого параметра.

За наслідками аудитивного аналізу висвітлено особливості функціонування системи компонентів інтонації в оформленні просодичної зв'язності текстів англійських прозових байок як наслідку взаємодії лексико-граматичних засобів тексту й емоцій мовця у процесі їхньої актуалізації.

У другому розділі ретельно викладено також результати акустичного аналізу, під час якого автор зосереджує свою увагу на найтиповіших текстах англійських прозових байок, що передають позитивну й негативну етичні ідеї. Розділ завершується лінгвістичною інтерпретацією отриманих даних дослідження та описом інваріантних моделей взаємодії просодичних засобів забезпечення зв'язності англійських прозових байок, які, без сумніву, знайдуть застосування в теоретичній і практичній фонетиці англійської мови.

Монографія Л.І. Тараненко чітко, логічно й грамотно структурована та вирізняється наявністю різноманітних таблиць, схем і рисунків, які уможливають легке сприйняття й розуміння розроблених автором теоретичних засад дослідження. Системний виклад теоретичного й експериментального матеріалу монографії сприяє формуванню цілісного

уявлення про участь просодичних засобів у забезпеченні зв'язності тексту байки як важливого різновиду фольклорної мови, що виконує роль джерела розвитку художньої літератури.

Видання монографії Л.І. Тараненко значною мірою заповнює прогалину, що здавна існує в дослідженнях, присвячених вивченню ролі просодичних засобів та їхньої взаємодії в актуалізації усного тексту.

Обґрунтовані в монографії основні положення й висновки можуть бути використані при експериментально-фонетичному вивченні інтонації тексту на матеріалі різних мов; у дослідженнях когнітивного аспекту функціонування засобів сегментного та надсегментного рівнів у передачі й сприйнятті смислу текстів як цілісних утворень; аналізі ролі просодичних засобів у забезпеченні зв'язності текстів різної жанрової належності та вираженні їхньої прагматичної спрямованості. Крім того, сподіваємося, що рецензована монографія матиме також своє продовження в подальших дослідженнях автора, зокрема присвячених енергетичному аспекту просодичної організації тексту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Тараненко Л. І. Просодична зв'язність англійської прозової байки. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2008. – 204 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Калита – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: психо-енергетичні особливості та синергетичні механізми реалізації озвученого мовлення.

STUDIES IN ENGLISH DISCOURSE PHONOLOGY

Margarita DVORZHETSKA (Kyiv, Ukraine)

Статтю присвячено обґрунтуванню сучасних лінгвістичних досліджень в галузі дискурсивної фонології; детально розглянуто фундаментальні фонологічні одиниці та їх функціональні фонетичні реалізації.

The paper is dedicated to motivating linguistic studies in discourse phonology with a view of a more profound understanding of fundamental phonological units in their existential functional phonetic realizations.

The sociolinguistic openness of the recognized British pronunciation standard and Englishes in the world for phonetic variations highlight insights that tend to explain the internal changeable organization of the systemic phonological segments (units): syllable, foot, prosodic word and phonological phrase, utterance in discourse.

English has become the most global of languages, the lingua franca of business, science, education, politics. Spoken discourse in English is likely to remain the most frequent medium of international communication.

But concentration in the studies of English phonetics and phonology on outlining the structural phonological rules (on the segmental level) and prosodic models (on the suprasegmental level), devoid of explicit communicative relevance, does not promote vision of relevant phonetic variability in English speech communication [8: 17].

New generation of investigations in discourse phonology are aimed to enrich and update phonological knowledge: its nature and linguistic functional interpretation [3: 230-264; 10: 314-320].

It is worth noting that noticeable implications about the actuality of investigating phonological phenomena in natural discourse realizations were predicted by the world-famous linguists-phonologists at the end of the 20th century.

Stephen Anderson in his book “The Organizing of Phonology” [6: 281-283] underlines that in the theories known collectively as taxonomic (systemic) phonemics, the primary focus was not on the relation between forms (segments), but on the autonomous structure of each individual form. Regularities in the relations between connected forms were not a primary concern, and had little role to play in the description of each form variations in discourse.

Sanford A. Schane in the systemic presentation of fundamental rules of generative phonology [12: 111-127] suggests a very prospective idea of investigating phonological naturalness, because,

as he underlines, some phonological phenomena or rules are more natural than others, although they are not systematically interpreted.

As is known phonological rules in the phonetic structuring of language units undergo selective integration changes in a wider context. In the realization of the phoneme distinctive features there are contextually determined constraints of the phonological primes that have a variety of phonetic interpretations [5].

When phonological segments (units) undergo phonetic changes, we want to know three things:

- which segments change;
- how they change;
- and under what discourse conditions they change.

Chomsky N. and Morris Halle underline that for the linguistic objective research outcome on phonology in discourse phoneticians must start from the phonetic variable description and search for communicative identification of phoneme prime features, rather than attempting to consider the rigid phonological rules in shaping the phonetic description. The traditional rule-based generative phonology does not explain overtly the adjustment phonological processes [7: 52-85].

In the latest approaches to research in discourse phonology the optimality theory, as a comparatively new trend, is concerned with the study of the modifications of the traditional phonological segments (units) in the realistic phonetic processes and their natural representations in speech continuum. [9: 130-145].

The optimality theory is focused on the systemic assessment of phonetic free variations in the phonological structuring of language units that undergo selective phonetic integration changes in a wider context.

The aim of optimality theory is to provide phonological explanation of harmony conditions (or phonetic correctness) in specifying final results of phonological operations.

One of the crucial concepts of the optimality theory is the evaluation of the acceptable economical phonological adequacy of the harmony principle; any change in the structure of the phonological segments is not valid if it does not lead to an objective representation of the phonological segments integration in the prosodic compositional hierarchy of discourse [14].

Phonological regularities are not merely the results of specific phonological rules, but they are determined by the definite prime features of the essential structure of the phoneme.

It seems clear that studying phonetics and phonology of English in relation to discourse makes it possible to explain much more comprehensively, the optimality theory principles of the natural phonetic representation of phonological units by the rules of phonotactic well-formedness and constraints in prosodic constituents [1: 168-203; 11: 2004].

Sophisticated instrumentation for auditory and acoustic speech analyses has revolutionized investigations of phonetic processes in discourse phonology [4: 12-92].

The basic phonological discovery thanks to experimental methodology has proved that language specific phonological redundancies exist, because all the theoretically possible combinations of phonological features are very rarely utilized.

In view of systemic findings in discourse phonology experimental phonetic research projects in the Ukrainian phonological school are focused on the studies of the cognitive, pragmatic, stylistic and rhetorical rules governing the use of the phonetic paradigm in English speech communication [13].

Phonological segments and their variations are analyzed on the basis of the linguistic paradigm integrating segmental phonetics and supersegmental prosodic modeling of English in the complex contextual structures in different socio-cultural spheres of communication [2].

One of the theoretically and practically valid outcome in the studies of the phonetic diversity in English discourse phonology is the establishment of a set of unifying phonetic variants (the Lingua Franca Core) for a reliable level of intelligibility which has the potential to guarantee that pronunciation will not impede successful communication in international settings.

The problem of systematizing communicatively applicable modifications of the phonological units in structuring discourse information continuum requires continued empirical investigation of phonetically based phonology in naturally occurring speech.

REFERENCES

1. Зубрицкая Е. Фонология // Современная американская лингвистика. Фундаментальные направления – М.: УРСС, 2002. – С. 168-203.
2. Изучение динамического аспекта сегментных и супraseгментных единиц звучащего текста: Сборник научных трудов / Ред. Дворжецкая М.П. – К.: КПИИЯ, 1988. – 170 с.
3. Кодзасов С.В., Кривнова. Общая фонетика. – М.: Изд-во Российского гос. ун-та, 2001. – С. 230 – 264.
4. Скалозуб Л.Г. Фонетика: Загальна та експериментальна. / КНУ ім. Тараса Шевченка. Лабораторія експериментальної фонетики. – К.: Видавничий Дім. Соборна Україна, 2001. – С. 12-92.
5. Anderson G., Ewen C. Principles of Dependency Phonology. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
6. Anderson S. The Organization of Phonology. Academic Press, Inc., 1974. – P. 282-283.
7. Chomsky N., Halle M. The Sound Pattern of English. – New York: Harper and Row, 1968. – P. 52-85.
8. Dvorzhetska M.P., Makuhina T.V., Velikova N.M., Snegireva E.O. Phonetics of English: Phonostylistics and Rhetoric in Speech Communication. – Vinnytsa: Nova Knyha, 2005. – P. 17-75.
9. Gussenhoven C., Haike J. Understanding Phonology. – Oxford: Oxford University Press, 2nd edition, 2005. – P. 130-145.
10. Halle M. Phonological Features // International Encyclopedia of Linguistics. – Oxford: Oxford Univ. Press 2nd edition, 2003. – P. 314-320.
11. McCarthy J.J. Optimality Theory in Phonology – Blackwell Publishing, Ltd, 2004. – P. 390-400.
12. Schane S.A. Generative Phonology. Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1973. – P. 119-120.
13. Studies in Communicative Phonetics and Foreign Language Teaching Methodology / Ed. by M.P.Dvorzhetska, A.A.Kalita. – K.: Lenvit, 1997.
14. Studies in Discourse Phonology / Ed. by D. Gubbon and H.Richter. – Walter de Gruyter: Berlin. N.Y., 1984.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Дворжецька – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми фонетики й інтонології англійської мови.

СКЛАДОВИЙ РИТМ І СМИСЛОВЕ КВАНТУВАННЯ ДИСКУРСУ

Людмила ШТАКІНА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто специфіку складового ритму лекційного дискурсу та „драматичного монологу” гендерних варіантних реалізацій. Виокремлено акцентно-смісловий потенціал ритмічних груп. Подано статистичні показники за результатами аудитивного та акустичного аналізу.

The paper highlights syllabic rhythm specification within the framework of lecture discourse and “dramatic monologue” gender variants. The rhythm group accentual and semantic potential is considered with the help of auditive and acoustic analysis of the data obtained.

Дослідження лінгвістичного ритму, які останнім часом набули різновекторного розмаху, зумовлені тим фактом, що ритмічна організація дискурсу стала однією з актуальних проблем, віддзеркалюючих стан сучасної наукової парадигми.

Багаторівневу природу лінгвістичного ритму трактують як квазірегулярну повторюваність найбільш частотних для даного хронологічного стану мови й варіювання під впливом граматичного строя мови ритмічних структур, що характеризуються специфічною просодичною оформленістю в межах інтонаційно-сміслових блоків [4].

Сучасні експериментальні дослідження мовлення довели існування трьох основних аспектів ритму, а саме: чергування, угруповання та часового моделювання [5; 6].

Попередній аналіз ритмічної організації звукового мовлення наводить на думку, що ритм нехудожньої комунікації – це об’єднання певним чином внутрішньо організованих одиниць, утворюючих в межах окремого вербального контексту певну ієрархічну систему.

Оскільки більшість науковців схиляється до думки, що основу ритму складає повторюваність, специфікою цього феномену вважається утворення сполучуваностей, які вирізняються як інформативним обсягом, так і кількісно-якісними ознаками. Як зазначають провідні фахівці в цій галузі, мовленнєвий ритм як певна система сигналізує не тільки існування одиниць в цій системі, але й їх функціональну єдність. Системність також передбачає подвійну якість одиниць, тобто виконання окремої функції, що притаманна всім одиницям системи, а також якості, що властива цій одиниці як системі іншого рангу [4: 44].

На наш погляд, організувальна властивість ритму проявляється на рівні як окремої одиниці, так і дискурсу, й полягає в здатності менших відрізків формувати більші і більших – об’єднувати менші. Єдність ритмічних імпульсів є ознакою цілісності макромовленнєвої одиниці.

Повторюваність як феномен мовлення є одним із його фізичних параметрів й обумовлює продукування й сприйняття дискурса як макромовленнєвої події, що є результатом інтегративного синергетичного процесу [3].

Так чином, основу ритму складає повторюваність, періодичні та циклічні зміни і як впорядкована періодичність часового та якісного порядку є організатором мовленнєвого потоку, носієм перцептивно значущих ритмічних реальностей [1: 47]. Наше припущення щодо дослідження цієї проблеми полягає в тому, що вивчення специфіки функціонування ритму як динамічної підсистеми вимагає розгляду його як певної ієрархії, і саме у зв'язку з цим постає питання про те, що утворює повторюваність, періодичність, циклічність, які єдності мовленнєвого континууму є ритмічними одиницями, що віддзеркалюють особливість квантування інформаційного простору. Вважаємо, що базовим в ієрархії фонетичного (супрасегментного) ритму мовлення є складовий ритм що має специфічний семантико-часовий характер. Більшість лінгвістів виділяють склад як мінімальну ритміко-просодичну одиницю, яка несе в собі наявну сукупність особливостей супрасегментного рівня мовної системи і як мінімальній перцептивній відрізок мовленнєвого континууму, набуває акцентної специфікації.

Проте загальноприйнятою найменшою ритмічною одиницею вважається ритмічна група (далі РГ). Термін «ритмічна група» на відміну від «фонетичного слова», або «такту» більш експліцитно підкреслює приналежність цієї одиниці до феномена ритму й може бути представлена як складовий акцентний комплекс, і саме складова динаміка (контраст наголошених і ненаголошених складів, їх поверхнево фонетична реалізація, що є модифікацією канонічної репрезентації складу, віддзеркалює каркас акцентного контуру мовленнєвого континууму. Виокремлення РГ як базової одиниці супрасегментного (просодичного) ритму є доцільним й виправданим, позаяк ця одиниця є одночасним носієм смислу й просодичної інформації [2].

Отже, в мовленнєвій комунікації РГ є одночасно найменшою значущою одиницею та одиницею смислового декодування висловлювання [4: 52]. На нашу думку, особливості реалізацій РГ у мовленнєвому континуумі залежать, зокрема, від жанра дискурсу, якому притаманний певний комунікативний тембр, що узгоджується з динамікою смислового квантування.

В межах цієї статті, що є фрагментом комплексного дослідження ритмічної стратифікації інформаційно-смислового поля мовленнєвого континууму, увагу зосереджено на РГ як семантико часовій одиниці складового шару просодичного ритму. Корпус експериментально-фонетичного аналізу складають зразки лекційного дискурсу та «драматичного монологу», що відрізняються прагматичним надзавданням і жанрово-стилістичними особливостями. Мовний матеріал, продукований особами чоловічої та жіночої статі, носіями англійської мови Великої Британії проаналізовано на перцептивному й акустичному рівнях. Перцептивні характеристики варіантних реалізацій зіставлено з оцифрованими акустичними параметрами інтенсивності та частоти основного тону за допомогою комп'ютерних програм Sonic Foundry Sound Forge 5.0 та Wavesurfer 1.8.3. Загальна тривалість експериментальних зразків – 5 годин (4+1).

Ілюстрацією жанрових моделей «лекції» та «драматичного монологу» слугують уривки з цих реалізацій, в яких технічно помічено маркований акцент.

1. Лекційний дискурс, модель ЛД (ж):

*There are several areas of *difficulty | which present them*selves | in English pronunci*ation ||. For example, *segments | that's individual *sounds. || *Syllables, | what you have in a syllable in *your language | and what is *possible | at the beginning or the end of a*syllable | might be *very *different | from what's per*missable | in a syllable in Cantonese is very *different | to what is permissible in a syllable in *English. || So this kind of thing is *likely | to cause p*roblems. || *Weakening | is also s*omething | which is often cited by English *teachers | as being important. || Weakening is the distr*essing | of such words as *and | modal *verbs| like *will | c*ould | c*an || Also s*tress | This is s*omething | which I think is v*ery imp*ortant | *word stress and |*sentence stress.*

2. Лекційний дискурс, модель ЛД (ч):

*The first | *problem | I want to discuss with *you | is the question of | def*inig | what is | Received Pronunci*ation | because Received Pronunciation has had a rather bad *press | as we say | in Britain *recently | that is to say there's a substantial body of *opinion that says | Received Pronunciation is *some thing | out – of *date | fuddy – *duddy | socially de*vicive | and something that we need to get *rid of | as quickly as we *can ||. The *problem then of course | facing anybody who takes *that point of view is to say | what should we replace it *with. || I have | rather taken a *different point of view. || I've said || all right | Received Pronunciation | the language is *changing | languages *do *change | English *changes | and | *my job is to up*date | the *model | that we *have | and | describe something | that is more in line | with current *usage | and to ensure that what we *teach | from the point of view of English as a foreign language | is something | *relevant | to the present *day ||.*

3. “Драматичний монолог”, модель ДМ (ж):

*Well, why s*houldn't I be quiet? And why shouldn't I be *shy? And if you say I *am pretty | why *shouldn't I be. || People *always seem to think | *anybody in my position | has to be b*ossy and *aggressive | but there are *plenty of *man who aren't. Mind *you | its taken, a long time to conv*ince them | I *know what I'm *doing | and that I *mean what I *say. But its *coming along very *nicely now | and even the acc*ountant seems to acc*ept me. ||*

4. “Драматичний монолог”, модель ДМ (ч):

*You know | a lot of people | find this sort of situation | quite *frightening. *Terrifying in fact. || Anyway | the *lights; still on. Oh spoke to soon | what *is happening I wonder. And the *trouble *is | I am not sure there is anyone left in *building *now. I will try to telephone a*gain | if you like | but I should think its not *working. ||*

Жанри Акцентний комплекс	Тип ритмічної групи (%)		Позиція в синтагмі РГ (к) (%)		Діапазон кількісної складової варіативності	
	РГ(к)	РГ(м)	ф	н – ф	синтагм	інтеракцентни х інтервалів
ЛД(ж)	67,4	32,6	60,4	39,6	3 – 17	1 – 9
ЛД(ч)	54	46	68	32	3 – 26	1 – 8
ДМ(ж)	67,2	32,8	82	18	3 – 8	2 – 4
ДМ(ч)	53,4	46,6	60	40	2 – 7	2 – 4

Наші спостереження над акцентною динамікою вербального контексту двох варіантних гендерних реалізацій «лекції» та «драматичного монологу» дають підстави стверджувати, що акцентно-ритмічний рельєф синтагм створюється ранговим співвідношенням функціонально вагомих типів РГ, першого – *коментивного* [РГ(к)], що маркує фокус інформації, другого *топікального* [РГ(т)], який вказує на тематичний зв'язок ритмо-смыслових кроків-імпульсів топікально-коментивної реляційної схеми смыслового розгортання. Єдність цих ритмічних імпульсів є, на наш погляд, ознакою цілісності, зв'язності й регулює порядок й одночасну динаміку надходження нової інформації.

Структурні показники наведеної таблиці узагальнюють та розрізняють кількісно-якісне позиційне та комбінаторне варіювання РГ, що мають тонально маркований (коментивний) й немаркований (топікальний) акцент, таким чином віддзеркалюючи семантичну вагу кожного ритмічного кроку синтагм. Слід зазначити, що переважну більшість складають коментивні РГ, які вирізняються як позиційною, так і акцентно-тональною специфікацією, варіативністю тонального перелому нисхідного руху простих та складних конфігурацій, що узгоджуються з жанрово-стильовою доміантою двох різновидів дискурсу. До цього слід також додати, що більший ступінь виокремленості того чи іншого акцентованого складу різної інтенсивності й тривалості є результатом перетинання двох просодичних підсистем – акцентної та інтонаційної. Переважна більшість РГ з маркованим акцентом в двох різностильових зразках

монологічного формату знаходиться в фінальній позиції, а наявність тонального акценту в нефінальній ділянці сигналізує двофокусний (комплексний) маркований акцент і тим самим виокремлює семантичний потенціал синтагм. Поряд із загальною позиційною тенденцією коментивних РГ спостережується кількісна різножанрова складова варіативність синтагм та інтеракцентних інтервалів. Таким чином, створюється ритмічна матриця, що базується на аранжуванні складових ланцюжків РГ(т) → РГ(к), які віддзеркалюють алгоритм гармонізації комунікативного задуму. Данні експериментального дослідження, представленні у відносних та абсолютних показниках, свідчать про певну специфічну акцентно-сміслову конфігурацію РГ, притаманну комунікативному тембру жанрових реалізацій, а саме відхилення від ритмічного монотону й створення градаційної моделі дискурса. Динаміка смислового розгортання, на нашу думку, полягає у рекомбінації складового ритму, що створює різноманітність моделей смислосприйняття. Акцентна специфікація РГ завдяки тональній підсистемі обумовлює ступінь виокремленості ритмічних кроків, узгоджених з семантичною вагою складових інформаційно-сміслового поля.

Отже, складовий ритм, що є базовим шаром ритмічного членування, просодично виокремлює квантування рецептивної моделі дискурса. Акцентна матриця вербального контексту висвітлює його складову динаміку що полягає у позиційних та комбінаторних характеристиках РГ як базової одиниці ритмічного членування, як дійсно носія просодичної інформації та одиниці смислового декодування.

Узагальнюючи вище зазначене, можна дійти висновку, що мовленнєвий ритм визначає специфіку жанрової синергетики й, зокрема, складовий ритм відтворює глибину членування мовного цілого та ступінь взаємозв'язку базових функціонально вагомих одиниць. Він забезпечує стабільний режим функціонування дискурса як суперсистеми, в основі якої лежить багаторівнева ритмічна стратифікація, що задається семантичним та супрасегментним ритмом, взаємодія яких створює гармонічну інваріантну модель дискурса з певними позиційно ритмічними параметрами.

Подальші дослідницькі розвідки у цьому напрямі мають бути зорієнтовані на виявлення особливостей міжрівневої ритмізації топікально- коментивної реляційної схеми смислового розгортання дискурса.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумовская Г.Н. Ритм как фактор выразительности художественного текста: Дис. д-ра филол. наук, – М., 2000. – 352с.
2. Златоустова Л.В., Хитина М.В. Частотность единиц ритма русской речи // Вестн. Моск. ун-та. – 1988. – №1 – С.31-39.
3. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 296с.
4. Потапов В.В. Контрастивное исследование речевого ритма в диахронии и синхронии : Дис.... д-ра филол. наук – М., 1998. – 463с.
5. Lehiste I. The perception of duration within sequence of four intervals // J. Ph. – 1979. – 7, – P. 313- 316.
6. Lehiste I. Rhythm of poetry, Rhythm of Prose / Phonetic linguistics (Essays in Honour) of Peter Ladefoged / Ed. by V.A. Fromkin. – Orlando etc. – 1985. – P.145-155.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Штакіна – кандидат філологічних наук, професор кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: просодія дискурсу.

ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ БІЛІНГВІЗМУ

Ольга ВАЛІГУРА (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто типологічні ознаки білінгвізму як термінологічного підґрунтя для дослідження фонетичної інтерференції в англійському мовленні носіїв української мови.

Typological features of bilingualism as a terminological background for phonetic interference research of Ukrainians' English speech are investigated in this paper.

Сучасні інтеграційні процеси, розвиток і поширення міжнаціональних контактів зумовлюють зміни лінгвістичної реальності в умовах глобалізації. Нова мовна реальність, що створюється завдяки інтенсивній міграції та потужним інформаційним потокам, визначається переважанням двомовності й багатомовності і на рівні індивідуального володіння мовами, і

на рівні мовних ситуацій у межах певних держав. Аналіз робіт, присвячених дослідженню міжмовних контактів і взаємодії мов у міжкультурному спілкуванні, свідчить, що питання двомовності та багатомовності привертають останнім часом зростаючу увагу мовознавців, набуваючи ознак однієї із центральних проблем сучасної лінгвістики (див. праці Ю. О. Жлуктенка, О. Д. Огуя, О. Д. Петренка, В. М. Русанівського, С. В. Семчинського, Л. В. Супрун, О. Б. Ткаченка, О. І. Чередниченка, W. E. Lambert, W. F. Mackey, S. Romaine, J. Walters та ін.).

Однак, елементарна термінологічна невпорядкованість опису сутності та механізму білінгвізму призвела до протиріч у тлумаченні одних і тих самих понять. Це підтверджується думкою Р. М. Фрумкіної, яка зазначає, що термін двомовність завжди був нечітким, а сьогодні його значення не лише розмилося, а й розглядається в ореолі соціальних проблем [5: 165]. Більш того, за зауваженням В. М. Русанівського [3: 3], в лінгвістичній науці навіть не визначені типи дво- і багатомовності, не розрізняються її підвиди. Тому зрозуміло, що створення адекватної узагальненої класифікації ознак різновидів білінгвізму або найважливіших аспектів його розгляду є на часі.

З огляду на це, метою цієї статті є систематизація типологічних ознак білінгвізму як термінологічного підґрунтя для дослідження фонетичної інтерференції в англійському мовленні носіїв української мови.

Розбіжності, існуючі на даний час у поглядах учених [1: 22-25, 134-138; 2: 29; 4: 352-353; 9: 215-216; 12: 78-84] на питання типології двомовності, пов'язані насамперед з різними вихідними позиціями і критеріями класифікації. Найчастіше дослідники [86: 63-67; 11: 555-568] звертають увагу на умови формування білінгвізму, розглядаючи такі ознаки як характер зв'язку із мисленням, ступінь володіння іноземною мовою, кількість засвоєних дій, спосіб співвіднесеності мовленнєвих механізмів один з одним і ступінь їх стійкості, тип міжмовного зв'язку (тривалість, стійкість мовного контакту), ступінь відмінностей між контактуючими мовами, умови формування білінгвізму, характер ситуації спілкування тощо.

Однією з центральних проблем білінгвізму, яка знаходить своє вирішення у спробах класифікації його типів, є питання про взаємозв'язок двох мов у свідомості й практиці мовного спілкування індивіда. Вирішуючи це питання, Л. В. Щерба [9: 314-316] розрізняє два види співіснування мовних систем у свідомості індивіда – *чистий* (паралельне, але незалежне вивчення двох мов) і *мішаний* (утворена у результаті зіставного вивчення двох мов, коли друга мова вивчається на основі першої). Розрізняючи лише дві стадії двомовності, Л. В. Щерба, проте, не визнає проміжних типів на шкалі між ними. Очевидно, що між двома видами співіснування мовних систем у свідомості індивіда все ж існують проміжні типи, при цьому чиста, або впорядкована, двомовність на практиці досягається [6: 43], досить рідко, а мішана двомовність може бути початковою стадією для переходу до вищих типів білінгвізму.

Ідея розмежування чистого і змішаного білінгвізму представлена у вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній традиції як розрізнення співіснування (координації) та змішування (часткового чи повного) двох мовних систем. Відповідне розмежування типів білінгвізму на основі зіставлення двох мов у свідомості білінгва вживано у працях [1: 22-25, 134-138; 2: 29; 4: 352-353], на основі яких диференційовано такі види двомовності, як *координативна* (білінгв володіє обома мовами рівною мірою, перемикається з однієї на іншу залежно від ситуації спілкування, змісту повідомлення та контексту; дві мови цілком автономні, кожній відповідає свій набір понять, наявні незалежні граматичні категорії); *субординативна* (білінгв неоднаковою мірою володіє двома мовами (якісна асиметрія у володінні білінгвом відповідними мовами), при цьому одна з них домінує і підпорядковує в його свідомості іншу мову; має місце у процесі навчання іноземної мови з поступовим розширенням середовищ її використання); *змішана* (в ідеалі має бути єдиним механізмом аналізу та синтезу мовлення, а існуючі мови відрізняються лише на рівні поверхневих структур двох мов).

Погляди Л. В. Щерби щодо двох видів співіснування мовних систем у свідомості індивіда розвиває Є. М. Верещагін [1: 22-25], який класифікує двомовність у площині *психолінгвістики* за низкою критеріїв. За кількістю і статусом комунікативних дій, які виконуються на ґрунті мовленнєвого вміння, рівнем знання мовного коду і, відповідно, формою його мовленнєвої експлікації, білінгвізм поділяється на *рецептивний*, згідно з яким білінгв лише розпізнає і сприймає мовленнєві утворення, зокрема фонетичні моделі,

притаманні вторинній мовній системі; *репродуктивний*, що уможливує розуміння й відтворення білінгвом сприйнятих на слух висловлень; *продуктивний*, який дозволяє не лише розуміти і репродуктивно відтворювати, але й вільно володіти другою мовою, породжувати мовлення, застосовуючи потрібні фонетичні моделі іноземної мови. У межах продуктивного типу двомовності за критерієм правильності/неправильності мовлення розрізняється також *координативний* тип (коли не можна виділити домінуючу мовну систему) та *субординативний* тип (коли продукована на його основі мова містить інтерферентні явища).

Разом з тим, С. М. Верещагін не поділяє погляди Л. В. Щерби щодо залежності типу білінгвізму від способу оволодіння мовою, позаяк фактологічні дані свідчать про те, що за однакових умов вивчення мови в різних індивідів може формуватися неоднаковий тип білінгвізму. Причина індивідуальних відмінностей у білінгвів убачається ним у якості *мовної здатності*, яка має біологічну основу і не залежить від способу та умов навчання [1: 22-25].

Узагальнену класифікацію типів білінгвізму – *координативний*, *корелятивний* і *субординативний* – запропонував В. О. Виноградов [2: 29]. Використані у класифікації терміном У. Вайнрайха – координативний білінгвізм – автор позначає чистий, за визначенням Л. В. Щерби, білінгвізм. Корелятивний тип, що формується в умовах безпосереднього контакту мов, також відповідає Щербівській мішаній мові з двома термінами [9: 68], а субординативний тип характеризується підпорядкуванням однієї мови іншій і виникає у процесі вивчення іноземної мови.

Уточнюючи в термінологічному відношенні наведену класифікацію В. О. Виноградова, український мовознавець С. В. Семчинський [4: 352-353] позначає способи мовної взаємодії термінами *чиста*, *координативна* й *субординативна* двомовність, використовуючи синхронність двох мовних систем у момент мовлення як диференційну ознаку.

За способом зв'язку мовлення з мисленням розрізняють [1: 13] два типи білінгвізму: *безпосередній* (як несвідомо-інтуїтивне володіння мовою, коли первинні та вторинні мовленнєві вміння пов'язані з мисленням безпосередньо) та *опосередкований* (коли білінгв ставиться до вторинної мови як до кодової системи з метою позначення можливостей первинної мови, як результат мисленнєвого опосередкування перемикання мовних кодів).

Залежно від вікової стадії оволодіння другою мовою прийнято виокремлює *ранній* білінгвізм, який передбачає формування менталітету двомовця та *пізній* білінгвізм, який створює передумови для формування менталітету. Хоча ранню двомовність дослідники оцінюють по-різному, Р. М. Фрумкіна [5: 169-171] зауважує, що рання двомовність сприяє усвідомленню знакового характеру мови та розвитку лінгвістичних здібностей.

У площині *соціолінгвістики* за рівнем володіння мовою виокремлюють [7: 103-107] *збалансовану* (однаковий рівень володіння двома мовами й використання їх у всіх сферах спілкування) й *незбалансовану* (основна маса мовців пасивно володіє другою мовою або вживає у мовленні тематичні шари лексики другої мови) двомовність. У сучасній соціолінгвістиці збалансована двомовність вважається практично неможливою, оскільки в тій психологічній програмі, яка визначає мовленнєву поведінку білінгва, дві мови не можуть бути функціонально тотожними. Якщо ж збалансована двомовність досягнута, то вона не ускладнює, а, навпаки, сприяє комунікативній взаємодії білінгва та його існуванню у двомовному соціумі.

У контексті розгляду двомовності як [1: 4] як єдності процесу актуалізації іншомовного висловлювання мовця та його соціокультурної поведінки звернемо увагу на те, що процес засвоєння білінгвом соціокультурного контексту актуалізації взаємодіючих мовних систем може відбуватися у *природних* або *штучних* умовах [1: 44]. У випадках *природного* білінгвізму друга мова вивчається у безпосередніх соціокультурних умовах спілкування з її носіями. Результатом цього стає те, що у процесі іншомовного спілкування білінгва спостерігається низький ступінь вияву мовленнєвої, у тому числі й фонетичної, інтерференції. На відміну від природного *штучний/аудиторний* білінгвізм має місце в процесі вивчення іноземної мови ізольовано від її природного соціокультурного середовища.

За сферами вживання форм двох мов та за ціннісною орієнтацією білінгвізм поділяють [6: 55.] на *горизонтальний* (за умови рівноцінних у користуванні форм існування двох мов і коли мови однаково оцінюються мовцями); *вертикальний* (надається перевага у користуванні літературною мовою й діалектом однієї мови, а друга мова функціонує лише в літературній

формі, і коли одній мові надається перевага на шкалі цінностей стосовно рідної мови); *діагональний* (користування літературною формою однієї мови й діалектом іншої).

Виходячи із ступеня поширення та інтенсивності мовних контактів розрізняють [6: 55] *індивідуальний* (властивий мовній поведінці окремих індивідів), *груповий* (властивий певним угрупованням людей, об'єднаних за соціально-демографічними та професійними ознаками); *масовий або колективний* білінгвізм (у загальнонаціональному спілкуванні в межах однієї держави, який визначається володінням двома мовами населення держави або певного регіону). *Добровільно опанована* двомовність і *примусова* двомовність, нав'язана насильницьким шляхом, безпосередньо пов'язані з *індивідуальною*, що виникає переважно в одномовному суспільстві для встановлення мовних посередницьких контактів між власною й чужою культурою, і *масовою* двомовністю, що може зруйнувати цілісну культурно-національну ідентичність будь-якої національної спільноти. За засобом засвоєння розрізняємо *стихийно засвоєну двомовність* (яка відбувається переважно в дитинстві, якщо людина постійно знаходиться у двомовному середовищі) і *спеціально вивчену двомовність* (свідомий процес, керований викладачем).

У контексті дослідження власне **лінгвістичного** аспекту білінгвізму за рівнем володіння мовою виокремлено *нормативний* (під час спілкування мовці дотримуються всіх літературних норм), *одностороннє нормативний* (той, хто говорить, дотримується норм однієї з мов частіше, ніж іншої) та *ненормативний* (білінгв користується другою мовою, порушуючи її норми частково або повністю). За характером комунікативного включення прийнято [6: 55] розрізняти *активний* (спілкування відбувається на обох мовах без будь-яких труднощів) й *пасивний* (часткове, неповне володіння другою мовою); за результатами взаємодії мов – *двосторонній* (коли кожен народ володіє мовою іншого) та *односторонній* (коли двома мовами володіють представники тільки однієї з мов).

Узагальнюючи аналізоване вище розмаїття думок та експериментальних фактів, якими послуговуються вітчизняні і зарубіжні науковці для розрізнення типів двомовності, неважко переконатися, що запропоновані ними класифікації ознак білінгвізму, з одного боку, обтяжуються певними протиставленнями, з іншого, не підлягають жорсткому структуруванню. Це підтверджує відоме занепокоєння Л. В. Щерби щодо існування перехрещення різних підходів і процесів у класифікації типів білінгвізму та його проміжних форм [9: 215–216]. Такі обставини уявляються нам цілком природними, оскільки участь у вирішенні цієї проблеми брала велика кількість дослідників суміжних з лінгвістикою галузей наукового знання.

У зв'язку з вищевикладеним нами було реалізовано спробу узагальненої систематизації типологічних ознак білінгвізму, результати якої наведено на рис. 1.

Аналіз змістового насичення фрагменту узагальненої типології білінгвізму свідчить, по-перше, що внаслідок існуючого розмаїття наукових підходів до пізнання феномену білінгвізму зазначене явище не може бути систематизовано у вигляді суворо ієрархічної класифікації його типів, видів та альтернатив його різновидів. По-друге, з аналізу є очевидною доцільність виокремлення у якості критерію диференціації білінгвізму найзагальнішої ознаки, що відповідає визначенню наукового підходу, з позицій якого проводиться його розгляд як лінгвістичного явища. Наявність такого критерію диференціації ознак дає достатні підстави для їхньої систематизації у вигляді повної узагальненої типології білінгвізму, визначальний фрагмент якої зображено нами на рис. 1.

Тому природно, що на першому ієрархічному рівні зазначеного фрагменту нами розташовано саме типи білінгвізму: лінгвістичний, психолінгвістичний, соціолінгвістичний тощо. Незаповнені прямокутники правої частини фрагменту свідчать про потенційну можливість його розширення до меж повнішої типології, здатної віддзеркалювати надбання всіх видів майбутніх міждисциплінарних досліджень (наприклад, лінгвокогнітивного, лінгвокультурологічного, лінгвопрагматичного, лінгводидактичного та ін.).

Слід звернути особливу увагу на критерій диференціації додаткових ознак, використаних нами на другому та третьому ієрархічних рівнях фрагменту типології. Сутність першого критерію за *рівнем володіння мовою*, яким послуговується власне лінгвістика, психолінгвістика й соціолінгвістика конкретизується ними за рахунок дещо відмінних змістових тлумачень.

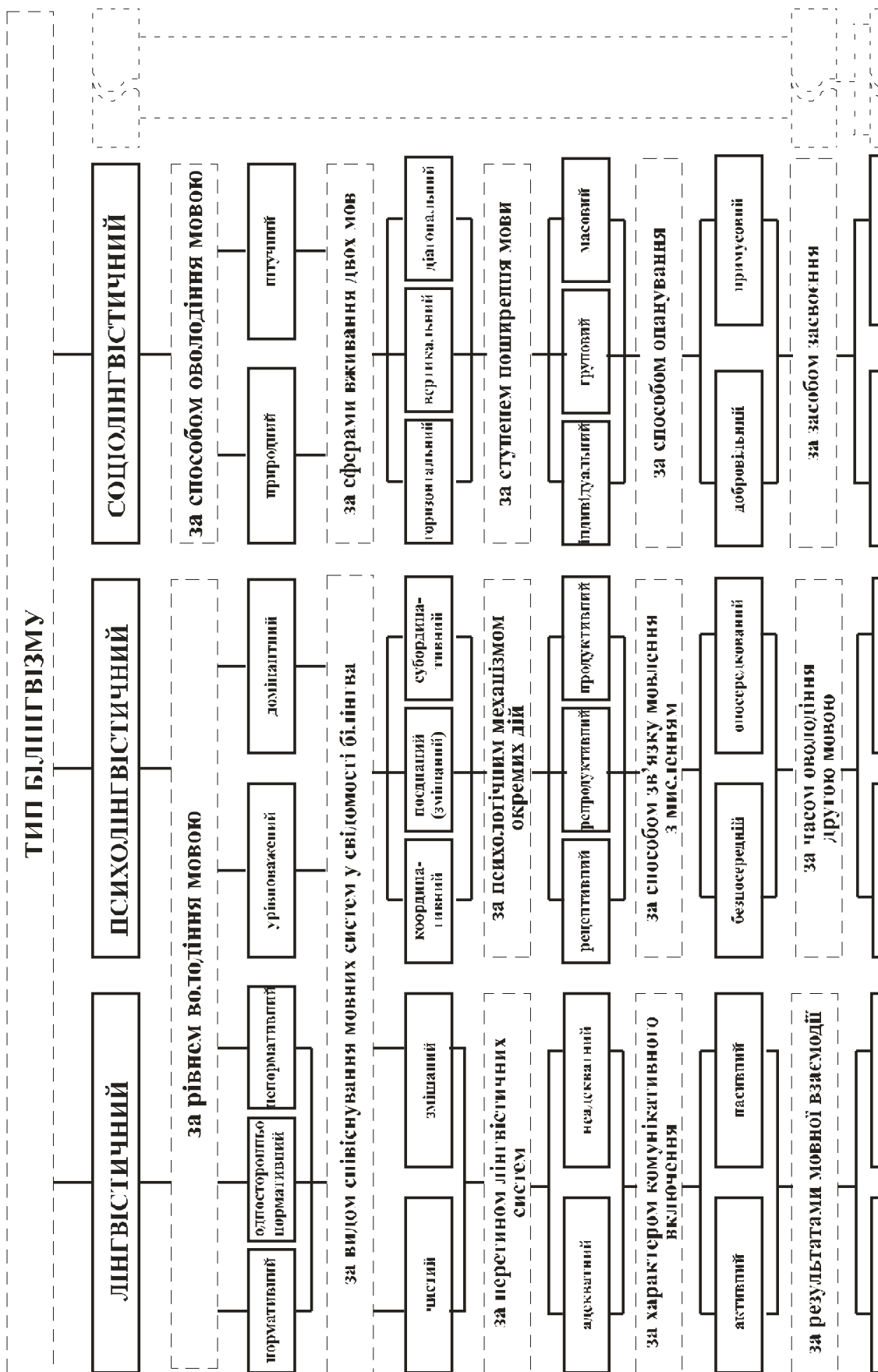


Рис. 1. Фрагмент узагальноної типології білінгвізму

У той же час є цілком зрозумілим, що без ознаки рівня оволодіння індивідом або групою індивідів мовою щонайменше неможливо отримати корисні для практики результати експериментальних лінгвістичних досліджень. Більше того, прогнозована нами низка майбутніх міждисциплінарних пошуків, пов'язаних з білінгвізмом та полілінгвізмом також не може здійснюватись без урахування зазначеної ознаки. Подібні міркування будуть справедливими й відносно критерію диференціації ознак третього рівня типології, а саме за видом співіснування мовних систем у свідомості білінгва та за сферами вживання двох мов.

Щодо додаткових ознак, конкретизуючих типи білінгвізму та розташованих на нижчих рівнях фрагменту його типології, то саме в їх змістовому насиченні і віддзеркалюється специфіка того чи іншого названого підходу, що використовується в лінгвістичному дослідженні.

Викладені вище результати теоретичного аналізу свідчать, що обґрунтовані нами основи створення узагальненої типології білінгвізму можуть бути корисними під час реалізації інших наукових підходів у лінгвістичних дослідженнях зазначеного явища. Систематизована у формі типології білінгвізму множина його конкретних ознак здатна виконувати роль надійного теоретичного підґрунтя для формування цілого класу класифікацій вивчення феномену двомовності відповідно до обраного дослідником наукового підходу його пізнання, зокрема вивчення явища фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців у межах комунікативно-дискурсивної парадигми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия / Е. М. Верещагин. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 160 с.
2. Виноградов В. А. К проблеме иностранного акцента в фонетике. Лингвистические аспекты обучения языку. Вып. 2. / В. А. Виноградов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 64 с.
3. Русанівський В. М. Споріднена і віддалена двомовність як об'єкт сучасної лінгвістики / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 3–5.
4. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
5. Фрумкіна Р. М. Психолінгвістика / Р. М. Фрумкіна. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 320 с.
6. Чердниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чердниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
7. Швейцер А. Д. Введение в социолінгвістику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М.: Высшая школа, 1978. – 216 с.
8. Ширин А. Г. Билингвизм: поиск подходов к исследованию в отечественной и зарубежной науке / А. Г. Ширин // Вестник Новгородского государственного университета: Серия «Гуманитарные науки». – Великий Новгород, 2006. – №36. – С.63-67.
9. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.
10. Lambert W. E. A Social Psychology of Bilingualism / Wallace E. Lambert // Sociolinguistics: the Essential Readings. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – P. 305-322.
11. Mackey W. F. The Description of Bilingualism / W. F. Mackey // Readings in the Sociology of Language. – The Hague: Mouton, 1968. – P. 554-584.
12. Romaine S. Bilingualism / Suzanne Romaine. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – 384 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Валігура – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: теорія мовних контактів, міжкультурна комунікація, фонетика англійської мови, когнітивна лінгвістика.

RHYTHMIC ADJUSTMENT IN SPOKEN LANGUAGE

Halyna BYSHUK (Horlivka, Ukraine)

У статті аналізується ритмічна адаптація, що зустрічається не лише у словах чи словосполученнях, але й у дискурсі як ієрархії одиниць різної ритмічної вагомості, що тягнє до балансу незалежно від кількості та якості його елементів. У дослідженні висловлюється думка про розмірений ритм як важливий інтерактивний чинник дискурсу, проте не виключається можливість відступу від ідеалізованого збалансованого ритму задля вираження різної інтенції учасників інтеракції.

Rhythmic adjustments occur not just from one word to the next but in the context of a hierarchy of rhythmic weight that tends towards balance throughout a constituent of whatever size. Moreover, research suggests that speech with regular rhythm is optimal for processing. However, from this idealized balance, speakers also have the option to manipulate rhythm for interactional purposes.

A sense of rhythm is a universal human trait. The tendency among cultures of the world to create music, chants, drumming sequences, poetry, and other aesthetic forms based on rhythm has been the impetus for many theorists of phonology to assume rhythm as foundational to stress patterns in speech. As E. Couper-Kuhlen observes “the fact that speech, verse, and music all have

hierarchically organized metrical structure implies a common cognitive origin. Not only are the principles of organization surprisingly similar for all three faculties, but they also allow for the same play-off between abstract constructor underlying structure and actual realization” [2: 112]. It is perhaps not surprising then to note that some scholars introduce their theories by presenting rhythm as the underlying building block in phonology, invoke chants and poetry as evidence for the alignment of rhythmic beats with speech.

It is generally agreed that the same foundation of rhythm underlies both poetic and non-poetic speech. In natural speech “the tempo is not as regular as in counting or in children's rhymes. Nevertheless, there is a strong tendency in English for the salient syllables to occur at regular intervals; speakers of English like their feet to be all roughly the same length” [4: 293]. In this quotation, the word *roughly* is an important one. E.Couper-Kuhlen demonstrates that in actual measurements of beat duration, the intervals between beats are never exact. However, she proposes that a regular rhythm can still be perceived because a series of beats is processed as an “auditory gestalt” [2: 69]. It is explained as follows: “To speak of rhythm necessarily implies an interpretation of the physical data, a constructive process in the course of which these data become part of a holistic scheme, which is then able to incorporate further details from the incoming signal” [1: 23]. In this way, local irregularities in rhythm are filtered out in perception.

A number of scholars have searched for a hierarchical structure underlying the linear series of beats in spoken language [4; 6; 7; 8]. M.Liberman uses tree diagrams to reflect the fact that the alternation between strong and weak beats is structured hierarchically at the level of the intonational phrase [6]. Along similar lines, B.Hayes [5] and other scholars of metrical phonology use a grid notation to represent the hierarchical nature of rhythm in phonology primary stress, wherein the most weight is assigned to and to illustrate rhythm and stress assignment. For English, M.Nespor and I.Vogel [7] and E.Selkirk [8] claim that word stress involves three levels of hierarchy to account for primary stress, secondary stress, and no stress. Thus, a multisyllabic word such as *conservative*, which has both primary and secondary stress, can be understood as having an underlying rhythmic structure as follows:

Level	3	Primary stress		X			
Level	2	Secondary stress		X			X
Level	1	Syllable	X	X	X	X	X
			<i>con</i>	<i>ser</i>	<i>vat</i>	<i>ive</i>	

The X symbols in the grid represent rhythmic strength. Level 1 of the grid shows a small amount of weight for every syllable; level 2 represents secondary stress, wherein slightly more weight is assigned to every other syllable; and level 3 represents one main syllable.

The grid system also provides a handy formalism to show how word stress interacts with intonation. If a word is to have a pitch accent, that pitch accent will normally dock onto the highest available grid mark in the hierarchy at the level of primary stress or above. E.Selkirk refers to this as “pitch accent association” [9: 272], which can be represented as follows:

Pitch	accent			H*			
Level 3	Primary stress			X			
Level 2	Secondary stress			X			X
Level 1	Syllable	X	X	X	X	X	X
		<i>con</i>	<i>ser</i>	<i>vat</i>	<i>ive</i>		

Grid notation is to be understood as an abstract representation of the relative metrical strength of the syllables involved. In spoken language, the actual pitch of the syllable might be high in the case of H* pitch accent, low in the case of L* pitch accent, or a sloping contour in the case of L*+H* or L*+H* pitch accents.

Above the word and compound level, the alignment of pitch accents also tends to be rhythmic. Function words – articles, copulas, auxiliaries, prepositions, pronouns, and so on – are usually unstressed and are timed to fit between the aligned pitch accents. Like the unstressed syllables within words, function words are usually lower in volume and pitch than their stressed neighbors, and their vowels are often reduced to the neutral sound. On a metrical grid, they can be represented at level 1 or 2 as having little rhythmic weight. Function words are not usually associated with pitch accents, being of little consequence in the information structure of the discourse.

However, function words can be associated with pitch accents if the speaker considers them salient in the context of the discourse. In such cases, they behave like content words, having full vowels, higher volume, and longer duration. The following exchange contains a pitch accent associated with the function word *was* from K, who has just explained that she waited for some important events in her life for eleven years:

A That was a LONG... the ELEVEN years though is a LONG↓ time
 K It WAS↓ a long time YEAH↓

Here *was* has H* pitch accent to emphasize the extent of K's agreement with A's remark. There is a contrast in the sense that *was* is the opposite of the negative *was not*, as if K were adamantly conveying, "*Don't doubt it for a minute!*" What is noteworthy among all of these examples is the claim that the source of pitch accents lies outside the metrical structure, depending on a speaker's intentions and assessments about the discourse. The stress structure represented in the grids stops at the level of compound word stress, and the intonation maps onto these rhythmic peaks.

As we have already seen, an important tendency of rhythmic hierarchies is a preference for a stable alternation within a hierarchy. B.Hayes refers to “rules of eurhythmy” as phonological rules that restructure patterns of rhythmic weight so that stress is distributed more evenly and the overall structure will be balanced. Phrasal stress rules typically conspire to achieve a particular rhythmic target. In general terms, the rules tend to create output configurations in which stresses are spaced not too closely and not too far apart. A grid having these properties is said to be eurhythmic, one can also speak of degrees of eurhythmy. It has been conjectured that the principles of eurhythmy are invariant across languages, and that they may extend beyond languages into other cognitive domains [5: 372]. Let’s use a limerick to illustrate how text aligns with metrical beats in one such rule of eurhythmy. In the following limerick, the force towards rhythmic alignment overrides what is normally word-final stress in the words *Tennessee*, *thirteen*, and *clarinet*.

A Tennessee drummer named Bette
 Played thirteen new tunes in a set
 The clarinet player
 Was Louie B. Mayer
 Who played on a big clarinet

Examples like this occur when two adjacent primary stresses fall within the same phrase: the stress in the first word shifts to keep the rhythmic alignment as balanced as possible to avoid “stress clash”. If we compare the metrical structure of the word *Tennessee* to that of *Tennessee drummer*, we can see how the rhythm rule balances the timing of the phrase:

	X		X		X		
X	X		X		X		X
X	X	X	X	X	X	X	X
Ten nes	see		Ten	nes	see	Drumm	er

Instead of two stressed syllables in a row at level 3, the weight is redistributed more evenly throughout the hierarchy.

In natural speech, rhythmic adjustments of this type are not unusual. They account for the fact that in stretches of syllables with no primary stress, a pitch accent may be associated with a function

word or other syllable that would not normally be stressed. In the following example the speaker adjusts the rhythm on the compound *United States* so that *United* has more stress than *States*.

D If you're TR'YING to M'ARKET↓ something. YOU as a-S'OMEBODY in the UN'ITED↓ States. TR'YING to MARKET something in... CHINA↓

An idealized version of the middle intonational phrase is represented in the following metrical grid. *United States* is stressed as it would be in its citation form in which *States* has the highest stress of the compound:

								X
X						X		X
X		X				X		X
X	X	X	X	X	X	X	X	X
<i>some</i>	<i>bod</i>	<i>y</i>	<i>in</i>	<i>the</i>	<i>U</i>	<i>ni</i>	<i>ted</i>	<i>States</i>

Since the highest grid mark is supposed to be the docking site for a pitch accent, the word *States* would normally have the H* pitch accent. However, this structure would contain a stretch of seven weak syllables in a row, from the second syllable of *somebody* to the last syllable of *United*, with no pitch accent, leaving a rhythmic imbalance in the phrase. As a result, the speaker restructures the stress of the phrase in a trochaic, strong-weak-strong-weak pattern so that the pitch accents are distributed more evenly, as follows:

								H*
								X
X						X		X
X		X				X		X
X	X	X	X	X	X	X	X	X
<i>some</i>	<i>bod</i>	<i>y</i>	<i>in</i>	<i>the</i>	<i>u</i>	<i>ni</i>	<i>ted</i>	<i>States</i>

Another type of rhythmic adjustment occurs when there are several monosyllabic words in a row with pitch accents. To avoid stress clash in such cases, the duration of the pitch accented syllables must be lengthened or silence added if the rhythmic intervals are to remain regular. In the following example T has commented that Newari, not Nepali, is the dominant language in Katmandu (slashes indicate rhythmic beats):

T Y'KNOW / SOME of the / OLD / PEOPLE / D'ON'T / SPEAK ne / P'ALI at / ALL.
Here are monosyllabic feet in the cases of *old*, *don't*, and *all* which duration is lengthened to be roughly equivalent to that of the multisyllabic ones. The added time is represented in the grid below with star symbols:

X	X		X		X		X	
X	X		X		X		X	
X	*	X	X	X	*	X	X	X
<i>old</i>	<i>peop</i>	<i>le</i>	<i>don't</i>	<i>speak</i>	<i>Ne</i>	<i>pa</i>	<i>li</i>	

The discussion so far has centered on remedies for stress clash that make speech more rhythmic. However, S.Uhmann [9] found many instances in a corpus of German conversation data of stress clash used deliberately in assessment sequences: that is, when a speaker was expressing a strong opinion, stress clash could provide extra emphasis. In such cases, instead of the unmarked alternating pattern, several adjacent syllables could have pitch accents. Even unstressed syllables with vowels reduced to the neutral vowel could occupy a single beat and in principle have a pitch accent. Although S.Uhmann notes certain differences between the metrical patterns of German and

those of English, the phenomenon of expressive stress clash can be found in both languages. In the following example drawn from a conversation in English J has just expressed regret at not being able to have more children. S voices a vastly different perspective. In the relevant lines, rhythmic beats are indicated with slashes. Accent marks are also added to show where even unstressed syllables have pitch accents, elongated vowels are marked with colons (e::), and pitch extremes are marked with plus signs (+E:::VER+):

- 1 See I'M on the 'OTHER END↓
- 2 / FIVE / KIDS / 'I / C'AN / N'OT / W'AIT↓
- 3 ALL Lah ha ha. ha!
- 4 (extended laughter)
- 5 I mean it's like- (.2) +PLE;::ASE+ GOD↓ I've +DONE+
- 6 (.5) the DUTY↓
- 7 ALL ha ha ha (more laughter) ah huh huh huh
- 8 +PULL'EASE+! (.5)
- 9 /'I / 'AM / (.2) / +D'ONE↓ / (.3)
- 10 I don't wanna +E:::VER+ be +A:::BLE+ to HAVE children
- 11 AG'AIN↓ I MEAN I LOVE my KIDS/- but
- 12 / 'I / 'D'ON'T / W'ANT / 'A / N'O / TH'ER
- 13 / Ba H'AY / B'EE ("baby")
- 14 hn hn

This excerpt contains a good deal of emphatic material: people in the group are laughing; in several instances S raises her pitch to an extreme and lengthens her vowels. There are also three sequences with deliberate stress clashes. In lines 2 and 9, the function words *can* and *am*, respectively, receive full rhythmic beats and H* pitch accents along with surrounding content words. In line 12 even the unstressed syllables of *another* occupy full beats in a string of syllables with equal timing.

The importance of rhythm as an organizing force in phonology has further implications for the analysis of interactional discourse. Citing research P.Auer et al. explain that rhythmic speech is easy to process, as hearers' attention is guided from one phonetically prominent point to the next. Because these points tend to hold the most salient information, hearers are able to perceive and process the discourse in regular beat-sized cycles [1: 16]. It follows that such fine-tuned sensitivity to underlying rhythmic patterns will influence turn-taking behavior and may have the potential to explain several interactional phenomena: that participants in discourse take turns with little silence between speakers; that one speaker may overlap the speech of another with the same timing [2: 74] that participants usually agree when an “awkward” pause occurs; and that participants are able to synchronize the rhythm of their talk across turn boundaries. In the following example, this phenomenon is not unusual (slashes indicate rhythmic beats):

- H /Welcome Missis /
 / Giles, /
 G /hello Mister /
 /Hodge/
 H /how d'you /
 / do madam. /

In this sequence, rhythm is maintained across three turns. The latch (indicated by the equal sign) between the end of G's turn, and the beginning of H's second turn takes place within a single rhythmic interval.

Awareness of rhythm, however, is not slavish. P.Auer et al. document an alternation between rhythmic and arrhythmic sequences in typical conversations, a fact that they attribute to participants' interactional goals. For example, rhythm might be delayed at certain points to dramatize the introduction of “hot news” or a regular rhythm might serve to camouflage the effect of face-threatening material [1: 204]. As discussed earlier, S.Uhmann found stress clash used

deliberately for extra emphasis. S.Fiksdal [3] suggests that disrupted rhythm can be taken as a sign of interspeaker trouble. In adviser/advisee discourse, she highlights what she calls “uncomfortable moments” during which the rhythmic structure of the discourse breaks down and the content also reflects some awkwardness or disagreement.

Thus, rhythm can be considered an organizing force in spoken discourse. Stress patterns within words tend to have a rhythmic base, and pitch accents themselves tend to be rhythmically aligned. We have drawn upon the grid system as a useful way to represent the hierarchical nature of rhythm in language. This model captures the important concept that rhythmic stability is global. Rhythmic adjustments occur not just from one word to the next but in the context of a hierarchy of rhythmic weight, which, in the unmarked case, tends toward balance throughout a constituent of whatever size. Moreover, research suggests that speech with regular rhythm is optimal for processing. However, from this idealized balance, speakers also have the option to manipulate rhythm for interactional purposes.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Auer P., Couper-Kuhlen E., Muller F. Language in time: the rhythm and tempo of spoken interaction. – New York: Oxford University Press, 1999. – 582 p.
2. Couper-Kuhlen E. English speech rhythm: form and function in every day verbal interaction. – Amsterdam: John Benjamins, 1993. – 342 p.
3. Fiksdal S. The right time and pace. – Norwood: Ablex, 1990. – 495 p.
4. Halliday M. An introduction to functional grammar. – London: Edward Arnold, 1994. – 439 p.
5. Hayes B. Metrical stress theory: Principles and case studies. – Chicago: University of Chicago Press, 1995. – 251 p.
6. Liberman M. The intonation system of English. Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology. – New York: Garland Press, 1975. – 63 p.
7. Nespor M., Vogel I. On clashes and lapses // Phonology. – 1989. – № 6. – P. 69-116.
8. Selkirk E. Phonology and syntax: the relations between sound and structure. – Cambridge: MIT Press, 1984. – 298 p.
9. Uhmans S. On rhythm in everyday German conversation: Beat clashes in assessment utterances // Prosody in conversation. – New York: Cambridge University Press, 1996. – P. 303-365.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Бишук – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри граматики та практики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: ритмологія, когнітивна фонетика.

АКУСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ЗВУКА [h] В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

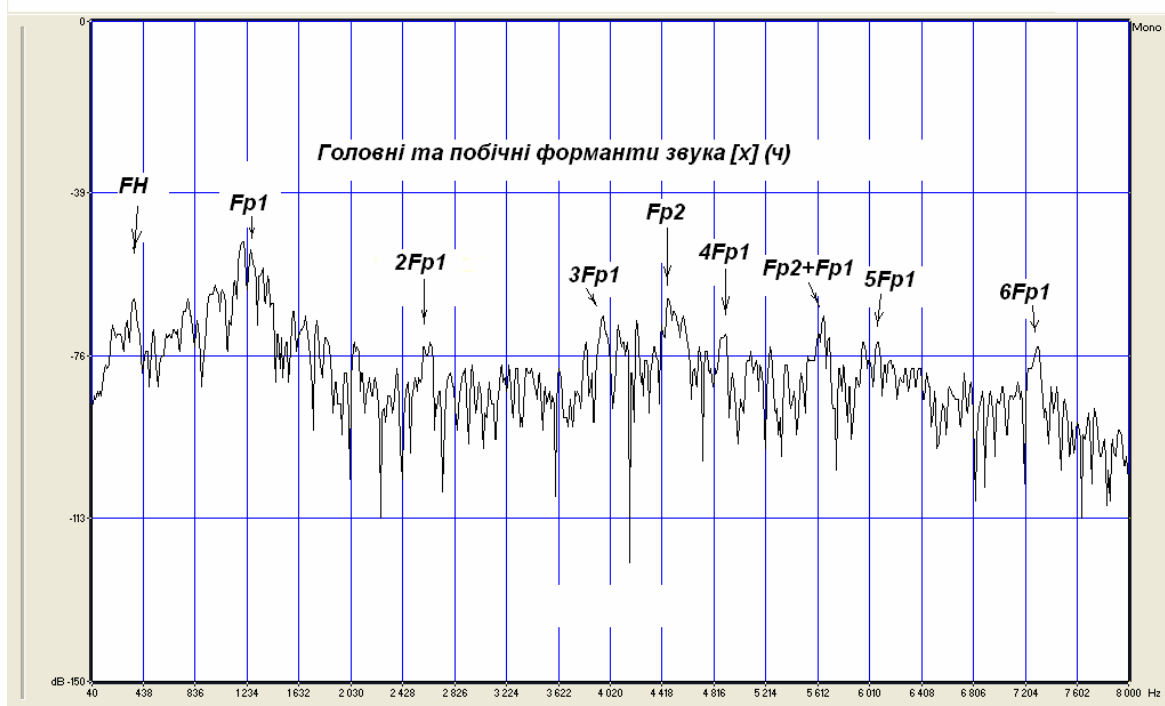
Максим ВАКУЛЕНКО (Київ, Україна)

У статті проведено порівняльний аналіз акустичних характеристик основних алофонів англійської фонемі /h/ і українських /x/, /z/ як окремо, так і в потоці мовлення. Показано, що найближчим українським акустичним відповідником англійського звуку [h] є [x].

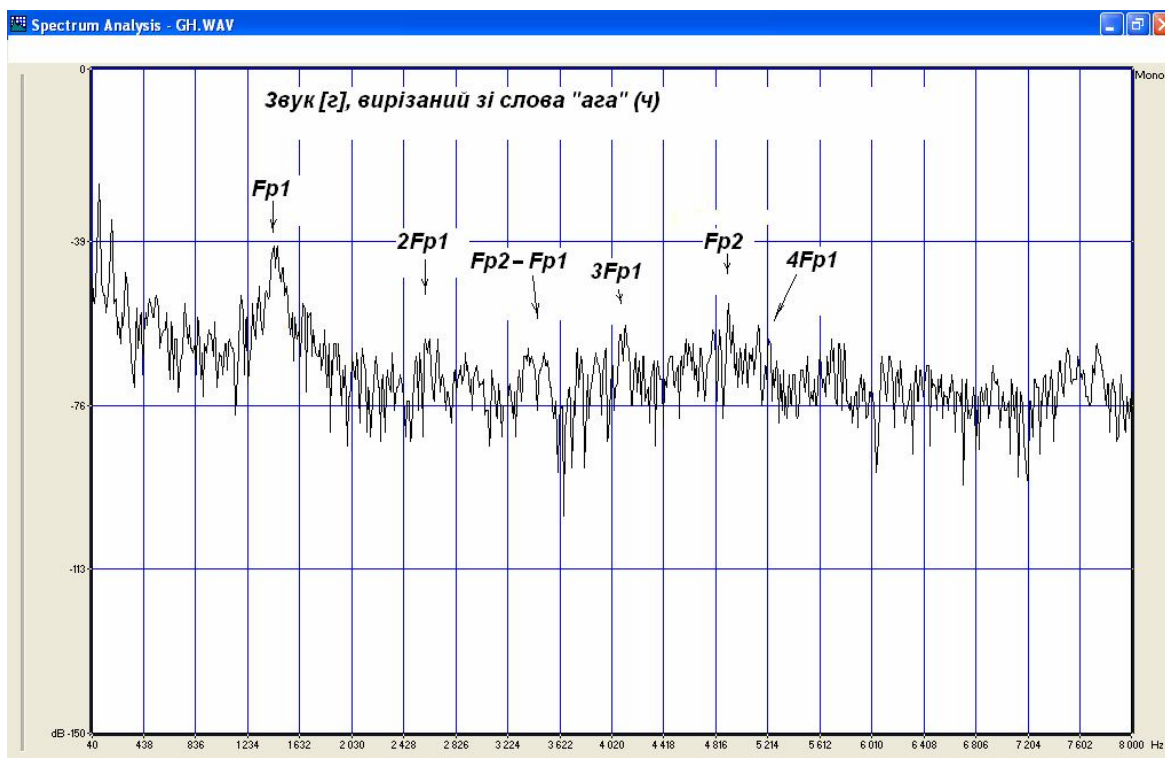
In this article, comparative analysis of acoustic characteristics of main allophones of English phoneme /h/ and Ukrainian phonemes /x/, /z/ is done in isolated pronunciation and in the speech flow. It is shown that Ukrainian [x] is the closest acoustic counterpart of English sound [h].

Великий науково-практичний інтерес викликає питання: яка українська фонема акустично стоїть ближче до англійської /h/ – /x/ чи /г/?

Насамперед зауважимо, що в англійській мові (а також у романських, германських та багатьох інших мовах) фонема /h/ завжди передуює голосній фонемі – що вказує на її етимологічний і функціональний зв'язок із придиhamням. Тому під час вимови звуку [h] конфігурація МТ подібна до конфігурації для вимови голосного, але зі значно ширшим розкритом голосових зв'язок [7: 34]. Українські фонемі /x/ та /г/ не мають таких обмежень у сполучуваності, а звуки [x] і [г], взагалі кажучи, відрізняються від [h] за своєю артикуляцією. Отже, можна говорити не про тотожність відповідного англійського та українського звуку, а лише про їх певну акустичну подібність. В українській мові основні алофони цих фонем розрізняються насамперед за ознакою „дзвінкий” – „глухий”, зумовленою переважанням основного тону або шуму відповідно – тобто, в термінах акустики, за відношенням „амплітуда основної хвилі” – „амплітуда шумів” (Мал. 1-2).



Мал. 1



Мал. 2

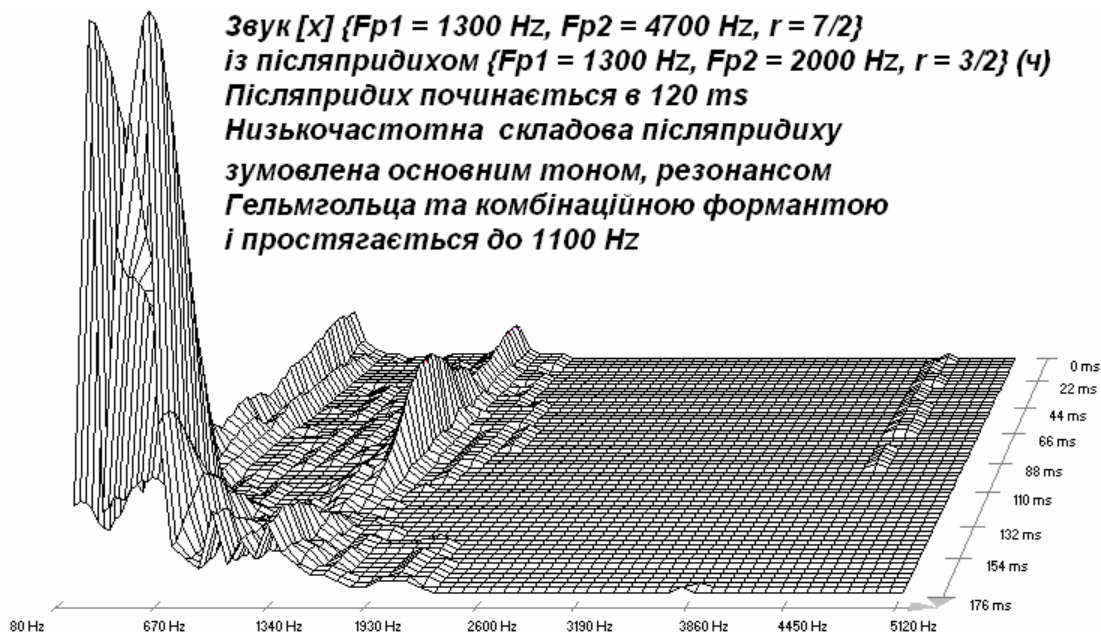
Оскільки англійська фонема /h/ завжди стоїть перед голосною, то у формуванні акустичного сигналу значну роль відіграє взаємодія відповідних звуків. Отже, порівнювати потрібно не окремі звуки, а їх комбінації: [hV] та [xV] і [ɣV], де V – голосний. І в таких сполученнях важливу роль відіграє післяпридих. Під час вимови вголос у перехідному

проміжку між глухим приголосним [x] і наступним голосним виникає “післяпридиховий” звук, який має голосову складову. Очевидно, це й спричинювало “несподівані” стрибки частоти основного тону після глухих приголосних, спостережені в роботі [Ли 1980: 257].

Кожен приголосний може мати післяпридих – звук, який виникає на переході до наступного голосного. У фонетиці давно відомо про існування так званої *i*-подібної ділянки у звукосполученнях „пом’якшений приголосний + голосний” (див., наприклад, [4]). Саме післяпридих зумовлює появу такої ділянки. При вимові вголос післяпридих кожного приголосного – навіть глухого – має голосову складову. Післяпридих приголосних (крім проривних) здебільшого відсутній перед наступним приголосним.

Післяпридих надає складу властивість відкритості – тому може з’являтися й перед паузою, якщо артикуляційний апарат “готується” вимовити голосний звук. Аналоги післяпридиху – це короткі голосні “ь” і “ь” (“ер” і “ерчик”) у старослов’янській мові, нейтральний англійський звук [ə], звучання французької “німої” *e* (згадаймо пісню “Tombe la neige” у виконанні Сальваторе Адамо). Слід відрізнити післяпридих від початкової фази наступного голосного – адже наявність голосного звука зовсім не обов’язкова для виникнення цього явища.

У наших дослідженнях було знайдено частотні характеристики післяпридихів українських приголосних. Зокрема, післяпридих звука [x] (подібно до післяпридиху [r]) має форманту Гельмгольца в межах 360–530 Hz, першу форманту в межах 1150–1550 Hz, другу – в межах 2000–2500 Hz (див. [2]). У післяпридиху звука [x] (на відміну від післяпридиху [r]) виникають сумарні та різницеві комбінаційні форманти на частотах $Fp2 + Fp1$ і $Fp2 - Fp1$, де останні – разом із основним тоном і резонансом Гельмгольца – зумовлюють низькочастотну складову до 1100 Hz (див. Мал. 3).



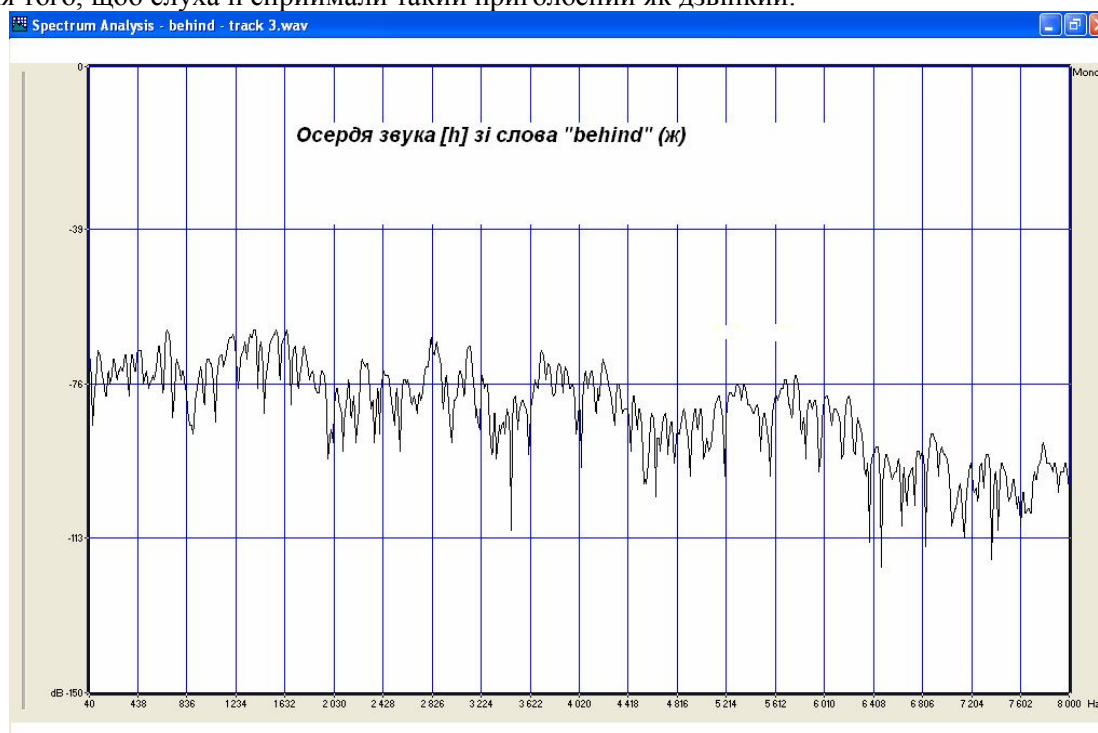
Мал. 3

Акустична та функціональна спорідненість звука [x] із придиханням відзначається в ряді досліджень. Так, відомий слов’яніст А. Мейє [3: 37] зазначає, що слов’янський звук [x] менш напружений, ніж німецький *ch*, і легко редукується в придихання чи зникає зовсім. Нестійкість звука [x] та його уподібнювання до наступного голосного підтверджується експериментальними даними [1: 103]. Українська мова також відтворює придихання буквою *x*: *ха-ха*, *хи-хи*, *хе-хе*, *хо-хо*, *хап*, *хекати* (а не: “загеканий”), *тьху* (а не “тьгу”), *кахикати* (а не “кагикати”), *чхати* (а не “чгати”), *пхикати* (а не “пгикати”).

Досліджуючи акустичні особливості приголосного, що поєднується з наступним голосним, виділимо такі сегменти: 1) власне приголосний (осердя), 2) перехідна ділянка (транзема). Щоб відрізнити післяпридих приголосного від початку наступного голосного,

виберемо такий голосний, що не має форманти Гельмгольца, а частота його першої форманти достатньо висока. Добре задовольняє ці вимоги звук [a].

У наших акустичних експериментах із порівняльного дослідження звуків [x], [ɣ] та [h] було задіяно 6 українських мовців (по троє кожної статі) і 10 американських (по п'ять кожної статі). В усіх акустичних реалізаціях фонему /h/ – як ізольованої, так і в потоці мовлення – осердя звука [h] характеризувалося невеликою амплітудою основної хвилі та доволі значними амплітудами шумів (Мал. 4), що свідчить про його акустичну близькість до українського звука [x] (див. Мал. 1-2). Це узгоджується з висновками американських фахівців. Так, за даними відомого в світі фонетиста Петера Ладефогета [5: 182], в англійській мові фонема /h/ на початку слова вимовляється як глухий палатальний щілинний звук. Кеннет Стівенс [7: 448-449] відзначає, що в інтервокальній позиції під час [h] переважає шум, а вібрація голосових зв'язок (ГЗ) здебільшого припиняється. Інколи ці коливання продовжуються, але їх тривалість не перевищує 100 мс. А експерименти зі сприймання мовлення [6] показали, що короткочасні коливання голосових зв'язок (до 100 мс) недостатні для того, щоб слухачі сприймали такий приголосний як дзвінкий.

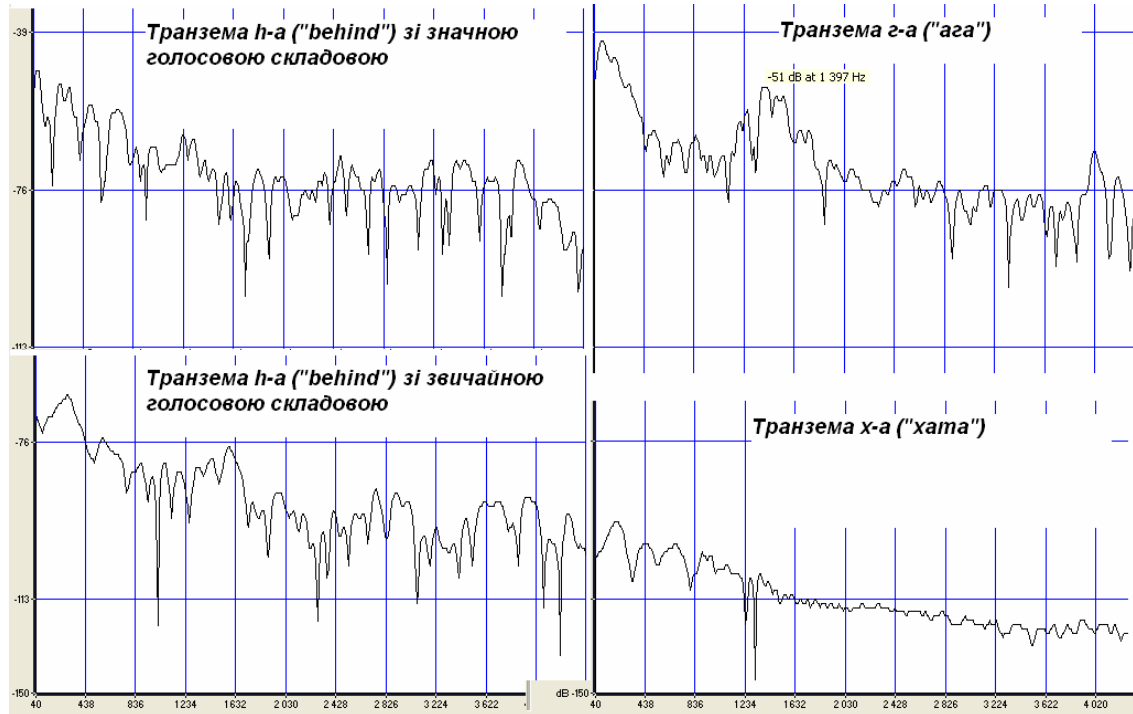


Мал. 4

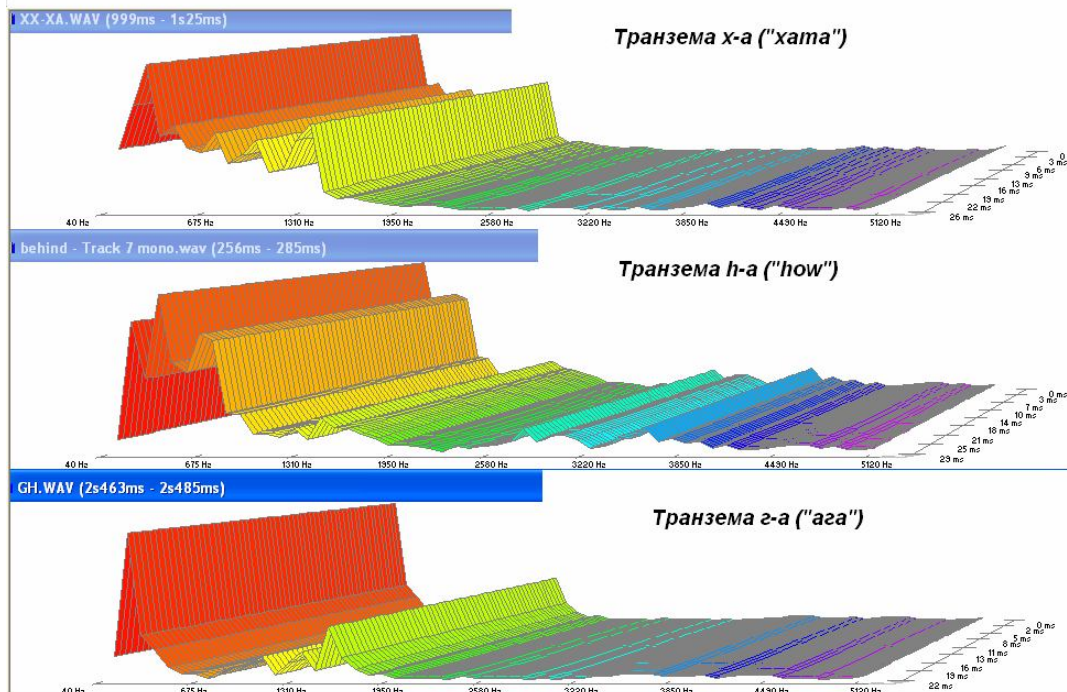
Іноді англійський [h] в інтервокальній позиції (коли коливання ГЗ не припиняються) може справді сприйматися як дещо наближений до українського [ɣ]. Відзначимо, що таке явище є не дуже поширеним: наприклад, під час наших записів американських мовців тільки один із десяти продемонстрував цей тип вимови. Крім того, не існує чіткої закономірності такої вимови (після яких звуків), і така акустична реалізація дуже залежить від особливостей конкретного мовця.

Дослідження транзем (перехідних ділянок від приголосного до наступного голосного) дає змогу детально розібрати проблему. На Мал. 5 наведено двовимірні спектрограми транзем [h-a] („behind”) у реалізації з найвиразнішою та звичайною голосовою складовою, [ɣ-a] („ага”) та [x-a] („хата”). Звідси видно, що співвідношення амплітуд основного тону, гармонік і формант переходу [h-a] подібне до [x-a]. У спектрі транземи [ɣ-a] значно вища амплітуда основного тону та першої головної форманти [ɣ], а також є відчутний провал у діапазоні 500–1000 Hz. Із Мал. 6, де зображено тривимірні спектрограми транзем [h-a] („how”) у реалізації з найвиразнішою голосовою складовою, [ɣ-a] („ага”) та [x-a] („хата”), також видно, що український придиховий звук [x] і англійський [h] мають схожий частотний склад – зокрема, істотну низькочастотну складову в інтервалі 500–800 Hz, – а український

звук [ɣ] вирізняється саме відсутністю помітних обертонів у цьому діапазоні. Ці результати підтверджують те, що ми чуємо „неозброєним” вухом. Як видно з порівняння Мал. 3, 5 і 6, спектральний склад транземи [x-a] з такою низькочастотною складовою зумовлюється не голосним [a], а післяпридихом [(x)ʔ].



Мал. 5



Мал. 6

Таким чином, наявність післяпридиху з низькочастотною складовою до 1100 Нз (зумовленою основним тоном, резонансом Гельмгольца та різницевою комбінаційною формантою) робить український звук [x] близьким акустичним відповідником усіх варіантів англійського [h].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко Л.В. Звуковой строй современного русского языка. – Москва: Просвещение, 1977. – 175 с.
2. Вакуленко М.О. Акустичні характеристики та інваріанти звуків української мови. – Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. – Філологія, педагогіка, психологія. – Вип. 1. Київ, 2000. – С. 62–66.
3. Мейє А. Общеславянский язык. – Москва: Иностранная литература, 1951. – 491 с. // Meillet A. Le Slave commun. – Paris, 1934.
4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – Київ: Вища школа, 1981. – 183 с.
5. Ladefoged, P. A Course in Phonetics / University of California, 1975. – 196 p.
6. Stevens, K.N., Blumstein, S.E., Glicksman, L., Burton, M., Kurowski, K. Acoustic and perceptual characteristics of voicing in fricatives and fricative clusters. – J. of the Acoustical Soc. of America, 91 (1992). – P. 2979-3000.
7. Stevens, K.N. Acoustic Phonetics. MIT Press, 1998. – 607 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Максим Вакуленко – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: акустична фонетика, транслітерація, термінологія.

ВАРІЮВАННЯ КОДИФІКОВАНИХ АКЦЕНТНИХ СТРУКТУР СЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі 14-го видання вимовного словника *Everyman's English Pronouncing Dictionary*)

Тетяна ДАЦЬКА (Кіровоград, Україна)

*У статті визначено інвентар акцентних типів та структур слів, які виявляють варіювання за даними 14-го видання вимовного словника *Everyman's English Pronouncing Dictionary* (1984). Установлено, як корелює варіювання акцентної структури слова з іншими його характеристиками.*

*The inventory of accentual types and patterns that manifest variation, according to the data of *Everyman's English Pronouncing Dictionary* (14th edn, 1984), is established in the paper. The correlation of accentual structure variability with other characteristics of the word is revealed.*

У лінгвістиці загальновідомо, що потенціал до історичних мовних змін закладено в самій мові й існує він на кожному її синхронічному зрізі. Тому, щоб зрозуміти сьогоденний стан мови і перспективи її розвитку, слід звертатися до попередніх станів мови, досліджувати їх. На фонетичному рівні англійської мови це є можливим за допомогою використання словників вимови, які кодифікують вимову слова і найбільш повно представляють інформацію про фонемну й акцентну структури слова та їхні варіанти, які, власне, і є матеріалом для змін у кодифікованій вимовній нормі.

Дані вимовного словника *Everyman's English Pronouncing Dictionary* (EEPD-1984) [4] слугували для встановлення особливостей вільного варіювання фонем у фонемних структурах слів [1], проте дослідження варіювання акцентних структур слів на матеріалі цього джерела не проводилося.

То; метою цієї публікації є встановлення особливостей інвентарю акцентних типів та структур слів, які виявляють акцентне варіювання за даними 14-го видання словника *Everyman's English Pronouncing Dictionary*, а також визначення характеру співвідношення варіювання акцентної структури слова з іншими його характеристиками.

Отже, основою цього дослідження слугує словник EEPD-1984, який фіксує вимову слів за південноанглійською вимовною нормою (Received Pronunciation). У результаті суцільного його обстеження було дібрано 1145 слів (2,57% від 59 000 слів, зареєстрованих у словнику), кодифіковані акцентні структури яких виявляють варіювання. При цьому вимова слів відмінна лише в їхній акцентній структурі, а фонемна структура слова, його значення залишаються незмінними. Методика дослідження базується на використанні методу зіставного аналізу паралельних способів вираження семантичної тотожності та методу підрахунків. Для встановлення особливостей акцентного варіювання враховуємо також сукупність чинників, які характеризують слово як системне утворення [1: 83]: силабичну

будову слова; належність слова до певного лексико-граматичного класу; морфемну будову слова; джерело його походження.

Даючи загальну характеристику дібраного матеріалу, зазначимо, що в 63% слів, акцентні структури яких виявляють варіювання, цей процес проходить без впливу будь-яких позамовних або ж мовних чинників. Винятками є слово *kangaroo* [, -- ' - , ' ---], другий варіант акцентної структури якого більше поширений в Австралії, та слова *magazine* [, -- ' - , ' ---], другий варіант акцентної структури якого звичний для півночі Англії, але рідко використовується на півдні. У 37% слів варіювання акцентної структури зумовлене позиційно: із них 25% слів (переважно дво- або трискладові прикметники) розвивають альтернативний варіант акцентної структури за умови використання їх у функції означення, наприклад *clean-cut* [, - ' - , ' ---], *double-dyed* [, -- ' - , ' ---], *full-blooded* [, - ' - , ' - , - -]; 2% слів варіюють акцентну структуру, якщо їм передє (наприклад, *cock-horse* [, - ' - , ' - -], *insider* [, - ' - , - ' -]) або безпосередньо за ними з'являється наголос (наприклад, *evermore* [, -- ' - , ' ---], *frock-coat* [, - ' - , ' - -]); поява альтернативного варіанта акцентної структури може бути також спричинена дією фразового наголосу, що й відбувається у 7% слів, наприклад: *good-looking* [, - ' - , ' - , - -], *half-price* [, - ' - , ' - -]; 3% слів розвивають новий акцентний варіант як наслідок протиставлення іншому слову, наприклад: *counter-clockwise* [, -- ' - , ' - - , - -] у протиставленні до *clockwise*; *crown-glass* [, - ' - , ' - -] у протиставленні до *glass*.

Дослідження кодифікованих варіантів акцентних структур слів традиційно базуються на роботах Г.П.Торсуєва, який виділив у сучасній англійській мові одинадцять акцентних типів [2: 9]. Ці одинадцять акцентних типів охоплюють більше сотні ритмічних / метричних структур, які відображають різну кількість складів слова та послідовність розподілу наголосу в ньому. Ритмічні / метричні структури, за термінологією Г.П.Торсуєва, у цій публікації називаємо акцентними структурами.

У результаті нашого дослідження виявлено, що тільки 4 з 11 акцентних типів, виділених Г.П.Торсуєвим, виявляють варіювання. Подаємо узагальнену інформацію про ці чотири акцентні типи в таблиці 1.

Таблиця 1

Інвентар акцентних типів, які виявляють варіювання
(за даними словника ЕЕРD-1984)

Акцентний тип	Абсолютна частота	Відносна частота, %	Приклади
[, - ' -]	780	68,12	<i>cash-account</i> [, -- ' - , ' - - , -]; <i>armchair</i> [, - ' - , ' - -]
[- ' - -]	266	23,23	<i>absolutely</i> [' - - - - , , - - ' - -]; <i>already</i> [- ' - - , ' - , - -]
[' - , -]	94	8,21	<i>end-product</i> [' - , - - , , - ' - -]; <i>easygoing</i> [' - - , - - , , - - ' - -]
[' - , - ' -]*	5	0,44	<i>deceleration</i> [' - , - - ' - - , - , - - ' - -]; <i>subclassification</i> [' - , - - - ' - - , ' - , - - - , - -]
Всього	1145	100	

*Зазначимо, що акцентний тип [' - , - ' -] має різне тлумачення у двох основних джерелах, які були використані для цього дослідження. У Г.П.Торсуєва він розшифровується як *головний+другорядний+головний наголос*. У цій же публікації ми визначаємо цей тип як *другорядний+другорядний+головний наголос*, керуючись приміткою до словника Д.Джоунза, що значок «'» позначає перший другорядний наголос у словах, де два другорядних наголоси передують головному. У передмові до словника зазначається, що перший другорядний наголос «'» сильніший, ніж другий «,», але слабкіший за головний наголос [4: xxiii].

Практично всі досліджувані слова (98,5%) мають по одному альтернативному акцентному варіанту. В акцентних структурах 18 слів (1,5%) зафіксовано по два альтернативних акцентних варіанти. Із них 16 слів входять в групу акцентного типу [, - ' -] *головний+другорядний наголос* у слові, наприклад *inside* [, - ' - , ' - - , - ' -]; *unknown* [, - ' - , ' - - , - ' -]; *divorcee* [- , - ' - , , - - ' - , - ' - -]. Одне слово належить до акцентного типу [- ' - -] *один наголос* у слові: *princess* [- ' - , ' - - , , - ' -]. Одне слово належить до акцентного типу *другорядний+другорядний+головний наголос*: *pre-fabrication* [' - , - - ' - - , , - - - ' - - , - , - - ' - -].

Слід зазначити, що варіантні акцентні структури слів з'являються переважно в межах уже згаданих акцентних типів. Так, варіанти акцентних структур слів найчастотнішого акцентного типу *другорядний+головний наголос* у слові знаходимо серед акцентних типів *один наголос* у слові (61,82 % слів цього акцентного типу), *головний+другорядний наголос* у слові (34,38%), у межах цього самого типу *другорядний+головний наголос* у слові (3,15%) та в межах акцентного типу *другорядний +другорядний+головний наголос* (0,65 %).

Акцентний тип *один наголос* у слові має варіанти в межах акцентного типу *другорядний+головний наголос* у слові (75,67% варіантів), у межах свого акцентного типу (23,57%), а також в межах акцентного типу *головний+другорядний наголос* (0,76%).

Акцентний тип *головний+другорядний наголос* має варіанти в межах акцентного типу *другорядний+головний наголос* (95,75%), у межах акцентного типу *один наголос* у слові (3,19%), а також в межах свого акцентного типу (1,06%).

Лише акцентний тип *другорядний+другорядний+головний наголос*, крім варіантів у межах акцентного типу *другорядний+головний наголос* у слові (75%) має також варіанти, утворені в межах акцентного типу *головний+другорядний+другорядний наголос*, який не був зафіксований в інвентарі, виділеному в процесі обробки нашого матеріалу дослідження. Такий вид варіювання представлений одним словом, що складає 25% слів, які варіюють в межах акцентного типу *другорядний+другорядний+головний наголос*: *subclassification* [' - , - - - ' - - , ' - , - - - , - -].

Акцентні типи реалізуються у вигляді різних за кількістю складів акцентних структур. У досліджуваному матеріалі у межах акцентного типу [, - ' -] *головний+другорядний наголос* у слові зафіксовано 40 акцентних структур, які розвинули альтернативні варіанти. 24 варіативні структури знаходимо в межах акцентного типу [- ' - -] *один наголос* у слові, 13 акцентних структур – у межах акцентного типу [' - , -] *головний+другорядний наголос* у слові та 4 варіативні акцентні структури функціонують у межах акцентного типу *другорядний+другорядний+головний наголос* [' - , - ' -].

Залежність акцентного варіювання від силабічної структури слова виявляється в тому, що 4/5 усіх слів, акцентна структура яких варіює, – це слова довжиною в два і три склади (див. табл. 2).

Таблиця 2

Силабічна структура слів, які виявляють акцентне варіювання (за даними словника ЕЕРД-1984)

Кількість складів	Абсолютна частота	Відносна частота, %	Приклади
2	489	42,70	<i>migrate (v)</i> [- ' - , ' - -]
3	439	38,34	<i>interplay</i> [, - - ' - , ' - - -]
4	163	14,24	<i>mediocre</i> [, - - ' - - , ' - - - -]
5	36	3,15	<i>transliteration</i> [, - - - ' - - , - , - - - ' - -]
6	17	1,49	<i>qualificatory</i> [' - - - - - , , - - - ' - - -]
7	1	0,08	<i>irreparability</i> [- , - - - ' - - - , ' - , - - - ' - - -]
Всього	1145	100	

Розглянемо тепер, які лексико-граматичні класи слів виявляють варіативність акцентної структури. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що найширше варіативність акцентної структури представлена в самостійних частинах мови, а саме: у 482 випадках це – іменники (41,9%); прикметників – 494 (43,13%); далі йдуть дієслова – 50 випадків; прислівники – 32 випадки; слова, що виконують функції іменника і дієслова – 24 випадки; прикметника та іменника – 23; прикметника і прислівника – 16; іменника, прикметника і прислівника – 5; іменника і прислівника – 5; дієслова та прикметника – 4; числівників – 4. Зареєстровано також два випадки варіювання акцентної структури серед вигуків та слів, що виконують функції іменника, прикметника, прислівника та прийменника. Виявлені також одиничні випадки варіювання акцентної структури серед слів, що одночасно виконують функції вигуку, іменника, прикметника, прислівника; або вигуку, іменника, прикметника; або іменника, дієслова, вигуку; або іменника, прикметника і дієслова. Установлені результати виявляють наступну тенденцію: варіативність акцентної структури найвірогідніша в словах, які належать до одного лексико-граматичного класу, або, в крайньому разі, не більше, ніж до двох. Це, очевидно, можна пояснити тим фактом, що в англійській мові наголос є фактором, який розрізняє слова, що належать до різних лексико-граматичних класів і, відповідно, зміна наголосу в слові, яке одночасно виконує функції кількох частин мови, буде служити не проявом вільного варіювання акцентної структури, а засобом диференціації лексико-граматичних класів.

За морфологічною структурою слова матеріалу дослідження було віднесено до виділених лінгвістами [3: 80] груп:

1) прості за будовою слова охоплюють: а) прості однокореневі, наприклад: *debut*; б) слова з структурою «корінь+афікс/и», наприклад: *brimful*;

2) складні слова охоплюють: а) складні слова, що утворені складанням коренів, наприклад: *armchair*; б) складні слова, утворені за моделлю «корінь+корінь+афікс/и», наприклад *bedsitter*, *deep-rooted*; в) складні синтаксичні слова / утворення (відношення між елементами яких нагадують синтагматичні відношення, типові для мовлення), наприклад: *Jack-o'-lantern*.

При умовному графічному зображенні морфемної будови слова не розрізнявалися словотворчі та формотворчі афікси і використовувалися такі символи: R – корінь слова, P – префікс, S – суфікс. Написання цих символів через дефіс позначає таке саме поєднання морфем, і, відповідно, написання їх зі знаком «+» означає, що морфемі пишуться разом.

Щодо морфологічної будови іменників, акцентна структура яких варіює, зазначимо, що найчастіше морфемна структура «корінь+корінь» корелює з варіюванням акцентної структури слова. Наступною за частотою структурою є «корінь», а морфемні структури «корінь+корінь+суфікс», «префікс+корінь», «префікс+корінь+суфікс», «корінь+суфікс» є однаковими за частотою в матеріалі дослідження (див. табл.3).

Таблиця 3

Морфемна структура іменників, які виявляють акцентне варіювання (за даними словника ЕЕРД-1984)

Прості слова (всього – 193)		
<i>Прості однокореневі слова</i>	<i>Морфемна структура «корінь+афікси»</i>	
R (76)	P+R (40)	
	R+S (38)	
	P+R+S (39)	
Складні слова (всього – 289)		
<i>Морфемна структура «корінь+корінь»</i>	<i>Морфемна структура «корінь+афікс»</i>	<i>Складні синтаксичні утворення</i>
R+R (233)	P+R+R (1)	R-R-R (4)
	R+R+S (49)	R-R-R-R (2)

У прикметників спостерігаємо однаковий з іменниками набір морфемних структур у групі простих слів і менший набір морфемних структур у групі складних слів. Найчастотнішими морфемними структурами, які корелюють з варіюванням акцентної

структури, серед прикметників є поєднання «корінь+корінь+суфікс», «корінь+корінь», та «префікс+корінь+ суфікс» (див. табл.4).

Таблиця 4

Морфемна структура прикметників, які виявляють акцентне варіювання (за даними словника ЕЕРД)

Прості слова (всього – 165)			
Прості однокореневі слова		Морфемна структура «корінь+афікси»	
R (10)		P+R (38)	
		R+S (21)	
		P+R+S (96)	
Складні слова (всього – 329)			
Морфемна структура «корінь+корінь»	Морфемна структура «корінь+афікс»	Складні синтаксичні утворення	
R+R (103)	R+R+S (222)	R-R-R (4)	

Одним із важливих моментів дослідження є встановлення джерела походження слів, акцентна структура яких виявляє варіювання, з допомогою етимологічних словників [5; 6]. Оскільки біля 61% слів нашого матеріалу дослідження – це складні слова, то до уваги бралось джерело походження кореня чи коренів слів, які входять до його складу. Так було проаналізовано джерело походження 1712 коренів слів. У 55,6% випадків ці корені – рідномовні. Серед них знаходимо *well, half, high, ill, foot, head, heart, hand*. Запозичення із 22 мов (латинської, французької, грецької, кельтської, шведської, санскриту, шотландської, італійської, китайської, іспанської, скандинавські запозичення та ін.) складають 44,4% матеріалу дослідження. Із них 19,5% запозичень прийшли в англійську мову з латинської через французьку, наприклад: *counter, double, grand*. Запозичення з латинської мови складають 7,97%, з французької мови прийшло біля 5,6% запозичень. Спостерігаємо також 4,03% скандинавських запозичень. Біля 1,34% матеріалу дослідження – це запозичення з інших мов.

У результаті встановлення джерела походження матеріалу дослідження встановлено, що акцентне варіювання представлено в структурі рідномовної та запозиченої лексики. Набір рідномовних елементів не є дуже різноманітним, проте має високу частоту використання. Серед іншомовних елементів найбільше запозичень прийшло в матеріал дослідження з латинської мови або через французьку, або в результаті прямих мовних контактів. Досить помітною є також група запозичень з французької мови.

Проведене дослідження варіювання кодифікованих акцентних структур слів за словником ЕЕРД-1984 дає підстави для таких висновків:

1.Інвентар акцентного варіювання на цьому синхронічному етапі представлений чотирма акцентними типами: *другорядний+головний наголос* у слові, *один наголос* у слові, *головний+другорядний* наголос у слові, *другорядний +другорядний+головний наголос*, які в матеріалі дослідження представлені 81 акцентною структурою, переважна більшість з яких має по одному альтернативному варіанту.

2.Варіювання акцентної структури можливе словах із складовою довжиною 2-7 складів. Загальна тенденція виявляється в тому, що чим коротше слово, тим більша ймовірність варіювання його акцентної структури, оскільки, як було встановлено, найчастіше дво- і трискладові слова мають варіанти акцентної структури.

3.Аналіз експериментального матеріалу за параметром належності слів до лексико-граматичних класів англійської мови засвідчує, що найчастіше прикметники та іменники мають варіанти оформлення їхньої акцентної структури. Причому найчастотнішими морфемними структурами, які корелюють з варіюванням акцентної структури прикметників є «корінь+корінь+суфікс», «корінь+корінь», та «префікс+корінь+суфікс», а серед іменників – це морфемна структура, яка переважно складається з одного кореня слова.

4. Кореляція акцентного варіювання та джерела походження слова має такі особливості: рідномовні елементи в матеріалі дослідження не виявляють великого різноманіття, проте є досить частотними, тому варіювання акцентної структури в словах, що

містять такі елементи, складає трохи більше половини нашого матеріалу. Інша ж половина нашого матеріалу дослідження представлена запозиченнями, найчастотнішими з яких є запозичення латинські через французьку мову, власне латинські запозичення та запозичення з французької мови, що узгоджується із давно встановленим лінгвістами фактом про те, що 2/3 словникового складу англійської мови представлено саме запозиченнями.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Паращук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1988. – 217 л.
- 2.Торсуев Г.П. Вопросы фонетической структуры слова: На материале английского языка. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – 155 с.
- 3.Antrushina G.B., Afanasyeva O.V., Morosova N.N. English Lexicology. – M: Vysshaya Scola, 1985. – 224 p.
- 4.Everyman's English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. Extensively revised and edited by A.Ch. Gimson. – 14th edn. – London: J.M.Dent & Sons Ltd., 1984. – 560 p.
- 5.Skeat Walter W. A Concise Etymological Dictionary of the English Language. – New York: Capricorn Books, 1963.
- 6.Webster's New Collegiate Dictionary. – Springfield: G & C. Merriam Company, 1973.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Дацька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми фонетики та фонології англійської мови.

ПОЗИЦІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ВІЛЬНОГО ФОНЕМНОГО ВАРІЮВАННЯ У СТРУКТУРАХ АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ

Валентина ПАРАЩУК (Кіровоград, Україна)

У статті обґрунтований вплив позиції фонем на процес вільного фонемного варіювання (ВФВ) у структурах англійських слів, в результаті якого утворюються їхні формальні модифікації. Позиційна зумовленість ВФВ, а також дія низки інших чинників є доказом внутрішньої системності варіювання фонемного складу англійських слів у нормативному аспекті.

The paper proves the impact of the variable phoneme position on the free phonemic variation (FPhV) within the structures of the English words which results in their formal modifications. The positional specification of FPhV and the operation of a number of other factors substantiate the inner systemic character of the phoneme variation in the composition of the English words from the normative perspective.

Варіювання мовних одиниць тлумачиться як форма руху, властивого мовній системі в синхронії, який передуює мовній зміні, забезпечуючи поступовий перехід від старої якості до нової (Є.С. Кубрякова; Т.О. Расторгуєва; В.М. Солнцев; Г.В. Степанов). Вивчення специфіки процесу варіювання мовних елементів різних рівнів як джерела історичних змін, форми та умови їхньої реалізації сприяє визначенню конкретних шляхів еволюції системи мови.

Вільне фонемне варіювання (ВФВ) у структурах англійських слів забезпечується заміною однієї фонем на іншу/інші в одній і тій самій позиції, що спричиняє втрату фонологічної протиставленості фонем, які варіюють, і не впливає на значення слова (Д.П.Венцкуте, Г.Є.Мальковський). ВФВ є специфічною особливістю звукових оболонок англійських слів (В.О. Васильєв; Г.П. Торсуєв; Ch. Barber; A.Ch. Gimson; J.C. Wells): за нашими даними, майже кожне четверте слово, зафіксоване в авторитетних словниках сучасної англійської вимови [11; 12], має модифікації своєї фонемної структури, утворені в результаті ВФВ, які складають передумови для її подальшої зміни, що й зумовило актуальність нашого дослідження, вибір його об'єкта, предмета та мети.

Об'єктом вивчення є фонемні варіанти англійських слів, які утворені засобом вільного варіювання голосних та приголосних, і відібрані шляхом суцільного обстеження словників: The Cambridge English Pronouncing Dictionary (останнє, 17-е видання 2006 року)/CEPD-2006 [11] та The Longman Pronunciation Dictionary (третє видання 2008 року)/LPD-2008 [12]. **Предметом** дослідження є вплив позиції, в якій вживається фонема, що варіює, на процес ВФВ. Відповідно, **мета** цієї статті полягає в обґрунтуванні позиційної зумовленості вільного фонемного варіювання у структурах англійських слів шляхом аналізу дистрибуції фонем, що беруть участь у цьому процесі.

Найповніше структура внутрішніх відносин та функціональні зв'язки із середовищем (фонемною структурою слова, іншими його структурами) тих фонем, які, зберігаючи

артикуляційно-акустичні ознаки, втрачають диференційну функцію й утворюють варіанти фонемної структури слова, розкривається шляхом врахування сукупності чинників. Існує думка, що варіювання у значній мірі зумовлюється різними звуковими значеннями англійських букв, тобто фоноваріанти слова реалізують багатозначність букв [4 :72-73]. Не заперечуючи впливу дії фонографічних закономірностей на реалізацію окремих видів фонемного варіювання, вважаємо доцільним у процесі системного аналізу ВФВ у структурах англійських слів в нормативному аспекті враховувати сукупність чинників: 1) позицію фонем, що варіює (варіфонем); 2) належність фонемної структури слова, яка виявляє варіювання, до питомої або запозиченої лексики; 3) фонологічні та фонетичні чинники, що оперують як результат реалізації структурних потенцій фонологічної системи мови в її історичному розвитку; 4) екстралінгвістичні чинники, які поділяємо на дві групи: 4.1.) фактори, що сприяють і підтримують варіювання у фонемному складі слів, напр.: мовні контакти, діалектний вплив, вікова диференціація носіїв літературної вимови та 4.2.) фактори, що здійснюють двоякий вплив на варіантні реалізації: освітній рівень носіїв вимовної норми, діяльність ЗМІ: з одного боку, вищий освітній рівень носіїв і використання норми в мас-медійному просторі сприяє її консолідації й обмеженню варіювання; з іншого боку, знання іноземних мов, особливо французької для носіїв британської норми, створює умови для розвитку варіантних фонемних реалізацій запозичених слів; 5) частоту поширення певного виду ВФВ та його часову маркованість.

Розглянемо позицію фонем, що варіює у фонемній структурі слова, під якою, услід за О.О. Реформатським, розуміємо умови реалізації фонем в тій чи іншій точці сегментної організації слова [3: 376]. Згідно з цим тлумаченням, виокремлюються два типи позицій: а) за характером чинників, що впливають на певний сегмент у певній позиції, та б) за функціональними особливостями, сегментів, які вживаються в цій позиції [2: 165-166].

Вивчення видів ВФВ у фоноваріантах слів матеріалу дослідження дає підстави стверджувати, що для варіювання голосних вирішальне значення має позиція варіфонем по відношенню до наголосу – просодичний чинник: у фонологічній системі англійської мови існує фонема /ə/, функціонування якої пов'язується виключно з ненаголошеною позицією; для варіювання приголосних важливі фонетичні властивості позиції, які диктуються фонотактичними закономірностями сегментної організації слова, в тому числі й асимілятивний тиск оточення, що для варіювання голосних є менш суттєвим.

Сформулюємо низку умов, які сприяють варіюванню голосних фонем з урахуванням акцентних характеристик позиції, де вони варіюють. З одного боку, понад 80% варіювання голосних фонем, зафіксованих нами в ненаголошеній позиції, свідчать про те, що ВФВ голосних найбільш імовірно в позиції, яка не виділена наголосом. З іншого боку, аналіз акцентних властивостей позицій у сучасних структурах англійських слів вимагає застосування принципів діахронічної реконструкції, адже маркування позиції другорядним наголосом на більш ранніх етапах розвитку фонемної структури слова – у пізньому середньоанглійському та в ранньому новоанглійському періодах, – зумовлює вживання саме голосної фонем повного творення, яка часто варіює з нейтральним голосним. Загальною тенденцією розвитку акцентної структури англійського слова в зазначеному періоді було послаблення функції другорядного наголосу і його втрата в певних позиціях у словах [7: 832]. У зв'язку з цим у синхронії якість голосної фонем часто залежить від складних взаємовідносин історичних та живих акцентуаційних тенденцій [5 :325; 8 :148]. Як засвідчив аналіз матеріалу дослідження, варіювання голосних фонем має місце в таких ненаголошених позиціях, які виділялись другорядним наголосом на більш ранніх етапах розвитку фонемних структур слів. Деякі англійські похідні слова в синхронії зберігають голосний повного творення в ненаголошеній позиції, яка має наголос у слові-основі. В таких позиціях у похідних словах ця голосна варіює з нейтральним /ə/ напр.: *adaptation* [ˌæd.æp'teɪ.ʃən, -əp't-] (пор.: *adapt* [ə'dæpt]); *horrific* [hɒr'ɪf.ɪk, hɒ'rɪf-] (пор.: *horror* ['hɒr.ə]).

У процесі асиміляції фонемних структур лексичних запозичень в середньоанглійському періоді другорядним наголосом виділялись склади, яких не було в питомому лексичному фонді – в післянаголошених позиціях кінцеві *-a, -e, -o, -as, -od, -ol, -or, -os* [7 :835]. У процесі

подальшого розвитку функція другорядного наголосу в багатьох із зазначених формантів була втрачена, а в синхронії у фонемних структурах таких слів фіксуємо варіювання нейтральної голосної з голосною повного творення або навпаки, напр.: *cinema* [sɪn.ə.mə, -mɑ:]; *mongol* ['mɒŋ.gəl, -gɒl]; *capias* [keɪ.pɪ.æ.s, -pʃæ.s, -pʃəs]. У прикладах, наведених вище, невиділення позиції наголосом або його втрата слугували умовою появи варіювання голосних фонем.

Деякі види ВФВ голосних, пов'язаних з варіюванням фонологічної довготи, зумовлені фонетичними властивостями дистрибуції. Кількісні зміни голосних є одним з найвиразніших чинників в аспекті перцепції, і залежність кількості голосного від фонетичного оточення є аксіомою. В системному плані корелятом тривалості голосної виступає довгота. Розглядаючи фонему в єдності її кількісної та якісної сторін, мовознавці не дійшли згоди відносно функції кількості в фонологічній системі англійської мови: одні вважають довготу нефонематичною, функціонально нерелевантною (В.О. Васильєв), інші висловлюють протилежну точку зору (Є.М. Шлафштейн; А.В. Степанова).

У нашому матеріалі дослідження зафіксовані випадки "вільного" варіювання довготи деяких фонем, мотивуючим чинником чого виступає вплив постконсонантного оточення, наприклад, фонemi /ɒ/, /ɔ:/, /u:/ варіюють довготу перед певними приголосними. В синхронії варіювання /ɒ/ – /ɔ:/, /ɔ:/ – /ɒ/, /u:/ – /ʊ/ є рештками дії історичних фонологічних тенденцій середньоанглійського та ранньоновоанглійського періодів з регулювання кількості голосних (скорочення, подовження), які на часі неактуальні, але ними зумовлюються види ВФВ. Подовження /ɒ/ в /ɔ:/ перед фрикативними фонемами /s/, /f/, /θ/ в XVI-XVII століттях [7 :517] знаходить різні пояснення мовознавців: сутність цього процесу полягала в тому, щоб зберегти голосний із вужчим отвором ротової порожнини перед фрикативним приголосним, тому що в той період якість середньоанглійської фонemi /o/ зазнавала змін у бік збільшення отвору та зменшення лабіалізації [5 :43; 7 :539]; деяке подовження голосних сегментів перед фрикативними (порівняно з позицією перед проривними та африкатами) також може бути поясненим необхідністю точнішої артикуляційної конфігурації у процесі вимовляння таких приголосних [5:45].

На нашу думку, у цьому випадку збільшення ступеню відкритості короткої фонemi одночасно спричинило її подовження, адже загальновідомо, що довгота голосного зростає зі збільшенням його відкритості. Цей процес, ймовірно, був підкріплений ефектом подовження попереднього голосного перед фрикативним, який властивий приголосним цього типу. Однак, не всяка зміна є розвитком (прогресом) [1 :24]: у фонемній структурі слова утворилось сполучення сегментів, які вимагають значних затрат артикуляційних зусиль – *довгий голосний + фрикативний приголосний*, що неминуче елімінується діями загально системних тенденцій економії вимовних зусиль та обмеження складності. Протягом XX ст. найбільш авторитетний словник вимови [11] фіксував ВФВ /ɒ/ – /ɔ:/ в словах з коренями *broth-*, *cross-*, *frost-*, *off-*, *oft-*, однак на часі варіант /ɔ:/ набув статусу застарілого, і його вживання не пов'язується із соціально престижними формами вимови.

У фонемних структурах деяких слів матеріалу дослідження довга фонема /ɔ:/ варіює з короткою /ɒ/ в дистрибуції перед *-lt*, *-ls*, напр.: *also* ['ɔ:l.səʊ, 'ɒl-] [12], *alter* ['ɔ:l.tə, 'ɒl-] [11; 12] *alternative* [ɔ:l'tɜ:ɪ.nə.tɪv, ɒl-] [11; 12]; довга фонема /u:/ варіює з короткою /ʊ/ в односкладових словах та їхніх похідних, напр.: *broom* [bru:m, brʊm], *room* [ru:m, rʊm], *mushroom* ['mʌʃ.rʊm, -ru:m]. Ці види варіювання спричинені дією раніше зазначеної тенденції регулювання кількості голосних: фонема /ɔ:/, утворена із середньоанглійської /o/ перед сонантом /l/, часто зазнавала скорочень перед *-lt*, *-ls*, спочатку варіювання /ɒ/ – /ɔ:/ мало місце в діалектній вимові, а пізніше стало нормативним [7: 498]. ВФВ /u:/ – /ʊ/ виникло в результаті скорочення довготи голосної в XVII ст. у моносилабічних структурах перед /m/. Варіювання довготи /ɒ/ – /ɔ:/ перед *-lt*, *-ls* та /u:/ – /ʊ/ перед /m/ можливо пояснити тим фактом, що в позиції перед сонорним

(сонорним+приголосним) голосні зазнають сильний скорочувальний вплив наступних приголосних сегментів.

ВФВ /e/ - /eɪ/ у фонемній структурі слова *against* [ə'gentst, -'geɪntst] є також результатом скорочення довготи середньоанглійського /æi/ перед консонантною групою [9 :120]; як засвідчив наш матеріал дослідження, на часі коротка фонема набула статусу поширенішого варіанта [ə'gentst]. Перехід /e/ в цей статус у спорідненому слові *again* [ə'geɪn, -'geɪn] вважаємо впливом аналогії.

Яскравими прикладами позиційної зумовленості ВФВ англійських приголосних вважаємо варіювання /t+j/ - /tʃ/, /d+j/ - /dʒ/, /s+j/ - /ʃ/, /z+j/ - /ʒ/, що відображають процес асибіляції передньоязикових приголосних, в результаті якого в англійській фонологічній системі виокремилась група африкат та сибілянтів [8 : 176]. Монофонемізація груп /t+j/, /d+j/, /s+j/, /z+j/, фонетична природа якої є прогресивною асиміляцією зрощення (coalescence assimilation), має різні часові характеристики в різних шарах лексики. Для нашого дослідження важливо брати до уваги новоанглійську асибіляцію – процес синтагматичного злиття передньоязикових проривних та щілинних з /j/ у післянаголошеній позиції у фонемних структурах великої групи лексем, особливо запозичень з французької. Процес повної монофонемізації зазначених груп затягнувся на декілька століть завдяки протидії чинників, в основному, зовнішнього типу: вживання африкат та сибілянтів пов'язувалось з розмовним стилем, а культурна традиція, які відомо, протидіє проникненню розмовних форм до літературної мови. Однак в синхронії асиміляція зрощення в післянаголошеному складі є вимовною нормою; за нашими даними, /tʃ/, /dʒ/, /ʃ/, /ʒ/ набули статусу найпоширеніших варіантів, витіснивши біфонемні сполучення в позицію менш поширених, напр.: *statue* ['stætʃ.u:, 'stæt.ju:], *gradual* ['grædʒ.u.əl, 'græd.ju.əl], *tissue* ['tɪʃ.u:, 'tɪs.ju:], *casualty* ['kæʒuəl.ti, 'kæz.j-]. В американській вимовній нормі асиміляція зрощення має інтенсивніший характер, словники вимови [11; 12] відображають варіанти з тільки з африкатами та сибілянтами.

Варіювання фонемі /j/ з *нуль-фонемою* /ø/ в середині та в кінці слова в ненаголошеній позиції пов'язане з позицією й фонетичним оточенням сонанта /j/. Цей вид варіювання має історичні корені, які відносяться до ХУІІІ ст., коли розвиток новоанглійського дифтонга /iu/, а також фонемі /y:/ у фонемному складі французьких запозичень пішов декількома шляхами [5 :43; 6 : 57]. У матеріалі дослідження сонант /j/ варіює з /ø/, тобто піддається елізії, у позиції після гомоорганних приголосних однакового з /j/ способу творення, напр.: *enthusiasm* [ɪn'θju:zi.æz.əm, -'θju:-], *illuminate* [ɪ'lju:.mi.neɪt, -'lju:-]. Процес елімінації /j/ у зазначеній позиції вперше відмічений у ХУІІІ ст. [9 :381]; на часі в аспекті британської вимовної норми число позицій (початкових та медіальних) вживання сонанта /j/ продовжує скорочуватися, особливо після /s/, /l/. Як засвідчив матеріал дослідження, у всіх словах з коренем *suit-*, формантами *super-*, *supra-*, нуль-фонема /ø/ має статус найпоширенішого варіанта, вживання /j/ оцінюється нормою як менш поширений варіант: *suitable* ['su:.tə.bl, 'sju:-], *supermarket* ['su:.pə.mɑ:kɪt, 'sju:-]. В американській вимовній нормі процес елімінації сонанта /j/ поширився на всі постконсонантні позиції [10 :206], що підтверджується даними словників вимови.

ВФВ /n/ - /ŋ/ або /ŋ/ -/n/ також відбувається перед однаковими з /ŋ/ за місцем творення приголосними /k/ і /g/. Просодичний чинник – наголошений склад, а також належність до фонемної структури французьких запозичень, за твердженням О. Йесперсена [9 :533], сприяють реалізації /ŋ/ у більш поширеному варіанті фонемної структури слова, що знаходить підтвердження в матеріалі спостереження, напр.: *income* ['ɪŋ.klɪm, 'ɪn-], *inquest* ['ɪŋ.kwest, 'ɪn-]; однак, сучасні джерела кодифікації британської вимовної норми не завжди послідовно фіксують вплив французького джерела походження, напр.: *vanguard*

[ˈvæn.ɡɑ:d, ˈvæŋ-]. Варіант /n/ має статус більш поширеного в кінці ненаголошеного складу перед головним наголосом: *inclose* [ɪnˈkləʊz, ɪŋ-], *incongruent* [ɪnˈkɒŋ.gru.ənt, ɪŋ-], *ingrain* [ɪnˈɡreɪn, ɪŋ-], *congratulate* [kənˈɡrætʃ.ʊ.leɪt, kən-]. Слід зазначити, що американська вимовна норма віддає перевагу вибору варіфонем /n/ як єдиного варіанта в багатьох випадках, де британська кодифікує ВФВ /n/ - /ŋ/, напр.: (брит.) *include* [ɪnˈklu:d, ɪŋ-] – (амер.) [ɪnˈklu:d].

Види ВФВ *глухий – дзвінкий* приголосний, напр.: /s/ - /z/, /f/ - /v/, /θ/ - /ð/ тощо, також мають історичне підґрунтя, пов'язане з впливом фонетичного оточення у процесі фонологізації дзвінких та глухих фрикативних. Умови цього процесу часто носили суперечливий характер, тому на часі в нормативному аспекті можливе варіювання дзвінких і глухих щілинних в інтервокальній позиції: адже загальновідомо, що приголосний будь-якої природи підлягає змінам між двома голосними, напр.: ВФВ /s/ - /z/ має місце в такій позиції після ненаголошеного голосного: *opposite* [ˈɒp.ə.zɪt, -sɪt], *decisive* [dɪˈsaɪ.sɪv, -zɪv], *derisory* [dɪˈraɪ.sər.i, -zər-]. Окрім цього, /z/ - /s/ варіюють перед наголошеним складом з одночасними змінами в силабічній структурі слова: *transmit* [trænzˈmɪt, trænˈsmɪt].

ВФВ /r/ - /ə/ також має чітко окреслену позиційну зумовленість: /r/ варіює з нуль-фонемою в позиції перед голосною фонемою: *overeat* [əv.əɹˈi:t]. Цікаво зазначити, що останнє видання CEPD-2006 представляє варіант з /r/ як єдино можливий, а LPD-2008 поки що фіксує два варіанти. Це можна пояснити посиленням тенденції вживання так званого *linking r* не тільки на стику слів, але й на міжморфемних стиках.

У результаті аналізу варіантів фонемних структур англійських слів, утворених вільним варіюванням фонем, з метою виявлення впливу позиції на ВФВ, приходимо до висновку, що багато видів варіювання як голосних, так і приголосних в нормативному аспекті частково або повністю позиційно зумовлені. Встановлення позиційної зумовленості окремих видів ВФВ в синхронії потребує принципів діахронічного аналізу. Врахування позиції (оточення) фонем, що варіює, необхідне для дослідження механізму дії та причинності конкретного виду ВФВ, яке не є спорадичними фонемними коливаннями, а має підґрунтя у внутрішній системі мови (дії актуальних та історичних фонологічних процесів), а також може зумовлюватися позамовними чинниками (впливом іншомовних фонологічних систем у ході контактування мов, цілеспрямованим нормуванням, соціальною престижністю певних вимовних форм), що складає перспективи подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будагов Р.А. Борьба идей и направлений в языкознании нашего времени / Р.А. Будагов. – М.: Наука, 1978. – 248 с.
2. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания. Опыт логико-методологического анализа. – Изд 2-е, доп./ В. И. Постовалова. – М: УРСС, . – 232 с. 3.
3. Реформатский А. А. Из истории отечественной фонологии. Очерк. Хрестоматия / А. А. Реформатский. – М.: Наука, 1970. – 528 с.
4. Травкина А. Д. Фоноварианты слов в английском языке / А.Д. Травкина. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1985. – 76 с.
5. Barber Ch. Early Modern English / Ch. Barber. – London: Deutsch, 1976. – 360 p.
6. Brook G. L. Varieties of English / G. L. Brook. – London: The Macmillan Press Ltd., 1977. –196 p.
7. Dobson, Eric John. English pronunciation 1500-1700. –2nd ed./ E. J. Dobson. – Oxford: Clarendon Press, 1968. – 1019 p.
8. Gimson, A. Ch. Gimson's Pronunciation of English. –Sixth Edition. – Revised by Alan Cruttenden / A. Ch. Gimson. – London, New York: Edward Arnold, 2001. – 339 p.
9. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. – 5th ed. / O. Jespersen. – Heidelberg: C. Winter, 1933. – 483 p.
10. Wells J. C. Accents of English / J.C. Wells. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1982.– Book 1. – 277 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

11. The Cambridge English Pronouncing Dictionary / [origin. compiled by D.Jones / edited by P.Roach, J.Hartman, and J.Setter]. – 17th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 599 p.
12. The Longman Pronunciation Dictionary / [origin. compiled by J.Wells]. –3rded –Harlow: Longman, 2008. – 870 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Парашук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси – вимовні норми сучасної англійської мови.

ВІЛЬНЕ ФОНЕМНЕ ВАРІЮВАННЯ БРИТАНСЬКИХ ДИФТОНГІВ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Анна ПОЛЩУК (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються особливості вільного фонемного варіювання дифтонгів у фонемному складі слів в аспекті британської норми вимови на матеріалі лексикографічних джерел. Установлено чинники, що впливають на монофтонгізацію дифтонгів, а також описані сучасні тенденції, які визначають варіювання дифтонгів.

The paper investigates the problem of phonemic variation of diphthongs in the composition of the words in British literary pronunciation on the basis of its lexicographic sources. The factors which influence the process of monophthongization of diphthongs are determined. The author draws attention to the changes in the pronunciation of diphthongs presented in contemporary pronunciation dictionary Longman Pronunciation Dictionary – 2008.

Фонемне варіювання в структурі лексики в синхронії створює матеріал для реальних або потенційних змін у вимовній нормі, отже, актуальними та теоретично значущими є дані про кількісні та якісні характеристики процесу вільного фонемного варіювання дифтонгів англійської мови. Ми розглядаємо вільне фонемне варіювання (ВФВ) дифтонгів південноанглійської вимовної норми (RP/BBC) на сучасному етапі її розвитку, оскільки дослідження закономірностей мовного варіювання дифтонгів, встановлення його меж дозволить прогнозувати подальший розвиток фонологічної системи англійської мови. Саме цим зумовлюється актуальність обраної теми, яка визначається необхідністю виявлення сучасних тенденцій у вимовній нормі британського варіанта англійської мови, поглибленням знань про вільне фонемне варіювання дифтонгів у зв'язку з загальною тенденцією до розгляду мовних одиниць з погляду їх комунікативної значущості, що є важливим при навчанні усного мовлення, а також у встановленні особливостей їх функціонування в усному мовленні. Відомо, що динамізм вимовних норм у сучасній англійській мові зумовлюється не стільки змінами у фонологічній системі мови, скільки перерозподілом існуючих варіантів, утворених фонемним варіюванням, появою нових варіантів, витісненням старих варіантів із норми. Зовнішнім імпульсом для цього часто слугують зміни в соціальній базі норми: будь-який процес динаміки мови, наприклад, фонетичний закон, проявляється через мовну діяльність людей, через акти мовлення [3 : 224]. Отже, об'єктом дослідження виступають фонемні структури слів з вільним варіюванням дифтонгів, відображені в орфоепічних словниках, а предметом – інвентар фонемного варіювання дифтонгів та особливості відношень між фонемами у структурах слів RP/BBC English.

Матеріалом дослідження слугували фонемні варіанти 1035 слів з ВФВ дифтонгів, відібраних у результаті суцільного обстеження 80000 слів словника вимови English Pronouncing Dictionary (EPD – 1997), які були перевірені на матеріалі сучасних вимовних словників Longman Pronunciation Dictionary (LPD – 2000, LPD – 2008).

Нами вже був проведений порівняльно-зіставний аналіз фонемних варіантів слів з ВФВ дифтонгів, зафіксованих у вимовних словниках, що кодифікують RP/BBC на різних синхронних зрізах: EPD–1956, EPD–1977, LPD–1990, EPD–1997, LPD–2000 [див. 2 : 35-40]. Звернення до вимовних словників середини ХХ ст. пояснюється тим, що лише синхронічний аналіз не може надати в повному обсязі поняття про мовну динаміку: для того, щоб прослідкувати динаміку мови, необхідний порівняльний опис [3 : 223].

У зв'язку з публікацією найавторитетнішого сучасного вимовного словника Longman Pronunciation Dictionary (LPD – 2008), який надав можливість встановити зміни в кодифікації вимовних варіантів англійської лексики та систематизувати на їх основі певні тенденції у розвитку фонетичних варіантів британських дифтонгів у межах вимовної норми, вирішено перевірити експериментальний матеріал дослідження на предмет змін у ВФВ британських дифтонгів.

Отже, в результаті порівняльно-зіставного аналізу варіантів фонемних структур слів з ВФВ британських дифтонгів лексикографічних джерел (EPD–1997, LPD–2000, LPD–2008) нами встановлений корпус слів, в яких відбулися певні зміни в порядку появи варіантів, а також у розподілі фонем (дифтонгів/монофтонгів) у варіантних структурах.

По-перше, зафіксовані випадки зміни першого, найбільш поширеного варіанта у порядку появи варіантів, наприклад:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
fibrillate 'fʌbrɪlət /-fɪb/	'fɪb- / 'fʌbrɪ/	'fɪb- / 'fʌbrɪ/
kursaal 'kʊəzɑ:l /-'kɜ:/	'kɜ:-/'kʊə:/	'kɜ:-/'kʊə:/
designate 'deziɡneɪt /-nɪt, -nət/	nət – / -nɪt, neɪt /	nət / -nɪt, neɪt /

Тут також відзначимо, що на сучасному етапі розвитку південноанглійської вимовної норми відбувається поява нових варіантів, що були відсутні у EPD – 1997, відсутні, або вперше з'явилися у LPD – 1990 і були закріплені у LPD – 2008, наприклад:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
volution vəʊ'lu: ʃən /vɒl'/	və /-, vɒ- vəʊ'/	və /-, vɒ- vəʊ'/
solder 'səʊldə /-sɒl/	'sɒl /-'səʊ/	'sɒl /-'səʊ, -'sɔ: /
pater 'peɪtə /-'pa:/	'pæ – /'pa:/	'pæ – /'pa:/

Отже, більш поширені варіанти з плином часу набувають статусу менш поширених, їх місце займають інші варіанти, з'являються нові варіанти, які практично витісняють старі з нормативного вжитку.

Наступна тенденція, зафіксована нами у LPD – 2008, має протилежне спрямування порівняно з попередньою і стосується заміни дифтонга дифтонгом. Водночас помічене зникнення монофтонга з інвентаря варіювання і поява нового варіанта, дифтонга, який відразу займає позицію найпоширенішого варіанта. Необхідно визнати, що така особливість є незначною, а саме 0,58% випадків в матеріалі дослідження, зафіксована лише в інвентарі ВФВ дифтонга /əʊ/, а саме:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
bowie-knife 'bəʊɪnaɪf /-'bu:/	'bəʊ-/ 'bu:/	'baʊ /'bəʊ/

Також констатуємо, що декілька британських дифтонгів, а саме: /aɪ/ – 0,31%, /eɪ/ – 0,46%, /eə/ – 3,5% та /ɪə/ – 2,63% випадків у матеріалі спостереження мають в інвентарі ВФВ заміну дифтонга дифтонгом, але не новим, а альтернативним варіантом, який займає позицію найпоширенішого варіанта, наприклад:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
eyrie 'aɪəri /'eə, 'ɪə /		'ɪə / 'eə, 'aɪ/
aorist 'eɪərɪst /'eə/	'eə /'eɪ/	'eə /'eɪ/
wisteria wɪ'steəriə /-'stɪə/	'stɪə /-'steə/	-'stɪə /-'steə/
hierophant 'hɪərəʊfænt /'haɪ/	'haɪ	'haɪ

По-друге, як засвідчують результати аналізу, на сучасному етапі досить часто відсутні ті варіанти вимови дифтонгів, які, як правило, існували у EPD – 1997, потім уперше зафіксовані єдиним варіантом у LPD – 2000, що знайшло підтвердження в LPD – 2008. Особливо яскраво ця тенденція прослідковується в інвентарі ВФВ дифтонга /əʊ/, де зафіксована найбільша кількість випадків (22,9%) фіксації дифтонга як єдиного вимовного варіанта у 2008р. Також наведемо дані щодо решти дифтонгів: дифтонг /aɪ/ – 4,9 % випадків збереження дифтонга як єдиного варіанта в матеріалі спостереження, /ʊə/ – 8,6 %, /eɪ/ – 13,4 %, /eə/ – 7,1 %, /ɪə/ – 15,7%, /aʊ/ – 10 %, /ɔɪ/ – 16,6 %, наприклад:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
almost 'ɔ:lməʊst /-məst/	məʊst	məʊst
stratus 'streɪtəs /'strɑ:/	'streɪ	'streɪ
zymotic zɑɪ'mɒtɪk /zɪ/	zɑɪ'	'zɑɪ
gouge gɑʊdʒ /gu:dʒ/	gɑʊ	gɑʊ
nadir 'neɪdrə /-də/	drə	drə
mercurial mɜ:'kjʊəriəl /-'kɜ:/	-'kjʊə /-'kjʊr/	-'kjʊə
bolero bə'leərəʊ /-'lɪə/	'leə	'leə
moidore mɔɪ'dɔ: /məʊ/	mɔɪ'	mɔɪ'

Отже, можна стверджувати, що незважаючи на досить низький показник (7, 48%), історично притаманна британській орфоепічній нормі вимови закономірність до

дифтонгізації, дозволяє виокремити тенденцію щодо розподілу дифтонгів в певних дистрибуціях, яка полягає в розширенні або звуженні переліку їх вживання.

По-третє, за даними матеріалу дослідження, на сучасному етапі *виникають нові фоноваріанти лексем*, що відсутні у EPD–1997, причому дифтонг /aɪ/ та /ʊə/, які входять до ядра ВФВ у нашому матеріалі, беруть активну участь у даному процесі (11,8% випадків появи нових варіантів зафіксовано у дифтонга /aɪ/, 6,9% – дифтонг /ʊə/). Жодного випадку появи нових варіантів у 2008 році не зафіксовано у інвентарі ВФВ дифтонга /eə/. Решта дифтонгів мають такі показники: /eɪ/ – 6,4%, /əʊ/ – 6,4 %, /ɪə/ – 7,9 %, /aʊ/ – 10%, /ɔɪ/ – 16,6% випадків появи нових фоноваріантів лексем у матеріалі дослідження, наприклад:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
<i>tirade</i> taɪ'reɪl /tɪ'/	taɪ' /tə', tɪ'/	taɪ' /tə', tɪ'/
<i>dynamic</i> daɪ'næmɪk /-dɪ'/	daɪ'/dɪ',də/	daɪ'/dɪ',də/
<i>during</i> 'dʒʊəɪŋ 'dʒɔ:, 'dʒʊə, 'dʒʊə /'dʒʊə, 'dʒɔ:,-'dʒɔ:, /'dʒʊə, 'dʒʊə, 'dʒɔ:, 'dʒɔ:, 'dʒɔ:	'dʒɔ:/	'dʒɔ:/

Як бачимо на прикладі слова *during*, африкати /tʃ/, /dʒ/ отримують статус найпоширеніших варіантів, витіснивши біфонемні сполуки до розряду альтернативних і зафіксовані як нові варіанти.

Підкреслимо також, що всім британським дифтонгам притаманна певна стабільність варіантів у хронологічному відношенні, тобто протягом досить тривалого часу (з 1997 по 2008р.р.) *не зафіксовано жодних змін у порядку появи варіантів*, а саме: дифтонг /aɪ/ – 65,8% випадків у матеріалі спостереження, /ʊə/ – 53,2%, /eɪ/ – 50%, /əʊ/ – 46,7%, /eə/ – 82%, /ɪə/ – 60,5%, /aʊ/ – 60%, /ɔɪ/ – 66,6%. Отже, саме в інвентарі дифтонгів та / eə/ та /ɔɪ/ зафіксована найбільша кількість випадків абсолютно однакової вимови слова, наприклад:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
<i>quorate</i> 'kwɔ:reɪt /-rət, -rɪt/	reɪt /-rət, -rɪt/	reɪt /-rət, -rɪt/
<i>tourism</i> 'tuəɪzɪzəm /-tɔ:/	'tuə /'tɔ:/	'tuə /'tɔ:/
<i>terza</i> 'teəzɑ /'tɜ:t/	'teə /'tɜ:t/	'teə /'tɜ:t/
<i>fraulein</i> 'frɔɪlaɪn /'fraʊ/	'frɔɪ /'fraʊ/	'frɔɪ /'fraʊ/

По-четверте, нами зафіксовано *звуження позицій вживання дифтонгів*, що особливо стосується центруючого дифтонга /ʊə/, який у більшості випадків варіює з довгим монофтонгом /ɔ:/, уведеним до нормативного вжитку як альтернативний варіант. Виключенням є слово *sure* та його похідні, де він зафіксований в якості основного, найпоширенішого варіанта з 1990 року, незважаючи навіть на той факт, що у вимові 54% мовців (згідно даних, наведених Дж.Веллзом у LPD – 2000) переважав дифтонг /ʊə/, отже, заміна його монофтонгом доводиться даними аналізу словників. Відзначимо, що на сучасному етапі, як підтверджує LPD – 2008, в інвентарі ВФВ дифтонга /ʊə/ зафіксована найбільша кількість випадків (13,5%) фіксації *зникнення дифтонга як вимовного варіанта, тобто повної монофтонгізації*. Решта британських дифтонгів мають наступні показники: /eɪ/ – 1,4 %, /əʊ/ – 3,5 %, /ɪə/ – 2,6 % випадків *зникнення дифтонга як вимовного варіанта*. В інвентарі ВФВ дифтонгів /aɪ/, /eə/, /aʊ/, /ɔɪ/ жодного випадку *зникнення дифтонгів як найпоширеніших варіантів* не зафіксовано, а саме:

EPD – 1997	LPD – 2000	LPD – 2008
<i>puristic</i> pjʊə' rɪstɪk /pjɔ:/	pju ^ə /pjɔ:/	pju ^ə /-pjɔ:/
<i>sanctuary</i> 'sæŋktɪʃʊəri /-tʃ ^ə , -tʃʊə, -tʃə/	tʃʊə	ʃʊə / – ktju/
<i>procurator</i> 'prɔ:kjuəreɪtə /-jə/	kjuə /jə/	kjuə /jə/
<i>obturation</i> ɔbtjʊə'reɪʃn /-tʃə'/	tju ^ə	tju ^ə
<i>bureaucracy</i> bjʊə'rɔ:krsɪ / – bjə', bjɔ:/	bju ^ə /bjɔ:', bjə'/	bju ^ə /bjɔ:', bjə'/
<i>alcalde</i> æl'kældɛɪ /-di/	/-di/	/-di/
<i>promiscuous</i> prəʊ'mɪskjuəs /prɔ'/	prəʊ / prɔ'/	prəʊ / prɔ'/
<i>shea</i> ʃɪə /ʃi:ə, ʃi:/	/ʃi:, ʃi:ə/	/ʃi:, ʃi:ə/

Отже, ми поділяємо точку зору В.Ю.Паращук про те, що більшість змін у розподілі фонем (дифтонгів/монофтонгів) у структурах слів південноанглійської вимовної норми має фонологічний, системний і нормативний характер [1 : 133].

Фонологічний характер змін на матеріалі нашого дослідження проявляється в зміні фонемного складу слів, а саме: у зміні якості фонем, коли більшість дифтонгів перетворюються на монофтонги, активною є дія діахронічного процесу монофтонгізації.

Системний характер змін полягає в тому, що найчастіше зміни охоплюють не окремо взяті слова, а вживання того чи іншого дифтонга в певній дистрибуції, наприклад, “нейтрального” голосного в суфіксальних морфемах: *-ization, -ate, -ative, -ise, -atory*, монофтонга /ɪ/ у префіксальних морфемах *-di, -a, -de, -bi, -vi* тощо.

Нормативність змін полягає в тому, що нова фонемна структура набуває розповсюдження в нормі вимови, і в більшості випадків – це монофтонги, які стають більш вживаними, ніж попередні дифтонги. Більш того, нові варіанти – монофтонги часто взагалі витісняють із нормативної вимови дифтонги, що прослідковується на прикладі дифтонга /ʊə/.

Зміни в розподілі фонем (дифтонгів/монофтонгів) у варіантах слів південноанглійської вимовної норми за період між EPD – 1997 та LPD–2008 можливо охарактеризувати як дію таких тенденцій у сучасній вимовній нормі (RP/BBC English):

1. Нормування іншомовних запозичень, наприклад, *pneumonia*, що зберігає своє греко-латинське кінцеве оформлення та латинську орфографію, водночас виявляє значний ступінь фонетичної асиміляції, оскільки в словах такого типу на місці грецьких і латинських голосних вимовляються певні англійські фонемні або сполучення фонем; прикметники латинського походження, типу *secure* (лат. *securus*) та інші, що втратили латинські значення (тобто морфологічно засвоєні англійською мовою), а також засвоєні і у відношенні звукового складу, разом з цим все ж таки зберігають непритаманний англійській мові наголос на другому складі.

2. Досить поширеною є тенденція до зменшення позицій уживання в межах RP/BBC English, зокрема дифтонга /ʊə/ у словах типу *sure, poor* та їх похідних, де зафіксована поява раніше менш поширеного варіанта /ɜ:/ як основного. На сучасному етапі розвитку вимовної норми британського варіанта англійської мови спостерігається тенденція до розширення меж ВФВ, оскільки саме у LPD – 2000 фіксуємо появу нових варіантів вимови дифтонгів, відсутніх у попередніх виданнях вимовних словників, які закріплені у LPD – 2008; перерозподілу фонем у варіантах лексики, коли замість дифтонгів у розряд основних варіантів виділилися монофтонги, яких не було в якості нормативних варіантів в EPD – 1997.

Дані тенденції вважаємо підставою для майбутніх потенційних змін у нормі вимови, оскільки результати їхньої дії важливі для опрацювання нерозв’язаних проблем пізнання властивостей підсистеми дифтонгів як вокалічних елементів, які піддаються найбільш радикальним змінам у системі звуків мови, властивостей слова як системно-структурного утворення на фонемному рівні, принципів фонологічної побудови одиниць вищих мовних рівнів із одиниць нижчих, специфіки функціонування фонемної структури слова у різних вимовних нормах англійської мови як поліетнічної.

Перспективу подальшого дослідження вільного варіювання дифтонгів як складних сегментів в аспекті орфоепічної норми вбачаємо у вивченні підсистеми власних назв, оскільки вона має свою специфіку і є менш дослідженою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Паращук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1988. – 217 с.
2. Поліщук А.В. Сучасні тенденції розвитку слів з вільним фонемним варіюванням дифтонгів як прояв динаміки вимовної норми/ Науковий Вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. – Київ: Видавничий Центр КНЛУ, 2002. – Вип.6. – С. 35-40.
3. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию / 2-е изд. – М.: Добросвет, 2000. – 344 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. English Pronouncing Dictionary / D. Jones. – 15th edn. – ed. by P. Roach, J.Hartman. – Cambridge University Press, 1997. – 559 p.
5. Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2000. – Second edn. – 870 p.
6. Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2008. – Third edn. – 921 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Поліщук – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси – вимовні норми сучасної англійської мови, вільне варіювання дифтонгів.

СТРУКТУРНО-ІНТОНАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Олена СЕМЕНОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуті певні структурно-інтонаційні особливості усного мовлення. Встановлено, що для французького політичного дискурсу характерні три- та чотирискладові ритмогрупи, дво- та трисинтагменні фрази, повільний темп із емоційними підйомами.

The article focuses on the study of French political speech prosody, namely the structural and intonation peculiarities. It was determined that genre originality of this discourse is achieved by specific rhythm organization and slow tempo throughout the discourse.

Проблема вивчення специфіки політичного дискурсу не нова, оскільки різні його аспекти більшою чи меншою мірою висвітлювались у працях таких вітчизняних і зарубіжних лінгвістів як Є.І.Шейгал, М.В.Іл'їн, Ги Дебон та інші. Але, особливої уваги потребує вивчення інтонаційної організації політичного дискурсу. Політичний дискурс є відображенням суспільно-політичного життя країни, містить в собі елементи її культури, загальні та національно-специфічні культурні цінності. Останніми десятиліттями в лінгвістичній літературі вивченню політичного дискурсу приділяється багато уваги. Політичні тексти обслуговують потреби соціуму та характеризуються прагматичною спрямованістю з метою переконати або примусити його зробити певний вибір. Іноді для того щоб переконати аудиторію достатньо експресивної та емоційної промови, а іноді потрібно вжити більш розвинену промову, збагачену аргументами та обґрунтуваннями. Найбільшу увагу на нашу думку необхідно приділити інтонаційній організації політичної промови, що є досить актуальним. Саме цим зумовлюється актуальність дослідження, спрямованого на виявлення особливостей функціонування окремих компонентів інтонації та їх взаємодії у вираженні прагматичного потенціалу французького політичного дискурсу.

Метою дослідження є виявлення та опис особливостей прагматичної стратегії політичної промови, яка реалізується завдяки взаємодії інтонаційних підсистем мовленнєвої інтонації.

Об'єктом експериментально-фонетичного дослідження є усні репрезентації французьких політичних промов як наочні приклади інформаційного жанру політичного дискурсу.

Предметом дослідження є інтонаційний аспект реалізації комунікативно-сислової динаміки політичного дискурсу.

Джерелами фактичного матеріалу слугували фонозаписи французьких політичних промов Президентів Франції – Франсуа Міттерана та Жака Ширака. Загальна тривалість звучання матеріалу експериментально-фонетичного дослідження складає 255 секунд.

Вірогідність отриманих результатів забезпечена застосуванням комплексної методики дослідження, що відображає інтеграційні тенденції сучасного лінгвістичного пошуку та включає: планування експерименту, підбір експериментального матеріалу, аудитивний та комп'ютерний аналіз експериментальних даних, кількісний підрахунок, математично-статистичну обробку та лінгвістичну інтерпретацію отриманих результатів. Основним дослідним методом виступав структурно-функціональний аналіз мовленнєвої інтонації, за яким було виконано усі етапи роботи.

Інструментальна обробка записаних текстів здійснювалась за допомогою програми Wasp. Програму було інстальовано у комп'ютер з процесором Intel® Celeron® 550 із тактовою частотою 2 GHz та 1 Gb оперативної пам'яті.

Проаналізувавши ряд робіт відомих лінгвістів ми дійшли висновку, що тлумачення поняття «дискурс» з часом змінювалося. І якщо раніше він розглядався тільки як головний

ресурс матеріалу для елементарних мовних одиниць, то тепер він виокремлюється як глобальна одиниця організації мовного коду в спілкуванні. Поняття «дискурсу» вивчалось та вивчається багатьма вченими, і хоча, вони дають різні його визначення, але всі погоджуються, і ми підтримуємо це міркування, що дискурс – процес суб'єктивний та залежить від особистих, психологічних настанов.

Під *політичним дискурсом* ми розуміємо певну знакову систему будь-якої національної мови, яка призначена для політичної комунікації. У своїй праці, присвяченій політичному дискурсу Є.І.Шейгал відмічає, що політика як специфічна сфера людської діяльності за своєю природою є сукупністю мовних дій [3: 22-28]. Як і будь-який інший дискурс, політичний дискурс має свою будову, в центрі якої знаходяться ті жанри, які максимально відповідають головному призначенню політичної комунікації – боротьбі за владу.

Політична промова відноситься до інформативно-переконувального типу політичних текстів. Виокремлення політичної промови стає можливим завдяки таким факторам: місце реалізації промови; тематичний зміст текстів; аудиторія, на яку спрямована промова. Проте, другий і третій фактори безпосередньо залежать від першого, тому при створенні типології політичних промов вирішальним є місце реалізації промови. Серед політичних промов дослідники виокремлюють: парламентські, передвиборчі, партійні, вітальні, святкові промови (до цього типу відносять також різдвяні та новорічні промови) [2: 4-6].

На сучасному етапі через швидкий розвиток лінгвістики та пов'язаних з нею нових шляхів і методів аналізу тексту, з'являється необхідність наближення поетики до лінгвістики в плані вивчення композиційних структур різних типів текстів [1: 394]. З цього боку політична промова розглядається як текст особливого типу, в основу якого покладено «трансцендентну структуру», яка відбиває специфіку комунікативної ситуації тексту та характеризується такими лінгвостилістичними параметрами: аргументативний характер розгортання тексту, об'єктно-суб'єктивний спосіб організації інформації, відверта авторська інтенція, безпосередня й постійна апеляція до адресата, специфіку якого теж визначають односпрямовані та спеціально організовані мовленнєві засоби й набір релевантних прагматичних настанов.

Побудова політичної промови відбувається за античною трихотомічною схемою: вступ, основна та заключна частини [2: 6].

Основною прагматичною метою вступу (або вступного комунікативного блоку) є привертання уваги адресата. Вступ слугує для встановлення контакту, в ньому використовуються такі формули соціального етикету як «*Je suis heureux de vous dire*», «*Je vous remercie*», «*Je veux bien vous dire quelques mots*».

Основна частина (або основний комунікативний блок) становить другу частину структурно-композиційної організації тексту, де відбувається як висунення тези, так і її доведення. Основна частина складається з декількох абзаців. Кількість абзаців залежить від аргументів, який має мовець. Кожен з аргументів міститься в окремому абзаці та ілюструється прикладами. В політичній промові аргумент визначається за місцем розташування, тобто він стоїть після вступної тези, у разі, якщо теза виражається експліцитно; експліцитному вираженню тези сприяє вживання експресивно забарвлених дієслів (*aimer, détester, nier* і т.п.) або дієслів, які виражають думку адресата (ментальних дієслів – *croire, être sûr*). Наприклад:

«Nous sommes les héritiers d'une très bonne nation. Une nation admirée, respectée! Vous avez des capacités uniques de créativité, de solidarité. Grâce à vous, grâce à votre argent nous avons modernisé notre pays pour l'adapter aux profonds changements de notre temps.»

У заключній частині підводять підсумки основних положень і роблять висновки. Якщо темою політичної промови є вирішення певної проблеми, то у вступі або на початку основної частини чітко визначається ця проблема, а далі йде перелік тих явищ, що її спричинили, заходи для її усунення.

Аналіз структури ритмічних груп експериментального матеріалу дозволив встановити інвентар найчастотніших ритмічних моделей політичних промов для Ж. Ширика та для Ф.

Міттерана. Добір найчастотніших ритмічних моделей здійснювався за наступною методикою: кожне висловлювання, як складова одиниця усного мовлення, розподілялося на ритмічні групи в аспекті її акцентного оформлення. У результаті експерименту виявлена тенденція до вживання три- (54,1%) та чотирискладових (29,2%) ритмічних моделей, а моделі з 2, 5 і 6 складами (4,2%, 8,3%, 4,2%) становлять незначну кількість від загальної кількості проаналізованих. Наприклад,

Ce pays / qu'il conserva / à la rupture / avec l'ordre / et d'avis / ou l'étude / soit se fondé / avec la société / capitaliste.//

// _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' //
 2. 4. 4. 3. 3. 3. 4. 6. 4.

Результати дослідження структури ритмогруп, характерних для промов Ж. Ширака, свідчать про тенденцію до вживання чотирискладових (32,7%) та трискладових (28,8%) ритмічних моделей, моделі з 6 складами становлять значну кількість (15,4%), а моделі з 2, 5 та 7 складами мають майже однакову частотність вживання (5,6%, 7,7%, 7,7%).

Grâce à vous, /grâce à votre argent / nous avons modernisé notre pays / pour l'adapter aux profonds changements de notre temps.

// _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' / _ ' //
 3. 5. 7. 2. 4. 6. 3.

Таким чином, бачимо, що промова обох Президентів характерні трискладові та чотирискладові ритмогрупи. Але для емоційної промови Ф. Міттерана більш вживаними є трискладові ритмічні моделі, тоді як Ж. Ширак частіше вживає чотирискладові ритмогрупи. Взагалі у політичних промовах багатоскладові ритмогрупи не є широковживаними. Але коли промова позбавлена емоційності, то ритмогрупи набувають більшої кількості складів. В своїй емоційній промові Ф. Міттеран намагається не вживати занадто довгі ритмогрупи.

Проаналізувавши тривалість синтагм за кількістю складів ми дійшли висновку, що 1-5 та 6-11 складові синтагми є найуживанішими як для емоційної промови Ф. Міттерана (30%, 40%) так і для більш розміреної промови Ж. Ширака (42,2%, 48,4%). Наприклад,

*Violante ou pacifique (6)/ la révolution c'est d'abord une rupture. (11) //
 Grâce à vous (3), /grâce à votre argent(5) / nous avons modernisé notre pays(9) /
 pour l'adapter aux profonds changements de notre temps (13).//*

Проаналізувавши тривалість фраз політичної промови за кількістю синтагм, виявлено, що характерними є дво- та трьохсинтагмені фрази (50%, 50% для Ф. Міттерана та 20%, 20% для Ж. Ширака).

В емоційній промові Ф. Міттерана спостерігалася схильність до вживання тільки дво- та трьохсинтагмених фраз. Тоді як Ж. Ширак вживає більш розвинені фрази, для нього характерні фрази з 4 синтагмами (30%) та більше. Наприклад,

Ce pays // qu'il conserva à la rupture avec l'ordre et d'avis ou l'étude // soit se fondé avec la société capitaliste.//

Mes chers compatriots, // une nation c'est une famille.//

Grâce à vous, //grâce à votre argent // nous avons modernisé notre pays // pour l'adapter aux profonds changements de notre temps.//

Отже, згідно проведеного аналізу, емоційній промові більш притаманні короткі фрази, що налічують дві або три синтагми. Для більш спокійної промови Ж. Ширака характерні розвинені фрази з двома, трьома, чотирма синтагмами та більше. Слід додати, що ні Ф. Міттерану, ні Ж. Шираку не притаманні короткі фрази з однією синтагмою, хоча в промові Ж. Ширака зустрічаються такого типу фрази.

Під час експериментального дослідження проаналізовано тексти політичних промов за параметрами часової тривалості та частотного основного тону. Аналізу підлягали тексти тривалістю 34-124 сек. Загальна тривалість вивчених текстів складає 255 сек. Виявлено, що афективна промова-поклик Ф. Міттерана триває 34 сек., спокійна промова Ж. Ширака, яка також містить поклик, триває 94 сек. Для більш детального аналізу ми включили до нашого

експерименту також промову Ніколя Саркозі, діючого президента Франції. Ця промова в цілому спокійна, але містить елементи поклику. Вона триває 124 сек.

Отже, по закінченні аудитивного експерименту ми дійшли таких висновків: промова Ф. Міттерана має доволі швидкий темп, у той час коли Ж. Ширак зважає кожне слово та не квапиться говорити. У промові Н. Саркозі спостерігається розмірене мовлення із частими емоційними підйомами. Наприклад,

«Ma pensée, ma pensée va à tous ceux qui m'ont accompagné dans cette campagne ↑. Je veux leur dire ma gratitude, je veux leur dire mon affection, je veux le dire d'abord à ma famille, je veux le dire à mes amis, je veux le dire à mes partisans, je veux le dire à tous ceux qui m'ont soutenu↓».

«Violante ou pacifique, la révolution c'est d'abord une rupture↑!»

«Demain je transmettrai les pouvoirs que j'ai à un autre homme, à Nicolas Sarkozy, notre nouveau Président de la République↓».

Таким чином, ми бачимо, що для політичних промов, які ми досліджували, характерний як швидкий, так і повільний темп мовлення. Але, зважаючи на те, що ми розглядали підготовлені політичні промови, можемо зробити висновок, що така зміна темпу мовлення характеризує політичні промови як жанр. Темп прискорюється в тому випадку, коли мовець хоче акцентувати увагу аудиторії, де має місце поклик.

Проаналізовано частоту основного тону та виявлено певні особливості: промова Ф. Міттерана відрізняється дуже різкими змінами, від 250 Гц здійснюється відразу перехід до 490-500 Гц. Такі зміни спостерігаються впродовж всієї промови. Промова Ж. Ширака стабільно сягала 470-500 Гц, лише двічі частота основного тону сягала відмітки нижче 250 Гц. У промові Н. Саркозі частота основного тону варіює від 500 до 170 Гц, але на відміну від промови Ф. Міттерана, майже відсутні різкі переходи темпу.

Отже, для жанру політичної промови характерною частотою основного тону є 500 Гц, але в афективній промові Ф. Міттерана спостерігалися різкі підйоми та спади частоти основного тону (від 500 до 250 Гц).

Таким чином, за результатом аудитивного аналізу встановлено, що в цілому політичні промови як жанр мають повільний темп, але там, де мовець хоче приділити увагу певному моменту, спостерігалися різкі переходи від повільного до швидкого темпу. Що стосується частоти основного тону, то виявлена прихильність до високої частоти, навіть у найбільш афективних місцях, де прискорюється темп мовлення, частотна відмітка не сягає менше 170 Гц.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А.Н., Плулган В.А., Рахилина Е.В. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А.Н. Баранов, В.А. Плулган, Е.В. Рахилина. – М.: Книга, 1993. – 414с.
2. Гулей М.Д. Лексико-граматичні особливості та композиційна структура французької політичної промови / М.Д.Гулей: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київськ. нац. лінгвістичний університет. – К.: 2004. – 19с.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И.Шейгал. – М.: Эксмо, 2000. – 175с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Семенова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практики французької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: фоностилестичні особливості усного дискурсу.

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТОНАЛЬНОГО МАКСИМУМУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Ганна ЮЩЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості актуалізації тонального максимуму в офіційно-діловому діалогічному мовленні на підставі проведеного експериментально-фонетичного дослідження; проаналізовано вплив соціокультурних чинників, які зумовлюють його варіативність; обґрунтовано частотність актуалізації варіантних ознак.

On the basis of experimental phonetic research actualization peculiarities of fundamental frequency maximum in the formal business dialogue are considered in this paper. The impact of sociolinguistic factors is analyzed. The realization of variant features is grounded.

Питання про просодичні характеристики комунікації протягом вже кількох десятиліть відносяться до числа основних проблем сучасної лінгвістики. У теперішній час їх вивчення вийшло за вузько дисциплінарні межі суто фонетичного опису і набуло нового комунікативно-орієнтованого характеру. Внутрішньорівневе дослідження компонентів просодичного рівня доповнилося вивченням проблем кореляції просодії з мовними рівнями та іншими позамовними факторами.

Крім того, впровадження новітніх комп'ютерних технологій аналізу мовленнєвого сигналу зумовило зростання інтересу до вивчення акустичних характеристик мовлення і надало можливість уточнення результатів аудитивного аналізу, підвищення інформативності та якості проведення експериментально-фонетичних досліджень.

За результатами проведених експериментально-фонетичних досліджень частота основного тону (ЧОТ), яка є акустичним корелятом висоти на перцептивному рівні, є одним із найбільш універсальних просодичних параметрів, зокрема всі види просодичної й інтонаційної інформації можна передати за допомогою модифікації ЧОТ [2: 71]. Як відомо, зміни частоти основного тону суттєво впливають на оцінку слухачем стану афекту, хвилювання мовця і залежать від властивого текстові емоційного змісту. Крім того, ці акустичні змінні пов'язують зі своєрідним прагматичним значенням, наміром мовця, а також синтаксичною структурою речень та їх комунікативним спрямуванням [1: 6-7].

Максимальна частота основного тону, яку інколи називають піковим значенням ЧОТ, маркує смислові центри висловлення і сприяє емоційній виразності мовлення [4: 147]. Зміщення тонального максимуму на різні ділянки інтоногрупи може свідчити про перенесення семантичної ваги на те чи інше слово висловлення або про тісний семантичний зв'язок суміжних слів у ньому та зростання емоційного збудження мовця [3: 276].

У нейтральному мовленні величина тонального максимуму зазвичай фіксується на першому наголошеному складі або ядерному складоносії [4: 66]. Для висловлень, що виражають підвищений ступінь емоційності, найчастотнішими є висока та екстрависока зони величини тонального максимуму. При цьому середньопідвищену та середньознижену зони реалізації величини тонального максимуму можна розглядати як перехідні від нейтрального до емоційного мовлення [3: 278].

Метою цієї статті є виявлення особливостей актуалізації тонального максимуму в офіційно-діловому діалогічному мовленні, що дотепер не було предметом окремого експериментально-фонетичного дослідження.

Методологічною основою планування та реалізації основних процедур експериментально-фонетичного дослідження слугувала класифікація соціально значущих ознак офіційно-ділового діалогу, згідно з якою провідними чинниками, що зумовлюють варіативне інтонаційне оформлення мовлення слід вважати такі ознаки: соціальний статус мовця відносно статусу слухача (вищий, рівний, нижчий), функціонально-прагматична спрямованість мовлення (досягнення згоди, отримання інформації, спонукання до дії) та емоційно-прагматичний потенціал (високий, середній, низький). Крім того, з метою оптимального проведення експериментально-фонетичного дослідження та експліцитної інтерпретації його результатів тексти експериментальних діалогів було членовано на структурно-семантичні блоки та їхні фрагменти відповідно до конкретної функціонально-прагматичної мети: початок (контакто-

встановлювальний, стратегічно-визначальний фрагменти), основна частина (конфліктотвірний, динаміко-подійний, аргументативно-дискусійний фрагменти), завершення (попередньо-заклучний, власне-заклучний фрагменти).

Матеріалом дослідження слугував експериментальний корпус діалогічних текстових фрагментів, начитаних дикторами – носіями англійської мови (британський варіант), матеріал із лінгафонних інтерактивних курсів та відеокурсів англійської мови, а також оригінальних англійських фільмів. Загальний обсяг експериментально-фонетичного матеріалу дослідження склали 183 діалоги, 1280 експериментальних реалізацій загальною тривалістю звучання 3 години.

Програма і методика експериментально-фонетичного дослідження передбачала два етапи аудитивного аналізу, акустичний аналіз та лінгвістичну інтерпретацію й узагальнення експериментальних даних. Акустичний аналіз проводився з метою перевірки й уточнення отриманих під час аудитивного аналізу даних щодо особливостей варіативності інтонаційного оформлення англійського діалогу в офіційно-діловій сфері спілкування. Так, *величина висотнонального максимуму* визначалася за допомогою комп'ютерної програми SpectraLAB [5] й обчислювалася як відношення максимального значення ЧОТ фрагмента діалогу до усередненого мінімального рівня ЧОТ диктора та кваліфікувалася у термінах: екстрависокий, високий, середній підвищений, середній знижений, низький, екстранизкий тональний максимум. *Локалізація висотнонального максимуму*, що реєструвалася в межах кожного досліджуваного фрагмента діалогу на підставі зображення спектрограми, одержаної за допомогою програми SpectraLAB та визначалася відповідно до ділянок структури інтоногрупи: передшкала, перша ритмогрупа, інша ритмогрупа, ядерний склад.

За результатами акустичного аналізу було обчислено частотні показники актуалізації досліджуваних просодичних параметрів, оформлені у вигляді відповідних таблиць (див. табл.1, табл.2). Як бачимо, дані таблиць відбивають кількісний бік актуалізації просодичних ознак, представлений у процентному співвідношенні. У свою чергу, різне за ступенем насиченості тонування створює суто якісну картину, за якою можна визначити інваріантні й варіантні соціолінгвістично зумовлені просодичні ознаки.

Результати акустичного аналізу впливу соціального статусу мовця на локалізацію тонального максимуму фрагментів структурно-семантичних блоків діалогів офіційно-ділової сфери мовлення наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Вплив соціального статусу мовця на локалізацію тонального максимуму фрагментів структурно-семантичних блоків діалогів офіційно-ділової сфери мовлення (%)

Соціальний статус мовця відносно статусу слухача	Складові тексту діалогу		Локалізація тонального максимуму			
	Структурно-семантичні блоки діалогу	Фрагменти тексту діалогу	передшкала	перша ритмогрупа	інша ритмогрупа	ядерний склад
Вищий	Початок	контакто-встановлювальний	7,14	35,71	0,00	57,14
		стратегічно-визначальний	0,00	50,00	14,29	35,71
	Основна частина	конфліктотвірний	0,00	35,71	14,29	50,00
		динаміко-подійний	7,14	42,86	14,29	35,71
		аргументативно-дискусійний	0,00	35,71	21,43	42,86

	Завершення	попередньо-заключний	0,00	35,71	7,14	57,14
		власне-заключний	0,00	57,14	7,14	35,71
Рівний	Початок	контакто-встановлювальний	14,29	35,71	0,00	50,00
		стратегічно-визначальний	14,29	50,00	0,00	35,71
	Основна частина	конфліктотвірний	14,29	42,86	14,29	28,57
		динаміко-подійний	7,14	50,00	14,29	28,57
		аргументативно-дискусійний	0,00	35,71	21,43	42,86
	Завершення	попередньо-заключний	7,14	28,57	7,14	57,14
		власне-заключний	0,00	64,28	0,00	35,71
	Нижчий	Початок	контакто-встановлювальний	0,00	35,71	7,14
стратегічно-визначальний			0,00	50,00	7,14	42,86
Основна частина		конфліктотвірний	7,14	42,86	7,14	42,86
		динаміко-подійний	0,00	57,14	0,00	42,86
		аргументативно-дискусійний	0,00	64,28	14,29	21,43
Завершення		попередньо-заключний	14,29	28,57	0,00	57,14
		власне-заключний	7,14	42,86	7,14	42,86

Оцінка даних таблиці доводить, що в усіх трьох групах експериментального корпусу діалогів тональний максимум локалізується переважно в першій ритмогрупі або на ядерному складносії. При цьому в мовленні вищих за статусом комунікантів рекурентність локалізації тонального максимуму на ядерному складносії є дещо вищою (42,86%-57,14%), що вказує на виділеність цієї ділянки інтоногрупи як семантично найвагомішої. У мовленні рівних за статусом мовців більш частотною є локалізація тонального максимуму в першій ритмогрупі (42,86%-64,28%), що пов'язано з більш імпульсивним характером вияву почуттів і підвищенням емоційно-прагматичного потенціалу мовлення. В актуалізації мовлення співрозмовників з нижчим соціальним статусом спостерігається більша рекурентність локалізації тонального максимуму на ядерному складносії (42,86%-57,14%), що свідчить про поступове розгортання емоцій мовців.

Необхідно підкреслити, що узагальнення даних акустичного аналізу, які відображає таблиця, демонструють залежність локалізації тонального максимуму від функціонально-прагматичної спрямованості фрагмента. Наприклад, для контакто-встановлювального й попередньо-заключного фрагментів характерною є локалізація тонального максимуму на ядерному складносії, що підкреслює вагомість комунікативного потенціалу зазначених фрагментів. У мовленні вищих і нижчих за статусом мовців контакто-встановлювальний і попередньо-заключний фрагменти мають рівновелику частоту (57,14%). В актуалізаціях мовців з рівним статусом розподіл частотних показників є таким: 50,00% – контакто-встановлювальний фрагмент, 57,14% – попередньо-заключний.

У свою чергу, у стратегічно-визначальному, динаміко-подійному та власне-заключному фрагментах помітною є пріоритетність першої ритмогрупи, що пов'язано з підвищенням семантичного й емоційного навантаження вказаної ділянки. У стратегічно-визначальному фрагменті усіх трьох груп експериментальних діалогів тональний максимум локалізується в першій ритмогрупі в 50,00% випадків, а в динаміко-подійному – частотні показники варіюють від 42,86% до 57,14%. Щодо власне-заключного фрагмента, то тут слід

зауважити, що домінування тонального максимуму в першій ритмогрупі (57,14% – у мовленні вищих за статусом мовців, 64,28% – у мовленні рівних за статусом мовців та 42,86% – у мовленні мовців з нижчим статусом) пояснюється закономірним вживанням усічених шкал у власне-заключному фрагменті, що свідчить про комунікативну вагомість ініціальної ділянки.

Стосовно локалізації тонального максимуму в інших ритмогрупах (див.табл. 1), то доцільно відзначити, що його найвищі частотні показники спостерігаються в аргументативно-дискусійному фрагменті (21,43% у мовленні вищих і рівних за статусом мовців та 14,29% у мовленні комунікантів з нижчим статусом). Крім того, найбільшу варіативність щодо локалізації тонального максимуму виявляє динаміко-подійний фрагмент, у межах якого зареєстровано такі частотні показники в мовленні вищого за статусом мовця: 7,14% у передшкалі, 35,71% у першій ритмогрупі, 14,29% в іншій ритмогрупі та 35,71% на ядерному складносії; у мовленні рівних за статусом мовців: 7,14% у передшкалі, 50,00% у першій ритмогрупі, 14,29% в іншій ритмогрупі та 28,57% на ядерному складносії; у мовленні мовців з нижчим статусом: 57,14% у першій ритмогрупі та 42,86% на ядерному складносії.

Таким чином, аналіз даних розподілу локалізації тонального максимуму в межах фрагментів експериментальних діалогів підтверджує найвищу значущість першої та ядерної ритмогруп, варіативність яких залежить від функціонально-прагматичної спрямованості конкретного фрагмента діалогу, розподілу його комунікативно-інформативного навантаження, а також ступеня емоційного напруження.

Аналіз закономірностей розподілу рівня тонального максимуму фрагментів досліджуваних діалогів (див. табл. 2) дозволяє простежити, що спільною ознакою усіх трьох груп аналізованих діалогів є домінуюча частка високої зони тонального максимуму, найвищі показники якої коливаються: від 35,71% до 50,00% – у мовленні комунікантів з вищим статусом та від 35,71% до 57,14% – в актуалізаціях мовців з рівним і нижчим статусом. Наступним за частотністю відзначений середній підвищений тональний рівень, найбільше представлений у мовленні нижчого за статусом мовця (35,71%--50,00%); у меншій кількості в актуалізаціях рівних за статусом мовців (контакто-встановлювальний і динаміко-подійний фрагменти – по 35,71%). У мовленні вищого за статусом співрозмовника його максимальна відсоткова доля була зафіксована лише в конфліктотвірному фрагменті (50,00%).

Таблиця 2

Вплив соціального статусу мовця на частоту актуалізації тонального максимуму фрагментів структурно-семантичних блоків діалогів офіційно-ділової сфери мовлення (%)

Соціальний статус мовця відносно статусу слухача	Складові тексту діалогу		Тональний максимум фрагмента					
	Структурно-семантичні блоки діалогу	Фрагменти тексту діалогу	екстра-високий	високий	середній підвищений	середній знижений	низький	екстра-низький
Вищий	Початок	контакто-встановлювальний	7,14	50,00	28,57	14,29	0,00	0,00
		стратегічно-визначальний	28,57	28,57	28,57	7,14	7,14	0,00
	Основна частина	конфліктотвірний	28,57	21,43	50,00	0,00	0,00	0,00
		динаміко-подійний	28,57	28,57	21,43	14,29	7,14	0,00
		аргументативно-дискусійний	50,00	28,57	14,29	7,14	0,00	0,00

	Завершення	попередньо-заключний	14,29	35,71	28,57	21,43	0,00	0,00
		власне-заключний	21,43	14,29	28,57	21,43	14,29	0,00
Рівний	Початок	контакто-встановлювальний	28,57	35,71	35,71	0,00	0,00	0,00
		стратегічно-визначальний	14,29	57,14	21,43	7,14	0,00	0,00
	Основна частина	конфліктотвірний	21,43	35,71	21,43	14,29	7,14	0,00
		динаміко-подійний	35,71	28,57	35,71	0,00	0,00	0,00
		аргументативно-дискусійний	42,86	28,57	14,29	7,14	7,14	0,00
	Завершення	попередньо-заключний	21,43	28,57	21,43	14,29	14,29	0,00
		власне-заключний	14,29	7,14	28,57	28,57	21,43	0,00
	Нижчий	Початок	контакто-встановлювальний	0,00	28,57	50,00	14,29	7,14
стратегічно-визначальний			0,00	35,71	50,00	7,14	7,14	0,00
Основна частина		конфліктотвірний	28,57	21,43	28,57	7,14	14,29	0,00
		динаміко-подійний	7,14	50,00	35,71	0,00	7,14	0,00
		аргументативно-дискусійний	21,43	57,14	14,29	7,14	0,00	0,00
Завершення		попередньо-заключний	0,00	35,71	28,57	0,00	21,43	14,29
		власне-заключний	0,00	14,29	42,86	14,29	21,43	7,14

У мовленні вищих і рівних за статусом комунікантів, яке кваліфікувалося аудитором як найбільш емоційно-забарвлене, було зареєстровано найвищу частку актуалізації екстрависокої зони тонального максимуму: 50,00% в аргументативно-дискусійному фрагменті, актуалізованому мовцями з вищим соціальним статусом та 35,71% у динаміко-подійному та 42,86% в аргументативно-дискусійному фрагментах, актуалізованих мовцями з рівним соціальним статусом. При цьому рекурентність екстрависокого рівня реалізації тонального максимуму як засобу виділення ключових слів в аргументативно-дискусійному фрагменті спостерігається в усіх досліджуваних групах. Значна частка (21,43%-28,57%) реалізації екстрависокої зони в конфліктотвірному фрагменті пов'язана насамперед з підвищенням емоційної напруги в ньому.

Актуалізація тонального максимуму в середній зниженій і низькій зонах була відзначена в максимальній кількості в попередньо-заключному (14,29%-21,43%) і власне-заключному (14,29%-28,57%) фрагментах. Крім того, у зазначених фрагментах, актуалізованих мовцями з нижчим соціальним статусом, було зареєстровано незначну рекурентність зони екстранизького тонального максимуму (7,14%-14,29%).

Отже, оцінка величини тонального максимуму в межах фрагментів досліджуваних діалогів свідчить про те, що, незалежно від соціального статусу мовця, найбільшою рекурентністю характеризуються високий і середній підвищений тональні рівні. У той же час,

для аргументативно-дискусійного фрагмента типовим є також екстрависокий рівень тонального максимуму, який надає промінантності семантично вагомим елементам повідомлення.

Як показав акустичний аналіз, незалежно від соціального статусу мовців спільною ознакою експериментального корпусу діалогів є локалізація тонального максимуму в першій ритмогрупі або на ядерному складоносії фрагментів. Варіативність зазначених ділянок зумовлена функціонально-прагматичною спрямованістю фрагментів і розподілом комунікативного навантаження в них. Так, контакто-встановлювальний і попередньо-заклучний фрагменти маркуються найвищими показниками тонального максимуму на ядерному складоносії, а в стратегічно-визначальному, динаміко-подійному та власне-заклучному фрагментах спостерігається пріоритетність першої ритмогрупи, як найбільш функціонально значущої ділянки. Варіативність розподілу тонального максимуму на різних ділянках інтоногрупи була відзначена в аргументативно-дискусійному фрагменті, що пов'язано з ускладненням його синтаксичної структури порівняно з іншими, а також необхідністю просодичного виділення ключових слів.

Вивчення величини тонального максимуму свідчить про домінування високої і середньої підвищеної зони. У свою чергу, у мовленні комунікантів з вищим і рівним соціальним статусом було виявлено значну рекурентність реалізації екстрависокої зони тонального максимуму, що пояснюється більш імпульсивним характером вияву почуттів у цих групах. Крім того, максимальна частка екстрависокого тонального максимуму як засобу інтенсифікації семантики комунікативно вагомих компонентів повідомлення була зафіксована в аргументативно-дискусійному та динаміко-подійному фрагментах усіх досліджуваних під час акустичного аналізу діалогів, що узгоджується з описаною вище закономірністю актуалізації екстрависокого тонального рівня їхнього початку. У конфліктотвірному фрагменті рекурентність екстрависокої зони тонального максимуму, яка була зафіксована в меншій кількості, слугує індикатором локалізації конфлікту. Актуалізація тонального максимуму в середній зниженій і низькій зонах була зареєстрована в найбільшій кількості в попередньо-заклучному і власне-заклучному фрагментах.

Таким чином, результати акустичного аналізу свідчать про функціонально-прагматичну зумовленість локалізації тонального максимуму, що підтверджує прагма-інформативний потенціал інтонації в офіційно-діловому спілкуванні. Тенденція до підвищення величини тонального максимуму пов'язана насамперед з емоційно-прагматичним потенціалом висловлень, що слугує ефективним засобом інтенсифікації мовлення і вказує на емоційно-раціональний характер побудови сучасного ділового дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багмут А.Й. Інтонація як засіб мовної комунікації / А.Й.Багмут, І.В.Борисюк, Г.П.Олійник. – К.: Наукова думка, 1980. – 243 с.
2. Златоустова Л.В. Общая и прикладная фонетика: Учебное пособие / Московский гос. ун-т. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 416 с.
3. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення. – К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.: іл., табл. – Бібліогр.: с. 322–351.
4. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи. – Киев; Одесса: Вища школа, 1986. – 160 с.: ил., табл. – Библиогр.: с. 154–158.
5. SpectraLAB: FFT Spectral Analysis System. Version 4. 3213. Copyright © 1997 Sound Technology, Inc. 1400. Dell Avenue. Campbell, CA 95008 USA.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ющенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми фонетики англійської мови.

ВИТОКИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО НАПРЯМУ ФОНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інна КРАСОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглянуто передумови виникнення і формування основних положень лінгвокогнітивного напрямку сучасних фонетичних досліджень, виокремлено їхні ключові теоретичні засади.

This paper analyses the origins that influenced the development of principal ideas for contemporary phonetic studies in the framework of cognitive approach, defines their key theoretical concepts.

Вирішення різноманітних проблем теорії та практики в лінгвістичних пошуках останніх десятиріч пов'язується з вивченням особливостей представлення розумової діяльності людини в системі мови. Все більшу увагу дослідників привертають механізми відображення реального світу одиницями фонетичного рівня мови. Формування та розвиток предметно-методологічної бази когнітивної парадигми стає можливим тому, що інтенсивний підхід до дослідження мови, метою якого було вивчення структури й семантики мовного матеріалу, змінюється екстенсивним, пов'язаним з використанням у лінгвістиці, зокрема фонетиці, даних психології, логіки, філософії, нейрофізіології та інших дисциплін нелінгвістичного циклу. Детальний аналіз артикуляційних та акустичних ознак фонетичних явищ у межах когнітивно-дискурсивної парадигми ґрунтується на поняттях, розробленими відомими мовознавцями, які колись мали лише метафоричне значення.

Так, лінгвістична концепція І. О. Бодуена де Куртене [2: 191-194], сутність якої полягає у встановленні, з одного боку, «поверхневої» оболонки мовного знака шляхом дослідження морфологічної будови мови, а з іншого – його внутрішньої, «глибинної» сутності, яка відображає й індивідуальний світ мовця, і складну систему соціальних відносин, можна вважати одним з найважливіших теоретичних положень генеративної фонології. Крім того, Ф. де Соссюр [11: 88-89] обґрунтовує теорію про мову як систему знаків, у якій істотним є лише поєднання значення й акустичного образу. Виходячи з цього, Ф. де Соссюр під мовним знаком розуміє протиставлену двобічну психічну сутність означення (акустичний образ) й означуваного (поняття), що віддзеркалює дійсність у когнітивній системі мовця. Акцентуючи увагу на ментальних основах репрезентації сприйнятої мовцем інформації, О. О. Потебня визначає звук як поверхневу реалізацію «чуттєвого образу об'єкта» [10: 79]. Ці міркування дали підстави розглядати елементи мови й мовлення як двосторонні одиниці, що мають фізичні та психічні плани [12: 27].

Іншим принципово важливим моментом для розвитку й становлення лінгвокогнітивного підходу у фонетиці є детальне й різнобічне дослідження взаємозв'язку між будовою мови й культурою народу [20: 1-12]. З таких позицій завдання лінгвістичної науки полягає не стільки у виявленні зовнішніх особливостей і формальних критеріїв одиниць мови й мовлення, скільки у визначенні внутрішньої природи мови крізь призму її зв'язків з культурою, суспільством, історією. Розуміючи це, сучасні лінгвісти розглядають мову як засіб проникнення в ієрархію культурних цінностей, інструмент інтерпретації й концептуалізації вторинних семіотичних систем – звичаїв, обрядів, вірувань, фольклору [1: 34-124].

Пошуки шляхів розуміння внутрішньої природи мовних знаків спрямовує лінгвістів на визначення особливостей функціонування мови в умовах реальної комунікації з урахуванням таких її факторів, як: інтенція мовця, прагматичний намір, позамовні чинники. Розмірковуючи над внутрішньою формою мовного знака, В. фон Гумбольдт зазначає, що мова виявляє роботу духа, яка постійно відтворюється у процесі мовленнєвої діяльності людини, й віддзеркалює єдність артикульованого звуку з концептуальною сферою індивіда [5: 70-74]. Виходячи з поняття про мову як функціональну систему, обґрунтовується теза про необхідність багатоаспектного опису фонетичних одиниць у межах наявного мовленнєвого спілкування [14: 30-37]. При цьому формування системи фонетичних одиниць у свідомості людини відбувається лише за умов її активної взаємодії з навколишнім середовищем [8: 148]. У зв'язку з цим, функціонально-комунікативний напрям орієнтує експериментально-фонетичні дослідження на вивчення семантичної та прагматичної функцій фонетичних одиниць як важливого засобу, що забезпечує ефективність акту усної комунікації.

На цьому тлі пошук взаємозв'язку між зовнішніми виявами мовлення або звучанням і його функціональними властивостями в експериментально-фонетичних дослідженнях не можливий без урахування інтенцій мовця й вираження його почуттів та емоцій, його ставлення до дійсності, висловлення та співрозмовника. Розглядаючи аналіз інтонації під викладеним кутом зору, вчені наголошують на необхідності врахування стилістичних особливостей мовлення і специфіки позамовних факторів, таких як мовленнєва ситуація та комунікативні стратегії [21: 59-82].

Справедливо підкреслюється, що структура мовленнєвої діяльності людини надзвичайно складна й об'єднує протилежності: автоматизм/творчість; дискретність/континуальність; лінійність/багатоплановість [7: 5-6]. Нерозривними є два її аспекти: мовлення й аудіювання, створення висловлювання та його сприйняття, хоча ступінь активності цих процесів не є однорідним. Крім того, процес породження мовлення є не менш активним за своїм характером аніж процес формування думки [6: 68]. Тому мовленнєва діяльність осмислюється як поетапний процес переходу іманентної системи мови до опосередкування її складників у комунікативних одиницях, які віддзеркалюють єдність мотиваційного й змістовного планів мовлення [4: 375-381]. Спираючись на ці положення, Л. В. Щерба [13: 24-39] одним з найважливіших завдань лінгвістики вбачає в дослідженні мовленнєвої діяльності з погляду єдності процесу опрацювання й збереження комунікативного досвіду мовця та системи мови як продукту цілеспрямованої комунікативної поведінки мовця.

Разом з тим слід зважати на те, що мовленнєва діяльність, за результатами низки психолінгвістичних досліджень, виступає як мовленнєво-розумовий процес, що відбиває і суб'єктивне ставлення людини до навколишньої дійсності, й універсальні стратегії програмування та декодування звукової інформації. Крім того, беручи до уваги аксіому про те, що умовою комунікації є «безперервна робота думки» і мовця і слухача [3: 125], аналіз фонетичних одиниць не можливий без урахування індивідуальних і психологічних ознак мовця. Тому положення про єдність зовнішнього й глибинного планів мовних одиниць, взаємозв'язок між процесом мовленнєвої діяльності та ієрархічною системою одиниць мови, що відображають і універсальні, і суб'єктивні особливості концептуалізації дійсності у свідомості мовця, створюють підґрунтя для розвитку когнітивного напрямку аналізу одиниць фонетичного рівня мови.

Питання взаємозв'язку між мисленням і мовленням ще й дотепер залишається нез'ясованим і дискусійним, а отже, актуальним у межах когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичних досліджень. На сучасному етапі розвитку лінгвістики експериментально-фонетичні дослідження, без сумніву, повинні бути багатофакторними, що сприятиме більш адекватному опису досліджуваних явищ. Природно, що лінгвокогнітивний напрям орієнтує фонетистів на вивчення сегментного й надсегментного рівнів мови як невід'ємного складника мисленнєвої діяльності людини, що тісно взаємодіє з іншими когнітивними структурами й процесами: сприйняттям, увагою, пам'яттю. Оскільки цей підхід, пов'язаний з детальним аналізом артикуляційних та акустичних ознак фонетичних явищ, фонетика і фонологія в межах цієї парадигми виступають як дисципліни, здатні забезпечити їхню інтеграцію з когнітологією. Зважаючи на це, лінгвокогнітивний напрям зорієнтований на дослідження фізичної оболонки звукових репрезентацій сегментного і надсегментного рівнів мови [17: 38-39] як таких, що забезпечують отримання, опрацювання, збереження, вилучення й використання звукової інформації людиною.

Аналіз останніх робіт у межах когнітивно-дискурсивної парадигми наукових досліджень свідчить про спробу дослідити і природу звукових репрезентацій на сегментному й надсегментному рівнях мови, і лінгвокогнітивні операції, що забезпечують їхнє формування [15, 17]. Тому природно, що вихідним для лінгвокогнітивного напрямку фонетичних досліджень убачається положення про те, що звукові репрезентації як складник мисленнєвої діяльності людини виникають унаслідок взаємодії з когнітивними процесами мовця [22: 24-49]. Таким чином, можна припустити, що мета фонетичних і фонологічних досліджень у руслі лінгвокогнітивного напрямку полягає в побудові ієрархії «глибинних структур» як інтеріоризованої системи знань [16: 96-131], виявленні когнітивних основ

мовлення [19: 243-335], поясненні феноменів мовленнєвої комунікації під кутом зору їхніх зв'язків з ментальними процесами [18: 80-96]. Це дає підстави стверджувати, що в компетенцію когнітивної теорії входять питання щодо виникнення інформації про світ, її оцінку, збереження в пам'яті мовців та перетворення в знання, які певним чином впливають на поведінку тієї чи іншої мовної спільноти [9: 69]. Тому цілком природно, що вивчення сприйняття й інтерпретації звукової інформації стало органічною частиною когнітивно-дискурсивного напрямку лінгвістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белл Р. Социолінгвістика: [пер. с англ. под ред. А. Д. Швейцера]. – М.: Международные отношения, 1980. – 320 с.
2. Бодуен де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2: Фонетические законы: [пер. с польск. / под ред. С. Г. Бархударова, Е. А. Токарева]. – 1963. – С. 189-208 с.
3. Виноград Т. К. К процессуальному пониманию семантики: [пер. с англ. О. В. Звезгинцевой] // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. – Вып. XII: Логический анализ языка. – С. 74-123.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Эксмо. – 2006. – 1136 с.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: [пер. с нем. под ред. Г. В. Рамишвили]. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
6. Кацнельсон С. Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
7. Кубрякова Е. С. Модели порождения речи и главные отличительные особенности речемыслительного процесса // Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 82-140.
8. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1975. – 253 с.
9. Новикова Л. А. Когнитивный аспект противоположности в языке: материалы международной научной конференции "Проблемы семантического описания единиц языка и речи.", 10-12 ноября 1998 г. / Минск. гос. лингвист. ун-т. – Минск: МГЛУ, 1998. – С. 57-59.
10. Потебня А. А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
11. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
12. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
13. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность – М.: УРСС, 2007. – 432 с.
14. Якобсон Р. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – 456 с.
15. Cook N. Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 291p.
16. Coleman J. Phonetic Representations in the Mental Lexicon. // Oxford Studies in Theoretical Linguistics. – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 96-131.
17. Durand J. Phonology, Phonetics and Cognition. // Oxford Studies in Theoretical Linguistics – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 10-51.
18. Goldsmith J. Tone in Mituku: How a Floating Tone Nailed down an Intermediate Level // Oxford Studies in Theoretical Linguistics. – New York: Oxford University Press. – 2001. – P. 80-96.
19. Repp B. Categorical perception: issues, methods, findings // Speech and Language: Advances in Basic Research and Practice / [ed. by J. Lass]. – New York: Academic Press, 1983. – P. 243-335.
20. Sapir E. A study in phonetic symbolism // Journal of Experimental Psychology. – 1929. – Vol. 12. – № 3. – P. 1-12.
21. Searle J. Indirect Speech Acts // Syntax and Semantics: Speech Acts / [ed. by P. Cole, J. Morgan] – New York: Academic Press. – 1975. – P. 59-82.
22. Shillcock R. Lexical hypotheses in continuous speech // Cognitive Models of Speech Processing / [ed. by G. T. Altmann]. – Cambridge (Mass.): MIT Press. – 1990. – P. 24-49.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Красовська – старший викладач кафедри англійської філології факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонетика англійської мови.

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСОНАНТНИХ ТА ВОКАЛІЗОВАНИХ АЛОФОНІВ НІМЕЦЬКОЇ ПРИГОЛОСНОЇ ФОНЕМИ /r/ У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ

Олександр РУДКІВСЬКИЙ (Київ, Україна)

Стаття присвячена проблемі реалізації консонантних та вокалізованих варіантів німецької приголосної фонемі /r/ у спонтанному мовленні. Автор описує, які модифікаційні процеси притаманні її алофонам.

The article explores the problem of realization of the consonant and voiced variants of the German consonant phoneme /r/ in spontaneous speech. The author describes modification processes typical for its allophones.

Реалізація консонантних та вокалізованих алофонів німецької приголосної фонемі /r/ становить наукову **проблему**, яку ще не повністю вирішили вітчизняні та зарубіжні науковці [10; 1; 2]. **Актуальність** обраної теми зумовлена необхідністю визначення ступеня варіативності її алофонів у сильній та слабкій позиціях у спонтанному мовленні (СМ).

Метою студії є встановлення статусу німецької приголосної фонемі /r/, її реалізації у спонтанному і підготовленому мовленні, що викликало низку суперечностей у науковому просторі навколо характеристик її алофонів.

Узагальнюючи останні дані в науковій літературі [7; 3], фонема /r/ може бути представлена різними варіантами (див. рис. 1). Слід додати, що крім перерахованих у фаховій літературі алофонів можуть виникати оглушений веллярний [ʀ] або увулярний консонантний варіант [ʁ] фонемі /r/ [8]. Повний опис модифікації алофонів названої фонемі передбачає не встановлення головного варіанту, а визначення позиційно-комбінаторних умов, за яких простежується реалізація консонантних чи вокалізованих алофонів щільної /r/. Цікавим є дослідження консонантних алофонів щільної /r/, оскільки останні дослідження показують, що варіанти цієї фонемі зазнають дедалі більшої вокалізації або взагалі випадають.

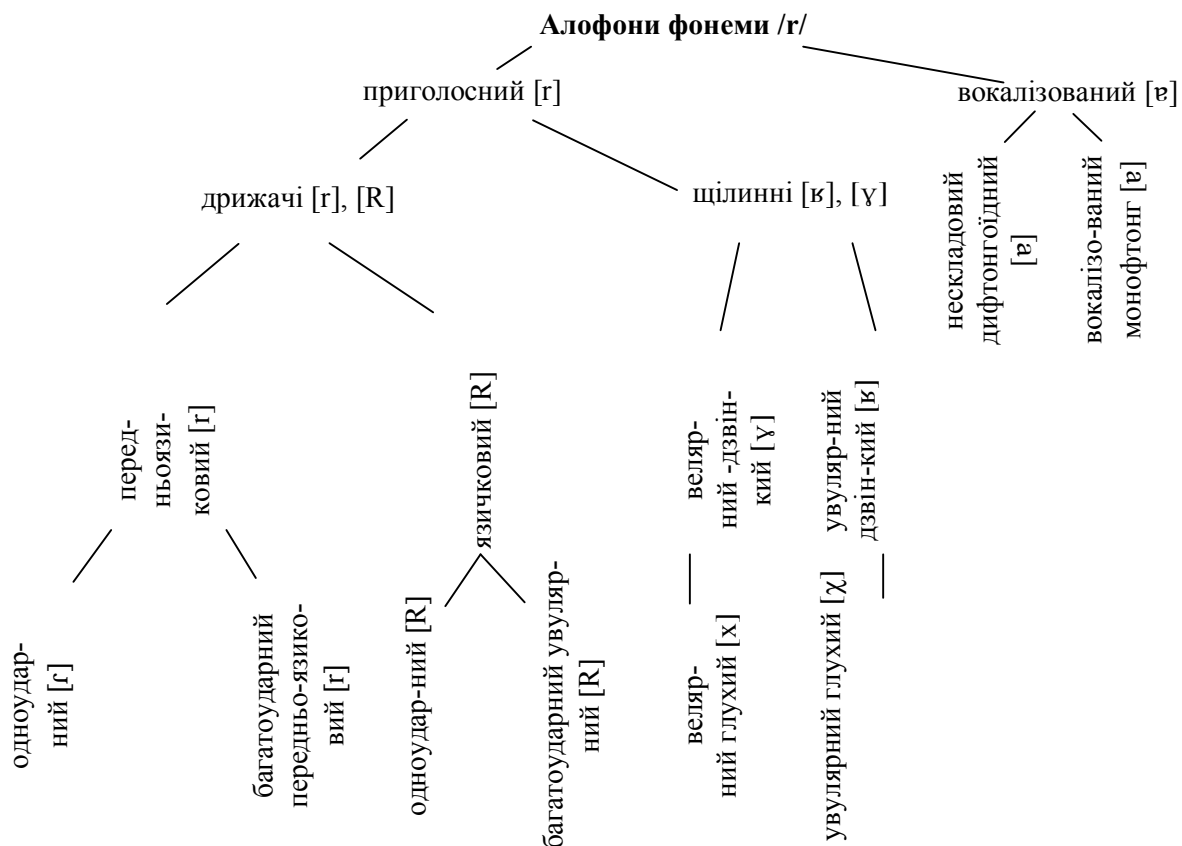


Рис. 1. Алофони фонемі /r/

Отже, насамперед опишемо нормативну появу консонантних та вокалізованих алофонів фрикативної /r/. Згідно з останніми дослідженнями кодифікована норма передбачає консонантні алофони фонемі /r/ [6; 5]:

- на початку слова та складу перед наголошеним або ненаголошеним голосним: [ʁɛdŋ] – "reden", [ʁevolut͡sɪŋ] – "Revolution";
- після зімкнених або щільних приголосних перед наголошеним або ненаголошеним голосним: [fʁagŋ] – "fragen", [t͡ʁaʊrɪç] – "traurig";

Позиційно-вокалізований варіант [e] фонемі /r/, що сприяє подовженню фонологічно коротких голосних, з'являється у таких випадках:

- у ненаголошених префіксах "er-, her-, ver-, zer-";
- у ненаголошеному суфіксі "-er";
- після довгих голосних [vé:(:)ɛdŋ] – "werden";

- після коротких голосних: [vá(:)ɛtɪŋ] – "warten", [ʃpɛ(:)ɛbɛ] – "Sperber", що можуть подовжуватися далі;
- після довгого голосного [a:]: [já(:)ɛ] – "Jahr", який може набувати гіпердовготи до [a:(ɪ)].

Нескладовий [ɐ] з'являється переважно після довгих голосних, однак у СМ він може мати місце й після коротких. Елізія (r) відбувається особливо інтенсивно у спонтанному мовленні, нормативно не передбачена і чинить вплив на фонетичні характеристики попередніх монофтонгів та дифтонгів [3; 2].

Всього досліджено 2196 реалізацій нормативно-консонантних алофонів фрикативної фонемі /r/. Загальний розподіл алофонів у дослідженому матеріалі вказує на те, що увулярно-постдорсальний алофон [ʀ] зустрічається значно частіше (56 %) ніж оглушений алофон [ʁ] (11 %), дзвінкий [r] (5 %) та оглушений [ʁ̥] (1 %) велярні алофони, однак вокалізований варіант [ɐ] займає вагому частку (13 %). Спонтанне мовлення характеризується вищим коефіцієнтом вокалізованих варіантів, натомість поява консонантного [r] у СМ зменшується у порівнянні з підготовленим мовленням.

У випадках, коли варіанти фонемі /r/ знаходиться після алофонів довгої /a:/, то, аналогічно до позиції після інших довгих голосних, відбувається вокалізація приголосного [ʀ] до [ɐ]. Тому такі явища розглядаються разом із вокалізованими варіантами фрикативної фонемі /r/. Вокалізований складовий [ɐ] та нескладовий [ɐ] варіанти є найчастішими (49 %) алофонами фонемі /r/. Це пояснюється тим, що вокалізований [ɐ] після довгої голосної розглядається як алофон щільної приголосної фонемі /r/, а всі реалізації складу "-er" залишаються поза увагою.

Серед нормативно-консонантних алофонів фонемі /r/ вокалізовані варіанти [ɐ] та [ɐ] зустрічаються 282, а консонантні алофони [ʀ] – 1572 рази.

(a) Приголосні варіанти дрижачої фонемі /r/

Звукозаписи не містять жодної реалізації язичкового [r] чи передньоязикового [r], тобто мовлення дикторів не має регіонального чи будь-якого іншого забарвлення. У 72 % випадків вимовляється увулярно-постдорсальний приголосний [ʀ]. Найбільш частими модифікаційними явищами є елізія та вокалізація приголосного.

(a.1) Елізія нормативно-консонантного варіанта фонемі /r/

Дослідження вчених [4; 3; 10] показують, що елізія алофону [r] зумовлює зміни коротких голосних за підняттям. Випадіння відбувається у таких позиціях:

- Найчастішою (62 %) є елізія [r] після короткої голосної. При цьому до уваги не беруться реалізації фонемі /r/ у складах "er-, her-, ver-, zer-" та "-er". 51 % варіантів фонемі /r/ артикуються як дзвінкий увулярний [ʀ] і 22 % алофонів зазначеної фрикативної вокалізуються або випадають. Особливо часто дрижачий [ʀ] зникає після короткої голосної /ɔ/ (75 %) та /a/ (57 %), наприклад, [bɛda:(ʀ)f] – "bedarf".

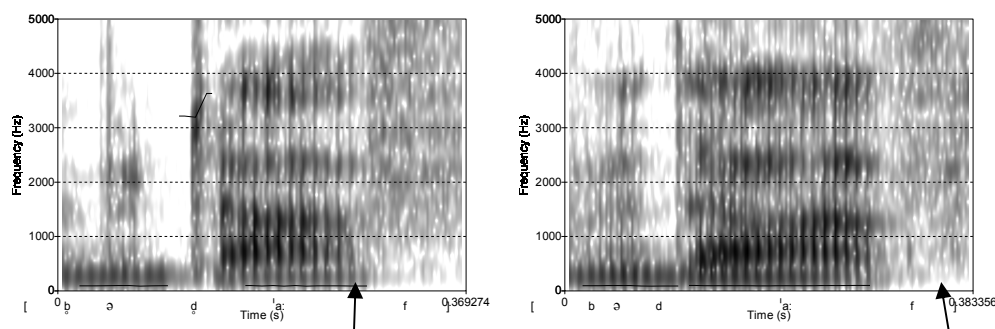


Рис. 2. Сонаграми слова "bedarf" у СМ та ПМ

- На рис. 2 ліворуч відображено елізію нормативно-консонантного алофона [ʁ] у спонтанному мовленні. Внаслідок випадіння (r) короткий голосний [a] подовжується до [a:]. Ідентичне явище ми спостерігаємо у підготовленому мовленні (рис. 2 праворуч). Тобто, елізія нормативного пригосного алофону [ʁ] сприяє появі гіпердовготи попереднього короткого голосного [a].

- На початку складу в 16 випадках зафіксовано елізію, що відповідає 28 % усіх випадків випадіння. Увулярний [ʁ] у таких складах виявлено лише тоді, коли відбувається елізія попереднього голосного [ə] й стягування складів: [andʁə] – "andere". На рис. 3 ліворуч показано результат елізії нормативно-консонантного варіанту фрикативної фонемі /r/ у слові [gənfɑ:(ʁ)ŋ] – "Gefahren". Із малюнку видно, що наголошений голосний [a:] подовжується, F₁ залишається стабільною, а його F₂ на короткому відрізку зміщується у діапазон частот другої форманти ненапруженого голосного переднього ряду [i]. Рис. 3 праворуч відображає реалізацію нормативно-консонантного алофону [ʁ] у підготовленому мовленні. Стрілка вказує на перерваність спектру пригосного [ʁ] та наявність ЧОТ, що свідчить про дзвінкий фрикативний шум. Крім цього, шумові характеристики спектру виказують наявність реалізації фрикативного пригосного [ʁ].

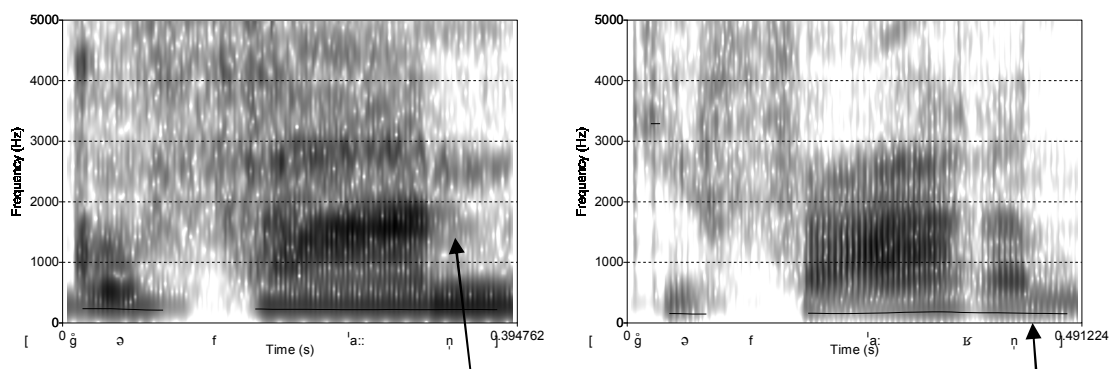


Рис. 3. Сонаграми слова "Gefahren" у СМ та ПМ

Елізія нормативно-консонантного алофону щілинної /r/ відбувається після випадіння наступного голосного [ə], [i] або [u] і зумовлює об'єднання обох складів. На рис. 4 ліворуч відображено випадіння сегментів "-rig-" у СМ у слові [tʁɑ:(ʁ)ɪgəs] – "trauriges". Рис. 4 праворуч показує реалізацію нормативно-консонантного варіанта [ʁ] щілинної /r/ із збереженням усіх сегментів фонетичного слова у підготовленому мовленні. Цікавим є те, що на відрізку реалізації щілинного варіанту [ʁ] помітний формантний перехід від F₂ нескладового компонента дифтонга [aɪ] на частоті 1000 Гц до F₂ ненапруженого голосного [i] частотою 2200 Гц, тобто навіть у підготовленому мовленні алофони фонемі /r/ зазнають комбінаторних змін після наголошеного та перед голосними звуками [ə], [i] або [u].

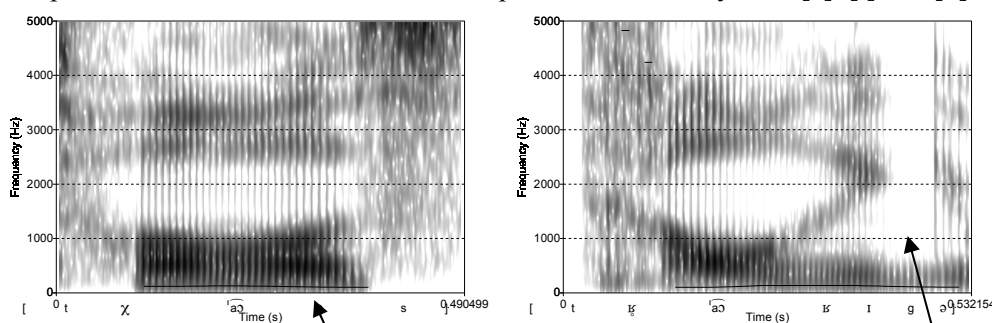


Рис. 4. Сонаграма ФС "traurig" у СМ та ПМ

Елізія нормативно-консонантного варіанту після зімкнених та щілинних перед голосною спостерігається лише у 6 випадках, наприклад: [ʔim ǝ(ʁ)ʊp:ə] – "im Grunde". Елізія нормативного приголосного алофону [ʁ] фонему /r/ характерна для мовлення всіх досліджених дикторів.

(a.2) Вокалізація нормативно-консонантного варіанта фонему /r/

Вокалізація варіантів щілинної /r/ спричиняє подовження голосної та появу на місці приголосного варіанту дифтонгоїдного нескладового [ɐ̯]. На рис. 5 ліворуч представлено реалізацію нормативно-консонантного алофону фонему /r/ у спонтанному мовленні у слові [bɔ̯vɔ̯:ʁm] – "beworben".

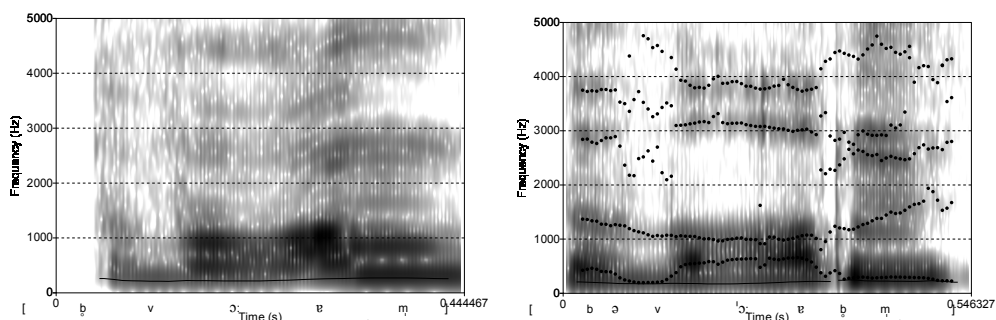


Рис. 5. Сонаграма ФС "beworben" у СМ та ПМ

Рис. 5 праворуч відображає модифікований консонантний варіант фонему /r/ у підготовленому мовленні теж як вокалізований нескладовий [ɐ̯]. Проте ступінь вираження вокалізації помітно нижчий за його відповідник у спонтанному мовленні, що підтверджується більш згладженим підняттям F₂ на відрізьку вокалізованого сегмента. Отже, в обох випадках має місце вокалізація нормативно-консонантного алофону [ʁ] до нескладового [ɐ̯]. Це явище характерне для сучасного стану німецької мови [3; 2].

(a.3) Інші варіанти нормативно-консонантного варіанта фонему /r/

Невелике зміщення вперед місця артикуляції фонему /r/ спричиняє появу велярних алофонів [ɣ] та [ɣ̥], що супроводжується одночасним зменшенням фрикційного шуму із тенденцією до його відсутності. Про це свідчать такі випадки, як, наприклад: [bɔ̯ɣu:f] – "Beruf". На рис. 6 ліворуч зображено спірантизацію фрикативного увулярного алофону [ʁ] до велярного [ɣ] у спонтанному мовленні, вимова якого на слух подібна до дзвінкого придихового [ɦ], що на малюнку вказується стрілкою.

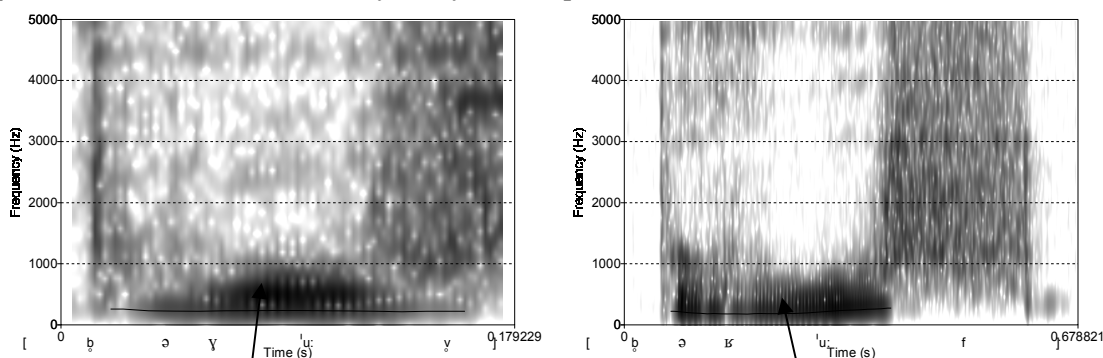


Рис. 6. Сонаграми ФС "Beruf" у СМ та ПМ

Рис. 6 праворуч змальовує реалізацію нормативно-консонантного варіанту [ʁ] у підготовленому мовленні, де приголосний має перерваний спектр.

(б) Нормативно-вокалізовані варіанти приголосної фонему /r/

Нормативна вокалізація алофонів фрикативної фонему /r/ спостерігається не у всіх випадках. Аналіз показав, що найчастішим явищем модифікації нормативно-вокалізованих алофонів фонему /r/ є елізія.

(б.1) Елізія на місці нормативно-вокалізованого варіанта фонему /r/

Поява елізії у 22 % від загальної кількості реалізації нормативно-вокалізованого алофону [ɐ] є досить великою. Рис. 7 ліворуч зображує результат випадіння вокалізованого нескладового [ɐ] і появу редукованого голосного [ə] на місці двох нормативних сегментів [eɐ] у фонетичному слові [dɛ ˈnɔʊn] – "der neuen". На рис. 7 праворуч представлено нормативну вимову зазначеного вище фонетичного слова у підготовленому мовленні, де фонема /r/ реалізується як вокалізований нескладовий алофон [ɐ], що підтверджується підняттям F₁ до 600 Гц та опусканням F₂ до 1500 Гц на відрізок, зазначеному стрілками.

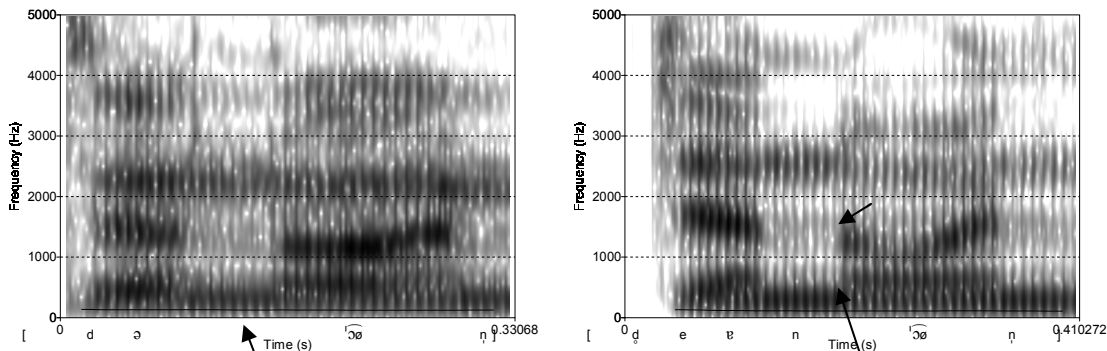


Рис. 7. Сонаграма ФС "der neuen" у СМ та ПМ

На рис. 8 зліва зображено реалізацію редукованого голосного [ɪ] на місці нормативного вокалізованого варіанту [ɐ] у слові [tsɪ(ɐ)tʰɔ::(ɪ)ŋ] – "zerstören", про що свідчить розмитість формантного контуру, вказаного стрілкою. Рис. 8 праворуч відтворює ідентичне слово в умовах ізольованого вимовляння. З ілюстрації видно, що у цьому випадку йдеться про нормативну вимову складу "tser-" як [tʰɛɐ]. Дифтонгоїдний контур формант F₁ і F₂, які позначені стрілками, це підтверджує.

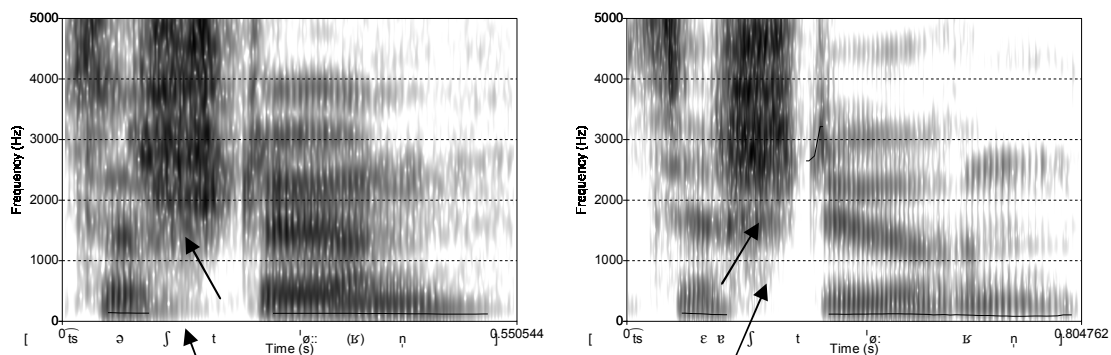


Рис. 8. Сонаграми складу "tser-" у СМ та ПМ

(б.2) Інші варіанти нормативно-вокалізованого алофона фонемі /r/

Положення ненапруженого вокалізованого варіанту [ɐ] у трикутнику німецьких голосних є достатньо рухомим, тому існують різні алофони фонемі /r/, які знаходяться поряд з [ɐ], що було виявлено у дослідженому матеріалі. Лише мовленню трьох дикторів притаманний варіант [ɛ] замість нормативного [ɐ]. 6 із 10 зазначених випадків спостерігаються у мовленні диктора 9.

Потрібно зазначити, що дане дослідження не повністю вичерпує питання варіативності алофонів німецької приголосної фонемі /r/, що може слугувати підставою для подальших наукових розвідок щодо функціонування німецької приголосної фонемі /r/ у спонтанному мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко Е. С. Територіальна варіативність голосних і приголосних сучасної німецької мови (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Бондаренко Ельвіра Сидорівна. – К., 2005. – 218 с.

2. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних у сучасному німецькому мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови – німецька" / Т. М. Кузьменко. – Київ, КНЛУ, 2006. – 20 с.
3. Ступак И. В. Функционирование системы гласных фонем перед согласным [r] в подготовленной и спонтанной речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ступак Инна Валерьяновна. – Измайльский гос. гуманитарный. ун-т. – Измаил, 2002. – 268 с.
4. Graf J. Neue Untersuchungen zur r-Realisation im Deutschen; Diplomarbeit / J. Graf, B. Meißner. – Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. – Halle/Saale, 1995. – 122 S.
5. Hollmach U. Untersuchungen zur Kodifizierung der Standardaussprache in Deutschland / Uwe Hollmach. – Lang : Frankfurt, 2007. – 341 S.
6. Krech E.-M. Probleme der Erforschung und Kodifizierung des Aussprachestandards – aufgezeigt am Beispiel von Deutschland und Österreich / Eva-Maria Krech // Halesche Schriften zur Sprechwissenschaft und Phonetik: HSSP. – Frankfurt, M. : Lang, 1996. – S. 118 – 142.
7. Meißner B. Vorschlag einer Aussprachekodifikation des r-Lautes für Deutschland / Björn Meißner // Von Sprechkunst und Normphonetik: Festschrift zum 65. Geburtstag von Eva-Maria Krech am 6. November 1997 / [Institut für Sprechwissenschaft und Phonetik, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg]. Martina Haase, Björn Meißner, Dirk Meyer (Hrsg.). – Hanau ; Halle/ Saale : Dausien, 1997. – S. 131–137.
8. Piroth H. G. Final Devoicing and Syllabification in German Consonant Clusters: a Phonetic Investigation / H. G. Piroth // Proceedings XVth ICPHS: the Fifteenth International Congress of Phonetic Sciences; 3-9 August, 2003, Barcelona. (CD-ROM); 12 cm. – P. 2749 – 2752.
9. Steriopolo, Olena. Phonostilistik und satyphonetische Erscheinungen / O. Steriopolo // Germanistik der Ukraine. – Jahrbuch 3'2008. – Kyjiw: Ukrainischer Hochschulgermanistenverband, Verlagszentrum der KNLU. – S.109–121.
10. Ulbrich H. Zur R-Aussprache / Horst Ulbrich, Christiane Ulbrich // In: Zu Sprach-, Sprech- und Stimmstörungen: Festschrift zum 65. Geburtstag von Jutta Suttner am 10. Februar 1998 / [Institut für Sprechwissenschaft und Phonetik, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg]. Hrsg. von Gerda Falgowski. – 1998 – S. 134–139.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Рудківський – старший викладач кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонологія, фонетика німецької мови, порівняльна типологія німецької та української мов.

АКЦЕНТНО-СКЛАДОВИЙ РИТМ ДИСКУРСУ MASS-MEDIA В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

Наталія ВЛАСІК (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена аналізу гендерних розбіжностей просодичного ритму вербальних стереотипів англомовного дискурсу mass-media. Наведено статистичні показники ознакових параметрів акцентно-складового ритму на перцептивному рівні. Встановлено певну специфіку акцентного рельєфу репрезентацій дискурсу з урахуванням гендерної дихотомії.

The article highlights the gender specifics in rhythm organization of the mass-media discourse. The statistic data obtained expose modifications in the accentuation relief on the auditory level. It has been proved that speakers reveal rhythmic variability of the discourse which is determined by the constituents of the gender dichotomy.

Сучасна лінгвістична наука, яка відрізняється антропоцентричністю своєї парадигми, займаючись розв'язанням питань, пов'язаних із людиною, таких як вияв особливостей варіювання мовлення у різних комунікативних ситуаціях спілкування, взаємозалежність між мовними та суспільними структурами, висуває соціолінгвістичний аспект вивчення різноманітних жанрів дискурсу як один із найактуальніших.

Головними векторами соціолінгвістичних досліджень залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів (стратифікаційна) і соціальних ситуацій (ситуативна). Соціолінгвістика, зокрема мікросоціолінгвістика, зосереджена на індивідуальному мовленні або мовленні мікрогруп, на формуванні комунікативної компетенції та її ефективному використанні, на ставленні індивідів до мови [15]. Дослідження соціальної диференціації забезпечує можливість вивчати мовлення не тільки у площині різноманітних ситуацій, але й диференціювати особливості мовленнєвої поведінки комунікантів згідно з особистісними соціальними ознаками [17]. Комплексний підхід до функціонування мови й мовлення враховує як лінгвістичні, так і надлінгвістичні аспекти мовленнєвої діяльності індивіда, тобто орієнтується на особливості формування «індивідуального мовного варіанту». Серед різноманітних факторів надлінгвістичного характеру, що зумовлюють специфіку мовленнєвого коду комуніканта, одне з провідних місць посідає фізіологічний та психічний

фактор диференціації за статевим цензом, тобто гендерні особливості [13]. Тому вияв гендерних розбіжностей на різних мовних рівнях і, зокрема, фонетичних відмінностей у сфері вербальних стереотипів поведінки мовців чоловічої та жіночої статі є важливим напрямком сучасної соціофонетики [17].

У механістичній онтології гендер трактується як біологічно детермінована категорія, що відбита в одиницях мови та моделях мовленнєвої поведінки й пояснює їх функціонування, але дискурсивна онтологія дає нове розуміння гендеру як соціальнокультурної категорії, конструйованої у процесі дискурсивної й інтерактивної взаємодії індивідів у соціальному контексті. Визначення гендеру як продукту дискурсу передбачає висвітлення проблеми регулятивного впливу мови на формування гендерної ідентичності індивіда як члена соціуму, що структурує дискурс цього соціуму й водночас зазнає регулятивного впливу дискурсу [12]. Гендер розуміється як комплекс соціально-психологічних процесів та культурних установок, які впливають на поведінку індивіда, вибірним соціальних та мовленнєвих стратегій.

У гендерній лінгвістиці репрезентовані розвідки щодо формування гендерних стереотипів у масово-інформаційному, новинному, публіцистичному дискурсах, у кроскультурних, етно- та лінгвокультурологічних дослідженнях [1, 4, 6, 10].

На сьогодні мова йде не про те, яка стать домінує у мовленні, а про те, які засоби її вираження є в мові, у якому прагматичному та комунікативному контексті відбувається конструювання гендеру, який вплив на цей процес здійснюють над- та інтерлінгвістичні фактори [4].

Спроби виявити специфіку просодичного оформлення дискурсу з урахуванням гендерного підходу було зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними лінгвістами [2, 14, 17]. Але на сьогодні не відбулося викінченого становлення дослідницького апарату, не систематизовані знання, не виявлені риси, притаманні чоловічим або жіночим репрезентаціям. Тому, на наш погляд, дослідження дискурсу в гендерному аспекті є доцільним і актуальним. На нашу думку, представники двох макросоціальних груп володіють особливим інвентарем фонетичних (супрасегментних) засобів для здійснення комунікативного наміру.

У межах цієї статті запропоновано виклад особливостей варіативності акцентно-складової динаміки дискурсу mass-media з урахуванням соціофонетичної та жанрової специфіки.

Дискурс масової комунікації розраховано на вторинного адресата, що прогнозується, – багатомільйонного глядача, слухача, спостерігача [16]. Адресат не є у полі зору, він лише враховується, тому репрезентація цього дискурсу mass-media потребує особливої уваги щодо його просодичної актуалізації в сенсі теорії оптимальності, пріоритетом якої є система принципів гармонії, що зумовлюють коректність реалізації поверхневих структур у контексті просодичної ієрархії [9].

Цільовою установкою мовця є породження ефонічного усного мовлення, що не викликає в адресата напруженого стану, пов'язаного з очікуванням мовленнєвої продукції мовця [11]. Адекватне сприйняття дискурсу mass-media адресатом залежить від подачі тексту комуні кантом. Щоб створити відповідне «забарвлення мовлення», текст повинен відповідати вимогам «зручності звукового відтворення і слухового сприйняття» [5]. Таке мовлення характеризується поняттями пропорції, гармонії та ритму. Саме ритм є основоположним компонентом риторичної стратегії дискурсу, чуйним і тонким індикатором риторичних прийомів, що регулює вплив на аудиторію. Він забезпечує відносно стабільний режим функціонування дискурсу як суперсистеми. Коли мовлення цілеспрямовано налаштоване на вплив у процесі комунікативного акту, то ритм починає працювати не лише на змістоувиразнення, але й змістовираження (не в плані донесення самого змісту наміру, а в плані максимального сприяння цьому донесенню засобами ритму) [7]. Завдяки ритмізації, інформація, відформатована засобами мови, передається адресату у вигляді вербально-смыслових квантів, які часто відокремлені фізичними паузами та забезпечені просодичними показниками, що інформують про поточний стан акту висловлювання відносно його остаточної мети [11].

Ритм, у широкому розумінні цього поняття, – це повторюваність одного й того ж явища через відносно рівні проміжки часу. Свідомість сприймає періодичність явищ інтуїтивно. Ця спроможність свідомості базується на відносній ізохронності періодів між двома однотипними явищами. У цьому плані ритм як повторюваність ізохронності визиває очікування. Результатом очікування є передбачуваність та автоматизація, які знімають ентропію повідомлення, роблячи його зрозумілим, зменшуючи енергію на дешифровку повідомлення [8]. Хоча повторюваність як основа ритму має стійкий характер лише в поезії, у прозі також є певні норми повторів, де будь-який ритмічний ряд сприймається на основі схожих одиниць. Так метр отримує значення закономірності ритму. Створюючи певну сітку повторів, метрична система сприяє формуванню опорних пунктів з метою полегшення сприйняття змісту повідомлення. У дискурсі, як правило, немає чіткого принципу метра, але наявні деякі норми інваріантності повторів Згідно з експериментом, проведеним Кривною О.Ф., з двох аспектів процедури задання ритму – метричної та локалізаційної – більшу значущість для сприйняття та виділення ритмічного періоду (синтагми) має метрична сторона, тобто, вияв ритмічного центру. Метр, як своєрідний код, розчленовує та інтегрує сприйняття, виступає як засіб кореляції між враженнями, отриманими у даний проміжок часу, та «проекцією» його на майбутнє [11].

Об'єктом нашого дослідження слугували репрезентації телевізійних зразків «прогнозу погоди» у чоловічому та жіночому виконанні. Тривалість звучання – 12 хвилин.

Специфікою прогнозу погоди є переведення підготовленого письмового мовлення в звуковий формат зі специфічною просодичною партитурою, що відображає індивідуальність презентації мовця й вимагає нормативності комунікативного тембру реалізації дискурсу, тому індивідуальна мовленнєва воля мовця проявляється у «експресивному тонуванні» [3].

У нашому розумінні, маркованість ритмічного малюнку в дискурсі пов'язана з особливостями емоційно-ціннісних орієнтирів у представників двох груп. Ритмічна організація дискурсу розглядається нами як ієрархічно впорядкований комплекс.

Проаналізувавши тип примикання ненаголошених складів до наголошених у ритмічній групі (РГ), що є найменшою ритмічною одиницею, ми з'ясували, що інваріантним є енклітичний тип примикання, як у жіночих (WG), так і в чоловічих презентаціях (MG), але варіативність спостерігається на рівні семантичної тенденції. Вона більш виражена в жіночих (40%), ніж в чоловічих (11%). У висловлюваннях, схожих у просодичному плані, тип примикання відрізняється. Наприклад:

MG:

*Here's the *temperature's as *high as *forty de*grees] by *Saturday.

' _ _ _] ' _ _ _ _ _] ' _ _ _] ' _ _ _] ' _ _ _] ' _ _ _]

*More heavy *showers to *come in *Cape Town] throughout the *next

' _ _ _] ' _ _ _ _ _] ' _ _ _] ' _ _ _] ' _ _ _] ' _ _ _]

*couple of *days.

' _ _ _ _ _] ' _ _ _]

WG:

So for *Dehli some *heavy and at *times] *thundery *showers.

_ _ _ ' _ _ _] _ _ _ ' _ _ _] _ _ _ ' _ _ _] ' _ _ _ _ _] ' _ _ _]

We'll *also have some *pre-monsoon *showers across the *Northern parts.

_ ' _ _ _ _ _] _ _ _ ' _ _ _ _ _] ' _ _ _ _ _] _ _ _ _ _] ' _ _ _ _ _]

(BBC World News, 2008)

Висловлювання в чоловічому виконанні, на наш погляд, мають чітку структуру, яка підводить адресата до фокусу інформації. Вони сприймають ситуацію в цілому й зацікавлені у «глобальному», не деталізуючи її. Жіночі висловлювання свідчать про більш ретельне ставлення до кожного слова, вони «переживають» інформацію разом із адресатом, наділяючи висловлювання більшою емоційністю.

Кількість складів в РГ у жіночих та чоловічих репрезентаціях коливається від 1 до 9. Для обох репрезентацій характерні двоскладові (29%), трискладові (21%) та однокладові (17%) ритмічні групи. Складова динаміка може бути виявлена ступенем складової

ритмічності, яка вказує на характер періодичності інтеракцентних інтервалів. Кількісні показники таблиці складового обсягу інтеракцентних інтервалів показують ступінь складової ритмічності «прогнозу погоди».

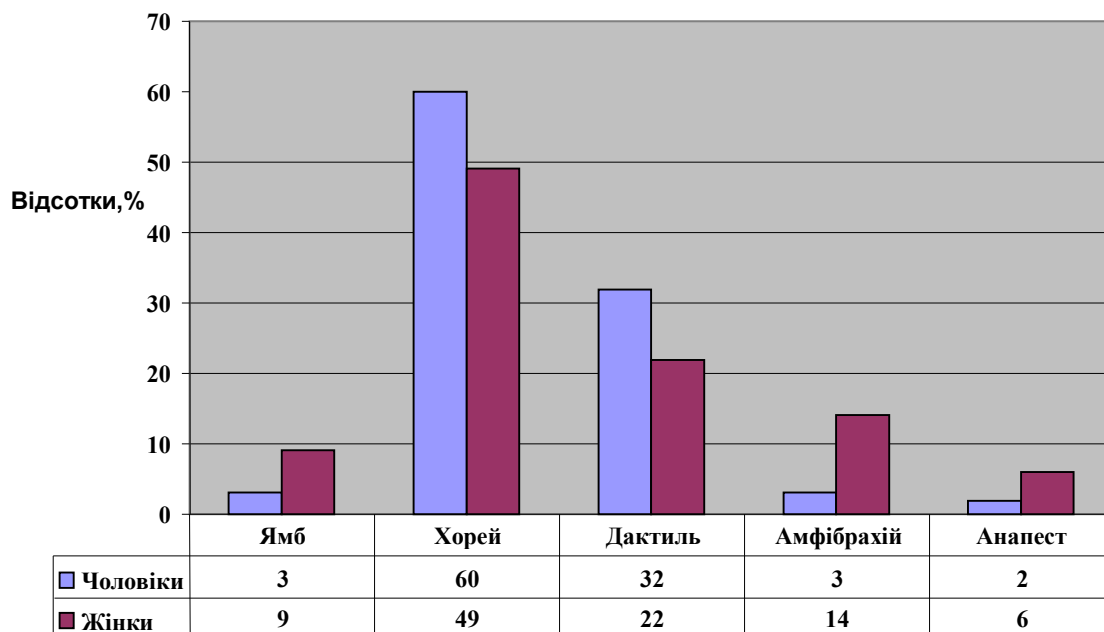
Складовий обсяг інтеракцентних інтервалів

Гендер	Кількісний склад інтервалів (%)							
	0	1	2	3	4	5	6	7
MG	13	39	34	8	3,6	1,1	1,1	---
WG	9	27	23	27	11	3	---	---

Так, наші спостереження дають змогу стверджувати, що в чоловічих репрезентаціях переважають односкладові та двоскладові інтервали, у жіночих – односкладові, трискладові та двоскладові інтервали, що свідчить про більш високу динаміку розгортання інформаційно-смыслового поля.

На рівні синтагматичного ритму вербального контексту з притаманною йому ритмічною схемою, текст сприймається як ритмічний, коли в ньому немає контрастних за величиною синтагм [17]. Акцентно-складовий аналіз синтагм свідчить, що кількість РГ в синтагмах коливається від 1 до 5, але переважну більшість складають синтагми з одним та двома РГ. Стосовно структури РГ, то спостерігається чітка тенденція врегулювання наголошених та ненаголошених складів у синтагмі, яка свідчить, що «прогноз погоди» є зразком компактної організації, інваріантною ознакою жанру.

Діаграма метричних моделей гендерних реалізацій « прогнозу погоди »



Щодо акцентного рельєфу синтагми, то домінувальним (7) властива концентрація різноманітних угруповань, які маркують інформаційно-смыслову ядро дискурсу. Наші розвідки показують певний повтор метричних однотипних моделей. Наприклад:

MG:

*Very *wet *weather's *brewing up across the *Philippines] *too.
 ' ___] ' ___] ' ___] ' ___] ' ___] ' ___]
 (хорей хорей +дактиль)

*Tokyo's] *also looking *fairly *showery a *long with *Singapore.
 ' ___] ' ___] ' ___] ' ___] ' ___] ' ___]

(хорей+ хорей+ хорей+дактиль)
 *Hong Kong, *Beijing have a *dry *story through this *coming week*end.
 ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ |
 (хорей+хорей+анапест+дактиль+амфібрахій+ямб)
 *Temperature's *close to *thirty de*grees.
 ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ |
 (дактиль+ хорей+хорей+ямб)
 *Near *forty-*seven de*grees the *expec*tations for *Muscat by *Sunday.
 ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ |
 (хорей+хорей+амфібрахій+хорей+дактиль+дактиль+хорей)
 *One or two *showers in *Aden.
 ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ |
 (дактиль+-хорей+амфібрахій)

(BBC World News, 2008)

Так, наведені приклади свідчать, що диктори-чоловіки інтегрують інформацію в єдине ціле. Вони подають усю ситуацію загалом, не приділяючи уваги деталям. На наш погляд, це прагнення чоловіків до генералізації інформації.

Жіночим репрезентаціям, навпаки, притаманна тенденція до конкретизації інформації, тобто деталізований виклад фактів. При цьому, метричні схеми дискурсу в реалізаціях мовцями-жінками створюють специфічні рецептивні моделі смислосприйняття. Наприклад:

WG

Well *Scandinavia's en*joying some *warm and *settled *spells of
 _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ |
 *sunshine.
 ' _ _ _ _ _ |
 (хорей+хорей+амфібрахій+амфібрахій+хорей+хорей+хорей)
 The *same cannot be *said *elsewhere across *Europe.
 ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ |
 (ямб+ хорей)
 *Still some *heavy and in*tense *downburst *come through *Wednesday
 ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ |
 and a*gain it looks as it *passes into the *Balkans and towards the *centre of
 _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ |
 *Europe *really *being a *brand of *those.
 ' _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ | _ _ _ _ _ | ' _ _ _ _ _ |
 (хорей+хорей+анапест+хорей) (хорей+дактиль) (хорей+хорей+хорей)

(BBC World News, 2008)

Показники діаграми метричних моделей гендерних реалізацій прогнозу погоди свідчать про домінування хорейчної метричної моделі у чоловічих та жіночих дискурсах – 60% та 49% відповідно. Стосовно угруповань дактилічного типу, то вони більш рекурентні в чоловічому мовленні – 32%, а в жіночому мовленні вони складають 22%. Такий метричний крок, як амфібрахій, є характерним для жіночих репрезентацій – 14%, а в чоловічому він є не релевантним (1%).

У ході нашого дослідження акцентно-складової динаміки дискурсу mass-media була виявлена певна варіативність у ритмічному оформленні «прогнозу погоди» представниками двох макросоціальних груп, які намагаються створити висловлювання гармонійно-коректним, ефективним, спрямованим на дистантного адресата.

Наші первинні спостереження дають підстави стверджувати, що просодичний ритм, як засіб оптимальної репрезентації комунікативного задуму, маркує гармонійність «прогнозу погоди» як жанру mass-media, виокремлюючи варіативність коректної реалізації дискурсу, обумовленого гендерним стереотипом мовленнєвої поведінки, та спонукає на подальший пошук диференційних ознак ритмізації дискурсу mass-media в соціофонетичному контексті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Е.С. Гендерная маркированность англоязычного новостного текста (на материале современной британской прессы): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2007. – 18с.
2. Банков А.С. Гендерный фактор в просодическом оформлении речи коммуникантов (экспериментально-фонетическое исследование на материале американского варианта английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2008. – 20с.
3. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров // Литературно-критические статьи / Сост. С.Бочаров и В.Кожин. – М.: Худож. Лит. – 1986. – С.428-472.
4. Белова Т.М. Гендерная метафора как отражение культурного концепта «маскулинность» во французском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Кемерово, 2007. – 22с.
5. Валігура О.Р., Козуб Л.С. Соціолінгвістична специфіка дослідження текстів масової комунікації// Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2005. – Том 8, №1. – С.10 -14.
6. Вандышева А.В. Гендерно ориентированная лексика в языковой картине мира (на материале английского, русского и немецкого языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ростов-на Дону, 2007. – 25с.
7. Васік Ю.А. Ритмічна організація англомовного політичного дискурсу (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі промов сучасних політиків Великої Британії): Дис. ... канд. филол. наук. – Горлівка, 2007. – 234с.
8. Гумовская Г.Н. Ритм как фактор выразительности художественного текста: Дис. ... д-ра филол. наук. – Москва, 1998. – 352с.
9. Dvorzhetska M.P. Optimality Theory in the Studies of Phonology// Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAPAX – VII. – К.: Видавничий центр КНЛУ. – 2008 – Вип.17. Філологія. Педагогіка. Психологія. – С.87-90.
10. Кирилина А.В. Гендерные аспекты массовой коммуникации// Гендер как интрига познания/ Сост. А.Кирилина. – М.: Изд-во “Рудомино”, 2000. – С.47-81.
11. Кривнова О.Ф. Ритмизация и интонационное членение текста в «процессе речи-мысли» (опыт теоретико-экспериментального исследования): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Москва, 2007. – 53с.
12. Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Київ, 2006. – 40с.
13. Петренко О.Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии. – К.: Рідна мова, 1998. – 254с.
14. Потапов В.В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии// Вопр. языковедения. – 2002. – №1. – С.103-128.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава, 2008. – 712 с.
16. Стеріополо О.І. Мова, мовлення, комунікація// Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAPAX – VII. – К.: Видавничий центр КНЛУ. – 2008. – Вип.17. Філологія. Педагогіка. Психологія. – С.68-78.
17. Штакина Л.А. Ритмическая многогранность как индикатор коммуникативного тембра дискурса// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. – Симферополь, 2006. – Том 19 (58) №4. Филология. – С.80-84.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Власік – аспірант кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: соціофонетичні проблеми мовленнєвої комунікації.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

Ірина АНДРУЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті за результатами аналізу інформантами-психологами вербальної і невербальної поведінки політичних діячів Великої Британії і США описано їх приналежність до того чи іншого типу акцентуації для подальшого експериментально-фонетичного дослідження просодичних особливостей їхнього публічного мовлення.

The article focuses on the results of the informant-psychologists' analysis of the British and American politicians' verbal and non-verbal behavior as well as on the description of their belonging to a definite accentuation type for the further experimental-and-phonetic study of prosodic peculiarities of their public speaking.

Характерною рисою нашого суспільства є постійно зростаючий інтерес до політичної психології і особливого значення набувають дослідження феномену політичного лідерства, на що вказують чисельні спроби побудови психологічного портрету політичного лідера (див., *perfo.*, [3; 6; 7; 10; 12]). При цьому слід зазначити, що вивчення індивідуального мовлення такої особистості є одним з основних чинників, який дає можливість скласти точний психологічний портрет політика.

Метою цієї статті є визначення типів акцентуйованих особистостей шляхом аналізу інформантами-психологами особливостей вербальної і невербальної поведінки політичних діячів Великої Британії і США для подальшого експериментально-фонетичного дослідження специфіки їхнього публічного мовлення.

У науковій літературі виділяють [3: 146] декілька основних напрямів досліджень у зазначеній царині: 1) дослідження психологічних особливостей особистості певних політичних діячів; 2) побудова моделей особистості політичних діячів; 3) створення типології особистостей політичних діячів різних рівнів. Відомі (див., напр., [10]) також спроби виокремити певні типи лідерів та створити типологію лідерства як за виконуваними політичними функціями, так і за стилем лідерства.

Розглядаючи напрям руху несвідомих факторів у критичних ситуаціях кар'єри політиків, а також їх роль у становленні певних політичних типів Г. Лассуел створив одну з найперших психопатологічних типологій лідерів, згідно з якою, залежно від виконуваної політиком функції, виділяються такі їх психологічні типи: 1) *агітатор*; 2) *адміністратор*; 3) *теоретик*, а також їх комбінації [14: 88-93].

Типологія політичних особистостей Д. Рісмана базується на слушному врахуванні суспільства, в якому вони розвиваються, оскільки становлення і безперервний саморозвиток особистості можливий лише в умовах і процесах її соціалізації [15]. Щодо історичного розвитку особистості, який бере початок в мікросоціумі, то він здійснюється в безпосередній взаємодії з ним і макросоціумом, в умовах опосередкованого нею взаємозв'язку з гіперсоціумом як *performance*, що їх об'єднує [4, 2009: 117]. Тому Д. Рісман акцентує увагу на трьох типах суспільства й, відповідно, на трьох типах соціальних характерів, притаманних трьом різновидам політичних особистостей, а саме: *байдужий*, *моралізатор* та *внутрішній спостерігач* [15: 285-306].

Вивчаючи психологічну структуру особистості американських президентів на базі історичних та бібліографічних даних Дж. Барбер створює типологію американських президентів [13: 10]. За його твердженням особистість президента складається з трьох основних елементів: а) індивідуального стилю лідерства, як звичного способу виконання політичних ролей, б) його погляду на світ, і в) характеру президента як життєвої орієнтації. Крім того, Дж. Барбер не виключає, що на формування особистості президента можуть впливати також і певні аспекти політичної ситуації: а) характер владних відносин (система влади) і б) так званий «клімат очікування», тобто основні потреби й вимоги громадян, звернені до президента. Поклавши в основу своєї концепції згадані параметри, Дж. Барбер розрізняє два основних функціональних вимірювання: а) активність-пасивність; б) позитивність-негативність, комбінування яких породжує для аналізу чотирьох типів характеру президента: 1) *активний-позитивний*; 2) *активний-негативний*; 3) *пасивний-позитивний*; 4) *пасивний-негативний*.

Спіраючись на сучасну політично-психологічну реальність Е.В. Коблянська й Е.В. Лабковська [5] описують особистості лідерів у клініко-психологічних та психіатричних термінах. Зазначимо при цьому, що дослідниці розглядають не аномальні відхилення у психіці особистості, а своєрідність проявів індивідуального стилю поведінки в екстремальних умовах. На їхнє глибоке переконання, стиль політичного діяча визначається такими параметрами: 1) темперамент, риси характеру, своєрідність поведінки тощо; 2) когнітивні процеси як способи прийняття рішень, робота з інформацією, особливості мислення; 3) підхід до керування, оскільки політичний лідер завжди представляє себе керівником; 4) особиста модель власного лідерства; 5) спілкування з виборцями й з публікою взагалі, тобто розгляд лідера як публічної особи. Отже, індивідуальний стиль поведінки особистості являє собою сукупність типових проявів кожного зі згаданих параметрів, на основі яких автори виокремлюють п'ять стилів лідерства: 1) *параноїальний*; 2) *демонстративний*; 3) *компульсивний*; 4) *депресивний* та 5) *шизоїдний* [Там само].

Спроба побудувати типологію лідерства за допомогою клініко-психологічного підходу була здійснена також і М. Глобот, яка описуючи різні типи політиків, урахувала граничні стани особистості, акцентує риси характеру та її індивідуальні особливості, серед яких авторка виокремлює істериків, параноїків, егоїстів, альтруїстів тощо. Така класифікація типів лідерів базувалася на розповідях фахівців, які професійно займаються дослідженням політичних діячів і ситуацій та активно впливають на них [2].

Зауважимо при цьому, що при проведенні психодіагностики під час побудови подібних типологій не можуть використовуватися психологічні тести [12: 109]. На думку М.М. Ракитянського, підґрунтям для створення типології політичних лідерів повинне стати

спостереження за реальною поведінкою політика у повсякденному житті, у певних ситуаціях і протягом тривалого періоду часу. Тому автор наголошує на двох типах універсальних психодіагностичних підходів, які по різному розкривають особистості політичних діячів. Перший тип, спрямований на вимірювання ступеня вияву специфіки особистісних рис, належить до *вимірювальних методик*. Убачається, що набір рис є універсальним, а міжособистісні відмінності пов'язані лише з різницею у ступені вияву тієї чи іншої риси. Такі методики сприяють виявленню акцентуєваних рис характеру чи темпераменту політичного діяча, емоційне життя якого характеризується рівнями його насиченості, інтенсивності й різноманітності. До другого психодіагностичного підходу М.М. Ракитянський відносить *описові методики*, які базуються на розумінні вмісту психічних особливостей, яким властивим є не ступінь вираженості, а наявність у їхньому змісті більш конкретних виявів. Основою для описових методик є афектогенні теми, ситуації, у зв'язку з якими переживаються ті чи інші емоції особистості [Там само: 111].

Акцент на широких психодіагностичних можливостях індивідуального мовлення особистості знаходимо й у праці Н.М. Полуектової та І.В. Яковлевої [11: 40], які вважають, що саме вивчення мовлення через його місце в системі комунікації дозволяє розглядати інформаційні параметри мовленнєвого спілкування й діагностувати цілу низку соціально-психологічних ознак мовця. При цьому термін психологічний діагноз трактується як підсумковий психологічний висновок, базований на результатах психодіагностичного дослідження, яке містить оцінку актуального стану виявлених індивідуально-психологічних особливостей, прогнозування їхнього подальшого розвитку й вироблення рекомендацій, відповідно до цілей вивчення індивіда [1 (15: 252)]. Тому психологічний діагноз може бути використаний і до норми, і до патології, позаяк його предметом є індивідуально-психологічні вияви, а критерієм завершеності є модель психологічних механізмів, що зумовлюють ці вияви.

Крім того, процес проведення дослідження має відповідати певним вимогам, які підвищують достовірність таких психодіагностичних даних як 1) визначення аналізованих рис особистості в термінах її поведінки; 2) можливість фахівця спостерігати за поведінкою особистості протягом тривалого періоду часу; 3) наявність не менше десяти фахових експертів-психологів для вивчення психодіагностичних даних однієї особи [12: 110].

Однаково важливими є не лише основні, а й другорядні риси особистості, через які виявляється сутність позасвідомого; саме вона стримується й контролюється свідомим у звичайних ситуаціях [6]. Разом з тим другорядні риси особистості яскраво проявляються у стресових ситуаціях, а, отже, доповнюють і підкреслюють основні психологічні риси, які й визначають індивідуальність особистості. При цьому основні психологічні риси індивіда К. Леонгард [8:13-15] зводить, з одного боку, до трьох психічних сфер: а) спрямованість інтересів і схильностей (егоїзм-альтруїзм); б) почуття й воля (емоційно-вольова сфера); та в) асоціативно-інтелектуальна сфера, з іншого – до властивостей характеру, що визначають орієнтованість інтересів людини й форму її реакцій, а також темпераменту, від якого залежать темп і глибина емоційних реакцій.

Важливо також брати до уваги всі відомі суттєві й несуттєві факти із життя людини, що в кінцевому рахунку допомагає створювати її психологічний образ. Дані психологічного аналізу зазначеного феномену [6], свідчать про те, що більшість видатних політичних лідерів є акцентуєваними особистостями, хоча у деяких з них ці якості знаходяться на межі акцентуації, в інших вони досить сильно акцентуєвані, що залежить від ступеня її вираженості [9]. Так успішним керівникам як людям енергійним, надзвичайно вольовим і гордим, борцям за справедливість, одержимим однією ідеєю, притаманною є паранояльність, що передбачає наявність надцінної ідеї як мети їхньої діяльності, тоді як демонстративність для політика є властивістю, що дозволяє йому підлаштовуватися під різних людей та під різноманітні ситуації [6; 7].

Відповідно до згаданих вище вимог та з урахуванням основних психологічних рис описаних типів публічних особистостей, нами було розроблено програму та методику проведення експериментально-фонетичного дослідження. Одним із етапів емпіричного вивчення особливостей просодичного оформлення мовлення акцентуєваних особистостей був аналіз інформантами-професійними психологами аудіо-, відео-, фоно- та фотоматеріалів

промов 11 британських та 10 американських політиків. У якості допоміжного матеріалу використовувалися також їхні біографії, тексти промов, зразки підписів, що у нашому випадку дозволило визначити типи акцентуації, притаманні кожному з досліджуваних політиків.

Із 21 проаналізованого мовця 15, що складає 71,43%, були кваліфіковані як яскраві представники певного типу акцентуації. Приналежність решти особистостей політиків (6 мовців, що дорівнює 28,57%) до тієї чи іншої групи не була визначена однозначно, оскільки вони склали групу особистостей так званого змішаного типу (□erfo., Маргарет Тетчер, Гарольд МакМіллан, Дуайт Ейзенхауер та □er.), яким властиві, комплексні риси, високий рівень контролю над своєю поведінкою. Тому такі акцентуовані особистості не були включені у подальшу процедуру дослідження.

Таким чином, результати аналізу показали, що найпрезентативнішими серед політиків, вербальна і невербальна поведінка яких вивчалася, зареєстровані *демонстративні* особистості (40,00%), яким притаманний певний тип мовленнєвої поведінки, а саме: гучне, енергійне, емоційне, інтонаційно виразне мовлення, прискорений темп, короткі паузи; широке вживання епітетів, найвищого ступеня порівняння прикметників, гіперболізація, підкріплена позалінгвальними компонентами (використання енергійних широких жестів, рухливої міміки, бурхливе вираження емоцій). Цим особистостям властиві також артистизм, схильність до публічності, бажання перебувати у центрі уваги. Крім того, їх характеризує творчий підхід і спонтанність у прийнятті рішень.

Наступними за чисельністю визначені *застраюючі особистості* (26,67%). Мовлення застраюючих особистостей зазвичай монотонне, інтонаційне оформлення безбарвне, темп мовлення зареєстрований у межах від сповільненої до повільної зон, у тому числі за рахунок тривалих пауз. Цьому типу особистостей властиві обмежене використання жестів (радіше їхня відсутність), стримана міміка, маскоподібне обличчя, редукована посмішка й постійна напруга. Типовими рисами для застраюючих осіб є кар'єризм, цілеспрямованість, одержимість певними ідеями, честолюбство й самовпевненість, злопам'ятність і мстивість, бажання виділитися на фоні інших. Разом з тим, вони є хорошими, відповідальними працівниками.

Педантичні особистості (20,00%), схарактеризовані інформантами-психологами як такі, яким притаманне переконливе, чітке, переривчасте мовлення, розділене середніми паузами на не довгі смислові групи-синтагми, що вказує на педантизм особистості. Мовлення таких особистостей не характеризується особливими модифікаціями інтонаційного малюнку, разом з тим зафіксована тенденція до інтонаційного виділення окремих слів. Темп мовлення варіює у межах прискореної і помірної зон. Жестикуляція стримана і скупа, проте чітка й подібна до окреслення в повітрі геометричних фігур, міміка маловиразна, вираз очей застиглий, не динамічний. Такі мовці описані інформантами-психологами як особи, звичні до життя за встановленими правилами, що здебільшого призводить до стриманого, підозрілого ставлення до всього нового, породжуючи схильність до стагнації. Педантичні особистості, як правило, честолюбні, спрямовані на досягнення поставленої мети. При цьому їм притаманний розвинений самоконтроль, перевага раціональності над емоціями, що відповідним чином впливає на вияви експресивності у мовленні.

Особистості, віднесені психологами до групи *тривожних* становить 13,33% від загальної кількості проаналізованих особистостей. Мовлення тривожних акцентуованих особистостей відзначено як не гучне, знервоване, скуте, сповільнене за рахунок тривалих довгих пауз при членуванні мовленнєвого потоку на короткі фрази. Психологи зауважили, що таким особистостям притаманна практично повна відсутність "злету думки". Жестикуляція мінімальна, міміка скупа, часом зовсім відсутня, вираз очей тривожний, невпевнений, стурбований. Тривожні особистості не можуть бути жорсткими лідерами, оскільки їм не властива здатність заперечувати опонентів, категорично наполягати на своїй думці. Їм незвичний також поспіх у прийнятті рішень, які вони приймають обережно, довго, але остаточно. Ця група людей зазвичай м'яка і добра за характером, дещо сором'язлива, дуже вразлива, емоційна й чутлива.

Наступним етапом було виокремлення інформантами-психологами найтипівіших представників, яким притаманні *демонстративна* (Тоні Блер, Едвард Хіт, Білл Клінтон), *застрагаюча* (Ліндон Джонсон, Гарольд Вілсон, Джеральд Форд), *педантична* (Джон Ф. Кеннеді, Джеймс Каллаген, Джордж Буш) та *тривожна* (Джиммі Картер, Річард Ніксон) акцентуації для проведення подальшого експериментально-фонетичного дослідження.

Таким чином, установлені інформантами-психологами найяскравіші предстванки досліджуваних типів акцентуованих політичних діячів Великої Британії і США дозволяють подальше проведення експериментально-фонетичного дослідження для визначення просодичних маркерів, притаманних публічному мовленню акцентуованих особистостей, які належать до різних типів акцентуації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большая энциклопедия: В 62 томах. Т.15. – М.: ТЕРРА, 2006. – 592 с.
2. Глобот М. Люди, в \square erfor, \square erforman... // Утро России. – 1993. – 30 декабря.
3. Егорова Е. В. Новейшие исследования личности политических лидеров в американской политической психологии // Психологический журнал. – 1988. – Том 4. – № 4. – С. 146-152.
4. Клименюк А.В. Синергетические архетипы саморазвития личности и социально-исторических процессов. // Україна – Європа – Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Вид-но ТНПУ \square ер. В. Гнатюка, 2009. – С. 117-133.
5. Коблянская Е., Лабковская Е. Поведение политиков предсказать можно. // Независимая газета. – 1993. – 31 марта.
6. Конохов Н.И. Методология создания психологического портрета политического лидера (на примере Б. Н. Ельцина) // <http://psy.rin.ru/article/81-101.html>
7. Кормушкин А.П. Акцентуированные личности в политике (Жириновский, Путин, Ельцин, Гитлер) // <http://pathographia.narod.ru/polit/polit.htm>
8. Леонгард К. Акцентуированные личности. К.: Выща школа, 1989. – 375с.
9. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. // http://www.book-ua.org/FILES/psychology/3_03_2008/psy_1670.doc
10. Ольшанский Д.В. Политико-психологическая типология лидерства // <http://psyfactor.org/lib/lidertypology.htm>
11. Полуэктова Н.М., Яковлева И.В. Психодиагностические возможности речи // Вестник ЛГУ. – Сер. 6. – 1987. – Вып. 1 (№ 6) – С. 39-50.
12. Ракитянский Н.М. Проблема психодиагностики политических лидеров // http://ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/06/18/0000162246/010Nikolaj_RAKITYaNSKIJ.pdf
13. Barber J. D. The Presidential character: Predicting \square erformance in the White House. – N. Y.: Harper, 1972. – 544 p.
14. Lasswell, H.D. Power and Personality. – NY: W. W. Norton & Company, Inc., 1948. – 262 p.
15. Riesman D. The lonely crowd: a study in the changing american character. – New Haven, Yale University Press, 1961. – 420 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Андрущенко – викладач кафедри лексикології та стилістики англійської мови, Київський національний лінгвістичний університет.

Наукові інтереси: інтонація англійського мовлення.

МОДИФІКАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ГОЛОСНИХ У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК

Оксана ЗІНЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття висвітлює характерні риси сучасного невідготовленого мовлення представників протилежних статей на сегментному рівні. Встановлено специфіку вимови наголошених і ненаголошених голосних у темі і ремі спонтанного мовлення чоловіків і жінок, а також чинники, що впливають на функціонування голосних в усному німецькому мовленні.

The article depicts specific features of spontaneous speech of native speakers of both genders at the segmental level. Particularities of stressed and unstressed vowel production in theme and rheme of spontaneous male and female speech are defined. Factors that influence the vowel realization in male and female German spontaneous speech are established.

Усне мовлення, породжуване вільно і щохвилино, є основним видом мовленнєвої діяльності кожної людини [12: 5]. Невідготовлена комунікація визначається живим формуванням висловлення, активним мовотворчим процесом, лінійним характером передачі думки, наявністю односпрямованого у часі звукового мовного потоку [1: 14], тому усі фази мовотворчого процесу відбуваються одночасно і позначаються на формальній структурі мовлення [3: 29-30].

Мовлення однієї людини відрізняється від мовлення іншої людини, адже кожен індивідуум є неповторним, єдиним у своєму роді, тому вчених вже давно цікавить питання, якими спільними або відмінними рисами відзначається мовленнєва діяльність чоловіків і жінок.

Мовлення представників протилежних статей досліджено на прикладі різних мов: російської [5], англійської [13, 4, 9, 6, 8], французької [2], німецької [20]. Проте, отримані дані є недостатніми, лише поверхнево, фрагментарно характеризують чоловіче та жіноче мовлення, особливо на надсегментному та сегментному рівнях.

Характерні риси комунікативної діяльності чоловіків і жінок на матеріалі німецького спонтанного мовлення раніше не вивчалися, тому дане дослідження є **актуальним**, оскільки передбачає висвітлення особливостей функціонування голосних в імпровізованому мовленні дикторів чоловічої і жіночої статі, визначення кореляції між модифікацією сегментного рівня і реалізацією просодичних засобів.

Мета дослідження полягає у встановленні властивостей спонтанного мовлення чоловіків і жінок на сегментному рівні.

Матеріалом дослідження слугували записи непідготовленого мовлення п'яти дикторів чоловічої та восьми дикторів жіночої статі, носіїв німецької мови, однакових за віком і соціальним статусом.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: встановлення рематичних і тематичних частин висловлень у спонтанному мовленні (СМ) чоловіків і жінок, визначення особливостей функціонування голосних фонем у темі і ремі усного мовлення представників протилежних статей, з'ясування чинників, що впливають на реалізацію голосних в імпровізованому німецькому мовленні дикторів-чоловіків і дикторів-жінок.

Система вокалізму сучасної німецької мови, з позиції більшості лінгвістів, представлена п'ятнадцятьма монофтонгами (сімома короткими ненапруженими і вісьмома довгими напруженими) та трьома дифтонгами [11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22]. Проте О.І. Стеріополо дотримується думки, що система голосних німецької мови складається з семи довгих і семи коротких монофтонгів [21: 53]. Ієрархію монофтонгів німецької мови зображають у "трикутнику голосних", враховуючи при цьому такі диференційні ознаки голосних: належність до ряду, підняття спинки язика та огубленість [21: 53].

Найважливішими корелятами звуків, особливо голосних, є форманти, які вказують на ступінь підняття (частота F_1) та ряд голосного (частота F_2).

Внаслідок фізіологічних відмінностей між людьми форманти однакових голосних не мають абсолютно тотожних показників, оскільки жодна людина ніколи не повторить певний звук з тією частотою, з якою вимовляла його раніше, і причинами цього можуть бути темп мовлення, вплив сусідніх звуків, приналежність мовлення до певного типу або емоційний стан мовця [20].

За результатами аналізу інформаційної архітектоники німецького СМ представників протилежних статей, зафіксовано уповільнення темпу в ремі і дещо прискорений темп у темі висловлень дикторів обох статей. Тому законормірно постає питання про те, чи однаково реалізуються голосні у тематичних і рематичних частинах висловлень носіїв німецької мови? Чи мають місце відхилення від вимовної норми у чоловічому і жіночому імпровізованому мовленні?

Опис якісних ознак голосних можливо здійснити лише за умов вивчення їхніх спектральних характеристик, а також встановлення залежності між фонемою і її акустичним корелятом у непідготовленому мовленні. Еталоном у нашій роботі слугували спектральні властивості наголошених голосних, встановлені В. Зендльмаєром [20] і подані у табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Спектральні характеристики наголошених голосних (у герцах)

	Чоловіче мовлення	жіноче мовлення	чоловіче мовлення	жіноче мовлення
	F_1	F_1	F_2	F_2
a:	737	896	1275	1517
a	694	836	1372	1586
o:	383	440	841	889
o	537	605	1074	1200
ø:	371	440	1501	1605

œ	474	564	1477	1654
u:	310	345	854	956
u	391	442	1010	1081
y:	302	320	1722	1810
y	373	426	1543	1670
e: ε:	348	434	2126	2461
ε	489	608	1817	2040
i:	263	302	2171	2533
i	369	433	1902	2095

Для порівняння спектральних характеристик голосних чоловічого і жіночого СМ встановлено "нове" (рему) і "відоме" (тему) в усних непідготовлених висловленнях представників протилежних статей. Наступний етап дослідження передбачає поділ імпрізованого мовлення чоловіків і жінок на фонетичні слова, що уможливило подальше вивчення функціонування голосних фонем у темі і ремі СМ представників обох статей. Аналіз спектрограм наголошених і ненаголошених голосних чоловічого і жіночого мовлення, впроваджений за допомогою програми *Praat*, дозволив виявити не лише відмінності голосних фонем, реалізованих в сильній і слабкій позиції, а також деякі відхилення від нормативної вимови у жіночому мовленні.

Відповідно до результатів дослідження, зафіксовано певні розбіжності на формантній картині наголошених голосних, вимовлених дикторами чоловічої і жіночої статі в інформативно маркованих частинах спонтанних висловлень. Дані акустичного аналізу функціонування наголошених голосних у ремі висловлень дикторів-чоловіків і дикторів-жінок представлено за допомогою рисунків 1.1 і 1.2, де суцільною лінією проілюстровано еталонні показники формантних частот для чоловічого/жіночого мовлення, а пунктирною – середні показники формантних частот наголошених голосних у ремі чоловічого/жіночого СМ.

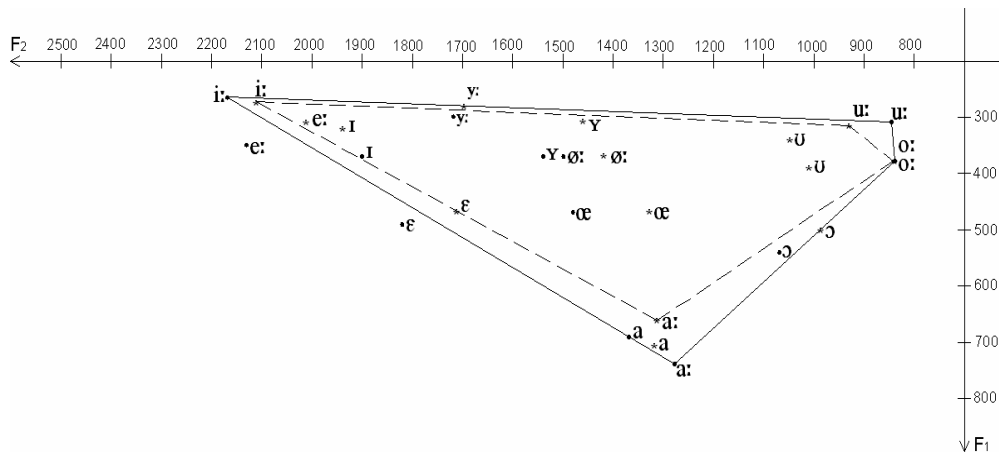


Рис. 1.1.

Середні показники наголошених голосних у ремі німецького СМ чоловіків (у герцах)

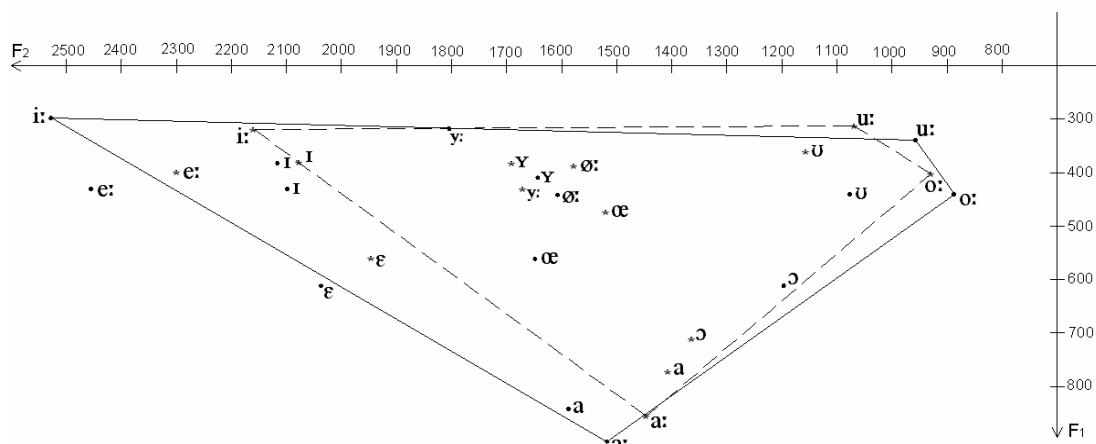


Рис. 1.2.

Середні показники наголошених голосних у ремі німецького СМ жінок (у герцах)

Отримані результати підтверджують припущення про те, що внаслідок коротшої надставної трубки і тонших голосових зв'язок у жінок очікуються більш високі показники формантних значень голосних фонем. Згідно з рисунками 1.1. і 1.2, майже усі наголошені голосні в ремі усного мовлення дикторів жіночої статі мають більші показники F_1 , є більш відкритими, ніж відповідні голосні, реалізовані дикторами чоловічої статі. Голосні фонем заднього ряду /u:/, /ʊ/, /o:/, /ɔ/ і голосні фонем переднього ряду /i:/, /ɪ/, /y:/, /y/, /e:/, /ɛ/, /ø:/, /œ/ у ремі жіночого СМ визначаються більшими показниками F_2 і, відповідно, розташовані лівіше у трикутнику голосних, ніж ці самі голосні чоловічого СМ. Голосні фонем середнього ряду /a:/, /a/, вимовлені дикторами-жінками в інформативно маркованих частинах спонтанних висловлень більш відповідають нормативній вимові (за приналежністю до ряду), ніж зазначені голосні у чоловічому СМ. Крім того, усне непідготовлене німецьке мовлення характеризується змінами голосних, котрі спричинені загальним послабленням артикуляції, виникаючої внаслідок імпровізованості мовлення. Послаблення артикуляції обумовлює заміну напружених голосних менш напруженими голосними, кількісну і якісну редукції. Має місце також централізація голосних фонем у трикутнику голосних (притаманно більшою мірою чоловічому мовленню).

Відповідно до рисунку 1.2, вимова окремих голосних, визначається деякими відхиленнями від норми у жіночому СМ. Так, голосний заднього ряду [u:] характеризується у ремі вищими значеннями F_1 і F_2 і розташований дещо вище у трикутнику голосних. Голосний середнього ряду [a:] характеризується нижчими значеннями F_1 і F_2 і зміщений вправо від центру трикутника.

Варіативність голосних корелює з темпом мовлення. Тому, оскільки мовець витрачає більше часу на повідомлення "нового" і менше часу на повідомлення вже "відомого", цікаво з'ясувати чи спостерігатимуться відмінності у функціонуванні наголошених голосних, реалізованих дикторами протилежних статей в неінформативних частинах спонтанних висловлень.

Аналіз спектральних характеристик наголошених голосних, вимовлених у тематичних частинах висловлень представників протилежних статей виявив також деякі особливості. Результати цього етапу експерименту проілюстровано на рисунках 1.3 і 1.4, де суцільною лінією зображено функціонування наголошених голосних у ремі, а пунктирною – у темі.

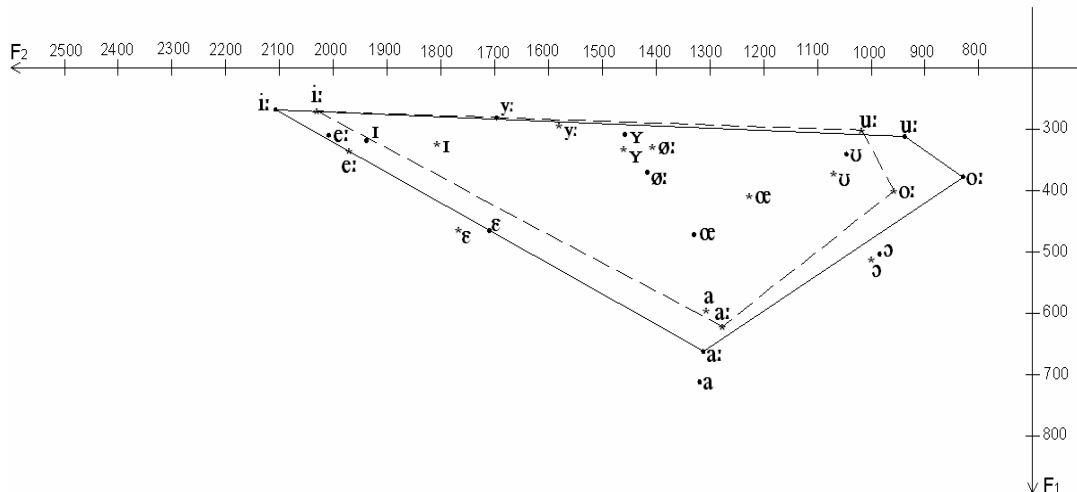


Рис. 1.3. Реалізація наголошених голосних у темі німецького СМ чоловіків

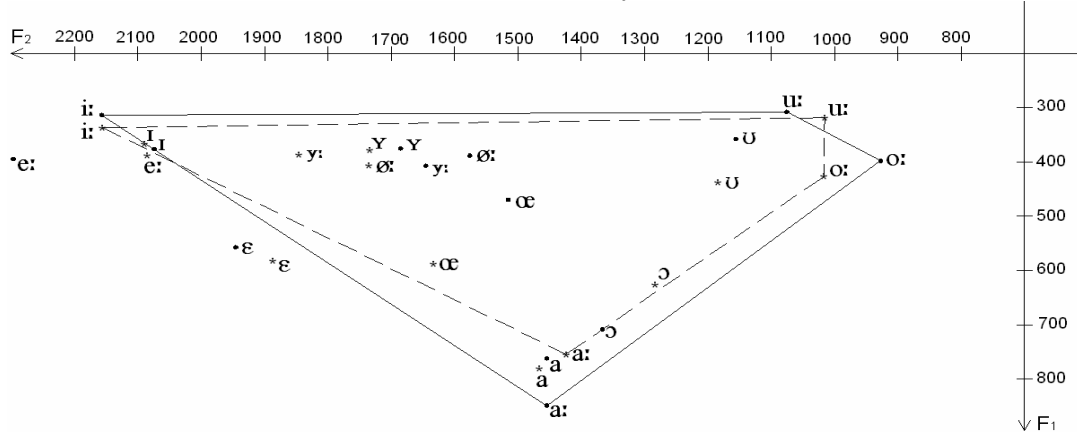


Рис. 1.4. Реалізація наголошених голосних у темі німецького СМ жінок

Відповідно до результатів спектрального аналізу, голосним, реалізованим дикторами чоловічої і жіночої статі під час повідомлення відомої інформації, властива ще більша централізація у трикутнику голосних. Це явище притаманне більшою мірою чоловічому СМ. Цікава трансформація трикутника голосних спостерігається в жіночому усному мовленні, оскільки наголошені голосні не просто зміщуються до центру, а й дещо змінюють форму трикутника. Так, голосна фонема заднього ряду /u:/, реалізована в темі жіночого імprovізованого німецького мовлення, має менше значення F₂, а голосна фонема переднього ряду /i:/ має більше значення F₁ і менше значення F₂, ніж у ремі. Виявлені зміни вимови наголошених голосних у СМ представників протилежних статей, на нашу думку, спричинені саме варіативністю темпу мовлення дикторів під час повідомлення нової і відомої інформації, оскільки інші складові комунікативної ситуації залишаються незмінними, стабільними впродовж усього спілкування.

За результатами впровадженого дослідження, голосні фонем, спонтанно вимовлені дикторами-чоловіками і дикторами-жінками, носіями німецької мови в рематичних і тематичних частинах висловлень мають певні розбіжності на формантній картині навіть у сильній позиції, котра сприяє виконанню функцій фонем, оскільки саме під наголосом фонем не змінюють якості свого звучання [10: 137]. Тому закономірно постає питання яким чином відбувається реалізація голосних фонем німецької мови представниками протилежних статей за умов їхньої слабкої позиції. Результати акустичного аналізу ненаголошених голосних, вимовлених у тематичних частинах спонтанних висловлень, представлено на рисунках 1.5 і 1.6, де суцільною лінією зображено функціонування наголошених голосних у темі, а пунктирною – ненаголошених голосних у темі.

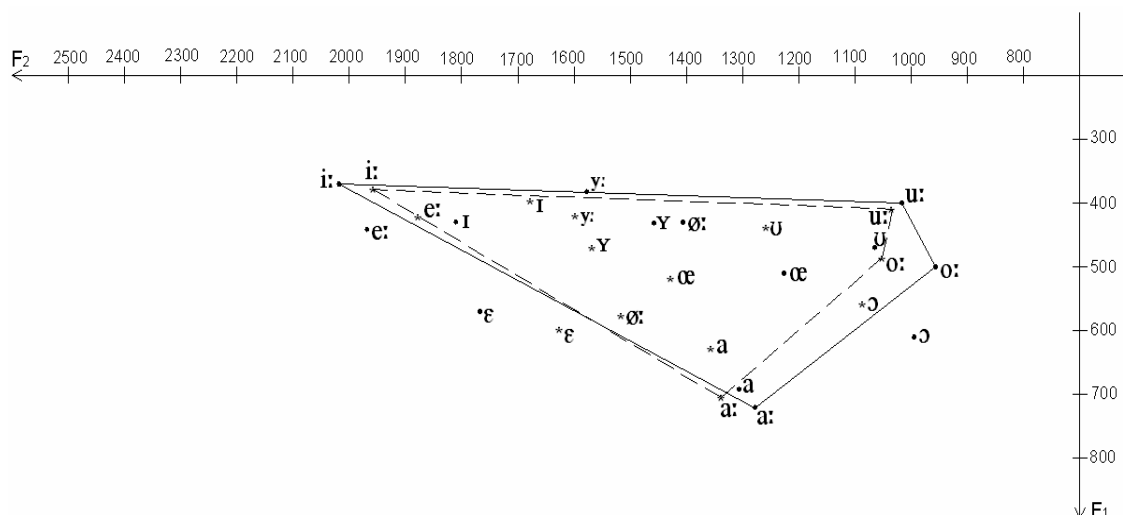


Рис. 1.5. Реалізація ненаголошених голосних у темі німецького СМ чоловіків

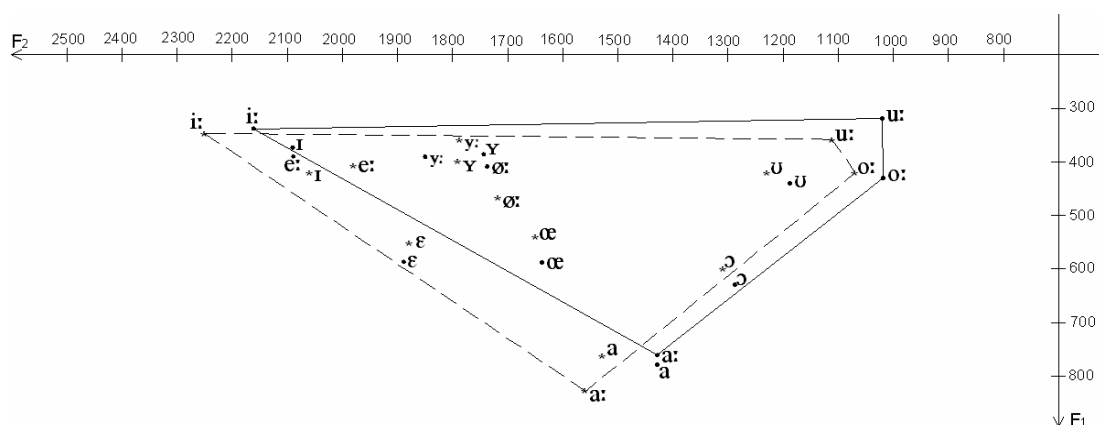


Рис. 1.6. Реалізація ненаголошених голосних у темі німецького СМ жінок

Згідно з результатами спектрального аналізу, спостерігається ще більше просування наголошених голосних, реалізованих у тематичних частинах усного імпровізованого мовлення дикторів чоловічої статі, до центру трикутника голосних. Але варто відмітити, що найбільше це явище притаманне голосним фонемам заднього ряду /u:/, /ʊ/, /o:/, /ɔ/. Голосні фонемі середнього ряду /a:/, /ɑ/ у слабкій позиції в усному мовленні чоловіків мають більші значення F_2 , ніж наголошені голосні, тому вони не тяжіють до центру, як очікувалося, а зміщені трохи вліво на діаграмі F_1 і F_2 .

Неочікуваними виявилися результати дослідження спектрограм ненаголошених голосних, реалізованих жінками у тематичних частинах спонтанних висловлень, оскільки не всім ненаголошеним голосним фонемам властива централізація у трикутнику. Так, голосний переднього ряду [i:] і голосні середнього ряду [a:] та [ɑ] мають більші формантні значення у слабкій позиції, ніж у сильній. Зазначені звуки спричиняють часткову централізацію ненаголошених голосних і зміщення трикутника голосних вліво на формантній картині. Отже, функціонування ненаголошених голосних в усному мовленні жінок корелює не лише із швидким темпом мовлення, а й із відсутністю наголосу, оскільки голосні у слабкій позиції змінюють якість свого звучання.

Отже, згідно з окресленими завданнями, встановлено характерні риси вокалізму усного німецького мовлення представників протилежних статей. Вимова наголошених і ненаголошених голосних в імпровізованому мовленні чоловіків і жінок відбувається неоднаково. Модифікації голосних фонем, виявлені під час дослідження, спричинені не лише комбінаторними і позиційними, а просодичними чинниками.

Голосним фонемам, реалізованим носіями німецької мови, властива централізація у трикутнику голосних. Це явище вокалізму німецької мови притаманне більшою мірою чоловічому спонтанному німецькому мовленню (і в темі, і в ремі).

Голосні фонемі жіночого мовлення є більш відкритими, ніж голосні фонемі чоловічого мовлення. Наголошені голосні жіночого імпрізованого мовлення визначаються тяжінням до центру трикутника голосних, а ненаголошені голосні внаслідок зміни формантних значень – зміщенням трикутника голосних вліво на формантній картині. Отримані дані співпадають із твердженням Т. М. Кузьменко про те, що реалізація голосних залежить і від наголосу, оскільки "наголос може бути одним із найважливіших чинників варіативності сегментного складу мови. Зміна місця наголосу у слові чи структурі окремої фрази залежно від комунікативного завдання та інтенції мовця сприяє варіативності наголошених і ненаголошених голосних, тому навіть наголошені голосні здатні змінювати деякі свої диференційні ознаки, реалізовуватись неповно" [7: 33]. Отже, основними просодичними чинниками впливу на реалізацію голосних фонем у німецькому сучасному спонтанному мовленні чоловіків і жінок є темп мовлення і наголос.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багмут А.Й. Інтонація спонтанного мовлення. – К., Наукова думка, 1985. – 316 с.
2. Бакушева Е. М. Социолінгвістический анализ речевого поведения мужчин и женщин: Дисс. ... канд. філол. наук. – М., 1995. – 193 с.
3. Борисюк І. В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення. – К., Наукова думка, 1990. – 204 с.
4. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения: Дисс. ... канд. філол. наук. М., 1996. – 179 с.
5. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании / Под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. – М., 1993. – С. 90-136.
6. Кирилина А. В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: Дисс. ... д-ра філол. наук. – М., 2000. – 369 с.
7. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних у сучасному німецькому мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): Дис. канд. філол. наук. – К., 2006. – 220 с.
8. Петренко І. В. Лінгвоакустичні характеристики паузації в сучасному англійському лекційному дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження чоловічого та жіночого мовлення в дидактичній сфері): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000. – 210 с.
9. Потапов В. В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии // Вопросы языкознания. – 2002. – № 1. – С. 103-130.
10. Потапова Р.К. Произносительная вариативность немецкой речи // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 2002. – С. 82-100.
11. Раевский М.В. Фонетика немецкого языка. Теоретический курс. – М.: МГУ, 1997. – С. 103-118.
12. Фонетика спонтанной речи / Под ред. Н. Д. Светозаровой. – М.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 248 с.
13. Шевченко Т. И. Социальная дифференциация английского произношения. – М., Высшая школа, 1990. – 142 с.
14. Heike G. Ein phonologisches Artikulationsmodell des Deutschen. – Bern, 1989.
15. Mangold M. Theoretische und praktische Phonetik. – Hamburg, 1991.
16. Meinhold G., Stock E. Phonologie der deutschen Aussprache. – Leipzig, 1982.
17. Meinhold G. Phonologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1993.
18. Petrusson M., Neppert J. Elementarbuch der Phonetik. – Hamburg, 1996.
19. Pompino-Marschall B. Einführung in die Phonetik. – Berlin, 1995.
20. Sendlmeier Walter F., Seebode Julia. Formantkarten des deutschen Vokalsystems - http://www.kw.tu-berlin.de/fileadmin/a01311100/Formantkarten_des_deutschen_Vokalsystems_01.pdf
21. Steriopolo, Elena. Phonetische Variabilität der deutschen, ukrainischen und russischen Vokale in der Spontansprache // Germanistik in der Ukraine 1. 2007. – S. 49-62.
22. Taranec V. G. Energietheorie des Sprechens. – Regensburg, 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Зінченко – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: теоретична фонетика німецької мови

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛАТИНСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ XVI СТ.

Ольга КРОМБЕТ (Київ, Україна)

У статті подано опис фонографічної системи латинської мови, виокремлено основні фонетичні відмінності французької і латинської мов, проаналізовано особливості формальної адаптації латинських лексичних запозичень у французькій мові епохи Відродження.

The description of phonographic system of Latin is given in this paper. The main phonetic differences between French and Latin are presented. The particularities of formal adaptation of Latin lexical loans of the Renaissance are analyzed.

Сьогодні не виникає сумнівів щодо генетичної спорідненості французької мови з народною латиною, оскільки вона має багато спільних рис в області граматики, зберігає

відносну єдність основного словникового фонду і виявляє максимальні розбіжності в області фонетики. Саме фонографічний вигляд слів французької мови відрізняє її від інших існуючих мов світу, включаючи латину.

Повертаючись в епоху Відродження, перед нами постала латинська мова, мова перекладу і церкви, яка стала основним джерелом збагачення лексично бідної мови французької держави. У той час її роль була вагомим у розвитку, збагаченні і вдосконаленні писемно-літературної французької мови XVI ст. Саме тому **об'єктом** нашого дослідження виступили 120 латинських лексичних запозичень, які потрапили у французьку мову епохи Відродження. **Предметом** дослідження були фонографічні особливості цих слів.

Матеріалом представленої статті слугували французькі новели відомих письменників епохи Відродження, а саме “Гептамерон” або “Сто нових новел” Маргарити Наваррської, “Нові утіхи й веселі розмови” Бонавантюра Десперье, “Сільські розмови” і “Жарти Етрапеля” Ноеля дю Файля, “Любовні історії” Жан Флор та “Спосіб вийти в люди” або “Спосіб досягти успіху” Франсуа Бєроальда де Вєрвіля.

Якщо говорити про запозичення у загальному плані, то слід зауважити, що сьогодні вивчення проблем, пов'язаних з проникненням лексичних запозичень у мови-реципієнти залишається одним з пріоритетних напрямків сучасних мовознавчих досліджень, про що свідчить значна низька наукових робіт присвячених цьому питанню. Серед них знаходяться як вітчизняні (Помірко Р. С.), російські (Брагіна А. А., Лещук Т. Й., Чантурія І. Г., Джаббаров Р. Д., Шадманова К. Б., Іваницька А. А., Клименко А. С., Федченко О. Д., Зорько А. С., Шадрина О. У.), так і французькі (Уольтер А., Мартіне А., Деруа Л., Тібо А.) вчені. На сучасному етапі розвитку романського мовознавства питання запозичень посідає важливе місце не лише у роботах відомих лінгвістів усього світу, а й у дисертаційних дослідженнях українських науковців, таких як Мазніченко В. М., Слабая О. В., Ситдикова І. В., Оришич Т. В., Цима Л. І., Попова Н. О., Федорець С. А., Клименко Н. Ф., Данилова З. В., Демчук Н. М. та інших. Вони направили свої розвідки на з'ясування причин появи нових слів у французькій, німецькій, українській і новогрецькій мовах, особливостей взаємодії мов, ролі і місця запозичень у лексичних системах мов-одержувачах, а також шляхи асиміляції запозиченої лексики у мовах-реципієнтах.

Як відомо, сучасні лінгвісти виділяють три основні етапи у процесі запозичення іншомовної лексики мовою-реципієнтом: *проникнення, асиміляція й прийняття*. Процес проникнення обумовлений соціолінгвістичними умовами країни, під асиміляцію розуміють етапи фонетичної, графічної й морфологічної адаптації історично-обраної іноземної лексики і, нарешті, етап проникнення, на якому відбувається семантична адаптація іноземних слів. У сучасному мовознавстві процес асиміляції називають ще формальною адаптацією, а прийняття – функціональною. Існує думка про те, що для проникнення іноземного слова у мову-реципієнт достатньо її формальної адаптації [2].

Отже, **мета** представленої статті полягає у вивченні особливостей фонографічної адаптації латинських лексичних запозичень в епоху Відродження. Перед нами постали такі **завдання**: по-перше, з'ясувати фонографічні особливості мови-джерела; по-друге, виокремити специфічні ознаки фонографічної системи мови-етимона, порівнюючи їх з фонографічною системою французької мови XVI ст.; по-третє, дослідити характерні засоби проникнення латинських запозичень у французьку мову представленої доби на фонографічному рівні.

У сучасному романському мовознавстві існує широковживана думка про те, що латинська мова належить до мертвих мов світу. Однак, занурившись в історію, варто пригадати, що у процесі свого становлення і занепаду провідним етапом розвитку латинської мови була без сумніву *класична латина*, літературна мова Цицерона і Вергілія, а згодом *вulьгарна (народна) латина*, розмовна мова Рима.

Саме вulьгарна латина лягла в основу сучасних романських мов. Вона відрізнялась від класичної мови вимовою, словниковим складом, граматиною і мала наступні характеристики [1: 20]: 1) зниження ролі фонетичної системи в передачі інформації за рахунок посилення ролі інтонаційних засобів, жестів, міміки, використання знань, які були обумовлені мовленням внаслідок близького контакту співрозмовників; 2) збільшення можливостей нейтралізації, синкретизму й зменшення розчленованості (кожна окрема фонема й звук відігравали вже меншу

роль, звуки могли змінювати свої якості, послаблялись або зовсім зникати у потоці мовлення, таким чином частина фонем у словах виявлялась зовсім не представленою). Щоб краще зрозуміти вищесказане пропонуємо дослідити особливості фонографічної системи класичної латинської мови.

Отже, алфавіт класичної латинської мови нараховував 23 літери серед яких 5 голосних (не враховуючи грецьку літеру *Y* у, яка спочатку передавала непритаманний латинській мові звук [y], згодом [i]): *A* а [a], *E* е [e], *I* і [i], *O* о [o], *V* у [u], а також 17 приголосних: *B* б [b]; *C* с [k]; *D* д [d]; *F* ф [f]; *G* г [g]; *H* х [h] придиховий; *K* к [k]; *L* л [l]; *M* м [m]; *N* н [n]; *P* п [p]; *Q*(*V*) *q*(*u*) [k^w]; *R* р [r]; *S* с [s]; *T* т [t]; *X* х [ks]; *Z* з [dz] => [z].

Класична латинська мова була фонетичною: кожна літера вимовлялась окремо і відповідала певному звуку за винятком деяких нюансів: монограми *i* та *u* фіксували на письмі голосні [i] та [u] після приголосної на початку, у середині чи на кінці слів, а також напівголосні звуки [j] та [w]. Варто зазначити, що поява напівголосних звуків датувалась XVI ст. Запровадив їх у мову відомий французький гуманіст, грамати́ст епохи Відродження П'єр де ла Раме.

Так, звук [j] з'явився на початку слів перед голосною або усередині слів між двома голосними, наприклад, *ius* [jus] "право" чи *cuius* ['kujus] "чий". Окрім того звук [j] зберігався у складних словах *coniunx* [konjunks] "дружина". Напівголосна *u* [w] використовувалась перед голосною, наприклад, у словах *soluo* ['solwo] "платити" або *quartus* ['kwartus] "четвертий". Монограми *j* (йота) і *v* на позначення приголосних звуків [j] та [w] не існували у латинській мові класичного періоду. Вони були введені графічно лише у середні віки для відокремлення на письмі приголосних звуків [j] та [w] від голосних [i] та [u], наприклад *jus* [jus], *conjunx* [konjunks] та *solvo* ['solwo].

У французькій мові XVI ст. існували вищезазначені звуки, проте їх графічна фіксація була неурегульована: спостерігалась чергування літер *i/j*, *u/v*.

Окрім того у латинську мову була введена літера **W** *w* завдяки нормандським письменникам з метою фіксації на письмі англосаксонського напівголосного звука [w] на відміну від звука [v]. Отже, кінцю XV ст. латинський алфавіт нараховував 26 літер.

У латинській мові класичного періоду розрізняли *короткі голосні* (знак короткості ˘): *ā* [a], *ē* [e], *ī* [i], *ō* [o], *ū* [u]; *довгі голосні* (знак довготи ˉ): *ā* [a:], *ē* [e:], *ī* [i:], *ō* [o:], *ū* [u:] та *дифтонги* *au* [au], *eu* [eu], *ae* [ae], *oe* [oe]. Варто зазначити, що короткість чи довгота голосних впливали на значення латинських слів. Так, наприклад, іменник *populus* перекладався як "тополь" у випадку, коли голосна *o* була довгою (*pōpulus*), і – "народ", якщо вона залишалась короткою (*populus*).

Наголос латинських слів був фіксованим і залежав від того, довгим чи коротким виявлявся передостанній склад. Згідно правил класичних латинських грамати́стів наголос у латинській мові падав на передостанній склад за умови, якщо він був довгим. У разі, якщо передостанній склад залишався коротким, наголос переносили на третій склад з кінця. На відміну від французької мови XVI ст. наголос ніколи не ставився на останній склад слова.

Після класичного періоду система довготи голосних була втрачена, точно невідомо було як вимовлялись голосні у той час. Проте згодом довгі голосні перетворилися на закриті, короткі стали відкритими. Цей процес спостерігався у народній латинській мові: *i* > [i]; *ī*, *ē* > [e]; *ē* > [ɛ]; *ā*, *ā* > [a]; *ū* > [u]; *ū*, *ō* > [o]; *ō* > [ɔ]. Зміни торкнулися деяких дифтонгів класичної латинської мови: *ae* почав вимовлятися як відкрите [ɛ], а *oe* як закрите [ɔ].

Для консонантизму класичної латинської мови особливо були характерними вибухові приголосні, менш щільні у порівнянні з французькою мовою. Варто зазначити, що у термінологічному словнику латинських грамати́стів приголосні *p*, *t*, *c*, *k*, *q*, *b*, *d*, *g* мали назву *mutae* (німі), а приголосні *l*, *m*, *n*, *r* – *liquidae* (плавні) [Batzarov Z., http].

Спочатку у класичний період монограма *c* у положенні перед голосними *e* та *i*, а також дифтонгами *ae* та *oe* читалась як пом'якшене [k'], у той час монограма *k* використовувалась перед *a*, *o*, наголошеною літерою *u* та приголосними; вона вимовлялась твердо. Така різниця між двома голосними не була важливою для мовців, і до того ж не існувало грамати́чних пояснень цього правила. Саме тому літера *c* почала застосовуватись для обох випадків [k'], [k].

Варто зазначити, що літери **k**, **y**, **z** рідко використовувались на письмі класичною латиною, винятково на позначення певних грецьких запозичень. Вони були взяті латинською мовою з грецького алфавіту. Так, монограма **y** (іпсилон) спочатку передавала неіснуючий раніше у латинській мові звук [y], згодом звук був змінений на [i], а звук [dz] перетворився на [z].

Літера **q** писалась перед ненаголошеною напівголосною **u**, які разом формували ненаголошений звук [k^w]: *quinque* [ˈkwɪnkwe] “п’ять”. У випадку коли літера **u** була наголошеною, вона виступала голосною, а замість **q** зображали графему **c**, як у слові *cui* [ˈkui] на відміну від *qui* [ˈqwi] “хто”.

Монограма **r** звучала розкотисто [R], буква **s** позначала звук [s], **h** вимовлялась з придихом, а в народній латині зовсім зникла з вимови.

У класичній латині літера **t** у всіх положеннях читалась як [t], згодом звук [t] у комбінації з буквою **i** перед голосною почав вимовлятися як [tsi] за умови, якщо перед **t** не стояли монограми **s**, **t**, **x**.

Якщо говорити про диграми класичної латинської мови, наступні комбінації літер **ph**, **th**, **ch**, **rh** були запозичені з грецьких слів і фіксували відповідні звуки [f], [t], [k^h] і [r].

Проаналізувавши фонетичну систему латинської мови, ми прийшли до висновків, що на відміну від французької мови XVI ст. у класичній латинській мові не існувало носових голосних [S], [T], [R], [X]; французьких звуків **e** [B], **u** [y] (за винятком грецьких запозичень з графемою **y**), а також звуків **eu/oeu** [ø/œ]. Саме тому у французькій мові відповідні графеми латинських слів набували звучання, яке відповідало мові-реципієнту. Окрім того подвоєні латинські приголосні вимовлялись окремо у порівнянні з французькою мовою представленої доби.

Коли латинські запозичення проникали до французької мови XVI ст., відбувалось узгодження іншомовної лексики на рівні графічної системи мови-одержувача. Оскільки французька мова володіла латинським алфавітом, графічні зміни майже не відбувались. Зміни спостерігались на фонетичному рівні мови. Проте фонетична форма латинських слів не підпорядковувалась системі французької мови [3: 30]. Відбувся легкий процес офранцузування латинізмів, які, асимілювавшись у французькій мові, стали невід’ємною частиною лексичної системи національної мови Франції.

Що стосується графічної форми певна кількість слів увійшли у французьку мову без змін, з переміщенням тонічного наголосу, наприклад, *nectar n. m.* < лат. *nectar*, *zephyrus n. m.* < лат. *zephyrus*. Значна кількість латинських запозичень потрапили до французької мови з незначними змінами.

Аналізуючи будь-які запозичення потрібно чітко усвідомлювати лінгвістичні поняття і не плутати морфологічний рівень мови з фонологічним. Помилковим є свідчення, наприклад, про те, що фонема [a] була замінена фонемою [B] у французькому іменнику *theoreme n. m.* < лат. *theōrēma*.

Отже, у процесі переходу латинських слів у французьку мову XVI ст., латинські закінчення, а особливо суфікси були замінені французькими відповідниками:

-cus > **-que** [k] (*bellique adj.* < лат. *bellicus*, *beneficque adj.* < лат. *beneficus*, *italicque adj.* < лат. *italicus*, *portique n. m.* < лат. *porticūs*, *sardonique adj.* < лат. *sardonicus*). Варто зауважити, що деякі запозичені слова зберігали на письмі етимологічну монограму **c** через помилкове звернення письменників епохи до латинського етимона слова.

-itas > **-ité** (*dexterité n. f.* < лат. *dexteritās*, *generosité n. f.* < лат. *generōsitās*, *procerité n. f.* < лат. *prōcērītās*, *validité n. f.* < пізня лат. *validitās*). Щодо діакритичних знаків, в епоху Відродження акут (é) застосовувався лише там, де його використання було дійсно необхідним: наприклад, іменник *venalite* у однині вмiщав нелітерний знак é, а в множині мав зображення *venalitez*;

-arium > **-aire** (*dictionnaire n. m.* < середньовічна лат. *dictionarium*, *promptuaire n. m.* < лат. *prōmptuārium*, *sommaire adj.* < лат. *summārium*);

-are, **-ari**, **-iri** > **-er** [e] (*colliger v.* < лат. *cōlligĭrĭ*, *confabuler v.* < лат. *cōnfābulārĭ*, *exenterer v.* < лат. *exenterāre*, *ratiociner v.* < лат. *ratiōcinārĭ*, *subministrer v.* < лат. *subministrāre*, *vulnerer v.* < лат. *vulnerāre*);

-alis > -al (*immemorial* *adj.* < середньовічна лат. *immemoriālis*);

-ilis > -ile (*nubile* *adj.* < лат. *nūbilis*, *flebile* *adj.* < лат. *flēbilis*).

У більшості суфіксів зберігалась основа незалежно від кількості голосних, а закінчення замінювалось німим **e**:

-a > -e (*antipathie* *n. f.* < лат. *antipathīa*, *elegie* *n. f.* < лат. *elegīa*, *ineptie* *n. f.* < лат. *ineptia*, *pituite* *n. f.* < лат. *pītuīta*, *symmetrie* *n. f.* < лат. *symmetria*);

-us (-um), -ius (-ium) > -e (*alme* *adj.* < лат. *almus*, *conge* *n. m.* < лат. *congīus*, *docte* *adj.* < лат. *doctus*, *frontispice* *n. m.* < пізня лат. *frontispicium*, *timide* *adj.* < лат. *timidus*, *valide* *adj.* < класична лат. *validus*);

-is > -e (*ephemeride* *n. f.* < лат. *ephēmeridīs*, *periphrase* *n. f.* < лат. *periphrasis*).

Аналіз фонетичних трансформацій латинських лексичних одиниць поділяється на три основні частини: по-перше, феномен **редукції**; по-друге, явище **подовження** і, по-третє, різні види **заміщення**.

З фонетичної точки зору лінгвісти виділяють три основні принципи редукції: *афезу*, *синкопу* й *апокопу*, тобто зникнення початкового, середнього або кінцевого ненаголошеного голосного, що приводить до скорочення фонемного складу слова унаслідок переносу наголосу у запозичених словах. Наше наукове дослідження латинізмів у французькій мові XVI ст. дозволило нам відмітити принцип апокопи. Він залишався провідним у процесі фонографічної адаптації латинських запозичень представленої епохи, наприклад, *peculat* *n. m.* < лат. *pecūlātus*, *congrez* *n. m.* < лат. *congrēssus*, *lineamen* *n. m.* < пізня лат. *līnēamentum*, *fragment* *n. m.* < лат. *fragmentum*, *intemprie* *n. f.* < лат. *intemperīēs*, *homogène* *adj.* < лат. *homogeneitas*.

Серед феномена редукції вчені виокремлюють три типи: *протезу*, *епентезу*, *епітезу*, тобто додавання неетимологічного опорного або перехідного звуку для зручності вимови на початку, у середині або на кінці слова. У XVI ст. при фонографічній адаптації спостерігались лише два принципи: протеза (*escalier* *n. m.* < лат. *scālāria*, *ignivome*, *igniuome* *adj.* < лат. *vomere*) й епітеза (*attention* *n. f.* < лат. *attentio*, *compatir* *v.* < лат. *compatī*, *ubiquité* *n. f.* < лат. *ubique*).

Поняття заміщення у нашому випадку розуміється як заміна одних фонем іншими або зміна місця фонем у слові. Проаналізувавши знайдені лексичні латинські запозичення до виду заміщення ми віднесли *назалізацію*, *палаталізацію* і *метатезу*.

Як було зазначено вище, латинська мова не володіла носовими звуками, які вже існували у французькій мові XVI ст. Саме тому французькі голосні, які знаходились у закритому складі перед приголосними **n**, **m**, були назалізовані, наприклад, *astrin[R]gen[S]* *n. m.* < лат. *astringens*, *im[R]pudent[S]* *adj.* < лат. *impudēns*, *in[R]gredien[R]* *n. m.* < лат. *ingrediens*.

У мовознавстві явище палаталізації розуміється як процес пом'якшення приголосної у контакті з піднебінними голосними **i**, **e**. У ході аналізу нами були знайдені слова, в яких монограма **t + i [tsi]** була палаталізована і перетворилась на монограму **c** зі звуком **[s]**, наприклад, *impudence[s]* *n. f.* < лат. *impudenti[tsi]a*, *licenc[s]ieux* *adj.* < лат. *licenti[tsi]ōsus*, *sesterce[s]* *n. m.* < лат. *sēsterti[tsi]um*.

Явище метатези означає процес перестановки звуків, пов'язаний з випередженням артикуляції. Пропонуємо кілька прикладів: *celebre* *adj.* (*célèbre*) < лат. *celeber*, *pallustre* *adj.* (*palustre*) < лат. *palūster*, *-stris*.

Підсумовуючи вищевикладене ми прийшли до висновку, що, по-перше, французька мова XVI ст. відрізнялась від класичної латинської мови фонетично, в той час як графічна система залишалась близькою до мови-етимона, а, по-друге, у процесі формальної адаптації латинських лексичних запозичень, у французькій мові відбулись незначні зміни на рівні фонографічної системи. Наша робота має подальші **перспективи**: дослідження функціональної адаптації представлених запозичень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Муравьева Ю. В. Типология фонетических изменений романских языков/ Ю. В. Муравьева // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртэнэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания : 23-25 мая 2006 г. : труды и материалы: в 2 т. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. Т. 1. – 2006. – С. 19-21.

2. Сергєєва Г. А. Деякі аспекти функціональної адаптації англословних запозичень в українській правничій термінології [Електронний ресурс] / Г. А. Сергєєва // Вісник Харківського національного педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 2008. – В. 25. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/Lingv/2008_25/13.html.

3. Pešek O. Changements de sens concernant les mots d'emprunts : quelques exemples des latinismes en français / Ondřej Pešek // Sborník prací filozofické fakulty brněnské. Univerzity studia minora. Facultatis philosophicae universitatis brunensis. – 2004. – L. 25. – P. 29-36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кромбет – аспірант кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: орфографія французької мови.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСОНАНТИЗМУ ГОВІРКИ СЕЛИЩА СТЕБЛІВ У КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

Євген ПИЛИПЕНКО (Умань, Україна)

На основі аналізу зібраної лінгвальної інформації та лінгвогеографічних даних відтворено модель консонантизму мовлення носіїв говірки селища Стеблів Корсунь-Шевченківського району Черкаської області у взаємозв'язку з іншими ареалами середньонаддніпрянського діалекту.

On the basis of the gathered lingual and linguogeographical data the model of the consonantism in the speech of the patois of Stebliv's speakers Korsun-Shevchenkiv area Cherkassy region in connection with other geographical ranges of middle-dnieper dialect is recreated.

Незважаючи на чималий обсяг опрацьованого матеріалу дослідниками (І. Варченко, В. Ващенко, В. Брахнов, В. Ганцов, Ф. Жилко, А. Кримський, Г. Мартинова, К. Михальчук, А. Могила та інші), середньонаддніпрянський діалект продовжує перебувати у полі зору мовознавців. Поряд з ґрунтовним його осмисленням й систематизацією, все ще залишається актуальним дослідження окремих мікроареалів середньонаддніпрянського діалектного масиву, взаємозв'язків між ними. Адже лише докладне поетапне вивчення усіх елементів мовної палітри Середньої Наддніпрянщини, географії й часової динаміки дасть змогу наблизитися до складання її повного кадастру, що й визначає актуальність нашого дослідження. При цьому, опрацьовуючи мовний матеріал говірки селища Стеблів, ми керуємося намірами як удокладнити інформацію про особливості ідіолектів носіїв говірки цього населеного пункту на межі ХХ-ХХІ століть, так і визначити вплив народнорозмовних джерел на формування мовної особистості уродженця Стеблева, видатного українського письменника, громадського діяча І. Нечуя-Левицького.

Мета дослідження — на основі опрацьованню записів мовлення корінних жителів Стеблева, зроблених у 2007-му році, лексикографічних матеріалів, поданих в "Атласі української мови" та у науковому доробку Г. Мартинової, праць з історії української мови, діалектології зосередити увагу на особливостях функціонування моделі консонантизму стеблівської говірки. Усвідомлюючи спільність тенденцій мовного розвитку, розглядатимемо стеблівську говірку у контексті із сусідніми мовними ареалами та середньонаддніпрянського діалекту в цілому.

Стеблів — селище в Корсунь-Шевченківському районі Черкаської області. Розташоване за 16 км від районного центру — міста Корсунь-Шевченківський — в південно-східній частині Придніпровської височини над річкою Рось, до якої на території селища впадають притоки Боровиця та Хоробра. Населення — 3791 чоловік (станом на 1.01.2007). Сусідні населенні пункти: на північ — Виграїв, Нехворощ, на захід — Заріччя, Склименці, на південь — Шендерівка, Тараща, на схід — Притульці, Яблунівка.

Інвентар губних фонем носіїв стеблівської говірки складають приголосні [б], [п], [в], [м], похідні з праслов'янських *b', *p', *v', *m', а також [ф]. Як зазначає Г. Мартинова, давні губні приголосні в українських говірках втратили пом'якшену вимову ще у давньоруський період, приблизно в ХІІІ ст. [9 : 204]. Указує на це і Ю. Шевельов [12 : 460]. Водночас перед голосним [і], а також перед [у], [а], зокрема, у словах іншомовного походження, можлива їх напівпом'якшена вимова. Таким чином варіантами реалізації фонем [б], [п], [в], [м] виступають як їх тверді відповідники [б], [п], [в], [м], так і напівпом'якшені: [б'], [п'], [в'], [м']: [б]аба, [б']ілий, сте[п]и, па[п']ір, [в]ечор, [в']кно, [м]лин, [м']істо та ін. Зауважимо, що у стеблівській говірці, як і в інших ареалах середньонаддніпрянського говору, фіксується

тверда вимова губних перед похідним з праслов'янського *ьj ([п]у)ть, [п]а)так, чере[п]а)ний) та збереження дзвінкості губних приголосних у позиції абсолютного кінця слова чи перед глухим (ви́ро[б], хлі[б], ю[б]ці). Приголосна фонема [в] — розширює варіативність реалізації за рахунок трансформації у нескладотворчий [ў] перед приголосним чи у кінці слова (да[ў]но, [ў]сіх, любо[ў], хлі[ў]).

У мовленні стеблівчан простежуємо характерне для середньонаддніпрянських говірок явище паралельного вживання сполук [мй] та [мн'] перед рефlekсами давнього *є ([м]який-[мн']який, [м]ясо-[мн']ясо, соло[м]яний-соло[мн']яний). Записи мовлення жителів Стеблева і навколишніх населених пунктів чітко фіксують вживання паралельних форм [мй] та [мн'] у стеблівській говірці з переважанням форми [мй] у сусідніх населених пунктах (Киданівка (Богуславський район), Моринці, Виграїв. Кірове, Гарбузин, Заріччя, Селище (Корсунь-Шевченківський) [9 : к. 29].

Звукосполука [мн'] зустрічається у майже всіх говорах української мови. Згідно з даними АУМ, поява епентичного [н'] після губного [м] перед похідними з давнього *є характерна для південно-західного наріччя та суміжних з ним перехідних говірок. У північних діалектах більш поширена сполука [мй]. Натомість у решті говорів можливе їх паралельне вживання [АУМ 1: к. 91]. На поширення сполук [мн'] та [мй] в середньонаддніпрянських говірках вказує чимало дослідників: В. Брахов [2 : 75], В. Ващенко [5 : 57-59], А. Могила [11 : 169]. Г. Мартинова удокладнює дослідження попередників. Науковець в межах середньонаддніпрянського ареалу засвідчує два типи говірок. Перший (тип А) представлений звукосполукою [мй]; [мн'] або взагалі відсутня, або зустрічається рідко. Говіркам другого типу (типу Б) притаманне паралельне вживання форм [мй] та [мн']. На думку дослідниці, звукосполука [мн'] у цих говірках є первинною. Поява ж паралельної сполуки [мй] стало наслідком впливу літературної мови [9 : 199-200]. Тип Б характерний для більшості ареалів середньонаддніпрянського мовного масиву та суміжних говірок. Тип А територіально охоплює південну Київщину, південно-західні й придніпровські райони Черкаської області, окремі говірки Полтавщини [9 : к. 29].

Фіксується, хоча й не послідовно, вживання у межах стеблівської говірки губного [ф] паралельно з характерними для середньонаддніпрянського діалектного типу звукосполуками [хв], [хв'] та приголосним [х] ([ф]едір-[хв]едір, [ф]артух-[хв]артух, [ф]ерма-[хв]ерма, шо[ф]ер-шо[хв]ер) з переважанням останніх варіантів у мешканців старшого віку. Як зауважує Ю. Шевельов, звук [ф] є запозиченим українською мовою. Потрапив він разом із іншомовними словами на початковій стадії формування української мовної окремішності у межах праслов'янського континууму [12 : 803-804]. Звук [ф] успадкувався носіями українських діалектів по-різному. Так, у межах говірок Середньої Наддніпрянщини він витіснився звуком [х] та звукосполуками [хв], [хв']. Підтверджують це й картографічні дані АУМ [АУМ 1 : к. 97-101], де основний ареал середньонаддніпрянського мовного типу представлений функціонуванням звукосполуки [хв] як варіанта [ф]. Натомість звук [ф] зустрічається у мовленні переважно у словах, що потрапили у ідіолекти носіїв середньонаддніпрянських говірок у ХХ столітті з української літературної мови [9 : 206].

Водночас варто зауважити на вживанні звука [ф] у с. Стеблеві на сусідніх ареалах середньонаддніпрянської діалектної спільноти. Так, паралельно з лексемами хвіст, хворост, хвалити, хватати у сусідній із Стеблевим Шендерівці подибуємо варіанти фіст, форост, фалити, фатати [АУМ 1 : к. 97]. У межах Середньої Наддніпрянщини, окрім Корсунщини, варіанти фіст, форост зустрічаємо також у населених пунктах Смілянського (Правобережжя) й Золотоніського районів (Лівобережжя). Дані АУМ вказують на вживання на Корсунщині лексеми фунт на протигагу характерного для більшості говірок Середньої Наддніпрянщини варіантів хвунт і хунт [АУМ 1 : к. 98]. Фіксуємо у мовленні стеблівчан й спорадичні випадки розширення сфери вживання губного [ф] за рахунок заміщення ним звукосполуки [хв], зокрема, у лексемі хватати — [ф]атати.

Перелік передньоязикових фонем носіїв стеблівської говірки складають зубні фонemi [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дз], [дз'], [л], [л'], [н], [н'] і піднебінно-зубні: [ж], [ж'], [ч], [ч'], [ш], [ш'], [дж], [р], [р']). Серед особливостей їх реалізації відзначимо таке.

У дієслівних формах (1 ос. теп. ч.) репрезентантами *d̥ у говірках Середньої Наддніпрянщини можуть виступати [ж], [дж], [дʲ]. Зокрема, варіанти заміщення давнього *d̥ звуками [дж], [ж] спостерігається переважно у північній частині середньонаддніпрянського мовного масиву та у лівобережних говірках. На Правобережжі ареал сягає з півночі населених пунктів долини річок Гнилий Тікич та Рось (з окремими вкрапленнями у середній Черкащині) і охоплює територію сучасної Корсунщини. Водночас у Стебліві і сусідніх Селищі й Миропіллі паралельно фіксується вживання форм із заміщенням *d̥ перед *j м'яким приголосним [дʲ] (хо[дʲ]ю, са[дʲ]ю, бу[дʲ]ю). Ця форма (з наголосом на останній склад) характерна переважно для носіїв середньонаддніпрянських говірок центральної й південної Черкащини (територія межиріччя Дніпра та Гнилого Тікича). Дієслівні форми 1 ос. теп. ч. з наголосом на першій склад та приголосним [дʲ] на місці *d̥, *d̥ʲ подібуються у західних ареалах Середньої Наддніпрянщини, на порубіжжі із подільськими говірками [9 : к. 27].

Фіксується у стеблівській говірці й збереження дзвінких [д], [дʲ] у середині слів перед приголосними: пря[д]ка, гру[д]ка, о[д]правити. Це явище характерне центральним середньонаддніпрянським говіркам на протигагу західних і південно-західних ареалам Середньої Наддніпрянщини, де фіксуються випадки часткового, а то й повного оглушення рефлєкторів *d̥, *d̥ʲ перед глухими [9 : 207].

Для говірки Стеблева властиве збереження опозиції [тʲ] : [кʲ] ([тʲ]істо, [тʲ]існо). Зауважимо, що діалектна система української мови характеризується випадками нейтралізації фонемної опозиції [тʲ] : [кʲ] через заміщення похідного з давнього *t̥ передньоязикового [тʲ] задньоязиковим звуком [кʲ] перед голосним [і]. Так, укладачі АУМ фіксують випадки нейтралізації опозиції [тʲ] : [кʲ] у південно-західних говірках [АУМ 2 : к. 88, 89]. Карти АУМ засвідчують також заміну [тʲ] на [кʲ] у лівобережних середньонаддніпрянських говірках та в ареалах правобережних (окремі населені пункти Черкаського, Корсунь-Шевченківського, Смілянського, Городищенського районів, спорадично — у селах вздовж течії річки Рось) [АУМ 1 : к. 104]. На випадки переходу [тʲ] у [кʲ] у говірках Середньої Наддніпрянщини вказують й науковці: В. Брахнов [2 : 76], І. Варченко [4 : 170-171], Г. Мартинова [9 : 207], яка, укладуючи дослідження попередників, детально картографує дані про поширення цього явища. Для говірок Корсунщини властиві випадки як збереження опозиції [тʲ] : [кʲ] (Стеблів та сусідні Кірове й Заріччя), так і її руйнування (Моринці, Виграїв). В окремих населених пунктах зустрічається паралельне вживання лексикалізованих форм [тʲ]істо : [кʲ]істо, [тʲ]існий : [кʲ]існий (Селище, Драбівка, Миропілля).

Характерною ознакою середньонаддніпрянського діалекту є руйнування опозиції [л] : [лʲ]. Зокрема, репрезентантом давнього *l̥ виступає твердий препелатальний [л]. У стеблівській говірці подібуюмо: бу[л]и, [л]опата, бо[л]ото тощо. Дослідження мовознавців визначають трансформацію опозиції [л] : [лʲ] в [л] : [лʲ] як одну з характерних особливостей говірок Середньої Наддніпрянщини: С. Бевзенко [1 : 78], П. Бузук [3 : 171], О. Дорошкевич [6 : 111], А. Залеський [7 : 89-90], Г. Мартинова [9 : 164-180]. Дослідники у межах середньонаддніпрянської діалектної спільноти виділяють три типи реалізації опозиції [л] : [лʲ]. Найбільшу територію займають говірки типу А, де яскраво виражається функціонування опозиції [л] : [лʲ]. Тип Б репрезентують говірки з частковим руйнуванням опозиції [л] : [лʲ] за рахунок диференційної ознаки "твердість". Географічно говірки типу Б займають західну зону середньонаддніпрянського говору з окремими вкрапленнями у мовленні носіїв говірок центральної та південної зони (Байбузи Черкаського району, Жовнине — Чорнобаївського, Журавка — Шполянського, Дібрівка — Новомиргородського та інші). Третій тип (тип В) представлений говірками, у яких опозиція [л] : [лʲ] зберігається. Найпоширеніший цей тип у населених пунктах на захід від річки Гнилий Тікич [9 : к. 25].

Засвідчують у мовленні стеблівчан і випадки порушення опозиції [л] : [лʲ] за рахунок занепаду диференційної ознаки "м'якість". Зокрема, спостерігаємо ствердіння [л] у позиції перед шиплячим [ш]: бі[л]ший, бі[л]шати. А. Могила, досліджуючи західночеркаські говірки, виявляє напівпалатальний сонорний [л] на місці як твердого, так і м'якого [л] у позиції перед приголосними та у кінці слова [11 : 174-175]. Г. Мартинова у говірках Середньої Наддніпрянщини фіксує випадки руйнування опозиції [л] : [лʲ] з втратою м'якого

складника у позиції перед [н], [ц] та [ш]. Дослідниця зауважує, що це явище характеризує більшість середньонаддніпрянських говірок, хоча й виявляється непослідовно. Зауважує вона й на реалізації м'якої фонемі [л'] не лише твердим [л], а й альвеолярним [л'], підтверджуючи це прикладами, зафіксованими у різних ареалах діалекту, зокрема, на Корсунщині [9 : 179].

Характерною ознакою стеблівської говірки є опозиція [р] : [р']. Як свідчать матеріали досліджень середньонаддніпрянських та суміжних з ними говірок, опозиція [р] : [р'] реалізується в них по-різному (П. Бузук [3 : 176], І. Варченко [4 : 206-207], В. Ващенко [5 : 69-70], О. Дорошкевич [6 : 110], П. Лисенко [8 : 50], Г. Мартинова [9 : 182]). Використовуючи класифікацію середньонаддніпрянських говірок за диференційною ознакою "наявність-порушення опозиції [р] : [р']", запропоновану Г. Мартиною, стеблівська говірка належить до типу А з послідовним збереженням протиставлення [р] : [р'] в усіх фонетичних позиціях середини слова. Водночас у межах ареалу виокремлюються випадки диспалаталізації [р], ствердіння [р'] у позиції перед рефlekсами *е, пом'якшеної вимови кінцевого [р] та нейтралізації опозиції [р] : [р']. Говірки типу А займають компактний ареал у центрі Середньої Наддніпрянщини окреслюючись на Правобережжі ізолінією Канів – південніше Миронівки – Михайлівка – Бранне Поле Богуславського району – Лисянка – по річці Гнилий Тікич до Майданівки Звенигородського району – Княжа Звенигородського району – Мокра Калигірка Катеринопільського району – Копанки Маловисківського району. На Лівобережжі Середньої Наддніпрянщини контури ареалу сягають східних й південних районів Полтавщини [9 : к. 26].

У мовленні жителів старшого покоління стеблівчан фіксується наявність опозиції твердість : м'якість шиплячих приголосних. Найяскравіше пом'якшена вимова характерна приголосним [ч] та [ж] у позиції перед флективним звуком [а] у дієслівних формах (воло[ч'а]ть, виря[ж'а]ли, дер[ж'а]ть) та [ч] у іменниках (дів[ч'а], дів[ч'а]та, до[ч'а]ка, пле[ч'а]ми). Звук [ш] переважно зберігає тверду вимову.

Уже в перших дослідженнях середньонаддніпрянського діалекту було звернено увагу на збереження м'якості шиплячих у багатьох говірках. Так, К. Михальчук виділяв м'якість шиплячих серед найбільш специфічних їх властивостей [10 : 482]. П. Лисенко зауважує спорадичне функціонування м'яких [ж], [ч], [ш] перед голосними [а], [е], [и], [о] у говірках Шполянщини й Корсунщини [8 : 52]. Різну вимову шиплячих (тверду, напівм'яку й м'яку) фіксував А. Могила у західночеркаських говірках, вказуючи на напівм'яку вимову приголосних [ж], [ч], [ш] у мовленні жителів сіл Звенигородського, Корсунь-Шевченківського, Городищенського районів [11 : 176]. Г. Мартинова, класифікуючи говірки Середньої Наддніпрянщини, відносить стеблівську говірку, як і весь мовний ареал Корсунщини, до типу А — зі збереженням опозиції [ч] : [ч'], [ж] : [ж'], [ш] : [ш']. Дослідниця зауважує, що пом'якшення шиплячих відбувається переважно у позиції перед звуком [а] у іменниках та дієсловах. Найчастіше пом'якшується приголосний [ч], варіантами якого також можуть бути вияви з різним ступенем палатальності. Розширення дистрибуції фонем [ж], [ш] відбувається рідше [9 : 152-154]. На Правобережжі говірки типу А займають чималий обшир від Дніпра на захід до річки Гнилий Тікич і вздовж Тясмина на півдні, розширюючи ареал на суміжжя з північними говірками [9 : к. 23].

Звуковий інвентар середньоязикових звуків складають приголосний [j] та його нескладотворчий варіант [j̥]. У носіїв стеблівської говірки фіксуємо вживання задньоязикових [к], [к'], [х], [х'], [г] та фарингальних [г], [г']. Вказані звуки у середньонаддніпрянських діалектах не взаємодіють з сусідніми приголосними та голосними, зберігаючи свої артикуляційні властивості. Винятки становлять випадки оглушення дзвінкого [г] у позиції перед глухими (спорадично — у кінці слова) та одзвінчення глухого [к] у позиції на стику морфем перед дзвінкими приголосними.

Опрацьований матеріал дав змогу охарактеризувати спосіб реалізації системи консонантизму у говірці селища Стеблів, що на Корсунщині. Основні вияви збігаються з моделями приголосних звуків, характерних для більшості говірок середньонаддніпрянського діалектного типу, хоча фіксуються варіанти, притаманні окремим населеним пунктам як поблизу батьківщини І. Нечуя-Левицького, так і у більш віддалених ареалах. Результати

дослідження створюють простір для подальшого вивчення особливостей мовлення носіїв стеблівської говірки.

БІБЛІОГРАФІЯ

- АУМ 1. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся. Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К.: Наукова думка, 1984.
- АУМ 2. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 2. Волинь. Наддністрянщина і суміжні землі. – К.: Наукова думка, 1988.
1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / Бевзенко С. П. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
 2. Брахнов В. М. Фонетичні риси говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині / Брахнов В. М. // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови: Збірник статей. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 68-78.
 3. Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини / Бузук П. // Український діалектологічний збірник / Ред. О. Н. Синявський, А. Ю. Кримський. – Кн. 2. – К.: УАН, 1929. – С. 159-197.
 4. Варченко І. О. Лубенські говірки і діалектологічна суміжність / Варченко І. О. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 250 с.
 5. Ващенко В. С. Полтавські говори / Ващенко В. С. – Харків: Вид-во ХДУ, 1957. – 538 с.
 6. Дорошкевич О. *Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині* / Дорошкевич О. // *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. – К.: Вид-во укр. наук. тов-ра, 1915. – С. 101-122.
 7. Залеський А. М. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови / Залеський А. М. // Українська літературна мова у її взаємодії з територіальними діалектами / Відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 50-96.
 8. Лисенко П. С. Фонетичні особливості деяких говірок правобережної середньої Черкащини / Лисенко П. С. // Діалектологічний бюлетень. – Вип. 9. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 45-54.
 9. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. Монографія / Мартинова Г. І. – Черкаси, 2003. – 367 с.
 10. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в святы с наречиями Галичины / Михальчук К. П. // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. – Т. 7. – СПб., 1872. – С. 453-512.
 11. Могिला А. П. Деякі фонетичні особливості (консонантизм) говірок Західної Черкащини // Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Т. 17. – Вип. 2. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1958. – С. 165-182.
 12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с. [карти].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євген Пилипенко — аспірант кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: мовна особистість письменника, діалектна основа мови творів.

ЗВУКОСИМВОЛІЧНА ПРИРОДА ФОНЕТИЧНОГО НОНСЕНСУ

Камілла ВОРОНІНА (Харків, Україна)

У статті проаналізовані звуко-символічні засоби утворення фонетичного нонсенсу у віршованих художніх творах. Доведений вплив звукового оформлення на їх інтерпретацію на основі механізму асоціації.

The article is dedicated to analyzing means of creating phonetic nonsense in poetry. The impact of sound on its interpretation through association mechanism has been proved.

Функціональна спрямованість нової лінгвістичної парадигми відкриває перед дослідниками нові перспективи у вивченні різноманітних форм нонсенсу в якості проявів креативної діяльності авторів художніх творів. З метою більш докладного вивчення нонсенсних репрезентацій різних рівнів мовної системи звернемо увагу на фонетичні засоби його формування. Оскільки матеріалом дослідження ми обрали поезію нонсенсу, вважаємо за доцільне вивчення фонетичних засобів та прийомів, завдяки яким створюються неповторні звукові ефекти, що є можливими тільки у віршованих творах. Недостатня кількість досліджень, присвячених нонсенсним реалізаціям різних рівнів взагалі та фонетичного нонсенсу зокрема визначають **актуальність** даної розробки.

Під фонетичним нонсенсом розуміємо нестійке мовно-мовленнєве утворення, що побудовано внаслідок неконвенційного поєднання фонем, та характеризується референційною та сигніфікативною невизначеністю та неоднозначністю семантичної інтерпретації за рахунок порушення мовних та/або комунікативних норм.

Мова поетичних творів значно відрізняється від прозових тим, що диктує авторам вибір лексичних засобів з урахуванням їхніх фонологічних характеристик. Звук постає найменшою одиницею інструментовки вірша, під якою зазвичай розуміють «фонетико-стилістичний підбір у вірші слів, в яких чергування певних звуків надає віршу або його частині певний звуковий тембр, а звідси й емоційне забарвлення» [4: 122]. Звукове оформлення відіграє величезну роль у створенні неповторності вірша, відтворенні інтенцій автора, його індивідуального стилю, манери. Створюючи вірш, автор обирає саме ті лексичні одиниці, які

не тільки якомога краще передають художні задуми митця, а й утворюють звуковий лад вірша, його своєрідний «звуковий малюнок» [6: 115]. Часто поєднання фонем є дуже незвичними – «дивакуватими» або, навіть, «чудернацькими», кожне з них «виражає якийсь неявне почуття» автора, причому, «яке саме, напевно сказати ніхто не може» [6: 124]. Відповідно, й поетичні образи, що створює митець, в значній мірі залежатимуть від звукового оформлення вірша взагалі та від підбору звуків, на основі яких побудовано той чи інший прийом, зокрема.

Потенційну можливість інтерпретації нових незвичних фонетичних поєднань дослідники пояснюють тим, що вигадування нової одиниці «не здійснюється з вакууму», а на основі «узуальних поєднань-патернів голосних та приголосних, які є припустимими в даній мові». Оказіональні фонетичні нонсени, хоча є незвичними для реципієнтів як цілісні утворення, «автоматично перебирають на себе залишки значення, які містяться в складі узуальних поєднань-патернів голосних та приголосних, що входять до їх складу» [9].

Наявність сенсу у фонетичних нонсенсах можна пояснити, спираючись на результати досліджень в межах філогенетичних теорій. Нонсенсні поєднання є результатом творчої діяльності автора або навіть її кульмінацією. Часто творчий процес автора відбувається несвідомо; виникнення певної ідеї, образу, або вдалого вербального виразу може залишитися таємницею для самого автора. У певних випадках потрібні авторові ідеї є результатом тривалих творчих пошуків та спроб; а в інших – необхідні ідеї та засоби їхньої мовної репрезентації з'являються моментально, начебто нізвідки. Це так звані «інсайти», коли митець знаходить найоптимальніший спосіб / засіб реалізації власних ідей та задумів. Вивчення творчої діяльності людини повинно здійснюватися з урахуванням чисельних чинників: насамперед, «організації та функціонування системи особистісних сенсів, до яких індивід звертається в процесі творчості», «наявності певної генетичної обумовленості компонентів розумової активності», а також «впливу мови на характер сприйняття та оцінювання інформації» [1: 3].

Творча діяльність є «найбільш концентрованим виразом максимально ефективної роботи всіх компонентів розумової системи індивіду» [1: 2]; вона активізує як свідомість автора, так і його підсвідомість та весь той запас знань, який зберігається там в скритому вигляді, включаючи первинний досвід, що набувала людина під час пізнання та опанування довкіллям в ході тривалих еволюційних процесів. Результати первинних форм пізнавальної діяльності людини мали прояв у мові, формування якої здійснювалося природнім шляхом в процесі суспільно-історичної практики, але цей складний процес не був довільним: «Природна мова в своїх суттєвих компонентах (перш за все, базисна лексика) не є результатом довільного навішування звукових ярликів на сталі елементи людської практики та досвіду» [1: 6]. Отже, присвоєння назв елементам людського досвіду не здійснювалося немотивованим шляхом: імена певним чином відображали сутність того, що вони позначали; неначе ім'я, а точніше, сполучення звуків, що входили до його складу, «нав'язували» якийсь значення. Таким чином, в певних сполученнях звуків або звукокомплексах фіксувалися особливості людського сприйняття під час осмислення людиною її первинного досвіду щодо засвоєння дійсності. Згодом з подальшою еволюцією процесів сприйняття, обробки та передачі інформації первинний досвід людини та способи його репрезентації в мові вкупі з «усім комплексом сприйняття, що колись жваво був представлений звукокомплексами» [1: 7], перейшов до сфери підсвідомого, продовжуючи своє існування в скритому вигляді. Отже, під час сучасного творчого акту з глибин підсвідомості можуть виникати на перший погляд незрозумілі образи, ідеї, почуття тощо, реалізація яких на вербальному рівні також може мати незвичну незузальну форму. Проте, сенс на перший погляд незрозумілих, найдивовижних поєднань звуків є глибоко прихованим в свідомості людини, хоча й неоднозначним.

Величезну роль звучання в семантичній інтерпретації нонсенсних формацій підкреслюють дослідження в галузі звукового символізму [5; 10]. Під звуковим символізмом зазвичай розуміють умовний зв'язок між «звуковим оформленням слова та його емоційним забарвленням» [2] або між «звуками та образними уявленнями або почуттями, які вони викликають у мовців» [3]. Дослідження в галузі звукового символізму звертають увагу на

існування певного зв'язку між звуком та його емоційним забарвленням, а також між звуком та образними уявленнями або почуттями, які вони провокують. Наукові дослідження доводять те, що «поети та мовні аматори інтуїтивно відчували з початку існування мови: в нашій свідомості звук та значення нерозривно пов'язані» [10: 1].

Сучасні фонологічні дослідження все більш детальну увагу приділяють вивченню фонестем як «багатофакторних мовних одиниць в поетичному тексті», які «здійснюють вплив на естетичне сприйняття, погляди та ціннісні установки адресата» [5: 3]. О.Г. Солодовнікова підкреслює домінуючу роль фонестем у вираженні поетичного змісту: «Фонестемна складова сприяє вираженню сенсу та, більш того, може домінувати в загальних процесах створення конотації в поетичному тексті та сенсоутворенні» [5: 4].

Часто єдиним ключем для тлумачення нонсенсних фонетичних утворень є лише їхнє звукове оформлення. Розглянемо приклад:

*If the soul cannot snoop at the giggle-some cart,
Seeking surcease in **gluggety-glug**, (John Bennett)*

Задля розуміння загального сенсу виділеного нонсенсного утворення спробуємо визначити, яке саме значення може бути сховане за звуками та звукосполученням, що входять до його складу. Для цього звернемося до словника фонестем, розробленого Б. Шіслером [10]. Так, до ряду значень, що має сполучення приголосних /gl/, дослідник відносить такі: світло, сяяння (як у випадку з *glitters, gleams, glistens, glare* etc.), радощі (як у випадку з *gladness, glee, gleg* etc.) [10]. Значення звуку [g] Б. Шіслер пов'язує з процесами, які відбуваються в гортані людини: з процесом продукування мовлення (наприклад, *gab*), або бормотіння (*gabble*), або виразу емоцій (*giggle*), а також з процесом ковтання (*gulp, guzzle*) [10]. Тож, вважаємо, що, навіть якщо реципієнт не вдається до свідомої «розшифровки» невідомого утворення, значення, приховані лише за приголосними, є достатнім чинником задля створення в його уяві образу або почуття радісного хвилювання, під час якого людина, відчуючи сильне серцебиття, образно кажучи «слова не може вимовити».

Дослідження звукового символізму здійснюються з урахуванням акустичних характеристик звуків, які, згідно з артикуляційними властивостями мовленнєвого апарату людини та з позицією їхнього утворення у ротовому резонаторі, підрозділяють на високі та низькі. Так, якщо звук при вимові утворюється у передній частині ротового резонатору, його відносять до низьких, якщо у задній – до високих. Ці акустичні властивості звуків стають у пригоді поетам, коли вони, свідомо використовуючи ті чи інші звуки, або порушуючи частотність вживання сполучень звуків, намагаються викликати у читачів певні почуття та образні уявлення. Вважаємо, що фоностилістичні прийоми алітерації та асонансу, побудовані на перевищенні нормативної частоти використання приголосних або голосних звуків, підсилюючи емоційне забарвлення вірша, роблять дію звукового символізму ще більш наявною. Використання цих засобів здатне створити певний настрій, викликати у читача різноманітні відчуття: від дуже позитивних переживань світла та радості – при відносно невеликій долі низьких звуків – та чогось темного та важкого – за умови перевищення низьких звуків над високими. Так, у наступному прикладі переважання високих звуків над низькими, що створене завдяки алітерації приголосного [l] та асонансу голосного [i] нонсенсних утворень *hey-lililu* та *how-low-lan*, здатне викликати позитивні образи у свідомості читача; також ці звуки надають всьому віршу жартівливого відтінку, передаючи настрої головного героя – студента – який дуже весело провів час та розтринькав усі гроші. Жартівливий характер віршу надають також неконвенційна орфографія *stoodent* та алітерація звуку [b] в останньому рядку:

*O stoodent A has gone and spent,
With a **hey-lililu** and a **how-low-lan**
All his money to a Cent,
And the birk and the broom blooms bonny. (anonymous)*

На нашу думку, поєднання в одному контексті узуальних та оказіональних нонсенсних одиниць, організованих на основі однакових стилістичних прийомів фонетичного рівня, дозволяє створити унікальне звукове середовище – своєрідний фонетичний контекст, завдяки

якому реципієнтові легше відтворити образ нонсенсного утворення на основі фонетичних асоціацій з вже відомими йому одиницями. Проаналізуємо приклади:

*And it's O for the jungles of Boorabul. [b]
For the jingling jungles to jangle in, [ŋ]
With a moony maze of mellado mull, [m]
And a protoplasm for next of kin. (James C. Bayles).*

Звук [m], що входить до складу неконвенційного *mellado*, створює враження тихого приємного звуку, та може асоціюватися з чимось милозвучним; звук [ŋ] також зазвичай відсилає до чогось милого серцю, теплого, щирого (порівняйте з узуальними *melodious*, *melodic*, *melody*). А контекст та звукове оформлення попередніх та наступних узуальних одиниць, що починаються на [m] – *moony*, *maze*, *mull* – підсилюють дію звукового символізму, тобто, сприяють відтворенню позитивних асоціацій та образів у реципієнта. Алітерація звуку [b] в утворенні *Boorabul*, навпаки, допомагає відтворити образ чогось сильного, стрімкого, енергійного. Таким чином, у фонетичному малюнку вірша виникає певний конфлікт, який підсвідомо діє на читача.

До звукосимволічних засобів утворення нонсенсу на фонетичному рівні відносимо й ономапоетичні утворення. Випадки звукоімітації або звуконаслідування є дуже цікавими, оскільки саме звукове оформлення допомагає співвіднести те чи інше поєднання фонем з його відповідником у навколишньому середовищі. Розглянемо приклад:

*Urgle urgle urgle
Whatever is that sound?
Urgle urgle urgle!!
It's coming from that mound!! (Spike Milligan)*

В наведеному уривку інтерпретація фонетичного нонсенсу *urgle* є полегшеною завдяки звуковому оформленню цієї одиниці (її звучання нагадує звук якогось клетотіння або булькотіння) та асоціації з узуальним *gurgle* (булькати, дзюрчати).

Ще одним з різновидів фонетичних прийомів, що становлять чималий інтерес для дослідників нонсенсу, є використання довільного поєднання фонем, функцією яких є підтримання ритму та розміру вірша, так звані «звукозаповнювачі» або «римозаповнювачі» [8]. Саме такі поєднання широко застосовуються у поезії нонсенсу через низку причин: насамперед, вони створюють те неповторне середовище, на якому ґрунтується нонсенс, надаючи віршам загадковості та, підштовхуючи читачів до застосування творчої уяви та креативного мислення. Безліч прикладів римозаповнювачів знаходимо у віршах, розрахованих на дитячу аудиторію, в яких вони, очевидно, виконують своєрідну дидактичну функцію, сприяючи запам'ятовуванню вірша та розвитку пам'яті малюка. До того ж їхню частотність можна пояснити дитячою прихильністю до всього, що відрізняється від «правильного» світу дорослих, захопленням вгадувати щось нове та незвичне, свідомо перекручувати відомі факти, та прагненням до гри та жартів. А щоб гра стала ще цікавішою, треба вгадати якісь незвичні слова, які допоможуть, напевно, поразитися, як у зазначеному нижче прикладі, більшість з одиниць якого є звукозаповнювачами:

*Eena, deena, dina, duss,
Katla, weena, wina, wuss,
Spit, spot, must be done,
Twiddlum, twaddlum, twenty-one,
OUT spells out! (Mother Goose Old Nursery Rhymes)*

До речі, серед фахівців з нонсенсу немає одностайності стосовно статусу римозаповнювачів-лічилок. Так, наприклад, К. Веллс не вважає за потрібне відносити їх до нонсенсу взагалі, оскільки ці утворені безпосередньо з фонем «довільні слова вжито замість числівників 1,2,3» [7: 6]:

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки про величезну, а деякий випадках провідну роль звукосимволізму у формуванні та інтерпретації фонетичних нонсенсів у складі віршованих творів. Існування сенсу в незвичних утвореннях пояснюється наявністю взаємозв'язку між звуком та тим значенням, що він має в свідомості (чи підсвідомості!) реципієнтів. Створюючи необхідне емоційне забарвлення, звук має велике значення на

створення образу, який чинить сугестивний вплив на психіку та поведінку адресата через механізм асоціації.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні механізмів формування та інтерпретації нонсенсних утворень лексичного рівня.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бескова И.А. Как возможно творческое мышление? – М.:Наука, 1993. – 198с.
2. Звуковой символизм // Большая советская энциклопедия. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article045147.html>
3. Звуковой символизм // Энциклопедический словарь филолога. – Режим доступу: <http://slovarfilologa.ru/60/>
4. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Науч. ред. И. Роднянская. — М.: Сов. Энцикл., 1966. — 376 с.
5. Солодовникова О.Г. Фонестема как синергетическое единство и ее функции в английском поэтическом тексте (VII – XX вв.) – Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский государственный областной университет. – М., 2009. – 25 с.
6. Урбан А.А. Звуковой рисунок // Стихи-собеседники. – Л.: Детская литература, 1978. – С. 174.
7. A Nonsense Anthology. Collected by Carolyn Wells, 1910. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext05/7nons10.txt>
8. Dolitsky M. Under the tumtum tree: From nonsense to sense, a study in nonautomatic comprehension. – Amsterdam, 1984. – 119 p.
9. Nonsense verse // Online 1911 Encyclopedia Britannica. – Режим доступу: <http://encyclopedia.jrank.org/articles/pages/5425/Nonsense-Verse.html>
10. Shisler Benjamin K. The dictionary of English phonesthemes. – Режим доступу: <http://www.geocities.com/SoHo/Studios/9783/phonpap1.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Камілла Вороніна – здобувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: актуальні проблеми германістики.

THE NEW IMAGE OF RP

Irene KARPOVA (Nizhyn, Ukraine)

У статті розглянуто модифікації Британського стандарту вимови як соціального явища та зміни в мовленні королеви Британії, а також пояснюються можливі чинники таких змін.

The pronunciation modifications in RP and the Queen's English speech are investigated in this paper. Different changes in speech communication and their influence on the British Standard are analyzed.

English has had its regional pronunciations in the same way that other languages have been pronounced in the variety of ways for basically geographical reasons.

There has existed in Great Britain the notion that one kind of pronunciation of English was preferable socially to others; one regional accent began to acquire social prestige [2: 110].

There are various names to describe “standard English”: Received Pronunciation (RP), the Queen’s English, Oxford English, BBC English. However, RP refers only to accent. The other terms relate to dialect, which includes grammar and vocabulary as well. When we talk about BBC English or the Queen’s English, we are talking about an amalgam of accent and dialect features.

Nowadays RP acquires new features, resembling regional pronunciations of English and there is no vivid view of the reason of its changing. Is RP modified today or changing with the society?

The pronunciation changes in RP were investigated by D.Crystal [2, 4], J.Wells [12], A.Cruttenden [5], P.Trudgill [10] and others.

RP started about 200 to 250 years ago in Britain as the accent of the cultured classes, and especially of the court, the universities and the church in the south-east corner of England, in the triangle between London, Oxford and Cambridge. That accent, that became the accent of the public schools and the civil service, the accent of the “educated Briton”, was then deliberately chosen by Lord Reith when he invented the BBC in the 1920s. He chose it as the accent that was most likely to be intelligible to the majority of his listeners. But the more the English language has travelled around the world, the less relevant these concepts of the Queen’s English or Oxford English have become. The idea of the Queen’s English implies that the queen owns English. But, of course, nobody owns English any more, least of all the queen. [8: 18].

For half a century RP has been held up before the world as a norm when teaching educated English. These days those who speak it abroad as a second or foreign language far outnumber the

natives who use it at home. It's thought that only about 3 % of the British population speak RP now □ that's less than 2 million [2; 110].

So what do the other educated millions speak? Many have a straight-forward regional accent. But increasingly cases of “modified RP” – a blend of RP with a regional accent. Usually this is the result of a regional speaker moving up-market; though it can be the result of an RP speaker moving “down” [4; 10].

Hence, the glottal stop which is famous for its use in Cockney English where it replaces *t* in the middle of the words like *bottle*, or at the end of words like *night*, has been creeping into educated speech for some time now – especially at the end. It's common to hear people wish each other *good night* with the final sound clipped off, and the glottal stop put in its place – [ˌɡʊd'naɪʔ]. And *right?* as a tag question is another widespread usage where you'll hear the final *t* dropped – [raɪʔ].

As you travel away from London, towards Cambridgeshire, Berkshire, and beyond, the influence of the local dialects on the speech of the London commuters may be heard. In Berkshire, for example, the use of an *r* sound after vowels, which is not pronounced in RP, is a typical feature of the local accent, as it is throughout much of the West Country. Local speakers make the tip of their tongue curl well back in words like *car* [kɑːr] and *farm* [fɑːrm] [4: 57].

You can hear it on the radio □ though there the *r* has a different source, and is used for different reasons. British disk jockeys who wish to sound trendy tend to drawl their speech and add an *r* sound after vowels, as they imitate American styles. Their accent has been called “mid-Atlantic”. It sounds American to British listeners, but Americans hear it as British.

The usage of the intrusive *r* presupposes the simplification of the pronunciation at the junction of two vowels, e.g [11].

the idea of [ði aɪ'diə rɒv]

I saw it [aɪ sɔːr ɪt]

The phenomenon of stress shift in English isn't new. Different words have been affected in this way for over three hundred years. One of the most important features of English linguistic change at present is the change in stress pattern that can be heard in such words [4: 57]:

research [ˈrɪsɜːtʃ]

dispute [ˈdɪspjuːt]

decade [dɪˈkeɪd]

ordinarily [ˌɔːdɪˈnɜːrɪli]

controversy [kənˈtrɒvɜːsi]

Moreover, the stress shift may be caused by the influence of rhythm, e.g. [11]:

Berlin [bɜːlɪn], but Berlin streets [ˈbɜːlɪn ˈstriːts]

thirteen [θɜːˈtiːn], but thirteenth anniversary [ˈθɜːtɪnθ ˌænəˈvɜːsəri]

Hence, some new trends in RP are estimated by the famous linguist J.Wells in his dictionary [11]. Thus, according to J.Wells 80% of Britons prefer to pronounce resources as [ˈrɪzɔːzɪz] and 20% as [rɪˈsɔːsɪz] (vocalization of consonants).

The short [ɪ] is changed to the neutral [ə] in such suffixes as *-less*, *-ness*, e.g.

relentless [rɪˈlentlɪs] – [rɪˈlentləs]

childness [ˈtʃaɪldnɪs] – [ˈtʃaɪldnəs]

in *Ms* [mɪs] – [məz], [məs],

The suffix *-ate* is simplified in the pronunciation from [eɪt] to [ət], e.g.

salivate ['sæləveɪt] – ['sæləvət]

animate ['ænəmeɪt] – ['ænəmət]

Some diphthongs are monophthongized, e.g. [ʊə] into [ɔ:]

poor [pʊə] – [pɔ:]

sure [ʃʊə] – [ʃɔ:]

[aɪ] – [ɪ], [ə] (in regional speech, casual RP)

my [maɪ] – [mɪ], [mə]

The awkwardness of two *r*'s in the same unstressed syllables makes people tend to drop the first of them, e.g.

library ['laɪbrəri] – ['laɪbəri]

Over the past 50 years the pronunciation in British English has become Americanized [9].

RP is influenced by General American as both in GA and RP [ɑ:] is pronounced like the broad [æ]:

	GA, RP	Wells [12]
<i>casting</i>	['kæstɪŋ]	['kɑ:stɪŋ]
<i>demand</i>	[dɪ'mænd]	[dɪ'mɑ:nd]
<i>lastly</i>	['læstli]	['lɑ:stli]
<i>fast</i>	[fæst]	[fɑ:st]
<i>path</i>	[pæθ]	[pɑ:θ]
<i>after</i>	['æftə]	['ɑ:ftə]

Therefore, the broad [æ] can be pronounced like the long [ɑ:], though in RP this tendency is more emphasized:

	GA, RP	Wells [12]
<i>actionally</i>	['ɑ:kʃn(ə)li]	['ækʃn(ə)li]
<i>humanity</i>	[hju'mɑ:nɪti]	[hju'mæni:ti]
<i>Spanish</i>	['spɑ:nɪʃ]	['spæni:ʃ]
<i>impact</i>	[ɪm'pɑ:kt]	[ɪm'pækt]
<i>bank</i>	[bɑ:nk]	[bænk]
<i>mad</i>	[mɑ:d]	[mæd]
<i>cabinet</i>	['kɑ:bɪnet]	['kæbi:net]
<i>values</i>	['vɑ:lju:z]	['vælju:z]
<i>fabricated</i>	['fɑ:brɪkeɪtɪd]	['fæbrɪkeɪtɪd]
<i>baffle</i>	[bɑ:fl]	[bæfl]
<i>embarrassing</i>	[ɪm'bɑ:rɑ:sɪŋ]	[ɪm'bærəsɪŋ]
<i>fact</i>	[fɑ:kt]	[fækt]

Moreover, the phonological variant of the diphthong [aʊ] is the diphthong [əʊ]:

GA, RP	Wells [12]
--------	------------

<i>recount</i>	[rɪ'kaʊnt]	[rɪ'kaʊnt]
<i>thousand</i>	'θəʊzənd]	['θaʊzənd]
<i>down</i>	[dəʊn]	[daʊn]
<i>allowed</i>	[ləʊd]	[laʊd]
<i>found</i>	[fəʊnd]	[faʊnd]
<i>South</i>	[səʊθ]	[sauθ]
<i>about</i>	[ə'baʊt]	[ə'baʊt]

It seems reasonable to assume that *yod-dropping* is rather frequent in RP, e.g.

	GA, RP	Wells [12]
<i>students</i>	['stu:dənts]	['stju:dənts]
<i>news</i>	[nu:z]	[nju:z]
<i>nuclear</i>	['nu:klɪə]	['nju:klɪə]

Besides, the pronunciation of the word *schedule* as [ˈʃedju:l] is more preferable than [ˈskedʒu:l]. The same can be observed in the following words, e.g [4: 57].

	GA, RP	Dictionary Norm [11]
<i>situation</i>	[sɪtʃu'eɪ(ə)n]	[sɪtʃu'eɪ(ə)n]
<i>education</i>	[edʒu'keɪ(ə)n]	[edʒu'keɪ(ə)n]

It is outlined by A. Cruttenden that there are such recent trends in changes of pronunciation as: the increasingly open pronunciation of the [æ] vowel in words such as *hand* and *sat* [5: 111]; the unrounding and fronting of the [ʊ] vowel in words such as *good* and *soon*; and the frequent use of a high-rise tone on declaratives, perhaps as an influence from Australian and New Zealand English [5: 83]. This observation of recent trends extends to shifted patterns for individual words, so it is noted for example that *Caribbean* now sometimes has the accent on the second rather than third syllable [5: 232], and patterns for new compounds such as *control freak* and *adrenaline tourism* [5: 229] are discussed.

One might quibble that a few of the pronunciations are still not fully up-to-date. For example: *nephew* is listed with a medial [v] [5: 181] whereas Wells [12: 509] reports that, by 1988, 79% of RP speakers preferred a medial [f]; *suit* is stated as beginning with [sj] [5: 190] whereas Wells [12: 748] finds that only 28% of British speakers prefer [sju:t] over [su:t]; and *junk food* is listed with the main accent on the second word, whereas most RP speakers surely have the accent on the first word [12: 413].

One good example is provided by the case of what Wells has called HAPPY-tensing. This involves the replacement through time of word-final unstressed [ɪ] by [i:], so that [ˈhæpɪ], becomes [ˈhæpi:]. At the level of regional accents, this innovation appears to be one which is most characteristic of southern accents but which has been spreading northwards for many decades [10].

The Queen's pronunciation has some differences compared to her speeches from 50 years ago. Her voice is somewhat less "far back" or "plummy" than it was then, by which it's meant that the vowel sounds are created towards the back of the mouth. Some of the queen's vowels diphthongs are now more centralized. For instance, in the word *cup* instead of the pronunciation [kæp] with a very open "a", her pronunciation is more like [kʌp] these days [3: 18; 9; 10].

The Queen's very own English, as spoken in her public utterings, is moving gradually from the cut-glass of St James's to the glottally-stopped banks of the Thames Estuary, according to academics. German researchers (J.Harrington, S.Palethorpe, C.Watson) have analysed the Queen's Christmas broadcasts and tracked the subtle evolution in her speech from the aristocratic so-called

“Upper Received Pronunciation” to the less plummy “Standard Received Pronunciation” – a close relative of the decidedly common “Standard Southern British English” [6: 130-131].

They looked in particular for changes in vowel sounds in the middle and the end of the words. In 1952 she pronounced the phrase “As he [King George VI] used to do, I am speaking to your from my own home, where I am spending Christmas with my family” like this: [əʃ hi: 'ju:st tə ,du | aɪ əm 'spi:kɪŋ tə ju: frəm maɪ 'oʊn ,heɪm | wɛə aɪ əm 'spɛndɪŋ 'krɪsməs wɪð maɪ ,fæmlɪ ɪ] [8: 1].

Some Queen’s diphthongs became monothongs, e.g. [6: 132]:

happy ['hæpeɪ] – ['hæpi:]

duty ['duteɪ] – ['duti:]

city ['sɪteɪ] – ['sɪti:]

It must be noted that the Queen’s accent has drifted towards the vowels of the younger generation that may be proved by a new tendency to pronounce the *l* in *milk* as a vowel, e.g. [mɪʊk], and *h*-dropping like in *husband* ['ʌz bənd] [1: 1].

J.Harrington believes the changes in the Queen’s speech were not a conscious attempt to come closer to her subjects. Rather social power shifts during the life time of the 80-year-old monarch may be responsible. But on the whole, there are very few differences. And we may suppose that the queen is still speaking essentially the same kind of English on formal occasions as she was 40 or 50 years ago [6: 133].

It must be noted that other members of the royal family are beginning to use some of the consonantal changes that are the characteristic of the “demotic” English these days, the English of the streets. The most obvious is the use of glottal stops in so-called Estuary English. For example, in RP the name of the London airport Gatwick has a nice clear *t* in the middle and a nice *k* at the end. Estuary English tends to drop the *t* and sometimes the *k* as well, so you get ['gæ·wɪ·]. In the word *hot*, in which *t* is often dropped, now it is pronounced [hɒ·].

These are the features that are very widespread in modern English and can be heard in the speech of the younger members of the royal family. The changes are subtle only to be heard when they are talking informally. And therefore we are hearing the contrast between formal English and informal English as much as a chronological change in the way the royal family speaks [3: 19].

Speaking about the BBC it now has all sorts of accents. It started around 1980, when local radio stations appeared. These stations concentrated on local identity and, as a result, radio accents became very strong. People turned away the national BBC and started listening to these local stations. Soon the BBC stations brought in presenters with a regional tinge in their voices. Nowadays an enormous diversity of accents can be heard, though some of the channels are still more conservative.

The BBC World Service is now prepared to include quite a wide range of regional accents compared 10 years ago. Some of the most successful programmes, such as comedies, are the most regionally diverse ones. But there are still situations where RP, or a modified RP, is the expected norm.

Moreover, in telemarketing the voice at the other end of the phone is in 99 cases of 100 now going to have a regional accent, whereas 20, 30 years ago, they would have been RP. And certain accents, especially Scottish ones, are now highly preferred for these purposes. At the same time certain people remain extremely intolerant of regional diversity [3: 20-21].

It’s interesting to know that the director-general of the BBC Mark Thompson insists on increasing the number of regional accents heard on the corporation’s television and radio programmes – from the Newcastle brogue to the West Country burr – on BBC shows as part of a drive to end the domination of the standard English accent [7].

This may be explained by the constant changes of English in the 21th century and it's necessary to be capable of realizing the message of it as a global language – the language with an enormous range of varieties. And this language is being simplified acquiring regional colouring.

It is modified by D.Crystal that the future of English is really going to be the story of the tension between British and American standards which are keeping the language together, and the street forces which are pulling the language apart. RP will change as a language must change to keep pace with society [4: 57]. And this process can't be avoided as a living language is always changing in a changing society.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Connor S. Cor blimey! Even the Queen no longer speaks the Queen's English/ The Independent. – 21 December. – 2000. – P.1.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 489 p.
3. Crystal D. The Queen and US/ Spotlight. – 2002. – №6. – P. 18–22.
4. Crystal D. A Pronounced Change in British Speech/ Practical English Teaching. – 1987. – September. – P. 57.
5. Cruttenden A. Gimson's pronunciation of English (6th Edition). – London, New York: Arnold, Oxford University Press, 2001. – 339 p.
6. Harrington J., Palethorpe S., Watson C. Vowel Change in Received Pronunciation: Evidence from the Queen's English/ 8th Australian International Conference on Speech Science and Technology. – Canberra, 2000. – P. 130–133.
7. Martin N. BBC chief calls for more regional accents/ <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1575790/BBC-chief-calls-for-more-regional-accents.html>
8. Radford T. The Queen's English of Today: My 'usband and I.../ The Guardian. – 2000. – December 21. – P.1.
9. Rosewarne D. Estuary English: Tomorrow's RP?// English Today. – No 37.10.1. – January 1994. – P. 3-8
10. Trudgill P. Sociolinguistic Variation and Change. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. – 197 p.
11. Trudgill P., Hannah J. International English: A Guide to Varieties of Standard English. – 3d Edition. – London, New York: Edward Arnold, 1994. – 156 p.
12. Wells J.C. Longman Pronunciation Dictionary. – Harlow: Longman Group UK Ltd, 1995. – 804 p.
13. Wells J.C. The Cocknification of RP?/ Nonstandard varieties of language. Papers from the Stockholm Symposium. – Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1994. – April. – P. 11–13.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Карпова – викладач кафедри англійської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Наукові інтереси: теоретична фонетика англійської мови.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

ЗЕРНОВА В. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ – НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ.....	3
АЛЬОШИНА І. СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ПОХІДНИХ ОДИНИЦЬ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВОВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИНОЮ UENIRE)	8
БАРАНОВА Л. АББРЕВИАТУРЫ И КВАЗИАББРЕВИАТУРЫ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	12
ДЕМЕШКО І. МОРФОНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	16
ДЬЯЧОК Н. ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАТЕМ ТИПУ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ + ЕЛІПТИЧНИЙ УНІВЕРБ» В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ УНІВЕРБІВ.....	21
ЄНІКЄВА С. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНІЦІАЛЬНИХ АБРЕВІАТУР У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	25
КОЗЛОВА Т. ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ КОРЕНІ: РОЛЬ АЛЬТЕРНАЦІЙ У ПРОЦЕСАХ СЕМАНТИЧНОЇ РЕФЛЕКСАЦІЇ АРХАЇЧНОГО ЕТИМОНУ	31
МАКСИМЕЦЬ О. ФОРМУВАННЯ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПОНЯТЬ І ВІДНОСИН У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – XX СТ.	35
ПОЛЯРУШ Т. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ЛОКАЛЬНИХ ТОПОНІМНИХ СИСТЕМАХ.....	41
СЕГІН Л. ДЕВЕРБАТИВИ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ ЩОДО ПОЧАТКОВОГО І КІНЦЕВОГО ТА ПРОМІЖНОГО ЛОКУМА В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ.....	44
СКЛЯНІЧЕНКО Г. ДО ПИТАННЯ СТАТУСУ КОМПОЗИТИВ СИНТАКСИЧНОГО ТИПУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	48
БРАНИЦЬКА Я. ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ПРОПОЗИЦІЙНО МОТИВОВАНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ГАСТРОНІМІВ.	51
ГУНЧЕНКО Ю. ТВІРНІ ОСНОВИ КОРЕНЕВИХ ДІЄСЛІВ У ФУНКЦІЇ ПЕРШОГО СЛОВОВІРНОГО КОМПОНЕНТА СКЛАДНИХ ТЕРМІНІВ-ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ.....	55
КОПИТОВА Л. СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ВІДАД'ЄКТИВНИХ БЕЗАФІКСНОПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ ТА ЇХ СЛОВОТВОРЧІ ФУНКЦІЇ	58
МІЩЕНКО А. ІНТЕРНЕТ ЯК СУЧАСНА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА МЕРЕЖА.....	62
ТКАЧЕНКО Є. БАЛАКЛЯ — БАЛАКЛІЙКА: ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІБНЕННЯ ТА НАПРЯМКИ НАЗВОТВОРЕННЯ.....	68
ДАШИНСЬКА Л. ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ ОЙКОНІМІВ ІМЕННИКОВОГО ТИПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	72
КЕЧЕДЖІ О. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЛАТИНСЬКОГО ТА ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	77
МЕЛЬНИЧУК Н. СЛОВОВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛІЙСЬКИХ АД'ЄКТИВНИХ ЕМОСЕМІЗМІВ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	80

ТУПАХІНА О. КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ СЛОВОТВОРЧОЇ МОДЕЛІ ІМЕННИКІВ З СУФІКСОМ -ER (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ).....	83
ШУМЕНКО О. ВНУТРІШНЬОЧАСТИНОМОВНІ ТА ПОЗАЧАСТИНОМОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧИСЛІВНИКІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	86
ДРОБОТ Г. СУФІКС -EI (-EREI, -LEI) ЯК ШЛЯХ УТВОРЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ.....	89
ЗЮЗЬКІНА Г. МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДІМЕННИКОВИХ ДЕРИВАТИВ ФРАНЦУЗЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	93
КЛИМОВА Ю. МЕТОДИКА ФОРМАЛЬНОГО ОПИСУ КОМПОЗИТИВ РІЗНИХ ТИПІВ.....	97
ПОКОТИЛО О. КВАЗІКОМПОЗИТИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	102
ЧЕРНИКОВА Т. МОРФЕМНИЙ АНАЛІЗ ТОПОНИМОВ ГОРОДА СААРБРЮККЕНА (ФРГ) И ПРИНЦИПЫ ИХ НОМИНАЦИИ.....	105
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ	
PASLAWSKA A. TEMPUS-ASPEKT-AKTIONSARTEN-SYSTEME DES DEUTSCHEN UND UKRAINISCHEN IM TYPOLOGISCHEN VERGLEICH.....	109
МАХУМТШУК В. DIE WORTARTEN UND DAS ADJEKTIV – ADVERB – PROBLEM IM DEUTSCHEN.....	116
КОВТЮХ С. ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ II ВІДМІНИ ТВЕРДОЇ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	129
АЛЕКСАНДРОВА В. РОЛЬ І МІСЦЕ ЕЛІПСИСУ В АНГЛІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАГАДКАХ.....	134
БЛИХ О. ІМПЕРФЕКТ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.: ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ.....	138
КРИЖАНІВСЬКА О. ДО ПРОБЛЕМИ ВНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ДОКУМЕНТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (МОРФОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ).....	146
МЕЛЬНИК Ю. ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ ГЕНЕРАТИВНОЇ ГРАМАТИКИ.....	151
АНДРЕЄВА Т. ДО ПРОБЛЕМИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТІВ У РЕЧЕННІ З РЕДИКАТАМИ ТОТИВНОСТІ.....	157
ДОЛГОПолова Л. ЗМІНА МІКРОСИСТЕМИ ІНФІНІТИВА: ВІД ІМЕННОЇ ДО ДІЄСЛІВНОЇ.....	161
КУЛЬБАБСЬКА О. СКЛАДНІ СУБСТАНЦІАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ ЯК МАРКЕРИ НЕЕЛЕМЕНТАРНОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.....	164
СНІСАРЕНКО І. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ ІНФІНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ.....	168
МОРОЗ Т. ГРАМАТИЧНА СПЕЦИФІКА РЕЧОВИННИХ ІМЕННИКІВ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧИСЛОВОЇ ПАРАДИГМИ.....	171
ПЯНКОВСЬКА І. БЕЗОСОБОВО-ІНФІНІТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ ЗІ СЛОВАМИ КАТЕГОРІЇ СТАНУ НІМЕЦЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	175
ПЕТРИШИНА О. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПІДРЯДНИМ ЗВ'ЯЗКОМ У ЦЕРКОВНИХ ПРОПОВІДЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОПОВІДНИЦЬКОЇ СПАДЩИНИ ЙОСИФА СЛІПОГО).....	179
ЛИМАРЕНКО О. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ДОПУСТОВОСТІ В СИНТАКСИСІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	183

ЗІНЧЕНКО Г. АППОЗИТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ПІДРЯДНИМ ОЗНАЧАЛЬНИМ РЕЧЕННЯМ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	187
МАКОВІЙЧУК Л. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР У ТВОРАХ МАНЕСА ШПЕРБЕРА „DER SCHWARZE ZAUN“ ТА „WOLYNA“ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ).....	191
МЕЛЕШКЕВИЧ Л. СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕННЯ ТА ПРЕДИКАТ: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	195
МОГИЛА Л. АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ІНДИКАТИВА (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ).....	200
ОРОБІНСЬКА Р. СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ НІМЕЦЬКИХ ЛІНГВІСТІВ).....	205
ТЕСЛЯ В. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВИГУКІВ.....	208
ТУРИШЕВА О. ЗЛАМ РАМКОВОЇ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ СПРОЩЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ НІМЕЦЬКОГО РЕЧЕННЯ У ПРОМОВАХ МАКСА ФРІША.....	213
АЛФЬОРОВА Н. ПИТАЛЬНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СВІТОТВІРНИЙ ОПЕРАТОР ВІРШОВАНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТ.).....	216
БОЖЕСКУ М. ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АСПЕКТУ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	220
БРАНИЦЬКА О. ПАРАДИГМА ПОГЛЯДІВ НА ПРИРОДУ ПРИЙМЕННИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	224
ГАРАЩЕНКО Д. АСПЕКТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АУДІОВЕРБАТИВІВ ТА ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	229
ГОЛОДЮК А. СИНТАКСИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ В ПРАЦЯХ Ф.І. БУСЛАСВА.....	233
ГРИГОРЕНКО В. СТАНОВЛЕННЯ ГЕРУНДІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	236
ГРИЖАК Л. СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ ТЕОРІЇ ОЗНАЧЕНОСТІ/НЕОЗНАЧЕНОСТІ ІМЕННИХ ГРУП.....	240
LEONIDOV A. PECULIARITIES OF OV- AND VO- WORD ORDER TYPES IN OLD ENGLISH AND MIDDLE ENGLISH VERBAL PHRASES.....	243
НОВОХАТСЬКА Н. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ІНВЕРСІЙНИХ РОЗМОВНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	248
ОКСАНИЧ М. ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПРИЧИНОВИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	252
ПАНЧИШИН Н. СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ (СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ).....	257
ПОЛХОВСЬКА М. ВЖИВАННЯ СТРУКТУРНО ОЗНАЧЕНИХ ІМЕННИХ ФРАЗ У ПОСТДІЄСЛІВНІЙ ПОЗИЦІЇ В РАНЬОНОВОАНГЛІЙСЬКОМУ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ РЕЧЕННІ.....	261
КОРОПАТНІЦЬКА Т. ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТРУКЦІЙ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ІРРЕАЛЬНОГО ПОРІВНЯННЯ.....	265
ПОЛЮГА С. ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ В АНТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ.....	268
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ	

КАЛИТА А. ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОЗВУЧЕНОГО ТЕКСТУ	273
DVORZHETSKA M. STUDIES IN ENGLISH DISCOURSE PHONOLOGY.....	275
ШТАКІНА Л. СКЛАДОВИЙ РИТМ І СМИСЛОВЕ КВАНТУВАННЯ ДИСКУРСУ	277
ВАЛІГУРА О. ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ БІЛІНГВІЗМУ	280
ВУШУК Н. RHYTHMIC ADJUSTMENT IN SPOKEN LANGUAGE.....	285
ВАКУЛЕНКО М. АКУСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОГО ЗВУКА [ŋ] В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	290
ДАЦЬКА Т. ВАРІЮВАННЯ КОДИФІКОВАНИХ АКЦЕНТНИХ СТРУКТУР СЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ 14-ГО ВИДАННЯ ВИМОВНОГО СЛОВНИКА EVERYMAN'S ENGLISH PRONOUNCING DICTIONARY).....	295
ПАРАЦУК В. ПОЗИЦІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ВІЛЬНОГО ФОНЕМНОГО ВАРІЮВАННЯ У СТРУКТУРАХ АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ	300
ПОЛІЩУК А. ВІЛЬНЕ ФОНЕМНЕ ВАРІЮВАННЯ БРИТАНСЬКИХ ДИФТОНГІВ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ	305
СЕМЕНОВА О. СТРУКТУРНО-ІНТОНАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	309
ЮЩЕНКО Г. ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТОНАЛЬНОГО МАКСИМУМУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ.....	313
КРАСОВСЬКА І. ВИТОКИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО НАПРЯМУ ФОНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	319
РУДКІВСЬКИЙ О. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСОНАНТНИХ ТА ВОКАЛІЗОВАНИХ АЛОФОНІВ НІМЕЦЬКОЇ ПРИГОЛОСНОЇ ФОНЕМИ /r/ У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ.....	321
ВЛАСІК Н. АКЦЕНТНО-СКЛАДОВИЙ РИТМ ДИСКУРСУ MASS-MEDIA В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ.....	327
АНДРУЩЕНКО І. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО- ФОНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ.....	332
ЗІНЧЕНКО О. МОДИФІКАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ГОЛОСНИХ У СПОНТАННОМУ МОВЛЕННІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК.....	336
КРОМБЕТ О. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛАТИНСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ XVI СТ.	342
ПИЛИПЕНКО Є. ОСОБЛИВОСТІ КОНСОНАНТИЗМУ ГОВІРКИ СЕЛИЩА СТЕБЛІВ У КОНТЕКСТІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ.....	347
ВОРОНІНА К. ЗВУКОСИМВОЛІЧНА ПРИРОДА ФОНЕТИЧНОГО НОНСЕНСУ	351
KARPOVA I. THE NEW IMAGE OF RP.....	355

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 89 (4)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 05.03.2009. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 35,85. Наклад 300. Зам. № 5840_4.

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua*

